Galina Serebryakova

Ateşi Çalmak

Yaşamın Doruğu

Çeviren: Ali Rıza Dırık

4 Cilt
Roman
6. Basım

Evrensel Basım Yayın

Galina Serebryakova

ATEŞİ ÇALMAK 4

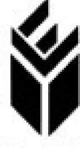
YAŞAMIN DORUĞU

Roman

Çeviren:

Ali Rıza Dırık

EVRENSEL
BASIM YAYIN

Kitabın Orijinal Adı:
“Promethey
Verşinı Jizni”
Moskova, 1963, Devlet Sanat Edebiyat Yayınevi
DOĞA BASIN YAYIN
Dağıtım Ticaret Limited Şirketi
Tarlabaşı Blv. Kamerhatun Mah. Alhatun Sk. No: 25 Beyoğlu / İstanbul
T: 0212 255 25 46 F: 0212 255 25 87
www.evrenselbasim.com - info@evrenselbasim.com
Evrensel Basım Yayın 145
Galina Serebryakova: Ateşi Çalmak -4
Rusça Aslından Çeviren: Ali Rıza Dırık
Redaksiyon: Ali Gündoğan
Genel Kapak Tasarım: Savaş Çekiç
Kapak Uygulama: Devrim Koçlan

Ateşi Çalmak genel başlığı ile okuyucuya sunulan

nehir romanın ciltleri ve yaklaşık olarak kapsadıkları dönem şöyledir:

Ateşi Çalmak-1

Karl Marx'ın Gençliği

(1831-1845)

Ateşi Çalmak-2

Fırtınanın Ortasında

(1845-1849)

Ateşi Çalmak-3

Sinamalar

(1849-1864)

Ateşi Çalmak-4

Yaşamın Doruğu

(1865-1883)

Ateşi Çalmak-5

İkinci Keman

(1883-1895)

YAZARDAN

Romanın temelinde Marx, Engels ve onların çağdaşları hakkındaki tarihi ve biyografik belgeler, yanı sıra, romanda gelişen olayların geçtiği yerlere giderek topladığım materyaller yer alıyor.

Marksizm-Leninizm Enstitüsü'ndeki işçilerin bana büyük yardımları dokundu. Geniş bilgilerini benimle paylaşan ve bana çok değerli öğütler veren G. D. Obiçkin'e, . P. Kandel'e ve E. A. Stepanova'ya en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, tarihçi L. E. Yakopson'a da teşekkür ediyorum.

Galina Serebryakova

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSANLIK İÇİN ÇALIŞMAK

Jenny Marx, elindeki dikişi bırakıp sarı kumaşla kaplı yüksekçe koltuğa gömüldü. Aniden çöken alacakaranlık, evi çevreleyen gölgeli küçük bahçeden odaya sızmıştı. Nemli ilkbahar serinliği daha da hissedilir olmuş, etrafı sessizlik kaplamıştı.

Jenny telaşsızca düşünerek dinleniyordu. Karanlığın bastırdığını fark etmemişti. Sisin ardındaki ayın görüntüsü sönüktü. Jenny'nin parmağındaki işlemeli antika altın yüzük parlıyordu. Bu yüzüğü bir zamanlar Barones Caroline von Westphalen takmıştı. Jenny'nin içine hüzün çöktü birden. Annesini minnetle andı. Ona hediyeler gönderdiğinde ya da Trier'de ziyaret ettiğinde, çocukluğunda olduğu gibi, annesi küçük kadife koltuğuna oturup, geçmişi anımsayarak mutlu olurdu.

Jenny artık ellisini geçmişti. Annesiyle babası çoktan ölmüşlerdi. Kendisi de yaşlı bir kuşağa aitti artık; yüzünde iç karartıcı izler arayarak kendisini merakla süzüyordu. Hayır, yoktu aslında böylesi izler. Belleğini ve çalışma yeteneğini yitirmemişti. Ruhu dinçti. Mutluluk ve hüznün sık sık yer değiştirdiği anlarda bile yaşamı, her yönüyle daha bir coşkuyla seviyor; güneşin doğuşu ve alacakaranlıktan, aydınlık gün ile sisli havadan aynı ölçüde zevk alıyordu. Geçen yıllarla birlikte insanın ruh dünyasının zenginleşip daha da sağlamlaştığını düşünüyordu.

La Rochefoucauld; yaşlılık kadınların cehennemidir, demişti. Ne var ki bu, geçen zamanla birlikte solan gençlik ve güzellikten başka hiçbir şeye sahip olmayan kadınlar için geçerliydi. Oysa insanın düşüncesi yaşıyla orantılı olarak gelişip zenginleşiyordu. Belki de Jenny tüm yaşamı boyunca Karl'ın aşkının koruyuculuğu ile donandığı için, yaklaşan günbatımını böylesine sakin karşılıyordu. Kadınlar, gençliklerini yitirdiklerinde yalnız kalacakları korkusuna kapılırlar bazen. Çünkü onlar, her şeyi unutturacak derecede bağlandıkları bir işe, sevdikleri bir mesleğe, yüce amaçlara ulaşma arzusuna sahip değillerdir çoğunlukla.

Jenny'yse zamanın kendisine sunduğu yaşam dilimini iyi değerlendirmişti. Artık ona egemen olan, daha önceleri duygusal yüreğini inciten çok şeyin önemsizliğini kavrama bilinciydi. Maddi sıkıntılara daha

kolay katlanabiliyor, gücü ve sağlığının yerinde olması, en önemlisi de Karl, çocukları ve arkadaşlarıyla birlikte olmak onu mutlu ediyordu.

***

İki büyük kızı artık gelişip güzelleşmişti. Aile içinde Tussy olarak çağrılan Eleanor'un da ablalarıyla ve anne-babasıyla iyi bir iletişimi vardı; hızla gelişiyor, kendine özgü, sağlam karakteriyle herkesi şaşırtıyordu.

Jenny, kızlarını anımsayınca yavaşça koltuktan kalktı. Fiziği hâlâ düzgün, hareketleri canlı ve zarifti. Koyu mavi cam abajurlu gaz lambasını yaktı. Masanın üzerinde ipekli bir parça kumaş vardı. Bununla, neredeyse ergenlik çağına girecek olan büyük kızı Jennychen'e elbise dikmeyi tasarlıyordu. Önündeki moda dergisini bir kez daha karıştırdı. Fotoğraflardan birindeki dar korsajlı, büzgülü bol etek çok hoşuna gitmişti. Dikiş dikmeyi severdi. Çocukluğunda özene bezene uğraşır, kuklaları giydirirdi. Daha sonra, ailesi sıkıntıya düştüğünde çocuklarının kıyafetlerini dikmeye başlamıştı. Bu işte gayet de başarılıydı. Doğuştan gelen bir zevke sahipti ve ender rastlanan renk uyumu yeteneği vardı. Marx'ın el yazmalarını ve yoldaşlarına yazdığı yanıtları temize çekmek, yayınevi ziyaretleri yapmak gibi önemli birçok çalışmanın ardından dükkânları dolaşarak vitrinlerdeki kumaş yığınları arasından güzel ve ucuz parçalar seçmekten zevk alırdı. En çok da lacivert rengi severdi.

Çok az olan boş zamanlarında büyük masanın üzerinde geç saatlere kadar biçki yapar, dikiş dikerdi. Marx ailesinin ayrılmaz dostu ve evin emektarı Helene Demuth önlüğünü ve beyaz başlığını çıkararak Jenny'ye provalarda modellik yapardı.

Jenny, arkadaşı ve daimi danışmanına, "İnsan iğneyi eline alınca, tasarlamak ne kadar kolay oluyor," diyordu.

Lenchen, çok titiz bir eleştirmen olarak bilinirdi. Bazen aralarında kıvrımlar ve fırfırlar yüzünden sonunda yerini neşeli bir kahkahaya ve şakaya bırakan şiddetli tartışmalar çıkardı. Buna karşın, karısının ürettiği ne olursa olsun hoşlanan Marx, Jenny'nin düşüncesine göre, onun çalışmalarını oldukça taraflı ve gereğinden fazla hoşgörüyle değerlendirirdi.

Jenny kendisi için dikiş dikmeyi pek sevmezdi, ancak kocasının ve Lenchen'in ısrarları onu kendi kıyafetleriyle de ilgilenmeye zorlardı. Ama birçok kusur bulduğu için yeni aldığı her elbise ona hayal kırıklığından başka bir şey getirmezdi.

Elinde dikişle sık sık kocasının çalışma odasına gelir, kanepeye oturur ve kocasıyla aralarında canlı bir sohbet başlardı. O sıralar her ikisi de kendilerini bir süre önce kurulan Uluslararası İşçiler Birliği'nde olup bitenlere adamışlardı. Marx bu Birliğe çok zaman ve enerji harcıyordu.

Uluslararası Birliğin devrimci yapısı ve proleter özünden korkan burjuva partilerinin temsilcileri, Birlikten yavaş yavaş kaçıyorlardı. Marx'ın ısrarı üzerine Genel Konsey, onursal üyeliği yasaklamış, toplantılara zorunlu katılımı ve yeni üyelerin adaylıklarının ön tartışmaya açılmasını benimsemişti. Enternasyonal'in öncü gücü olduğu hiç kimse için bir sır olmamasına rağmen, Marx, kendi şahsını yüceltmeye dönük tüm girişimleri kararlılıkla dışlayarak Uluslararası Birliğin tüm etkinliklerinin mutlak demokrasiye dayandırılmasını talep ediyordu. "İnsan soyunda kölelik duygusu, yaranma, putlaştırma, bazen de dalkavukluk duyguları ne kadar da güçlü," dedi Marx öfkeyle ve taraftarlarından birinin kendisine sahte övgüler yağdırdığı, Almanya'dan eline yeni ulaşan mektubu uzattı karısına.

"Buna karşı amansız bir mücadele verilmeli Challey. Pohpohlamak ve pohpohlanmayı kabul etmekten daha küçük düşürücü bir şey yoktur. Yüreğimizde var olanların en iyisi insanlık onurudur. Övgü güneş ışını gibi gereklidir. Aksi takdirde donarız. Ancak dalkavukluk ve yardakçılık insana saygıyla hiç de ilgisi olmayan tiksindirici bir şey," dedi Jenny.

"Evet, bazen bana öyle geliyor ki," dedi Marx odasını bir uçtan bir uca arşınlayarak, "yeryüzünde yapmacık hayranlık gösterisinden daha ruhsuz ve gelip geçici bir duygu yoktur. Bu, genellikle sahte ve hesaplıdır, farkında olmaksızın boş ve oldukça tehlikeli bir putlaştırmaya yol açar. Putlara tapma gereksinimi putperestlere özgüdür."

"Özellikle kölelere özgüdür. Saygı duyduğumuz herhangi birine dalkavukluk yapmaya daha az eğilimli oluruz. Saygı, aşk gibi kutsal bir duygudur. Alçakgönüllülük ve özveri de bu duyguya özgüdür."

“Haklısın,” dedi Marx, “gerçekte tüm yaşamımın anlamı olan birtakım özel hizmetlerimden söz ederek beni övmeye kalkışan kim olursa olsun sertçe azarlarım.”

Karl purosunu içip söndürdükten sonra koltuğa oturdu, dikiş dikmekte olan karısını seyrederek dinleniyordu.

Marx’ın büyük kızları hemen hemen aynı kıyafeti giyiyorlardı. Farklı olan yalnızca elbiselerindeki süsler, şapkalarının ve eşarplarının renkleriydi. Çünkü Laura’nın saçları ve gözleri kardeşine göre daha açık renkliydi. Her ikisine de güzellik veren yüzlerinin rengiydi. Jennychen, babasının kopyası bir esmerdi. Laura yeşile çalan ela gözlerini ve açık renk tenini annesinden almıştı. Küçücük bir heyecan ya da mutluluk anında yanaklarında şakaklarından başlayan bir pembelik belirir ve kaybolurdu. Küçük Tussy’nin yüz rengi kar beyazıydı. İri, parlak, siyah gözleri özellikle dikkat çekiciydi.

Jenny dikişle uğraşırken, kızları, tutkulu bir çiçek bakıcısı olan Jennychen’in yetiştirdiği çiçeklerle bezeli limonlukta olurlardı. Jennychen daha bir süre önce babasının Hollanda’daki akrabalarından alınan lale tohumlarını dikmiş ve artık bu tohumlar inanılmaz derecede güzel çiçeklere dönüşmüştü.

“Tıpkı mumyayı andıran süslü bir çan çiçeği,” diye bir çığlık attı Tussy ve kıpkırmızı bir taç yaprağına hafifçe dokundu parmaklarıyla.

“Çiçekler insanların kendilerine dokunmasından hoşlanmazlar. Sen ne rüzgarsın ne de yağmur damlası,” dedi Jennychen endişeyle.

Yeşil bir kovayla, sıra sıra dizilmiş saksıları suluyordu. Toprak zemine saplanmış küçük bir fener, Laura’nın ellerini başına dayayarak oturduğu her tarafı çentik çentik olmuş ahşap bankla birlikte, camdan bir evi andıran limonluğu tembel tembel aydınlatıyordu. Laura’nın kestane rengi bukleleri gelişigüzel omuzlarına dökülmüştü.

“Sevmek mi daha iyidir, sevildiğini bilmek mi?” diye sordu Laura birden, gür saçlarını savurarak.

“Sevmek,” dedi Jennychen hiç tereddüt etmeden.

“Oo, hayır! Ben yaşam boyu büyük bir aşkla sevildiğimden emin olmayı yeğlerdim,” dedi kız kardeşi kendine güvenen bir ses tonuyla.

“Bence dünyada en iyi şey denizci olmak ve Kaptan Marryat gibi birkaç gemi kazası atlatıp daha sonra yamyamların yaşadığı bir adaya düşmektir,” diye ablalarının sohbetine katıldı Eleanor.

“Ama, zavallı cesur Cook’un başına geldiği gibi yamyamlara yem olunmamalı,” diye anımsattı Jennychen ve ekledi: “Hadi artık Tussy, eve git. Lenchen seni arıyordur. Şu pembe açelya tohumlarını da al giderken. Engels amcaya göndereceğiz. O da bana leylak renkli benekleri olan orkide fideleri vaat etti.”

Limonluktan ayrılmak istemeyen Tussy:

“Sen mi daha iyi çiçek bakıcısısın, yoksa Fred amca mı?” diye sordu.

“Elbette Fred amca, ben yalnızca onun öğrencisiyim.”

“Öğretmenlerimizi aşmamız gerek, değil mi Hotanto,” dedi Eleanor bilgiç bilgiç.

“Bilmem, belki de,” diye yanıtladı Laura. Ve ekledi. “Hadi bebeğim, eve git artık. Yatma zamanın geldi.”

“Beni başınızdan atıp aşk üzerine gevezelik yapacaksınız, değil mi?” dedi Tussy gözlerini kurnazca kısarak.

Altından ayak bileklerine kadar inen iç pantolonu görünen bol eteğini savurarak olduğu yerde dönüyor ve:

“Nedir ki aşk?
Aşk nedir ki?
Öylesine bir duygudur
Kanımızı kurutan”

şarkısını söylüyordu.

Şarkı söyleyerek hoplaya zıplaya limonluktan uzaklaştı ve karanlık bahçede gözden kayboldu.

“Seni şeytan seni,” dedi Jennychen.

Afacan Tussy'ye katıla katıla güldükten sonra kız kardeşler birden sustular. Jennychen çiçekleri sulamayı bitirdi ve babasının çalışma odasındaki vazoya koymak üzere birkaç kırmızı sümbül kesti.

"Bu tuhaf çiçekler ne kadar da şaşırtıcı kokuyor. Muhammed'in yeryüzünde en çok güzel kokuyu sevdiğini okumuştum. Haklıymış."

"Umarım bu yüzden Müslüman olmayı düşünmüyorsundur?" diye şaka yaptı Laura.

"Ateizm, tümünün tezlerini çürütecek kadar bütün dinleri incelemiştir. Ama tanrının yeryüzünde yansımasını arasaydım, bunu yalnızca çiçeklerde bulurdum. Çünkü çiçekler güzelliğin doruğudur. Bu konuda şiir yazsana Kakadu. Evimizdeki tek şair sensin."

Yeteneği ve güzel kıyafetlere olan düşkünlüğü nedeniyle ailede Laura'ya, eski bir romandaki terzi kahramanın adını, 'Kakadu' adını takmışlardı.

"Senin için çiçekler neyse benim için de şiir odur," dedi Laura.

"İki sevgilinin aynı kumaştan yaratıldığına dair masal hoşuna gider mi? Onlar yaşamları boyunca birbirlerini ararlar. Tarif edilemeyecek bir hüzün kovalar hep onları yeryüzünde. Bir bütündürler ve mutlu olmak için birleşmelidirler," dedi Jennychen.

'Anlaşılan bizim Mömchen ve Mağripli bu kutsal atlasın bir parçasından yaratılmışlar," diyerek gülümsedi Laura. "Hem ben masalları sevmiyorum artık. Onlar aldatıyor bizi. Gerçekte her şey tümüyle farklı."

"Düşsüz yaşamın anlamı yoktur," diye itiraz etti Jennychen. "Baksana şu kır menekşeleri ne kadar da gizemli. Biliyor musun, bunlara İtalya'da Parma menekşeleri derler."

"Yeryüzünde pek çok şeyi sevmek mümkündür: Anneyi, babayı, çocukları, tatlıyı, eğlenceyi, kıyafetleri..." diye mırıldandı Laura kardeşine yanıt vermeksizin.

"Ve duygusal şairlerin yazdığına göre, çiçek açan bir dalda her aşk için bir tomurcuk bulunur. Yine de ne dersen de, milyonlarca insan içinde ikinci 'ben' olarak o biricik kişiyle karşılaşmak bir büyüdür," dedi Jennychen.

“Sen romantiksin. Ben ise Romeo ve Juliette gibi sevemeyeceğimden korkuyorum. Ben fethetmeyi seviyorum. Bu şöhret düşkünlüğüdür, başka bir şey değil. Varacağı yer can sıkıntısıdır.”

“Sen Charles Manning’i mi düşünüyorsun?”

“O bana henüz aşktan söz etmedi.”

“Laura, gerçek aşk duygusunu hissetmek için yüreğinin bütünlüğünü koru.”

“Ben sevilen olmak istiyorum.”

“Paylaşılmayan aşkın ne yararı var?”

“Seninle biz farklıyız Jennychen.”

“Bizim için her şey daha yeni başlıyor.”

“Ben ancak üstün bir insanı sevebilirim. O insan, az da olsa Mağripli’ye ya da Engels amcaya benzemeli,” dedi Laura. “Ben henüz böyle birine rastlamadım. Charles Manning, küstah. O, öfkeli tavrıyla İspanyol annesine, ağır düşünme tarzıyla da İngiliz babasına çekmiş. Düşüncesi gökyüzünü kucaklamıyor, yerlerde sürünüyor. Beni geriletir o. Ayrıca, onun aşkı gülünç. Oysa bu duyguda kahramanlık olmalı, doğru değil mi? Ben onun aşktaki çılgınlığını bağışlayabilirim ama, aptallığını asla.”

“Laura, sen gerçekten de ona karşı tamamen kayıtsızsın. Henüz kimseyi sevmedim, ama bana göre sevilen insandaki pozitif yönler, aşkın vesilesi ve haklılık gerekçesidir. Ama her zaman nedeni değildir. Seninle bu konuyu o kadar sık konuşuyoruz ki, aşk üzerine Shakespeare’e, Shelley’ye, Balzac’a, Stendhal’a ve diğer yazar ve şairlere ek olarak yeni bir tez yazabilirdik,” diye ekledi Jennychen gülerek.

Daha sonra bahçıvan bıçaklarını topladı, sulama kovasının içine koydu ve çıkış kapısına doğru gitti. Laura istemeyerek de olsa onu izledi. Kapının önünde onları uzun tüylü küçük köpekleri Whiskey bekliyordu. Jenny onun tüylerini okşuyordu sevgiyle. Whiskey’i bir süre önce, Hampstead Head’e giden yol üzerinde acı acı ulurken Jennychen ve Tussy bulmuşlardı. Köpek tüm Modena Villas sakinlerine büyük bir coşkuyla bağlanmıştı.

Ay sanki siyah bir tablonun içindeymişçesine pencereden göz kırpıyor, Londra uykuya hazırlanıyordu. Kız kardeşler üst kata çıktılar. Jennychen, buketi vermek için babasına gitti. Whiskey, koridorun köşesindeki yerine yattı. Kendisini görev başındaki bir nöbetçi gibi hissediyordu. Jennychen bir süre sonra yatak odasına döndü ve yatmadan önce okumak için kitapların arasından 'İrlanda Tarihi' adlı kitabı ve Mary Wollstonecraft'ın hazırladığı, kadınların hak eşitliği mücadelesine ilişkin ince broşürü seçti. Tarihin derinliklerinde, farklı yüzyıllarda ve ülkelerde yaşamış üstün kadınların adlarını büyük bir hevesle arıyor ve onların yazgısını ve yapıtlarını okumak için sabırsızlanıyordu.

Marx tüm akşam ilk cildini basıma hazırladığı 'Kapital' üzerinde çalıştı ve ancak gece yarısından sonra karısının odasına geçti. Karısıyla, kızları hakkında konuşmaya başladılar.

"Jennychen ve Laura henüz tanımadıkları duygular ve düşüncelerin peşinde gitme eğilimindeler," dedi Jenny dalgın dalgın. "Onlar adına korkuyorum biraz."

"Kimse onların bu gidişini değiştiremez," dedi Karl. Kaşlarının altında derinlemesine bir parlaklıkla ışıldayan gözleri sevecenlikle gülümsüyordu.

"Mağripli, onların yaşama yeterince hazır olmadıklarını düşünmüyor musun?"

"Seni anlamıyorum canım. Londra'da onlar kadar iyi eğitilmiş, yetiştirilmiş, dürüst ve cesur, aynı zamanda şımartılmamış ve ayrıca çocukluklarından bu yana yaşamları sıkıntı ve yoksulluk içinde geçmiş çok fazla kimse olduğunu sanmıyorum."

"Tüm bunlar doğru. Ancak onların beklentileri fazla, en yüksek ruhsal gıdaya alıştılar. Çirkeflikleri ve hileyi ancak kitaplarda ve tiyatro oyunlarında gördüler. Korumasız onlar. Eğer yaşam Engels, Wolff, Weydemeyer, Lessner, Weerth, Liebknecht ve diğerleri gibi pek çok mükemmel insanı göndermekle bize olduğu gibi onlara da cömert davranırsa diyeceğim yok. Peki ya böyle olmazsa? Onların üçü adına da korkuyorum. Genç olmak da çok zor."

Karl düşünceye dalmıştı. Karısı haklıydı.

“Geçenlerde ‘Times’da, bir süre önce Haiti yakınlarında keşfedilmiş küçük bir ada hakkında bir yazı okudum. Bu ada, gerçek anlamda bir yeryüzü cennetiymiş, ancak adanın sakinleri çok erken yaşta ölüyorlarmış.”

“Neden?”

“Oranın havası o kadar temizmiş ki, bir gün Avrupa’dan gelen bir gemi kıyıya yanaştığında, havası son derece temiz ve steril olan bu ideal toprakların o güne kadar hastalık yüzü görmemiş insanları, daha önce hiç karşılaşmadıkları hastalıklardan ölmeye başlamışlar. Denizciler için zararsız bu mikroplara karşı ada sakinlerinin bağışıklığı yokmuş.”

“Kızlarımızın yine de koruma altında olduğunu düşünüyorum. Çünkü yaşam onlar için katı bir öğretmen oldu.”

“Ben yine de kendi sloganıma başvuruyorum: Umudunu hiçbir zaman yitirme! Üstelik zamanından önce. Her ne olursa olsun, onlar mutlu, imrenilecek derecede sağlıklılar. Ancak yine de onların geleceğinden endişelenmeden edemiyorum.”

“Canım, kendin de evhamlılığın ve duvara şeytan tablosu çizip kendini korkutmaya çalışmanla alay etmez miydin?”

Marx karısına yaklaştı ve saygıyla elini öptü.

“İkimizin de birbirimize aynı ölçüde ihtiyacı var,” dedi şefkatle.

Marx’ın Enternasyonal’deki faaliyeti, bir çalışkanlık ve beceri örneğiydi. En olumsuz hava koşullarında bile Soho’daki Greek Street’e, Uluslararası Birlik tarafından kiralanan küçük ofisin yerleştiği iki katlı bir evin bulunduğu sokağa gidiyordu. Marx, ancak ağır hasta olduğu zamanlar evden çıkmıyordu.

Birlik’in Genel Sekreteri doğramacı Cremer, Genel Konsey toplantılarında devamlılığı sağlamak için büyük çaba gösteriyordu. Siyah mürekkeple çizilmiş kareli sayfa üzerinde Enternasyonal’in her yöneticisinin adının karşısına devam durumlarına göre artı ya da eksi işareti koyuyordu. En fazla artı, Genel Konsey üyelerinin en titizi olan Marx’ın hanesindeydi. Terzi Eccarius’un da toplantılara katılmadığı çok ender görülürdü.

***

Genel Konsey'in toplantıları her hafta salı günleri akşam saat sekizdeydi. Cumartesi günleri ise Marx'ın da üye olduğu Alt Komite toplanıyordu. Bu toplantılarda daha çok Enternasyonal'in günlük çalışmaları ele alınıyor, hesaplar gözden geçiriliyor, direktifler ve çağrılar hazırlanıyordu.

Genel Konsey ve Alt Komite üyeleri çalışmaları için ücret almak şöyle dursun, büro, aydınlatma, posta ve basım giderlerini de kendileri ödüyorlardı.

"Partimize yetmeyen bir şey varsa o da para," diye yazıyordu Karl Marx, Engels'e.

Neyse ki şubelerden gelen para giderek artmaktaydı. Düşük miktarda da olsa zorunlu üyelik aidatları, Birliğin kasasını bir ölçüde dolduruyordu.

Genel Konsey üyeleri içinde çoğunluğu işçiler oluşturuyordu. İşçiler, toplantılara on, zaman zaman da on dört saatlik mesaiden sonra geliyorlardı.

Oldukça bilgili, özenli, güleç, toparlak yüzlü ve kel kafalı, alt dudağı kalın, orta yaşlı kunduracı Başkan Odger, Trade Union'ın (sendika) Londra Konseyi'nde yazmandı. Odger'in yardımcısı ise sakallı, solgun, hastalıklı bir görünümü olan terzi Eccarius'tu. Eccarius, sürekli geçim sıkıntısı çeken, felsefi konulara yatkın, zeki bir Alman sürgünüydü. Ama bilgilerinin yeterince derin olmayışı onun sık sık politik hatalar yapmasına yol açıyordu. Marx, onun üstün yeteneğini ve devrim davasına bağlılığını takdir ettiğinden, ona çok zaman ayırıyor, ufkunun genişlemesine yardımcı oluyordu.

Cremer de Trade Union Hareketi'nin önde gelen simalarındandı ve gerçek proletaryanın tipik temsilcisiydi. Birleşik Dülgerler ve Marangozlar Derneği'ni o kurmuştu. Son derece titiz ve işbilir Cremer çok güzel bir el yazısına ve imrenilecek bir belleğe sahipti. Birkaç yıldır kendisinin tuttuğu Genel Konsey'in Protokol Defteri onun için kutsaldı ve defterin kusursuz olması için çok zaman harcıyordu. Bu, siyah naylon ciltli, büyük bir hesap defteriydi. Genellikle her toplantının başında bir önceki salı gününün tutanağını hiç acele etmeksizin okur ve herhangi bir düzeltme ve itiraz yoksa Başkan'ın imzasını talep ederdi. Ardından ağır ağır, özenle kendi

imzasını atardı. Cremer sık sık, Genel Konsey'in toplantılarıyla ilgili değişik gazete haberlerinden pasajları ve bazı basılı belgeleri protokol defterine yapıştırırdı.

Giderek bu defter Uluslararası Birliğin çalışma günleri ve çalışmalarının almanağı olmuş, yaşanan anı ölümsüzleştirmişti. Geçmiş yaşamın izlerini taşıyan sönmüş bir lav gibi...

Genel Konsey, örgütlenme sorunlarıyla, politik, teorik ve uluslararası sorunlarla ilgileniyordu. Konsey'in birkaç üyesi her hafta Uluslararası Birliğe katılmalarını önermek için değişik işçi derneklerini ziyaret ediyordu.

Bir süre sonra Enternasyonal'in üye sayısı on dört bine ulaşmıştı. Hatırı sayılır bir üye sayısına sahip ve etkin olan Kunduracılar ve Duvarcılar sendikaları da Enternasyonal'e dahil olmuşlardı. İngiltere'de Enternasyonal'in gazetesi de kurulmuş ve 'The Workman's Advocate'[1] adını almıştı. Genel Konsey genel seçim için mücadele derneği kurmuştu.

İşçi hareketini büyük patronların güdümüne sokmaya çalışan Proudhon ve Lassalle'ın izleyicilerine karşı inatçı bir savaş başlamıştı.

Bir gün Marx'ın en eski arkadaşlarından terzi Friedrich Lessner, Bakunin'in İtalya'dan Londra'ya geldiğini bildirdi. Karl, tüm devrimcilerin gözünde bir kahraman olan bu Sibirya firarisini ziyaret etmeye karar verdi. 1848'den bu yana, tam on altı yıldır Marx ve Bakunin görüşmemişlerdi. Mihail Aleksandroviç ellisini geçmişti ama yaşını göstermiyordu. Dolgun ve güçlü, atletik yapısı nedeniyle heybetli bir görüntüsü vardı. Ağarmış kıvırcık saçlarının koyu kızıl rengi daha yumuşak bir görünüme bürünmüştü. Fakat saçlarının önleri ve favorileri yine eskisi gibi açık kumral renkteydi. Artık pek bırakamadığı gözlükleri yüzünden rengi fark edilmeyen küçük gözleri coşkulu görünüyordu. Yanakları ve burnu yağdan parlıyordu. Kocaman, tombul elleri nemliydi. Konuşurken kendinden oldukça emin ve sertti, söyleştiği kişiyi dinlerken ise kayıtsızdı. Fakat bu genel özelliğine karşın Marx'ı saygıyla, sempatiyle karşıladı. Karl Marx, Bakunin'den dört yaş genç olmasına karşın daha çökmüş görünüyordu.

Sık sık tehlikeli biçimde tekrarlayan ve bir türlü iyileşmeyen şirpençe hastalığı Marx'ı yıpratmıştı. Doktorların kesinlikle yasaklamalarına, akrabaları ve Engels'in ikna çabalarına karşın Marx geceleri 'Kapital'

üzerinde eski temposunda çalışmaya devam ediyordu. Uluslararası İşçiler Birliği'ndeki işler onun giderek daha fazla enerji harcamasını gerektiriyordu.

Marx'ın kocaman kafasındaki gür saçlar kar beyazıydı, fakat esmer yüzünü kaplayan kaba sakalı ve bıyıkları hâlâ kuzguni rengini koruyordu. Olağanüstü parlak ve derin siyah gözleri, keskin zekasının, çelikleşmiş kararlılığının ve ince ironisinin eşsiz ifadesiyle baktığı zaman herkesi kendisine bağlıyordu. Bu gözler adeta onun dehasını, ruhsal dünyasının karmaşıklığını ortaya koyuyordu. Kaşlarında da sık sık görülen hastalık gözlerini etkilememiş, gözleri gençliğinin canlılığını korumuş, Marx'ın iç dünyasının ve gücünün dalgalanmalarını dışa vurmuştu.

Ancak aşırı çalışmadan dolayı Marx görme bozukluğu çekiyordu. Topluluk içinde bulunduğunda ise redingotunda asılı duran bir siyah zincire taktığı kelebek gözlüğünü kullanırdı.

Bakunin'in gösterişli kıyafeti yanında Marx'ın yumuşak bir kumaştan yapılmış, tümüyle ilikli siyah redingotu derli toplu ve şık oluşuyla dikkat çekiyordu. İnce, uzun parmakları, küçücük elleri canlı ve güzel görünüyordu.

“Sizi yeniden gördüğüme çok sevindim,” dedi Marx, Bakunin'in geniş yüzüne dostça bakarak. “Bu ne Prusya, ne Avusturya ne de Rus monarşisine nasip olan bir mucize.”

“Beni idam sehpasında sallandırmaları için ne gerekiyorsa yaptım ama,” diye Marx'ın sözlerine yanıt verdi Bakunin ellerini iki yana açarak, “ama anlaşılan, kısmet. Özgürlüğü ve sizi hiçbir zaman görmeyeceğimi düşündüğüm anlar oldu.”

Bakunin yapmacık bir alçakgönüllülükle Golgota Tepesi'ne[2] tırmanış olarak isimlendirdiği Şliselburg kalesi, Sibirya ve diyar diyar gezdiği memleketlerden bahsetti.

Bakunin, Rusya'dan başarılı bir kaçıştan sonra Herzen'e sığınmıştı ve Herzen'den Marx'ın İngiliz gazetelerinden birine yazdığı bir yazıda kendisi hakkında ‘ajan’ suçlamasında bulunduğunu duymuştu. Gerçekten de F. Marx imzalı, bu iddiayı içeren bir makale çıkmıştı. Makalenin yazarı Karl Marx değil, Marx'ın tanımadığı ama kendisiyle aynı soyadı taşıyan Francis

Marx adlı biriydi. Bunun bir yanlış anlaşılma olduğu ortaya çıkmıştı; ancak anlaşılan, Herzen'i kırmamak için Bakunin, Marx'la görüşmemişti. Bir süre sonra Bakunin'in karısı Antoniya Ksaveryevna İrkutsk'tan gelmiş ve Bakunin'ler devrim mücadelesinin dinmediği İtalya'ya yerleşmeye karar vermişlerdi. Kendilerini güneyin güneşi cezbetmişti ve yaşam koşulları İngiltere'ye göre daha rahattı. Floransa'ya gitmeden bir süre önce Bakunin 'Komünist Manifesto'yu Rusçaya çevirdi. Ancak çevirirken, böylesine önemli bir metnin içeriğini tahrif etmişti. Bakunin metne öyle kurnazca bir önsöz yazmıştı ki eseri Marx ve Engels'in yazdığından kuşku duymamak elde değildi. Okuyanlar Manifesto'nun Bakunin tarafından yazıldığını düşünebilirlerdi. Enternasyonal'in ortaya çıkışıyla aynı zamana denk gelen, Bakunin'in Londra'ya ikinci gelişinde Marx, Bakunin'le ilişkileri yeniden başlatmaya karar vermişti. Bakunin'in Çar zindanlarında tüm işkencelere namusluca katlandığına inanmış, onun cesur bir Rus devrimcisi olduğundan kuşku duymamıştı.

Mihail Aleksandroviç geçmişi anlatırken Rus Çarı karşısındaki itiraflarından tek kelime olsun söz etmemişti. Marx'la bu buluşmaya kadar olan sürede kilo almıştı. Hatta Marx'a öyle geliyordu ki, baş eğmeden karşı koyduğu acı deneyimler Bakunin'in ruhunu daha da sağlamlaştırmıştı.

"Polonya ayaklanmasından sonra şimdi yalnızca dünya sosyalist hareketi içinde olacağım," dedi kararlı bir ifadeyle Bakunin Marx'a.

Marx, Bakunin'in bu sözlerinden duyduğu memnuniyeti gizlemedi ve sıcak bir ifadeyle: "İyi, çok iyi. Birlikte mücadele etmenin zamanı çoktan geldi," dedi.

Bakunin geniş omuzlarını dikleştirerek koltuğa gömüldü ve sakalını sıvazlayarak gür sesiyle kahraman Polonyalı gerillaları anlatmaya başladı. Ona göre, Polonya'daki devrim hareketi Rus Hükümetinin işine geliyordu. Rusya'da sükuneti sağlamak için bu gerekli hale gelmişti, fakat Çar, Polonyalılar'ın bu kararlı direnciyle karşılaşacağını beklemediğinden savaş on sekiz ay sürmüştü.

"Çar Hükümeti Polonya ayaklanmasını provoke etti. Polonya iki nedenle başarısızlığa uğradı: Bonaparte'ın hilekârlığı ve Polonya aristokrasisinin baştan beri köylü sosyalizminin ilanında açık ve kuşku götürmez bir şekilde ağır davranmasından," diye iddia ediyordu Bakunin.

Diğer yandan Karl, Bakunin'e Uluslararası İşçiler Birliği'nin nasıl ve ne amaçla kurulduğunu anlatıyordu.

"Bu hareketin doğuşunu selamlıyorum ve şu andan itibaren sizinle el ele vererek çalışmak istiyorum," diye birkaç kez yineledi Bakunin.

Uzun ve oldukça açık sözlü bu söyleşiden sonra, Marx ertesi gün İtalya'ya geri dönmek zorunda olan Bakunin'le vedalaştı.

Eve dönünce Marx, Engels'e diğer haberlerin yanı sıra Bakunin'le yeniden başlatılan ilişkiler hakkındaki izlenimlerini ayrıntılı olarak anlattığı uzun bir mektup yazdı.

"Bakunin, sana selamını iletmemi rica etti. Seni ve Lupus'u sık sık sordu," diye yazıyordu Marx arkadaşına. "Lupus'un öldüğünü söylediğimde, Bakunin, hareketin yeri doldurulmaz bir insan yitirdiğini söyledi."

Bu görüşmeden bir süre sonra Enternasyonal'in 'Kuruluş Manifestosu' ve 'Geçici Tüzüğü' ayrı bir broşür halinde yayınlandı ve Marx hemen broşürün birkaç nüshasını İtalya'daki Bakunin'e gönderdi. Bu broşürlerden birini de Guiseppe Garibaldi'ye vermesini rica etti.

Kış sona ermişti, Londra'nın sisi ise bitmek bilmiyordu. Marx hastalanmıştı. Yıllardır süren sinirsel gerginlik sonucu vücudunu çıban kaplamıştı. Şiddetli ağrıya, sargılar içinde ve sıtmalı olmasına, oturmasının, hareket etmesinin olanaksızlığına rağmen cesaretini yitirmiyordu ve yakınlarının geçici de olsa onu çalışmalarını ertelemeye zorlamasına üzülüyordu. Ancak kendini biraz iyi hissettiğinde hemen 'Kapital' üzerinde çalışmaya koyuluyordu. Bir ara sağ elinde kocaman bir çıban çıkmış; eli şişmiş ve kızarmıştı. Bundan endişelenen Jenny eline sargı yaptı. Marx 'Kapital'i yazamadığı için kaybettiği zamanı değerlendirip kitap okumak istiyordu. Ancak ateşi gitgide yükseliyor, omuzu dayanılmaz derecede sızlıyordu. Bilimsel yapıtları ertelemek zorunda kaldı ve Walter Scott'un tarihi romanları onun için mükemmel bir oyalanma kaynağı oldular.

Bir sabah Karl kendisini biraz iyi hissetti. Kışın bu son ayında yüzünü pek göstermeyen güneş, çalışma odasının penceresine vurur vurmaz çalışmaya başladı. Öğleyin Lenchen beraberinde, yirmi üç yaşında, uzun boylu, yapılı; oldukça esmer, donuk yüzlü, çok güzel siyah saçları olan bir gençle geldi.

İri, patlak siyah gözleri, kocaman bir burnu ve güç timsali bir ağız yapısı, sağlam, zaptedilmez karakteri, keskin ve etkileyici bir zekası vardı. Marx birdenbire bu delikanlının kendisinde uyandırdığı sempatiye elinde olmayarak şaşırdı. Karl gençleri severdi, fakat yaşamda edindiği deneyimler nedeniyle tanımadığı kişilere karşı dikkatli davranırdı.

"Adım Paul Lafargue," diye söze başladı konuk, ince, tiz bir sesle ve Marx'a Enternasyonal'in Fransa şubesinin üyesi olan oymacı Tolain'in bir mektubunu uzattı. "Ona, size uğrayıp görevimi yerine getireceğime söz verdim, Doktor Marx," diye soğuk bir tonla sözlerini tamamladı ve ayrılmak istedi.

Lafargue, Proudhon taraftarıydı ve sırf Tolain'in ricasını yerine getirmek için Marx'ı ziyaret etmişti. Ancak bu ziyaret, onun yaşamında köklü bir değişiklik anlamına gelecekti.

Hakkında güvenilir biri olmadığı yolunda söylentiler dolaşan, hatta bu nedenle Uluslararası İşçiler Birliği Genel Konseyi'nin Fransa şubesi muhabir sekreterlik görevinden kısa bir süre uzaklaştırılan Tolain'in tavsiyesi, Marx'ın gözünde Lafargue için iyi bir referans olamazdı. Fakat bu delikanlının büyüleyici görünümü, tüm kuşkuları dağıtacak kadar etkili oldu. Marx delikanlıya ilgi gösterdi. Ona birkaç soru sordu. Paul Lafargue, Enternasyonal örgütünün Fransa'da ulaştığı başarıları anlattı.

Uluslararası İşçiler Birliği'nin üyeleri akşamları başkentin merkezinde, Rue des Gravilliers'de topu topu on iki metre karelik loş bir odada toplanıyorlardı.

"Açık konuşmak gerekirse ofisimiz çok kötü, daha da üzücü olanı, berbat bir avlunun en kuytu yerinde. Paris'te, Eugène Sue'nun tasvirleriyle ölümsüzleşen bu tür izbe yerler hâlâ var. Fakat pencerelerimizi sıkı sıkıya kapatıyoruz ve sigara dumanı hemen tüm yoksulluk kokusunu bastırıyor. Tolain bize oldukça eski bir soba getirdi ve bu soba yakıldığında ortalık dumana boğuluyor. Uyduruk kulüp lokalimizin mobilyası oldukça basit. Hakkâk[3] Fribourg'un üzerinde çalıştığı bir ahşap masa var, gündüz onun atölyesi olan bu oda akşam bizim büromuz. İhtiyaca göre kürsü görevi görüyor. Çardaktaki eski eşyalar arasından çıkan kırık dökük iki tabure ve oldukça tuhaf birkaç sandalye; işte hepsi bundan ibaret. Ama önemli olan bunlar değil, etrafımızda ne var fark etmiyoruz bile. Çok önemli toplumsal

sorunları tartışıyoruz ve hatta bazen pazar meydanı canlanıp da biz kahvaltı etmek için Meudon'lu sütçü kadınların yanına gidinceye kadar tartışmaya öyle dalıyoruz ki oraya vardığımızı bile fark etmiyoruz. Ara sıra Blanqui'ciler de uğruyor. Onları şimdilik şubemize kabul etmiyoruz. Onlar geldiğinde gerçek bir söz düellosu başlıyor. Bir türlü yaşlanmayan büyük kavgacı Blanqui'nin taraftarları çok usta tartışmacılar, ama inanın ki biz Proudhon'cular da onlardan geri kalmıyoruz. Bizim atışmalarımız, parlamento kavgalarına bedeldir. Birliğe giren Fransız emekçileri arasında harika gençler var. Örneğin, ciltçi Varlin. Görünüş itibariyle kısa boylu, mütevazı ve çok enerjik biri. Onu bir kez gören bir daha unutamaz. Her sözü, her hareketi ve düşüncesi akıl, bilgi, yetenek dolu. Onun inançlı bakışlarını görseydiniz ve konuşmasını bir dinleseydiniz! Ama iyi şarkı söyleyemiyor. Aramızda bu konuda kendisini geliştirmiş, oldukça yetenekli emekçiler de var."

Marx delikanlıyı büyük bir dikkatle dinliyordu. Yemek zamanı gelmişti. Ama Lafargue'ın gitmeye niyeti yoktu. Jenny onu da yemek odasına davet etti.

Genç adam, kendisini yapmacıksız, güleryüzlü bir sadelikle karşılayan Marx'ın kızlarına hayran kalmıştı. Marxlar'ın bir yıldır oturdukları Modena Villas, Maitland-Park no: 1, Haverstock Hill, adresindeki evlerinde dava arkadaşları olmaksızın öğlen yemeğine oturulması çok enderdi. Tüm dava arkadaşları Jenny ve Karl'a özgü konukseverliği yakından bilirlerdi.

Yemekte, Paul Lafargue kendisinden söz ederken, Küba adasındaki Santiago kentinde doğduğunu söyledi. Babasının orada küçük bir çiftliği vardı.

"Babaannem zenciydi," dedi birden. Kocaman siyah gözleriyle masanın etrafındakileri dikkatle süzerek.

"Demek melez... Bu farklı ten renginin, kafatasının kendine özgü biçiminin, beyaz, leke bulunmayan tırnakların, hızlı düşünme yeteneği ve hayret verici bu canlılığın asıl kaynağı işte bu," diye düşündü keskin bir gözlemci olan Marx. Lafargue, her geçen saat Marx'ın daha da hoşuna gidiyordu.

“Melez misiniz, anayurdunuz Küba mı? Bu gerçekten harika!” diye bir çığlık attı Laura. Marx’ın kızlarının en güzeli, en zarifi olan Laura, Lafargue’ın daha çok hoşuna gitmişti.

“Yazık ki, babam bizi Fransa’ya getirdiğinde ben topu topu dokuz yaşındaydım, o günden beri akrabalarım, Avrupa kentlerinin en az egzotik olanında, Bordeaux’da yaşıyorlar,” diye sözlerine devam etti Paul Lafargue, biraz da hayıflanarak.

Yemek sona erip kızlar baş başa kaldığında Jennychen merakla Laura’ya bakarak,“Yakışıklı ve güçlü bir delikanlı. Tipik bir Otello. Ateş saçan bir yanardağ sanki,” dedi.

Laura’ysa “Ben soğuk Angklosaksonlar’ı tercih ederim. Ya sen, onun Dezdemona’sı olmak ister miydin?” diye konuştu.

Bu sırada Lafargue, Marx’ın sessiz çalışma odasında kendisinden söz ediyordu. Orta öğrenimini bitirdikten sonra Tıp Akademisi’ne girmiş ve birkaç yıl sonra doktor olacakmış. Marx’ın kızları, özellikle de Jennychen gibi, bir tıp öğrencisi olarak sadece dünyayı yeniden kurmakla değil, edebiyat, müzik ve jimnastikle de ilgileniyormuş.

Marx purosunu yaktı ve konuğuna da ikram etti. Lafargue çevresini merakla izliyor, Marx’ın, kendisinde artan bir hayranlık uyandıran her sözünü büyük bir ilgiyle dinliyordu. Delikanlı, Modena Villas’daki ortama kaptırmıştı kendini.

“Bilim hiç de bencilce bir tatmin aracı değildir,” dedi Karl. “Kendisini bilime adama şansını elde edenler, bilgilerini insanlığın hizmetine sunanların başında gelmelidirler,” dedi ve kendisinden söz ederken birkaç kez, “ben insanlar için çalışıyorum,” diye yineledi.

Bununla birlikte Marx, bilim adamlarının toplumsal yaşama aktif olarak katılmaktan hiçbir zaman vazgeçmemesi gerektiğini savunuyordu. Bilim adamı, çalışma odasına ya da laboratuvara kapanmamalıydı.

Bir kahkaha atarak sözlerine açıklık getirdi: “Peynirin ardına gizlenen bir fare değilseniz eğer, yaşama doğrudan müdahale etmeden, çağdaşlarınızın toplumsal ve politik mücadelesine aktif olarak katılmadan yaşayamazsınız. Bu da insanlık için çalışmak demektir.”

Paul Lafargue daha ilk buluşmalarından itibaren Marx'tan olumlu olarak etkilendiğini hissetmişti. Şaşkınlık ve mutluluğu aynı anda yaşıyordu. "Ne yüce, ender bulunur bir insan. Hem bilim adamı, eşsiz bir propagandacı hem de sosyalist düşüncenin ustası," diye düşünüyordu, sönmüş olan purosuyla odasında tur atan Marx'a bakarak. Marx, bir sürü kibrit harcayarak sabırsızlıkla yaktı purosunu. Sohbet sırasında sık sık masanın önünde duruyor ve yabancı gözler için oldukça dağınık gibi görünen kağıtlar arasında gerekli olanı arıyor; bulduğundaysa daha iyi görebilmek için kelebek gözlüğüne başvuruyordu.

Eğildiği masadaki gazete yığını içinden aradığı bir sayıyı buldu.

"Geçtiğimiz günlerde 'Times', Abraham Lincoln'ün Uluslararası İşçiler Birliği'ne gönderdiği mektubu yayınladı. Bu, Enternasyonal'in Genel Konseyi olarak bizim geçen yılın Kasım ayında başkanlık görevine yeniden seçilmesi nedeniyle gönderdiğimiz kutlama mesajına bir yanıt. Anımsarsınız ki Lincoln oldukça yüksek oranda oy aldı."

"Bu mesajı sizin yazdığınızı duydum, ama okumadım."

"İşte," dedi Marx, el yazması metin yığını içinden küçük bir kağıt çıkardı ve "biz zencilerin kurtuluşundan yanayız. Sizin açınızdan sanırım bu çok daha anlamlı."

"Elbette. Ne de olsa damarlarımda zenci kanı akıyor."

Lafargue acele etmeksizin Başkana yazılan mektubu, kendisini en çok etkileyen cümlelerde durarak okudu. Bu satırlar çok şeyi açıklıyordu:

"Ekselansları!

"... Köle sahiplerinin iktidarına direniş, kazandığınız ilk seçimin ılımlı şiarı idiyse, 'Köleliğe Ölüm!' de yeniden seçilişinizin başarılı mücadele çağrısıdır.

"18. yüzyıl Avrupa devrimine ilk itkiyi veren büyük demokratik Cumhuriyet düşüncesinin doğduğu ve yaklaşık yüzyıl önce insan haklarına ilişkin ilk bildirgeye[4] de kaynaklık eden bu topraklarda; 300 bin köle sahibinin oligarşisine karşı yapılan silahlı ayaklanmada, 'kölelik' sözcüğü dünya tarihinde ilk kez cesaretle sancağa yazıldı.

“Buna karşılık yine aynı topraklarda karşıdevrim sistemli bir itinayla ‘eski anayasanın oluşturulduğu dönemlerde egemen olan düşünceleri’ ortadan kaldırmakla övündü ve ‘köleliği, sağaltan bir düzen; hatta, o büyük emek-sermaye ilişkileri sorununun tek çözümü’ olarak gösterdi ve arsızlıkla, insanlar üzerindeki mülkiyet hakkını ‘yeni binanın temel taşı’[5] olarak ilan etti.

“Üst sınıflar, konfedereler soyluluğuna[6] fanatik bağlılıklarının ödülü olarak henüz uyarılmadan, köle sahiplerinin ayaklanmasının; sermayenin emeğe karşı genel bir haçlı seferinin savaş çanlarını çalacağını ve emekçilerin geleceğe olan umutlarının yanı sıra okyanusun öte tarafındaki bu devasa mücadelede geçmişte elde edilmiş kazanımların da tehlikeye düşeceğini Avrupalı işçiler hemen kavradılar.

“... Amerikan bağımsızlık savaşının burjuvazinin egemenlik dönemini başlattığı gibi, Amerika’nın köleliğe karşı savaşının da işçi sınıfının egemenlik çağını başlatacağına Avrupalı işçilerin inancı tamdır. Onlar, gelmekte olan çağın müjdesini, ezilen ırkın kurtuluşu ve toplumsal düzenin dönüştürülmesi için verilen eşsiz mücadelede anavatanına önderlik etme görevi üstlenen güçlü bir zekaya sahip, işçi sınıfının çelik iradeli oğlu Abraham Lincoln’de görmektedirler.”

Marx, Lafargue’ın bitmeyen sorularını seve seve yanıtlıyor ve işçi sınıfının çektiği acılara derinden üzülmüş olmasına rağmen komünist bakış açısına, duygusallıkla değil, tarihi ve politik ekonomiyi inceleyerek vardığını açıklıyordu.

“Eminim ki kapitalist çıkarlara teslim olmamış ve sınıfsal önyargılarla köreltilmemiş tarafsız her beyin, mutlaka aynı yargılara varır ve komünist olur. Kuşkusuz, bu sizin için de geçerli,” dedi Marx, söyleşinin sonlarına doğru.

Lafargue, Londra’ya bu ilk gelişinde Marx’la bir daha görüşme fırsatı bulamadı. Kısa süre sonra Fransa’ya döndü ve kendine has olağanüstü enerjisiyle politik mücadelenin denizine atılarak Louis Bonaparte rejimiyle mücadeleye başladı. Görüşleri büyük ölçüde değişmişti. Ve daha önce istemeye istemeye gittiği Londra’ya, orada Marx’ı görmek söz konusu olduğundan, gitmek için sabırsızlanıyordu şimdi. Bu da başka bir vesileyle gerçekleşti; Bonapartistler tarafından takibe uğrayan Paul Lafargue

İngiltere’ye iltica etmek zorunda kaldı ve Enternasyonal’in Genel Konsey’ine dahil oldu.

Marx’ın Lafargue ile sohbetinden iki ay sonra trajik bir haber tüm dünyaya yayıldı. Başkan Abraham Lincoln kiralık bir katil tarafından öldürülmüştü. Marx, Engels ve tüm dava arkadaşları bu korkunç cinayetle sarsıldılar.

1865 ilkbaharında Amerikan Ordusu subayı Sigizmund Krasotski, Askeri Bölge Komutanı Albay Joseph Weydemeyer’in emriyle St. Louis’den Washington’a gelmişti. Albay, Karl Marx’ın yakın arkadaşı, Komünistler Birliği’nin üyesi ve Almanya’daki 1848 Devrimi günlerinin direngen savaşçısıydı. Sürgün olup Amerika’ya yerleştikten bu yana Marx ile Weydemeyer arasında yazışma hiç kesilmemişti. Otuzlu yıllardaki Polonya ayaklanmasına katılmış olan Krasotski, tıpkı Weydemeyer gibi, Kuzey Ordusu saflarında Güney’in köle sahiplerine karşı savaşmıştı. Balta girmemiş ormanlardan, yeni kurulmuş kentlerin etrafından, patikalardan geçmek zorunda kalmıştı. Kolay bir yol değildi: Yalpalıyor, cephe hattının çevresini dolanıyordu. Krasotski, Abraham Lincoln hükümetinin önde gelen şahsiyetlerinden Savaş Bakanı Stanton’a önemli gizli belgeler taşımaktaydı.

Savaş sona ermek üzereydi. Harika bir ilkbahar günüydü. Kuşlar ötüyordu, çıplak dallar kabaran tomurcuklarla bezenmişti. Doğanın bu sadeliği Krasotski’ye Lublin topraklarını anımsatıyordu. Düğün çiçekleriyle kaplı anayurt topraklarını görmeyeli otuz yıldan fazla olmuştu...

Krasotski, alnındaki beyaz sargıyı kısa bir süre önce çıkarmıştı. Onu az kalsın yaşamından edecek süngü yarasının yerinde çirkin, mor bir iz kalmıştı. Subay üniforması yamalı, çizmelerinin altı delikti. Ama yolda kendisini karşılayan insanlarla paylaştığı mutlulukla kıyaslandığında bunlar o kadar önemsizdi ki.

Dört bir yandan “Zafer! Zafer! Kölelik tüm kıtada kaldırıldı,” sesleri geliyordu.

9 Nisan 1865’te, kanlı iç savaşın sona erdiği gün Krasotski Washington’a ulaştı. Kuzeyliler bayram ediyorlardı.

Akşam geç saatlerde St. Louis’den gelen elçi, Bakan tarafından kabul edildi. Stanton masanın başında oturuyor, asık suratla raporları gözden

geçiriyordu.

“Oturun yüzbaşı,” dedi emredercesine.

Krasotski, Stanton’un asık suratına bakıp “Bu denli önemli bir olaya rağmen suratı sonbahar gibi karanlık,” diye geçirdi içinden.

“Evet, siz Amerikan ordusunun cesur bir subayı olmanın dışında 1830 Polonya ayaklanmasına katılmışsınız. Ülkemizde temelli olarak kalmayı düşünüyor musunuz?”

“Sanmam Sayın Bakan. Benim ve eşimin yüreği uzak anavatanımıza ait.”

“Siz ebedi devrimciler kuşağındansınız, yani göçebesiniz. Sizinle tanıştığıma memnun oldum. Savaş bitti sayılır ve burada hiyerarşinin yeri yok. Benimle akşam yemeği yemek istemez misiniz?”

Stanton ayağa kalktı, ardından da Krasotski. Seyyar bir ofisi andıran ve pek de rahat olmayan yan odaya geçtiler. Sıradan bir masada akşam yemeği servisi yapılmıştı: Soğuk sığır eti, sebze, şarap ve kahve.

“Sürekli görev başında olabilmek için sık sık burada geceledim. Karargâhta bir dakikalık gecikme, bazen savaşın sonucunu belirleyebilir. Uzağı göremeyen kimi insanlar yemeği tabaklara bölüştürdüklerinde savaşın bittiğini düşünüyorlar,” diye sürdürdü konuşmasını Stanton. “Yanılıyorlar. Savaş sürecek, ancak bugünden itibaren gizli, yani daha da tehlikeli bir savaş olacak.” Stanton öfkeyle dudaklarını sıktı ve konuşmasını sürdürdü. “Duyarlı politikacılar Güney eyaletlerine uygulanan kapitülasyonun kendilerine, düşmana acıma, hoşgörü hakkı verdiğini sanıyorlar. Eski bir direnişçi olarak bu konuda siz ne düşünüyorsunuz?”

“Sorunuz beni hazırlıksız yakaladı, ama galipler yüce gönüllü olmalıdırlar. Üstelik terör iki ucu pis bir değnek,” diye kendinden emin bir yanıt verdi Krasotski.

Stanton kaşlarını çatarak baktı ona ve yemeğine eğildi. Sessizlik birkaç dakika sürdü. Ardından, damalı peçetesiyle yağlı dudaklarını sildi ve:

“Merhametli yöneticiler bir devlet için felakettir. Düşmanı zayıfken vurmalısınız. Barış, ulusunuza karşı ihanet demektir. Yitirdiğimiz kardeşlerimizin öcünü kim alacak? Bir Kuzeylinin kanının her damlasına

karşılık yenik Güneylilerin kanlarını oluk oluk akıtmak gerek. Ama, önemli olan bu değil. Teslim olmaları bizim zararlarımızı telafi etmez. Bu zararları düşmanlar ödemek zorundadır. Varsın zengin çiftlik sahipleri zararlarımızı son sentine kadar ödesinler. Savaş, galip gelenin zenginleşmesi demektir; eğer Güneyliler kesenin ağzını açmazlarsa, ormanlarımızda o alçakları asacak yeterince ağaç var.”

Krasotski yuvalarından fırlamış gözlerle Stanton’a baktı, şarap kadehini istem dışı itti. Devlet Başkanı’nın affın gerekliliğine ilişkin konuşmasını bugün gazetede okuduğunu anımsadı.

“Kimse benden bu insanların, hatta içlerinde en kötülerinin dahi öldürülmesine katılmamı beklemesin. İşbirliği yapmak, hatta yeniden birlik olmak istiyorsak husumete son vermenin zamanı gelmiştir,” diyordu Lincoln.

“Abraham Lincoln sizinle aynı görüşte değil. Savaş sırasında acımasız ve katıydı, fakat şimdi her şey değişti. Kardeş katliamı sona erdi. Gerekli olan barış ve birliktir,” dedi soğuk bir sesle Polonyalı.

“Anlaşılan, gençliğinizde ormanlarda birlikte balta salladınız Başkanla. Düşünceleriniz o kadar benzer ki,” dedi Stanton gülerek.

“Amerika’da köleliğin kökünü kazımışsa eğer, oduncuların en yücesidir o.”

“Polonya ayaklanmasının neden yenilgiye uğradığını şimdi anlıyorum: Yufka yüreklilik, uzlaşma. Ben ise bambaşka bir insanım ve gördüğünüz gibi, ulusum için zafere ulaştım en sonunda.”

“Ne kadar da tehlikeli bir kibir. Acaba Başkan böylesine belirgin ve güçlü bir düşmanı olduğundan haberdar mı?” diye düşündü Sigizmund.

Bu sırada nöbetçi subayı, Savaş Bakanı’na bağlı Polis Şefi Lafayette Baker’ın geldiğini bildirdi. Kırmızı yanaklı, dolgun yapılı Korgeneral, çok düzenbaz biri olmasına karşın insan ilişkilerinde oldukça cana yakın görünüyordu. Yağlı gözkapaklarının altında küçülmüş gözleri, hedeflediği şeyleri inanılmaz bir hızla tarıyordu.

“Bu Polonyalı, Büyük Amerika uğruna kanını akıttı,” dedi Stanton. “Sahi, geceyi nerede geçireceksiniz yüzbaşı?”

Krasotski, bu fırtınalı zafer gününde otellerde yer bulamadığını itiraf etti.

“Daha iyi ya. Bende kalırsınız,” diye söze karıştı Baker.

“Şimdilik Generali kabul odasında bekleyin,” diye emretti Bakan.

Krasotski, saygıyla eğilerek Bakan’ı selamlayıp dışarı çıktı. Stanton’la vedalaştıktan sonra içini bir sıkıntı kaplamıştı. Ne olduğunu kendisinin de anlayamadığı bu duyguyu bir türlü yenemiyordu.

“Çelişkili, kindar düşüncelere kapılmış hırslı insanlar vardır. Bu düşüncelerini ilişkide oldukları insanlara aktarırlar. Stanton, bu türden çetin, despot mizaca sahip insanlardan biri,” diye düşünüyordu Sigizmund.

Lafayette gevezeliğe varan konuşkanlığıyla Krasotski’yi şaşırtmıştı. Mesleğinden dolayı kapalı ve suskun olması gereken Generalin bu özellikleri yadırgatıcıydı. Savaşın başlangıcından itibaren cumhuriyetin en gizli kurumlarına başkanlık yapıyordu. Aklına gelen her konuda konuştuğu halde polis şefi kendi işlerine hiç değinmiyordu. Bu laf kalabalığında yasak konulardan kolayca kaçınıyordu. Konuşma sırasında yerli yersiz tekrarladığı, çok sevdiği bir atasözü vardı; ‘yaptıklarından korkma, korkuyorsan yapma!’

Yıllar süren geceleri çalışma zorunluluğu, gizli polis şefinin uykuya direncini artırmıştı. Krasotski sabaha kadar onun gevezeliklerine katlandı. Kendisine şarap doldurup purosunu yakarak koltuğa yayılan Baker, sohbetiyle tesadüfi konuğunu eğlendiriyordu. Bu sayede konuk çok şeyler öğrenmişti.

“Lincoln, inanmış bir kaderci,” diyordu Baker konuğuna. “Haklı. Yatağında öleceklerin, yolda yürürken korkacakları bir şey yoktur. Başkan iyi, dürüst, sade bir insan. Ancak düşmanı çok. Çevresindeki düşmanların sayısının Güneylilerden fazla olduğuna kalıbımı basarım. Eğer ona bir şey olursa, Güneylilerin vay haline. Mağluplar üzerinde en sert şekilde tahakküm kurmak ve öç almak isteyen çok sayıda etkili kişi var aramızda.”

“Bunu duydum,” dedi Krasotski Stanton’u anımsayarak.

“Lincoln çok cesur ve inatçı. Hiçbir şeyden korkusu yok ve herhangi bir önlem almayı ısrarla reddediyor. Korumalarının sayısı yok denecek kadar az. Bir süre önce bize ‘Birisi beni öldürmek isterse, o bunu zaten yapar

düşüncesine alıştım; hatta ben zırh giysem ve korumalarla çevrili olsam da yararı olmaz' demişti. Haklı. Bunu ben de biliyorum. Evdeki hırsızdan ve katilden korunmak, eğer onlar dost maskesi takmışlarsa ve yanınızdalarsa imkansızdır. Yahuda'dan kurtulmak mümkün mü hiç?"

Baker, bu son sözleri öylesine anlamlı söylemişti ki, hiçbir zaman Krasotski'nin aklından çıkmadı.

14 Nisan'da, 'Washington Tiyatrosu'nda savaşın sona ermesi şerefine bir kutlama gösterisi düzenlenmişti. Çizgili, yıldızlı bayrakla süslenmiş sahnenin hemen önündeki birinci locada, gösterinin başlamasına az bir süre kala eşiyle birlikte Başkan belirdi. Seyirciler onları şiddetli bir tezahürat ve alkış yağmuruyla karşıladı. Abraham Lincoln seyircilerin karşısında saygıyla eğildi ve yerine oturdu. Çok alçakgönüllü olan Başkan kendisine gösterilen ilgiden ezilir gibiydi.

Lincoln'ün gözlerinde yorgunluk ifadesi vardı ve ince uzun yüzü hastaymış gibi solgundu. Sempatik, genç eşi kendisine yabancı olan endişeyi güçlükle yenebiliyordu.

"Bu locanın güvenliği için Stanton'dan Binbaşı Ekert'i görevlendirmesini rica ettiğini duymuştum. O, imrenilecek fiziksel gücüyle diğerlerinden farklı. Sempatik, daha da önemlisi dürüst ve sana bağlı bir insan. Savaş Bakanı onu neden uzaklaştırdı ki?" dedi karısı.

"Bizi kapının arkasında duran bir sarhoş koruyor," dedi karısına Lincoln, kayıtsızca gülerek. "Stanton'un garip bir tasarrufu bu. Ayrıca, eminim ki bizim korumamız çoktan büfeye içmeye gitmiştir. Böylesi daha iyi."

Orkestra böyle bir günde daha bir coşkuyla karşılanan cumhuriyet marşını çalmaya başlamıştı. Herkes ayağa kalktı. Perde hışırtıyla kalktı ve temsil başladı.

Krasotski, parterde oturuyordu. Her zaman çok sempati duyduğu Lincoln'ü uzun süre izledi. Ancak sahnenin önündeki küçük locada nasıl bir trajedinin oynandığını fark etmedi. Saat on sıralarında bıyıklı genç bir adamın hiçbir engelle karşılaşmadan içeri girip kendinden emin bir şekilde tabancayı Başkan'ın ensesine doğrultup tetiği çekişini görmedi. Sahnedeki müzik kurşunun soğuk sesini bastırmıştı. Kanlar içinde kalan Lincoln koltuktan düştü. Başkanın eşinin çığlık atmasıyla katilin bariyerden atlarken

loca boyunca gerilmiş atlas bayrağa dolanıp ansızın sahneye düşmesi bir olmuştu. Hızla ayağa kalkan katil donakalmış salona kısık sesiyle belli belirsiz bağırıp ne olduğunu anlamayan aktörleri iterek gözden kaybolmuştu. Krasotski her şeyi ancak ölümcül yaralı Başkan'ı götürürlerken kavramıştı.

Panik ve yas havasının egemen olduğu kentte dolaşırken "Nasıl olur da katil, Başkan'ın locasına serbestçe girmekle kalmayıp hiçbir engelle karşılaşmadan ortadan kaybolur," diye düşünüyordu.

Başkan'ın suikaste uğramasından hemen sonra Edwin Stanton ülkenin fiili yöneticisi olmuştu. Abraham Lincoln'ün öldürüldüğü tiyatronun karşısındaki binada emirler veriyor, kararnameler dikte ediyordu. Başkan Yardımcısı Johnson'u, güya yaşamını tehlikeye atmaması için eve dönmeye ikna etmişti. Stanton'un emriyle, ülkenin güneyine giden iki anayol dışında Washington'un çevresindeki tüm yollar kuşatılmıştı. Terörist bu yollardan birini kullanmıştı. Teröristin adı hemen tesbit edilmişti: John Wilkes Booth. O, ne pahasına olursa olsun cinayet işleyip insanlığın dikkatini çekmeye çalışan bir manyak mı, zencilerin kölelikten kurtuluşunu içine sindiremeyen intikam duygusuyla dolu bir fanatik-yobaz mıydı? Ruhsal bakımdan dengesiz biri miydi, yoksa yüklü miktarda para ya da ceza almama vaadiyle kandırılmış kiralık bir katil mi? Eline silahı tutuşturan, cinayete teşvik eden, yönlendiren kimdi? Neden Lincoln'e sadık olan Yarbay Ekert o gece şehirden uzaklaştırılmıştı ve Başkan'a koruma olarak, katilin locaya girdiği sırada görev yerinde bulunmayan bir ayyaşı vermişlerdi? İşlenen cinayet kalın bir sır perdesiyle kuşatılmıştı.

Krasotski hâlâ Lafayette Baker'ın konağında kaldığından, katilin yakalanmasıyla ilintili her şeyi biliyordu. Booth sağ olarak yakalanamamıştı.

Köylüler tarafından kıstırılan Booth yakalanmak üzere iken öldürülmüştü, ama öldürenin kim olduğu belli değildi. Lincoln cinayetindeki gizin açığa çıkarılabilmesi için çok gerekli olan bir insanı bu şekilde ortadan kaldırmışlardı.

Krasotski bu gergin günlerde Lafayette Baker'ı tanıyamıyordu. Neşesinden ve konuşkanlığından eser yoktu. Çok sevdiği atasözünü, 'yaptıklarından korkma, korkuyorsan yapma'yı da söylemiyordu artık.

“Stanton’un Başkan’ın naaşı başında onun artık ebediyete ulaştığını ilan ettiğini biliyor musunuz?” dedi Baker elindeki kocaman viski şişesiyle Krasotski’nin odasına girerken.

“Lincoln’e karşı komploya kimler katıldı? Booth yalnızca bir piyon muydu?” diye sordu Krasotski, Baker’in ağzından ısrarla laf almaya çalışarak.

Baker, uzun bir sessizlikten sonra birkaç kadeh devirip aniden konuşmaya başladı:

“Yeni Roma’da yaşayan üç kişi vardı,” diye söze başladı kekeleyerek. “Yahuda, Brütüs ve muhbir. Yahuda, dava için can verenin naaşı başına geldi ve ölü bedeni öptü. ‘O şimdi sonsuzluğa ait, ulus ise şimdiden bana ait olmalı,’ dedi hain Yahuda. İşte her şey böyle oldu.”

Baker konuşurken kendinden geçmiş gibiydi; kollarını sallıyor, hareketsizce boşluğa bakıyordu. Krasotski öfkeden şakaklarının zonkladığını hissediyordu. Hızla odadan çıktı, fakat Baker arkasından yetişti.

“Dinleyin,” dedi Baker. “Sizinle günah çıkarır gibi konuştum. Sizde farklı bir şey var. Nasıl söylemeli? Siz gerçek adalet, kişisel feragat gibi hayali, gülünç idealler uğruna kendini ateşe atmaya hazır kutsal kişilere benziyorsunuz. Fakat şimdi işitecekleriniz yalnızca benim değil sizin de yaşamınıza malolabilir. Biz her şeyin kaba kuvvet ve kan üzerine kurulu olduğu bir ülkede yaşıyoruz. Kimsenin sözlerine inanmayın. Washington Tiyatrosu’nda sergilenen o hiç de fena olmayan oyunu siz kendiniz gördünüz. Stanton bana, neden sizin Washington’da bu kadar boş zaman geçirdiğinizi soruyor. Bu, bir uyarıdır. Bir yaşam kuralı vardır: Fazla bilmemek. Anladınız mı? Ve unutmayın, yüz eşekten bir at çıkmaz, tıpkı yüz kuşkudan bir kanıt çıkmayacağı gibi. Derhal buralardan uzaklaşın ve bende sempati uyandırdığınız için tanrıya şükredin. Siz profesyonel bir devrimcisiniz, bense profesyonel bir ajan. Hem de sözcüğün tam anlamıyla. Bunu anlayın.”

Krasotski ertesi sabah gitmeye hazırlanıyordu, ama aniden hastalandı ve yatağa düştü. O günlerde Washington’da mahkemeler, Booth’un suç ortağı olan zanlıların davalarını benzersiz bir acelecilikle yürütüyorlardı. Çok seri

ve acımasızca haklarından gelindi. Abraham Lincoln’ün öldürülmesiyle ilgili soruşturma ve davalara Edwin Stanton kimseyi sokmadı. Krasotski iyileştiğinde Baker yanına geldi. Zayıflamış ve bunalımlı görünüyordu.

“Savaş Bakanı sizi çağırıyor. Koku alma yetisi güçlüdür. Dikkatli olun. Ben ise mimlendim. Beni sürekli izliyorlar. Bunlar deneyimli, profesyonel katiller. Benim onları daha fazla oyalayacak gücüm yok. Acı dolu bir finali itaatle kabul etme yükümlülüğünü içeren işler de vardır.”

Baker gülmeye çalışıyordu, ama sonunda kurt ulumasını andıran bir ses çıkmıştı ortaya.

Krasotski Savaş Bakanlığına geldiğinde Stanton kendisine St. Louis adresli bir paket verdi ve anlamlı anlamlı:

“Sizinle karşılaşmamızdan sonra Amerika en iyi evlatlarından birini kaybetti. Anımsar mısınız, ben size politikada uysallık ve yumuşaklığın nelere yol açabileceğinden söz etmiştim. Başkan Lincoln’ün ölümünde gizemli bir yan yok. Güney eyaletleri, daha doğrusu büyük pamuk tarlalarının sahipleri ondan azılı düşmanları gibi nefret ederlerdi, çünkü o zencilere özgürlük vermişti. Köleliğin kaldırılışını bizzat Lincoln ilan etmişti. Başkaldıran Güney, tarafımızdan yalıtılmış ve bastırılmıştı. Fakat orada Başkan’ın öldürülmesini hedefleyen bir örgüt kuruldu. Booth da bu insanlarca gönderildi. Güneylileri acımasızca imha etmek gerektiğini daima söyledim, ama bu konuda destek görmedim. Üstelik Lincoln, kendisine yönelen açık tehlikeden haberdar olmasına rağmen özel bir koruma istemiyordu. Cinayete davetiye çıkaracak kadar saf ve kaygısızdı,” dedi.

“Bağışlayın Sayın Bakan,” diye başladı Krasotski. Kendi kendine verdiği susma sözünü tutamamıştı. “Başkan’ın çevresindeki dava arkadaşları ne yapıyorlardı peki? Onlar, Başkan’ın güvenliğini sağlamak, cinayetin önüne geçmekle yükümlüydüler yanılmıyorsam. Abraham Lincoln’ün yaşamı yalnızca kendisine ait değildi, tüm vatanı ilgilendiriyordu. Onun gibi insanlar bir ulusun onurudur.”

Stanton’un suratını ekşitmesi üzerine Krasotski sustu.

“Dinleyin Yüzbaşı,” dedi Stanton boğuk bir sesle. “Siz güneydeki çiftlik sahiplerinin ne denli sinsi olduklarını bilemezsiniz. Buranın yabancısısınız. Halkımızın savaşına katıldığınız için size minnettarız. Ama Polonyalılar

doğaları gereği isyancıdırlar. Size kötülük yapmak istemiyorum. Bana göre, Amerika'nın iklimi şu andan itibaren size zararlı." Stanton önündeki takvimden otuz yaprak çevirdikten sonra, Krasotski'nin Avrupa'ya giden gemiye bineceği tarihi söyledi. Başkaca hiçbir şey söylemeden odadan çıktı.

***

Sigizmund Krasotski, üç hafta sonra, onun bu ani ayrılışına bir anlam veremeyen Weydemeyerler ile vedalaşarak ailesiyle birlikte Amerika kıyılarını terk etti. İlk durakları, Adriyatik kıyılarında bir kentti.

Venedik. Laterna da dahil tüm müzik aletleri eşliğinde dünyaya yayılmış, güzel ancak tekrarlana tekrarlana bıkkınlık yaratmış, kulak tırmalayıcı hale gelmiş bir şarkıya benzeyen Venedik. Yığınla çirkin örnekte kullanılmış bir sözcük, kayıktan evler, zarif gondolcular, renkli karnavallar, ardı arkası kesilmeyen şarkılar ve sonsuzmuşçasına parlayan mehtaplı Venedik.

Adriyatik suları krallığının artık yok olan haşmetini aşmamız güç.

19. yüzyılın ikinci yarısına ait insanların, çizgilerini Hintliler, Mağripliler ve Bizanslılardan aşırdıkları ahşap bezemeyle ustalıkla süslenmiş, su üzerinde, kazıklara oturtulmuş evleriyle üç yüz doksan köprünün cadde görevi gördüğü, sular arasında ve kazıklarla direkler üzerinde duran kent, sanki bu harikalar ülkesini görmüş ve üne kavuşturmuş uzak atalarına duydukları derin hayranlığı yansıtıyordu.

Gökyüzü, doğası ve dini Venedik'e göre çok farklı olan İngiltere'den gelen tüccar konukların donukluğu, Büyük Novgorod'un sert, gözü pek, özgür yurttaşlarının taşkınlığı, isyancı korsanların düşleri bu körfez başkentine olan yaklaşımları birkaç yüzyıllığına belirlemişti.

Beyaz Venedik. Ölüler kenti. Kanal boyunca uzanan ve yüzyıllarca aşınmış olan Palazzo, gotik biçimli karamsar görünümlü Doge Sarayı geçmişin korunduğu morglardı sanki.

Boş salonlarda insanların ayak sesleri bir tabutun kapağına vurulan çekiç seslerini andırıyor. Üç Yüzler, Yüzler ve Onlar Meclisi'nin salonlarındaki çok renkli freskler, Venedik saltanatının birkaç yüzyıllık olaylarını yeni yüzyıla inatla empoze ediyordu.

Doge Sarayı’nda birbirine benzeyen yüz yirmi beyaz saçlı, sakallı patrik; donuk, boş gözlerle tavanlardan aşağıya bakıyordu. Doge Dandolo gibi, bir kısmı kanlı Haçlı Seferleri döneminde Orta Asya’daki korkunç soygunlarla, Doge Vitele gibi diğerleri de Cenevizlilerin deniz savaşlarıyla ünlenmişlerdi.

Cumhuriyet’in gerçek sahibi ‘Onlar Meclisi’, beyhude bir çabayla, Mısır’dan getirilen Aziz Marco’un kalıntılarından medet umarak uzlaşmaz Protestanları, hesapçı Ortodoksları, fanatik Müslümanları ve Venedik kıyılarına demir atmış Budistleri yüzyıllarca Katolik kilisesine dahil etmek için uğraşmıştı.

Doge Sarayı içindeki hapishane, aristokrat cumhuriyetin ahlakının, bitmek bilmeyen kanlı iktidar savaşının, yöneticilerin benzersiz cinayetlerinin canlı bir göstergesiydi.

Havasız bir zindan, karmaşık yollarıyla mahkeme salonuna ve engizisyon hakiminin işkence salonuna bağlanıyordu.

Engizisyon hakiminin hırsızlara, kalpazanlara ve soygunculara işkence uyguladığı çok enderdi. Venedik Cumhuriyeti daima kiralık katil, becerikli haydut ve şantajcı kadrolara ihtiyaç duymuştu.

Ancak tesadüfen ya da işbirlikçiler tarafından öldürülen entrikacılar, düklerin rakipleri, ikbalperest şanssızlar ve ender özgürlük düşkünleri, başlarını baltanın altına koymadan önce engizisyonun huzuruna çıkmakla şereflendiriliyorlardı.

İnfaz için götürülen ölüm mahkûmlarının yolu üzerindeki cam galeriden Tiziano’nun ‘Altın Saçlı Madonnalar’ ve ‘Günahkârlar’ adlı büyük tablolarının korunduğu saraya geçiliyor.

İtalya seferinin paha biçilmez ganimetleri olarak Paris’e götürülen ünlü Venedikli ustaların yapıtlarının yerine onların sıradan kopyaları konmuştu. Bu kopya tablolarda, tarihsel gerçeklerden çok Napolyon fırtınası tasvir edilmekteydi.

Avusturya Prenslik Sarayı’nın kasvetli egemenliği, Venedik soylularının egemenliğinin görkemli anıtı yanında sönük kalıyordu.

Venedik, sahile fırlatılan bir deniz yıldızı gibi sessizce ölüyordu.

Karnaval gondollarının en sevilen yatağı, Asya'dan gelen teknelerin, özenle süslenmiş yelkenli gemilerin, yabancılara ait tören gemilerinin sığınağı olan bu küçük liman, yeni çağın çelik gibi sağlam akciğerlerinden boğucu kahverengi bir duman çıkaran canavarları için uygun değildi artık.

Bizans'ın düşüşü, Amerika'ya ve Hindistan'a yeni yolların keşfi, '117 adalar ülkesi'nin yazgısını belirlemişti. Venedik'in başeğmez rakibi Ceneviz, Lombardi'nin mallarını kendi limanına çekmişti. Ortaçağ'ın bu güçlü devletini, oligarşi cumhuriyetini, kültür ve sanat merkezini; önceleri Bizans'ın, ardından da Hollanda ve Portekiz'in yazgısı bekliyordu.

***

Mihail Aleksandroviç Bakunin de Krasotski'lerle aynı zamanda Floransa'dan Venedik'e gelmişti.

Bakunin İtalya'da çok gezmiş, sosyalizm propagandası yapmıştı. Konuşmaları tutarsız ve anlaşılmazdı. Ancak Bakunin etkileyici dış görünüşü, yüksek, keskin sesi ve özellikle de adıyla özdeşleşmiş cefakâr havası sayesinde başarı sağlıyor ve güçlü izler bırakıyordu.

Bakunin, daha önce hiç görmediği Venedik'te uzun süre gezdi. Aziz Marco meydanındaki ünlü tapınağı inceledi. Bu çok renkli, değerli mozaiklerle yamalı bir sandığa dönüşmüş saray kilisesi, haçlı seferlerine, sık sık yapılan korsan akınlarına, Venedik'in sayısız hazinelerine, kendi kültürlerini koruyup Doge'ların hizmetine giren Mağripliler'e tanıklık ediyordu.

Venedikli yöneticilerin kendi mimari tarzlarının, şıklığıyla ve değerli bezemeleriyle Konstantinopol'un (İstanbul) yuvarlak Bizans kiliselerinden, Araplar'ın kare şeklindeki basık camilerinden, son putperestlerin Kıbrıs adasındaki uzun kiliselerinden üstün olduğunu dile getirerek böbürlenmelerini anlamsız buluyordu Bakunin.

Düşüncelere dalmış olan Bakunin, mütevazı giyimli bir kadının kendisine doğru gelmekte olduğunu fark etmedi. Kadının yanında danteller ve volanlarla süslenmiş bol elbiseli, uzun solgun yüzlü ve yeşile çalan patlak gözlü, on yaşlarında bir kız çoçuğu vardı. Çocuğun sorgulayan sert bakışları, genelde çocuklara karşı kayıtsız olan Bakunin'in ilgisini çekti.

Bu arada kadın kendisine, “Merhaba, Mihail Aleksandroviç,” dedi Rusça.

“Anadilimi duyduğuma memnunum, fakat tanıyamadım,” dedi Bakunin tereddütle ve gözlüklerini düzelterek.

“Doğrudur. Son olarak on sekiz yıl önce görüşmüştük. Madem anımsamadınız, kendimi tanıtayım öyleyse: Liza Mosolova. Bu ad size bir şeyler anımsatıyor mu?”

“Bu ne sürpriz! Anımsatmaz mı? Sizi sık sık anımsadım ve duydum ki...”

“Evliyim ve artık hemen herkes beni Elizaveta Pavlovna Krasotskaya adıyla tanıyor.”

“Harika! Umarım, size eşlik etmeme izin verirsiniz. Merhaba küçük hanım. Annenizi eskiden, çok eskiden tanıyorum. Ayrıca o sıralar serseri, hayalci ve çetin savaşçıydım. Şimdi ise firari bir kürek mahkûmuyum.”

“Merhaba,” dedi Asya incecik sesiyle ve reverans yaptı.

“Bağışlayın Mihail Aleksandroviç, ama şimdilik zamanımız yok. Acelemiz var. Kocam hasta ve otelde yalnız başına. Biz Avrupa’ya geleli henüz iki gün oldu.”

“Sizinle görüşmek isterdim Liza. Bir zamanlar arkadaştık biz.”

“Evet,” dedi alçak sesle Liza, “arkadaştık.”

Bakunin Liza’ya kaldığı otelin adını verdi.

“Nerede ve ne zaman görüşebileceğimizi ben size bildiririm,” dedi Liza.

“Ne kadar da antipatik, iri yarı, biçimsiz bir adam,” dedi Asya, Bakunin kilisenin ibadet bölümünün ardında gözden kaybolduğunda. “O hiç, ama hiç hoşuma gitmedi,” diye sürdürdü konuşmasını, fakat dinlenmediğini fark edince sustu.

Yıllarca sevdiği insanla karşılaşmak Liza’yı derinden etkilemişti. 1848 Devrimi öncesinde Bakunin’le birkaç mutlu gün geçirdiği Brüksel’i anımsadı. Daha sonra Paris’ten monarşinin yıkıldığı haberi gelmiş ve Mihail gitmişti. Sıkıntı ve yalnızlık kendisini, kadınlık gururunu unutup bir sevgili aramaya zorlamıştı. Bakunin kendisinden uzun süre kaçmıştı.

Nihayet yeniden karşılaşmışlar ve buluşmuşlardı. Bakunin koşuşturuyordu. Acınacak ve şaşkın haldeydi, ses getirecek bir kahramanlık ve şöhret için can atıyordu. Liza onun kendine güvenini yeniden kazanması için çabalıyor, sabırla kaprislerine katlanıyor, bir anne, bir arkadaş gibi onu avutuyordu. Dadılıktan kazandığı tüm parayı Bakunin'e veriyordu. Onun yüce devrim misyonu için seçilmiş bir kişilik olduğuna inanıyordu. Dresden ayaklanması günleri gelip çatmıştı. Bakunin barikatlarda cesurca savaşmış, tereddüt edenlere ilham kaynağı olmuş, ölümün üzerine yürümüştü. Direnişçiler karşıdevrimciler tarafından kuşatılıp çarpışmanın sonu geldiğinde, yoldaşları olmasa bir intihar saldırısıyla şehir belediye binasını havaya uçuruyordu. Daha sonra taş ve demirden örülü engeller Liza ve Bakunin'i ayırmıştı.

Bakunin'i Rus ve Avusturya hapishanelerinin duvarlarına zincirlediler, iki kez hakkındaki ölüm fermanını dinledi. Sonunda onu Rus Çarına teslim ettiler. Alekseyev Tabyası'nda ölümle yüz yüzeydi. Durum, kurtuluşun olmadığını gösteriyordu. Devrim savaşçısı geçmişine lanet okuyup yoldaşlarını reddederek çarlığa övgüler düzdü, dizleri üzerine kapanıp tahta yüz sürdü ve af diledi. Çar inanmadı, ama onu bağışladı. Pişmanlık ve günah çıkarma olgusu hazretin özel arşivinde kaldı. Ünlü dekabrist[7] Muravyev-Apostol'un yakın akrabası Bakunin'in küçülüşü ve ayıbını kimse bilmiyordu.

Liza, Bakunin'in dürüstlüğü ve çelik iradesine inanıyordu. Onu, kendisine karşı aşk beslememekle suçlayabilir miydi hiç? Bu, yalnızca onun kişisel mutsuzluğuydu. Liza, daha reddedildiği ve unutulduğunu öğrendiği ilk anda bile acılarına hakim olmuştu.

Bakunin, bu karşılaşmalarında onda eski saygıyı yeniden uyandırmıştı. Liza, onun bunca deneyden ve uzun yıllardan sonra nasıl biri olduğunu öğrenmek istiyordu. Geçmiş, gözlerinin önüne gelmişti. Fakat Bakunin ve Liza'nın buluşmaları hemen gerçekleşmedi. Venedik, güzelliğiyle Liza'yı büyülemişti. Kocası ve meraklı Asya ile yaldızlı, siyah, kocaman gondolda dar bir kanal üzerinde yüzerken Turquato Tasso'nun yüce dizeleri, şehvet düşkünü Kazanova'nın serüvenleri ya da George Sand'ın 'Consuelo' adlı yapıtının şiirsel dizeleri gibi çocukluğundan bildiği bir konağı andıran Rialto Köprüsü'nü hayranlıkla seyrediyordu. Liza kürekçinin yüzünü, onun kürekleri suya indiren şişmiş ellerini inceliyordu. Nemli, şiddetli rüzgarda

titreyen gondolcu gondolun arka tarafında duruyor ve karşı yönden gelerek alacalı renklerle boyalı gondoluna çarpan kayıkçıyla kavga ediyordu.

“Lanetli bir meslek bu,” diye homurdandı gondolcu. “Meryem’e şükürler olsun, oğullarım bu nemli çukurdan çıkıp Milan’daki fabrikalara gittiler.”

Venedikliler. Liza onları Amerika’da taş ustaları ve toprak işçileri arasında görmüştü. Amerika kendilerine en güç ve en bayağı işleri veriyordu. New York’un İtalyan mahallelerinde çok sayıda Venedikli vardı.

Venedik kanallarındaki İtalyan sarayları boşaltılmıştı, fakat Piazza’daki dükkânlarda çalışanlar alışverişe devam ediyorlardı. Oteller ve sarımsak kokusu sinmiş restoranların sahipleri yabancılara hizmet vermeye çalışıyorlardı. Bu restoranlarda harika soğan çorbaları, Napoliten usulü makarnalar hazırlıyorlardı. Şairlere esin kaynağı ve ressamların tablolarına konu olmuş karanlık ara sokaklarda genelde trahoma ve verem hastası Venedikli kadınlar baraka evlerde siyah, ipek şallar dikiyorlardı. Meslekleri yüzünden omurgaları çarpıklaşmış erkekler cam parçalarını tutkallıyor, güvercinleri ve köprü altında gondolları betimleyen el yapımı mozaik tablolar yapıyorlardı.

Kokuşmuş loş atölyelerde, Garibaldi’nin eski askerleri ışıl ışıl parlayan tertemiz aynalar imal ediyorlardı. Atölyelerin dört bir yanındaki sayısız cam parçası, onların savaşlar sonucu ifadesini yitirmiş yüzlerini ve bedenlerini yansıtıyordu.

Köprülerdeki çöp yığınları leş gibi kokuyordu. Ve neredeyse yürümeden önce yüzmeyi öğrenen çocuklar, sahildeki kayaların üzerinde kurbağa yavruları gibi oynaşıp duruyorlardı.

Venedik’in yolcu salonundan Aziz Marco meydanındaki dükkânlara Venedik’in ünlü şalları, renkli boncuklar, eşsiz parlaklıkta cam eşyalar ve avizeler getiriliyordu.

Liza, uzak adacıklarda birkaç saat gezdikten sonra bitkin bir halde otele döndü.

“Yaşamın iç karartıcı ve korkunç gerçeğinden burada da kurtuluş yok,” dedi Liza kocasına. “Her yerde aynı tablo. Morgu andıran bu kent fazlasıyla iç karartıcı.”

Liza kocasından hiçbir şey gizlemiyordu. Evliliklerinin ilk günlerinden itibaren aralarında dürüstlük ve güvene dayalı bir ilişki kurulmuştu.

“Dürüstlük ve güven olmadan birliktelik anlamını yitirir,” diyordu Liza, Krasotski’ye. “Uzun süreli ruhsal yalnızlık bitirdi beni. Fakat bu durumdan kurtulmak için, duygularımı gizlemekten ve kendimi savunmaktan vazgeçmem gerek. Halbuki çoğumuz özsavunma güdüsüyle tüm yaşamımız boyunca tersini yapıyoruz. Gerçekçi olmadan evlilik mümkün değil, üstelik her yanılgı gibi yalan da ona başvuranın içinde kökleşir.”

Ona acı vereceğini bile bile Bakunin’le karşılaştığını aynı gün kocasına söyledi. Bir keresinde dikkatsizce:

“Bana öyle geliyor ki, insan yaşamı boyunca yalnızca bir kez sever. Onun dışındakiler dostluk, saygı ve bağlılıktır; ama gerçek bir tutku değildir. Aşk sözcüğü sadece bir insan için gerçek itiraf olabilir ve ruhu sarsar; diğer tüm durumlarda tazeliğini yitirir. Bazen yitirilmiş bir başka hayali çağrıştırır ve hüzün verir,” dedi. Krasotski ise sessiz kıskançlığını koruyordu.

İtirafının ağır etkisini fark eden Liza, kocasını yumuşatmaya çalıştı. Ama hiçbir yararı olmadı.

“Sen yaşamında bir tek Bakunin’i sevmişsin,” diye noktayı koydu Sigizmund hüzünle.

“Bakunin, sonunda acı, hatta tiksinti bırakan bir tutku ve duygu taşkınlığıydı yalnızca. Sen yeryüzünde benim için herkesten değerlisin, sen ve Asya. Aşk güçtür, o ilişki ise bir zayıflıktı.”

“Acıma duygusuyla yalan söylemene gerek yok. Beni avutmaya çalışma, sana olan aşkımdan ve senin bana yanıt olarak sunduğun bağlılıktan mutluyum.”

Bakunin’in Venedik’te olduğunu öğrendikten sonra Krasotski, Liza’nın onunla buluşması için ısrar ediyor, ancak kendisi Bakunin’le karşılaşmayı reddediyordu.

“Eğer onunla görüşmezsen, dile getirmeyeceksin belki ama düşündükçe üzüleceksin. Biz, gerçekte olmayanlar üzerine hayal kurarız sık sık,” dedi ve karısının, Lido adasındaki popüler restoranlardan birine gelmesi ricasıyla

Bakunin’e yazdığı notu kendisi gönderdi. Küçük bir kayıkla yarım saatten az bir sürede ulaşılıyordu bu adaya. Liza buluşmaya Asya ile birlikte gitti.

Sakin bir gündü; Venedik’te sık rastlandığı gibi, hava açık ve nemliydi. Adriyatik Denizi’nin olağanüstü zambak rengi ve yakamozlar büyüleyiciydi. Denizin suyu sakin ve hareketsizdi.

Denizin kıyıyla birleştiği sığ bir bölgeyi andıran dar kum şeridinden oluşan sahili ve beyaz evleriyle Lido adacığı, demir atmış büyük bir gemiye benziyordu. İskeleye yaklaşırken Liza arkasına döndü. Venedik, su içinde büyük bir saraya benziyordu. Boş ve sakindi. Venedikli kadınlar serenad dinlemek ya da altın sarısına boyanmış saçlarını kurutmak için sarayların boş balkonlarında görünmüyorlardı artık. Bir zamanlar yüzlerce karavelâ, yelkenli, tekne ve kayığın barındığı renk cümbüşü içindeki beyaz liman da sessizliğe bürünmüştü. Endişeler, kaygılar, koşuşturmalar, hatta bir başka dünyanın varlığı çok uzaklardan yalnızca gemi düdüklerinin, bir de şimdi ender olarak düzenlenen karnavalların müzik sesleriyle birlikte geliyordu.

Lido, kendi kum plajı gibi aydınlıktı. Denizi hafif bir pus kaplamıştı.

Bakunin içeri giren Liza ve Asya’yı fark etmedi. Terasta yuvarlak bir masanın başında düşüncelere dalmış, oturuyordu. Yüzü olağanüstü büyük, pörsümüş, yaşlı bir kadın suratı gibiydi. Liza, ihtiyarlığında da Bakunin’in yüzünün bu şekli alacağını düşündü. Zamanla, ve özellikle yaşanan birtakım olaylardan sonra insanın geçmişteki ve gelecekteki görüntüsü daima dışa vururdu.

Bakunin, Liza’yı görünce şaşırdı; sanki ansızın yakalanmış gibiydi, aceleyle gözlüklerini taktı, sarkmış yanaklarını ve alnını düzeltti, dudaklarını yukarı kaldırdı, boynunu gerdi ve tamamen başka, hatta çekici biri oluverdi. Asya çocuklara özgü keskin gözlemciliği ile bu değişimi fark etti.

“Bu adam sihirbaz mı yoksa?” diye sormak istedi annesine. Asya bir gün önce Venedik Limanı’nda bir adamın sattığı maskelerle ustaca sihirbazlık yaptığını ve maskelerin havada uçuştuktan sonra onun yüzünde durduklarını görmüştü.

Bakunin çorba ve Venedik usulü spagetti ısmarladı.

“Eşyanın yenisi, dostun eskisi makbuldür,” diye başladı konuşmaya, şefkatle Liza’ya bakarak. Ve Sibirya’dan kaçtıktan sonraki yaşamını anlatmaya koyuldu. Tıpkı eskiden olduğu gibi, başkasına konuşma fırsatı tanımıyordu. Her sözcüğünün bir keşif, bir atılım, yeni bir düşünce, anlattıklarının bir esin kaynağı, bir nimet olduğundan emin tavırla söyleştiği kişiyi hemen unuttu. Anlaşılmaz monolog Asya’yı sıkmıştı. Liza bir baş işaretiyle boş plajda büyük kırmızı çemberini çevirmesine izin verince çok sevindi. Bakunin konuşmasını sürdürdü ve coşkuyla sözlerini tamamladı:

“Sağduyunun emri, eşyanın doğası, ruhumun cesareti beni sosyalizme ulaştırdı. Ama ben sosyalizmi özel bir tarzda algılıyorum. Ben her tür düzeni reddediyorum; çünkü düzen kölelik, düşünceye pranga, insan soyu için bir kamçı ve aşağılamadır. Ancak odasına kapanmış, yaşamdan uzak bir bilim adamı, bir bibliofil olan Marx, bu gerçeği görmek istemiyor.”

“Düzensizlik nedir peki?” dedi Liza, geniş geniş gülümseyerek. “Sizi anlamakta zorlanıyorum.”

“Ben ve dava arkadaşlarımın düşüncesine göre,” diye açıklamaya başladı dokunaklı bir ses tonuyla, “düzensizlik, anarşi, tüm uygarlığımızın enkaz haline getirilmesi, boş bir yerde yeni bir toplum kurmak zorunda kalınması için her şeyin acımasızca yıkılması, mirasçılarımızın bir harabeden başka hiçbir şey elde edemeyecekleri bir durumdur. Bizim değişmez planımız da budur; acımasızca yıkmak. Biz, çiftlik sahipleri, memurlar, asalak toprak ağaları gibi iki ayaklı alçaklardan kurtaracağız yeryüzünü. Papazların dillerini koparacağız.”

Liza gitgide artan bir şaşkınlıkla Bakunin’i seyrediyordu.

“Çar için ne ceza düşündünüz?” diye sordu.

Bakunin kızardı, pörsümüş yüzünde ince ter damlacıkları belirmişti. Ellerini sinirle saçlarında dolaştırıyordu.

“Çara dokunmayacağız. Çara yaşama hakkı tanıyacağız. Halk fırtınası kopuncaya kadar varsın yaşasın bu cellat. Bizim işimiz değil. Onu yargılayacak köylü mahkemeleri bulunur.”

“Tuhaf bir mantık,” dedi Liza dalgın dalgın. İçinden de öfkeyle “amma da laf cambazı,” diye geçiriyordu.

Söyleşi sürüyordu. Bakunin laf arasında Herzen'den de söz etti ve kibirli bir tavırla ilişkilerinin bozulduğunu belirtti. Daha sonra kendi düşünsel bağımsızlığını koruyarak Enternasyonal'e dahil olacak oldukça güçlü devrimci bir birlik kuracağını bildirdi.

"Bir süre önce Marx'la görüştüm, yakında güçlerimizi birleştireceğiz, ama bu Alman'ın muğlak düşünceleri benim yeni teorimin hızlı gelişimi karşısında eriyip gidecek," dedi Bakunin sesine gizli bir hava vererek.

"Bildiğim kadarıyla, şu an dünya devrim hareketinin en önemli kişisi Marx," dedi Liza. "St. Louis'de onun yakın arkadaşı olan Weydemeyer'e sık sık uğrardık. Kocam Amerikan Savaşı'nda onun komutasında savaştı. Albay çok saygıdeğer bir insan, inanmış bir sosyalist. O bana Marx'ın tüm yapıtlarını verdi ve bu yapıtların yazarının hakkını teslim etmemem mümkün değil. O, güçlü bir beyin ve anlaşılıyor ki büyük bir yürek."

"Demek öyle ha! Demek hipnozdan siz de kurtulamadınız. Size göre bu Alman profesör bir dahi mi yoksa? Bunu bir Rus kadını, bir zamanlar benim arkadaşım olan siz söylüyorsunuz demek?"

Bakunin öfkesini gizleyememişti.

"Ben onu büyük biri olarak görmüyorum ve görüşlerine bakmaksızın kim olursa olsun herhangi bir otoriteyi reddediyorum. Onun gibi Alman bilim adamlarının sayısı az değil yeryüzünde."

"Peki neden bu kadar kızgınsınız Mihail?" diyerek şaşkınlığını dile getirdi Liza, Bakunin'e bir zamanlar olduğu gibi küçük adıyla hitap ederek.

"Hiç de öyle değil. Ben Marx'ın değerini biliyorum ve birçokları gibi sizin de onun hakkında nasıl yanılmakta olduğunuzu görüyorum. O önemli hiçbir şey yaratmadı ve yaratamayacak. Uluslararası Birliğin bu ilahını herkes göklere çıkarmıyor. Örneğin Herzen'in akrabası Karl Vogt'un ona ilişkin düşüncesi daha farklı."

"Bu kuşkulu adamın kirli iftiralarını ciddiye almamalısınız. O, yazdıklarıyla ancak kendisini lekeledi. Ksanthippe'nin[8] çirkefleri Sokrates'i küçük düşürememişti," diye yanıt verdi Liza, öfkeyle.

"Oo, böyle ateşli bir taraftara daha kavuştuğu için Marx'ı kutlamak gerek. Ama proletaryanın bu Prometheus'unun gerçek yüzünü yakında

öğreneceksiniz. O başrolde olmak istiyor. Tehlikeli, çünkü amaçlarını ustalıkla gizliyor. Diktatörlük; işte onun götüreceği nokta. Onun kararlılığı ve bilgisi konusunda hakkını teslim ediyorum, ama yüreğindeki kötülüğü daha Brüksel'de okumuştum."

Bakunin ayağa kalktı, ardından Liza da kalktı.

"Evet, nefretinizin kökleri o zamana kadar uzanıyor gerçekten de. Ve biliyor musunuz neden?" Liza sözcüklerin üzerine basa basa söylemişti bunları. "Çünkü siz ebediyen yalnızlığa mahkûm bir isyancı olduğunuzdan, ona imreniyorsunuz."

"Hayır!" diye bağırdı Mihail Aleksandroviç yüksek sesle. Sanki Liza ona iğne batırmıştı. "O ne Mozart, ne de bir dahi, ben de Salieri[9] değilim. Tarih bizi yargılayacak ve hükmünü benden yana verecektir. Ben hapis cehenneminde sekiz yıl yandım. Ben..."

Bakunin bir an durakladı ve ani bir hareketle yüzünü elleriyle kapattı. Sonsuza dek unutmak istediği birkaç sahne gözlerinin önüne gelmişti. Alekseyev hapishanesi, loş hücre, hapishane feneri ve aklından bugün dahi çıkmayan utanç verici itiraf sözcükleriyle dolu sayfalar canlanmıştı anılarında: "Efendim, ben sizin önünüzde suçluyum, Almanların ellerinden kurtarıp, beni, sizin yüce imparatoluğunuzun şefkatli ellerine teslim ettiği için yüce tanrıma şükrediyorum." Marx'ı Çara ihbar ettiği sözcükler bir an için gözünün önünde belirip kayboldu.

Liza onu başka türlü değerlendiriyordu. Sitemlerinde ileri gittiği kanısına vardı.

"Beni affedin Mihail, siz çok uzun süre acı çektiniz. Uçurumlardan geçmiş olan sizi kırdım. Siz bir kahraman gibi ağır deneylerden geçtiniz. Torunlarınız yaşamınızı okuduklarında yiğitliğinizin yüceliğini teslim edeceklerdir. Benim kabalığımı bağışlayın."

"Susun. Yeter artık, susun. Artık biz Marx'la omuz omuza savaşacağız."

Bakunin sandalyeye eğildi, yüzünü elleriyle kapattı ve derin derin içini çekerek birbirini tutmayan sözler mırıldandı, daha sonra metal çerçeveli gözlüğünü avuç içiyle sildikten sonra taktı ve soğuk bir tonla:

“Seninle bir melodram sahneledik. Daha fazla tartışmayalım ve geçmişten söz etmeyelim. Her şeyin canı cehenneme. Duyduğuma göre zenginleşmişsin, devrim mücadelesi ise sarı madene gereksinim duyuyor, bu maden silaha, müthiş makinelere ve bombalara dönüştürülebilir kolayca.”

“Ben o sarı madenin bu şekilde kullanılmasını istemem. Terör bana akılsızlık gibi geliyor. Eğer kitap, gazete yayımlamak için kaynak gerekiyorsa bana ve kocama bel bağlayabilirsiniz. Sizin görüşlerinize katılmıyor olsak da seve seve katkıda bulunuruz.”

“Sizde Marksistlerin dehşetli etkisini görüyorum.”

“Buna Leonardo da Vinci’nin bir sözüyle yanıt vereceğim: Bağlılık silahtan daha güçlüdür.”

Söyleşi bir türlü rayına oturmamıştı. Sıkıntılı bir suskunluk başlamıştı. Liza Bakunin’e aile yaşamını, mutlu olup olmadığını sordu.

“Nasıl söylemeli? Yine aynı Leonardo der ki: ‘Mutluluk ya da mutsuzluk, her iki kavram da nasıl algıladığımıza bağlı.’ Doğru. Karım Antoniya Ksaveryevna’dan söz etmem gerekirse, o sevimli, iyi yürekli ve kadınların çoğu gibi aptal. Hiçbir konuda bana engel olmuyor. Bu da önemli bir artıdır.”

Mihail Aleksandroviç’in küstah tavrı ve sözleri Liza’yı gücendirmişti, onunla vedalaştığına sevindi. Birkaç dakika sonra bindikleri büyük, siyah gondol onu ve kızını Lido’dan uzaklaştırırken, Liza, Bakunin’den ayrıldıktan sonra uzun yıllar boşuna aradığı iç huzuruna ve hafifleme duygusuna kavuşmuştu bile. Öyle ki içinden şarkı söylemek geliyordu. Beyaz limana yaklaştıklarında sessizliğe gömülmüş bir cenaze alayıyla kesişti yolları. Karanlık bastırmıştı. Koyu kırmızı meşaleler bir mezarlığa dönüşmüş olan St. Michel Adasına doğru yol alan kayıktaki siyah tabutta yansıyordu.

“Ben de hayallerimi gömüyorum bugün,” diye düşündü Liza bu hüzünlü cenaze alayını seyrederken.

***

1 Mayıs’ta Marx’ın büyük kızı yirmi bir yaşına bastı, İngiltere yasalarına göre artık reşitti. Sabah erkenden Modena Villas’da hoş bir kutlama telaşı başlamıştı. Konuklar davet edilmişti, kutlama yemeği hazırlanıyordu. Gelişkin bir zevke sahip olmasıyla ünlü Laura, annesiyle birlikte, doğum günü kutlanan kız kardeşinin ve gürültücü Tussy’nin elbiselerinin süslemelerini bitirmişti. Bu özel günde Karl da ‘Kapital’ üzerinde çalışmaya ara verdi. Yine de bir ara yalnız kalıp Engels’e Uluslararası Birliğe etkin olarak katılan insanlar ve Birliğin işlerinden ayrıntılı olarak söz etmek istediği mektubu yazmak için kendisine söz verdi.

Yemekte babasının yanına kuruldu Jennychen. ‘Onun günüydü’ bugün. Çocukluğundan bu yana en çok sevdiği yemekleri hazırlatmıştı. Lenchen, kremalı pasta ve geleneksel yaş günü böreği hazırlamada oldukça hünerliydi.

Ne var ki, kara gözlü Jennychen’in aklı başka yerdeydi. Onu endişelendiren başka bir şey vardı. Bir gün önce Laura, Charles Manning’in evlilik teklifini reddetmişti. Bu olay, aile üyeleri tarafından ayrıntılı olarak tartışılmıştı. Marx, bu konuyu, üç kızını da bir baba şefkatiyle seven Engels’e de yazmıştı.

Laura ve Jennychen’in kız arkadaşlarının kardeşi olan Charles Manning, Güney Amerika asıllıydı. Yakışıklı, akıllı Manning Laura’ya sırılsıklam âşıktı ve ona uygun biri olarak görünüyordu. Laura onda güçlü, tutkulu duygular uyandırmıştı. Ne var ki Manning duygularına karşılık görememişti. Genç adam, belki duyguları değişir umuduyla Laura’dan karar vermeden önce bir süre daha beklemesini rica etmişti, ama bunun karar üzerinde bir etkisi olmamıştı.

“İlerde beni sevebilirsiniz,” diye ikna etmeye çalışmıştı Laura’yı umutsuzluk içinde, elinde tuttuğu şapkasıyla oynarken.

İki genç evin bahçesinde ayakta duruyorlardı. Laura, Manning’in kızarmış parmaklarına, farklı uzunluktaki tırnaklarına bakınca içinden gülmek gelmişti. “Anlaşılan tırnaklarını yiyor. Ne kötü bir alışkanlık,” diye geçirdi içinden, Manning dokunaklı ifadelerle kendisini sevmesi ve son sözünü hiç olmazsa bir yıl sonra vermesi için yalvarırken.

“Hayır Charles, sizi hayal kırıklığına uğratmak istemem. Benim aşkımı beklemek nafile.” O kararlı bir tavırla reddettikçe Manning’in hararetli ısrarı Laura’yı şaşırtıyordu.

“İlginçtir, ben daima ateş olmayan yerden duman çıkmaz diye düşünürdüm. Acaba aşkın yasası daha mı farklı? Sanmam. Belki de bu, onurunun kırılmasından kaynaklanıyor. Erkekler, kadınların kendilerini reddetmesini bir yenilgi olarak kabul ediyorlar,” diye düşünüyordu ve az kalsın bu düşüncelerini yüksek sesle söyleyecekti.

Laura acımasızdı. Pek çok genç ona âşık olmuş, onunla evlenme düşleri kurmuştu. Güzelliği ve masum cilveleri dışında büyüleyici, kadınsı bir havası da vardı. Ama Marx’ın öteki kızları gibi Laura da aşk sözcüğünü bir mucize gibi ulaşılmaz, nasıl geleceği bilinmez bir talih olarak görüyordu. Karşılaştıkları erkeklerden hiçbiri onların ruhlarında Shakespeare’vari büyük çalkantılar yaratamamıştı henüz. Uzlaşma onlar için bir utanç kaynağı ve zayıflıktı. Yüce bir amaca ulaşmaya çalışanlar, sıradan şeylere akıl erdiremezler.

Karl ve Jenny, kızlarını hiçbir konuda zorlamıyor ve insanlar hakkındaki düşüncelerini ve kime olursa olsun duydukları sempatiyi onlara empoze etmeye çalışmıyorlardı.

“Manning hakkında ne düşünüyorsun, Challey?” diye sordu Laura babasına.

Marx’ın yeni lakabı ‘Challey’ydi; kısa bir süre önce ortaya atılan bu lakap ailecek çok tutulmuştu.

“O, her bakımdan hoş bir genç.”

“Manning için üzgünüm, ama onu sevmiyorum. Ne yapabilirim ki Mağripli?”

“Bunda düşünülecek bir şey yok. Sen ona karşı ilgisizsen çözüm bulunmuş demektir.”

Jennychen ve Laura, bu konuları gece yarısına kadar tartıştılar. Aşk konusunun genç kızların hayallerini süslemesi doğaldır. Ancak Marx’ın kızlarının genç erkeklerden beklentileri oldukça fazlaydı. Gelişmiş kişilikleri sayesinde, gülünç ve yapmacık olanı anında ayırt ediyorlardı.

Laura, Manning’i kibirli ve duygusal buluyordu. Marx’ın kızları, babaları gibi Goethe’nin şu sözlerini sık sık yineliyorlardı: “Duygusal insanlar hakkında hiçbir zaman olumlu düşünmedim, onlar daima kötü yol arkadaşıdırlar.”

Jennychen’in yaş gününü Londra üzerindeki tertemiz gökyüzü ve güneş renklendirmişti. Öğle yemeğinden sonra tüm aile Hampstead Head’e gitti. Yolda şarkı söylediler, güldüler, eğlendiler. Karl ve afacan Tussy neşeliydiler.

Akşam eve konuklar geldi. Gelenler arasında Enternasyonal Genel Konseyi’nin kimi üyeleri, Başkan Odger ve Chartistlerin önderi ve yakın aile dostları Ernest Jones da vardı.

Kadehini koyu Ren şarabıyla doldurduktan sonra:

“Böylece bizim Çin İmparatoru Qui Qui’nin doğum gününü kutluyoruz. İlk kadehi doğum gününün kahramanı için kaldırıyorum, ikinci kadehi ise Uluslararası İşçiler Birliği şerefine,” dedi Marx.

Neşeli, rahat bir akşam yemeğinden sonra konuklar evin en büyük odası olan Marx’ın odasına geçtiler. Sohbetin konusu, kısa bir süre önce meydana gelen Abraham Lincoln cinayetiydi.

“Marx, yeni Başkan Johnson’a hitabınızı yazdınız mı?” dedi Odger purosunu yakarak.

“Bir şeyler karaladım. Ama son şeklini yarın vereceğim.”

“Washington’daki bu sinsi cinayet eski ve yeni dünyadaki tüm namuslu insanların yüreğini öfkeyle dolduruyor,” dedi şöminenin yanına oturmuş purosunu içen Jones, hiddetle.

“Hatta Lincoln’e kara çalma gayreti içindeki iftiracılar ve azmettiriciler, halktaki öfke patlaması karşısında korkuya kapıldılar ve timsah gözyaşları döküyorlar,” dedi Marx karamsar bir yüz ifadesiyle.

“O, oduncu bir Başkandı, ama oldukça iyi yürekli bir insandı,” dedi rahatça kurulduğu koltukla birlikte Marx’a dönen Odger.

“Başarılardan sarhoş olmayan Lincoln’ü acılar da yıkamadı. Hep yüce hedeflere yönelmişti. Halktaki duygu dalgalanmaları karşısında kendinden geçmedi ve halkın coşkusu tavsadığında umutsuzluğa kapılmadı. Çok büyük görevleri dürüstçe ve sadelikle yaptı. Bana öyle geliyor ki, gerçekten de çok üstün olan bu alçakgönüllü insan, ancak trajik ölümünden sonra halk nezdinde kahramanlaştı,” diye karşılık verdi Marx.

“Acaba yeni başkan nasıl biri?” dedi Jones.

“Johnson, yaşamı yoksulluk içinde geçmiş biri. Oligarşinin can düşmanı. Sert ve kararlı. Kuzeyde yaşayanlar, yeni Başkan’ın Lincoln’ün katledilişinin ardından alçaklara ödün vermeme tutumuna kesin bir destek veriyorlar.”

Sohbetin konusu Uluslararası Birlik’teki işlere kaymıştı. Marx bu sıralar tüm dikkatiyle, Schweitzer’in başında bulunduğu Lassalle’cıların etkisinin güçlü olduğu Almanya’yı, hâlâ Louis Bonaparte’ın esareti altında inleyen Fransa’yı ve diğer pek çok ülkeyi incelemekteydi.

Gecenin ilerleyen saatlerinde gençler tüm yaşlıları eğlence ortamına çekti. Marx’ın çalışma odasındaki mobilyalar kütüphanenin önüne itildi.

Yerinde duramayan Tussy:

“Herkesi dansa davet ediyoruz,” dedi yüksek sesle.

Miyopluğu, gri, yağlı saçları ve azimli çalışkanlığı nedeniyle Marx ailesinde ‘yaşlı köstebek’ lakabıyla anılan Jenny’nin çocukluk arkadaşı Lina Schöler gerçek bir piyano sanatçısı gibi piyanonun başına oturdu ve melodiler odaya yayıldı.

Karl, kendisiyle alay ederek utangaçça karısıyla valse kalktı. Vücut yapısından beklenmeyecek kıvraklıkta dans ediyordu. Hareketleri uyumlu ve kendinden emindi. Jenny de iyi dans ediyordu. Genç kızlığındaki canlılığını korumuştu ve vals yaparken olağanüstü bir zarafetle dönüyordu. Karl’a gülümsüyordu. İkisi de adeta gençleşmişti ve birbirlerini nasıl da sınırsızca sevdiklerini daha da derinden hissediyorlardı.

“Sen benim için hep Trier’in en güzel kızı, baloların kraliçesi oldun ve öyle kalacaksın,” diye fısıldadı karısının kulağına Marx, onu koltuğuna götürürken.

Jenny yanıt olarak çevredekilere fark ettirmeden onun elini sıktı. “Bizi aşktan başka hiçbir şey gençleştiremez,” dedi.

Oyunlar başladı. Marx gözleri bağlı haldeyken, yanan bir mumu söndürebileceğine bahse girdi. Lenchen onun gözlerini dikkatlice bağladı, sonra da görüp görmediğini kontrol etmek için birkaç kez kendi ekseni etrafında döndürdükten sonra yaklaşıp mumu söndürmesini istedi. Karl, kollarını genişçe açıp ayaklarını komik bir şekilde sağa sola oynatarak yürümeye başladı. Yönünü kaybetti, mumun tam karşı tarafına gitti ve tüm gücüyle Tussy’in uzattığı bir fırçaya üflemeye başladı. Herkes gülüyordu. Göz bağı çözüldükten sonra mumun tersi yönde olduğunu görünce kendisi de kahkaha krizine tutuldu. Ardından kur’a ve körebe oyunları başladı. Herkes koşmaktan yorgun düştükten sonra Jennychen doğum gününde kendisine hediye edilen kahverengi karton ciltli kitabı getirdi. Bir süre önce İngiltere’de yayınlanan ve çok popüler olan bir kitaptı bu: ‘İtiraflar Kitabı’ ya da öteki adıyla ‘Kendi Kendini Tanı’ oyunu.

“Saygıdeğer Mağripli, sizden bu cildi kendi itiraflarınızla açmanızı rica ediyorum,” dedi Jennychen sevimli bir şekilde reverans yaparak ve kurnazca gülümseyerek.

Yanıt verilmesi gereken sorular özenli ve düzgün harflerle ayrı bir sayfaya yazılmıştı. Karl’ın çeşitli bahaneler öne sürerek yanıtlamaktan kaçınma çabaları sonuçsuz kaldı. Sonunda pes etti ve göğsünde duran monoklünü takarak soruların yanıtlarını yazmaya başladı. Kızlarının üçü de masanın üzerine eğilerek Marx’ın etrafını sardılar; nefeslerini tutmuş, babalarının el hareketlerini takip ediyorlar, yanıtları yüksek sesle okuyorlardı.

“İnsanlarda en çok değer verdiğiniz meziyet?”

Marx biraz düşündükten sonra:

“Sadelik,” yazdı.

“Erkekte?”

“Güç.”

“Kadında?”

“Zayıflık.”

“En belirgin özelliğiniz?”

“Hedefe ulaşmadaki kararlılık.”

“Mutluluğa bakışınız?”

“Mücadele.”

“Bağışlayabileceğiniz kusur?”

“Saflık.”

“Sizi en çok tiksindiren zaaf?”

“Dalkavukluk.”

“Antipati duyduğunuz kişi?”

“Martin Tupper.”

Marx bu yanıtı yazınca Ernest Jones alkışlamaya başladı.

“Bravo Karl! Ben de o soruyu aynı şekilde yanıtlardım. Hiç kimse çirkefliği, işleri yolunda giden bu yazardan daha iyi temsil edemez günümüzde,” diye bağırdı.

“Devam et, Challey,” diye ısrar ediyordu Jennychen babasının yakmaya çalıştığı puroyu elinden alarak.

“Sevdiğiniz uğraş?”

“Kitap karıştırmak.”

“Sevdiğiniz şairler?”

“Shakespeare, Aşil, Goethe.”

“Sevdiğiniz yazar?”

“Diderot.”

“Sevdiğiniz kahraman?”

Marx kalemi bıraktı.

“Onlar çok, sayılmayacak kadar. Öncelik vermekte zorlanıyorum. Ancak ikisini hemen söyleyebilirim,” dedi

“Kim onlar, kim?” diye sesler geliyordu her taraftan.

“Büyük Spartaküs ve Kepler.”

“Kepler mi?” dedi Jennychen biraz şaşırarak.

“Kopernik’in öğretisine dayanarak gezegenin hareketini kanıtlayan ve böylece en büyük buluşu yapan odur,” diye açıkladı Marx.

“Sevdiğiniz kadın kahraman?” diye ağzını yokladı Laura.

“Grechen,” diye yanıt verdi babası gülümseyerek.

“Sevdiğiniz çiçek?”

“Defne.”

“Sevdiğiniz renk?”

“Biliyorum, kırmızı,” diye bağırarak babasından önce cevap verdi Tussy.

Marx ‘kırmızı’ yazdı.

“Sevdiğiniz isim?”

Marx biraz duraksadı, kurnazca gözlerini kıstı.

“Laura, Jenny.”

Küçük Eleanor-Tussy dudaklarını büzdü. Ama onun gücendiğini fark eden olmadı.

“Sevdiğiniz yemek?”

“Balık,” diye yanıt verdi Karl’ın yerine Lenchen

“Sevdiğiniz veciz söz?”

“Sevdiğiniz slogan?”

Marx bu sorulara hiç düşünmeksizin iki Latin atasözüyle yanıt verdi.

“İnsana özgü olan hiçbir şey bana yabancı değildir.”

Ve “Her şeye şüpheyle bak.”

Babası itirafları bitirdiğinde Jennychen, ondan, yanıtların altını imzalamasını istedi.

“Senin el yazın, dostum Mağripli, gotik kiliselerin kuleleri gibi sivri ve yukarı bakıyor; çizgilerin şimşeğe benziyor,” dedi Jones, Marx’ın omuzlarının üzerinden yazılan sayfaya bakarak.

“Challey, neden adını tam olarak Karl Heinrich diye yazmadın?” diye protesto etti Tussy. “Seninki sadece Karl Marx. Annemin adı Jenny ama onun dört tane güzel adı var: Jenny, Julia, Johanna, Berta. Seçme şansı var, ama ben çok şanssızım. Ben tüm yaşamım boyunca Eleanor olmak zorundayım, başka biri değil.”

“İkinci adım hoşuma gitmiyor. Doğrusu, insana birkaç isim takmak anlamsız,” dedi Marx’ın ikinci kızı.

Oyun devam ediyordu.

Herkesin önünde itiraflarda bulunma sırası Jennychen’e gelmişti.

“İnsanlarda en fazla değer verdiğim özellik elbette insan sevgisi; erkekte moral, güç; kadında aşk,” diye yanıt verdi hızlı hızlı.

“Bizim Di’nin mutluluğu ‘sevmek’ olarak adlandırdığını biliyorum. Bizim usta Kakadu ise sevilen olmak istiyor,” diye ilan etti küçük Tussy, kurnazca gülerek.

“Pis, kindar, cüce Alberich[10], geveze,” diye bağırdı öfkeden kıpkırmızı kesilen Jennychen kız kardeşinin sözlerini keserek.

“Şimdi de ben itiraflarda bulunacağım,” diye ısrar etti Eleanor.

“Benim belirgin özelliğim, meraklılık. En büyük mutsuzluğum ise tabii ki diş ağrısı korkusu. Doğru değil mi Mömchen? Geçenlerde senin dişini çektiler ve bu senin hiç de hoşuna gitmedi.”

“Hoşlanmadığım şey ise,” diye devam etti küçük yaramaz, “elbette soğumuş koyun eti; mutluluktan ne anladığıma gelince...”

Tussy karar veremiyordu. Bakışları, hiçbir zaman tadına bakamadığı şampanya şişesinin olduğu tepsiye ilişti.

“Buldum, buldum, şampanya!” diye bağırarak ellerini çırptı.

“Bu kadarı da fazla ama, daha on yaşındasın. Şımartılmış bu kız. Bu kız ilerde ne hale gelecek? Karl’ın, ‘Çocuklar ebeveynlerini yetiştirmelidirler’ savı bakın nelere yol açıyor,” diye araya girdi Lina Schöler. Schöler, uzun süre çocuk bakıcısı olarak çalışmıştı ve Jenny ve Karl’la sık sık gençliğin eğitimi üzerine tartışıyordu.

“Yasak meyve tatlıdır ve mutluluk da onu deneyene kadardır,” diyerek Eleanor’u savundu kıvrak zekalı Odger.

Heyecandan yanakları al al olmuş ve tatlı bir görünüme bürünmüş Tussy konuşmasını sürdürdü: “Jenny çiçekler içinde en çok zambağı sever, Mömchen ve Laura ise gülü. Challey kokulu pembe defneyi, ben ise ayrım yapmaksızın tüm çiçekleri severim, benim sloganım ise ‘ileri.’”

“Bravo,” dedi Jones onu alkışlayarak. “Hedefine yürü.”

Jennychen, slogan sorusuna yanıtını “Erik ağacından yıldızlara,” diye açıkladı ve bunu defterine kaydetti.

Laura kendi sloganını açıkladı. “Gerçek her şeyden üstündür ve galip gelecektir.”

Gece uzadı ve konuklar her zamankinden daha geç bir saatte ayrıldılar.

1865 yazı neme alışkın İngilizleri bile bunaltıyordu. Havanın serinlediği ender saatlerde Marx masasını ardına kadar açtığı pencereye yaklaştırıyor, temiz havanın serinletici akımından keyifle yararlanıyordu. Bu, acımasız romatizmasının ansızın nüksetmesine yol açtı. Kürek kemiklerindeki ağrı kollarını hareket ettirmesine olanak vermiyordu. Çalışmalarını ertelemesi gerekmişti. Parasal durumu kötüydü. Engels, biriken borçlarını ödemesi için arkadaşına düzenli olarak para gönderiyor ve sabırsızlıkla ‘Kapital’in bitmesini bekliyordu.

“Çalışmanın tamamlanıp el yazmalarının gönderildiği gün doyasıya içeceğim, bunu ancak ertesi gün senin buraya gelmen ve bu çılgınlığı birlikte yapmak koşulu ile ertelerim,” diye şaka yapıyordu bir mektubunda.

Aynı mektupta Marx’ın sağlığından endişelenen Engels, “Vücudunun ağrıyan yerlerini kapatabilecek büyüklükte iki büyük file çuval ısmarla. Çuvalları kepekle doldurarak sobada dayanabileceğin kadar ısıt, ara ara üstüne ört. Kalın giysiler giyerek yatakta dinlenmelisin bu sıralar.”

Romatizmaya bir de böbrek ağrıları eklenmişti. Tüm bunlar Marx’ı son derece üzüyordu. Neşesiz ve öfkeliydi.

Karl’ın okul arkadaşı ve karısının kardeşi Edgar von Westphalen, yerleştiği Teksas’tan gelmiş ve neredeyse tüm yazı Maitland-Park’taki evde onlarla geçirmişti. Brüksel’deyken Komünistler Birliği’nin aktif üyesi, cesur bir savaşçı olan Westphalen, Amerika’da geçirdiği uzun yıllar içinde önemli ölçüde değişmişti. Üstün yetenekli, akıllı bu insan, uzun süre yalnız yaşamıştı, tüm düşünce ve kaygıları kendisinde yoğunlaşmıştı. Bir zamanlar Jenny, Edgar’ın Lina Schöler ile evlenmesini istemişti. Ancak birbirlerine karşı ilgisiz olmamalarına karşın gerçekleşmemişti bu dilek. Edgar aile kurmakta kararsızdı, Lina Schöler ise boş bir umutla onun teklifini bekledi durdu. Böylece o da yalnız kaldı, farkında olmadan ihtiyarladı, kendisini daima heyecanlandıran ve arzuladığı o duyguyu yaşamadan, hep başkalarının aşklarının sırdaşı olmakla yetindi. Bir aile yaşamı kuramamış olması onun gözlemciliğini ve insanlarda aşkla ilgili her türlü ani değişikliklere olan büyük ilgisini keskinleştirdi. Yeni doğan aşkları, flörtleri, gönül kırgınlıklarını ilk fark eden o oluyordu.

“O yaşlı köstebek bazen bir kartaldan daha fazla öngörülü ve basiretli olabiliyor,” diyordu imalı bir şekilde.

Lina Schöler kendisini feminizme dair kitaplara kaptırmıştı. Erkeklerin despot olduğunu ve kadınların onlarla eşit haklara sahip olmasının yeryüzündeki diğer tüm sorunlardan daha önemli olduğunu, hatta Marx’ın da bunu savunduğunu iddia ediyordu. ‘Mavi Çorap’ kulübünün kurucuları Hanna Moor ve Mary Woustonecraft’ı son yüzyılın en önemli şahsiyetleri olarak görüyordu.

Jennychen, Laura ve Tussy, Lina’yı anne-babaları gibi biraz alaya alarak seviyorlardı. Lina çok dalgındı ya da kendisinin de söylediği gibi hülyalıydı; bu nedenle de biraz özensizdi. Eşyalarını sürekli unutuyordu ve düzenli bir insan olan Lenchen’i öfkelendirecek derecede dağınıktı.

“Öff, bu evde kalmış kızlar da... Hayallerinde defalarca günah işlemek yerine, gerçek hayatta bir kez olsun günah işleseler.”

Müzmin bekar Edgar Westphalen tüm arzularını yemek ve şık giyime yöneltmişti.

“Elbette,” diyordu, yeni redingotu ve yeleğini üzerinde denerken, “yeni kıyafetler insanı centilmen yapmakla kalmaz, yaşamı da renklendirir.”

“Heyhat! Seni tanıyamadım dostum,” dedi ona bir ara Marx. “Kendi yalnızlığında egoizmin en sınırlı olanını, sabahtan akşama dek yalnızca mideni düşünme alışkanlığını edinmişsin. Fakat sen doğuştan iyi yürekli olduğundan, bencilliğin tatlı bir kedinin bencilliğine benziyor. Her türlü münzevi yaşamın canı cehenneme. Anlaşılıyor ki, kadınlardan o kadar uzaklaşmışsın ki, cinsel güdülerinin yerini boğazına düşkünlük almış. Aralıksız olarak hap alıyorsun, sağlığın için evhamlanıyorsun; ama yine de yılanların, kaplanların, leoparların arasında kendine güvenlik arayan Edgar’dan başkası değilsin.”

Kayınbiraderindeki değişmeler Marx’ı düş kırıklığına uğratmıştı. Edgar Westphalen en yüce düşünün bir puro ve bir şarap deposuna sahip olmak olduğunu gizlemiyordu. Yaşamla hesabını görmüş, ancak, yaşamın uzatılması için uğraş vermek zorunda olan onurlu, yaşlı centilmen rolünü seçmişti.

“Zengin bir akşam yemeği, kaliteli bir şarap ve tütün, bir de iyi dikilmiş bir frak: İşte ölümden önce beni mutlu edecek şeyler.”

Laura ve Tussy Amerikalı dayılarını eğlenceli, tuhaf bir insan olarak kabul ediyorlar, başkaları için para harcaması gerektiğinde sergilediği cimriliğe varan eli sıkılığını bile bağışlıyorlardı. Fakat Jennychen’in ona karşı tutumu katıydı. Babasının okul arkadaşı ve Komünistler Birliği’nin eski üyesinin ruhen bu kadar düşmüş olması onu çileden çıkarıyordu.

“Bizim yaşlı köstebek Lina Schöler öyle çok yüce bir kişilik değil, ama yine de küllenmiş yüreğinde biraz olsun heyecan var; Edgar dayımda bu bile yok. O yalnızca zavallı, paslanmış bir el bombası parçasıdır,” diye öfkesini dile getiriyordu Jennychen, kız kardeşleriyle tartışmalarında. “Doğrusu birbirlerinden kurtulabildikleri için Lina’yı ve onu kutlayabiliriz. Onların aile ocağını gözlerimin önüne getirebiliyorum.”

Uzun bir ayrılıktan sonra eski yoldaşlarıyla karşılaşmak Karl’ı heyecanlandırıyordu. Bir taraftan zamansız ölümleriyle yaşamı terk etmiş olan Wolff’u, Weerth’i, Schramm’ı, diğer taraftansa Edgar gibi yaşıyor olsa da işçi hareketi ve mücadelesi açısından ölmüş sayılanları düşünüyordu.

Hastalıklarla bitkinleşip yatağa düşen Marx, hevesle astronomiyle ilgileniyordu. İnsanların ulaşabileceği her şeyi öğrenmeye çalışarak sürekli öğrenme açlığıyla yanıp tutuşuyordu. Evrenin uçsuz bucaksız genişliği, uzak yıldızlar ve gezegenler daima onun ilgisini çekiyordu.

Laplace’in gökyüzünün oluşumu teorisi, değişik cisimlerin kendi ekseni etrafında dönmesine ilişkin bilimsel açıklamalar, Kirkwood’un gezegenlerin dönüşlerinde farklılık yasası ve evren bilimindeki daha birçok şey Marx’ı heyecanlandırıyordu. Marx’ın gençliğinden beri keşfettiği en büyük zevk, kavramaktı. Hegel gibi o da, astrofiziğe tutkulu bir ilgi duyuyordu. Bilimin ‘olmazsa olmaz’ı kabul ettiği matematik de onun için bir o kadar çekiciydi.

Marx’ın hastalığı süresince ailenin borçları artmış, tüm eşyalar yeniden rehine verilmişti.

“İnan ki,” diye yazıyordu Marx Engels’e, “sana bu mektubu yazacağıma parmaklarımı kessem daha iyiydi. Bu, yani yaşamının yarısının başkalarına bağımlı olduğu düşüncesi doğrudan umutsuzluğa yol açabilir. Bu durumda, beni ayakta tutan tek düşünce ikimizin birlikte bu davayı dostluk esaslarına bağlı olarak yürütüyor olmamızdır. Üstelik ben zamanımı davanın teori ve partileşme yönüne ayırıyorum. Gerçekte, durumuma göre pahalı bir dairede yaşıyorum; bunun da dışında bu yıl biz hiçbir zaman olmadığı kadar iyi yaşadık. Ancak bu, çocuklara çektikleri acının karşılığı olarak kısa bir süre de olsa onları ödüllendirme gerekliliğinden çok, onlara bir gelecek sağlayabilecek bağlantı ve ilişkileri sürdürme ortamı yaratmanın tek yoluydu. Hatta bir tüccarın bakış açısıyla bakıldığında bile, yalnız karımla ikimizin olması ya da kızlarımın yerine erkek çocuklarım olması durumunda oldukça iyi yürüyebilecek proleter bir ev düzeninin, bu koşullarda uygun olmayacağına sen de katılırsın.”

Engels, Marx’a hemen gerekli parasal yardımı yaptı, fakat yoksulluk Marx ailesine yine de sıkıntı veriyordu.

Olaylarla dolu aynı yılın sonbaharında Marx ve Engels, genel Alman İttifakı yöneticilerinden biri olan Schweitzer'in kurduğu 'Sosyal Demokrat' gazetesine katılmaya razı olmuşlardı. Londra'ya yazdığı mektupta Schweitzer, Marx'ın Alman İşçi Partisi'nin fiili kurucusu ve önderi olduğunu vurguluyordu. Gazetenin yazılarında Marx'ın çok eleştirdiği bilinen Lassalle'cı sloganlar yer almıyordu. Bu nedenle Marx ve Engels yeni gazetenin Almanya'da Enternasyonal düşüncenin propagandasına hizmet edebileceğini umuyorlardı. Marx, Enternasyonal'in 'Kuruluş Manifestosu'nu 'Sosyal Demokrat'a gönderdi, Schweitzer de bekletmeden yayınladı. Ancak 'Sosyal Demokrat'ın ilk sayıları Marx ve Engels'te rahatsızlık yarattı. Çünkü bu sayılarda açıkça Lassalle'cı gelenekler su yüzüne çıkmıştı. Gazete açık açık Bismarck'ın derebeylik hükümetine yaranmaya çalışıyordu.

1865 yılı ocak ayı ortalarında Proudhon öldü ve 'Sosyal Demokrat'ın yazıişleri müdürü, Marx'a onun hakkında bir makale yazması için yalvardı. Marx Schweitzer'e mevcut iktidarla herhangi bir uzlaşmaya karşı düşüncesini sert ifadelerle dile getirdiği bir mektup yazdı. O, haklı olarak Proudhon'un Louis Bonaparte'la sürekli flörtünü bir 'alçaklık' olarak adlandırıyordu.

Proudhon öldü, fakat bir küçük burjuva öğretisi olarak Proudhon'culuk insanların aklını çelmeye devam etti ve işçi sınıfının mücadelesine zarar verdi. Marx bunu anlıyordu. 'Sosyal Demokrat'ta yayınlanan mektubunda Marx bu kişiye karşı eskisi gibi sertti. Marx'ın düşüncesine göre diyalektiğe eğilimli olan Proudhon diyalektiği hiçbir zaman anlayamamış ve sofizmden ileri gidememişti:

"Küçük burjuvanın kendisi çelişki demektir. Hele de bu, Proudhon gibi zeki bir insansa, çelişkileri hemen kendi istediği gibi ve duruma göre beklenmedik, gürültülü, bazen skandal içeren bazen de parlak paradokslara dönüştürmeye yönelir. Bilimde şarlatanlık ve politik ikiyüzlülük böyle bir görüş açısıyla kopmaz biçimde bağlantılıdır. Bu tür kişilerin başlıca teşvik edici gerekçeleri şöhret düşkünlüğüdür; şöhret düşkünü tüm insanlar gibi onlar da yalnızca anlık başarıların, sansasyonların peşindedirler. Rousseau'yu her türlü uzlaşmadan, en azından mevcut iktidarla günümüzdeki uzlaşmadan daima koruyan o sıradan ahlaki ölçüt burada kaçınılmaz olarak yitiriliyor.

“Belki de gelecek kuşaklar Fransız tarihinin bu yakın dönemini değerlendirirken, Louis Bonaparte’a bu dönemin Napoleon’u, Proudhon’a ise yine bu dönemin Rousseau’su, Walter’i diyeceklerdir.

“Şimdi ben bu insanın ölümünden hemen sonra, onun ölüm yargıcı rolünü bana empoze etmenizin sorumluluğunu tümüyle size yüklüyorum.”

Marx’ın, Proudhon’un “tümüyle burjuva fantezilerine” karşı yöneltilmiş darbeleri Lassalle’a da isabet etmişti. Bilimde küçük burjuvaziye özgü şarlatanlıktan ve ikiyüzlülükten söz ederken, Marx, özellikle Ferdinand Lassalle’ı kastediyordu.

Engels de eski bir Danimarka halk şarkısını ‘Sosyal Demokrat’a göndermişti ve şarkının yorumunda Lassalle’cılara karşılık, köylülerin toprak ağalarına karşı mücadelesinin büyük devrimci önemine işaret ediyordu. Lassalle taraftarları ise ‘birleşik gerici kitle’ teorisinden yola çıkarak köylülerin devrimci rolünü yadsıyorlardı.

Ortaçağ savaşları sırasında gaddar toprak ağası Tidmann’ın hakkından gelen Süderharde’lı cesur köylüleri konu alan şarkı, şu dizelerle sona eriyordu:

> “Süderharde’lı köylüler kenetlenin
> Tidmann sağ çıkmasın buradan!
> Bir yaşlıydı yumruğu ilk indiren
> Bunu sever Süderharde’lılar.
> ...
> Ve işte yatıyor Tidmann, etrafı kan,
> Özgürce çalışıyor pulluk verimli topraklarda,
> Ve domuzlar özgürce besleniyorlar ormanlarda
> Bunu sever Süderharde’lılar.”

“Almanya gibi zengin sınıfın feodal soylular kadar burjuvaziyi de bünyesinde topladığı, proletaryanın ise yine aynı şekilde, hatta daha fazla sayıda tarım proleterlerinden ve sanayi işçilerinden oluştuğu bir ülkede, bu canlı köylü şarkısı tam yerini buldu,” diye yazıyordu Engels.

Zaman geçiyordu, fakat Marx ve Engels gazetenin açıkça gün yüzüne çıkmış olan Kralcı-Prusyacı çizgisini değiştirmek için boşu boşuna çabalıyorlardı. ‘Sosyal Demokrat’, Lassalle’ın izinden gidiyor ve Bismarck’ın politikasını gitgide daha fazla övüyordu. Schweitzer’in hilesini gören Marx ve Engels taleplerinin yerine getirilmemesi nedeniyle gazetenin kadrosundan ayrıldıklarına ilişkin bir açıklama yolladılar. Onlar, Bismarck’ın bakanlığı ve feodal-mutlakiyetçi bir partiyle mücadelenin en azından burjuvaziye karşı mücadele kadar kararlı olarak yürütülmesi gerektiğini yazıyorlardı.

‘Sosyal Demokrat’la bağlarını koparan Engels, Lassalle’cılara ayrıntılı bir eleştiri yöneltmişti. Bunun için Leipzig’de ‘Prusya Savaşı Sorunu ve Almanya İşçi Partisi’ adlı bir broşür yayınladı. Marx ve Engels defalarca, ‘Sosyal Demokrat’ın Bismarck tarafından rüşvetle ayartıldığından kuşkulanmışlardı. Durum gerçekten de böyleydi. Her yeni olgu, yalnızca Lassalle’cı Schweitzer’in, onun taraftarlarının değil, Lassalle’ın kendisinin de gerçek yüzünü ortaya çıkarıyordu. Engels bu konuda 1865 Ocağında Manchester’den, Londra’daki Marx’a şunları yazıyordu:

“Uysal Lassalle karşımıza gitgide daha belirgin şekilde bir düzenbaz olarak çıkıyor. İnsanları değerlendiririrken, biz, her zaman onların kendilerini nasıl göstermek istediklerinden değil, gerçekte kim olduklarından hareket ettik. Rahmetli için neden istisnai davranmak zorunda olduğumuzu anlamıyorum. Subjektif olarak onu şöhret düşkünü olarak niteleyebiliriz, ancak objektif olarak bu tüm işçi hareketine karşı Prusyacılar çıkarına bir alçaklık ve ihanettir. Öyle anlaşılıyor ki, bu aptal delikanlı, vakti zamanında hiçbir garanti almadığı gibi, Bismarck’tan herhangi bir tazminat da talep etmemiş. Açıkçası o sadece Bismarck’ın aldatılacağına ve Racowitza’nın vurulacağına kesinlikle inanmıştı.”

1865 yılı Eylül ayı sonunda Londra’da Enternasyonal’in ilk konferansı yapıldı. Konferans, Uluslararası İşçiler Birliği’nin şubelerinin yeterince güçlenmediğini ve genel kongreye hazır olmadığını düşünen Marx’ın talebi üzerine toplanmıştı.

Beş gün boyunca Fransa, İsviçre ve Belçika’dan delegeler Genel Konsey üyeleriyle birlikte farklı şubelerdeki duruma ilişkin raporları dinlediler. Liebknecht Almanya’daki işçi hareketine ilişkin rapor göndermişti. Konferans sırasında Genel Konsey’in en etkin üyeleri; Dupont, Eccarius ve

Lessner'le Fransa'dan gelen delege ciltçi Varlin ve İsviçre'den gelen fırça yapımcısı Becker arasında kurulan kişisel ilişkiler büyük önem taşıyordu. Gelecek vaat eden bu iki insan, işçi hareketinin gururuydular. Londra görüşmeleri Enternasyonal'in otoritesinin güçlenmesine ve en mücadeleci proleterlerin Marx'ın etrafında birleşmelerine yardımcı olmuştu. Konferans onları en önemli programatik ve taktiksel konularla ilgili kongrelerde ortak bildiri sunmakla görevlendirmişti. Onlar, Uluslararası Birliğin politikaya girmeyip yalnızca ekonomik sorunlarla ilgilenmesini talep eden sekter Proudhon'culara karşı kararlılıkla karşı çıktılar.

Konferansın çalışma günleri Enternasyonal'in kuruluş yıldönümüne denk düşüyordu. Bu önemli tarihin –28 Eylül– kutlanması, aynı zamanda köleliğin kaldırılması ve cumhuriyetin zaferi nedeniyle Amerikan halkına seslenişi okuma kararı alındı.

Geniş, yüksek St. Martin's Hall'de Konferansın katılımcıları ve birliğin Londra'da yaşayan üyeleri, aileleriyle birlikte toplanmışlardı. Çok sayıda konuk vardı.

Liza ve Sigizmund Krasotski uzun yolculuklardan ve Rusya'ya giriş izni almak için boşa çıkan çabalardan sonra, sürgün yeri olarak Londra'yı seçmişlerdi. Primors Hill'de küçük bir sayfiyeye yerleşmişler ve çok geçmeden eski tanıdıklarını arayıp bulmuşlardı. Bunlar arasında Odger de vardı. İşçiler Birliği'nin St. Martin's Hall'deki gecesi için biletleri ondan almışlardı.

Saat yediye doğru herkes toplanmıştı. Toplananlar başlangıçta çay içtiler. Daha sonra İtalyan İşçiler Birliği Orkestrası halkın sevdiği o ünlü 'Koshtua Marşı'nı ve hareketli 'Muhafız Marşı'nı çaldı. Bu canlı müzikler herkesi etkilemişti; hatta gecede bulunanların en somurtkanları dahi canlandılar, gülümsemeye, şakalaşmaya başladılar.

Birkaç müzisyen korno ve saksafonla 'Kapriccio'yu çalarak büyük övgü topladı. Ardından tiz bir zil sesi duyuldu ve Genel Kurul Başkanı Odger törenle oturumu açtı. Sekreter Cremer uzun uzun öksürdü, gözlüklerini silerek burnunun üzerine yerleştirdi ve düz bir sesle Amerikan halkına seslenişi okudu. Salon metni onaylayıcı tepkilerle karşıladı.

"Yaşa!"

“Yaşasın özgürlük ve kardeşlik!”

Alman ve Fransız delegeler kısa konuşmalar yaptılar, Enternasyonal’in tam bir yıl önce bu salondaki bir toplantıyla nasıl kurulduğunu anımsattılar. St. Martin’s Hall’de selamlama çığlıkları yükseldi ve tüm salon hep bir ağızdan ‘Marseillaise’i söyledi. Koro sahneye çıktı. Yakasında kocaman bir kırmızı karanfil bulunan, fraklı, çelimsiz koro şefi söylenecek her şarkıyı tek tek anons etti. Heyecanlandığı fark ediliyordu ve elindeki çubuk hafiften titriyordu. Koroyu yönetirken ustaca bir uyum yakalamış, korosuyla birlikte şarkıları kendisi de söylüyordu. Koroda yer alanların tümü Alman sürgünlerdi. Ve büyük bir duygu yoğunluğuyla, coşkuyla Schmit’in ‘Ren’deki Vardiya’, Rentaier’in ‘Nehir Üstünde Haç’, ve özellikle de Astholtz’un ‘Avcının Mutluluğu’nu söylerken salondaki çoğu kişi mendillerini ıslak gözlerine götürüyordu. Bu şarkılar herkesi heyecanlandırmıştı. Ama neşeli bir şarkı olan ‘Atölye’ dinleyicileri neşelendirdi ve şarkının canlı, neşeli nakaratını tüm salon birlikte söylemeye başladı.

Koro, konserini bitirdikten sonra değişik uluslardan konuşmacılar kürsüye çıktılar. Polonyalı delege Bobçinski’nin konuşması herkeste büyük bir etki uyandırdı.

“Proletaryanın birliği kutsaldır, bu birlik kölelik zincirlerini kırmamıza ve emeğin, kardeşliğin, eşitliğin egemen olacağı bir dünyayı kurmamıza yardımcı olacaktır,” diyordu Bobçinski.

Ve salonda ‘Marseillaise’ yeniden duyuldu.

Oturumun kapandığını ilan eden Başkan Odger, Eliza Cook’un didaktik şiiri ‘Dürüstlük’ü büyük bir coşkuyla okudu.

Gece saat on buçukta, ucuz büfedeki tüm sandviçler, sosisler, çörekler yendikten sonra dans başladı. Gençler ve yaşlılar, çocuksu bir neşeyle eğleniyorlardı. Nefesli çalgılar eşliğinde galop dansı yapıyor, vals ve kadrilde de hemen ritmi yakalıyorlardı. Mazurka başlamıştı ve Polonyalılar halka oluşturdular. Önlerinde tek diz üstü eğilip koşarak dans ettikleri bayanları çevrelediler. İtalyanlar bir topaç gibi dönüyor, çılgınca tarantelle oynuyorlar, Fransızlar karmanyol eşliğinde dansa başlıyorlardı. Bastilya’yı yerle bir eden ataları da bir zamanlar böyle dans etmişti.

Orkestra Gottfried’in en ünlü yapıtlarından biri olan ‘Vals’i çalıyordu. Tüm bunlar sürerken, Cremer, tribünün arkasındaki küçük, basık bir mekanda, birliğe yeni üyeler kaydediyordu. Yalnızca erkekler değil, kadınlar da Enternasyonal’e kaydediliyordu. Cremer’e ilk başvuran Liza oldu. Genel Konsey Sekreteri kendisine adını, soyadını sordu ve büyük deftere kaydetti.

“Bir yıllık aidatı şimdiden ödemek isterdim,” dedi Liza heyecanla.

“Elbette; 1 şilin 1 pens.”

“Sadece bu kadar mı?”

Yanı başında duran ve çamaşırhanede çalışan bir kadın:

“Proleterler için bu az para değil,” dedi.

“Birliğin kasasına gönüllü katkıda bulunmak sizin hakkınız. Değişik ülkelerdeki grevcilere yardım için para bize her zaman gerekli,” dedi Cremer.

Liza Genel Konsey Sekreterine on gine ödedi, Cremer kendisine üyelik kartı verdi ve Uluslararası İşçiler Birliği’ndeki hakları ve yükümlülüklerini bilmesi için ‘Manifesto’ ve ‘Tüzük’ü almasını önerdi.

Sigizmund Krasotski de Enternasyonal’e üye oldu.

***

Konferanstan bir süre sonra, Ekim 1865’te Modena Villas’a hiç beklenmedik bir mektup geldi. Mektup büyük parasal çıkarlar vaat ediyordu.

Başbakan Otto von Bismarck adına Lassalle’ın dostu, yaklaşık bir yıl önce Prusya Hükümetinde göreve başlamış olan eski göçmen Lothar Bucher şunları yazıyordu:

“Her şeyden önce ‘Staatsanzeiger’[11] para piyasasının hareketi konusunda aylık raporlara sahip olmak istemektedir. Bana bu iş için önerebileceğim birinin olup olmadığını sordular, ben de bu işi kimsenin sizden daha iyi yapamayacağı yanıtını verdim. Bu nedenle size başvurmamı

rica ettiler. Makalelerin ölçülerine gelince, bu konuda size tam bir özgürlük sağlanıyor. Yazılar ne kadar esaslı ve geniş olursa, o kadar iyi. İçeriğe gelince, elbette siz kendi bilimsel düşüncelerinizi rehber edineceksiniz, ama yine de yazılarınız yazıişlerinin değil, okur kitlesinin dikkatine yönelik olmalıdır. Arzulanır ki yazının özü yalnızca uzmanlar için anlaşılır olsun ve polemiklerden uzak durasınız.”

Mektubun devamında, işle ilgili birkaç uyarı, ölümü hâlâ kendisi için ‘psikolojik bir muamma’ olan Lassalle’la birlikte yapılan bir kır gezisine ilişkin bir anı, ardından Marx’ın da anlamış olacağı gibi ilk aşkı olan bürokrasiye döndüğüne ilişkin verdiği bilgi vardı.

“Gelişmelerin seyrini kavramada kendisinin çok hızlı olduğunu kabul eden Lassalle ile hiçbir konuda aynı fikirde değildim. Liberal Parti ölmeden önce birkaç kez kabuk değiştirecek, bu nedenle, yaşam boyunca devlet bünyesinde çalışmak isteyenler hükümet saflarında yer almak zorundadır.” Mektup Bayan Marx’a, küçük hanımlara, özellikle de en küçük hanıma gönderilen selamla ve ardından bildik ‘saygı ve bağlılık’ sözleriyle sona eriyordu.

Karl, Lassalle’ın bir zamanlar tanıştırdığı Lothar Bucher’i anımsamıştı. Bu, neredeyse çene altına kadar gelen fırlak, hoplayan göbeğiyle biçimsiz biriydi. Koyu renk redingotunu gölgeleyen kolalı beyaz yakası göz kamaştırıyordu. Pahalı yeleği redingotunun altından görünüyordu; saatinin altın zincirinde birkaç madalyon asılıydı. Kısa parmakları, dikkat çekici şekilde parlayan pahalı pırlanta yüzüklerle doluydu. Ördek burunlu yeni ayakkabıları heybetli bir sesle gıcırdıyordu. Görünüşüyle zenginliğini ve işlerinin yolunda olduğunu kanıtlamak istiyordu.

Karl düşüncelere dalmıştı. Demek Bismarck bu devrimci mülteciye el uzatmıştı. Marx, Prusya prensliğinin liderinin, ileriye bakan kan bürümüş gözlerinin altında pörsük deriden torbacıkların oluştuğu sarkık yanaklı yüzünü gözlerinin önüne getiriyordu. Bismarck bir balyoz gibi sertti. Kendi sınıfına sadakatle hizmet ediyor, insanların sıkıntıları ve yoksulluklarından yararlanıp onları aşağılıyordu.

“Nedir bu? Bir zaafiyet belirtisi mi? Adi bir hesaplaşma mı? Lassalle, Schweitzer ve diğer birçoklarıyla yaşanan deney Bismarck’ı, beni de satın alıp alamayacağı düşüncesine yöneltti. Bu denli kolayca alt ettiği kim varsa,

kendi düşüşlerini işçi sınıfının, devrimin çıkarlarını feda ederek ödediler. Onlar Bismarck'ı, Bismarck kendilerini kazıklamadan önce ve ondan daha kurnazca kazıklayacaklarını umut ediyorlardı. Zavallı şaşkınlar. Devletin fiili liderinin bekleme odasına arka kapıdan kabul edilmek onların köle ruhlarını okşuyordu. Yoksa düşüncelerimizin propagandası için Prusya basınını kullanmalı, uzun süreli olmasa da sosyalizm gerçeğini yaymalı mıyız? Buradaki uzlaşmanın sınırı nedir? Yalnızca yoldaşlara karşı değil, kendime karşı da, bu sınır nerede ihanete, alçakça bir tutuma dönüşür? Galiba bu teslim olanın aleyhine dönüşebilecek tehlikeli bir cazibe. Bir devrimci için düşmanlarıyla ilişkilerde kabul edilebilir sınır nedir? Bu sınır çizgisi o kadar ince ki, onu kendimiz de farkında olmaksızın çiğneyebiliriz."

Marx puroları birbiri ardına yakıyordu. Yanmış kibrit çöpleri masada, dolmuş kül tablasının yanında duruyordu. Bu saatlerde kimse onun çalışma odasına girmeye cesaret edemiyordu. Jenny, ve Marx ailesinin diğer üyeleri, onun, çalışırken elinde mutlaka kalem ya da kitap olması gerekmediğini iyi biliyorlardı. Beyninin ne denli yoğun çalıştığını görmek için, yüzüne bakmak, çalışma odasında yürürken, kanepede oturur ya da yatarken adeta kendisine yönelmiş derin bakışı görmek yeterliydi.

Marx düşünüyordu. Birden gençliğini, Köln'ü, 'Ren Gazetesi'ni anımsadı. O zamanlar, hatta daha sonraları burjuvazi, Hansemann gibi sanayiciler, etkili finans çevreleri onu kendi saflarına çekmek için ne kadar da çabalamışlardı. Neler önermemişlerdi ki. Marx en küçük bir sapmayı reddediyor, yoksulluğu, ailesini yoksulluğa mahkûm etmeyi, sağlığını ve yaşamın nimetleri denen şeyleri feda etmeyi bu sapmaya tercih ediyordu.

Bu mahrumiyetlerin ve yitirdiklerinin ağır yüküyle başını dik tutarak, insanların yüzlerine ve gökyüzüne genişçe açılmış temiz gözlerle cesurca bakarak ileri, hep ileri gidiyordu.

Yalnızca gazetesinde bir işbirliği ile sınırlı da olsa Bismarck'la bir ilişki, emekçilerin genel davasına bir yarar getirmeyecek, sosyalist hareketi bir basamak dahi yükseltmeyecektir. 'Staatsanzeiger'de yazılar yazmaya razı olmak davaya zarar verebilir ve dedikodulara yol açabilirdi. Bismarck'ın başını çektiği gericiler güruhu onun ve düşünce yoldaşlarının adını lekeleyebilirdi. Ve Marx Bismarck'a bir tokat gibi çınlayan 'hayır' yanıtını verdi.

‘Kapital’in birinci cildi temize çekilmiş olarak hemen hemen bitmişti. “Ağır doğum sancılarından sonra doğan çocuğumu yıkıyorum,” diyordu Marx, şakayla karışık. Kitabını basıma hazırlıyordu.

Marx’ın Uluslararası İşçiler Birliği’ndeki faaliyetleri çok fazla zaman ve enerji gerektiriyordu. Dikkatinden hiçbir şey kaçmıyordu. Yüzlerce mektup, yönerge yazması ve okuması, değişik konularda Genel Kurul’da konuşma yapması, şubelerde ortaya çıkan hiziplere çözüm bulması gerekiyordu. Değişik uluslardan mülteci işçilerin düzenledikleri mitinglere, toplantılara, törenlere katılıyordu. Etkisi artıyor, ünü yayılıyordu.

Genel Konsey için kaleme aldığı yönerge aşağıdaki bölümlerden oluşuyordu:

1) Uluslararası Birliğin Örgütlenmesi;

2) Emek ve Sermaye Arasındaki Mücadelede Birliğin Yardımıyla Enternasyonal Eylem Bütünlüğü;

3) Çalışma Saatlerinin Sınırlandırılması;

4) Çocuk ve Ergen Yaştakilerin Çalışması;

5) Ortak Çalışma;

6) Sendikalar; Geçmişi, Bugünü, Geleceği;

7) Doğrudan ve Dolaylı Vergiler;

8) Uluslararası Kredi;

9) Polonya Sorunu;

10) Ordu;

11) Din Sorunu.

Bu tezlerin tüm maddeleri daha sonra Kongre’de oy birliğiyle kabul edildi.

Marx, ‘Yönerge’de emekçilerin, özellikle de kadın ve çocukların yaşamsal gereksinimlerine doğrudan değiniyordu. Onların çalışma saatlerinin sınırlandırılması gerekliliği konusunda şunları yazıyordu:

“Biz günümüz sanayisinin her iki cinsten çocuk ve ergen yaştakilerin toplumsal üretimin büyük davasına katılmasını sağlama eğilimini ilerlemeci, sağlıklı ve yasal bir eğilim kabul ediyoruz. Kapitalist düzende bu eğilim çirkin bir şekil almış olmasına rağmen sağduyulu bir toplum düzeninde dokuz yaşından itibaren her çocuk, çalışabilir her yetişkin gibi verimli bir emekçi olmak, doğanın genel yasasına uymak zorundadır. Çocuk özellikle de yemeği için çalışmalı, çalışmalıdır; hem de yalnızca beyniyle değil fizik gücüyle de.

“... Fizyolojik yasalar uyarınca her iki cinsten çocuk ve gençleri, kendilerine özel yaklaşımlar gerektiren üç gruba ayırmayı gerekli görüyoruz. İlk gruba 9-12 yaş arası çocuklar, ikinci gruba 13-15 yaş arası, üçüncü gruba ise 16-17 yaş arası çocuklar dahil olmalıdır. Yasanın, herhangi bir atölyedeki çalışma saatlerini ilk grup için iki, ikinci grup için dört, üçüncü grup içinse altı saatle sınırlamasını öneriyoruz. Üçüncü grup için yemek ya da dinlenmek amacıyla en azından bir saat mola olmalıdır.

“İşçi, hareketinde özgür değildir. Birçok durumda o kadar bilgisizdir ki, kendi çocuğunun gerçek çıkarlarını ya da insanın gelişmesi için normal koşulları anlama yeteneğine sahip değildir. Her ne olursa olsun, daha ilerici işçiler, kendi sınıfının dolayısıyla da insanlığın geleceğinin genç işçi kuşağının yetişmesine bağlı olduğunu tümüyle kavramaktadır. Onlar, öncelikle çalışan çocukları ve ergenleri günümüz sisteminin yıkıcı etkilerinden korumak gerektiğini biliyorlar.

“... Bundan hareketle, ailelere ve işverenlere eğer eğitimiyle uyum göstermiyorsa, asla çocuk ve ergenlerin işgücünden yararlanmalarına izin verilmemesi gerektiğini ilan ediyoruz.

“Eğitimden biz şu üç olguyu anlıyoruz:

1) Zihinsel eğitim.

2) Fiziksel eğitim: Jimnastik okullarında ve askerde yapılan kültür-fizik amaçlı eğitim.

3) Tüm üretim süreçlerinin temel ilkelerini öğreten, aynı zamanda çocuğa ve ergenlik çağındakilere tüm üretim alanındaki en basit aletleri kullanma yetisi sağlayan temel eğitim.

“Aşamalı olarak güçleşen zihinsel ve fiziksel eğitim ile teknik öğretim kursları çocukların ve ergenlik çağındaki işçilerin yaş gruplarına ayrılmasına uygun olmalıdır. Teknik okulların giderleri, onların ürünlerinin satışı yoluyla kısmen kapatılmalıdır.

“Ücretlilerde emeğin, zihinsel eğitimin, kültür-fiziğin ve politik eğitimin uyumu, işçi sınıfının düzeyini, aristokrasi ve burjuvazinin üzerine çıkarır.”

Mayıs’ın 8’i, günlerden salıydı. Marx, akşam üzeri Genel Konsey’in oturumuna katılmak üzere evden çıktı. Londra’yı açık gri renkte bir karanlık kaplamıştı. İngiltere’de ilkbaharın son günleri iyi geçer. Bu dönemde ne siyah ne de sarı dumanlar vardır. Gökyüzünü yalnızca beyaz bir duman kaplar ve güneş ışınları her zaman mahmur gözler gibi nemlidir.

Marx, Hyde Park’ta yürüyordu. Siyah, hafif potinlerinin yeni açılmakta olan yabani hindibalar ve düğün çiçekleriyle daha da kabarmış olan taze çimene gömülmesinden haz duyuyordu. Goethe’nin en çok yeşil ve sarı renkleri sevdiğini ve onları yaşamın bir süsü kabul ettiğini anımsadı.

Sessizliği kuş sesleri bozuyordu. Çimenlere yayılarak gazete okuyanlar, uyuyanlar vardı. Hemen yanı başlarında da koyunlar otluyordu. Gölün gölgede kalmış kıyısında çocuklar oynuyor, köpekler dolaşıyordu. Büyük bir kentin en kalabalık yerinde park kurulmuş olmasını tasavvur etmek güçtü. Marx, Marble Arch’ta at arabasına bindi. Atlar, kalabalık caddelerde hızla ilerliyorlardı. Kaldırımlarda fenerciler belirmiş, dükkânların vitrin ışıkları yanmıştı.

Londra caddelerinde binaların yaşlarını kestirmek güçtür. İklim, zaman içinde yıkıcı bir etki yapıyor, gri kış dumanı, yapışkan is binaların zamanından önce eskimesine yol açıyor, tuğlaları aşındırıyor, oyukları derinleştiriyor, çatlaklardan kendine yol açıyor, karartıyor, taşları eritiyordu.

Marx, dünyanın en büyük başkentini en ücra köşelerine kadar biliyor, bu konuda bir Londralı’dan geri kalmıyordu. Bir çukura kurulmuş ve Birmingham, Leeds, Sheffield’dan çıkan sağlıksız buharlaşmaların, pis kokulu dumanın ve yapışkan sisin geçiş noktası olan Whitechapel’e sık sık giderdi. Bundan daha kasvetli, nemli ve tekdüze bir yeryüzü parçası tasavvur etmek mümkün değildi. Katolik din adamları cehennemi betimlerken Whitechapel’in o korkunç hatlarını çizseler yeter. Güneşi,

nemli çatıları bir uçtan bir uca boşu boşuna yakmaya çabalayan kızıl bir meşale gibi; ayı da gri bir kara kurbağası olarak bilen Whitechapelliler bazen kendileri ve çevresindekilerle alay etmeden duramazlar. Yoksa akıllarını yitirirler. İnsanların kendi kendileriyle alay etmeleri, düş kırıklığını önler. Whitechapel'de mutluların sayısı azdır, doğrusu onların gülmesi de bir ayrıdır. Emekçilerin yaşadığı bu ücra köşeyi hiçbir zaman ziyaret etmeyen burjuvaları korkutan acı, ender rastlanan bir gülüştür bu.

Saat sekiz civarında Marx, iyi aydınlatılmış ve geniş Fleet caddesini kesen küçük Bouverie sokağındaki 18 nolu binaya geldi. Uluslararası Birliğin bürosu kısa bir süre önce buraya taşınmıştı.

Şekil olarak at arabasını anımsatan bu dar, uzun odada, masanın başında Genel Konsey üyeleri oturuyorlardı. Tam belirlenen saatte Başkan oturumu açtı. Cremer her zamanki gibi, bir önceki toplantı protokolünün onanmasını önerdi. Çok zaman harcamamaya çalışarak protokolü okudu. Herkes susarak dinledi. Marx purosunu yaktı, bir kağıt çıkardı ve ara sıra birtakım notlar aldı. Lafargue konuşmaya daha fazla tahammül edemedi ve kendisini güçlükle tutarak uysal uysal kurşun kaleminin ucunu açmaya başladı. Cremer bu arada Bordeaux'tan gelen ve üyelik aidatının nereye gönderilmesi gerektiğine ilişkin mektubu, Enternasyonal'in yaklaşan kongresiyle ilgili istekleri, Genel Konsey'e yeni üye adaylıklarıyla ilgili görüşlerin kısaca özetlendiği tutanağı okuyordu. İşçilere Uluslararası Birliği destekleme ve ona dahil olma çağrısı içeren delegasyon raporlarına geldiğinde sekreter şunları söylüyordu:

"Jung, Lafargue ile birlikte taş işçilerinin İkinci Şubesini ziyarete ilişkin raporu hazırlıyor, delegeler bunu coşkuyla karşılamış ve kendilerine destek vaat edilmiştir."

Cremer, City'nin kadın ayakkabısı işçilerini ziyaret ettiğini ve cilt işçileri sekreteriyle onların ilk toplantısına delege gönderme konusunda anlaştığını bildiriyor.

Marx oturduğu koltuğa yaslandı. Memnundu. Emekçilerle doğrudan ilişkiler kurulmuştu. Sekreter öksürdü ve protokolün 'terziler ve onların son grevi' başlıklı son bölümünü okumayı sürdürdü.

“Lessner, Edingburgh’a belli sayıda Alman terzi getirildiğini bildiriyor. Herkes Londralı işadamlarından bazılarının da Londra’ya terzi getirmesi konusunda görüşmeler yapıyor. Londra’da yaşayan Alman terziler işverenlerle onların Almanya’daki ajanlarının niyetlerini boşa çıkarmak için Uluslararası İşçiler Birliği Konseyi ile ortak hareket etmek için komite kurmuşlardır.

“Marx, Lessner’in kendisine olayları bildirmesi durumunda, kendisinin doğrudan Alman gazeteleriyle bağlantıya geçeceğini bildiriyor.”

Cremer protokolü okumayı bitirdi ve Başkan’a imzalattıktan sonra büyük kara kaplı deftere eklemek için dikkatle dosyaya koydu. Genel Konsey üyeleri bir fincan acı kahve içip oturumu sürdürdüler. Öncelikle geçen salı günü adaylıkları görüşülen iki yeni Genel Konsey üyesini seçtiler ve Polonya için kimin sekreter olarak belirlenmesi gerektiğini tartıştılar. Marx, mülteci konumunda bulunan Bobçinski’nin seçilmesini önerdi. Ve bu karar oybirliği ile kabul edildi. Ardından birleşik makinistler derneği, ciltçiler ve fıçıcıları ziyaret edip onlarla birlikte hareket etme konusunu görüşecek olan delegelerin seçimine geçtiler.

Değişik ülkeler ve kentlerden gelen mektupların okunması, tartışmalar ve oylama yöntemiyle onanan kararların alınmasından sonra Genel Sekreter, Darlington’dan kunduracıların mektubunu okudu. Kunduracılar, Birliğe sempatilerini dile getiriyor ve yardım vaat ediyorlardı. Aynı kentten terziler beş şilin gönderiyor ve Enternasyonal’e katılacaklarını bildiriyorlardı.

Uluslararası Birliğe katılmak isteyenlerin genel dilekçe formu şöyleydi:

“Bizler ... de toplanmış ... birliğinin üyeleri Uluslararası İşçiler Birliği’nin ilkeleri ve amaçlarıyla tümüyle mutabıkız ve bu ilkelerle amaçları yaymayı ve yaşama geçirmeyi taahhüt ediyoruz. Bu dilekçeyle niyetimizin içten olduğunu teyit ediyor ve Merkez Komite’nin bizi kardeş birliğe kendi şubesi olarak kabul etmesini rica ediyoruz.

.... kişiden oluşan işçiler adına

imza (Sekreter)

imza (Başkan)”

Her geçen gün yeni yeni birlik ve dernekler Enternasyonal’e katılıyordu. ‘Komünist Manifesto’nun tüm ülkelerin işçilerine birleşme çağrısı yapan ünlü şiarının yaşam bulmaya başladığı St. Martin’s Hall’deki toplantıdan bu yana henüz iki yıl geçmemiş olmasına karşın, Uluslararası Birlik artık güçlü ve etkiliydi. Marx, Birliğin yalnızca ‘Kuruluş Manifestosu’ ve ‘Tüzüğü’nü hazırlamakla kalmamış, muazzam iradesi ve yeteneğini de sözün eyleme dönüşmesi için yönlendirmişti. Kendisi neredeyse yoksul denebilecek durumdayken, son parasını Enternasyonal’e vermişti. Enerjisini ve sağlığını feda ederek sürekli Enternasyonal’de çalışıyordu. İstisnasız tüm sorunlarla ilgileniyor, insanları bir araya getiriyor, eğitiyor, koruyor ve yetiştiriyordu.

Oturumun sonunda masadaki kahve fincanları ikinci kez doldurulup bitirildiğinde ve kül tablaları Vezüv ve Etna yanardağlarını anımsatır duruma geldiğinde Genel Konsey’e İngiliz işçilerin İrlanda gezisi organizasyonu bildirildi.

“Kaç kişi gidebilecek?” diye sordu Marx.

“En az üç yüz kişi. Londra Kuzey-Batı Demiryolları ile görüşmeler sürüyor ve müdürlük olumlu yanıt verdi.”

“Harika bir başlangıç,” dedi Marx.

Birlik var gücüyle İrlanda ve İngiliz halklarının ilişkilerini iyileştirmeye ve onları yakınlaştırmaya çalışıyordu. Komşu adayı ziyaret etme önerisi tüm Genel Konsey üyelerinin hoşuna gitmişti. Olağan oturum bununla kapandı. Akşamın 10’u olmuştu. Londra uykuya hazırlanıyordu. Marx, Lafargue ve Lessner’le boş sokaklarda yürüyordu. Her zaman olduğu gibi bugün de elinde şu an kapalı olan siyah şemsiyesi vardı. Gökyüzüne bakılırsa, yağmur beklenmiyordu.

“Birer bira içmeye ne dersiniz?” dedi Marx’ın eski dostu Lessner.

Friedrich Lessner, hemen hemen tüm kongre ve konferansların delegesiydi. İlk karşılaşmalarından beri, daha ‘Komünist Manifesto’nun yayınlandığı dönemlerden itibaren Marx’ın dehasına inanıyordu.

Azimli, ölçülü Lessner uzun uzun düşünüp bir karar aldıktan sonra bu kararından geri adım atmazdı. Marksizmi sarsılmaz bir inançla benimsemişti. Yaşam ona bu öğretinin doğruluğunu kanıtlamıştı ve yeryüzünde Lessner'i tereddüt etmeye zorlayacak bir güç yoktu. Tıknaz yapısı, köşeli kafası, inatçılığına delalet eden alnı, kocaman elmacık kemikleri ve geniş burnu; çatık kaşlarının altındaki inceleyici bakışları; karmakarışık sakalı; ağzına dolan gür bıyıkları bir enerji ve irade ifadesiydi.

"Ne dersin Mağripli, benimle gırtlak temizlemeye geliyor musun?" diye yineledi sorusunu Lessner.

"Friedrich, sen sihirbazsın, insanın düşüncelerini okuyorsun. Hadi, eski günleri yadedelim."

Lafargue, bir kadeh kırmızı şarabı biraya tercih etmişti. Geldikleri 'Siyah Boğa' tavernasında her iki içkiyi de bulmak mümkündü. Tavernayı, Genel Konsey'ce iyi tanınan, gerektiğinde kendi bürosunu bile onlara tahsis eden, Londra'ya yerleşmiş bir İtalyan sürgün işletiyordu. Marx ve yoldaşları içeri girdiğinde, bu küçük tavernanın sahibi dama partisine dalmıştı. Onların geldiğini fark etmemişti. Marx da bu oyunu çok seviyordu. Taverna sahibi, her subayın imreneceği siyah kalın napoletan bıyıklarıyla tezgâhın ardında şarap ve birayı doldururken Marx elinde dama tahtasıyla masaya oturdu. Bir at arabası sürücüsünü, bir marangozu, bir arabacıyı ve sonunda da Lessner'i on dakika dolmadan ardı ardına yenmişti.

"Damada güçlüsünüz, yurttaş Marx," dedi 'Siyah Boğa'nın sahibi saygıyla.

"Dama da ne ki!" diyerek güldü Lessner, alaylı alaylı. "Bizim Mağripli kim olursa olsun sırtını yere getirir. Onun beyni sayesinde er ya da geç Enternasyonal'in tüm düşmanlarını yeneceğiz."

Bu eğlenceli oyunla dinlenip büyük bir bardak bira içtikten sonra Marx evin yolunu tuttu.

Gece gündüz aşırı çalışmaya fiziksel zayıflık da eklenince Marx, ağır bir şirpençeyle yıkıldı. Fakat dinlenmeyi reddediyordu ve 'Kapital' üzerinde düzeltmeler ve ekler yapmayı sürdürüyordu.

Jenny, sağlığına dikkat etmeyen Marx'a sık sık sitem ediyordu. Bu konuda Friedrich Engels de uyarılarını eksik etmiyordu:

"Bana bir iyilik yap. Arsenik almaya başla ve buraya gel; kendi durumunu eninde sonunda ancak yine sen düzeltebilirsin. Bu ağırdan alma ve ertelemeyle sen yalnızca kendini mahvediyorsun. Hiç kimse bu düzeydeki kronik şirpençeye uzun süre dayanamaz, hatta şirpençe öyle bir hal alır ki, sonunda dedelerinin yanını boylarsın. O zaman kitabın ve ailen ne olacak?

"Biliyor musun, mümkün olan her şeyi yapmaya hazırım, hatta bu özel durumda başka koşullarda riske etmek hakkına sahip olduğumdan daha fazlasını yapmaya hazırım. Fakat sen de sağduyulu ol. Lütfen ailene ve bana bir iyilik yap; tedavi ol. Başına bir şey gelirse, hareketin durumu ne olacak? Eğer bu şekilde devam edersen, o noktaya varman kaçınılmazdır.

"Gerçekten de seni bu durumdan kurtarmadıkça gece gündüz huzur nedir bilmeyeceğim; senden haber almadığım her gün rahatsız oluyorum ve durumunun yine kötüleştiği hissine kapılıyorum."

Engels'in ısrarları sonucu Marx dinlenmek üzere deniz kenarına gitti. Tam kıyıda, sakin bir eve yerleşti. Dinlenmiş, neşeli bir halde Laura'ya şunları yazıyordu:

"Yerel politikalarla, aile skandallarıyla ya da komşu dedikodularıyla kaçınılmaz olarak rahatsız edileceğim bir pansiyona ya da otele değil, müstakil bir eve yerleştiğim için çok mutluyum. Di'li değirmenci gibi 'Benim kimseyle işim yok, / Kimsenin de benimle!' şarkısını da söylememe gerek yok. Çünkü evin sahibi kütük gibi sağır, bir de kronik ses kısıklığı çeken bir kızı var. Fakat, sevimli insanlar, özenliler, sırnaşık değiller.

"Bir baston gibi günün büyük bir bölümünü sokaklarda gezerek geçiriyorum, temiz hava alıyorum, saat 10'da yatıyorum, hiçbir şey okumuyorum, daha az yazıyorum ve Budizmin insan mutluluğunun doruğu olarak gördüğü varoluşun ruhsal durumuna dalıyorum."

Marx, yaşamının yirmi beş yılını verdiği 'Kapital' üzerine çalışmasını gayretle sürdürüyordu. Bu kitap uğruna Uluslararası İşçiler Birliği'nin, hazırlık çalışmalarına etkin olarak katıldığı Cenevre Kongresi'ne gitmekten vazgeçmişti.

“Gidemem, gitmek de istemiyorum; çalışmalarıma bu kadar uzun süre ara vermem mümkün değil,” diye bildiriyordu, aynı zamanda doktoru olan dava arkadaşı Hannover’deki Kugelmann’a.

“Bu çalışmamla işçi sınıfına verebileceğim, herhangi bir kongrede yapacaklarımdan çok daha önemlidir.”

Marx’ın genelde bilimsel düşünceler ve buluşlar alanında yaşadığı bu yoğun yaratı döneminde onun ve Engels’in ailesi büyük acılar çekti.

Joseph Weydemeyer, 20 Ağustos 1866’da Birleşik Amerika’nın St. Louis kentinde koleradan öldü. Hastalık, Jenny’nin mektuplaştığı Weydemeyer’in karısına da bulaşmış, ama o ölümün eşiğinden dönmüştü.

Joseph Weydemeyer’in ölümü Marx’ta derin yaralar açtı. Dostluk bağları uzun yıllardır sürüyordu. Aynı saflarda çarpışmışlardı. Ayrılık onların yakın dostluklarını küllendirememişti. Farklı kıtalarda yaşadıkları halde canlı ilişkilerini sürdürmüşlerdi. Weydemeyer, Marx ve Engels’in en sadık cephe arkadaşlarından biriydi ve tüm yaşamı boyunca onların düşünceleri ve davalarına bağlılığını korumuştu.

Prusyalı bir memurun oğlu, Westfalen’li Weydemeyer, Berlin’de askeri akademiyi bitirmiş yetenekli bir topçuydu. İşin kolayına kaçtığı görülmemişti. Marx’ın dünya görüşünü hemen olmasa da zaman içinde kabul etmiş ve hiçbir zaman bu görüşten sapmamıştı. Prusyalı bir subayken görüşlerinin bulunduğu konuma uymadığına karar verdiği an hiç tereddüt etmeden ordudan ayrılmıştı.

Weydemeyer, açık sözlü, sağduyulu, yardımsever ve sarsılmaz iradeli ender rastlanır insanlardan biriydi. Seçtiği yolun doğruluğuna olan derin inancı, ona uzak sürgündeki ağır yaşama kolayca katlanma gücü veriyordu. Yaşam sevgisi, sakinliği ve mutlak cesareti başlıca özellikleriydi. Amerika’daki iç savaşta seyyar orduda albay olan Weydemeyer, askerlerin sevgisi ve saygısını kazanmıştı. Uluslararası Birliğin kurulmasından hemen sonra Amerika’daki şubelerin en aktif kurucularından biri ve Marksist düşüncenin en azimli öncüsü olmuştu. Fiziksel ve ruhsal bakımdan güçlü biri olarak, uzun bir yaşam için yaratılmıştı. Bu sağlam yapılı, al yanaklı, neşeli insana baktığınızda ölüm düşüncesi insanın aklına bile gelmezdi.

Ancak yaşadığı eyalette başgösteren salgın sırasında hastalık ona da bulaşmıştı. Arkadaşlarını kaybetmek Marx ve Engels'e çok ağır geldi.

1865 yılı sonunda Enternasyonal üyesi Paul Lafargue, Louis Bonaparte yönetimini eleştiren Liege Öğrenci Kongresine katıldığı için Paris Üniversitesi'nden atıldı. Genç devrimci, tıp öğrenimini sürdürmek için Londra'ya geldi. Marx onun gelmesine çok sevindi ve kısa sürede Lafargue, Modena Villas'ın sürekli konuğu oldu. Marx ailesini ziyarete gelmiş olan Lina Schöler, Jennychen ve Laura'ya genç öğrencinin özenle gizlediği sırrı açıklayan ilk kişi oldu.

"Beni aldatmak," diyordu gizemli bir şekilde kızları köşeye çekerek, "olanaksızdır. Eğer bekar kalmışsam, bunun nedeni taleplerimin fazla olması ve boş yere bir masal prensini beklemişliğimdir; ancak, ben yaşadığım süre içinde çok itiraf duydum. Düşünün, bir zamanlar gençtim ve artık erkeklerin yüreğini okuyorum."

"George Sand gibi örneğin," dedi Jennychen gülümsemesini bastırarak.

"Bu yazarı tekdüze ve tatsız buluyorum. Onun tüm kadın kahramanları kuşku uyandıracak şekilde baştan savmadır. İhtiyar Janlis, kadının mutluluğunun evlilikte olduğunu öğütlerken ne denli sıkıcıysa, bu kahramanların serbest aşkın propagandasını yapmaları da o denli sıkıcıdır. Bizzat yaşam bize sürükleyici bir konu hazırlamışken, roman bize neden gereksin ki? Bay Lafargue âşık ve ben kime vurulduğunu biliyorum."

"Bu doğru değil," diye karşı çıktı Laura.

"Yaşlı köstebek, her zaman olduğu gibi, hepinizden daha basiretlidir," diye sürdürdü konuşmasını Lina.

"Dikkat edin, bu esmer yakışıklı Laura'yı gördüğünde nasıl renkten renge giriyor. Ya bize karşı nazik davranışına ne demeli! Tussy'nin dahi kölesi olmaya hazır. Cooper'ı ve Marrast'ı okuyor, Lenchen ile biftek kızartıyor, saatlerce sekreterlik işlerinde annenize yardım ediyor... Daha başka önemli konulardan ise söz etmiyorum. Jennychen için dükkânlarda notalar ve kitaplar arıyor, ayrıca benim Trier'le ilgili öykülerimi saatlerce dinlemeye hazır. Köpeğiniz Whiskey ve evinizde baktığınız tüm kediler ona değerli ve hoş geliyorsa daha ne söylenebilir ki. Ben ona neler olduğunu biliyorum. Erkek, bir kıza âşık olduğunda, onun büyükbabasının kaprislerine dahi

katlanmaya hazırdır ve onun şefkati, kızın ilişkili olduğu herkes için geçerlidir.”

“Bu bir fantezi. Ben bunu fark etmedim. Paul beni hep iğneliyor. Dayanılmaz biri o,” diye parladı Laura.

“Bravo! Böylece yeni bir şey daha keşfettim. Bizim Hotanto da ilgisiz değil,” diyerek Laura’yı çileden çıkarmak pahasına kalıbını bastı Lina.

Lafargue yalnızca dış görünüşüyle değil, yüreğiyle de çekiciydi ve Laura seçiminde yanılmamıştı. Bir evlat gibi tüm kalbiyle Marx’a bağlıydı, onun aklının ve yüreğinin yüceliğini kavramıştı ve onunla konuşmaları sayesinde mümkün olduğunca daha çok şey almaya çabalıyordu. Paul, Marx’ın kendisine verdiği her görevden mutlu oluyor, yardımcılık görevini seve seve yerine getiriyor ve onunla aynı safta mücadele vermekten gurur duyuyordu artık. Bordeaux’lu bu tıp öğrencisi Marx ailesindeki kadınların ve sonuçta Engels’in de hoşuna gitmişti. Tüm Modena Villas sakinleri için değerli ve yakın bir insan olmuştu.

Paul Lafargue, Hampstead Head’de akşam gezilerinde Marx’a eşlik ediyordu, ekonomi eğitimini özellikle bu geziler sırasında alıyordu. Marx, elindeki bastona dayanarak şehir dışındaki tepelerde yürüyor ve sanki kendisini yüksek sesle kontrol ediyormuş gibi, farkında olmaksızın bitirmek üzere olduğu ‘Kapital’in ilk cildinin tüm içeriğini aşama aşama ona anlatıyordu. Marx’ın evinde yaşadığı zamanlar eve her döndüğünde kendi küçük odasına geçmek için sabırsızlanıyor, o gece duydukları ve anladıklarını bir deftere not alıyordu. Bir defasında Marx ona insan toplumunun gelişmesine ilişkin teorisini anlattı ve yıllarca kendi düşüncesine yardımcı olan bilimsel kanıtlar ve görüşleri aktardı.

Delikanlı, olduğu yerde donup kalmıştı; kendisi için sonsuza dek çözülmez bir muamma saydığı olguların böylesine yalın ve net biçimde açıklanmış olması karşısında şaşkındı. Uzun bir suskunluktan sonra konuşabildi:

“Hayret, Doktor Marx, kendimi gözlerimin önündeki perde kalkmış gibi hissediyorum. Gözlerim açıldı ve ilk kez açıkça dünya tarihinin mantığını kavradım. Artık, toplumsal gelişme ve düşüncelerdeki görünürde o denli çelişkili olayları maddi nedenlerle açıklayabilirim.”

Gerçekten de Marx’ın sözlerinde her şey, doğanın görkemi gibi, yerli yerinde, tartışma götürmez ve yalındı.

Lafargue kendisine özgü heyecan, sabırsızlık ve azimle Marx’ın o ana dek yazdığı ne varsa hepsini okumaya koyuldu. Öğrendiklerinin derinliği ve yeni oluşu onu sarmıştı. Paul, Marx’ı okuyup dinleyerek ilerde de sık sık tekrarlayacağı şu yargıya vardı: “Bu insan, yaşamıyla, hareketleriyle ve sözleriyle daha da yüceleşiyor. Hiçbir yapıtı onun engin bilgisi ve dehasını tüm boyutlarıyla yansıtamaz. Onun erdemleri yapıtlarına sığmayacak ölçüde yüce.”

Lafargue, onu tanıdıkça, Marx kendisine daha da erişilmez geliyordu.

“Gördüklerini aktarmaya çalışan Flaubert gibi çağdaş yazarların yapıtları dahi, gezegendeki tüm yaşamı en farklı yönleriyle, aralıksız olarak değişen hareketleri ve çelişkileriyle betimleyebilmiş Marx’ın yapıtlarının yanında çocuk oyuncağı gibi kalıyor. Gerçekliği bu denli derinlemesine kavramak için insanüstü bir düşünce gücü, incelenenleri aktarabilmek ve onun yaptığı gibi anlatabilmek için en az o kadar da ender bir sanat gerekir,” diye düşünüyordu Lafargue.

Marx’ın yanında zihinsel olarak kayıtsız ve hareketsiz kalmak mümkün değildi. O, çevresindeki herkesi düşünmeye, düş kurmaya zorluyordu. Yaşamın istisnasız her saati, yıldan yıla onun ve çevresindeki yakınları için bilinmedik, yeni, önemli ve zenginleştirici bir şeylerle doluydu. Marx’la ilişkisi olan herkese, tıpkı Marx gibi, zaman yetmiyordu. Beklentiler o kadar geniş kapsamlıydı ki, Modena Villas’da düşünceler, ilgi alanları, dünyaya ilişkin tüm kaygılar hep ele alınıyordu. ‘Sıkıntı’ sözcüğüyse sözlüklerinde yoktu.

Marx, pek az olan boş saatlerinde edebi yapıtlarla ilgileniyordu. Cervantes ve Balzac’ın romanlarını diğer romanlara göre daha çok seviyordu. Onu özellikle Balzac’ın bilgece, içten, ironik ‘Esrarengiz Başyapıt’ı büyülüyordu. Yaşadıklarını en ince ayrıntısına kadar betimleme arzusundan hiç kurtulamayan, bu nedenle de tuvaline her şeyi çizdikten sonra tablosunu silen roman kahramanı dahî ressamla Marx’ın karmaşık ve sürekli arayış içinde olan ruhu arasında benzerlikler vardı.

“Zavallı ressam. Mükemmelliği ararken, kendi sanatını öldürdü. İnsan, gerektiği yerde durmasını ve noktayı koymasını bilmeli, değil mi? Mükemmel, iyinin düşmanıdır. Balzac’ın, yaptıklarıyla hiçbir zaman yetinmeyen kahramanının ruhunu anlıyorum ben.”

Gerçekten de Marx yazılarına eklemeler ve çıkarmalar yaparak sürekli değişiklik yapıyor ve yazdıklarının, düşündüklerini tam olarak ifade etmediğini, yazdıklarının bazen onun düşüncelerine yaklaşamadığını üzülerek söylüyordu.

İngiliz çalışma mevzuatına ilişkin yirmi sayfa yazmak için İngiliz ve İskoç tahkikat komisyonları ve fabrika müfettişlerinin raporlarının yer aldığı tüm bir kütüphaneyi dolduran ‘Mavi Kitapları’ incelemiş, kitapları kurşun kalemle baştan sona işaretlemişti. Bu raporları hazırlayan insanların dürüstlüğünden hep büyük bir saygıyla söz ediyordu.

“Sanmam ki Avrupa’nın diğer ülkelerinde İngiliz fabrika müfettişleri kadar bilgili, tarafsız ve kararlı müfettişler olsun.” Bir minnettarlık işareti olarak Marx ‘Kapital’in önsözünde onların hizmetlerine duyduğu saygıyı dile getirmişti.

***

Modena Villas’da gençlerin yaşamı değişik uğraşlarla ve eğlencelerle doluydu, fakat Lina Schöler ve öngörüleri güçlü olan Lenchen, Lafargue’ın Laura’ya olan aşkını fark ettikten sonra evdeki ortam gerginleşmişti. Ailesindeki değişim beklentisini bir tek Marx fark etmemişti. Jenny de ortaya çıkan endişeyle alay ediyordu. “Doğrusu, gençlerin tutkularını çok ciddi olarak önemsemek gerekmez. Bu, gökyüzünde çabucak durulacak bir şimşek çakmasıdır. Laura biraz başarı sarhoşu, kaprisli ve kendini beğenmiş. Belki de kızcağız olası düş kırıklıklarına karşı soğuk davranmakla kendisini savunuyor. Bir zayıflık kabul ettiği için aşktan çok korkar,” diyordu Jenny, Lina Schöler gözlemlerini kendisine anlattığında.

“Ama eminim, yakında Laura seni sevimli zenci bebeklere büyükanne yapacak,” diye diretiyordu Lina.

“Bu hiç de fena olmaz,” dedi Jenny gülümseyerek. Pencerenin önüne oturmuştu. Elinde Shakespeare’in bir yapıtı vardı. Dinlenme saatlerinde

sevdiği dramları tekrar tekrar okumaktan hiç usanmazdı.

"Coriolan mı?" diye ürkekçe sordu Lina Schöler, arkadaşının yanına oturup elişine başlarken.

"Evet, bu cesur askerin yazgısı beni hep heyecanlandırır. Kahraman, kendisi gibi gururlu olan annesini severken ne kadar da dokunaklıdır. Bu Romalı kadının sözlerini anımsıyor musun? 'Erkek çocuk doğurduğumda duyduğum coşku, oğlumun cesaretini kanıtladığında duyduğum coşkudan daha azdı.' Volumnia sıkıntılarla mücadelede zayıf düştüğünde, Coriolan annesine kendisini ne kadar da cesur yetiştirdiğini anımsatır. Bu harika seslenişi dinle:

Eski cesaretin nerede, anne?
Derdin ki 'en ağır felaket,
Ruh gücünün sınanmasıdır olsa olsa'
Küçük felaketleri atlatmak
Sıradan insanlara özgüdür ancak
Ne de olsa her gemiyle kolaydır
Sakin havada ilerlemek denizde
Yazgının en ağır darbelerine katlanmak
Ruhların iyiliğini gösterir yalnızca
Ve sen kurallarını öğretmiştin bana
Ruhu yenilmez kılmanın."

Kapı çaldı ve Paul Lafargue girdi odaya. Laura'yı arıyordu ve alışılmışın dışında telaşlıydı.

Laura'yı bulamamaktan kaynaklanan düş kırıklığını gizlemeye çalışarak; "Bu evde istisnasız herkes Shakespeare'i coşkuyla seviyor. Bunu kendim için söyleyemem; çünkü, galiba sizinle kıyaslandığında onu fazla tanımıyorum," dedi.

"Bu umarım sizi özendirir. Kendiniz için en kısa zamanda, bazen benzersiz fakat daima yaşayan insanların bulunduğu harika bir dünya keşfedin. Yeryüzünde Stratford Evone gibi dahi, gönül uzmanı ve bilge birinin daha bulunduğunu sanmıyorum."

“Romeo elbette daha çok hoşuna giderdi Paul’ün,” diyerek gülümsedi Lina Schöler. Bunu söylerken küçücük sarı yüzü kırışıyor ve Lafargue’a buruş buruş olmuş bir yer fıstığının kabuğu gibi görünüyordu. “Yeter ki Othello olmasın,” diyerek genç öğrenciyi iğneliyordu, bu gürültücü ihtiyar kız.

Paul incecik çıkan bir sesle güldü ve özür dileyerek çıktı.

Alacakaranlık bastırmıştı. Lafargue, merdivenlerde elinde gaz lambasıyla Lenchen’e rastladı ve Lenchen yanından geçip Marx’ın çalışma odasına girdi. Birinci kattaki misafir odasında Jennychen’i gördü. Jennychen yazı masasına oturmuş ‘İtiraflar Kitabı’na yanıt verenlerin oval biçimde kestiği fotoğraflarını yapıştırıyordu özenle.

“Laura’yı mı arıyorsunuz? Birazdan buraya gelecek,” dedi genç kız yüzünü dönmeden.

Jennychen, Eleanor’un fotoğrafının baş tarafını onun ‘İtiraflar’ının üst kısmına, siyah ayakkabılı ayaklarını da aşağıya, sayfanın ortasındaki imzanın altına özenle yapıştırdı. Bir yandan yaptığı çalışmayı seyrederken diğer yandan da Paul’le konuşmaya başladı.

“Size bizim Whiskey’nin itiraflarını okumamı ister misiniz? Bu, eşsiz bir belge.”

“Elbette, Bayan Jenny. Bunun ne kadar eğlenceli olacağını tahmin edebiliyorum.”

“Bu saygın köpeğin fotoğrafına sahip olamadığım için benzer bir tablo kullanmak zorunda kaldım. Gerçekten de benzemiyor mu?”

Jenny uzun tüylü komik bir köpek başı gösterdi.

“Bay Whiskey’ye tıpatıp benziyor,” diye ciddi ciddi yanıt verdi Paul.

“Dikkat!”

Ve Jenny yüksek sesle okumaya başladı.

“Soru: İnsanlarda en değer verdiğiniz özellik?”

“Yanıt: Yoksullara havlamak.”

“Erkeklerde?”

“Kavgacı olmaları.”

“Kadınlarda?”

“Hırlamaları.”

“En belirgin özelliğiniz?”

“Sürekli açlık duygusu.”

Paul neşeyle gülüyordu.

“Siz köpek psikolojisinin taa özünü kavramışsınız.”

“‘Sevdiğiniz uğraş?’ sorusuna karşılık Whiskey kulağıma ne fısıldadı biliyor musunuz: Kemik kemirmek.”

“Mutluluk anlayışınız?”

“Öğle yemeğinden sonra gezmek.”

“Mutsuzluk deyince ne anlıyorsunuz?”

“Suya sokulmuş olmak.”

“Sevdiğiniz kahraman?”

“Argos, Odysseus’un köpeği.”

“Sevdiğiniz kadın kahraman?”

“Henüz bulunamadı.”

“Sevdiğiniz yazar?”

“Elbette Buffon,” diye yardımcı oldu Lafargue.

“Yaşam kuralınız?”

“Ye ve eğlen.”

“Sloganınız?”

“Kendi kendinize gem vurursanız, yaşamdan zevk almanız mümkün değildir.”

Lafargue, Whiskey’nin itiraflarını bir kez daha okuduktan sonra; “Biliyor musunuz Bayan Jenny, siz yalnızca dört ayaklıları değil, iki ayaklıları da ustaca betimlemişsiniz,” dedi.

“Ama, Whiskey öyle iyi yürekli ki. Ne yazık ki o yanıtlarıyla buna bir katkıda bulunamadı,” diye şaka yaptı o an odaya giren Laura.

Masada yanan lambanın ışığı, onun eteği şeritlerle süslenmiş koyu kırmızı ipek elbisesinin altından görünen siyah terliklerine vuruyordu. Yüzüyse gölgede kalıyordu.

“Bizim Di bir türlü ‘İtiraflar Kitabı’ndan alamıyor kendisini. Birkaç soru ve yanıt yardımıyla önüne gelen herkesi tanımayı amaç edindi. İnsanları tanımak bu kadar kolay olsa, ne iyi olurdu. Yazık ki oyun; oyun olarak, şaka olarak kalıyor. Siz de itiraflarda bulundunuz mu Paul?” dedi Laura en sonunda.

“Henüz bulunmadım. İzin verirseniz öncelikle şömineyi yakmak istiyorum. Benim mutsuzluk tasavvurumda soğuğun her zaman yeri olmuştur. Üşümeyi hiç sevmiyorum.”

“Anayurdunuz Küba Adası’na dönmeliydiniz. Bana öyle geliyor ki, Küba Campanella’nın en hoş, en harika adalarından birisidir, tıpkı mitolojik Ellada gibi.”

Jennychen babası için bir şeyler yazması gerektiğini bahane ederek odadan çıktı. Kapıdan çıkarken de Lafargue’a anımsattı.

“Soruları yanıtlamayı unutmayın. Sorular masanın üzerinde.”

Şöminedeki ateş alevlendiğinde Paul Laura’nın oturduğu masaya yaklaştı. Odada ölüm sessizliği egemendi. Paul ‘İtiraflar Kitabı’nı kendisine çekti ve yazmaya başladı.

“Demek sizin en belirgin özelliğiniz acelecilik,” dedi Laura genç adamın arkasından eğilip verdiği yanıtı okuyarak.

“Peki, neden sevdiğiniz kadın kahramanın adını gizliyorsunuz?”

“Onun adını yazamam. En çok hoşlandığım adlar ise Laura ve Marguerite. En sevdiğim göz rengini merak ediyorsanız...” Paul, Laura’yı tuhaf bakışlarla süzdü ve “Bu altın rengine çalan bir renktir. Fakat, ben susuyorum, çünkü benim düsturum şu; konuşmadan önce dilini ağzında yedi kez döndür. Varsın benim adıma Petrarca konuşsun:

“Sennucham, anlatmak isterdim sana
Nasıl yaşadığımı ben.
Yine eskisi gibiyim; seven, üzülen, özleyen.
Tutkunum Laura’ya, yalnız ona bağlıyım.
Ve işte onun yüzü.”

Paul sustu ve ayağa kalktı. Gözleri alev alevdi. Genç kızın eline dokunurken, “Seni seviyorum Laura, ve biliyorum ki sen de aşkıma yanıt vereceksin,” diye tamamladı sözlerini.

Ve birden, “Benim karım olacaksın,” diyerek genç kızı öptü.

“Seni yeterince sevdiğimden emin değilim, ama bana öyle geliyor ki sen beni, yananın aynı zamanda yakan olduğuna inandırdın,” dedi genç kız, Lafargue’ın tutkuyla öptüğü elini çekmeksizin.

Hemen o gece gençler akrabalarına nişanlanma kararlarını bildirdiler. Evlilik önerilerini defalarca reddetmiş olan ve bu nedenle aile içinde umutsuzluk derecesinde buz gibi soğuk kabul edilen Laura en sonunda sevmişti.

Mutluluğunu gizlemeyen Marx sevimli bir ifadeyle gözlerini kısarak:

“Ben de bu melezin Maitland-Park Road’da bu naçiz ihtiyar uğruna gece geç saatlere kadar oyalandığını düşünmüştüm. Demek, öyle değilmiş, Modena Villas’da o, genç birilerine göz koymuş. Doğrusu ben de onun yaşında olsam aynı şekilde davranırdım.”

Ancak düğünün, damat adayının öğrenimini tamamlayıp doktor diploması alıncaya kadar ertelenmesine karar verildi.

“Evli bir kadın olmak usandırır, ama nişanlı kalmak kısa süreli bir mutluluktur,” diye öğüt verircesine söylendi Helene Demuth ve nedense gözleri yaşardı.

“Biliyor musunuz, bizim diktatör Lenchen’in en belirgin özelliği nedir?” diye sordu yüksek sesle Tussy. “Bunu itiraflarında kendisi yazdı.”

“Genç Marx’lara tutkun olması. Bunu kendisi yazdı.”

Uluslararası Birlik Marx’ın neredeyse tüm zamanını alır olmuştu. Marx, çeşitli güncel konularda işçiler önünde konuşmalar yapıyordu. Sürgündeki Polonyalıların Enternasyonal ile birlikte düzenlediği bir kutlamada, Polonya bağımsız olmadan özgür bir Avrupa’dan söz edilemeyeceğini belirten bir konuşma yaptı. Polonya’nın önemini kavrayamayanlarla tartışan Marx, kölelik düzeninin kaldırılmasının Çarlığı daha da güçlendirdiğine ve Rusya’nın önceden olduğu gibi sosyal devrime karşı Avrupa gericiliğinin tüm ayrıcalıklı sınıflarının kalesi olarak kaldığına, bağımsız Polonya’nın, Avrupa’daki ‘Sosyal Rönesans’ın ön koşulu olacağına işaret etti.

***

1866 yılı Kasım ayı ortalarında ‘Kapital’in el yazmalarının ilk bölümü Hamburg’a, daha önce Engels’in Lassalle’cılara karşı yazdığı broşürü yayınlayan demokrat edebiyatın yayıncısı Otto Meissner’e gönderildi.

İlkbaharda Marx, kitabın kalan kısmını Hamburg’daki yayıncı Meissner’e kendisi götürmeye karar verdi. Ve bu arada da ilk sayfaların redaksiyonunu beklerken Hannover’deki taraftarı ve yılların muhabiri Doktor Ludwig Kugelmann’ı da ziyaret edebilecekti.

Marx’ın tasarlanan ziyaretine ilişkin haber Almanya’ya ulaşır ulaşmaz Hannover gazetelerinden biri Enternasyonal önderinin Polonya’da ayaklanma hazırlıkları yapmak için adadan ayrılmak niyetinde olduğunu yazıyordu. Marx, Kugelmann aracılığıyla bu yalanı yayınlandığı yerde tekzip etmek zorunda kaldı. Marx’ın tekzip yazısı şubat ayı sonunda ‘Kuzey Almanya Gazetesi’nde yayımlandı.

Almanya’ya gitmeden önce Marx tefeciden paltosu ve saatini geri aldı. İngiltere’den iyi, yüksek bir moralle ayrıldı. O sıralarda Enternasyonal büyük bir zafer elde etmişti.

Greve giden Parisli bronz işçileri Uluslararası Birliğin girişimi sayesinde İngiliz sendikalarından önemli bir parasal destek almayı başarmıştı. Bunu öğrenen işletme sahipleri tutumlarını değiştirip çeşitli ödünler verdiler. Bu

alışılmadık olay Fransız basınında büyük gürültü kopardı ve Enternasyonal’in prestijini önemli ölçüde artırdı.

Marx’ın bindiği gemi, tehlikeli bir fırtınaya yakalandığı için, İngiltere’den anakaraya yaptığı yolculuk çok zorlu geçti. Neyse ki deniz tutmasına karşı dayanıklı olan Marx hastalanmayan birkaç yolcu arasındaydı.

Hamburg’a ulaşır ulaşmaz Engels’e şaka dolu, neşeli bir mektup gönderdi.

“Çekirdek kadrodan bazıları dayanamamış olsaydı, hasta ve perişan yolcuların görüntüsü yolculuğumuzun devamını zehir edebilirdi. ‘Bu çekirdek kadro’, ‘karma’ bir ekipti. Özellikle yüzü sana benzeyen, fakat boyu sana göre daha kısa olan Alman kaptanın espri anlayışı, iyi yürekliliği, hınzırca göz kırpması da seni andırıyor. Bir de hayvan tüccarı var. Gerçek bir John Bull, Teksaslı bir Alman. Ve yine çok önemli bir yolcu; on beş yıldır Peru’nun doğusunda, yani coğrafya kayıtlarına bir süre önce geçmiş, bunun da dışında düzenli olarak insan eti yenmekte olan yerlere gidip gelen bir Alman. Çılgın, enerjik ve neşeli bir genç. Mağaralardan buluntu olabilecek taş baltalar ve buna benzer aletlerden oluşan önemli bir koleksiyon vardı yanında. Ve hepsine ek olarak bir de bayan (diğer tüm bayanlar, bayanlar kamarasında deniz tutmasından hasta olarak yatarken), mükemmel bir Hannover şivesiyle konuşan von Baer ya da adı buna benzer gedikli bir Hannoverli bakanın kızı olan bu dişsiz yaşlı beygir, uzun zamandır insanlığı ıslah için çalışan bir hayırsever ve işçilerin dostuymuş. Fırtınanın ortalığı kasıp kavurduğu, tüm masa ve sandalyelerin dans ettiği perşembe akşamı bizim *en petit comite*[12] eğlenirken yaşlı beygir divana uzanmıştı, zaman zaman geminin sarsıntıları onu birazcık eğlendirsin diye yere, kamaranın ortasına yuvarlıyordu. Bizim vahşi Alman bu yırtıcı domuz hakkında... alaylı alaylı anlatıyordu.”

Arkadaşının mektubunu okurken Engels’in keyfine diyecek yoktu.

Marx, yayıncısıyla görüşüp kitabın basımı konusunda anlaştıktan sonra Hannover’e gitti.

Ludwig Kugelmann, doktor olarak bulunduğu kentte tanınmış ve saygın bir kişiydi. İyi bir pratiğe sahipti ve rahat bir yaşam sürdürüyordu. Öğrencilik yıllarında Marx’ın kitaplarını okumuş ve ona hayranlık dolu bir

mektup yazmıştı. Onunla Londra'da, şahsen tanışmalarına kadar birkaç yıl süren bir yazışma başlamıştı. Kugelmann, Marx'a yazdığı mektupları sansüre uğramamaları için önceden belirledikleri bir adrese, yine aralarında kararlaştırdıkları 'A. Williams' adına gönderiyordu.

Kugelmann, derin saygı duyduğu bu bilim adamını defalarca davet etmişti, fakat onun isteği ancak şimdi, 1867 yılında gerçekleşiyordu.

Değerli konuğun gelişine ilişkin haber, doktorun ailesinde büyük bir telaşa yol açtı. Kugelmann'ın genç, zarif karısı, Marx gibi Ren ülkesinden olan Gertrud böylesine büyük bir insana cahil görünmekten korkuyordu. Yaşına göre daha gelişkin gösteren Franziska, babasının ürken annesini, Marx'ın bulunduğu bir ortamda şimdiye kadar hiçbir zaman hiç kimseyle olamayacağı kadar rahat edeceğini söyleyerek sakinleştirdiğini duyuyordu. Gerçekten de öyle oldu. Beklenenin tersine, kibirli ve havalı bir beyefendi değil, kendisini ilk defa gören insanlara sanki kadim dostları gibi davranan, zarif giyimli, güleryüzlü bir insan girdi misafir odasına. Herkes için hoş sözler buluyordu. Özellikle yumuşak Ren şivesi, kahkahası, gülerken belirgin şekilde miyop gözlerini kısması Bayan Kugelmann'ın hoşuna gitmişti.

Kugelmann ailesinin kendisinin konukluğunu hoş kılabilmek için sergilediği içtenliği ve çabaları Marx'ı mutlu kılmıştı. Marx'ın sağlığı günden güne düzeliyordu. Bir süre için hastalıklarını unutmuştu ve yeniden doğup büyüdüğü topraklarda olmaktan mutluluk duyuyordu.

Genelde sabahın erken saatlerinde, görgülü ve zarif hareketlerinden dolayı Marx'ın Kontes diye hitap ettiği Bayan Kugelmann'ın, imrenilecek özeni ve becerikliliğiyle hazırlanan kahveler yudumlanırken, ardı arkası kesilmez sohbetler yapılıyor; bu sohbetler her zaman ilginç geçiyordu. Marx yalın konuşuyor, hiçbir zaman öğüt verir bir tavır takınmıyordu. Abartılı duygululuk ve yavan bir sevimlilik karşısında acımasızdı ve bunları alaya alıyordu. Tavırlar ve sözlerdeki yapay bir tonu, yapmacıklıkları hemen fark ediyordu. Böyle bir durumda alayla gülüyor ve Heinrich'in bir şiirinden alıntılar yapıyordu:

> "Bir keresinde Kontes geç saatlerde
> Duruyordu denizin üzerinde
> Ve içini çekti acıyla

Çünkü güneşi söndürmüştü ışığıyla.”

Gertrud Kugelmann felsefeyle ilgileniyordu ve Marx sabırla, en yalın biçimde kendisine Fichte ve Schopenhauer'un görüşlerini ve ikisinin düşünceleri arasındaki farkı açıklıyordu. Hegel'den de sık sık örnekler veriyordu.

"Yazık ki bu büyük Alman filozofunun öğretisini bir türlü kavrayamıyorum," dedi Gertrud iç çekerek.

Marx, onu cesaretlendirmek için şakayla gülümseyerek:

"Bu sizi endişelendirmesin. Hegel'in sözlerine bakılırsa, öğrencilerinden hiçbiri, Rosenkranz dışında, onu anlamamış, Rozenkranz da onu yanlış anlamış," dedi.

Ludwig Kugelmann'la Marx arasındaki dostluk pekişmekteydi. Marx, kendisine hayranlığını her haliyle sergileyen doktora şakayla Wenzel lakabını taktı ve daha sonra ona hep böyle hitap etti. Bu lakap Kugelmann'ın Prag ziyareti sırasında iki Çek hükümdarı, iyi Wenzel ve Kötü Wenzel hakkında anlattığı eğlenceli bir öykü sonucu ortaya çıkmıştı. Wenzel adlı hükümdarlardan birisi pek çok kötülük yapıyor, buna karşın yine aynı adlı diğer hükümdar pek çok iyilik yapıyormuş. Kugelmann'ın dile getirdiği düşüncelere bakarak ona iyi Wenzel ya da kötü Wenzel diyordu.

Marx, dostlarının, yatak odasına ek olarak kullanımına verdikleri çalışma odasında öğleye kadar yalnız kalıyordu. Mektuplar yazıyor, gazete okuyor ve 'Kapital'in ilk cildinin düzeltmelerini yapıyordu.

Çalışma masasında Minerva'nın heykelciği ile süslenmiş mürekkep takımı vardı. Tanrıça elinde, bilgeliğin sembolü olan puhu kuşunu tutuyordu. Bu, meraklı, duyduğu her şeyi hemen kapan, sanki büyüklere özgü derin zekasıyla Marx'ın sevgisini kazanan Kugelmann'ın küçük kızı Franzchen'i 'kukumav kuşu' diye çağırması için bir bahane olmuştu.

Sabahları kapıyı dikkatle çalıp birazcık utanarak eğilip bir saygı işareti yapan Sovuşka, gelip büyük koltuğa oturuyordu. Karl onu iki eliyle kavrayıp dizlerine oturtuyor ve ardından odadan çocuk gülüşleri ve neşeli konuşmalar duyuluyordu. Çocuklar Marx'ta bitmek bilmeyen eğlenceli öyküler, masallar ve şaka sözleri hazinesi buluyorlardı. Sekiz yaşındaki

Franziska, Enternasyonal'in, düşmanlara göre korkunç, dostlara göre ise çok iyi yürekli önderine büyük bir coşkuyla bağlanmıştı.

Hannover'de bulunduğu huzur ve mutluluk dolu günlerde Marx, Amerika'nın New York kentine yerleşmiş olan düşünce yoldaşı maden mühendisi Alman Sigfrid Meyer'den aldığı mektuba yanıt verdi.

Mektuplar çoğu zaman yazanın iç dünyasını, yüreğinin en gizli sırlarını yansıtır. Marx şunları yazıyordu:

"Hakkımda çok olumsuz düşüncelere sahipsiniz herhalde ve mektuplarınızın bana büyük bir mutluluk vermekle kalmayıp aynı zamanda benim için gerçek bir teselli olduğunu öğrendiğinizde daha da olumsuz düşüncelere kapılacaksınız. Partimize, onun ilkelerine uygun hareket eden değerli bir insanı kazandırmış olmam düşüncesi beni en kötü şekilde ödüllendirdi. Üstelik sizin mektuplarınız bana en dostça duygularla doluydu ve biliyor musunuz, tüm resmi dünyayla amansız bir mücadele verirken, ben bunu hiç önemsemeyebilirdim.

"Neden size yanıt vermedim? Çünkü, hep mezarın yanı başındaydım. Bu nedenle ben çalışacak durumdayken, uğruna sağlığımı, yaşama sevincimi ve ailemi feda ettiğim yapıtımı tamamlamak için her anımı değerlendirmek zorundaydım. Umarım, bu açıklama yeterlidir. Sözde 'pratik' insanlara ve onların hikmetine gülüyorum. Eğer sürü olmak istiyorsan, elbette insanların eziyetlerine sırtını dönebilir ve kendi postunun telaşına düşersin. Fakat ben kitabımı, en azından onun el yazmasını bitirmeseydim ve ölseydim, kendimi gerçekten de 'pratik olmayan' biri sayabilirdim.

"Yapıtımın ilk cildi Hamburg'da Otto Meissner'in yayınevinde birkaç hafta sonra yayınlanacak. Başlığı şu: 'Kapital: Politik Ekonominin Eleştirisi.'"

Bu dönemde Bismarck, kendisine en yakın insanlardan birisini, fakat bu kez Bucher'i değil, hukukçu Warnebold'u gönderdi Marx'a. Prusya Hükümetinin başı, Doktor Karl Marx'ı ve onun büyük yeteneklerini Alman halkı yararına değerlendirmek istiyordu. Karl bunu derhal Engels'e bildirdi ve kısa sürede yanıt aldı.

"Ben de öyle düşünüyordum, Bismarck kapını çalacaktı, ama bu kadar acele edeceğini beklemiyordum. Böylesi bir tipin düşünce biçimi ve dünya

görüşü için herkesi kendi arşınıyla ölçmesi karakteristik bir özelliktir. Doğaldır ki, burjuvazi günümüzün büyük insanlarına hayranlık duymak zorundadır, çünkü onlarda kendi yansımasını görür. Bonaparte ve Bismarck'ı başarıya ulaştıran nitelikler, onların tüccar nitelikleridir; elverişli anı yakalayana kadar fırsat kollamak ve deneme yoluyla bir amaca yönelmek; daima açık kapı bırakma diplomasisi; pazarlık etmek, daha ucuza koparmak, hatta çıkarları gerektiriyorsa atılan tokatı yutma, *ne soyons pas larrons*[13], dolandırıcı olmadığına yemin etme becerisi, kısacası, sözcüğün tam anlamıyla tüccar olmak. ... Bismarck şunu düşünüyor: 'Hiç önemli değil, Marx'la ilişki kurmaya çalışırım, ben yine de eninde sonunda uygun fırsatı yakaladığımda hep birlikte yapacağımızı yaparız.'"

Marx, kendisine zenginlik ve iktidar, burjuvazi ve toprak sahipleri katında itibar, en önemlisi de ailesiyle birlikte anayurduna dönme olanağı sağlayacak olan teklifi hiç tereddütsüz reddetti.

Ve yine hiç ardına bakmadan bir devrimci, emekçilerin önderi olarak inişli çıkışlı patikalardan yürüdü.

Kugelmannlar'ın evinde genelde huzur, anlayış ve neşe egemendi. Gelecek umuduyla dolu Marx ılımlı bir insandı. Ancak, bir defasında misafir odasında dramatik bir sahne yaşandı ve Ludwig Kugelmann'ın Engels hakkında saygısızca konuşması ve zengin bir insan olan Engels'in Marx'a daha fazla yardım edebileceğini ima etmesi bir anda ortamı gerginleştirdi. Kendisi için değerli bir insana dil uzatılmasına katlanamayan Marx, parlayıverdi. Onun gözünde dostluk, insanları sonsuza dek birleştiren kutsal ve yüce bir duyguydu. Rengi atmış olan Marx sözcükleri her zamankinden daha net, her hecesine basa basa telaffuz ediyordu:

"Engels'le aramda öylesine yakın ve yürekten bir ilişki var ki, kimsenin bu ilişkiye müdahale etme hakkı yoktur."

Marx ile Engels arasındaki dostluk yıldan yıla daha da güçleniyordu. Ve yine eskisi gibi, eğer bir arada değillerse, sürekli yazışıyorlardı.

Olup bitenlerin bir muhasebesini yaptıktan sonra Marx bir ara Engels'e şu mektubu yazdı:

“Umuyor ve inanıyorum, bir yıl sonra öyle bir duruma geleceğiz ki ekonomik sorunları kökünden çözecek ve nihayet kendi ayaklarım üzerinde durabileceğim. Ben yapıtımı sen olmasan sonlandıramazdım ve –seni temin ederim ki– senin az bulunur yeteneklerini esas olarak benim yüzümden ticarete harcayıp paslandırdığın düşüncesi vicdanımı bir kabus gibi sürekli rahatsız ediyor. Diğer yandan, bunu senden saklayamam, bir yıllık bir deneme sınavı vermem gerekiyor. ... Fakat, en çok korktuğum şey... Londra’ya dönmektir. Önemli miktarda borcum var orada... Yeniden aile içi tatsızlıklar... Taze bir güçle ve hiç engelsiz işe koyulmak, yine koşuşturmalar. ...

“Doktor Kugelmann ve eşi bana çok kibar davranıyorlar ve en küçük isteğimi dahi yerine getiriyorlar. Muhteşem insanlar. Gerçekten de, kendi ‘ben’imin karanlık yollarında dalıp gitmeme fırsat vermeyecek biçimde boş zaman bırakmıyorlar bana.”

Marx, Hannover’de her zaman ve her yerde olduğu gibi, etrafında olup bitenleri büyük bir ilgiyle izliyordu. Çok kısa bir süre içinde Prusya hükümet memurlarının halkı tam bir ortaçağ Asyası despotizmiyle yönettikleri ve halka zulmettikleri kanısına vardı. Ancak, kendi hesaplarına ve keyfiyetlerine göre halkı Prusya’ya ait olmayan taşra kentlerinden Prusya’nın taşra kentlerine göç ettirmeye yeterince muktedir olamadıklarından, bunları küçük memurlara yapmaya yeltendiler. Hatta yerli postacıları, işten atma tehdidiyle merkezi bölgelere sürüyorlardı. Çok sayıda Hessenli ve Hannoverli, Birleşik Devletlere göç ediyordu. Kimileri vergilerden, kimileri zorunlu askerlik külfetinden ve katlanılmaz politik koşullardan, kılıç rejiminden ve sürekli tehdit eden savaş fırtınasından kaçıyordu.

Marx aynı zamanda Alman sanayisinin durumuyla da ilgileniyordu. Anonim şirket olan bir döküm fabrikasının tanıdık müdürüyle fabrikanın tüm atölyelerini dolaştı ve burada çok sayıda modern makine gördü. Ama, detayların üretiminde hâlâ İngiliz ve İskoç fabrikalarında artık çoktandır terk edilmiş olan el tornası kullanılıyordu.

Hannover’de zaman çabuk geçmişti. Marx, ‘iyi ve kötü Wenzel’le, ‘Kontes’le ve Franzchen’le içtenlikle vedalaşıp Londraya döndü.

Bu arada, O. Viganda, yayınevinde ‘Kapital’in basımını sonuçlandırmaktaydı. 16 Ağustos 1867 günü gece yarısı saat ikide Marx, Engels’e şöyle yazıyordu:

“Sevgili Fred!

“Son sayfanın (49) düzeltmesini henüz bitirdim. *Küçük harflerle basılmış formaların maliyeti hakkındaki* belge, bir çeyrek sayfa yer tutuyor. Dün *önsözü* de düzeltmeye gönderdim. *Böylece, bu cilt hazır.* Bunu olanaklı kılmada yalnızca *sana* karşı sorumluyum! Benim için yaptığın büyük fedakârlıklar olmasaydı, üç ciltlik bu dev çalışmayı bitiremezdim. *I embrace you, full of thanks!*[14]

“İki temiz sayfa kullanıyorum.

“15 sterlini aldım, çok teşekkür ederim.

“Selam, benim sevgili, dürüst dostum!”

Mektubu yazdıktan sonra Marx, masadan kalktı. O sanki zihninde dikkatle kendine bakıyor, iç dünyasına kulak veriyordu. Bu zorlu, yaratıcı yolun sonuna geldiğinde, beklediği gibi kendisini mutlu hissetmediğini şaşarak fark etti. “Sanki harmandan sonraki başağım,” diyerek eğlendi kendisiyle. Yalnızca yorgunluk ve belli belirsiz bir huzursuzluk hissediyordu. Bir kitabı yazıp bitirmekle, her şey yapılmış oluyor muydu? Marx elinde sigarayla odada geziniyordu. Bu, hemen hemen yaşamının çeyrek asrını yutmuş yavrusuydu onun. Zaman gözünün önüne geldiğinde sanki tersine akıyordu. Paris, Vanneu sokağında Jenny’yle yakınlaştığı mutlu ilk aylar. O zamanlar ilk kez birlikte Beethoven’in Dokuzuncu Senfonisini dinlemişlerdi. Marx, melodinin finalini, müziğe uyarlanmış Schiller’in dizelerini anımsıyordu. Acıdan mutluluğa! Karl, bu hayat dolu senfoninin melodisini mırıldanmaya başladı. Odaya sanki dışardan sızan bu güçlü melodi aniden ortadan kayboldu ve çok sesli bir koro yüksek bir tonda ‘Marseillaise’i söylemeye başladı. Karl’ın gözünde Paris belediyesine yakın bir meydan canlandı. Devrim alayı. Meşaleler gibi yanan gözleriyle göstericiler, ellerinde bayraklarla onu karşılamaya gelmişlerdi. Tarihin bayramları! Coşkuyla kendinden geçmiş, umut ve mutluluğun eşsiz günleri. Sonra Köln’de karanlık, yıldızsız bir gece. Marx, ‘Yeni Ren Gazetesi’nin

basıma hazır müsvettelerinin bulunduğu masada yalnız. Temmuz günleri. Kanlı hesaplaşmalar. Devrimin yenilgisi...

Marx pencereye yaklaştı, perdeleri açtı. Koyu, sıkıcı leylak rengi bir şafak doğuyordu. Bu ona, Dean Street'deki köhne evini anımsatmıştı. Dördüncü çocuğunun ölümü. Küçük neşeli 'Albay' babasının ellerinde can vermişti. Kendisine işkence gibi gelen, sanki idama mahkûm olmuş bir çocuğun ölmeden önceki saf, hayret dolu bakışıydı. Anılar canlanmış, onun tatsız geçmişinden sahneler, ardı ardına önüne serilmişti. Savaşın en korkuncu, yaşamının onlarca yılını dolduran yoksulluklardı. Ve daima yıllar boyu içinde yoğunlaştırdığı tüm birikim şimdi karşısındaydı: 'Kapital'! O kadar yıl yazamadığı eseri adeta ona sesleniyor, beni yarat diyordu. Gece gündüz onunla yatıp kalktı ve sonunda ayrılık zamanı gelip çattı. Kitap dünyaya, insanların karşısına çıkacak, onların yaşamlarıyla birleşecek. Fakat asla, eserin yaratıcıyla bağlantısı kopmayacak. Onu yaratan yazarının ruhunu taşıyor.

Zaman doldu. 'Kapital'in birinci cildi kısa bir süre sonra gün ışığına çıkacak. O ana kadar kimlerle yaşamış, kimleri sevmişse, her şey zihninde canlanıyordu. Ölen sevgili dostu Wilhelm Wolff. Marx, onu kaybettikten sonraWolff hakkında bir kitap yazmaya koyulmuş, ancak 'Kapital' çalışması buna izin vermemişti.

"Zavallı Lupus, bir kaplumbağa gibi yavaş hareket ettiğimde sık sık homurdanırdı ve o zaman metnin redaksiyonuna ara verirdim," diye düşündü Marx. Yazı masasına yaklaşarak saygı, sevgi ve hüzün duygusuyla sayfanın başına el yazısıyla şöyle yazdı:

"Proletaryanın öncü savaşçısı

cesur, dürüst, mert,

unutulmaz dostum

WİLHELM WOLFF'a

adanmıştır.

21 Haziran 1809’da Tarnau’da doğdu.

9 Mayıs 1864’de Manchester’de sürgünde öldü.”

Zeus’un sınırsız gücünü yok etmeye karar veren Prometheus gibi Marx da, yaşamının temel çalışması ‘Kapital’i yazarak, burjuva toplumunun kaçınılmaz olarak yok olacağı kehanetinde bulunmuştu. O, kapitalizmin gelişim yasalarını keşfetmiş ve tarihin hükmünü yerine getirme yeteneğine ve gücüne ilk kez proletaryanın sahip olduğunu göstermişti.

‘Kapital’, sonsuza dek yaşayacak bir eserdir. Büyük bir mimarın dev bir mermer parçasından elleriyle oyduğu bir anıttır. İçerdiği deha, ansiklopedik zenginlik, bütünlük, mantık ve vuruculuk inkâr edilemez. ‘Kapital’, ilk başta anlaşılması zor gibi gözükse de zamanla daha anlaşılır, yalın ve kolay hale gelecektir. Marx’ın öğretisi bütün yüzyıllara aittir. Tüm yeni kuşaklar için yol gösteren bir yıldız gibi parlayacak olan bu ebedi hizmet, geleceği daima önceden sezen dehayı doğruluyor.

Marx’ın “Doğada olduğu gibi, toplumlarda da yeni doğan her şey, diyalektik olarak değişime uğrar, sağlamlaşır, güçlenir, gelişir, daha sonra da yerini güçlenmiş sürgünlere bırakarak, aşama aşama solar ve yok olur; yeni bir düzenin çekirdeğini besler,” sentezi dünya tarih anlayışında köklü bir devrim yaratmıştır.

Her yeni toplumsal-ekonomik düzen, serpilip olgunlaştıktan sonra ölmeye ve yerini daha da mükemmelleşmiş bir düzene bırakmaya mahkûmdur. İlkel toplum düzeninin yerini köleci toplum düzeni, feodalizmin yerini kapitalizm almıştır ve tüm bunlar üretim biçimindeki değişiklik ve gelişmeyle bağlantılıdır.

Tarih ve politika anlayışında egemen olan kaos ve başıboşluk, tarihsel materyalizm sayesinde bütünsel ve sağlam bilimsel teoriyle yer değiştirmiştir.

İdealist felsefe, toplumların tarihini, birbirinden bağımsız kişilerin gizemli özgür faaliyetleri, insanların irade ve arzularının bir sonucu olarak ele alıyordu. Fakat, gerçeklik bu tasavvurları acımasızca çürütmektedir. İnsanlık tarihi, insanların iradesinden bağımsız olarak var olan ve işleyen yasalara göre yürümektedir. İnsan bu yasaları kavrayabilir, kendi

faaliyetlerinde bunları göz önünde bulundurabilir, kendi çıkarları için kullanabilir, fakat onları ortadan kaldıramaz ya da yenilerini üretemez.

Tarihsel materyalizm proletaryayı, toplumun devrimle beraber yeniden yapılanmasına ilişkin bilgiyle donatmıştır. Materyalist tarih anlayışı tek tek bireylerin değil, sınıfların hareketlerini inceleme gerekliliğini doğurmuştur.

Marx'ın öğretisine göre, insanlık tarihinin itici gücü emekçi insanlardır. Onlar üretim sürecinde başrolü oynarlar, yeryüzünün, insanın var olması için gerekli tüm zenginliklerin yaratıcısıdırlar.

Düzenin, politik kurumların özellikleri, insanların düşünce biçimleri, ideleri, teorileri, üretim biçimine bağlı olarak oluşmaktadır. Toplumsal değerler, toplumsal bilinci belirler.

İnsanların politik, hukuksal, sanatsal, felsefi, dinsel görüşleri, insanlar arasındaki egemen üretim ilişkilerine bağlıdır. Bu görüşler, üretim ilişkilerinin değişmesiyle birlikte kökten değişir. Toplumsal ve politik sistem, ortaya çıkmasıyla birlikte, kendisini yaratan koşulları etkileyen bir güç haline gelir.

Marx'ın diğer önemli keşfi ise emekle sermaye arasındaki ilişkinin incelenmesi oldu. Marx'ın açıkladığına göre, burjuva toplumunda işgücü bir mal gibi satılmaktadır. Ancak, canlı iş gücü gün boyunca üretim giderlerini kapatmak için gerekli olandan çok daha fazlasını üretmektedir. Emek sürecinde işçi tarafından artıdeğer yaratılmaktadır. Özellikle bu, kapitalist üretimin amacını oluşturmaktadır ve kapitalizmin özüdür.

“Artıdeğer üretimi ya da aşırı kâr,” diyordu Marx, “kapitalist üretim biçiminin mutlak yasasıdır.”

“Özellikle artıdeğer sömürücü sınıfların tüm gelirlerinin; sanayicinin gelirinin, tüccarın ticari gelirinin, bankerin faiz gelirinin ve toprak sahibinin rantının kaynağıdır.

“Ancak, artı ya da ücretsiz emeğin sonuçlarının bir kapitalist tarafından kendisine mal edilmesi süreci ücretle maskelenmiştir. Bu, kapitaliste emek gücü satın almayla ilgili anlaşmanın dürüstçe olduğunu ve işçinin emeğinin karşılığının tamamen ödendiğini iddia etme olanağını vermektedir.

“Bir zamanlar köle sahipleri kölelerden her şeylerini alırlar ve onları aşama aşama fiziksel olarak yok ederlerdi. Serf, toprak ağası için çalışır ve ancak bundan arta kalan zamanında karnını doyurmak için bir parça toprağı işlerdi. Bağımlılık ve sömürü o zamanlar açıktı. Şimdi, burjuva toplumunda sömürü, çalışanın görece bağımsızlığı ve özgürlüğü görüntüsü ile kurnazca gizlendi.

“Halkın çoğunluğunun azınlık tarafından sömürülmekte olduğu burjuva toplumunun foyası o sınıfa aman vermeksizin ortaya çıktı.”

Marx, bilimsel kavrayışının eşsiz doruğuna erişti ve kendi dahice yapıtına mükemmel bir biçim verdi. Onun yapıtı, çağdaş kapitalizmi mahkûm etmek ve yeni bir toplumun ortaya çıkışının kaçınılmazlığını kanıtlarıyla göstermek için kapitalizmin bütün özünü en derinlerine inerek ortaya çıkarmış olan bilimsel bir manzume olmuştur. ‘Kapital’de burjuva toplumunun doğuşu, gelişimi ve çözümsüzlüğü incelenmektedir. Kapitalizmin günleri sayılıdır; işte Marx’ın kehanet düzeyindeki çıkarımı budur.

“Tekelci sermaye, kendi bünyesinde ve kendi egemenliği altında büyümüş olan üretim biçiminin prangasıdır. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması, bunların kapitalist özle bağdaşmayacağı bir noktaya gelmektedir. Bu öz çatlamaktadır. Kapitalist özel mülkiyet için ölüm çanları çalmaktadır. Mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesi.”

‘Kapital’ Karl Marx’ın teorisinin birbiriyle organik bağı olan tüm halkalarını, felsefeyi, politik ekonomiyi ve sosyalist devrim teorisini birleştirmiştir. Bu yapıtta, proleter sosyalizmin, proletaryanın tüm dünyadaki tarihsel misyonuna, sosyalist devrime, proletarya diktatörlüğüne ilişkin derin felsefi ve ekonomik kanıtlar sunulmuştur.

Marx, pratiği her şeyin üzerinde tutuyordu. İnsanların yaşamında daima faaliyetin, öncelikle de üretim faaliyetinin belirleyici rolünü vurguluyordu. “Toplumsal yaşam,” diyordu Marx, “aslında bir pratiktir.”

Marx ve Engels insanın gücünün küçümsenmesine karşı mücadele etmişler, dünyanın bilinmezliğinin propagandasını yapan bilim adamlarına karşı çıkmışlardır. Her iki büyük devrimci de güçlerini esirgemeksizin,

insanlığı harekete geçiren yasaları keşfetmek, dünyanın kavranması davasına katkılar sağlamak için çalışmışlardır.

Marx ve Engels, tüm felsefi soruların merkezine pratiği, insanların devrimci pratik faaliyetini koymuşlar, materyalizmin yeni, en yüksek biçimini oluşturmuşlar, proletaryaya mevcut toplumsal sistemlerin köklü olarak değiştirilmesinin tek aracı olarak devrimci mücadelenin öneminin kavranması gerçeğini öğretmişlerdir.

Marx'ın "İşçi sınıfının kurtuluşu, işçi sınıfının eseri olmalıdır" sözleri, Enternasyonal'in tüm faaliyetlerinin ana ilkesi olmuştur.

***

'Kapital' sinsi, düşmanca bir saldırıyla, tam bir suskunlukla karşılanmıştı.

Marx'ın sağlığı kötüleşmiş, yoksulluk kapıyı çalmıştı. Daireyi boşaltma tehlikesi yeniden gündemdeydi. Laura ve Paul Lafargue'ın düğününün yaklaşması da cabasıydı. Anne-baba, hediye almak, kızlarının arkadaşlarıyla beraber eğlenebilecekleri bir davet vermek istiyorlardı. Ve bu Marx'ın Manchester'li dostunun duyarlılığı ve düşünceli davranışı, özverisi sayesinde olanaklı hale geldi. Engels, Marx kendisini tümüyle onların ortak davalarına adayabilsin diye baş belası, iğrenç ticaretle uğraşmaya devam ediyordu.

Marx yalnız olsaydı, maddi sıkıntılara tamamen kayıtsız kalabilirdi. Fakat çocuklar ve Jenny... Jenny'nin, 'İtiraflar'ı yanıtlarken 'nefret ettiğiniz şey' sorusuna karşılık olarak 'borçlar' demesi bir rastlantı değildir. Tanrıya yakarıp sahip olduğunun daha fazlasını vermesini isteyen, evde para olmadığında da, 'durumumuz ne kadar iyi olursa olsun insanlara yetmeyen şey, olanın bir fazlasıdır,' diye sık sık yineleyen bir ihtiyara ilişkin anekdotu anımsayıp gülerdi.

Borçlar, Marx ailesinin peşini birkaç yıldır kötü bir yazgı gibi hiç bırakmamış, kara bir bulut gibi günlerini karartmıştı. Parasızlık yakınlarının sağlığını ve yaşamını tehdit ettiğinde Marx duyduğu acıları güçlükle gizlemiş ve kendisini bir ölçüde suçlu hissetmişti. Fakat belirlediği hedefe yürümekte kesinlikle tereddüt göstermemişti. Bazen aile kurmanın gerekli olup olmadığına ilişkin düşünceler ona azap veriyordu. Ve üzerindeki bu

korkunç yükü yalnızca Jenny alabiliyordu. Onun aşkı ve Friedrich'in dostluğu olmasaydı, doğanın ödüllendirdiği bu deha, üstlendiği hiçbir görevi gerçekleştiremezdi.

Üstesinden gelinemez güçlükler Marx'ı, Cenevre'ye geçmeyi düşünmeye zorlamıştı. Yaşam orada oldukça ucuzdu. Fakat o Enternasyonal'in Genel Konsey'ini, Britanya Müzesi'nde bol bol yararlandığı kütüphaneyi nasıl bırakabilirdi? Bunun da ötesinde Marx, 'Kapital'in daha fazla okuyucu için ulaşılabilir olması amacıyla Almancadan İngilizceye çevrilmesine yönelik bir çaba içindeydi.

Marx'ın işi kolay değildi. Evladı 'Kapital' konusunda basının sinsice suskunluğu onu özellikle yıpratıyordu. Bu çalışma onun bilgisini, deneyimini, düşüncelerini, araştırmalarını, tüm buluşlarını içeriyordu. Kitapta Marx'ın büyük yüreği yaşıyordu. Bu, bir dahinin varoluşunun sonucu, onun başarısıydı.

"Kitabıma yönelik suskunluk beni sinirlendiriyor. Hiçbir haber alamıyorum. Almanlar, iyi çocuklardır. Bu alanda Almanların, İngilizlerin, Fransızların, hatta İtalyanların uşağı olarak hizmetleri, kendilerine benim kitabımı görmezden gelme hakkı verdi. Orada bizimkiler propaganda yapmayı başaramıyorlar. Geriye tek şey kalıyor; Ruslar gibi beklemek. Sabır, Rus diplomasisinin ve başarılarının esasıdır. Fakat dünyaya bir kez gelen kardeşlerimiz beklemekten geberebilir," diye itiraf ediyordu arkadaşlarına.

Düşmanların ve cahillerin düşmanca tasarısı olan 'Kapital'i gizlemek tüm işçi hareketine büyük zarar vermişti. Marx kitabıyla devrimciler ordusuna her şeyi yok edecek bir silah verdiğinin bilincindeydi. Kitap hakkında önyargıyla, ısrarla ve kinle sustular; ama bilim, ihtiyacı olanlara taşınmalıydı. Düşmanlar boş durmuyordu. Eleştiri komplosu bir süngü gibi insanın yüreğine saplanıyor ve aynı düşüncede olanların karşı atağını gerektiriyordu. Daha fazla beklemenin imkansız olduğunu ilk anlayan Engels oldu. Genç yaştan bu yana Marx'la birlikte kendisini adadığı insanlığın çoğunluğu ile arasına sinsi bir düşman engeli koyulmuştu: Etkili gazeteler kapitalistlerin elindeydi. Engels burada bir gedik açmaya karar verdi.

Kitaplar hakkında yazılan makaleler tohum taşıyan bir sürgün, gökyüzünü bir uçtan bir uca aydınlatan bir şimşektir. Gerçek dost, savaşta arkadaşını kurtarmak için öne atılması gerekip gerekmediğini sormaz ve bu doğal hamleyi yargılamak da kimsenin aklına gelmez. Bunun dışında bir seçenek, bazen gizli bir işbirliğinden kuşkulanılmaması için hemfikrinden yana çıkmanın uygun olmadığı küçük burjuva pratiğinin sakin koylarında mümkündür. Amaç yüce ve insanlara yararlıysa, hemfikrine değil de kime koşacaksın? Ve yoldaşlar, pek çok burjuva gazetesinde kitabın yayınlandığına ilişkin küçük haberler, onunla ilgili görüşleri, hatta yazarın portresiyle birlikte biyografik makale yayınlamayı başardılar. Ancak portreli makale Marx'ın hoşuna gitmemişti, çünkü o, reklamı andıran hiçbir şeye tahammül edemezdi.

"Ben bunun yarardan çok zarar vereceğini ve bilim adamı namusuna uymadığını düşünüyorum. Meissner'in ansiklopedik sözlük editörleri benden yazılı biyografimi göndermemi isteyeli çok oldu. Göndermek şöyle dursun, mektuplarına yanıt bile vermedim," diyordu Marx, memnuniyetsizlikle.

Marx'ın yapıtı fark edilmişti. 'Kapital' hakkında peş peşe makaleler çıkmaya başladı. Hatta Marx'ın yıllardır ideolojik karşıtı Arnold Ruge, basında yapıtın "bir çağı kapsadığını ve değişik tarihsel çağların acılarının gelişim ve yok oluşuna, doğum sancılarına ve korkunç günlerine zaman zaman kör edici parlaklıkta bir ışık tuttuğunu," belirtiyordu. Ücretsiz emek sonucu artıdeğer, önceleri kendi hesaplarına çalışan işçilerin mülk haline dönüştürülmesine ilişkin incelemeler ve sömürücülerin mallarının ellerinden alınması klasik bir olguydu. Marx engin bir bilgiye ve parlak bir diyalektik yeteneğe sahipti. "Kitap pek çok insanın ve gazeteci müsveddelerinin ufkunu aşmaktadır, fakat kesinlikle kuşku yok ki genel bilince etki etmekte ve geniş çaplı ödevlerine karşın, hatta bu ödevler sayesinde etki yaratacaktır."

Ludwig Feuerbach da Marx'ın yapıtının kopardığı muazzam yankıdan çok etkilenmişti, "yapıtta korkunç olmakla birlikte ilginç, tartışma götürmez olguların çok fazla olduğunu," belirtiyordu Feuerbach. Konunun uzmanı sayılan profesör Ludwig, 'Kapital'e ilişkin saygılı, fakat söz kalabalığı denilebilecek şeyler yazıyordu. Bununla birlikte saçma görüşler de dile getiriliyordu. Marx'ın 'Kapital'i adadığı yaşlı şair Freiligrath, yapıtı

okuyarak ondan öğretici çok şeyler aldığını, Ren tüccarları ve fabrikatörlerinin yapıta çok olumlu yaklaştıklarını bildiğini yazıyordu. Ünlü ‘Yeni Ren’ gazetesinin eski editörüyse ‘Kapital’in yalnızca genç tüccarlar için yararlı bir bilgi kaynağı ve rehberi olduğunu söylemişti.

***

Süpürgeotu, lavanta ve nane çiçekleriyle kaplı çimenleri, ağır ağır akan nehirleri ve yoğun fundalıklarıyla İrlanda, mütevazı, yeşil tepelerle çevrili muhteşem bir ülkedir. Adada yaşayan halk yürekli, akıllı, düş gücüne, müzik yeteneğine sahip bir halktır. Ulusal çalgıları arp’ın, koyda bir kamışın kımıldayışını andıran hoş nağmeleri eşliğinde eskiden beri şiirlerini okurlardı ozanlar. Gezgin ozanlar, masal anlatıcıları, doğaçlamacılar İrlandalıları usanmadan köle sahipleriyle mücadeleye çağırıyorlardı. 17. yüzyılda Stuart, ardından Cromwell ve III. Wilhelm, şiirsel barış içindeki ‘patates kabuğu ülkesini’ boyunduruk altına aldılar ve o zamandan bu yana tekdüze temiz arp sesleri bağımsızlık savaşçılarının epik şiirlerinin ezgisi oldu. Bu adsız şarkıcıları İngilizler gaddarca kovuşturuyorlar ve arp çok eski tarihlerde Eire adası sakinlerinin adıyla anılan Fenier ülkesinin eylemsizliği nedeniyle daha çok hüzünleniyordu. Sömürgeciler tarafından verimli topraklarından kovulan halk bu sessiz adayı terk etti ve yüzyılın ikinci yarısı başında üç milyondan fazla insan başka ülkelerde sığınak buldular. Sürülenlerin çoğu okyanus ötesine, Birleşik Devletler’e yerleştiler.

Engels’in ikinci karısı Lizzy Burns, adanın özgür sakinleri arasına kendilerini Fenier olarak adlandıran devrimciler tarafından başlatılan ülkesinin kurtuluşu hareketine aktif olarak katıldı. Marx’ın kızları bu eski deniz ülkesinin şarkı ve masallarını ilk kez ondan duydular. İnsanlara karşı son derece iyi yürekli, duyarlı, samimi, alçakgönüllü ve adil olan Lizzy onlara vatanını sömürgecilere rağmen sevmeyi öğretmişti.

Fenier’lerin ilk birleşmeleri 50’li yılların sonunda Amerika’da İrlandalı göçmenler arasında gerçekleşmişti. Ardından onların ilk gizli dernekleri bizzat İrlanda’da kuruldu. ‘İrlanda Devrimci Cumhuriyet Birliği’ adı altında birleşen örgüt aydınlar, köylüler ve işçilerden oluşuyordu. Fenier’lerin programı açıktı. İngilizlerin sömürgeci baskısına ve İrlandalı kiracıların yeni yabancı toprak ağaları tarafından topraklarından kitlesel olarak kovulmalarına karşı toplu mücadele. Fenier’ler İrlanda’nın bağımsızlığını,

cumhuriyetin ilanını ve toprakların, işleyenlere, toprak sahibi İngilizlere inanılmayacak derecede yüksek vergi ödeyenlere verilmesini talep ediyorlardı.

Büyük Britanya ile komşu olan bu adanın tarihini çok iyi bilen Engels tüm Modena Villas sakinlerini bu konuda bilgilendirdi.

Farklı, özgün mizah anlayışı; yaşam dolu, daima cesur, herkese sirayet eden neşeli gülüşler İrlandalılara özgüdür ki bu da ancak keskin ve gözlemci bir zekanın ürünü olabilir. İroni bir bıçak gibidir, öldürücü de olabilir, sağaltıcı da. İrlandalıların imrenilecek basiretlerinin ürünü olan şakacılıkları genelde insan sevgisi doludur ve iğneleyici değildir.

Lizzy Burns, kendisini tanıyan herkesin çok hoşuna giden tam bir İrlanda mizahı sergiliyordu. Hafifçe dolgun, yuvarlak yüzlü, küçük burunlu Lizzy cesaretini hiçbir zaman yitirmiyor ve çevresindekilere iyimserlik aşılıyordu.

Tüm Marx ailesi, Fenier'ler için üzülüyor ve şiirde, edebiyatta ve müzikte bu denli yetenekli, fakat köleleştirilmiş İrlanda halkına duydukları sempatiyi her fırsatta vurguluyorlardı. Lizzy Burns ve Laura sık sık hareketli ve nükteli İrlanda halk şarkıları söylüyorlardı. Jennychen, 1863 Polonya ayaklanması anısına hediye edilen siyah kurdeleli bir haç taşıyordu, fakat İrlandalı devrimcilerin Manchester'de idam edilmesinden sonra yasa büründü ve bu eşsiz devrim kahramanlarının anısını, haçına İrlanda'nın ulusal rengi olan yeşil bir kurdele takarak yaşatmaya karar verdi. Marx ailesinin kadınları da İngilizlere bir çağrı olarak yeşil kıyafetler giyiyorlardı.

Paskalya Bayramı için Tussy, Engels'e ve karısına hediye olarak yeşil zemin üzerine nakışla arp işlediği bir kanepe yastığı dikmişti. Jennychen, tutuklu Fenier'lere af taleplerinin dile getirildiği yürüyüş ve toplantılara katılıyordu. Uluslararası İşçiler Birliği tarafından Hyde Park'ta düzenlenen en önemli gösterilerden birini Jenny, Hannoverli Doktor Ludwig Kugelmann'a ayrıntılı olarak şöyle anlatıyordu:

"Londra'nın bu en büyük parkı kalabalık bir kadın, erkek ve çocuk kitlesini ağırlıyordu. Hatta ağaçların tepeleri bile insanlarla doluydu. Gazetelerin yazdığına göre, katılımcıların sayısı yetmiş bin kişi civarındaydı, ancak bunlar İngiliz gazeteleri olduğu için, sayı, kuşkusuz,

oldukça düşük gösterilmişti. Göstericiler çeşitli sloganlar içeren kırmızı, yeşil ve beyaz pankartlar taşıyorlardı. Örneğin, ‘Daima tetikte olun!’, ‘Tiranlara baş eğmemek Tanrıya karşı borcumuzdur’. Pankartların üzerinde ise bir yığın kızıl renkte Jakoben başlığı yükseliyordu ve göstericiler ‘Marseillase’i söylüyorlardı.”

Küçük bir İrlanda kenti olan Tipperary’de, Fenier’lerin yayın organı olan ‘Irish People’ın eski yöneticilerinden biri olan ve İngiliz mahkemesi tarafından ömür boyu sürgün cezasına mahkûm edilen O’Donovan Rossa parlamentoya seçilmişti!.. Bu, İngiltere ve İrlanda’da çok sansasyonel bir olay oldu. Marx ailesi coşmuştu.

“Hepimiz mutluluktan dans ediyorduk. Tussy hepten coştu. Bir Fenier’in seçilmesine ilişkin haber İngiltere’de öyle bir panik yarattı ki!” diye yazıyordu Jenny.

İngiliz basını bu olayı tahrif etmeye yelteniyor, özellikle de hükümetin yarı resmi organı niteliğindeki bir gazete, yalanlara başvuruyordu. Demokrat Fransız gazetesi ‘La Marseillaise’, bu yalan haberlere dayanarak İrlanda’daki olayları yanlış değerlendiren bir haber yayımladı. Fakat bir süre sonra yine aynı gazetede İngiliz yarı resmi gazetesinin yalanını çürüten J. Williams adlı bir yazar belirdi. J. Williams takma adını kullanan bu yazar, Marx’ın kızı Jennychen idi. J. Williams’ın İrlandalı Fenier’ler hakkında yazdığı sekiz makalede cesur, akıllı bir gazetecinin üstün yetenekleri sergileniyordu. Jennychen, bu makalelerden sadece birini babasıyla birlikte yazmıştı. Williams’ın yazıları okurların dikkatini çekti ve büyük yankı uyandırdı.

Marx kızının yazılarına büyük değer veriyor ve şakayla onu ‘bizim ünlü Williams’ diye çağırıyordu. İrlanda sorunu üzerine uzmanlaşan Engels ise Jennychen’i kutluyor ve yüreklendiriyordu.

“Bay J. Williams haklı bir başarı kazanmıştır. Bravo, Jennychen.”

Jennychen Marx tarafından ustaca yazılan haberlerin de etkisiyle, İngiltere Başbakanı Gladtsone Avam Kamarası’nın oturumlarından birinde, tutuklu bulunan Fenier’lere karşı hunharca muamelenin soruşturulmasına razı olmak zorunda kaldı en sonunda. Bununla birlikte, İrlanda sorununda şiddetle ezme politikasının savunucusu olan Gladstone bu kolonideki

anayasal özgürlüklerin ortadan kaldırılması ve sıkıyönetim uygulanmasına ilişkin yasa tasarısını da tartışmaya açtı.

Mücadele kızışıyordu. Enternasyonal, İrlanda halkına yardım ediyor ve onların trajik durumuna ilişkin gerçeğin tüm dünyaya yayılmasına katkıda bulunuyordu.

Ortak çıkarlar ve İrlandalılara yardım etme çabası Marx'ın karısı ve Lizzy'yi bir araya getirdi. Birbirlerine içtenlikle bağlanmışlardı. Yaşamın güçlükleri ve kaygılarından yorgun düşmüş olan Jenny'nin bu zorlu günlerde insanlarda aradığı sağduyu ve ruhsal denge Lizzy'de vardı. Lizzy'nin pratik zekası, cesareti ve özveriye yatkınlığı Jenny'nin hoşuna gidiyordu. Marx'ın karısı, mücadeleci Fenier'lere yardım etmekten yorulmuyordu. Hapiste azap çeken parlamento üyesi, halkının sevgilisi O'Donovan Rossa'nın kurtuluşu için kızı Jennychen'in basında verdiği mücadeleye, Jenny de onun çok sayıda şiirini Fransızca'ya çevirerek katıldı. Marx'ın karısı kızlarıyla birlikte Fenier'leri savunma toplantılarına katılıyor ve sürgündeki Almanları İrlanda halkıyla dayanışma hareketinin içine çekiyordu.

Engels ve karısının Manchester'deki evinde bu dönemde çok sayıda İrlandalı devrimci barınıyordu. Fenier'lere destek vermekle birlikte, Engels, onların komplocu taktiklerini, özgürlükçü yurttaşlarıyla yeterince temas kurmamalarını, yerel ayaklanmalar düzenleyip teröre başvurmalarını şiddetle eleştiriyordu.

İrlanda'daki olaylara Marx da kendisini kaptırmıştı. Bir türlü geçmeyen şirpençeye karşın Marx, Alman işçilerinin Londra Komünist Eğitim Derneği'nde İrlanda üzerine bir rapor okudu.

Marx eşsiz bir hatipti. Coşkusu ve ikna gücüyle eğitim düzeyleri farklı dinleyicilerin tamamının ilgisini toplamayı başarırdı ve söyledikleri herkes için anlaşılırdı. Hiçbir güçlük çekmeden düşmanlarının silahlarını ellerinden alıyor ve müttefikler kazanıyordu. Bilgi derinliği ve düşüncelerindeki netlikle, insanların kalbini fethederek her kapışmadan galip çıkıyordu. O, okur yazar olmayan bir işçi için de, bir öğrenci için de, kendine güvenen bir profesör için de aynı derecede merak uyandırıcı ve ikna ediciydi.

Marx, dinleyicileri, İrlanda'nın İngiliz sömürgesi haline geldikten sonra yaşadığı felaketler konusunda bilgilendiriyordu.

"Tarımla uğraşan bu halk, buğday ve et İngiltere'ye gönderildiği için yalnızca patates ve suyla besleniyor. Ürünlerle ve rantla birlikte gübre de gönderildiği için, toprak verimsiz kaldı. Birçok bölgede sık sık patates hastalığı belirdi ve 1846'da genel açlığa yol açtı. Bir milyon insan gıdasızlıktan öldü. Patates hastalığı toprağın verimsizliğinden kaynaklandı ve İngiliz sömürüsünün bir sonucu oldu. Et fiyatının yüksek olması ve geriye kalan küçük toprak sahiplerinin iflası, köylülerin topraklardan çıkarılmasına ve onların topraklarının hayvanlar için otlağa dönüşmesine yardımcı oldu. 9600 koyuna yer açmak için bir milyon yüz binden fazla insanı yerinden ettiler.

"Koyunlara yer açmak için kentlerin yıkılması olasılığı yalnızca Çin'de Moğollar döneminde tartışılmıştı.

"Bu nedenle İrlanda sorunu yalnızca ulusal bir politik sorun değil, aynı zamanda İrlanda halkının büyük çoğunluğu için toprak sorunu, var olma sorunu, yaşam ya da ölüm sorunudur."

Marx, Engels'e konuşmasının ayrıntılarını bildirirken, çalışmasını engelleyen şirpençeyle ilgili şaka yapmaktan da geri kalmıyordu. "Dün bizim Alman İşçi Derneği'nde (fakat orada üç Alman işçi derneği daha temsil edildi, toplam yüz kişi) İrlanda hakkında bir buçuk saatlik bir rapor sundum. Çünkü ayakta durmak benim için en 'kolay' olanıydı."

Marx, İrlanda konusunda birçok yazı yazdı. İşsizlik nedeniyle İrlanda'nın kendi işçi fazlasını İngiliz işçi pazarına gönderdiğini ve bu nedenle İngiliz emekçilerinin ücretlerinin düştüğünü gözleyen Marx; bunun da İngiliz ve İrlandalı işçiler arasında karşılıklı nefrete ve ihtilafa yol açan iş, ekmek mücadelesine dönüşmesinin sakıncaları üzerinde duruyordu. İngiliz proletaryası, İrlandalıları rakip kabul ediyor ve hırçınlaşıyor ve İrlandalıların karşısına egemen ulusun bir temsilcisi olarak çıkıyordu. İrlandalı İngilizler kendi anayurdunun köleleşme nedeni olarak gördükleri ve düşman kabul ettikleri İngilizlere büyük bir öfke duyuyorlardı. Bu öfke, kendi topraklarından kovulan yoksulların, perişan durumdaki İrlanda'dan, göç ettikleri Amerika'ya da yöneliyordu.

Marx ve Engels'e göre, Enternasyonal, her yerde ve açıkça İrlanda'nın haklarını savunmalıydı. Genel Konsey'in yükümlülüğü ise İngiliz proletaryasında İrlanda'nın ulusal kurtuluşunun yalnızca soyut bir adalet ve insani dava değil, aynı zamanda proletaryanın kendi toplumsal kurtuluşunun ilk koşulu olduğu bilincini uyandırmaktı.

İrlanda halkının bağımsızlığına yönelik devrimci mücadelenin fırtınalı yükselişi, Fenier'lerin Şubat-Mart 1867'deki ayaklanması Marx'ı büyük teorik ve politik önem verdiği sorunla daha yakından ilgilenmeye yöneltmişti. İngiltere'de güçler dengesini ve İrlanda Kurtuluş Hareketi'nin devrimci olanaklarını göz önünde bulunduran Marx, İrlanda'daki duruma ilişkin düşündüklerini yeniden gözden geçirdi.

Önceden, baskıcı İngiliz ulusunun işçi hareketinin İrlanda'ya özgürlük getireceğini düşünürken, şimdi 'Yeşil Ada'nın ulusal kurtuluşunun, İngiliz işçi sınıfının kurtuluşunun ön koşulu olacağı sonucuna varmıştı.

Marx dahice öngörüsüyle, komşu adadaki ulusal baskının ortadan kaldırılmasında yalnızca İrlanda halkının değil, İngiliz halkının da çıkarı olduğunu ortaya koyuyordu. İngiliz Chartistlerin, İrlanda'nın bağımsızlık savaşçılarıyla mücadele ittifakı fikrini yerleştirmek için çaba gösteriyordu. İngiliz işçi hareketinin şiarı olarak Marx, İrlanda'ya İngiltere'den ayrılmaya dek uzanacak ulusal bağımsızlık sağlanması talebini kanıtlarıyla gerekçelendiriyordu. İrlanda deneyinde Marx, ulusal sorun ve sömürge sorununa ilişkin fikirlerin gelişmesi yönünde bir adım atarak, bu ilk İngiliz sömürgesinde ulusal kurtuluş hareketinin, proletaryanın tüm metropollerindeki sosyalizm mücadelesiyle birleştirilmesi gerekliliği sonucuna vardı. Marx, mücadele veren İrlanda'yı Genel Konsey'de savunmaya ve desteklemeye dönük kampanyaların, mitinglerin ve tartışmaların yorulmaz esinlendiricisi, İrlanda sorununa ilişkin kararları sunan ve yazan kişi oldu.

Enternasyonal Genel Konseyi'nin Roman İsviçresi[15] Federal Konseyi'ne mektubunda Marx, uluslararası işçi hareketinin gelişimi, her şeyden önce de İngiliz proletaryasının başarılı mücadelesi için İrlanda sorununun çözümünün önemini belirterek, İrlanda sorununun uluslararası anlamını gerekçelendiriyor, İngiliz egemen sınıflarının ekonomik güçlerinin esaslarından birinin, İrlanda'ya yapılan sömürgeci baskı olduğuna işaret ediyordu.

“Landlord’culuğun ve kapitalizmin kalesi olan İngiltere’nin zayıf karnı İrlanda’dır.

“Birincisi, İrlanda, İngiliz Landlord’cuların kalesidir. Eğer bu kale İrlanda’da yıkılacaksa, İngiltere’de de yıkılmak zorunda kalacaktır. İrlanda’da bunu gerçekleştirmek yüz kez daha kolaydır, çünkü ekonomik mücadele burada istisnai olarak toprak mülkiyeti üzerinde yoğunlaşmaktadır; çünkü bu mücadele orada aynı zamanda ulusal bir mücadeledir ve İrlanda’da halk, İngiltere’ye göre daha devrimci bir ruha bürünmüştür, daha sertleşmiştir. Landlord’culuk, İrlanda’daki varlığını İngiliz ordusunun yardımıyla korumaktadır. Bu iki ülkenin zorunlu ittifakı sona erer ermez modası çoktan geçmiş bir şekilde bile olsa İrlanda’da sosyal devrim derhal başlayacaktır. İngiliz Landlord’cular zenginliklerinin en güçlü kaynaklarını yitirmekle kalmayıp, İngiltere’nin İrlanda üzerindeki egemenliğinin bir temsilcisi olarak moral güçlerinin en önemli kaynağını da yitireceklerdir. Diğer taraftan, İngiliz proletaryası İrlanda’daki Landlord’cuların egemenliğini dokunulmaz kılarak, onların İngiltere’yle olan bağlarını da koparacaktır.

“İkincisi, İngiliz burjuvazisi, yoksul İrlandalıların zorunlu göçmenliği yoluyla İngiltere’deki işçi sınıfının durumunu kötüleştirmek için İrlanda’nın yoksulluğunu istismar etmekle kalmadı, proletaryayı iki düşman kampa böldü.

“Kent işçisinin devrimci ateşliliği, Anglosakson işçisinin sağlam ama ağır doğasıyla bağdaşmıyor. Bu nedenle İngiltere’nin tüm büyük sanayi merkezlerinde İngiliz ve İrlanda proletaryası arasında büyük bir uyuşmazlık var. Ortalama bir İngiliz işçisi ücretlerini ve buna bağlı olarak yaşam standartlarını düşüren İrlandalı işçileri bir rakip olarak gördüğü için nefret ediyor ve onlara ulusal ve dinsel bir antipati duyuyor. Bu durum, Kuzey Amerika’nın Güney eyaletlerindeki yoksul beyazların siyah kölelere bakışına benziyor. Bu uzlaşmazlık İngiltere’de yapay olarak alevlendiriliyor ve burjuvazi tarafından destekleniyor. Burjuvazi egemenliğinin korunmasının gerçek gizinin proletaryanın bu bölünmesinde yattığını biliyor.

“Boğalar ve koyunlar yüzünden anayurt topraklarından mahrum edilen İrlandalılar, nüfusun gitgide artan bir bölümünü oluşturdukları Kuzey Amerika’da, Atlantik Okyanusu’nun diğer yakasında da bu antagonizmayla

yeniden karşılaşıyorlar. Onların ortak tek tutkuları, İngiltere’ye olan nefretleridir. İngiliz ve Amerikan hükümetinin yandaşları Birleşik Devletler’le İngiltere arasındaki gizli savaşı sonsuzlaştırarak bu tutkuları derinleştiriyorlar. Böylelikle onlar, Atlantik’in her iki yakasındaki işçiler arasında oluşabilecek dürüst bir ittifaka ve dolayısıyla da onların ortak kurtuluşuna engel oluyorlar.

“Evvelki zamanlarda olduğu gibi, gerek duyulduğunda, İrlanda’da askeri okulu bitirdikten sonra İngiliz işçilerin üzerine salınabilecek büyük ve kalıcı bir orduyu el altında tutmak için İngiliz hükümetinin tek bahanesi İrlanda’dır.

“Bugün İngiltere’de yaşananlar olsa olsa eski Roma’da yaşanan tüyler ürpertici örneklerle karşılaştırılabilir. Diğer bir halkı köleleştiren halk, kendi zincirlerinden kurtulmaya çalışıyor.

“Böylece, Uluslararası Birliğin İrlanda sorununa ilişkin tavrı tamamen nettir. Birliğin başlıca ödevi İngiltere’de sosyal devrimi hızlandırmaktır. Bu amaçla belirleyici darbeyi İrlanda’da vurmak gerekir.”

Marx, baskıcı bir ulus olan İngilizlerin işçi sınıfının her türlü ulusal baskıya karşı mücadele etmiş ve örgütlenmiş olmasına rağmen, İngiliz işçi hareketinin en büyük zaaflarından birinin İngiltere burjuvazisi tarafından İngiliz ve İrlandalı işçiler arasında her fırsatta alevlendiren ulusal düşmanlık olduğunu kanıtlamıştı. “İrlanda ve diğer sömürgeler bizzat İngiltere’nin ilerici gelişmesi önünde bir engeldir. Diğer bir halkı köleleştiren halk kendi zincirlerinden kurtulmaya çalışıyor,” diye vurguluyordu Marx. Marx’ın proletarya enternasyonalizminin en önemli ilkesi böyle belirlenmişti.

8 Eylül 1867’de Lozan’da Enternasyonal’in ikinci Kongresi toplanmıştı. İngiltere’de Enternasyonal’in temel dayanağı da hâlâ Trade-Union’du.

Genel Konsey’in Kongre’den iki ay önce yayımladığı çağrıda, Birliğin kuruluşunun üçüncü yılında uluslararası işçi hareketinin durumunun bir özeti yer alıyordu. İsviçre ve Belçika hariç, Avrupa’daki şubeler henüz çalışmalarının karşılığını alamamışlardı. Buna karşılık Kuzey Amerika Birliği bazı eyaletlerde emekçiler için sekiz saatlik işgünü hakkını elde etmişti. Bu, büyük bir zaferdi.

Marx Kongre’ye katılamadı. Hastalığına aldırmaksızın ‘Kapital’ üzerindeki çalışmasını sürdürüyordu. Genel Konsey’den temsilciler arasında onun dava arkadaşı Eccarius da yer alıyordu. Yetmişten fazla kişi toplanmıştı. Çoğunluğu Fransız, İtalyan, Belçikalı delegeler oluşturuyordu.

Kongre, Genel Konsey’in daimi yerini Londra olarak onadı. Bu Marx ve Engels için çok önemliydi, Enternasyonal’in her üyesi için yıllık zorunlu aidat 10 santim olarak belirlendi ve işçi sınıfının sosyal kurtuluş mücadelesinin, kendi politik faaliyetiyle kopmaz biçimde bağlı olduğunu teyit etti. İşçiler için politik özgürlüğün kazanılması en birincil gereklilikti.

Enternasyonal’in üçüncü yılıyla birlikte sakin gelişim dönemi de sona ermişti.

Kongrenin sona ermesinin ardından Jenny Marx Cenevre’deki yoldaşı Philippe Becker’e şunları bildiriyordu:

“... Lozan Kongresi’nin burada, bütün basın organlarında ne büyük bir sansasyon yarattığına inanamazsınız. ‘Times’ gazetesi kongre hakkında her gün haberler yazarak bir yönlendirmeye gittikten sonra diğer gazeteler de kısa haberler yazmakla kalmayıp, konuyu onur sorunu kabul etmekten vazgeçtiler ve işçi sorununa uzun başyazılar ayırmaya başladılar. Kongre haberlerine yalnızca günlük gazeteler değil haftalık gazeteler de yer verdiler.”

Jenny bu mektupta, yayımlanan ‘Kapital’e ilişkin görüşlerini de dile getiriyordu.

“Eğer Karl Marx’ın kitabını aldıysanız ve benim gibi ilk başlıkların diyalektik inceliklerinin içinden çıkamadıysanız, öncelikle sermayenin ilkel birikimine ve modern sömürgecilik teorisine ayrılmış bölümleri okumanızı öneririm. Sizin de, benim gibi bu bölümlerden çok büyük bir zevk alacağınızdan eminim. Elbette, Marx toplumumuzun kanayan açık yaralarının tedavisi için, kendisini şimdi sosyalist olarak da adlandıran burjuva dünyasının yüksek sesle dile getirdiği hiçbir hazır reçeteye, hiçbir hapa, kreme ya da ameliyat ipliğine sahip değil; fakat bana öyle geliyor ki en cesur çıkarımlar karşısında dahi durmaksızın, günümüz toplumunun ortaya çıkışının doğal tarihsel sürecinden pratik sonuçlar çıkardı ve bu, istatistik veriler ve diyalektik yöntem yardımıyla hayret içindeki küçük

burjuva zihniyetini bu savların başdöndürücü doruklarına götürmek hiç de kolay bir iş değildi! Zor, yeni bir topluma gebe her eski toplumun ebesidir... Dostluk tanımayan sermaye, Birleşik Devletler'de ve daha dün İngiltere'de, bir çocuğun sermayeye çevrilmiş kanıdır...

"Eğer para, 'yanağında bir kan lekesiyle doğduysa', sermaye, her tarafından kan ve çirkef saçar... Kapitalist özel mülkiyetin vadesi dolmuştur.

"Açıkça söylemek zorundayım ki yalınlığıyla insanı şaşkına döndüren bu eser beni de sardı ve benim için tarih, güneş kadar apaçık bir hale geldi."

***

"Kar yağışı cömert bir ressamdır. Kentin görüntüsünü sürekli değiştiriyor. Biçimsiz, yarı Asya kenti Moskova, kışın güzel ve zarif," diye düşünüyordu, Rusya İmparatorluğu'nun ikinci başkentine iş nedeniyle gelmiş olan Petersburg Deri Fabrikası Müdürü Alman Joseph Dietzgen. Geniş Vazdviyenka'da büyük bir kızakla ilerliyordu. Yanında uzun boylu, hafif kamburu çıkmış, dar omuzlu, bakışları hüzünlü, ağzı hafifçe eğri yüksekokul öğrencisi Piyotr İvanoviç Nikolaşin vardı. Moskova'da doğup büyümüştü, fakat birkaç yıldır St. Petersburg'da yaşıyordu. Dietzgen'le burada tanışmıştı ve ona Rusça dersleri veriyordu.

Dietzgen tanımadığı bu kente büyük bir ilgiyle bakıyordu.

"Muazzam bir görüntü," dedi kızak Kızıl Meydan'a geldiğinde ve ekledi: "Moskova bir doğu kenti."

Karla kaplı beyaz yamaçlar, alçak yapıların köhneliğini, pas tutmuş duvarların sefaletini gizliyor, kaldırımların üstünü kapatan kar da bozuk ve çirkin yüzeyleri düzeltiyordu.

Geniş bir alana yayılmış bir meydanın boşluklarını andıran eğimli ara sokakları ve çıkmaz sokaklarıyla bu beylerin şehri, etrafında toprak kölelerinin yaşadığı köyler bulunan büyük bir çiftlik gibiydi.

Dietzgen ve Nikolaşin, mutfağıyla, özellikle eşsiz balıklı böreğiyle ünlü Samarin Oteli'ne yerleşmişlerdi. Dietzgen'in yerleştiği odadan Kremlin'nin duvarlarının ve kulelerinin etkileyici manzarası görülüyordu.

Moskova’ya geldiği ilk akşamlardan birinde Dietzgen ileri gelen bir fabrikatör tarafından akşam yemeğine davet edildi. Orada ‘Moskova Bülteni’nin[16] redaktörü ve Moskovalılar arasında oldukça nüfuzlu biri olan olan Bay Katkov’la tanıştırıldı... Bay Katkov’un katı bir gerici ve çarlığın gayretli bir uşağı olduğunu, Dietzgen Nikolaşin’den duymuştu. Katkov yemekte bir konuşma yaptı.

“Baylar, korkunç yoksulluğuyla sosyalizm, halkla teması sonucu asillere de bulaşabilecek bir yaradır. Köylülerimiz bugün olduğu gibi birkaç yüzyıl sonra da böyle cahil kalacaklardır. Bu ne yazık ki yaradılışlarında vardır.”

“Kara kemik,” diyerek onayladı biri.

“Bizim işimiz sosyal anarşiye fırsat vermemektir. Beyler biz, büyük bir misyon için yaratılmışız. Sizi nihilizm ve sosyalizme karşı haçlı seferine davet ediyorum. Onların cephelerinde ortaya çıkmayacak hiçbir alçaklık yoktur. Fakat onlar yok olmaya mahkûmdurlar. Onların hedefi olumlu bir başlangıç ve organize edici bir güçten yoksundur.”

Dietzgen tüm dünyadaki gericilerin söylemleri ve düşüncelerinin bu denli benzer olmasına şaşırmıştı. Nikolaşin’den Moskovalı azılı gericilerin lideri hakkında kendisine daha ayrıntılı bilgi vermesini rica ediyordu.

Mihail Nikoloviç Katkov güne, şık Fransız Jules’ün Tverskaya’daki berber salononu ziyaret ederek başlardı. İkinci başkentin nüfuzlu şahsiyetlerine özgü kaprisleri ve zaafları Jules’den daha iyi kimse anlayamazdı. Vali, emniyet müdürü ve daha birçok şahsiyet favorileri ve saçlarını güvenle ona teslim ederlerdi. Sivastopol’un kuşatıldığı günlerde Jules Kırım Savaşı’ndaki en son gelişmeleri gazetelerden çok daha önce kendi müşterilerine aktarırdı. Bu girişken kuaför, iyi bir rüşvet karşılığı hazretlerinin kalem odasında kendisine bir yer sağlayabiliyor ve sosyeteden herhangi bir bayanın salonunda himaye görebiliyordu. Dietzgen’e bu hünerli Moskova kuaförüyle tanışmasını ısrarla tavsiye ediyorlardı.

Dietzgen, Jul’ün berber salonuna geldi. Perçemli çevik çıraklar kızgın maşaları, leğenleri ve peçeteleri getiredursun, bu Fransız büyücü, müşterisine bir solukta kentteki tüm dedikoduları fısıldadı. Zamoskvoreçye’den hiçbir başarılı memur ya da moda düşkünü birisi, Jul kendisine bir kızın niteliği ya da gerçek çeyizi hakkında rapor vermeden

önce evlenmezdi. Jules'ün yönettiği Tverskaya'daki kuaför salonu, kendine özgü bir kulüp, borsa, danışma bürosuydu. Evlerde hizmet veren nasır kesiciler ve bayan kuaförleri her tür haberi Moskova'ya yayarlardı. Moskovalı memurların ve zengin tüccarların figarosu olan Jules yıldan yıla daha da güçleniyordu.

Yine Tverskaya'da kuaför salonunun yakınında, görünmez bir sesin düşük bir ücret karşılığı akrabamız bize miras bırakacak mı? Gelir getiren bir yer almak mümkün olacak mı? Şarap mahzenlerini keseneğe almak mümkün olacak mı? Gelir getiren bir mal alınabilecek mi? gibi sorularına yanıt verilen derme çatma 'İzidin Tapınağı' vardı.

Dietzgen traş olurken Katkov geldi. Tüm ustalar hareketlendi. Jules, Katkov karşısında eğildi. Fransız'ın pembeye boyanmış saçları, özenle boyanmış bıyıkları, aşırı bir yardakçılığın ifadesiydi.

Katkov önde gelen bir insandı. Etkin bir gazetenin yazıişleri müdürü olarak kent kamuoyunu, Köpek meydanı ve Tverskaya çevresindeki çiftlik sahiplerini yönlendiriyordu.

Bir zamanlar saray gençliğinin özgürlükçü heveslerine önem veren de Katkov'dan başkası değildi. Fakat çiftlik sahipleri bu özgür düşünce eğilimine son verdiler. Bu, tehlikeli bir oyundu. Katkov sakin, elverişli bir yer, bir malikânecik hayal etmeye başladı. Bu düşü gerçekleşti.

Hem çiftliğe hem de çalışmalarını sürdürebileceği geniş salonları bulunan bir eve kavuştu. Moskovalı gericilerin kasvetli salonları onu da cezbetmişti.

'Moskova Bülteni' Moskova'nın isteklerini yansıtıyordu ve St. Petersburg bürokrasisi zaman zaman isterikleşen, zaman zaman da yapmacık bir tondaki bu isteklere uyuyordu. Bu, ta eskilerden beri var olan Rusya soylularının ve zenginleşen tüccar sınıfın sesiydi. Gazetede, dönemin hatları en ince ayrıntılarına dek çiziliyordu.

Moskova, Dietzgen'e her geçen gün daha iç karartıcı ve itici gelmeye başlamıştı. Kentin zengin bölgeleri bir avarelik içindeydi. Tüm sürüngenler tok bir yaşamın düzgün sularında besleniyorlardı. Gelenekler köhneleşmiş, eskiye özgü bilgelik yozlaşmıştı. Bir zamanlar yüce kabul edilen olgular şimdi alayla ve şaşkınlıkla karşılanıyordu. Zengin ve soylu Moskova, inatçı bir taşralı gibi yeniliklere karşı çıkıyor ve tam bir paçavra manzarası

sergiliyordu. Uzun sakallı, gocuklu ve yağlı çizmeli pan-Slavcılar büyük bir coşkuyla eski zamanları savunuyorlardı.

Akşamları otelin iyice ısınmış odasında Piyotr İvanoviç Nikolaşin kendisini pür dikkat dinleyen Dietzgen'e gericiler ve kendisine iğrenç gelen Slavofiller[17] hakkındaki düşündüklerini açıkça anlatıyordu:

"Ayaklanmayı büyük bir gaddarlıkla bastırarak Polonya'yı parçalayan bunlardır. 'Moskova Bülteni'ne alkış tutan, kalemiyle Polonya'nın yaralarına tuz basan Katkov'u besleyen onlardır," diyordu öğrenci, iri dudaklarını büküp uzun kollarını her iki yana açarak. "Şımarık soylu sınıfın ve milyoner tüccarların Moskovası monarşinin çok sağlam bir dayanağı oldu. Her şeye muktedir Katkov ise gözü dönmüş gericilerin tumturaklı laflar eden politik strateji uzmanı, liberalizmin baş jurnalcisi, ifşacısı ve kahini idi. Fakat uyuşuk Moskova'nın ve 'Moskova Bülteni'nin huzuru yok, çalışkan redaktörü uyku tutmuyor. Nihilizm! Nihilizm her yere sızmış durumda. Fundalıkla kaplı meydanların, kilise kapısına kadar dayanan yeşil çıkmaz sokakların sakinleri için korkunç bir felaket." Nikolaşin acı ve hüzünle gülüyordu. "Neşeden ortaya çıktı nihilizm. Ne Hitrovka'dan, Ne de Smolenski pazarının çevresindeki batakhanelerden doğdu. Orada sonsuz bir cehalet var. Tüm kentin hüznü, yoksulluğu, acısı orada ortaya çıkıyor. Orada insanlar vahşi hayvan çılgınlığıyla birbirine saldırıyorlar. Çünkü onların bir parça ekmek kadar bile değeri olmayan yaşamlarından başka yitirecekleri bir şeyleri yok. İşsizler yani. Eski toprak köleleri, ağızları yaşadıkları acılardan yanan, yaşamın bir ağ gibi hareket etmelerini engellemesinden dolayı ayyaş olan küçük zanaat erbapları, farklı yaşlardan evsizler orada bir sığınak bulmuşlardı. Onlar tehlikeli değil. Katkovlar, polisin onlarla başa çıkabildiğini söylüyor. Hayır, tehlike Moskova'ya, başkentin başka yerlerinden ilerliyor."

"Anlatın, anlatın Bay Nikolaşin, ben tüm bunları Almanya'daki arkadaşlarıma anlatacağım," diye teşvik ediyordu Dietzgen, güzel konuşan öğretmenine.

"Keskin gözlü Katkov toplarını Strastnıy bulvarındaki 'Moskova Bülteni'nin yazıişleri odasından, Bronnaya'daki dar ahşap evlere ve Krasnaya Presniya'daki karanlık kulübelere doğrultuyor. Çok uzağa nişan alıyor! Katkov'un emriyle jandarmanın copu öğrenci mahalleleri arasından geçerek ayaklanan köylülerin, işçilerin kafasına inmek zorundadır.

“Çoğunluğunu taşralı yoksul küçük memur çocuklarının oluşturduğu Moskovalı öğrenciler sokaklarının birbirine çimenliklerle bağlı olduğu Bronnayave Palaşevski arasında barınıyorlardı. İlkbahar ve sonbaharda buralar bir türlü kurumak bilmeyen boz bir çamurla kaplı olurdu. Yazın toz insanın gözlerini yakar, kışınsa kar inişli çıkışlı tümsekler oluştururdu. Öğrenciler yabancı modaya uygun olarak saçlarını omuzlarına kadar uzatır, geniş kenarlı şapkalar, geniş omuzlu paltolar giyerler ve gözlük takarlardı.”

Dietzgen ve Nikolaşin Moskova caddelerinde uzun süre gezdiler, geçenleri merakla izlediler. Küçük fabrikalardaki ustalar ve işçilerin köy usulü yaşadığı Pakrovskoye, Preobraşenskoye ve Semyenovskoye’deki varoşları da dolaştılar. Fabrika çalışanları genellikle yemekhanede toplanıyorlar ve geç saatlere kadar söyleşiyorlardı. Öğrenciler de sık sık bu söyleşilere katılıyorlardı.

Katkov’a göre nihilizm, toplumun bu iki kesimini zehirliyor, Moskova ve tüm Rusya’nın refahını tehdit ediyordu. ‘Moskova Bülteni’ bunu sürekli yineliyordu ve İngiliz Kulübü ile Soylular Meclisi’nin müdavimleri de aynı düşüncedeydi.

“Nihilizm, dalgalı kızıl saçları ve güçlü kollarıyla Moskova’nın üstüne yürüyor,” diye şaka yapıyordu Nikolaşin.

Polisler öğrencilerin tepesindeydi. Düzen karşıtı en küçük bir hareket üniversiteden atılmaya neden oluyordu. Fakat tüm bunlar Katkov’a yetmiyordu.

Çanlar çalıyor, insanları tanrıya duaya çağırıyordu. Sokaklarda, Zamoskvoreçyeli tüccarların gittikçe sayıları artan evlerinde ve köhne soylu saraylarında aynı derecede arzulanan kaçık, isterik kadınlar birilerinin ayaklarına kapanarak, kırıtarak, bağırarak yürüyorlardı sokaklarda. Bu uyanık cehalet ve korku tüccarlarından Moskova’da yüzlerce vardı. Bunlar, öğrencilere ve fabrika ustalarına göre karınları tok ve rahat yaşarlardı. Onlar için evler yaparlar, kendilerine cömertçe hediyeler alırlar, saygıyla toprağa verirlerdi.

Yine bu yıllarda Moskova’da ticaret gelişiyordu. Zamoskvoreçye bölgesi güçleniyordu. Artık, Kırım Savaşı’ndan zenginleşmiş aracılar ve tüccarların paralarıyla yapılmış yeni çanlar çalıyordu. Soyguncular sınırsız

zenginleşiyorlardı. Protesto eden düşüncelerin tamamen terk ettiği, Katkov'un, eski zaman Moskova soyluları gibi evinin etrafında salatalık ve lahana yetiştirdiği, soğuk evlerde artık yıpranmış toprak köleliği çağının yok olduğu kent, Moskova, sanki donmuştu.

Katkov emekli başkentin bu sakinliğine inanamıyordu. Bu muydu Moskova? Dietzgen'in geldiği gün Petrovski parkı yakınlarındaki bir mağazada bir provokatör öldürülmüştü. Bronnaya'da Neçayev taraftarı öğrenciler terk edilmiş ve duvarları çatlamış bir soylu konağında karargâh kurmuşlardı. Çerkesov'un kitapçı dükkânında devrimciler toplanmıştı. Nikolaşin yeraltındaki gizli toplantıya giderken az kalsın pusuya düşüyordu. Çok sayıda öğrenci, gizli derneklere üye olmuşlardı ve tutuklanmaya, mahkeme huzuruna çıkmaya, sürgüne, Zabaykal'da tek başına ölmeye hazırlardı. Tsvetnay bulvarında "Cehennem" adlı loş bir restoranda bir grup devrimci toplanmıştı. Burası uzun süre polisin dikkatini çekmemişti.

Moskova'daki işlerini bitiren Dietzgen Rusya'yı terk etmek ve Almanya'ya dönmek üzere Peter Nikolaşin'le birlikte St. Petersburg'a döndü. Dietzgen, Nikolaşin'i kendisiyle birlikte yurtdışına çıkmak için ikna etmeye çalışıyordu. Fakat Nikolaşin'in başka planları vardı.

"Üzerinde al bayrak dalgalanıncaya dek yurdumda kalmalıyım. Bu bayrağa özgürlük eşitlik ve kardeşlik yazılmalıdır," diyordu öğrenci, Rusya'nın geleceğini yüksek sesle düşlediğinde olduğu gibi, tumturaklı bir üslupla.

Nikolaşin, Rusya'da kaldığı süre boyunca Dietzgen'e Rusça öğretmeye çalıştı. Sık sık konserlere ve tiyatrolara gittiler. Rus sanatının ulaştığı düzey Alman'ı şaşırtıyordu. Çaykovski ve Musorskiy gibi üstün yetenekli müzisyenlerin daha önce bilmediği eserlerini duyuyordu. Doğrusu, Joseph Dietzgen kompozitörlere fazla değer vermezdi. Hegel'i okuyup iyice inceledikten sonra, bu sanatın anlamsız olduğuna ilişkin ondan ezberlediği sözleri tekrarlıyordu. Ancak sık sık gittiği Rus müziği konserlerinden, başka hiçbir şeyle kıyaslanamaz ölçüde zevk alıyordu. Melodinin sözsüz dili günden güne onun için daha anlaşılır olmuştu. "Hayır," diyordu o, "Hegel haksız, enstrümantal müziğin düşünce içermediği doğru değil."

Dietzgen resim sanatını seviyordu ve Rusya, ustalarıyla şaşırtmıştı onu. Resim galerilerinde, geçmişin sanatından çok, yaşamı olduğu gibi cesaretle

canlandıran genç ressamların sergilerinde gördüklerine hayran kalmıştı. Başkent tiyatrolarında Ostrovski'nin muhteşem piyesleri, Serov ve Dargomişski'nin operaları sergileniyordu. Lev Tolstoy 'Savaş ve Barış'ı bitirmişti, kitapçı rafları adlarını daha önce kimsenin bilmediği Gonçarov'un, Dostoyevski'nin yeni yapıtlarıyla doluydu.

"Bu da ne?" diye şaşkın şaşkın soruyordu Dietzgen Nikolaşin'le söyleşirken. "Düne kadar insanlarının çoğu zincire vurulmuş, köle olarak yaşayan bir ülkede sanat nasıl da gelişiyor! Halkınız ne kadar güçlü ve yetenekli."

"Evet," dedi Peter Nikolaşin, "yeraltının derinliklerinde gözü pek özgürlükseverler halkın hakları için mutlakiyete karşı mücadele ediyorlar. Rusya gericiliğin kıskacına sıkışmış durumda, ama esin perileri koro halinde onların çevresinde dolanıyor ve yurttaşlarına cömert davranıyorlar. İnsanlar, yeni kitaplarla, tablolarla, operalar ve senfonilerle sevinmeye daha fırsat bulamamışken yeni isimler ve umutlar doğuyor."

"Ülkenizle, onun hazinesi olan insanlarıyla gururlanın delikanlı, bu karanlıkta onlar bu kadar yaratıcıysa, ışık ve mutluluk tüm Rusya'yı sardığında kim bilir ne olur?" diyordu Dietzgen.

***

Liza Krasotski, kızıyla birlikte İngiltere'ye hareket ediyordu. Yıllar geçtikçe, Liza tanımadığı insanlarla ilişki kurmakta ne kadar güçlük çekiyorsa, büyümekte olan Asya da o kadar kolay kaynaşıyordu. Bu neşeli, güleryüzlü kız hiç de güzel değildi, ama dolgun dudakları ve yuvarlak çenesindeki hoş gamzesi, kalkık burunlu yüzündeki zeki ifade ile karşısındakinde sempati uyandırıyordu. Trende Asya birkaç yolcuyla tanıştı, onlardan biriyle öyle iyi arkadaş oldu ki, annesinden onu kendi kompartımanlarına davet etmesini rica etti. Bu, iri yarı, uzun boylu, oldukça sempatik birisiydi. Düşünce ve duygu yüklü derin siyah gözleri, Liza'ya Goethe'nin portresini anımsatan çıkık alnı özellikle çekiciydi. Ayrıca hayranlık uyandıran melodik ve metalik bir sesi vardı. Yeni tanışının bir Alman olduğunu öğrenince Liza Renli olup olmadığını sordu.

"Doğru, Renliyim. Herhalde tüm Renliler gibi genizden konuştuğum için nereli olduğumu çıkardınız. Kendimi tanıtmama izin verin lütfen, soyadım

Dietzgen. Joseph Dietzgen. Arkadaşlarınız arasında hemşehrilerim olmalı?”

“Güzel eyaletinizden çok kişiyi tanıyordum ve geçenlerde bunların en yetenekli olanlarından birini tanıma şansına kavuştum.”

“Eğer bir sır değilse, kimdir o! Doğrusu, çoktandır memleketimde değilim.”

“Sözünü ettiğim kişi sürgünde ve Londra’da yaşıyor. Bu çok ünlü bir bilim adamı ve devrimci. Yoksa siz başka bir ideolojik gruptan mısınız?”

“Hayır,” dedi Dietzgen yumuşak bir ses tonuyla. “Ben de eski bir isyancıyım.”

“Hiç de öyle görünmüyorsunuz. O kadar soğukkanlısınız ki.”

“Anne,” dedi Asya söze girerek. “Benim okuduğuma göre, volkan patlamadan önce sessiz ve sakin görünür.”

“Doğru,” diye canlılıkla yanıt verdi Dietzgen.

Dietzgen’in yüzünde öyle doğal bir iyilik ifadesi belirdi ki, Liza Dietzgen’in ilk uyandırdığı oldukça olumlu ifadeye tamamen inandı.

Yolculuklardaki tanışıklıklar çok çabuk kurulur ve sonradan nasıl devam edeceği hiç belli olmaz. Bazen küçük bir istasyon gibi görünüp kaybolarak yolculukla birlikte sona erebilir, ama bazen de uzun yaşam yolculuğunun sonuna dek sürebilir.

Tren batıya doğru yol alırken, Liza, Dietzgen hakkında pek çok şey öğrendi. Dietzgen geçmişte sıradan bir deri işçisiydi.

“Düşünün, ben sizin en azından bir felsefe profesörü ya da bir ekonomist ve her halükârda bir burjuva olduğunuzdan emindim. Yalnızca dış görünüşünüz değil, tavırlarınız, hatta en önemlisi konuşmanız, düşünceleriniz derin bir bilginin ifadesi,” diye itiraf etti Liza.

“Şimdi böyle proleterler de var. Ben, oldukça azimli ve gayretli, kendi kendini yetiştirmiş biriyim. Bilimsel kitaplar ve makaleler yazıyorum. Daha bir süre önce dahiyane bir yapıttan çok etkilendim ve bir eleştiri yazdım. Size, örneğin kapitalin nereden elde edildiği gibi bilimsel konular, incelemeler ilginç gelmiyor mu?”

“Siz Doktor Karl Marx’ın yapıtından mı söz ediyorsunuz?”

Dietzgen şaşırdı.

“Madam, siz bu büyük yapıtı biliyor musunuz?”

“Yazarını dahi tanıyorum. Adını vermeden bir sürgünden söz ederken kastettiğim oydu. Sizin sesiniz ve telaffuzunuz bana Marx’ı anımsattı,” dedi Liza.

“Karl Marx’la yazışmaktan gurur duyuyorum ve çok, pek çok şeyi ona borçluyum. Onun yapıtları ve mektupları sayesinde gerçeği kavrama noktasına geldim. Benim politik görüşlerim, Marx ve onun değerli dostu Engels’in propagandasını yaptığı tüm görüşlerle uyuşmaktadır. Şimdi, ülkeme döner dönmez çok kısa bir süre içinde bu insanlarla şahsen tanışmayı kafama koydum. Marx Hannover’deki dostu Kugelmann’ı ziyaret etmeyi planlıyor, ben de Hannover’e yakın Zigburg’a gideceğim. Bu bana, çok yakında o kudretli Renlinin elini sıkma umudu veriyor,” dedi Dietzgen ağırbaşlı bir tavırla.

Liza ve Asya, Dietzgen’in geçmişine ilişkin sorular sorup bir sürü ilginç şey öğrendiler.

Joseph Dietzgen kırk yaşını geçmişti. Köln yakınlarında doğal güzelliğiyle ünlü bir kasabada, çok çocuklu bir ailede dünyaya gelmişti. Babası dericiydi. Küçük yaştan başlayarak babasının küçük atölyesinde ona yardım etmişti. Yoksulluğuna rağmen, bilim, Joseph’de büyük bir ilgi uyandırmıştı, yerli bir protestan papazından Latince’yi öğrenmiş, Aristo’nun, Kant’ın kitaplarını ve tesadüfen eline geçen başka kitapları okumuştu. Doğuştan yetenekli olan Dietzgen, Fransızca’yı iyi biliyordu ve hiçbir sistematik eğitim almamasına karşın kendi kendine felsefe ve politik ekonomi okuyordu.

Yaşamı yoksullar arasında fiziki çalışmayla geçiyordu. Kendisinin bir proleter olduğunu çabuk kavramıştı ve başlangıçta tesadüfen, daha sonra da bilinçli olarak işçi sınıfının hakları için mücadeleye katılmıştı.

“O zamanlar beceriksizce, berbat fakat içten gelen şiirler yazıyordum. Halkın felaketler ve yoksullukla dolu yaşamının bilincinde olmak beni yanılgılardan ve amaçsız düşünce gelgitlerinden kurtardı. Herkesin

ezberlediği burjuva felsefesinin kölesi olmadım. Vulgar materyalizmden uzak durdum, 1848 Devrimi'nde benim için belirleyici olan 'Yeni Ren Gazetesi'nin yazdıklarıydı. Bu gazetenin propagandacısı ve öğrencisiydim." Dietzgen, anlamlı anlamlı kolunu kaldırarak birden kendisine özgü olmayan coşkulu bir tonla konuşmaya başladı: "Sönümsüz bir ateş gibi, Almanya'yı, bu büyük karanlık ormanı aydınlattı 'Yeni Ren Gazetesi' o yüce zamanda!" sustu. "Gericiler ortalığı kasıp kavurmaya başlayınca Amerika'ya iltica etmek zorunda kaldım. O zaman yirmi bir yaşıma basmıştım. Okyanus ötesinde büyük acılar yaşadım. İş ve bir parça ekmek peşinde Wiskonsin'den Meksika Körfezi'ne, Arizona'dan Mississippi'ye kadar dolaştım. Ne işler yapmadım ki o sıralar; öğretmenlik, boyacılık, deri atölyelerinde kalfalık, hamallık, gezip dolaşmadığım yer kalmadı. Ardından, bir yerlerde sağlam bir yer edinip sürekli iş bulma umudunu yitirince Ren Bölgesine döndüm. Ve orada iyi yürekli, dindar bir kızla evlendim. Ve o gün bugündür zavallı karıcığım, dinsiz, komünist kocasını Lüteryen mezhebinin himayesine döndürmesi için boş yere tanrıya dua ediyor. İyi kadın, fakat dinin esiri. Çocuklarımız var. Papaza göre, karım pençesine düştüğüm şeytandan korkmasaydı mutlu yaşayabilirdik. Ailede ruhsal anlamda yalnızım. Benim ideallerimi kız ve erkek kardeşlerim de anlamıyorlar ve uslanmaz bir hayalci olarak görüyorlar. Fakat 'Komünist Manifesto'yu okuduğum günden bu yana geriye dönüş biletim kesildi. Gaius Julius Sezar gibi söyleyeceğim 'Kura çekildi'. Ben komünistim."

"Şimdi, Amerika'da Weydemeyer'de iken sizin adınızı duyduğumu anımsıyorum," dedi Liza. "Aklımda kaldığı kadarıyla, siz Amerika'ya yeniden dönmüşsünüz. Sonuç olarak, orada çok daha iyi yaşamışsınız, doğru mu?"

"Evet. İkinci gelişimde. 1857'de kurulan New York Komünistler Kulübü'ne uğradığımda orada Weydemeyer'in arkadaşlarıyla karşılaşıyordum. İşte Marx'ın Sorge, Meyer gibi pek çok dava arkadaşını da o zaman tanıdım. Kazancım fena değildi, artık ne açlık ne işsizlik vardı. Birleşik Devletler yönetiminin göz yummak niyetinde olmadığı devrimci demokratik faaliyetlerim beni Sam Amca'nın topraklarını terk etmeye zorladı. Ren ülkesine geri döndüm, ailemin geçimini sağlamak için ağır bir iş olan eski göz ağrısı dericilik mesleğime döndüm. Fakat burada fazla kalmadım. Gereksinimler beni yeniden dünyayı dolaşmaya itti."

“Rusya’ya nasıl yolunuz düştü?” diye sordu Liza.

“Tesadüfen. Ailemle yarı aç yarı tok Almanya’da yaşıyordum, iyice sıkıntıya düşünce ‘Köln Gazetesi’nde St. Petersburg deri fabrikalarından birinin ilanını okudum. Deri işlemede yeni teknik yöntemleri bilen bir yönetici gerekliydi. Teklif her yönüyle cazipti. Rusya hakkında çok şey duymuştum ve bunlar hep çelişkiliydi. Birileri ülkede vahşi insanların yaşadığını, diğerleri ise yetenekli ve iyi eğitimli insanların yaşadığını anlatıyordu. Rusya’da yaşadığım yıllarda okumak ve düşünmek için çok zamanım oldu. Marx’ın yapıtları beynimi zenginleştirdi. Marx’a mektuplar yazdım ve yanıtlarını aldım. Ülkenizde gördüklerim, doğrusu, iyi bir üniversitede bir sınıfı okumak kadar yararlı oldu. Rusya’yı sizin de bir süre sonra tanıyamayacağınızı düşünüyorum. Rusya’yı tasfiye fırtınaları bekliyor. Düşünün, bugün St. Petersburg’daki deri fabrikasında mesai 14-15 saat. Ve Rus proleterlerinin sonunda grev yolu ile mücadeleye başlamalarına sevindim. İmparatorluğunuzda devrim krizleri kaçınılmazdır. Üstelik ülkemizde işçilerin sayısı günden güne artıyor. Köylülerin kurtuluşu yarı yoksul insan kitlesini ayağa kaldırdı. Ve bir rüzgar da savuruyor. Halkta artık eski hareketsizlik yok. Bizde, tüm dünyada ortam kızışıyor ve bu nedenle kolayca tahmin edebilirsiniz ki, Marx’ın ‘Kapital’i benim için ilk gökgürültüsü gibi.” Liza Joseph Dietzgen’den üzülerek ayrıldı.

***

Jennychen’in çocukluğundan beri en sevdiği bilim dalı tarihti. Marx’ın bütün çocukları gibi müthiş bir öğrenme arzusuyla yanıp tutuşuyordu.

“Yaşam o kadar kısa ki,” diye düşünüyordu, “geçmişin ve geleceğin en ücra köşelerine göz atma olanağı kaçırılmamalı. Bunun için yolculuktan daha ilginç ne olabilir ki, işte tarih de zaman içinde sınır tanımaz bir yolculuktur.”

Jennychen ders ve not defterlerini suni meşinle kaplı siyah bir cilt içinde koruyordu. Marx’ın büyük kızının yaşıtları albümlerini şiirlerle, süsleme fotoğraflarla, duygusal resimlerle doldururken o sayfalarını Termopiller savaşının ayrıntılarıyla Perikles ve Aspaziya’nın karakterlerine ilişkin yazılarla Solon’a ve Kleistenes’in reformları hakkında notlara ayırıyordu. Homeros, Tukidides, Heredot daha sonra da Corneilles, Racin ve Voltaire, Shakespeare, Shelley ve Burns, Dante ve Aristo onun iyi bildiği ve değer

verdiği kişilerdir. Jennychen'in düşü sahnede Shakespeare'in kadın kahramanlarını canlandırmaktı. Onun göğüsten gelen coşkulu sesi, harika endamı, güzel yüzü, düzgün diksiyonu ve kuşku götürmez yeteneği sanki sahne için yaratılmıştı. Ancak çok sayıda engel vardı.

"Eğer ailenin önyargısı olmasa, o çoktan sahneye çıkardı," diye yazıyordu annesi arkadaşına. "Dinleyenlerin çoğu onda, Rachel'in ya da Ristori'un yeteneğinin olduğunu ve onu bu adımı atmaktan alıkoymanın büyük bir hata olacağını savunuyorlar."

Jennychen tiyatroda bir amatör olarak ara sıra yer alıyordu. Profesyonel aktris olmaya cesaret edememişti. Yürekteki tutkulardan vazgeçmek çok koyar insana. Yetenekleri olan pek çok insan olanakları değerlendirmeden ve kendisinde olan değerleri insanlara sunamadan yaşamı terk ediyor.

Jennychen öğretmen olmaya ve ailesine yardım edebilmek için mümkün olduğunca kısa sürede ders vermeye karar vermişti. Her işe dürüstçe yaklaşıyor ve başkalarını eğitmenin ancak tam bir bilgi donanımına sahip olmakla olanaklı olduğunu savunuyordu. Kendisini geliştirmek ve eğitmek için çok yoğun çalışıyordu. İlk gençliğinde olduğu gibi en çok edebiyat ve tarihe meraklıydı. Kadınların farklı çağlardaki yazgısıyla yakından ilgileniyordu. Bu kadınlar Jennychen'i bazen karakterlerinin çetinliği, bazen de kahramanlıkları ve kendi yaşamına özdeş koşullardaki olağanüstü çabalarıyla çekiyordu. Bir kısmını yargılıyor, diğer bir kısmına ağlıyordu. Madam de Stael onda yalnızca çekincesiz bir saygı uyandırıyordu. Manon Roland kibirli, ün düşkünü bir burjuvaydı; fakat Jennychen, özellikle I. Napolyon'dan ve karısı Josephine'den de nefret ediyordu.

İngiltere'nin ünlü kadınlar galerisinde anne Jenny ve kızı Jennychen'i cezbedenlerin başında yetenekli feminist Mary Wollstonecraft ve hüzünlü mütevazı hali ile onun izinden yürüyen, ücretsiz hastanelerin kurucusu Florance Nightingale geliyordu. Geçmişi ayrıntılı olarak inceleyen Jennychen, büyüdüğü kentin tarihi üzerinde yoğunlaşıyordu. Meraklı Eleanor ile birlikte bu kocaman, olağanüstü Londra'yı dolaşıyordu. Jennchen, daha doğuştan, geçmişi büyülü bir şekilde canlandıran coşkulu, zengin bir hayal gücüne sahipti. Küçük kız kardeşine sanki içinde yaşamış gibi yüzyıllar öncesinin eski Londrasını anlatıyordu.

İngiliz Devrimi dönemine rastlayan büyük bir yangınla yıkılan kent 18. yüzyılın ortalarına doğru yeniden inşa edilmiş, Cromwell dönemi öncesi binalar da restore edilmişti.

Yeni yapılmış alçak evlerin üzerinden, dörtgen kuleleriyle ta uzaktan görünebilen Tower Hapishanesi yükseliyordu. Aslında bu, Romalıların kültüründen çok etkilenmiş ve bundan ötürü kölelerin de yardımıyla cesur Keltler tarafından kurulan özgür Londra için bir mezar taşıydı.

Kalenin karanlık, nemli bodrumlarında elleri ve ayakları bağlı mahkûmlar sürünüyorlardı; taca talip olma küstahlığını göstermiş şanssız biri, işvereni tarafından lanetlenmiş bir kalfa, bu nasıl adalet diyerek krala hakaret etmiş bir köylü, yargıca rüşvetini zamanında vermemiş bir davalı, toplumu cehaletten kurtarmaya yeltenmiş bir bilim adamı, vergisini ödeyememiş mükellef, itaatsiz asker, küstah şair, şüpheli bir sokak serserisi... Norman kahramanlarının eski sarayı olan bu İngiliz Bastille'inin, Tower'da parmaklıklar ardına düşen birinin yaşamını koruyabildiği enderdi.

Londra'nın sokakları o kadar dardı ki, iki kupa arabası karşılıklı olarak güçlükle geçebiliyordu. Sokaklarda, toprak üzerinden alınan ağır vergiler ve yüksek kiralar yüzünden köylerini terk etmiş evsizlerden geçilmiyordu. Eski köylüler dilencilik ve küçük çaplı hırsızlıkla yaşamlarını sağlıyorlardı.

Soylu Leydiler güvenilir hizmetçilerinin korumasında alışverişe gidiyorlar, aristokratlar evlerini silahsız bırakmıyorlardı. O zamanlar sokaklar zenginler için tehlikeliydi.

Zaman zaman patlak veren veba salgını kenti 'yoksullardan önemli ölçüde temizliyordu'.

Eğer vebaya bir de yangın eklenmişse kenti bir panik havası sarar, kilise dünyanın sonunun geldiğini ilan eder ve alevlerden çıkan leylak rengi bir duman hastalıktan yok olmuş ve dünyayı terk eden bir yeryüzü parçasını simgelerdi.

Salgınlar ve yangınlardan en fazla harap olan yer, İngiliz başkentinin liman çevresinde, o zamanlar refah içindeki Westminister ve Whitehall sakinlerinin başını çevirip bakmadıkları Londra köprüsüyle bitişik caddelerdi.

Sıcak günlerde bu lanetli barakalar toz ve pislik içinde olurdu. Derileri hastalıklı fareler, kuduz köpek ve kediler karanlık kulübeler arasında koşarlardı.

Güçlerini aşan işlerde çalışıp, korkunç bir yoksulluk çekerek tekdüze yaşam süren insanlar, pencerelerinde cam yerine kirli kağıtların asılı olduğu evlerinde böcek ısırıklarından kurtulamazlardı.

Yağmurlar sık sık yağdığında caddelerin zeminini tamamen kaplayan çukurlarda biriken kokuşmuş ve çürümeye yüz tutmuş çöpler, sıkıştırıldıkları kapı eşiklerinden kurtulup suya karışan paçavralar havayı zehirleyerek yüzüyorlardı.

Bu varoşların insanları Thames sayesinde yaşıyorlardı. İnsanlar su ve temiz hava almak için bile yaşadıkları inlerden çıkıp geldikleri Thames kıyılarında bazen yiyecek bile bulurlardı. Bazen onları, o zamanın bakış açısına göre sürükleyici, ‘neşeli’ bir gösteri beklerdi. 18. yüzyılın başında büyücülükle ve şeytanla ilişkilerinden dolayı suçlananların yargılanması sık rastlanan ve tümüyle olağan bir şeydi. Engizisyon mahkemelerinin deneyimli sadistleri tarafından uydurulan ‘suyla sorgulama’ İngiltere’de geniş çapta uygulanıyordu. Büyücülükle suçlananları, kutsamayı sembolize eden bir eylem olarak suya atarlardı. Eğer gericilerin kurbanı suya atılır atılmaz dibe inmişse, onu suçsuz kabul ederler, ancak onu sudan çıkarmak ve yeniden yaşama döndürmek için her zaman acele etmezlerdi.

Jennychen gözleri yuvalarından fırlamış olarak kendisini dinleyen Tussy’ye daha sonra şunları anlatıyordu:

“Her şeyi bilen yargıçlara göre, su günahkârları kabul etmiyordu. Suyun yüzüne çıkanların başına gelmedik kalmıyordu, onların kaçınılmaz sonu ateşti. Kent meydanlarında cadılar ve büyücülerin yakılması gibi su deneyi de çok sayıda seyirci çekiyordu. Ancak, su her zaman tartışma götürmez sonuçlar vermiyordu. 1770 yılında sığ bir nehre atılan yoksul, yaşlı bir kadının kafası nehrin dibine gömülüp bacaklarının ise suyun üstünde kaldığını okumuştum. Kilise otoriteleri bu durumu nasıl yorumlamak gerektiğini uzun uzun tartışmışlar. Bunun üzerine başka yöntemler denemişler. Zavallının tırnaklarının içine teller sokmuşlar da kanama onu aklamış; görüyor musun, şeytanın hizmetinde olanların yaraları kanamazmış.”

Tussy ablasının öyküsünü sık sık meraklı sorularla kesiyordu. Ortaçağ İngilteresine ilişkin her şeyi bilmek istiyordu. Jennychen tükenmez bir öykü kaynağına sahipti. Eleanor'a engisizyon döneminde gericilerin yaptıklarına ilişkin çok ilginç şeyler anlatmıştı.

"Büyücü avı o zamanlar için son derece iyi gelir getiren bir işti," diyordu Jennychen. "Bir günahı kanıtlayıp açığa çıkaran her büyücü avcısına hazine tarafından 20 şilin ödenirdi. Engizisyon yargıcı Mathew Hopkins, Cromwell iç savaşı yıllarında, onlarca kişiyi ateşe göndererek bir sürü para kazanmıştı. Kurbanlarına öyle bir ustalıkla ve incelikle işkence yaparmış ki onlardan bazıları çılgınlıktan ya da umutsuzluktan, şeytanla ilişkilerine dair fantastik öyküler anlatarak itiraflarda bulunup katlanılmaz işkencelerdense yakılarak ölmeyi yeğlerlermiş. Ama kaderin cilvesine bak ki, sonunda gayretli cellat Hopkins de büyücülükle suçlanmış ve yakılmış."

***

Anne Jenny'nin yoğun ve çok yönlü bir yaşamı vardı. Günlük olaylar ve Enternasyonal'le ilgili konuların ayrıntılarına giriyor, başladığı her işte eşine yardım ediyordu. Marx'ın değişik ülkelerdeki çok sayıda dava arkadaşıyla yazışmalarını yürütüyor, doğa bilimleriyle ilgili konferanslara dinleyici olarak katılıyor, klasik batı müziği konserlerine ilgi duyuyordu.

Laura'nın evlilik günü yaklaşmıştı. Annesi onun çeyizini hazırlıyordu; kar beyazı bir ketenden yatak örtüsü, ağır taftadan elbise, balayı için ekoseli İskoç ipeğinden bol ve çok uzun olmayan bir elbise. Bu elbiseyi yolculuk için özel olarak hazırlamıştı. Jennychen, Laura ve Eleanor günlük yaşamlarında aynı yaştaki tüm kızlar gibi, yerlere kadar uzanan, volanlı ve şeritle süslenmiş uzun elbiseler giyerlerdi. Kolalı iç etekler ağır kumaşlardan yapılan bu tür kıyafetlere bir çan şekli verirdi.

Evliliklerinin ilk dönemlerinde genç evlilere destek olamayacakları ve üstelik gelini ve iki kız kardeşini Bordoeaux'ya davet etmiş olan Lafargue'ın ailesinden yoksulluklarını gizlemek zorunda olacakları düşüncesi kocası gibi Jenny'yi de huzursuz ediyordu. Eğer parasal sıkıntı gençlikte acı çekmek demekse, yaşlı insanlar için ölümcül bir felakettir. Karl, tüm ruhsal güçlülüğüne karşın bu darbeleri hissediyordu. Her türlü yoksulluğa katlanabiliyordu. Fakat karısı ve kızlarının sıkıntılarını kendisinden gizlediklerini gördüğünde dayanıklılığını yitiriyordu. 'Kapital'

kendisine kayda değer bir kazanç sağlamamış ve Engels elinden geldiğince arkadaşına yardım edip yeniden onun yaşamını kolaylaştırmıştı. Modena Villas’daki sefaleti çok dikkatlice önlemiş, arkadaşını sanatsal yaratısını sürdürmeye ve yüce hedefi gerçekleştirmeye çağırmıştı. Düğün giderlerini de üstlenmişti.

Belediyedeki resmi nikah töreninden önce Lafargue nişanlısının ikinci babası Friedrich Engels’le tanışmaya Manchester’e gitti.

Nisan ayında Laura ve Paul, Londra’da resmi nikâhla evlendiler. Engels, Manchester’de acil işleri olmasına rağmen kısa süre için de olsa düğüne geldi.

Akrabalar ve en yakın dostlar arasında yapılan düğün, neşe içinde ve eğlenceli geçti. Yalnızca Lenchen değil, yeni gelin de konukları mükemmel biçimde ağırlamak için çalıştı; Engels de gelirken harika şaraplar ve Tussy’nin de ilk kez o gün tadacağı şampanyalar getirmişti.

Jennychen’se ‘İtiraflar Kitabı’ndaki sorulara Engels’ten yanıt alma fırsatını kaçırmadı.

“Boşuna direnme Engels amca, bizim Di, Mağripli gibi inatçıdır ve ne olursa olsun istediğini yaptırır.”

“Umarım şaka yapmama izin verilir. Bu ne de olsa bir fabrika müfettişinin anketi değil,” diye takılıyordu Friedrich. “Onlar çok dürüst insanlardır ama mizah duyguları fazla gelişmemiştir.”

“İstediğini yazabilirsin. Bir deneyin bakalım Fred’i zorlamayı,” diye söze girdi Marx.

Engels dostunun çalışma masasına gitti, rahat rahat oturdu, hiç karalama yapmadan, kendisine özgü titizlikle, güzel, düzgün bir el yazısıyla anketi doldurmaya koyuldu.

“Yastaymış gibi ciddi gözüken bir komedyen ancak gülünç olur,” dedi Engels, yüzüne ciddi bir ifade vererek ve Tussy’e göz kırptı.

“İnsanlarda en önem verdiğim meziyet?”

“Güler yüz.”

“Erkeklerde?”

“Başkalarının işlerine karışmamak.”

“Kadınlarda?”

“Her eşyaya bir yer bulma ve bunları her seferinde yerlerine yerleştirme yeteneği.”

“En önemli özelliğiniz?”

“Her şeyi yarım yamalak bilmek.”

“Mutluluk anlayışınız?”

“Château Margaux, 1848.”

“Bağışlayamayacağınız kusur?”

“Yalancı sofuluk.”

“Antipati duyduğunuz kişiler?”

“Cilveli, asık suratlı kadınlar.”

“Sevdiğiniz uğraş?”

“Kendi kendimi tahrik etmek ve bunun cezasını çekmek.”

“Sevdiğiniz erkek kahraman?”

“Öyle birisi yok.”

“Kadın kahraman?”

“O kadar çok ki, hiçbirinin adını veremem.”

“Sevdiğiniz çiçek.”

“Çançiçeği.”

“Sevdiğiniz renk?”

Engels tekstil fabrikasının pis kokulu boya atölyesini anımsadı ve:

“Amilin boyaları dışında her renk.”

“Sevdiğiniz yemek?”

“Soğuklardan salata, sıcaklardan İrlanda usulü haşlama koyun eti.”

“Yaşam kuralınız?”

“Hiçbir şeye sahip olmamak.”

“Sloganınız?”

“Rahat olmak.”

“Ah, Engels amca,” dedi Tussy hayal kırıklığıyla, onun yanıtlarını okuduktan sonra. “Sen şaka uğruna, boş yere kendine kara çalmışsın. Sen bambaşka birisin.”

***

Düğünden hemen sonra Lafargue’lar bir aylığına Fransa’ya gittiler, Paul’un tıp öğrenimi bittikten sonra doktorluk başvurusunu Londra’da yapmasına ve oraya yerleşmeye karar vermişlerdi.

Engels, arkadaşının ailesindeki bu mutlu olayı bir kez de Lizzy ile kutlamak için Manchester’e döndü. Ancak, o gece Lizzy hüzünlüydü.

Ablası Mary’nin ölümünden sonra Lizzy, Engels’in evinde kalmış ve beraber yaşamaya başlamışlardı. Kocasını seviyordu ve ondaki sadakati, şefkati ve derin bağlılığı görmüştü. Lizzy’nin mutluluğunu zedeleyen tek şey resmi nikahlarının olmamasıydı. Gençliğinden beri buna önem verirdi. Nikah törenleri hep hoşuna gitmişti. Düşlerinde kendisini beyaz gelinlik ve tül duvak içinde, başında çiçeklerden yapılmış bir taçla görüyordu. Kocasının soyadını taşımak ve ülkesi İrlanda’da, köyündeki dedikoducu kadınlarla karşılaştığında mahcup olmamak istiyordu. Lizzy ne kadar aydın ve özgür düşünceli olursa olsun bu konudaki belirsizlik ona acı veriyordu. Yoksul ve dindar bir ailede büyümüştü ve çocukluğundan beri birçok konuda kendisine aşılanan bazı fikirlerden kurtulamıyor, kendisini aşamıyordu. Engels ise özgürlüğe her şeyden daha fazla değer veriyor ve aileyi bir arada tutan bağların saygı, sevgi ve karşılıklı güvene dayanması gerektiğini düşünüyordu. Her türlü bağ ona onur kırıcı geliyor, evlilik törenlerini ise gülünç ve hatta utanç verici kabul ediyordu. Çağlardan beri

bu bağ bölgesel farklılıklar nedeniyle kendine özgü özellikler gösterse de kaçınılmaz bir şekilde uygulanıyordu, fakat kendisi için bunun bir zorunluluk olmadığını düşünüyordu.

Lizzy, Laura'nın düğününe sevinirken kendisi için üzülüyordu. Akşam yemeğinde Friedrich onun iyilik dolu, hüzünlü gözlerine bakıyordu.

"Sen hâlâ belediyede kara kaplı nikâh defterindeki kayıtlara, törenlere önem mi veriyorsun! Bu, yalnızca istatistik raporları için gereklidir ve kimsenin mutluluğunu artırmaz."

"Günümüzün kuralı böyle. Ben seni seviyorum, Fred, ve sürekli bana senin gerçek karın değilmişim gibi geliyor. Bak Laura ve Paul formalitelere önem vermeseler de nikâh törenlerini yaptılar."

"Sahte bir sofunun huzurunda yapılan bu ikiyüzlü, anlamsız törenlerin benim için ne kadar itici olduğunu bir bilseydin. Madem bu törenlere bu denli değer veriyorsun, en iyisi biz de Malezya'da, ateşe tapanların yaptığı gibi bir volkanın eteklerinde denize doğru durup kutsal dualar okuyarak nikahlanalım. Ne olacak, biz de bir şekilde Hint Okyanusu'ndaki adalara gidelim. Neyse, şaka bir yana, nedir seni endişelendiren? Bana inanmıyor musun yoksa?" diye sordu Friedrich.

Lizzy ağlamaya başladı. Friedrich'in keyfi kaçmıştı.

"Sakin ol, canım. Sana söz veriyorum, istediğin gibi hukuken geçerli bir nikâh kıyacağız ve sen yalnızca kendisine özgürce ve aşkının sesine uyarak eş seçmiş bir kadın değil, aynı zamanda Bremenli yaşlı bir tüccarın resmi nikahlı eşi, saygıdeğer Bayan Lizzy Engels olacaksın. Memnun musun? Unutma, söz verdim. Eğer istersen, yarından tezi yok nikah salonuna gideriz," diye önerdi Fredrich.

"Teşekkür ederim, söz vermen benim için yeterli. Artık karşı çıkmadığına göre, ne zaman olsa bunu gerçekleştirebiliriz."

Friedrich Karl'a, Laura'nın evliliği dolayısıyla evinde düzenlediği gecenin ne kadar neşeli geçtiğini anlatan 10 Nisan tarihli bir mektup gönderdi.

"Düğünü burada da büyük bir törenle kutlandı. Köpeklerin yeşil tasmaları vardı, altı çocuk için çay partisi düzenledik. Lafargue'ın büyük cam çanağı

punç fincanı olarak kullanıldı ve zavallı kirpi son kez sarhoş edildi.

“Zavallı hayvan, sarhoşluk içinde battaniyesini kemirerek, başını açtığı deliğe sokmuş ve orada öyle debelenmişti ki, ertesi sabah onu boğulmuş olarak bulmuşlardı.”

Bu haber Tussy’yi üzmüştü, Karl da bu üzüntüye Engels’e yazdığı mektupta ‘saygıdeğer kirpinin’ ölümü nedeniyle başsağlığı dileyerek katıldı.

Kızı ve damadının gidişinden hemen sonra Marx ‘Kapital’in ikinci ve üçüncü cildini yazmaya koyuldu, Adam Smith ve diğer birçoklarının kitaplarını yeniden okudu. Kâr oranı ve artıdeğer oranı arasındaki karşılıklı ilişkiyi ayrıntılarıyla irdeliyordu. Yapıtının bir sonraki cildi için bir şema hazırladı. Ancak sağlık durumu kendisini engelliyordu. Jenny’nin, tedavi olması için ikna çabalarına rağmen Karl, doktorların yardımını reddetmekle kalmıyor, hastalığının belirtilerini ev halkından gizliyordu. Dostluklarına dayanarak Jenny, belki Engels onu sağlığına dikkat etmesi konusunda ikna eder umuduyla defalarca başvurmuş ve Manchester’deki Engels’e bir mektup daha yazmıştı.

“Sayın Bay Engels!..

“Ona ilişkin bir dizi önemli şikayetimi bildirmek zorundayım... Özellikle Hannover kampanyasından sonra sağlığı pek iyi değil. Sürekli öksürüyor ve sağlığını düzeltmek için önlemler almak yerine büyük bir azimle Rusça öğrenmeye başladı. Düzensiz besleniyor, dinlenmeye zaman ayırmıyor. Koltuk altında baş gösteren şirpençe çıbanını bize ancak hastalık olgunlaştıktan ve sertleştikten sonra gösterdi. Sayın Bay Engels, sizin buraya yerleşmenizi son yıllarda o kadar düşledim ki!.. Pek çok şey başka türlü olabilirdi. Sayın Bay Engels, bu konuda mektuplarınızda ona hiçbir uyarıda bulunmayınız. Bugünlerde çok çabuk öfkeleniyor ve bu konuda size yazdığımı öğrenirse bana çok kızacaktır.”

Jenny, mektubun devamında Engels’ten, Wilhelm Wolff ve Marx’ı da tedavi etmiş olan doktoruyla Manchester’e geldiğinde konuşmasını rica ediyordu.

“Gumpert, onun güvendiği tek doktor,” diye sürdürüyor ve kendine özgü mizahıyla şunları ekliyordu:

“Ailemizde şu anda tıbbın her türlüsünden ve her doktordan nefret hüküm sürüyor, ama yine de onları göz ardı etmeyeceğiz.”

Bu sıralarda ‘Kapital’in ilk cildi insanlarda büyük hayretler uyandırmış, okuyanı adeta fethederek kendi yolunu açmıştı. Bir devir başlatan, bir çığır açan tüm kitapların, yazgıları karmaşık ve alışılmadıktır. Yakılsalar, yok edilseler bile onlar küllerinden yeniden doğmuşlar ve yüzyıllar sonra kendi zafer yürüyüşlerini gerçekleştirmişlerdir. Bunları yazanlar aforoz edildiler, haksız yere yerildiler, ancak bu kitaplar insanları mutlu ederek ve onların ruhunu zenginleştirerek yazarlarını yeniden diriltiler ve yeni bir yaşama başladılar. Görmezden gelindiler ve suskunlukla yok edilmeye çalışıldılar. Ama onlar bir fırtına gibi daha da güçlü bir şekilde tüm yeryüzüne yayıldılar, her eve girdiler. Dahice düşünceler ve duyguların ifadesi olan bu kitaplar hiç değişmeksizin er ya da geç gereksinim duyanlara ulaştı ve insanların mutluluğu ve iyiliği için hizmet ettiler. Hiç kimse ‘Kapital’i zafere giden yoldan alıkoyamazdı, çünkü dahice olan, ölümsüzdür.

Marx elli yaşına basıyordu. İnsanların yaşam yoluna damgasını vuran sayılarda gizemli bir güç vardır. Bu güç, kuşaktan kuşağa bir bellek gibi aktarılarak insan bilincinde yer etmiştir. Yıllar insanı öldürür, sayıları ise yüceltir.

Marx ‘Kapital’in üçüncü cildi üzerinde çalışıyor ve bu çalışmasında yüce bir tatmin ve mutluluk buluyordu. Sayıların, araştırmaların, derin düşüncelerin karanlık, bilinmez ve korkunç girdabına dalıyor, ardı ardına bir inci dizisi gibi paha biçilmez, berrak bilimsel gerçekler keşfediyordu. Yakınları ona yarım yüzyıllık bir gövdenin jübilesini anımsatmışlardı.

Karl purosuna uzandı ve yaşadığı yılları düşünmeye koyuldu. Elli yıl! Yaşlılığın eşiği! Çalışma odasının penceresinden mayıs çiçeklerinin kokusu geliyordu. Böcekler vızıldıyor, kuşlar cıvıldaşıyordu. Karl purosunu ateşledi, bir nefes çekti ve başını elleri arasına aldı.

“Ah Karluşa, hâlâ yoksulsun ve yoksul öleceksin. Eğer beni dinlesen ve tüm insanlığı mutlu etmeye çabalamak yerine sermaye biriktirip Philips amca gibi, hatta ondan da zengin yaşasan olmaz mı? Ah, sende bu kafa varken...” diyen rahmetli annesinin sözlerini anımsamıştı.

Karl alaycı bir şekilde gözlerini kıstı. Uzun yıllar kendisini hep zora sokmuş, anayurdundan sürülmüş, yoksul ve hasta olarak yaşlılığa adım atmıştı. Onunla birlikte karısı ve çocukları da ağır bir yoksulluğa katlanmışlardı. Ancak yaşadıklarının bir değerlendirmesini yaparken biliyordu ki yaşama yeniden başlama olanağı olsaydı yine aynı yolu izler ve bundan asla vazgeçmezdi.

Jenny, kendisini kutlayıp onun saçları ağarmış başını göğsüne bastırdı ve derin bir duygusallıkla, "Yaşamda ender rastlanan çok değerli her şeyi, gerçek aşkı; yani seni, ve dostluğu; yani Friedrich'i tanıdığıma çok memnunum," dedi.

Aynı günlerde Marx Engels'ten bir mektup aldı.

"Değerli Mağripli! Benim de yaklaşmakta olduğum, ellinci yaş gününü kutluyorum. Yirmi beş yıl önce, bu yaşımıza kadar çoktan giyotine gitmiş olacağımızı düşünen heyecanlı gençlerdik."

Kocaman bir ay kütlesinin, okyanuslarda gel-gitlere yol açarak deniz girdaplarını kendisine çektiği gibi, bir dahi de manyetik bir çekim gücüne sahiptir.

Jenny von Westphalen de Marx uğruna aristokrat olmanın tüm ayrıcalıklarını feda etmişti, onu sınırsız seviyordu.

Engels, arkadaşına yaratma olanağı sağlamak için en verimli yıllarına acımamıştı. Wilhelm Wolff, emeğiyle biriktirdiği mütevazı malvarlığını Marx'a miras bırakmıştı, tıpkı Helene Demuth'un kişisel çıkar gözetmeksizin tüm yaşamını Marx ve ailesine adadığı gibi.

Marx devrimcilerde güven uyandırıyor, bilim adamlarını kendisine hayran bırakıyor, şairlere ise esin kaynağı oluyordu. Bütün bunlara rağmen Marx çok alçakgönüllüydü. Farklı uluslardan ve mesleklerden insanlar onun dostluğunu kazanmak için türlü girişimlerde bulunuyorlar ve onu yakından tanıdıktan sonra kayıtsız kalamıyorlardı.

Marx, yine eskisi gibi çalışma saatlerinin büyük bir bölümünü Genel Konsey'in işlerine ayırıyordu. Anayurdundaki devrimci hareketi sürekli izliyordu. Bismarck'ın gözdesi olan düzenbaz Schweitzer, Marx'tan Almanya Genel İşçi Birliği'nin haince tutumuna karşı ısrarla mücadele eden

Liebknecht’i yola getirmesini rica ediyordu. Schweitzer bu Birliğin Başkanı Lassalle’ın yerine geçmiş ve onun sadık taraftarı olarak kalmıştı. Yanıt mektubunda Marx, alışılmış yıkıcı mantığıyla Schweitzer ile Enternasyonal üyeleri arasındaki anlaşmazlığın özünü açıklıyordu. Rahmetli Lassalle’ın ve bugünkü Almanya Genel İşçi Birliği’nin sekter tavırlarını, hatalarını ve ikiyüzlülüğünü açık açık eleştiriyordu. Uluslararası Birliğin sekreteri sıfatıyla Liebknecht ile Schweitzer arasında arabuluculuk yapmaya razı olurken, Almanya Genel İşçi Birliği’nin yanlış çizgisiyle mücadele etme hakkını şart koşuyordu. Marx Almanya’daki sendika hareketinin gelişim çizgisini dikkatle gözlemliyor ve bu konuda Genel Konsey’e rapor veriyordu.

Bir keresinde Kugelmann, Marx’a, Berlin’den profesör Hanssen’in kendisine Prusya başkentinde bir akademik kürsü önerme niyetinde olduğunu bildirmişti.

Kıt kanaat geçinen, borçlardan bunalmış proletarya önderine hatırı sayılır bir gelir getirecek, yaşamsal gereksinimlerini tümüyle sağlayacağı bir çalışma ortamı defalarca önerilmişti. Başbakan Bismarck, basının önde gelen organlarında yer alması yönünde ikna etmeye yeltenmişti. Marx, profesör cüppesini giymek için ülkesine dönebilirdi. Karısının, Prusya’nın etkili bir bakanı olan kardeşine yüzünü kızartıp başvurması borç ve yoksulluk ağının tamamen parçalanması için yeterli olabilirdi. Fakat Karl ve Jenny, hiç tereddüt etmeden ödün vermeyi reddettiler.

1868 yılı sonunda Engels ve Marx birbirlerine şu mektupları yazıyorlardı.

“Sevgili Mağripli!

“İlişikte yer alan sorulara tam bir netlik içinde yanıt vermeye çalış ve hemen geri dönen postayla gönder ki yanıtını salı günü sabahtan alayım.

“1) Tüm borçlarını ödemen ve kendini rahat hissedebilmen için ne kadar paraya ihtiyacın var?

“2) Yıllık olağan giderlerin için 350 sterlin yeter mi (hastalık ve öngörülmez istisnaları bunun dışında tutuyorum)? Söyle ki yeni borçlar yapmak zorunda kalmayasın! Eğer yetmiyorsa, sana gerekli olan miktarı sen kendin yaz. Bu arada tüm eski borçların öncelikle ödenmesi gerekiyor. Doğal ki, bu en önemli sorun.

"Söz konusu olan şu ki, Gotfried Ermen'le görüşmelerim öyle bir noktaya geldi ki kontrat süremin sona ermesine –30 Haziran– kadar hisselerimi satın almak istiyor. Yani bana, beş yıl boyunca kendisiyle rekabette olan hiçbir kuruluşa girmemem ve daha sonra da firmayı kullanmasına izin vermem şartıyla belli bir para öneriyor. Bu da elde edebildiğim tek şey. Teklif edilen miktarın, herhangi bir olayın bizi kıtaya dönmeye zorlaması ve dolayısıyla beklenmedik masraflara sokmasını da hesaba katarak bizim birkaç yıl para kaygısı olmadan yaşamamıza yetip yetmeyeceği benim için bir soru işaretidir. Gotfried Ermen'in bana önerdiği miktar (bunu bana önermeden çok önce ben bunun sana verilmesi gereken ödemeyi kapatmaya gitmesine karar vermiştim) benim sana beş-altı yıl boyunca yılda 350 sterlin hatta acil durumlarda biraz daha fazla gönderme olanağımı *garanti ediyor*. Fakat bildiğin gibi zaman zaman yeniden borçlar birikirse ki bunlar yine sermayeyle ödenmek durumunda kalınır –bütün ayarlamalarım altüst olur–. Hesaplarım, tam da geçim masraflarımız yalnızca *gelirlerden* değil aynı zamanda da –baştan– kısmen sermayeden karşılanıyor oluşuna dayanmak zorunda olduğundan, bu hesaplar biraz karmaşık ve harfiyen uyulması gerekiyor, yoksa batarız.

"Benim Gotfried Ermen'le bundan sonraki ilişkilerim, sana gerçek durumu olduğu gibi özetlemeni rica ettiğim yanıtına bağlı olacaktır. Bu durumda, sana gerekli olacak miktarı belirle ve ne yapabileceğimize bakalım.

"Yukarıda sözü edilen beş-altı yıldan sonra ne olacağı, doğrusu, benim için de belirgin değil. Eğer her şey bugünkü gibi kalırsa, sana elbette her yıl 350 sterlin ya da fazlasını verebilecek durumda olmayacağım, ama yine de bu en az 150 sterlin olabilir. Ancak, o zamana kadar çok şey değişebilir, ayrıca yayın çalışmaların da sana bir şeyler sağlayabilir.

"Eşine ve kızlarına en iyi dileklerimi ilet. İlişikteki fotoğraflardan birini Laura'ya gönder.

Senin F.E."

"Sevgili Fred!

"Ben gerçekten de senin bu sınırsız iyiliğin karşısında ezildim. Karımdan tüm hesapları çıkarmasını rica ettim ve borç miktarı benim düşündüğümden

daha fazla çıktı: 210 sterlin (Bunun 75 sterlini tefeciye ve faize ödenecek).

“Bunun dışında, doktorun çiçek hastalığının tedavisi için daha açıklamadığı faturayı da eklemek gerek.

“Son yıllarda biz 350 sterlinden fazla harcadık, fakat bu miktar yeterlidir, çünkü, birincisi, son yıllarda Lafargue bizde yaşadı, ve o nedenle giderler oldukça arttı. İkincisi, her şey borçla alındığı için çok fazla ödemek zorunda kaldık. Borçlardan tamamen kurtulduktan sonra ben bütçeyi idare edebilirim.

“Evde durum son aylarda o kadar zorlaştı ki sen bunu Jenniçka’nın –benden habersiz– bir İngiliz ailesiyle çocuklarına *öğretmenlik* yapmak üzere anlaşmasından çıkarabilirsin! Kızımın hemen hemen tüm gün küçük çocuklarla ilgilenmesi gerekiyor. Dersler ancak Ocak 1869’da başlayacak. Çocukların annesi, doktor Monroe’nun eşi, görüşmeye geldiğinde ben yükümlülüğü *yalnızca bir ay* olması ve bu bir ay süresince de vazgeçme hakkının saklı kalması koşuluyla onayladım. Bu olay bana ne kadar acı verdi tahmin edersin.”

1868 yılı Aralık ayının sisli, yağmurlu günlerinden birinde Genel Konsey bir oturumunda, Bakunin’in ‘örgütünün’ Uluslararası İşçiler Birliği’ne kabul edilmesi talebini inceledi. Yanıtı hazırlama görevini Marx üstlendi. Her zaman olduğu gibi, eve döner dönmez ayrıntılı olarak bilgiler vererek Engels’e mektup yazdı ve incelemesi için Bakunin’in örgütünün tüzüğünü gönderdi.

Bir hafta sonra Genel Konsey oybirliğiyle aldığı kararda kendi tüzüğü olan ve Enternasyonal’in içinde ve dışında faaliyet gösterecek ikinci bir uluslararası örgütün, işçilerin birliği davasına kaçınılmaz olarak zarar vereceğini ve anlaşmazlıklara yol açacağını vurguladı.

Bunu öğrenen Bakunin Cenevre’den Londra’ya, Uluslararası Birliğe ‘Sosyalist Demokrasi Örgütü’nün programını ve tam birlik konusundaki görüşlerini içeren bir mektup gönderdi. Ayrıca kendisini Marx’ın öğrencisi ilan etti.

Bir süre sonra ‘örgüt’ kendisini lağvetti ve üyelerinin Enternasyonal’in bir şubesine dahil edilmesini rica etti. Genel Konsey buna razı oldu, ancak Marx’ın belirlediği koşullarla. ‘Örgütün’ ‘sınıfların eşitlenmesi’ koşulunun

yerini ‘sınıfların ortadan kaldırılması’ formülü aldı. Bakunin’ciler Uluslararası İşçiler Birliği’ne katıldılar.

***

St. Petersburg Sansür Kurulu, Marx’ın ‘Kapital’inin Almanca baskısını hemen incelemişti.

Sansür Kurulu raporunda şunlar yazıyordu:

“Beklendiği gibi, kitapta Enternasyonal Birliği’nin malûm başkanının sosyalist ve din karşıtı olduğunu belirten pek çok bölüm vardır. Fakat Marx’ın kapitalistlerin işçilerle ilişkilerine dair eleştirileri ne kadar güçlü, ne kadar sert olursa olsun, sansür bu eleştirilerin önemli bir zarara yol açacağını düşünmemektedir, çünkü bu eleştiriler, söz yerindeyse, bu kitabın içeriğini oluşturan soyut, karanlık politik-ekonomik delillerin yoğun denizinde boğulacaktır. Söylenebilecek olumlu olgu şudur ki, Rusya’da kitabı çok az kişi okuyacak ve sınırlı sayıda kişi anlayacaktır.”

1868 sonbaharında Marx tanımadığı Petersburglu bir Rustan mektup aldı. Takma adı ‘Nikolay’ olan ‘Petersburg Karşılıklı Yardımlaşma Derneği’nde çalışan yirmi dört yaşındaki Nikolay Frantzeviç Danielson, ‘Kapital’in Rusça’ya çevrilmekte olduğunu ve yayıncı Polyakov’un kitabı basmayı kabul ettiğini bildiriyordu. Danielson’un ricası üzerine Marx bir fotoğrafı ile kısa bir özgeçmişini gönderdi.

‘Kapital’in çevrilmesi fikri, ‘Rublev Derneği’ olarak anılan birliğin üyeleri tarafından ortaya atılmıştı. Meraklı ve dürüst birkaç genç insan halkı bilgilendirmek için birleşmişlerdi. Onlar adaletten mahrum ve yoksul yurttaşlarda da genel insanlık idealleri olan iyilik ve eşitlik uğruna mücadele isteği uyandırmak için çabalıyorlardı. Bu amaçla entelektüel gençlik diğer ülkelerde yayımlanan yeni ve önemli ne varsa bilmek, tanımak, tanıtmak, üyelik aidatlarının elverdiği ölçüde bu kitapları çevirmek ve ülkelerinde yayımlamak için çalışıyordu.

‘Rublev Derneği’nin fikir babaları ve kurucularının başında Çernişevski’nin öğrencisi Hermann Lopatin geliyordu. Lopatin, Çar jandarmalarının pençesine erken yaşta düşmüş, büyük yetenekleri olan, üniversiteyi çok iyi dereceyle bitirmiş, üç yabancı dili rahatça konuşabilen

ve eylem için can atan çılgın bir devrimciydi. Garibaldi saflarında özgürlük mücadelesi vermek için gizli yollardan yurtdışına çıktı ve bencilce bir bireysel ilerleme isteği ile değil, tüm halkın mutluluğu için çaba gösteren özverili ve adanmış kişilere çok görev düşeceği inancıyla Rusya'ya döndü. Hermann Lopatin, yüreğindeki sevgiyi tüm insanlığa sunabilecek istisnai kişilerdendi.

Lopatin, Rusya'nın devrimci gençliğiyle iç içeydi, sürgündekilerle mektuplaşıyordu, sosyalist yazını takip ediyordu. 'Kapital' Almanya'da piyasaya çıkar çıkmaz 'Rublev Derneği' üyeleri hemen edindiler. Marx'ın kitabını, daha çok sayıda kişiye ulaştırabilmek için Rusça'ya çevirme isteği işte o zaman ortaya çıktı. Fakat Lopatin Marx'la yazışmadı, çünkü bir süre sonra tutuklandı, Petropavlovsk kalesine hapsedildi, daha sonra da sürgüne gönderildi. Lopatin'in üniversiteden yoldaşı ve tüm yaşamı boyunca arkadaşı olan Nikolay Danielson, Polyakov'la kitabın basımı konusunda anlaştıktan sonra, mektubun Londra'ya gönderilmesi işini Lopatin'in o zamanlar yakın arkadaşı olan 'Rublev Derneği' üyesi Liyubavin üstlendi. Üçü de iyi derecede Almanca biliyorlardı.

Hermann Lopatin sürgünden yurtdışına kaçmayı başarmıştı. Petersburg Derneği'nin kararı ve yayıncı Polyakov'un ricasıyla Moskova'ya gelmeden önce Cenevre'ye gitti. Oradaki Rus göçmenlerin bağlantısız, kavgalı gruplara dağılmış olması, ortama hakim olan dedikodu ve kişisel düşmanlıklar Lopatin'i şaşkına çevirmişti. Rus sürgünler arasında Lopatin'in var olmasını istediği dostluk, kaynaşma, ortak hedefte birleşme gibi duygular yoktu.

İngiltere gibi, İsviçre de dünyanın dört bir yanından mültecilerin akın ettiği bir ülke olmuştu. Leman gölü kıyılarına çok sayıda Rus da yerleşmişti. Onlar arasında Çernişevski'nin dava arkadaşları, dağıtılan isyancı 'Halk Egemenliği' grubunun üyeleri ve diğer politik sürgünler vardı. Burada Bakunin ve ona yakın olan ve Cenevre'de Marx ve Engels tarafından 'kışla komünizmi' olarak nitelenen düşüncelerin propagandasını yapan bir dergi yayınlamaya başlayan Sergey Neçayev, önemli bir etkiye sahiptiler. Yirmi üç yaşındaki Neçayev, hoşgörüsüz bir iktidar düşkünü, 'Araçları belirleyen amaçtır' sloganını şiar edinmiş düzeysiz demagog tipinin tamamen ustalaşmış bir örneğiydi. Ona göre, provokasyonlar, imzasız mektuplar, şantaj, hatta katliam toplumsal savaşlarda kabul

edilebilir eylemlerdi. Kendisi için mutlak egemenlik talep ediyor ve dernekte hiçbir eleştiriye ve itiraza katlanamıyordu. Neçayev gizli derneğin çıkarlarını koruma bahanesiyle St. Petersburg'da üniversite öğrencisi İvanov'u öldürmüştü. Daha sonra yurtdışına kaçmış ve Cenevre'de destek ve anlayış gördüğü Bakunin'e sığınmıştı.

Lopatin; Çar Hükümetinin, Neçayev'in bir cinayet suçlusu olarak iadesini talep ettiği bir dönemde geldi İsviçre'ye. Rus mülteciler, buna karşı çıkmaya çalıştılar ve İsviçre Hükümeti'nden Bakunin'in arkadaşını iade etmemesi talebinde bulundular.

Lopatin, Rus mültecilerin çok çirkin bir söz düellosuna giriştikleri toplantılara katıldıktan sonra, onların zavallılığı ve mücadele için kesinlikle uygun olmadıkları kanısına vardı. Anarşistlerle tüm bağlarını kopardı, ideolojik bakımdan yakın olduğu halkçılarla geçinemedi. Kendi yurttaşlarının çoğunda açık ve net bir çizgi göremedi ve kendisini yalnız ve yabancı hissetti. Çekişmeler nedeniyle birbirinden kopmuş ve zayıf düşmüş olan ve yetkin, saygın bir lideri bulunmayan Rus devrimcilerinin birliği için Lopatin'de daha sonra takıntıya dönüşecek olan, 'ne pahasına olursa olsun Sibirya'ya sürülen Çernişevski'yi kurtarma' düşüncesi işte o zaman doğdu.

Önemli ölçüde Bakunin'in hileleri, entrikaları ve diktatörce tavırlarının sebep olduğu güç durumdan çıkış yolunu gösterebilecek bir kişi daha vardı. Ve Lopatin, Marx'ın yardımıyla teorideki kuşkulardan arınabilmek umuduyla Londra'ya gitmeye karar verdi. Fakat gidişinin başlıca nedeni 'Kapital'in çevirisi konusu idi.

Küçük bir gemi ile Dover'a yaklaşırken güçlü, yapılı fiziği ve yakışıklı, bilge yüz ifadesiyle dikkatleri üzerine çeken Lopatin çok heyecanlıydı. Miyop olduğu için sürekli kullandığı ve zeki bakışlarıyla derinleşen gri gözlerini gizlemeyen gözlüklerini alışkanlıkla sık sık çıkarıyor ve siliyordu.

Enternasyonal'in lideri artık çok ünlüydü ve büyük insanlar her zaman bir parça çekingenlik uyandırırlardı. Çünkü onlar kendisi ile karşılaşan her insan için ölçüdürler. İnsanın kendisini küçük biri olarak görmesi kolay değildir. Ancak Hermann Lopatin'in bu buluşmadan çekinmesine gerek yoktu. Düşünme yeteneği vardı ve yirmi beş yaşında olmasına rağmen çok şey biliyordu. En önemlisi de mutlakiyetle mücadele için karşı konulmaz bir silah elde etmek istiyordu.

Sonunda Lopatin istediği Maitland-Park Road caddesine ulaştı ve fenerin ışığında duvardaki 1 numarasını gördü. Karşısında gri boyalı küçük bir ev olan iki katlı Modena Villas vardı, evin arkasında da yemyeşil bir bahçe.

Karl Marx tenha bir yerde yaşıyordu. Bunun pekçok nedeni vardı. Yaratı ve yoğun çalışma sakinlik ve konsantrasyon gerektirir. Ve başka hiçbir şey bu yoğunluğa; koşuşturmalar, gereksiz konuşmalar, gereksiz rastlantısal karşılaşma ve tanışmalar kadar zarar veremez. Tüm bunlar, hızını almış akmakta olan derin bir nehrin suyunu azaltan bir dip çamuru gibidirler.

Marx'ın evinde herkes bayağılık, dedikodu ve amaçsız zaman kaybından kaçınıyordu. Üstelik 'Komünist Parti Manifestosu'nun, 'Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i' ve 'Kapital'in yazarı, uluslararası işçi hareketinin lideri, birkaç ülkenin polisinin ilgi alanındaydı. Ajanlar ve provokatörler değişik bahanelerle ona ulaşmaya çalışıyorlardı ve bu nedenle Marx kendisini ziyarete gelen tanımadığı insanları titizlikle araştırıyor ve oldukça ihtiyatlı davranıyordu. Lopatin hakkında Lafargue'dan çok övgü duymuştu. Genç Rus'u dostça karşıladı. Lopatin daha ilk karşılaşmalarında yalnızca Marx'ın değil, ailesinin de hoşuna gitmişti. Bir zamanlar Lafargue gibi, tüm Modena Villas sakinlerinin dostu oldu ve neşeli Tussy ile sıkı bir dostluk kurdu, Tussy, Lopatin'e Maitland-Park Road 1 numaralı evdeki tüm hayvanları tanıttı.

Karl, karısı ve kızları gibi hayvanları şefkatle sever ve onlar da bu sevgiye büyük bir bağlılıkla karşılık verirlerdi. Fakat tüm köpeklerin, kaplumbağa ve kirpinin en üst amiri siyah gözlü, ele avuca sığmaz Eleanor'du. Kedileri Tommy, Lenchen'e sorun çıkaranların başında geliyordu, çünkü evde sık sık akla gelmedik düzensizlikler yaratan yeni yeni yavrular beliriyordu. Tüm odalara girip çıkıyor, ayak altında dolaşıyor, vahşi çığlıklar atıp yerleri kirletiyorlardı.

Uzun tüylü Whiskey, sahibesi Tussy'den bir adım dahi uzaklaşmaz; o yokken de Karl'ın koltuğunun altında yatardı. Kocaman, sakar bir köpekti ama aynı zamanda uysal ve duyarlıydı. Whiskey, Marx'ın yaşlı cadı diye çağırdığı Tommy'nin aksine herkesin sevgilisiydi. Evde, yufka yürekli Eleanor'un sokağa atılmış köpekler arasından topladığı başka köpekler de vardı. Sambo, Blekley ve Dikki, bunlar arasında olağanüstü müzik kulağıyla Dikki ön plana çıkıyordu ve Marx herhangi bir şarkı mırıldandığında hafif bir ulumayla onu taklit ediyordu.

“Dikki opera aryalarını ve şarkıları sever, fakat ıslığa tahammül edemez. Ben herhangi bir melodiyi ıslıkla seslendirir seslendirmez Luther’in şeytanı görünce yaptığı gibi, hemen bana sırtını döner ve seğirterek yanımdan uzaklaşır,” diyordu. Marx, Rus konuğuyla bahçede gezerken.

Tam bu sırada Lopatin’in ayağının altına kocaman bir kaplumbağa sokuldu.

“Bu Jocko,” dedi Eleanor gülümseyerek. “İngilizlerin çoğu gibi tasalı bir hali olmasına karşın, inanın çok akıllı bir yaratık.”

Kaplumbağa minnacık dar kafasını dışarı çıkardı ve kendisini sahiplerinin okşayışlarına teslim etti. Daha sonra küçük bir tümseğin altındaki çukurlardan birine girerek gözden kayboldu.

***

Marx kusursuz bir dilbilimciydi. Engels gibi o da yabancı dilleri kolaylıkla öğreniyordu. Eski ve başlıca Avrupa dilleri dışında, Romence de biliyordu ve 1869’da Rusça öğrenmeye başlamıştı.

“Yabancı dil olmadan olmuyor,” diyordu. “Yabancı dil yaşam mücadelesinde bir silah. Değişik halklara komünizm propagandası yapabilecek insanlar gerekli.”

Marx’ın çalışma odasındaki kitap raflarında yüzden fazla Rusça kitap vardı. Not defterinde bu kitapların kataloğu için birkaç sayfa ayırmıştı. Kitapların büyük çoğunluğunu Petersburg’dan Danielson göndermişti. Marx’ın okuduğu kitaplarda notlar, işaretler, çizgiler vardı. Dobrolyubov, Çernişevski, Herzen, Şçedrin, Saltıkov, Gogol, Puşkin, Lermantov ve Flerovski’nin yapıtlarını el altında bulundurmak için Marx raflardan çıkarıp koltuklara ve masalara koyardı. Bunları çoğunlukla sözlüksüz okuyordu.

Hermann Lopatin Marx’a geldiğinde, Marx Rusça konuşma dilini yeterince rahat kullanıyordu. Bu, ‘Kapital’in yazarının Rus yazarlarının kitaplarını bu kadar iyi bildiğini beklemeyen Lopatin’i şaşırtmıştı.

Marx bu genç Rus öğrenciyi sınava çekiyordu ve ona birkaç soru sordu.

“Politik ekonomiyi derinlemesine incelediniz mi?”

“Yeterince değil,” dedi Lopatin düşünmeden. “Bizim grupta, Petersburg’da bu konuyla, felsefeyle olduğu kadar ilgileniyor olsak da.”

Şaşırmış bir şekilde gülümseyen Marx, Rusça olarak, “Sizin büyük şairiniz Puşkin, kahramanı Onegin üzerine şu dizeleri yazarken ekonomi biliminin erbabı olduğunu kanıtlamıştı,” dedi.

“Homeros’u, Feokriti paylıyordu,
Ama Adam Smith’i okuyordu.
Derin bir ekonomist olmuştu.
Yani devletin nasıl zenginleşeceğini,
Neyle ve neden yaşadığını
Sıradan bir ürün varken
Devlete altının gerekmediğini
Hesap edebiliyordu.
Babası onu anlayamadı
Ve toprağını rehin verdi.”

Yeniden İngilizce’ye geçerek sözlerine devam etti Marx: “Onegin’in babası malın para olduğunu kabul etmek istemiyordu. Fakat diğer Ruslar bunu çoktan anlamışlardı. 1838-1842 yıllarında İngiltere’ye Rusya’dan tahıl getirildiğini anımsamak yeterlidir. Ben ona bu konuda yazmıştım.”

Lopatin’le daha ilk karşılaşmalarında ve daha sonra birçok kez Marx, Çernişevski’den özel bir saygıyla söz etti. Marx, çağdaş ekonomistler arasında özellikle Çernişevski’nin gerçek özgün bir düşünür olduğunu, oysa diğerlerinin yalnızca derleme bilgilerle yetindiğini düşünüyordu.

“Kuşkusuz,” diyordu Marx, “onun yapıtları özgünlük, güç ve düşünce derinliği taşıyor, ekonomide çağdaş yapıtlar arasında gerçekten de onunkiler okunmaya ve incelenmeye değer yegâne yapıtlardır.”

Marx, Ruslar’dan hiç kimsenin böylesine önemli bir düşünürü Avrupa’ya tanıtma kaygısı taşımamış olmasına öfkeleniyordu.

Marx, Hermann Lopatin’e defalarca; “Çernişevski’nin politik ölümü yalnızca Rusya’da değil Avrupa’da da bilim dünyası için bir kayıptır,” demişti.

Marx’ın, Lopatin’in ideolojik rehberi saydığı Çernişevski’ye yaklaşımı, Lopatin’in, aklından çıkmayan tutsağı özgürlüğüne kavuşturmak için gereken bütün girişimlerde bulunma isteğini güçlendirdi. Çernişevski’nin yurtdışına kaçışını örgütlemek Lopatin’e gerçekleştirilebilir geliyordu ve ‘Nasıl Yapmalı’nın yazarını kurtarma planı üzerinde enine boyuna düşünüyordu.

Bir keresinde Hermann Lopatin, bir hükümet başkanı nasıl olmalıdır konusunu konuşurken, Marx’a, Şelgunov’un ‘Genç Kuşağa’ adlı kitabından bir bölüm okudu:

“Bize ne çar, ne imparator, ne dini lider, ne de kalıtsal yeteneksizliği örten kral cübbesi gerekli; biz aklı başında, sıradan, ölümlü ve kendisini seçmiş olan halkı anlayan bir yeryüzü insanı istiyoruz. Bize Uspenski Kilisesi’nde yağlanmış bir imparator değil, görevi karşılığında maaş alan seçilmiş bir baş gerekli.”

Lopatin, Marx’ın yapıtını büyük bir coşku ve mutlulukla çevirmeye başladı; üstelik yazarla görüşebiliyor ve onun öğütlerine başvurabiliyordu. Ancak çevirmen ilk bölümün içinden bir türlü çıkamadığını itiraf etmek zorunda kaldı. O zaman Marx ona bu çıkmazdan kurtuluşun yolunu gösterdi. Lopatin kendisi için daha kolay olan ikinci bölümü çevirmeye başladı, böylece ağır ağır dilin özelliklerine, anlatım biçimine ve yapıtın temasına alışmış oldu. Marx’la doğrudan teması sayesinde ‘Kapital’in çevirmeni dildeki canlılığı ve keskin ironiyi, yazarın stilinin özelliklerini, düşüncelerindeki devrimci şahlanışı verebiliyordu. Rus dilini artık yeterince bilen Marx ise çevirideki ustalığı takdir ediyordu.

Marx, Lopatin’de büyük bir bilim adamı yeteneği görüyordu. Hermann politik olarak henüz olgunlaşmamıştı. Marx genç Rus’un görüşlerindeki hatalı yönleri, Polonya’dan söz ederken, ancak bir İngiliz’in İrlanda davasını incelerken yapacağı gibi, bir sömürgecinin yerlileri hor gören tavrıyla betimlemesi üzerine fark etmişti. Lopatin’in şahsında teorik olarak güçlü bir Rus devrimcisini yetiştirme isteğiyle Marx, onu politik faaliyetlerin geniş arenasına çekti. Bir süre sonra Lopatin, Enternasyonal Genel Konseyi’ne üye oldu.

Küçük Eleanor ve Lopatin’in dostluğu Marx ve karısını mutlu ediyordu. İstisnai dürüstlüğü, alçakgönüllülüğü ve derin düşünebilme yeteneği genç

Rus’un belirgin özellikleriydi.

Tussy hayvanlar konusunda uzmandı. Hayvanları, Marx’ın büyük kızı Jennychen’in çiçekleri, diğer kızı Laura’nın da şiiri sevdiği kadar çok severdi.

Bu nedenle Lopatin’in Tussy ile hemen hemen tüm konuşmaları, Tussy’in gözdeleri üzerineydi.

“Whiskey yetenekli. Bunu, hayvanı sürekli gezmek için yanına alan Mağripli de kabul ediyor,” diyordu Eleanor Lopatin’e. “Bunu, muhteşem bir müzik sezgisine sahip olmasına karşın Dikki hakkında söyleyemem. Köpekler de insanlar gibi ya akıllı ya da aptaldırlar, ya neşeli ya da melankoliktirler,” diyordu Tussy, tüm ciddiyetiyle.

“Whiskey ya da Sambo ile top oynamak istemez misiniz? Topu burunlarıyla kapıp, uzun suratlarıyla fırlatarak pas atıyorlar.”

Sanki sahibesinin neden söz ettiğini anlamış gibi, Whiskey genç Rus’un ayağına küçük siyah bir top yuvarladı.

“Sizde insanlar da hayvanlar da bir başka,” diye şaka yaptı Hermann.

“Whiskey ile taa uzaklara, Hampstead Head’in ardındaki tarlalara gidince ne yapıyorum biliyor musunuz? Bu sırrımı sizinle paylaşacağım,” dedi Tussy.

“Bana güvendiğiniz için size minnettar kalırım.”

“Kendi kendime rol değiştirme oynuyorum. Bu çok ilginç bir şey. Bir gezgin oluyorum ve Çin’de dolaşıyorum, Dalay-Lama’ya dönüşüyorum. Onun hakkında kimse bir şey bilmiyor ve ben istediğim şeyi uydurabiliyorum. Yamyam kabileleri ise nyam-nyam! Onu yakında insana dönüştürmek gerekir. Afrika’daki Çad gölünün ne kadar güzel olduğunu biliyor musunuz? Elbette, orada timsahlar var. ‘Eğer suya giriyorsan timsahlar hakkında kötü konuşmamalısın.’ Zencilerin böyle bir atasözü var.”

“Anlaşılan coğrafyaya çok ilgi duyuyorsunuz,” dedi Lopatin.

“Hayır. Daha çok edebiyata ilgi duyuyorum. Titaniya’yı yorumlamayı seviyorum. Yeryüzünde Shakespeare’den daha iyi bir yazar yoktur. Siz onun doğduğu Stratford-upon-Avon’a gittiniz mi hiç? Orada bir dilek kuyusu var. Üzerine eğilip üç gizli isteğini fısıldarsan, isteklerin yerine gelir.”

Eleanor kısa bir süre sustu. Derin bir nefes aldı ve canlı bir tavırla sürdürdü konuşmasını.

“Yazık ki, bu kuyu bir masal. Geçenlerde büyük drama aktristi Sarrah Sedonce hakkında bir yazı okudum ve Tat-Galeri’deki portresini görmeye gittim. Çok güzel değil ama çok başarılı. Büyüdüğümde mutlaka sahnede onun rollerini oynayacağım. Çocukluğumda Jane Gray’i taklit eder ve onun da başına geldiği gibi bir cellat kütüğü üzerinde ölmeyi geçirirdim kafamdan. Ben Robin Hood oldum, Spartaküs oldum. Bana gülmeyin, lütfen. Size güvenerek sırlarımı açıkladım. Bunları Mağripli dahi bilmiyor.”

“Siz ne diyorsunuz, Eleanor! Öyle sürükleyici ve umulmadık şeyler anlatıyorsunuz ki, hayran kaldım. Siz bir hayalci, bir sihirbazsınız. Uyanıkken düş görmek, bu, müthiş bir şey. Düş bana tüm büyük eylemlerin başlangıcı gibi gelir. Bu düş, Macellan’ın masalımsı güzellikteki Hindistan’ı araması, elmas perdahçısı Spinoza’nın felsefi buluşlar yapması, hatta Martin Luther’i papanın keyfi hareketiyle mücadele için esinlendirmiştir.”

“Annem Luther’i Alman dilini en iyi bilenlerden biri olarak kabul eder.”

“Belki de, onu okumadım. Ama düşseverlerden söz edeceğim. Bunlar Kopernik, Marat, Hegel idi ve elbette, sizin babanız da büyük bir düşseverdir, bildiğim kadarıyla o bir şair aynı zamanda.”

“Mömchen onun tüm şiirlerini dikkatle saklıyor, fakat göstermeyi sevmiyor. Mağripli ise kendi şiirleriyle alay ediyor. Fakat, hiç kimse, onun kadar muhteşem fantastik serüvenler ve öyküler uyduramaz. İnanılmaz bir masalcıdır,” dedi Eleanor.

Marx’ın küçük kızı olağanüstü bilgisi ve çekiciliğiyle Lopatin’in ilgisini çekmişti. Zamanlarının çoğunu birlikte geçiriyorlardı. Tussy, Lopatin’e ülkesiyle ilgili sorular soruyordu. Bu uzak ülke Marx ailesinde istisnasız herkesin ilgisini çekiyordu.

“Halkınızın alışılmadık derecede kaderci ve sabırlı olduğu doğru mu?” diye sordu Lopatin’e bir akşam yemeğinde Jenny Marx.

“Bu, uzun süren kölelik koşullarından dolayı halkın ruhuna işlemiş, fakat değişen zaman ve aydınlanma bizim sıradan insanlarımızın karakterini değiştiriyor.”

“Kölelerin özgürlüğüne kavuştuğu gün depremi andırır bir gün olmalı, öyle mi?” diye sordu Tussy.

“Hayır, tam tersine. Henüz çok gençtim ve tesadüfen yolum Moskova’ya düştü. Gördüklerimi unutmam hiçbir zaman mümkün değil.”

“Halkın bunu nasıl karşıladığını duymak isterdim. Bu, 3 Mart 1861 tarihinde oldu değil mi?” diye sordu Marx.

“Evet, anımsıyorum, bu o çılgın Rus karnavalı gününe rastlamıştı. Sabahın erken saatleriydi, gece bekçileri ellerinde tokmaklarla geziyorlardı ve yemek, şarap ve çingene şarkılarından yorgun düşmüş, gözlerinden uyku akan son sefahat düşkünleri de at arabalarıyla evlerine dönüyorlardı. Birden kiliseden Çarın talimatı okunmaya başlandı. Yırtık paltolu insanların suratlarını ekşiterek, kuşkulu kuşkulu onları nasıl dinlediklerini gördüm. Yorgun düşmüş ve çalışmaktan kararmış ellerinde şapkalarını sıkıyorlardı. Köylü kadınları sessizce ağlıyorlardı. Bunlar, kendisine özgürlükleri bağışlanmış olan toprak köleleriydi. Onların konuştuğu tek şey vardı. “Biz ne olacağız şimdi?” Bahçesinde hizmetçi kulübeleri, at ahırları bulunan, kör duvarlarla çevrili Moskova köşklerindeki köle sahipleri bir isyandan korkuyorlardı. Köylülerin ve işçilerin soyulduğunu herkes biliyordu. Toprak sahiplerinin tek umudu polisti?”

“Peki o gün ayaklanma oldu mu?” diye sordu Jennychen.

“Hayır, sanki cenazeden döner gibi üzgün hizmetçiler odalarına, koğuşlarına döndüler. ‘Bizi özgür kılmakta kimin ne çıkarı var?’ diye düşünüyordu köylüler. Toprak soylularındı ve yine soylulara kaldı.”

“Bu sırada ülkenizde kaç köle vardı?” diye sordu Jenny.

“Yirmi milyon, bunlardan en az bir milyonu yaşlı ve hastaydı. Onları açlık, yoksulluk ve ölüm bekliyordu. Gelecekte köylülerin çıkarabileceği kargaşalara karşı kendilerini savunabilmek arzusuyla işbilir toprak

sahiplerinden biri böyle güçsüz insanlara kaynak oluşturabilecek bir hayırseverler derneği kurmaya karar verdi."

"Önce soymak, daha sonra da soyulanlar için biraz para toplayıp ağızlarına bir parmak bal çalmak eski bir hikayedir," dedi Jennychen.

"Elbette."

"Öykünüze devam edin," diye rica etti Marx.

"Tüm toplu mekanlar o günlerde boş, sessiz, hatta karanlıktı. Caddelerde turlayan, evlerin önünde bekleşen faytonların nereye kaybolduklarını tanrı bilir, yalnızca anacaddelerle, Tverskaya ve bir de Kuznetskiy Most'ta hızla bir yerden bir yere gitmekte olan kupa arabaları göze çarpıyordu; caddelerde ve meydanlarda o kadar az yaya vardı ki gözlerinize inanamazdınız."

"Demek öyle! Tuhaf," dedi Jenny.

"Kentin merkezinin tamamen boş olmasına o sıralarda pek şaşmamak lazım. Çünkü bu caddelerde gıda malları satan yerler bulunmadığından, halktan insanlara hiçbir zaman çok fazla rastlanmazdı. Fakat varoşlarda ve pazar yerlerinde özellikle de, harabe 'müesseseler'de, çevredeki pislik içindeki dükkânlarda ya da sıradan insanların alışveriş yaptığı seyyar tezgâhların bulunduğu yerlere birdenbire çöken sessizlik tuhaftı. Bu tür pazar yerleri genelde akşamın geç saatlerine kadar kalabalık olur. Ancak o gün Moskova caddeleri ve meydanlarındaki gerçekten de tuhaf ve alışılmadık olan sessizlik beni çok şaşırttı. Çünkü bu, tüm halkın toprak köleliğinden kurtuluşunun ilan edildiği gündü. Doğrusu, halk öfkesini dile getirseydi ve şiddete başvursaydı beni bu kadar etkilemezdi. Evet, neredeydi bu özgürleştirilmiş halk? Hangi nedenle halk karanlık inlerine çekilmişti? İnlerine mi çekilmişlerdi, saklanıyorlar mıydı belli değildi. Sanki onlar hiç yoktu... Bu ne böyle, hiçbir sevinç taşkınlığı yok! Mutluluğu bırakın, neşeli olduklarına dair küçük bir belirti dahi yoktu! Kölelik hukukunun kaldırılması gibi büyük bir davanın sanki bu halkla hiç ilgisi yoktu, bundan böyle özgür oldukları sanki onlara söylenmemiş gibiydi."

"Rus halkı basiretlidir," dedi, Lopatin'in heyecanlı konuşmasını dikkatle dinleyen Marx. "Onları gerçek özgürlük yolunda çok acılar ve kavgalar

bekliyor.”

Marx ve ailesinin Lopatin’le dostluğu gitgide güçleniyordu. Tüm Modena Villas sakinleri onun Londra’dan aniden kaybolduğunu duyduklarında şaşkına düştüler. ‘Kapital’ çevirisinin üçte birini tamamlamıştı üstelik. Hermann Lopatin, kısa sürede İngiltere’ye döneceğini umut ederek çeviri çalışmasını bir süre erteleyip Çernişevski’nin kurtarılması için cesur tasarısını gerçekleştirmeye Rusya’ya gitmişti.

Tüm sevgi ve saygısına rağmen girişimini akılsızca kabul edip kendisini vazgeçirmeye çalışmasından çekindiğinden, bu konuyu Marx’a açmamıştı. Daha deneyimli ve sağlıklı düşünebilen insanların onu düşüncesizlikle suçlamalarına rağmen Lopatin, hiçbir zaman bu hedeflerinden geri adım atmamıştı. Cenevre’de yayıncı Elpidin’in yardımıyla sahte belgeler edinerek Şakir isimli bir Türk’ün adına düzenlenmiş belgelerle Rusya’ya geldi, tüm bagajını oluşturan tahta sandıkta ‘Kapital’in bir nüshası ve Almanca’dan Rusça’ya çeviri metinleri vardı. Çernişevski’nin o sıralar nerede olduğunu öğrenmesi hayli güç olmuştu. Arkadaşlarından para, pasaport ve Sibirya’da görüşeceği kişilerin adreslerini alarak İrkutsk’a gitti.

Aniden ortadan kayboluşunu açıklamak isteğiyle Marx’a bir mektup yazdı.

“Sizin tüm dostça uyarılarınıza karşın, bu mektuptaki posta damgasından da göreceğiniz gibi Rusya’dayım. Ama, eğer beni bu yolculuğa iten nedenleri bilseydiniz, eminim ki gerekçelerimi yeterince haklı bulurdunuz.”

Lopatin planlanan geziyle ilgili Marx’a Petersburg’dan bir mektup daha yazdı.

“Üstlendiğim görev beni önümüzdeki günlerde Petersburg’u terk etmeye ve ülkenin büyük bir olasılıkla üç-dört ay kalacağım ücra köşelerine gitmeye zorluyor,” diye yazıyordu Londra’ya.

Lopatin sahte bir pasaportla ve Coğrafyacılar Derneği üyesi Liyubavin’in belgeleriyle Sibirya’ya gitti.

Girişkenliği, canlı karakteri, hazır cevap ve zeki oluşu Lopatin’in yolda çok sayıda güçlüğü aşmasına yardımcı olmuştu. İrtusk’ta Çernişevski’yi nerede araması gerektiğini öğrendiğindeyse onun bu cesur girişimi sona

erdi. Suçu Elpidin'e ihtiyatsızca inanmasıydı. 3. Şube tarafından devrimci maskesi altında Cenevre'ye gönderilen ajana, Çernişevski'nin yakında kurtarılacağını anlatmıştı.

Marx esrarengiz bir şekilde Londra'yı terk eden, sevdiği bu delikanlının yazgısından son derece endişeliydi. İsviçre'deki arkadaşlarından Lopatin'i tehdit eden tehlikeye ilişkin haber almıştı.

Şifreli bir mektupla Marx, Danielson'a, "Dostumuz iş gezisinden Londra'ya dönmek zorunda. Firmasından bana Cenevre ve diğer yerlerden mektup yazarak dönmesi gerektiğini söyledi. Eğer dönüşünü ertelerse her şey *altüst olacak* ve kendisi firmasına gelecekte hizmet verme olanağını tümüyle yitirecek. Firmanın rakipleri onun hakkında bilgi almışlar, onu her yerde arıyorlar ve onu entrikayla tuzağa düşürecekler," diye yazıyordu.

Ama artık çok geçti. 'Firmanın rakipleri', yani Rus polisi Lopatin'i ele geçirmişti. Kaçmaya çalıştı, ancak yakalanmış ve İrkutsk hapishanesine götürülmüştü. Oradan Danielson'a her şeyi bildirmeyi başardı ve kitabın Rusya'da yayınının daha fazla gecikmemesi için 'Kapital'in çevirisi ile ilgili çalışmaları sürdürmesini rica etti.

Danielson Marx'ın kitabı üzerinde, hemen çalışmaya başladı ve hızla bitirdi. Ancak ilk bölümü ve eki, Danielson değil, Lopatin'in tanışlarından biri olan 'Rublev Derneği'nin üyesi Nikolay Lyubavin çevirdi.

Kapital Rusça yayımlandığında Lopatin henüz gözetim altındaydı, kitabın ilk çevirmeni olmasına karşın kitabın kapağında onun adını yazmak olanaksızdı. Lopatin, kitabın bir an önce yayımlanması için diretiyordu.

Marx 'Kapital'in Rus dilinde yayımlanmasından çok memnundu. O gün Modena Villas'da büyük bir bayram gibi kutlandı.

"Öncellikle," diye yazıyordu Danielson'a, "o harika cilt için teşekkür ederim. Çevirisi de *ustaca* yapılmış."

Marx'ın büyük yapıtı pek çok ülkenin sosyalistleri için ders kitabı olmuştu. Enternasyonal'in Brüksel Kongresi kararlarından birinde Marx'ın bu yapıtının tüm şubelere "işçi sınıfının kutsal kitabı" olarak önerilmekte olduğu belirtiliyordu.

Fakat Karl Marx’ın bu dahice yapıtının yayımlanmasında birinci sırayı Rusya almıştı.

***

60’lı yılların sonundan itibaren ‘Kapital’in yaratıcısı ve Enternasyonal’in liderinin Rus konukları çoğalmıştı. Marx’ın ayrı bir değer verdiği, kendisine yakın insanlardan biri de Petersburglu Aleksandr Aleksandroviç Serno-Solovyeviç idi. O ve 1865 yılında trajik bir şekilde ölen kardeşi Nikolay tüm yaşamlarını devrim hareketine adamışlardı. Serno-Solovyeviç kardeşlerin ikisi de 30 yıldan fazla yaşamadılar. Nikolay ve Aleksandr, soylu bir ailede büyüdüler ve Çernişevski, Dobrolyubov ve Herzen’in düşüncelerinin etkisiyle, daha çok gençken yüksek hedefler belirleyip amaçları için çalışmaya başladılar. Ülkelerini seviyorlardı ve onların sloganı, “Rusya’nın gücüne ve geleceğine inanıyoruz,” idi.

Nikolay Serno Solovyeviç, o zamanlar gizli faaliyetlerde bulunan ‘Toprak ve Özgürlük’ örgütünün üyesi olarak ‘hak mahrumiyeti’ cezasına çarptırılmıştı. Petersburg’daki Mitninski meydanındaki cezalandırma töreninden sonra prangalara vurularak gönderildiği Sibirya’da yurtdışına kaçmayı tasarladı. Fakat daha yoldayken, güvenlik müfrezesinin vahşi dayağı sırasında aldığı darbeler yüzünden İrkutsk hapishanesinin revirinde öldü. O yalnızca fiziğiyle değil, yüreğiyle yiğitti. Çok zekiydi. Gizli örgütün önemli bir elemanıydı. Çernişevski ve diğerleriyle Satranç Kulübü kurmuştu. Bu oyun sırasında çok gizli ve önemli söyleşiler yapılırdı. İki kardeş de kitap yayıncılığı ve satışıyla uğraşıyordu. Bu iş için tüm paralarını harcamışlardı. İyi bir tüccar ve Rusya Coğrafyacılar Birliği ve Politik-Ekonomi Komitesi’nin aktif üyesi olan Nikolay Aleksandroviç Serno-Solovyeviç, uzun süre Rusya’da yasaklanmış olan ‘Çan’, ‘Genel Meclis’ gibi yayınların dağıtımını başarıyla yapmıştı. Bu ünlü illegal devrimcinin görüşleri Çernişevski ve halkçıların benimsediği “köylü komünü geleceğin sosyalist toplumunun çekirdeğidir,” öğretisinden ileriye gidemedi. Nikolay Aleksandroviç’in Merkez Komitesi üyesi olduğu ‘Toprak ve Özgürlük’ örgütü de aynı durumdaydı.

Küçük Serno-Solovyeviç’i, Aleksandr’ı, kardeşinin yazgısından sürgün kurtardı. O da ‘Toprak ve Özgürlük’ adlı gizli örgüte aktif olarak katıldı ve örgütün merkez komitesi üyesi oldu. Aleksandroviç dış görünüşü ve ruhsal

yapısı açısından kardeşinden biraz farklıydı. Daha içine kapalı, daha katıydı. Ve fiziksel olarak pek güçlü değildi. Dikkatli bakan kocaman gözlerinde belli belirsiz bir endişe, bazen de hüzün olurdu. Yüzü hep solgundu. İnce siyah bıyıkları altındaki kocaman dudakları sık sık titrerdi. Çok duygusal, kırılgan bir yapıdaydı. İhtiyaçlarını sınırlayarak yoksul bir hayat sürüyor ve kendisini ve sahip olduğu her şeyi haksızlığa uğramışlar ve geçim sıkıntısı çekenler için mücadeleye harcıyordu.

Devrimci taktik konularında aklı ve deneyimiyle fark edilen Aleksandr Aleksandroviç, Rus emekçiler arasında Enternasyonalin aktif propagandasına ve emekçilerin bu ilkeler çerçevesinde örgütlenmesine destek olacağını ilan eden Enternasyonal Rus kanadının öncüsü olarak İsviçre'ye geldi.

Serno-Solovyeviç, bir süre Enternasyonal'in Romen şubelerinin organı olan 'Eşitlik' adlı İsviçre gazetesinin redaktörlüğünü yaptı. İsviçre Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin kuruluşunda canla başla çalıştı. Parti, ilk kez 1868'de onun yönetiminde kendine özgü seçim programıyla parlamento seçimlerine katıldı.

1867 yılında Bakunin, İtalya'dan İsviçre'ye geldi. Cenevre'de, kimini kendisinin yaydığı, direnci ve cesaretinden söz eden anlatımlarla Sakson, Avusturya ve Rus despotlarını dize getiren kahraman devrimci olarak ün kazandı. Sibirya'dan kaçış öyküsü dilden dile dolaşıyordu. Bakunin'in heybetli dış görünüşü, özellikle uzun boyu, etkileyici sesi, demagojik, tumturaklı konuşması, politikada acemi ve teoride zayıf olan genç Rus mülteciler üzerinde güçlü bir etki yaratıyordu. Fakat Aleksandr Aleksandroviç, çok sayıda yaşıtını kuşatan bu sürü halinde tapınma duygusuna teslim olmadı. O, daha dün ortaya çıkan bu anarşizmin peygamberinin ne kadar acımasız, iktidar düşkünü ve entrikalara yatkın olduğunu hemen görmüştü. Hatta Bakunin'in tipi dahi Serno Solovyeviç'e itici geliyordu.

Kindar gözleri, söyleştiği kişilere hiçbir zaman doğrudan bakamıyor, şişkin kaşlarının altına ve gözlük camları ardına gizleniyordu. Bakunin'in düşünceleri, Aleksandr Serno-Solovyeviç'in savunduğu düşüncelere tümüyle ters düşüyordu. Onların temel düşünce uyuşmazlığı, işçilerin politik mücadeleye yaklaşımı konusundaydı. Bakunin 'politik perhiz' teorisinin propagandasını yapıyordu. Çernişevski'nin dava arkadaşı,

‘Toprak ve Özgürlük’ Merkez Komitesi üyesi ise bu düşünceleri devrimci hareketin frenlenmesi olarak gördüğünden reddediyordu. O, işçi sınıfının ancak partisini yaratarak kendi mücadelesini verebileceğini biliyordu. Bakunin’in toplumsal devrimin hemen başlatılması fikrine de katılmıyordu.

Serno-Solovyeviç, Enternasyonal üyesiydi ve Romen Şubelerinin çalışmalarına aktif olarak katılıyordu. Yoğun bir enerjiye sahip, iş için kendisini feda eden bir insan olarak yirmi dört saatte topu topu iki üç saat uyuduğu oluyor, düşündüklerinin hiç olmazsa bir bölümünü gerçekleştirmek için zamanın yetmemesinden üzüntüyle yakınıyordu.

Aleksandr Aleksandroviç, dillerde dolaşan karakteristik hicivlerinden birinde, emekçilere olan sevgisi üzerine yemin eden burjuvaziye ilişkin şunları söylüyordu: “Emekçileri seviyorum, ne demek? Siz onları lahanayı, jambonu sever gibi çok mu seviyorsunuz, az mı? Neden bize sevgiyi yorumluyorsunuz? Lütfen, bırakın bu duygulu ifadeleri! Kendinizi, karınızı, çocuklarınızı sevin, tüm bunlar çok güzel, fakat işçilerin sizden ve sizin gibilerden talep ettiği nedir? Yalnızca gerekli olanı, belki de daha azını. Onların emeği sayesinde zenginleşirken, en azından onları kendi merhametinizden kurtarın.”

Marx, Serno-Solovyeviç’e çok değer veriyor, onunla yazışıyordu. ‘Kapital’ Leipzig’de basılır basılmaz kitabını ilk ona armağan etmişti.

Yaşamının son yıllarında Aleksandr Aleksandroviç kendisini tümüyle Uluslararası İşçiler Birliği davasına adadığı için Rus mültecilerin çalışmalarına katılmaktan uzak durdu. Ancak, arkadaşlarından birine, “Kardeşimin ve onun arkadaşlarının öldürülmesinin öcünü almak için Rusya’ya gitmiyor olmam bana acı veriyor, fakat benim tek başıma öç almam yetersiz ve zayıf kalırdı. Burada, biz ortak davaya hizmet ederek bu lanetli düzenden öç alacağız, çünkü tüm bu düzenin her yerde yok edilmesinin garantisi Enternasyonal’dir,” diyordu.

Serno-Solovyeviç, Uluslararası Birlikteki çalışmasının yalnızca işçi hareketine değil, ülkesinin çar boyunduruğundan kurtuluşu davasına da hizmet ettiğini düşünüyordu.

Bakunin ve taraftarlarıyla mücadele Serno-Solovyeviç için gitgide daha da ağırlaşıyordu. Bu arada çok sayıda başarısızlık ve düş kırıklığı da

yaşamıştı. Cenevreli işçiler onun önderlik ettiği grevler sırasında yeterli direnişi gösterememişlerdi; kurduğu İsviçre Sosyal Demokrat Partisi seçimlerde başarısızlığa uğramıştı. Gazetesi, yerel proletarya arasında büyük bir etkiye sahip olan anarşistlerin tecrit çabalarına maruz kalmıştı. Acı deneyler cesaretini kırmıştı. Bitmek bilmeyen sarsıntılar yakalandığı ruhsal rahatsızlığını ilerletmişti. Doktordan sözümona umutsuz durumunu öğrendikten sonra yaklaşan çılgınlığın korkunç karanlığında uyanmak istemediğinden henüz otuz bir yaşında iken intihar etti.

***

Marx'ın aile bireyleri arasındaki dostluk yaşamın tüm güçlüklerini ve maddi sıkıntıları hafifletiyordu. Karl ve Jenny'nin üç kızından hangisinin en mükemmel olduğunu belirlemek mümkün değildi, hepsinin ruhu o kadar zengin ve sağlamdı ki, onlar yalnızca ebeveynlerini seven, onlara bağlı evlatlar değil, aynı zamanda onların sadık dostları ve fikir yoldaşlarıydılar.

Jennychen eve biraz yardım edebilmek arzusuyla, İskoçyalı, varlıklı bir ailenin evinde öğretmen olarak çalışmaya başlamıştı. On üç yaşındaki Eleanor okuluna devam ediyor, çok kitap okuyor ve boş saatlerinde dört ayaklı ekibiyle zaman geçiriyordu.

Paul ve Laura arasındaki sevgi gün geçtikçe büyüyordu. Seven insan, kendisi ile aynı sınırsız duyguyla beslenen insanın ruhunu anlamaya yakındır. Şu ana kadar tek bir tutkuyla dolu olan Laura'nın yüreği, şimdi annelik sevgisiyle dolmuştu. Yaklaşan annelik genç kadını yatıştırıyor ama öte yandan da korkutuyordu. Fakat Lafargue onu sakinleştirmeyi ve eğlendirmeyi başarıyordu. Laura'yla birlikte 'Komünist Manifesto'yu Fransızca'ya çeviriyorlardı. Paul, hastaneye gittiğinde Laura ev işleriyle uğraşıyordu. Harika yemekler hazırlıyor, sabırsızlıkla beklediği bebeği için küçücük zıbınlar ve bereler dikiyordu.

1869 yılının 1 Ocak günü, Marx ve Jenny erkek torunları olduğu haberini aldılar. Lafargue'lar bebeklerine 'Etienne' ismini koydular fakat kısa bir süre sonra bebeğe herkes lakabıyla sesleniyordu: 'Schnaps'.

Marx aralıksız olarak Britanya Müzesi'ni ziyaret ediyor ve çok çalışıyordu. Boş saatlerinde, yağmur ihtimaline karşı kocaman siyah şemsiyesini de alarak iyiden iyiye yaşlanmış olan Whiskey ile Hampstead

Head’in yolunu tutuyordu. Genellikle eski tanıdığı işçilerden birine uğruyor ve güncel konulara ilişkin onların düşüncelerini dinliyordu. Komünistler Birliği kurulduktan bu yana dava arkadaşları olan Eccarius ve Lessner bu tür gezilerde ona eşlik ediyorlardı. Saçları kırlaşmış, hafiften kamburu çıkmış terzi Lessner, Marx’ı dinlerken duyduğu mutluluğu gizlemiyordu. Onu dinlerken zaman zaman yerinde sözler söyler ve kendi gözlemlerini anlatırdı. Onun en büyük düşü, tüm emekçiler için sekiz saatlik işgünü hakkının kazanılmasıydı.

Hem Lessner’in hem de Eccarius’un paraya çok gereksinim duydukları oluyordu ve Marx, maddi açıdan çok sıkışık olmasına karşın elindekileri son kuruşuna kadar onlarla paylaşıyordu.

“Nasıl yardım etmezsin,” diye açıklıyordu Engels’e hüzünle, “Lessner’in karısı öldü, zavallı borca battı. Eccarius’u ise kirasını ödemediği için neredeyse evinden atıyorlardı. İhtiyar bana gözyaşları içinde geldi. Çevresindekilere göre en becerikli kişi olan işçi Dupon çoktandır işsiz. O kadar alçakgönüllü ki, çok zor duruma düşmedikçe hiçbir zaman borç almaz. Bir de, ödünç para rica eden Leibknecht’in mektubu var. Toplam 14 sterlin dağıttım.”

Ağustos ayında Wilhelm Leibknecht Marx’a telgrafla önemli bir haberi, Almanya Sosyal Demokrat Partisi’nin kurulduğunu bildiriyordu. İşçi hareketi gelişmiş ve güç kazanmıştı.

Az bilinen, karmaşık antik kültürüyle insanı heyecanlandıran uzak ülkeler, Marx ailesinde herkesin ilgisini çekiyordu. Hindistan ve Çin hakkında yazılan ne varsa yalnızca Marx tarafından değil, karısı ve kızları tarafından da büyük bir hevesle okunuyordu. Jennychen’in lakabı Çin İmparatoru Qui-Qui, Tussy’in lakabı ise prenses Quo-Quo idi. Hindistan’la ticari bağları olan Engels sayesinde kızlar Kalküta ve Delhi’yi sürekli duyuyorlardı. Güney denizlerine yapılacak masalımsı bir gezi için can atıyorlardı. Uzak Çin, Manchester’de Engels’lerin yanındayken Çin’de uzun süre bulunmuş tüccarlarla tanışan Tussy’de özellikle büyük bir merak uyandırıyordu.

Geniş mutfaklarında Lenchen ile baş başa kaldıklarında Eleanor, her şeyin alışılmışın dışında olduğu bu kıta ülkesini anlatmaya koyuluyordu, erkekler kimono giyiyorlardı, kadınlarsa dar pantolonlar. Kadınların ayakları ve göğüsleri fazla gelişmesin diye, küçük yaştan itibaren sargıya alınıyordu.

Güzelliğin sembolü ise çocukların tabutçuluk oynadığı ve halkın ölüm korkusunu yendiği Lotus'du.[18]

"Düşün, Çin'de yazılı tabela yerine sesli tabelalar var. Seyyar satıcılar ve meslek erbapları kendi atölyeleri ve dükkânları için sesli reklam yapıyorlar. Diyelim ki ben şu şekilde taburede oturuyorum, sen de ocağın başındasın, pencereden ise meyve satıcısının sesi geliyor..."

"Bu tam isabet olurdu. Strudel yapmak için elma yok," dedi Lenchen.

"Sucu su sesi çıkarıyor, oyuncakçı sırığa astığı oyuncakları satarken ıslık çalıyor, berberin elinden makas düşmüyor, tamirci zil çalıyor."

"Amma da gürültücüler ha."

"Evet, Çin sokaklarında, denizde ya da ormandakiler gibi, insanı doğanın ortasında hissettirecek doğal sesleri duymak olası," dedi Tussy.

***

Tussy daima Engels'in karısı ve karısının yeğeni Pums lakaplı ufaklık Mary Ellen'le yaşadığı Manchester Maringhton Palace'ın arzulanan konuğuydu.

Ona kendi evi kadar yakın gelen bu evde de çok sayıda hayvanla dost olmuştu. Onun ve Engels'in gözdesi belirgin sakalları ve ateş saçan gözleri ve yaşlı suratıyla tarih öncesi mağara insanlarına benzeyen son derece akıllı ve uysal İrlanda asıllı kızıl Terrier, Dido'ydu. Gezintilerde sahibine eşlik etmekten hoşlanıyordu. Dido, Tussy'ye duyduğu dostluğu usanmadan kuyruğunu sallayarak ve mutluluk sesleri çıkartarak gösteriyordu. O da Whiskey gibi, burnuyla vurarak top oynayabiliyor, Mary Ellen'in arabasına saklanarak sık sık Poni'nin yerini almaya çalışıyordu.

Manchester'de Tussy kendini evindeymiş gibi rahat hissediyordu. Her türlü ev işinde ve konuklarını ağırlarken yardımcı olduğu Lizzy onu şefkatle seviyor ve şımartıyordu. On dört yaşındaki Tussy, küçük Pums'a ilk Almanca derslerini verdiği için gururlanıyordu. Tüm odalarda rahatlıkla dolaşıyor, ancak Engels'in çalışma odasına çekinerek giriyordu. Evin bu en özel odasında akıllara durgunluk veren bir düzen egemendi. Kalem temizlemek için kullanılan çaputlar dahil her şeyin belirli bir yeri vardı ve

birileri bu düzeni bozduğunda, ilişkilerinde daima sakin ve yumuşak olan Engels, suratını asardı. Öfkeden kekelemeye başlar ve içinde kopan fırtınayı güçlükle dindirirdi. Yığınlar halinde duran kitaplar sanki masaya bağlanmış gibiydi ve ev halkı bunlara hiçbir zaman dokunmazdı.

Haziran ayının son günüydü. Engels, Tussy'yi çalışma odasına çağırdı. Tussy odaya elinde okumakta olduğu Almanca'ya çevrilmiş Sırp şarkıları kitabıyla girdi. Komik bir bakışla odaya göz attıktan sonra dudaklarını şişirerek, "Engels amca, çalışma odan çok sıkıcı ve her şey evde kalmış ukala bir kızın gardrobundaki gibi çok düzenli yerleştirilmiş."

Çocukça bir gülme tutmuştu Engels'i; ve onun bu içten gülme yeteneğiyle yalnızca Marx yarışabilir ve bunda ruhsal bir rahatlama bulabilirdi. Her iki arkadaşın da gülüşü etrafındakilere bulaşır ve bir yaşam marşı gibi mutluluk verirdi.

Doyasıya güldükten sonra, Engels, "Fark şu ki, gardropdaki çeyiz evde kalmış kızın işine yaramaz, burada gördüğün her şey her zaman gereklidir. Üstelik, ben yeni alışkanlıklar edinemeyecek kadar yaşlıyım. Ha, bu arada Bayan Eleanor için Mağripli'den iki mektup var," dedi, mektupları Tussy'ye göstererek.

Tussy koltuğa yerleştikten sonra okumaya başladı. Engels, ilk kez okuyormuş gibi kahkahalarla gülüyordu.

"Şu işe bak! Karl Rochefoucault'da yine bir şeyler buldu. Dinle Quo-Quo, 'Başkalarının acılarına katlanabilmek için hepimiz yeterli güce sahibiz.' Gerçek bu mu? Ya da bir başkası, 'Yaşlılar, artık kötü örnek olacak durumda olmadıklarından kendilerini avutmak için iyi öğütler vermeyi severler.' Harika söylenmiş. Bir tane daha. 'Kötü alışkanlıklar bizi terk ettiğinde, onları biz terk ettik diye kendimizi avutuyoruz.'"

"Mağripli, gerçek bir sihirbazdır. Başka komik neler yazmış?"

"Bağışla, 'Krallar insanlara, paraya davrandıkları gibi davranırlar. Paranın değerini keyfi olarak kendileri belirlerler, oysa gerçek değeri, kur belirler.' Yaşlı Fransız akıllıymış. 'Bize sıkıntı verenleri sık sık bağışlarız, ama sıkıntı verdiklerimizi bağışlayamayız.'"

Mektupta yazılı olan bir özdeyişi Engels, Tussy için uygun olmadığını düşünerek içinden okudu: “Aşıklar birbirlerinden hiç sıkılmazlar, çünkü onlar her zaman kendilerinden söz ederler.”

“Biliyor musun Tussyhen,” dedi Engels okumayı bırakarak, “Marx’la biz sıkıntılı bir yaşam sürmemize rağmen nasıl oldu ben de bilmiyorum ama mektuplarla neşelenmeyi öğrendik. Yirmi beş yıl boyunca bizim yazışmalarımızda ne kadar çok şakanın yer aldığını bir bilseydin.” Engels, arkadaşının mektuplarını biriktirdiği bir kutu çıkardı. Kutuda birbirine özenle sarılmış onlarca tomar vardı. Tussy, Engels’in koltuğuna yaklaştı ve mektuplara baktı. Masada daha yeni alınmış bir posta kağıdı vardı. Kendisi için çok değerli olan, bir şimşeğin zikzaklarına benzeyen sivri el yazısını tanıdı.

Onun yanında Engels’in düzgün, güzel, küçücük harflerle yazılmış yanıtı vardı.

Tussy masa takvimine göz attı. 1 Temmuz’un arifesiydi.

“Yarın, değil mi?” diye fısıldadı Eleanor.

“Evet, cüce Alberich. Yarın büyük gün?”

“Büyük bir tören düzenleyelim. Ne de olsa bunu yirmi yıl bekledin.”

“Elbette bebeğim. Lanetli ticaret tanrısı Merküri’den ebediyen ayrılacağım. Nihayet özgürüm. Hurra! Hurra!”

Engels bir genç çevikliğiyle koltuktan kalktı ve Tussy küçük bir çocukken yaptığı gibi onun elinden tuttu, yan odaya geçtiler ve Lizzy’nin etrafında dönmeye başladılar.

“Yaşasın Özgürlük! Hurra!”

Yaklaşık yirmi yıldır Engels, nefret ettiği ticaretin boyunduruğuna koşulu yaşamıştı; sıkıntı verici hesapların, bilançonun yapılması için uzun uzun çalışması, sürekli borsaya gitmesi, tanımadığı insanlarla görüşmesi gerekmişti. Bugüne kadar başka türlü değerlendirmek istediği ama artık geri gelmeyeceğini bildiği saatlerini kaybettiğini hissetmenin umutsuzluğu sık sık onu sarmıştı. Yalnızca arkadaşını ve onun ailesini düşünmesi, onun parasal desteği olmadan onların yaşamlarını sürdüremeyeceklerini,

insanlığın ise bu dahinin yaratılarından, araştırmalarından, buluşlarından yoksun kalacağını biliyor olması kendisine güç veriyor ve iradesini çelikleştiriyordu. Böylece kendisini frenleyerek yeniden büronun yolunu tutuyordu. Gençlik yılları geçmiş, yaşlılık kapıyı çalmıştı. Ve sonunda özgürlük de gelmişti.

***

Ertesi gün Engels, her zaman olduğu gibi erkenden kalktı. Yüzü aydınlık ve mutluydu.

“Son kez! Son kez!” diyordu uzun çizmelerini giyerken. “Büroya son kez gidiyorum.” Lizzy mutluluğunu gizleyemeyip kocasına sarıldı.

Birkaç saat sonra Lizzy ve Tussy, bugün Mornington-Street’de söylendiği gibi, ‘emekli işadamı’nı karşılamak için dış kapıya çıktılar. Engels, selam verircesine başının üzerinde tuttuğu bastonunu sallıyor, yüksek sesle bir Alman kahramanlık türküsü söylüyordu.

Şakalar ve kahkahalar gece geç saatlere kadar durmak bilmedi. Lizzy kutlama için donatılmış masayı topladı. Ve Marx’ın arkadaşının yaşamında gerçekleşen olayı adlandırdığı gibi ‘Mısır esaretinden kaçış’ın şerefine şişelerce şampanya içtiler. Tören sona erdiğinde Engels büronun ortağına devri konusunu tüm ayrıntılarıyla annesi Eliza’ya bildirmek için çalışma odasına çekildi.

“Yeni özgürlüğüm,” diye yazıyordu, “çok hoşuma gidiyor. Dünden itibaren tamamen bir başka insan oldum ve on yaş gençleştim. İç karartıcı kente gitmek yerine bugün sabah bu güzel havada birkaç saat tarlalarda dolaştım. Dört bir yanı is kaplayacak diye korkmadan, önünde çiçekler olan pencerelerimi açtım, konforla döşenmiş odamda oturuyorum ve evin önündeki ağaçlara bakarak çalışma masamda, bir otel avlusuna bakan depodaki iç karartıcı odaya nazaran bir başka huzurluyum. Kulüpten yürüme mesafesiyle on dakika uzaktayım. Akşamüzeri saat beş ya da altıda evdeyemek yiyorum, daha sonra gazete okumak için birkaç saatliğine kulübe gidiyorum. Kente bilançolar, defterler gibi nedenlerle artık gitmek zorunda olmadığım için tüm yapmak istediklerimi planlayabilecek olmaktan dolayı ne kadar mutlu olduğumu anlatamam.

“Seni yürekten seven oğlun.

Friedrich”

Aynı yıl Engels karısı ve Tussy ile İrlanda’ya gitti.

Onun, eski bir efsaneye göre çocuklarını yitiren mutsuz bir anneyi anlatan ‘Kurcheev Haguu’ adı verilen ülkeye ilişkin yol öyküleri Marx’ın küçük kızının belleğinde ömür boyu kaldı. Yolculuk sırasında Engels oldukça dayanıklı, diriydi ve gençlere özgü enerjisini ve yaşamdan zevk alma becerisini çevresindekilere aşılamıştı. Elli yaşına yaklaşmış olmasına karşın, kestane rengi saçlarında ve sivri sakalında tek bir beyaz tel yoktu ve kırışıksız yüzü ilk gençliğin izlerini taşıyordu. Kalkıştığı her işte yorulmazlığıyla, doğa bilimleri, kimya, botanik, fizik, politik ekonomi ve askerlik bilimlerindeki bilgilerini sürekli zenginleştirirdi. Filoloji onun tutkusuydu. Öğrendiği yirmi yabancı dilden on ikisini mükemmel derecede biliyordu.

Ticareti bıraktıktan sonra Engels’i Manchester’de hiçbir şey tutamazdı. Londra’ya, sevgili arkadaşı ve onun ailesinin daha yakınına taşınmak için hazırlanmaya başladı. Marx ve Engels aynı kentte yaşama olanağının düşünü çoktandır kuruyorlardı. Jenny ve Marx, Londra’da Friedrich ve Lizzy’nin hoşuna gidebilecek ve Maitland-Park Road’a yakın bir daire arıyorlardı.

***

1869 yılı Marx için alışılmadık derecede renkli bir yıl olmuştu. Manchester’den başka, birkaç kez de Kıtaya geçti, Paris’te Lafargue’larda A. Williams ismiyle kaldı. Polis onu izliyordu. Louis Bonaparte’ın inatçı düşmanlarından biri olarak eğer polise Fransa’da yakalansaydı bu yalnızca özgürlüğüne değil yaşamına da malolabilirdi. Buna rağmen Marx, İmparator’un topraklarına ayak bastı. Her zaman sevdiği bu kente yeniden gitti. Vaneau sokağında Karl ve Jenny’nin unutulmaz mutlu bir yıl geçirdikleri evi yine aynı tozlu kestane ağacı bekliyordu. Burada ilk çocukları Jennychen doğmuştu. Yeni yazdığı şiirlerini heyecanla ilk kez burada okumuştu. Bunların üzerinden çok zaman geçmişti.

İlk torununa bakarken geçmiş sanki yeniden gözlerinin önünden geçiyordu. Çocuğu sık sık kucağına alıyor, Schnaps'ın törensel yıkanma saatlerini ve beslenme saatlerini kaçırmıyordu. Çocuk kolları çözülmüş olarak yatarken ve sakin sakin gülerek ve dişsiz ağzını açarak ayaklarını çenesine uzatırken, Marx içinde şefkatin ılık bir rüzgar gibi estiğini hissediyordu. Ölen oğlu, Mush'ı düşünüyordu. Ona duyduğu özlemi yıllar azaltamamıştı.

Torununu da o denli çok seviyordu. Schnaps ağlamaya başladığında, ancak Marx dedesi onu sakinleştirebiliyordu.

"Sen büyücüsün Mağripli," diye şaşkınlığını ifade ediyordu Laura. "Sende çocukları çeken bir şey var, onları seviyor ve anlıyorsun."

"Çocuklardaki geleceğimize saygı duyuyorum ve daha beşikteyken onlara yol veriyorum," dedi babası. "Ama yıllar nasıl da hızla geçti, beni nasıl dede yaptınız buna şaşıyorum," diye sürdürdü konuşmasını.

Akşamları, kızı ve damadıyla birlikte başkentte uzun yürüyüşler yapıyordu. Hava sıcaktı ve her taraf tozluydu. St. Germain varoşları çevresindeki dar sokakların pis kokusu rahatsız ediciydi. Yalnızca Seine bulvarlarında, Louvre'un bir cephesinden itibaren her şey değişiyordu.

"Baron Osman Paris'in şeklini değiştirmiş, bir hayli Osman(lı)laştırmış," diye şaka yaptı Marx geniş, düzgün caddelere bakarak. "Fakat bana öyle geliyor ki geçen yıllar içinde hepten çirkinleşmiş."

İmparator ve karısı Evgeni'nin dükkânların vitrinlerine konulmuş özensizce boyanmış portrelerini fark edince gülerek, "Derler ki Napolyon I, bir dehaya sahipti, onun hayali yeğeni ise yalnızca Evgeni'ye sahip," diye ekledi.

Paris'te Marx, hiç sönmeyen bir volkanı andıran Auguste Blanqui ile görüşmek istemişti, fakat Fransız polisi tarafından takip edilen Blanqui uzun yıllar süren tutukluluktan sonra gizlice Fransa'yı terk edip, Brüksel'e yerleşmişti ve partizanlarının imparatorluğa karşı savaşını oradan yönetiyordu.

Laura'nın küçük çocuğuyla deniz kenarına gitmesini bekledikten sonra Marx Jennychen'le birlikte, Joseph Dietzgen'in kendisini sabırsızlıkla

beklediği Seigburg'a gitti. Marx ve Dietzgen birkaç yıldır yazışıyorlardı. Ve şimdi ilk kez karşılaştılar ve kardeş gibi kucaklaştılar.

Mektuplar sayesinde her biri diğeri hakkında tümüyle doğru kanaatlere varmıştı. Dietzgen Marx'ta, teori ve mücadele konularında kendisi için tartışmasız otorite olan bir dahiyi görüyordu. Ancak doğası gereği fazla dürüst bir işçi olarak coşku dolu hayranlık gösterileri ve daha sonra tapınmak için tanrı yaratma gereksinimi ona yabancıydı. Gerçek bir proleterdi. Dietzgen, kendisi için tanrılaştırarak kendi düşüncesinde yükselmek ve kendi tanrısının huzurunda başrahip olmak için bir tür insanüstü ideal arayan Doktor Kugelmann'ın tam karşıtı bir yapıdaydı. Puta tapmanın özünde de kölelik vardır. Yeryüzü tanrıları yaratan putperestler için otorite değil, kendilerinin yapıp gerektiğinde ise kolayca yıkabilecekleri putlar gereklidir.

Herhangi biriyle ilişkilerde sahte şirinlik ve yapmacıklık onu iğrendiriyordu. Marx, kendi kendini yetiştirmiş bu olağanüstü insanı merakla inceliyordu.

"Bu insan gerçek bir filozof, gerçek bir düşünür," diye geçirdi içinden.

Weitling, Eccarius gibi ve Dietzgen'i düşündüğünde Enternasyonal'in önderi, bu denli yetenekli insanlar ortaya çıkaran proletarya adına haklı bir gurur duyuyordu. Dava arkadaşları ve öğrencilerinin başarısı ve kazanımlarından dolayı Marx kadar mutluluk duyan enderdir. Bizzat işçilerden yürekli teorisyen savaşçılar yetiştirmişti ve bunu önemli ve acil görüyordu.

Dietzgen ailesinde geçirilen birkaç gün, coşkulu söyleşiler ve tartışmalarla çabuk geçmişti. Söyleşiye taraf olanların ilgi alanları çok genişti ve felsefe tarihini, Marx'ın ekonomi öğretisini, Uluslararası Birliğin politik ve taktik sorunlarını içeriyordu ve en önemlisi de Alman devrim hareketine uygundu. Ülkesine döndüğü ilk günden itibaren Dietzgen işçiler ve zanaatkârlar arasında Marx ve Engels'in öğretisinin propagandasını hiç şaşmadan yapanlardan biriydi. Ülkesinde sosyal demokrat faaliyet uğruna Dietzgen maddi çıkarları bir yana iterek Rusya'yı terk etmişti.

Dünya görüşündeki birlik ve ortak hedefler derici Dietzgen'le Enternasyonal'in önderini sıkıca kaynaştırmıştı. Ancak, bazı konuları,

özellikle de Dietzgen'in daha yeni bitirdiği 'Zihinsel Faaliyetin Özü' adlı kitabı tartışırken birbirlerine sert itirazlarla karşı çıktılar. Tüm Reinliler gibi kalın sesli olan ve kolayca alevlenen Marx ve Dietzgen öyle bir gürültü kopardılar ki Jennychen ve Dietzgen'in ailesindeki kadınlardan biri odaya koştu. Ancak tartışma başladığı gibi bir süre sonra kesildi. Ve söyleşi şaka ve kahkaha seslerinin yer aldığı daha sakin bir tonda sürdü. Marx, felsefe ve politikayla ilgili tüm konularda Dietzgen'e pek çok öğüt verdi. Onun diyalektik materyalizmi kavramasına ve kitabında ortaya attığı idealleri sonuna kadar düşünmesine yardımcı oldu. Dietzgen kendi gücünden duyduğu kuşkuları Marx'a defalarca açtı.

"Benim sistematik olarak alınması gereken eğitimim eksik," diyordu çok değer verdiği dostuna. "Hiçbir okulu bitirmedim ve hakkında sağlıklı bilimsel bir hazırlık olmadan 'Saf Aklın Eleştirisi' ya da 'Mantık' hakkında fikir yürütme hakkına sahip olup olmadığım konusundaki kararsızlığım beni hep rahatsız etti. Okul dogmaları ve bununla bağlantılı her şeyden bağımsız olarak Aristo, Kant, Fichte, Hegel, Feuerbach'ın öğretilerini pratik olarak kavradım. En önemlisi de sizin yapıtlarınızı anladım, yaşamla iç içe olmayan düşüncenin anlamı yoktur, yoksa bu yalnızca skolastiğin karanlıklarında gezinmek olur. Teori, profesörlerin bir ayrıcalığı değildir. Biz işçiler, düşmanlarımızın kendi manevi üstünlüklerinden yararlanarak bizi tüm ilişkilerde, maddi ilişkiler dahil, sömürmemeleri için kendi aklımızla da yaşamalıyız. Bu konuda sizin büyük yapıtınız 'Kapital'e eleştiri de yazdım."

"Sizi dinlerken cesaretle söyleyebilirim ki, proletarya her şeyi aşarak yaşamın en büyük mutluluklarından birine, teorik düşünceye ulaşacaktır."

"Sizin beyninizin ürettiklerinin en iyisini cömertçe ve kolayca tüm insanlara vermenize, itiraf edeyim, şaşırıyorum," dedi Dietzgen.

"Verdiğim her şey beni zenginleştiriyor," dedi Marx, düşünceli bir tavırla. "Başkalarına bağışladığımız şeyler, bize fazlasıyla geri dönüyor."

"Gerçek, çok derin bir felsefi doğrudur," dedi derici. Marx'la vedalaşırken duygulanan Dietzgen onun elini uzun süre bırakmadı.

"Ben ortak kazanıma dönüştürdüğünüz bilimsel hazinelerin halka kazandırılmasına yardımcı olacağım, umudumu eskiden de olduğu gibi

koruyorum.”

Kısa bir süre için Aachen’deki kuzenini, ardından da yayınla ilgili konularda Hamburg’da Meisner’i ziyaret ettikten sonra Marx, kızı Jennychen ile Kugelmann’lara geldi.

Hannoverli dostları Karl’ı ve Jennychen’i dostça bir özenle karşıladılar. Güler yüzlü, mükemmel derecede eğitimli, nazik Jennychen, Gertrud ve Franzchen’in gönlünü hemen kazandı. Kugelmann her zaman olduğu gibi Marx’a olan hayranlığını abartılı bir şekilde ifade ediyordu. Onda, ‘Kapital’in yazarına karşı bira köpüğünü andırır tehlikeli bir coşku vardı. Birdenbire fışkıran köpük yukarı fırlar ve hemen yok olur, geriye ise ancak yarısı dolu bira bardağı kalır.

Bu hayran doktora ait evde, genelde konukları ağırladıkları büyük odalardan birinde, duvara paralel olarak kaideler ve kolonlar üzerinde çeşitli Yunan tanrılarının alçıdan büstleri yer alıyordu. Kugelmann, sürekli Marx’ı Zeus’a benzeterek onu usandırmıştı.

Marx’ın kendisini dinlemediğini görünce Jennychen’e musallat oldu.

“Dikkat edin, her ikisinde de güçlü bir alın, kıvırcık ve gür saçlar var. Alnında bir düşünürün dikey kıvrımları, yüzünde ise hem emredici hem de iyi yürekli bir ifade var. Ayrıca, ben Marx’da,” diye ekliyordu anlamlı anlamlı, “ünlü Homeros’un Olimpos sakinlerine hep söylediği yaşama inanmışlığın bir ruh dinginliğini görüyorum. Dikkatsizlik ve sıkıntı bu tür insanlara yabancıdır.” Tumturaklı konuşma düşkünü doktor derin düşüncelere dalmış, Zeus ve Marx’ın benzerliklerine bakıyordu.

“Antik tanrılar, tutkudan arınmış olan sonsuz huzurun sembolüdürler. Öyle değil mi Marx!” diye sürdürdü sözlerini inanmış bir tavırla.

“Doğru değil,” dedi Marx düşünmeden. “Onlar huzura yabancı olan sonsuz tutkunun simgeleridir.”

Marx’a parti ya da politika çalışmalarından tanıdığı yoldaşlar geldiğinde Kugelmann homurdanmaya başlıyordu. O, Marx’ın da antik tanrılar gibi insanlar için erişilmez olmasını, yazdıklarıyla şimşekler çaktırmasını ve yeryüzüne özgü bir telaş olan ve zaman kaybına değmeyen şeylerle uğraşmamasını istiyordu. Marx nazikçe, fakat kararlılıkla Kugelmann’ın bu

tür yakınmalarına bir son vermesini istedi ve değişik insanlarla görüşmelerini sürdürdü. Kendisini tüm Almanya Metal İşçileri Birliği temsilciler heyeti ziyaret etti ve onların hararetli söyleşisi bir saatten fazla sürdü. Marx delegelere sendikaların gerçek önemini anlattı ve Schweitzer ve onun partisi tarafından yürütülen İşçi Birlikleri organizasyonunun ilkelerine karşı olduğunu ifade etti. Birkaç gün sonra Enternasyonal'in önderini Almanya Sosyal Demokrat İşçi Partisi Merkez Komitesi üyeleri ziyaret ettiler.

Aralarındaki konuşma sertti ve görüş ayrılıkları ortadan kaldırılamadı.

Kugelmannlar'ın, 'Olimpos' adlı salonunda sık sık yerel şarkıcı ve müzisyenlerin ve ayrıca Jennychen'in de katıldığı konserler düzenleniyordu. Bir keresinde Jennychen Lady Macbeth'in monoloğunu okudu. Bundan bir süre önce de Londra tiyatrolarından birinde aynı rolde oynamıştı. Buradan kazandığı parayla, paltosu olmayan Lenchen'e kumaş almıştı.

Marx'ın akşamları Kugelmann ailesine Yunan klasiklerinden, Shakespeare, Goethe, Chamisso, Rückert'den ezbere parçalar okuduğu oluyordu. Edebiyattan söz ederken sevdiği edebiyatçılar –Calderon, Fielding, Balzac, Rus halkının özgünlüğünü doğru anladığını düşündüğü Turgenyev– üzerine isabetli değerlendirmeler yapıyordu. Lermantov'un doğa betimlemelerine hayrandı. Neler konuşmuyorlardı ki! Geçmişte yaşadığı ve soygun yaptığı kuşkusuyla neredeyse tutuklanmak üzere olduğu ve polise sevk edildiği bir olayı son derece mizahi bir üslupla anlatmıştı. Bir defasında karısının, üzerinde baron damgası ve von Westphalenler'in monogramını taşıyan aileden kalma gümüşünü rehine vermeye kalkıştığını anlattı. Bu hüzünlü yanlışlığı Jenny ortaya çıkarmıştı.

Jennychen 'İtiraflar Kitabı'nı yanına almıştı ve yeni tanıştığı dostlarının çoğu sorularına yanıt vermişlerdi. Helene Demuth'un yazdığı şakacı yanıtlar Küçük Franzchen'in hoşuna gitmiş ve küçük kız bunları defalarca okuyup tekrarlamıştı.

Gertrud Kugelmann, "Sürekli tencerelerle, yemekle haşır neşir olan birinin, 'benim hazırlamadığım yemeği yemek mutluluktur' demesi ne kadar da doğru. Sizin Lenchen galiba böyle yazmıştı, değil mi?" diye sordu.

“Sevdiğiniz uğraş hangisidir?” sorusuna Helene şu yanıtı vermişti: “İskambilden şatolar kurup düşlere dalmak.” “Sevdiğiniz erkek kahraman” sorusuna, “cezve”, “Sevdiğiniz kadın kahraman” sorusuna ise “büyük tava” diye yanıt vermişti.

Helene Demuth’un, sloganı ise, ‘yaşa ve başkalarına da yaşama şansı ver’di.

En antipatik bulduğu kişi ise hep duygusuz, egoist, cimri ve obur bulduğu Lassalle’dı.

Marx’ın ‘çölde bir vaha’ya benzettiği Hannover’deki günler çabuk geçmişti. Ekim ayında yeniden Londra’daydı. Bu zaman içinde Rusya’dan Nikolay Frantzeviç Danielson ona Flerovski’nin ‘Rusya’da İşçi Sınıfının Durumu’nu göndermişti.

İngiliz ve Alman basınında ‘Kapital’ hakkında Marx’ı ve arkadaşlarını güldüren kin dolu eleştiriler çıkıyordu. Bu eleştiriler Helene Demuth’u öfkelendiriyordu. Demuth, Marx hakkında saygısızca konuşma ya da yazmaya cüret edenlere karşı bir savaş başlatmıştı.

Prusya bulvar basını zincirlerinden boşalmış bir kudurmuşluk ve acizlik duygusuyla; artık birçok ülkede bir teorisyen olarak kabul gören Enternasyonal’in önderine yönelik zehirli salyalar saçıyorlardı.

“Trier’li siyasal suçlu, firari isyancı, kızıl haydut Karl Marx, Londra’ya sığındıktan sonra kitabıyla alt sınıfların tüm tabakalarında terör estiriyor.”

Ancak ‘Kapital’in düşmanları kerhen de olsa bu büyük yapıtta yer alan tüm iç dinamiği ve alevi kabul etmek zorunda kaldılar.

Ahlak ve tanrı korkusu üzerine yavan, düzeysiz yazılarıyla emekli noterlere, yerli tüccarlara yönelik yayımlanan ‘Cumartesi Yazıları’ dergisinin yeni kitaplar bölümünde Marx’ın yapıtına ilişkin şu cümleler yer alıyordu: “Yazarın görüşleri ne kadar zararlı olursa olsun, onun mantığını, inandırıcılığını, söz sanatındaki gücü ve politik ekonominin en sevimsiz sorunlarına kattığı kendine özgü güzelliği kabul etmemek olanaksızdır.”

1869 yılının son günüydü. Takvimin yaprağını koparırken Marx, düşüncelere dalmıştı.

Son günlerin en önemli konuları belleğinde canlandı; Solingen Üretim Birliği Kooperatifi için para toplandı, Leachfield için karar verilen mektup hazırlandı. Marx, mektupta Uluslararası İşçiler Birliği'nin kararını değerlendiriyor ve özel toprak mülkiyetinin kaldırılmasına ve toprağın devletleştirilmesinin tarihsel zorunluluğuna ilişkin görüşünü aktarıyordu. İrlanda İşçiler Derneği Başkanı'na Fenier'lere ilişkin bir karar da yazdı. Genel Konsey'in Oturumunda Bakunin'ci 'Eşitlik' gazetesinin saldırılarına ilişkin bir rapor sundu. İrlanda'daki olaylar hakkında kürsüden defalarca konuştu, Bakunin'in yıkıcı faaliyetlerine karşı, bir karşıatak hazırladı ve Brüksel'e, bu konuda dava arkadaşı De Paepe'a Uluslararası İşçi Birliği Brüksel Komitesi'ne sunulacak rapor için ayrıntılı bilgi gönderdi.

Genel Konsey'den grev yapan Waldenburg maden işçileri yararına para toplanmasının organize edilmesi ricasında bulundu. Gazete için makale yazdı, Alman Mülteci İşçiler Kültür Birliği'nin Noel gecesi kutlamalarında bir konuşma yaptı.

Ağır hasta olan Enternasyonal üyesi bir İrlandalı işçiyi ziyaret etti. Basel Kongresine ilişkin Eccarius tarafından hazırlanan raporu redakte etti.

Geçen ayın olaylarını anımsarken Marx düşünce zincirine, üzerinde çalıştığı çok sayıda kitabı, Rusça çalışmasını, 'Kapital'in bir sonraki cildinin yeniden yazılan sayfalarını da ekledi.

1870 yılı ocak ayında Laura ve Lafargue'ın ikinci çocukları, kızları doğdu. Bunu Engels'e bildirirken yeni bebeğin büyükannesi Jenny Marx mektubunu şu şakayla bitiriyordu, "Umarım, bu hızlı tempo durdurulur. Yoksa yakında '1, 2, 3, 4, 5... 6... 10 little nigger boys'[19] şarkısını söylemeye başlayacağız."

Lafargue'lar, önemli olayların yaşanmakta olduğu Fransa'ya yeniden yerleştiler. Louis Bonaparte'ın imparatorluğu hummaya tutuldu. İşçi hareketi yeniden yükselmeye başladı. Loire taşkömürü havzasında madenciler, Rouen'daki iplik işçileri, Marseille'deki döküm ve araba işçileri, Lyon'daki tekstil, fırın ve sıva işçileri, Paris'teki sepet, fırça işçileri ve marangozlar grev yapıyorlardı. Enternasyonal'in şubeleri hızla artıyor; emekçiler arasındaki etkisi giderek daha da önem kazanıyordu.

“Enternasyonal,” diye yazıyordu Laura babasına, “burada harikalar yaratıyor. İşçiler, Birliğe sınırsız bir güven duyuyorlar, her gün yeni şubeler beliriyor. İşçiler arasındaki her yeni hareketin, her yeni grevin inisiyatifi şöyle ya da böyle Enternasyonal’e mal ediliyor, bu da Enternasyonal’in saflarına daha fazla dernek ve kişiyi çekiyor. Enternasyonal üyesi unvanına burada büyük bir saygı gösteriyorlar.”

İlkbaharda Uluslararası İşçiler Birliği Şubeleri Federasyonu kuruldu. Enternasyonal güçlendikçe, Napolyon III hükümetinin endişesi artıyordu. Sosyalistleri takibe alıyorlardı. Haziran ayında Enternasyonal’in otuz sekiz üyesi mahkemeye çıkarıldı. Suçlanan Fransız işçiler mahkemede kendi sosyalist görüşlerini cesurca savundular.

İkinci imparatorluğun krizi olgunlaşıyordu.

***

Yağışlı kış günlerinde Marx ‘Rusya’da İşçi Sınıfının Durumu’ adlı kitabı enine boyuna okumuştu ve yazarı Flerovski hakkında Engels’e şunları yazıyordu: “Görünen o ki bu insan her yere gitmiş ve her şeyi bizzat gözlemlemiş. Toprak ağalarına, kapitalistlere, devlet memurlarına karşı şiddetli bir nefreti var. Rus köylüsünün aile yaşamı da iyi betimlenmiş; kadınların ölümüne dövülmesi, votka ve sevgililer.”

Marx iki gün sonra yeniden Flerovski’yi okuduktan sonra vardığı önemli bir sonucu ise, “onun kitabından reddedilmeyecek şekilde ortaya çıkan, Rusya’daki bugünkü durumun çok sürmeyeceği, toprak köleliğinin kaldırılmasının bozulmayı yalnızca hızlandırdığı ve dehşetli bir sosyal devrim olacağıdır,” diye aktarıyordu.

Mektupta Marx, Engels’e Enternasyonal içinde Bakunin’e karşı günden güne güçlenen mücadeleyi tüm ayrıntılarıyla anlatıyordu. Cenevre Sosyalist gazetesi ‘Eşitlik’ Bakunin’in etkisiyle Enternasyonal Genel Konseyi’ne namussuzca saldırmıştı ve buna yanıt olarak Marx, Roman Komitesi için İsviçre’de Fransızca konuşulan tüm şubelere bir çağrı hazırlamıştı:

“Sonuç: Bakunin’ci bütün eşkıyalar ‘Eşitlik’ten çıktı,” diye yazıyordu Marx Engels’e. “Bakunin ikametgâhını kendisi seçti: Tessin. Entrikalarına İsviçre, İspanya, İtalya ve Fransa’da devam edecek. Aramızdaki barış

durumu kesintiye uğradı, çünkü o biliyor ki, kendisine çok güçlü saldırdım ve foyasını meydana çıkardım. Bu hayvan, bizim gereğinden fazla burjuva olduğumuzu ve bu nedenle onun miras hakkı, eşitlik ve bugünkü devletler sisteminin yerine 'Enternasyonal'i koymak gibi yüce ideallerini anlayacak ve değerlendirecek durumda olmadığımızı düşünüyor."

1869 yılında bir grup Rus siyasal mülteci Enternasyonal'e girmişti. Uluslararası İşçiler Birliği'nin Genel Konseyi özellikle de bu evrede Bakunin'cilere karşı çetin bir mücadele veriyordu. Ve anarşinin yeni peygamberinin fanatik düşmanlarından oluşan Rus şubesi Bakunin'in hizipçi faaliyetlerine karşı mücadelede Marx'a ve Genel Konsey'e önemli yardımlarda bulunuyordu.

İtalya, İspanya, İsviçre ve Rusya'da, kısmen de Fransa'da Bakunin'in o zamana kadar çok sayıda taraftarı vardı ve gelişmekte olan Marksizm'in en tehlikeli düşmanlarından biri haline gelmişti.

Bakunin Enternasyonal'i kendi etkisi altına almaya, onu yönetmeye, anarşizmin programını empoze etmeye yelteniyordu. Bakunin'cilerin içlerinde büyüttükleri hizipçi arzular kısa zamanda açığa çıktı ve Genel Konsey onların entrikalarına sertçe karşı koymak zorunda kaldı.

Marx ile Bakunin arasında, düşünce alanında derin uçurum vardı. Komünistler devrim savaşı çağrısı yaparken ve işçi sınıfının zaferinden eminken; Bakunin 'politik perhiz'in propagandasını yapıyordu. Mücadelenin burjuvazinin güçlenmesine yol açtığını, emekçi kitlelerin çıkarlarının, monarşi ya da herhangi bir cumhuriyet, bu rejimlerin yeniden düzenlemesinde değil, devletin ortadan kaldırılmasında olduğunu savunuyordu. Bakunin, sermayenin kendi çıkarları için devleti yaratmadığını, tam tersine, devletin sermayeyi yarattığını kanıtlamaya çalışıyordu. Her devlet bir kötülüktür, bu nedenle onu ortadan kaldırmak gerekir ve sermaye de böylece kendiliğinden yok olur. Bakunin, tüm politik eylemlere hiç önem verilmemesi gerektiğinin propagandasını yapıyor; grevleri, gösterileri, emekçilerin parlamento seçimlerine katılmasını ve emekçilerin milletvekilliğine aday gösterilmesini eleştiriyordu. Politik özgürlükten yoksun kalmanın sınıfsal bilincin gelişimini engellediğini anlamadığından, taraftarlarına yerel yönetimlere katılmayı yasaklıyordu.

Anarşistler devlet iktidarını toplumsal eşitsizliğin nedeni olarak ilan ettiler ve Marx'ın kapitalizmden komünizme geçiş sürecinde proletarya diktatörlüğüne ilişkin öğretisine saldırdılar. Bakunin'e göre, devrim yoluyla tüm devlet türleri ve biçimlerini derhal ortadan kaldırmak ve devletin yıkıntıları üzerine anarşiyi kurmak gerekiyordu.

Fakat, her zaman olduğu gibi, Bakunin ikili oynayan bir insan olarak kaldı, devletsizliğin, anarşinin propagandasını yaparken, içten içe halk kitlelerini kendisine bağlayacak devrimci azınlık diktatörlüğünü düşlüyordu.

Bakunin 1870 Martı'nda arkadaşı Richar'a şunları yazıyordu: "Devrimi kurtarmak, iyi bir sonuca götürmek için bu anarşinin ortasında hiçbir iktidara bağlı kalmayacak, bu nedenle de daha verimli ve güçlü olacak görünmez kolektif bir diktatörlük faaliyeti gereklidir."

Bakunin'in Marx'a nefreti onun her eyleminde ve sözünde kendini gösteriyordu. Bakunin'in çelişkili, zayıf ruhu hiçbir zaman rahat yüzü görmedi. Devrim mücadelesinin teori ve pratiğinde zavallı, olayları ve insanları değerlendirmede son derece subjektif, demagojik saldırılarda ve sokak kürsülerinde güçlü bir yaygaracı, kindar bir yoldaş, ün düşkünlüğüyle yanıp tutuşan biri olarak Bakunin, uluslararası işçi hareketine büyük zararlar veriyor, Enternasyonal'de entrikalar çeviriyordu.

Çeyrek yüzyıldan fazla bir süredir Marx'ı tanıyordu. Yazgı onları tıpkı Mozart ve Salieri gibi aynı alanda bir araya getirmişti. Birisi dahi idi, diğeri ise dahi olmak istiyordu. Ve haset bir hastalık gibi her yıl biraz daha Bakunin'in içini kemiriyordu. Marx her alanda, Bakunin'in olmayı düşlediği kişiydi. Tükenmez hasetiyle nerede ve nasıl olursa olsun küçük düşürmeye, utandırmaya, alaşağı etmeye çabalıyordu Marx'ı. Kararmış, ruhunun derinliklerinde bir yerde Bakunin bazen pişmanlık ve utanca benzer bir şeyler hissediyordu. Öyle anlarda tarafsız olmaya çalışır ve kayıtsız görünmeye çabalayarak Marx hakkında olumlu değerlendirmeler yapar, fakat bir anda kendinden geçer ve onu aslında kendisinde olan diktatörlük kurma hırsıyla suçlayarak kapatırdı konuyu.

Bakunin çıkara dayalı dostlukları nedeniyle yaşamı boyunca çok şey kaybetmişti. İsviçre'deki Rus sürgünleri bir süre sonra birdenbire kendisinden soğutmuş, onlarda kuşku uyandırmıştı; bu, vaatleri ne kadar

cazip olursa olsun gevezelerle ve iktidar düşkünleriyle ilişkilerin olağan sonucuydu.

Enternasyonal'in Rus kanadında yer alan sürgünler arasındaki iyi insanlar her şeyi alaşağı eden bu gevezeye yüz çevirmişlerdi.

Doğrusu, Rus hükümeti sıradan ve karmaşık birtakım düşüncelerle Bakunin'in Çar'ın ayaklarına kapanarak utanç verici bir tavırla af dilemesini ve itiraflarda bulunmasını açık etmedi, çünkü onun kargaşa yaratma yoluyla bilimsel komünizme ve Uluslararası İşçiler Birliği'ne karşı iyi bir koz olduğunu düşünüyordu.

Bu sırada Rus mülteciler arasında Marx'a saygı gitgide artıyordu. 1870 yılı Mart ayında Enternasyonal'in Cenevre'deki Rusya Şubesi Londra'ya şu mektubu gönderdi:

"Değerli ve çok saygıdeğer yurttaş! Rus grubu adına size Londra'daki Uluslararası İşçiler Birliği'nin Genel Konseyi'nde temsilcimiz olma şerefini bize bağışlamanız ricasıyla başvurmaktayız. Bu grup Enternasyonal'in şubesini daha yeni kurmuş bulunmaktadır...

"Size, hazırlık çalışmalarımızın başarıyla sonuçlandığını ve Çekler, Polonyalılar ve Sırplar arasında Enternasyonal'in propagandası için taraftar bulduğumuzu bildirmekten mutluluk duyuyoruz...

"Sizin temsilcimiz olmanız için ısrarlı arzumuz, adınızın, haklı olarak çoğunlukla emekçi halkın saflarından gelen Rus öğrenci gençliği içinde saygı uyandırmasıdır. Bu gençlik ne ideolojik olarak ne de kendi sosyal konumu gereği ayrıcalıklı sınıfların parazitleriyle hiçbir ortak yön taşımamakta ve taşımak istememektedir. Ve bu gençlik onların baskısını halkın saflarında onun politik ve sosyal kurtuluşu için mücadele vererek protesto etmektedir.

"Yapıtları nedeniyle 1864 yılında Sibirya'da kürek cezasına mahkûm edilen öğretmenimiz Çernişevski'nin öğrencileri olarak bizler, sizin sosyalist ilkelere ilişkin düşüncelerinizi ve sanayi feodalizmi sistemine olan eleştirinizi memnuniyetle selamlıyoruz. Bu ilkeler ve sizin eleştiriniz, insanlar bunları kavradığında sermayenin paralı askeri olan devlet tarafından desteklenen boyunduruğunu kıracaktır. Enternasyonal'in kurulmasındaki belirleyici rol size aittir. Sahte Rus yurtseverliğini, bizim

demosfenlerin hilelerini yorulmaksızın ortaya çıkarmaya çalışan yine sizsiniz...

"Demokrat Rus gençliği bugün, teorik ve pratik propagandalarıyla davamıza gösterdiğiniz yardım için size, sürgündeki kardeşlerinin ağzından derin minnettarlığını dile getirme olanağını bulmuştur ve bu gençlik sizden kendisine yeni bir yardımda bulunmanızı, onun Londra'daki Genel Konsey'de temsilcisi olmanızı rica etmektedir.

"Sizi yanılgıya düşürmemek ve gelecekte sürprizlerden uzak tutmak için Bakunin ve onun az sayıda taraftarı ile kesinlikle ortak hiçbir işimiz olmadığını açıklamayı da görev biliriz. Tersine, emekçiler dünyasında –ki bizim için yalnızca onların görüşleri önemlidir– bir düşüncenin propagandasını yaparak, ülkesinde, Rusya'da, yüz kızartıcı bir damgayı hak eden tümüyle başka ilkeler uyduran kişilerin de olduğunu bilmesi için bu insanı değerlendirmesini pek yakın bir gelecekte halkın önünde yapacağız. Gerçekte yalnızca kişisel diktatörlük düşü kuran politik ve sosyal eşitliğin bu sahte dostlarının ikiyüzlülüğünün ısrarla ortaya çıkarılması gerekmektedir.

"İngiltere'ye gidecek arkadaşlarımızı size göndermemize izin verip vermeyeceğinizi ve her ay çıkacak olan dergimizi ve bültenlerimizi hangi adrese göndermemiz gerektiğini bize bildirme lütfunda bulunmanızı rica ederiz. Birkaç sayfa bekleme umudumuz olmasa da dergimiz için yazılmış birkaç satır için size minnettar kalacağımızı eklemeye gerek yoktur.

"Yurttaş, tüm kardeşlerimiz adına derin saygımızı kabul ediniz, lütfen."

Bu hitabın altındaki imza, N. Utin'e aitti.

Marx mektubu aile ortamında okudu. Her satırda yer alan içtenlik ve sıcaklık Marx'ı duygulandırmıştı.

"Bu beklenmedik bir şey. Ben Rusya gençliğinin temsilcisiyim," dedi saf bir gülümsemeyle. Daha sonra gözlerini süzerek ve yüzüne şakayla karışık bir gücenmişlik ifadesi vererek ekledi: "Ancak bu yiğitlerin bana 'çok saygıdeğer' olarak hitap etmesini bağışlayamam. Anlaşılan, benim seksen ya da yüz yaşında bir ihtiyar olduğumu düşünüyorlar."

Rusya şubesinin bu yıllardaki en önde gelen faaliyet adamlarından biri olan Nikolay İsakoviç Utin, zayıf ve hastalıklı olmasına karşın, cesur, kültürlü bir gençti. Bir ara Bakunin'le aynı İsviçre kasabasında hatta aynı evde yaşamışlardı. Tıpkı Serno-Solovyeviç gibi. Genç Petersburglu üniversiteyi bitirmiş, kendini devrim hareketine adamıştı. Çernişevski'ye büyük saygı duyuyordu ve 'Toprak ve Özgürlük'ün Merkez Komitesi üyesiydi. 1862 Aralık ayında Polonyalı devrimcilerle görüşmelere katılmış, 'Toprak ve Özgürlük'ün bildirgesinin yayımlandığı illegal matbaayı kurmuştu. Matbaanın ele geçirilmesinden sonra yurtdışına kaçmıştı. Çarlık Mahkemesi onu gıyabında ölüm cezasına çarptırmıştı.

Bakunin ve Utin ilk kez Londra'da karşılaşmışlar ve birkaç yıl sonra, 1868'de diğer mülteci Rus devrimcilerle ortaklaşa Rusya'da dağıtabilmek için 'Halkın Davası' adlı bir derginin yayımına başlamışlardı. İlk sayı Eylül 1868'de çıkmıştı ve hemen hemen tümüyle Bakunin'in makalelerinden oluşuyordu. Devletin ortadan kaldırılması taleplerinin yanı sıra Bakunin şimdi yeni bir düşünce daha ortaya atıyordu. Yasal evliliğin, anne-baba otoritesinin ortadan kaldırılması ve çocukların toplum tarafından yetiştirilmesi. Bakunin makalelerinden hiçbirinde Enternasyonal'in herhangi bir etkinliğine dair tek söz etmiyordu.

Fakat Uluslararası İşçiler Birliği'nin ilkelerini savunan Utin 'Halkın Davası' yazıişlerinin Bakunin'in anarşist programını reddetmesini, 'anarşizmin peygamberi'ni ve onun taraftarlarını yazıişlerinin kadrosundan çıkarmasını sağladı. Aşama aşama, sayıdan sayıya dergi Enternasyonal'in yaymakta olduğu fikirleri desteklemeye başladı ve Genel Konsey'in Bakunin 'İttifakı'na karşı mücadelesine katıldı. Utin aynı zamanda, Bakunin'in, Rusya'nın sınırları dışında, anayurttaki kurtuluş hareketini tümüyle yurtdışından yönetecek bir merkezin kurulmasını talep eden diktatörce tasarılarına karşı çıktı. Ülke içinde faaliyet gösteren devrimcilere Bakunin'in belirleyeceği rollerin uygulayıcısı görevi düşüyordu. Utin ise tam tersine, yöneticilik rolünün Rusya içindeki öncü merkeze ait olması, mültecilerin ise yurttaşlarına Batı Avrupa sosyalist hareketinin öğrenilmesinde yardımcı olması, ileri dünya görüşü ve taktiğin hazırlanmasında destek vermesi gerektiğini düşünüyordu.

'Halkın Davası'nın yazıişleri, devrimci halkçılardan[20] ve Çernişevski taraftarlarından oluşuyordu. Dergi her sayısında Uluslararası Birliğin

faaliyetleriyle ilgili haberlere yer veriyor, onun dünyanın değişik ülkelerindeki başarılarını vurguluyor, ‘Kapital’in yayımlandığını bildiriyordu. Utin ve yoldaşları Enternasyonal’de Bakunin’cilerle ortaya çıkan mücadelede kararlılıkla Marx’ın yanında yer alıyorlardı. ‘Halkın Davası’ çalışanları Enternasyonal’in düşüncelerinin Rusya’da yayılmasını gerekli görüyorlardı.

Uluslararası Birliğin, Karl Marx’a Rus seksiyonunu kurma ve onun Genel Konsey’deki temsilcisi olmasını rica etme düşüncesi, ardından da kararı böylece doğdu.

Enternasyonal’in Bakunin ve onun grubuyla mücadelesi, 1869 yılında kızıştı. Uluslararası İşçiler Birliği’nin şubelerine dahil olup göstermelik olarak dağılan ‘ittifak’ın üyeleri onu Enternasyonal içinde, fakat gizli bir örgüt olarak korudular. Bakunin taraftarları bu ‘ittifakın’ sloganını ‘politik mücadelede her yol mübahtır’ olarak belirlediler, Enternasyonal’in 4. Kongresi delege seçimlerinde ise, çoğunluğu elde etmek ve Genel Konsey’i ellerine geçirmek için hileye başvurdular.

Kongre 1869 yılında Basel’de yapıldı. Değişik ülkelerden ABD Ulusal İşçiler Birliği’nin de içinde bulunduğu yetmiş sekiz delege gelmişti.

Bakunin Kongre’ye, toprak mülkiyeti üzerinde miras hakkının kaldırılmasının, toprağın özel şahıslardan halka aşamalı olarak geçişinin bir ölçütü olacağı yönünde bir bildiri sundu. Marx Kongre’ye gönderdiği ve orada okunan miras hakkına ilişkin raporunda toprak sahiplerinin iktidarda olduğu kapitalizm koşullarında Bakunin’in planının bir ütopya olduğunu ve gerçekleştirilemeyeceğini kanıtlamıştı. Devrimden sonra toprak ve yeraltı zenginlikleri halkın eline geçeceğinden ve tüm toplumun mülkiyeti olacağından Bakunin’in düşüncesi anlamını tümüyle yitiriyordu.

Kongre ikiye bölündü. Delegelerin bir kısmı Marx’ı, diğer bir kısmı ise Bakunin’i destekliyordu. Bu konuda karar almak olanaksız görünüyordu. Ancak, seçimler başladığında Kongre Genel Konsey’in faaliyetini onayladı ve mevcut kadroyu yeniden seçti. Böylece, anarşistler Enternasyonal’in yönetimine giremediler.

Basel Kongresi’nden sonra Bakunin ‘Eşitlik’ gazetesinde Marx ve Engels aleyhine bir iftira kampanyasına girişti. Nisan 1870’te La Caux de

Fonds'daki İsviçre'nin Roman Şubesi Kongresi'nde Enternasyonal üyelerin her türlü politik faaliyetten vazgeçmelerine ilişkin Proudhoncu bir sloganla bir konuşma yaptı ve Roman Federasyonu'nun bölünmesini sağladı. Bakunin'ciler kendi şubelerini kurdular, bir komite organize ettiler ve bağımsız bir ad seçtiler; Jura Federasyonu.

Fakat Bakunin bununla da yetinmek istemedi ve ne pahasına olursa olsun Genel Konsey üyelerini karalamaya yeltendi. Enternasyonal'in tüm Cenevre şubelerinin genel toplantısında Utin ve dava arkadaşlarına karşı çıktı. "Bu insanlar sabırsız," diyordu Bakunin, "benim kellemi istiyorlar."

Rakiplerini, kendisini cezalandırma arzusunda olmakla suçluyordu.

Utin bu tür suçlamaları 'Eşitlik' gazetesinde yalanladı.

Bakunin hakkında şunları yazıyordu: "Onun uzlaşmaz düşmanı olduğum doğrudur. Ülkemdeki devrim davasına çok kötülük yaptı ve bu kötülüğü Enternasyonal'e taşımaya yeltendi. Tüm halkın öç alma günü geldiğinde, halk gerçek düşmanlarını tanıyacaktır ve o zaman eğer giyotin hâlâ geçerli olacaksa, bu büyük insanlar yani diktatörler, halkın ilk olarak kendilerini giyotine götürmesinden sakınsınlar."

Bir süre sonra Bakunin'in popülaritesi hızla düşmeye başladı. Enternasyonal'in tüm İsviçre şubeleri, hatta aralarında büyük bir saygınlığa sahip olduğu inşaat işçileri dahi 'anarşinin peygamberi'nden yüz çevirdiler. Onlar artık Bakunin'in, bizzat yaşam tarafından reddedilen fikirleri Lassalle ve Proudhon'dan sonra yineleyen bir tumturaklı söz düşkünü olduğunu ve propagandasını yaptığı ütopik sosyalizmin tarihe karıştığını biliyorlardı. Bakunin kapıyı çalan politik yalnızlığı acıyla fark etmişti.

Dava arkadaşlarından birine şunu yazıyordu: "1869 Ekim'inde Cenevre'yi terk ederken, özellikle Cenevre kliği tarafından angaje edilen ve onunla birlikte oy kullanan komitelerden iyi dostum olan birkaç kişi benimle vedalaşmaya geldiklerinde diyorlardı ki; 'Fabrikadan bu beyler bize 'Bakuninci' diye hakaret ettiklerini sanıyorlar fakat bizi gerici olarak görmelerindense 'Bakuninci' olarak görmelerini tercih ederiz.' 1870 yıllı Martı'nda Cenevre'ye döndüğümde onları tümüyle düşman olmasalar da, bana karşı en azından önyargılı ve güvensiz bir durumda buldum."

Bakunin’in neden olduğu isyan işçi hareketine zarar vermişti, ancak Enternasyonal’in etkisi gitgide artıyordu ve başlayan Fransa-Prusya savaşı nedeniyle 5. Olağan Kongre yapılamamış olsa da, Genel Konsey tüm olaylar hakkında görüşlerini bildirerek dünyadaki çok sayıda ülkenin emekçilerinin politik örgütlerini yönetiyor, yoğun biçimde çalışıyordu.

Enternasyonal’in ‘Rusya kanadı’ tarafından yayımlanan ‘Halkın Davası’ dergisinin yazıişlerine Londra damgalı bir zarf gelmişti. Bu mektubu sabırsızlıkla bekliyorlardı. Yazıişleri Müdürü Utin’in küçücük çalışma odasında yüksek sesle okunan ve uzun süredir beklenen Marx’ın yanıtı, elden ele dolaşıyordu. Herkes bu metni okumak, Enternasyonal’in kurucusunun alışılmadık el yazısını görmek istiyordu.

“Yurttaşlar!

“Üst Konsey 22 Mart tarihli oturumunda sizin program ve tüzüğünüzün Uluslararası İşçiler Birliği’nin Genel Tüzüğüne uygun olduğunu oybirliğiyle ilan etmiştir. Ve derhal sizin kanadınızı Enternasyonal’e kabul etmiştir. Sizin bana önerdiğiniz Genel Konsey’de temsilciniz olmam gibi onurlu bir yükümlülüğü memnuniyetle kabul ediyorum.”

***

Böylece Marx Enternasyonal’de Rusya’yı temsil etmeyi kabul etti. Bu genç Rus sürgünler için heyecan verici bir olaydı. Daha sonra Marx mektubunda Polonya konusu ve Nikolay Flerovski’nin kitabına değiniyordu.

“Bu, Avrupa için gerçek bir keşiftir. Hatta sözümona devrimciler tarafından kıtaya yayılmış olan Rus iyimserliği bu yapıtta acımasızca sergilenmiştir. Bazı yerlerde yalnızca teorik açıdan eleştiriye uygun olmadığını söylersem, yapıt değerinden bir şey kaybetmez. Bu, ciddi bir gözlemcinin, korkusuz bir emekçinin, objektif bir eleştirmenin, güçlü bir sanatçının ve her şeyden önce de baskının her türüne isyan eden, her türlü ulusal marştan nefret eden, üretici sınıfın tüm acılarını ve arzularını tutkuyla paylaşan bir insanın yapıtıdır.

“Flerovski ve öğretmeniniz Çernişevski gibi insanların yapıtları Rusya’yı gerçekten onurlandırıyor ve ülkenizin de yüzyılımızın ortak hareketine

katılmaya başladığını kanıtlıyor.

“Kardeşçe duygular ve selamlarla.

Karl Marx

Londra, 24 Mart 1870"

İKİNCİ BÖLÜM

USLANMAZ FRANSA

Gustave Flourens, derin düşünen bir bilim adamı, çok yönlü bir gazeteci ve ateşli bir devrim savaşçısı özelliklerini bir araya getiren biriydi. Çok yönlülüğü, engin bilgisi, aklı, iradesi, bitmek bilmeyen enerjisi ve eşsiz cesareti onu farklı kılıyordu. Flourens yirmi beş yaşındayken, Paris'te görev yaptığı kolejde etnografya üzerine konferans vermiş, fakat materyalizm yanlısı olması nedeniyle görevinden alınmıştı. Zaptedilmez bir özgürlük düşkünü olarak 1863 yılında Polonya ayaklanması patlak verir vermez oraya gitmiş, daha sonra da Yunanistan'a geçip Girit'in kurtuluşu için savaşmıştı. Anayurdu Fransa'ya dönmeden önce de dünyada birçok yeri gezmişti.

1870 Ocak ayında Paris çalkalanıyordu. Kendisine gelen Cumhuriyetçi gazeteci Noir'ın, Prens Pierre Bonaparte tarafından öldürülmesi başkent işçilerini harekete geçirmişti. İkinci İmparatorluğun yaşadığı kriz tüm boyutlarıyla bir kez daha ortaya çıkmıştı. Hiddete ve öfkeye kapılmış yaklaşık iki yüz bin emekçi, kurbanın tabutunun bulunduğu Neuilly varoşlarında toplanmıştı. Bir gün önce de 'La Marseillaise' gazetesi şunları yazmıştı: "Fransa 18 yıldır, cumhuriyetçileri sokakta öldürmekle yetinmeyip, evlerinde öldürmek için alçakça tuzaklar kuran katillerin kanlı ellerindedir."

Halkın öfkesi son haddindeydi. Bir yazarın sözlerine göre, İkinci İmparatorluk bu günlerde, aynı Victor Noir gibi, kurşunu kalbinden yemişti. Canla başla halkı öç almaya ve ayaklanmaya çağıranlar arasında Flourens de vardı. Ancak bu sırada ayaklanma tehlikeli olabilirdi, çünkü halk silahsızdı, Bonaparte'cıların emrinde ise yalnızca Paris'te çok iyi silahlanmış altmış bin asker vardı. Fakat Flourens isyan eden yüreğinin emirlerine, sağduyuyla her zaman uyumlu olamayan zaptedilmez cesaretinin dalgalanmalarına sık sık kendisini kaptırıyordu. Birkaç hafta sonra başkentte yeniden çalkalanmalar başgöstermişti. Bunun nedeni 'La Marseillaise' gazetesinin yöneticilerinden birinin tutuklanmasıydı. İşçiler yer yer barikatlar kurmuşlardı. Barikatlardan birinde Flourens çarpışıyordu. Yer aldığı barikat hükümet askerleriyle mücadelede diğerlerinden daha

uzun süre direnmişti. Tutuklanmalar ve yargılamalar başlamıştı. Genç devrimci İngiltere’ye kaçmayı başardı.

1870 yılı Nisan ayında bir ara Gustave Flourens, Marx’ın evinde kaldı ve ondan sonra sık sık Modena Villas’nın konuğu oldu. Flourens ev sakinlerinin hepsi tarafından sevilmişti, fakat özellikle Jennychen’le iyi bir dostluk kurdu. Onları İrlandalı Fenier’lere acıma duygusu yakınlaştırmıştı.

Marx’ın büyük kızı Fransız gazetesi ‘La Marseillaise’de cesur yazılarını tam da bu sıralarda yayınladı. ‘Irish People’ adlı Dublin gazetesi redaktörü O’Donovan Rossa’un yargısı onu özellikle endişelendiriyordu. O’Donovan Rossa isyancı yazılarından dolayı ömür boyu hapis cezasına çarptırılmıştı. Tutuklunun prangalarını gece gündüz çıkarmıyorlardı. Bir tasın içine konulan berbat hapishane çorbasını, oturduğu yerde zorlukla içiyordu.

Jennychen onu ve İrlanda’nın özgürlüğü için acı çeken, fiziksel işkenceye uğrayan ve bilincini yitiren herkesi konu alıyordu öfke, isyan dolu makalelerinde.

Marx’ın kızı bu Fransız sürgünü yalnızca düşünce yoldaşı olarak değil, mücadeleye hazır bir savaşçı olarak da görüyordu. Flourens, Jennychen ile birlikte hapishanede çok zor durumda olan Fenier’lerin kurtarılması için girişimlerde bulunmaya karar verdi ve O’Donovan Rossa’un bazı mektuplarını basında yayımlanması için Fransızcaya çevirdi.

Sık sık Modena Villas’ya gelen genç Fransızı Jennychen bahçede karşılıyordu ve birlikte Hampstead tepelerine gezmeye gidiyorlardı.

“Jennychen, size söz veriyorum ki O’Donovan Rossa için her şeyi yapacağım,” dedi bir ara Gustave yemini andırır bir inandırıcılıkla.

Doğa Flourens’a cömert davranmıştı, fiziki görünüşü de mükemmeldi. Düzgün hatlı yüzünde, biçimli kaşlarının altında, derin bir çukurda kalmış gri-mavi gözleri adeta ışık saçıyordu. Özenle taranmış açık kestane rengi saçları, gür bıyıkları ve sakalı, uzun boyu, yapılı, sağlam fiziğiyle ortaçağ Norman şövalyelerini anımsatıyordu. Flourens ülkesini seviyordu ve Jennychen’e ülkesinden heyecanla söz ediyordu.

“Montaigne’nin ardından ben de ‘çocukluğumdan beri kalbim Paris’e aittir,’ diye yineleyebilirdim. Paris’i şefkatle seviyorum, parazitlerine,

pisliklerine varıncaya dek her şeyi seviyorum. Fransa'nın şanı ve dünyanın en soylu süslerinden biri olan bu yüce kent yüzünden kendimi Fransız hissediyorum. Ve biliyor musunuz Jennychen, birkaç devrimin kalesi olan bu kent kahramanlık payesini hak etti."

Aralıksız yağmur nedeniyle Hampstead Head'e gezmeye gidemedikleri bir ilkbahar günü Jennychen, bu Fransız sürgünden sırdaşı olan 'İtiraflar Kitabı'ndaki sorulara yanıt vermesini istedi.

Flourens'ın ışıl ışıl parlayan gözlerine doğrudan bakarak; "Rica ederim, mümkünse ciddi yanıtlar verin. Genelde herkes şaka yapmaya kalkışıyor. Ben sizi gerçekte olduğunuz gibi tanımak istiyorum," dedi.

"Sonuna kadar dürüst olmaya çalışacağım," yanıtını verdi Gustave.

Jennychen misafir odasının penceresi önündeki çalışma masasında onu yalnız bıraktı. Nisan ayının sonlarıydı. Tüm çiçek vazoları renk renk çiçeklerle doluydu.

Gustave Flourens insanlarda en çok cesarete, erkeklerde enerjiye, kadınlarda ise sadakate değer verdiğini yazdı.

Onun mutluluk anlayışı, insanların eşit olduğu bir cumhuriyette sıradan bir yurttaş olarak yaşamaktı.

Dalkavukluktan nefret ediyordu ve burjuvaziyle, onun tanrıları, kralları ve kahramanlarıyla savaşmayı çok seviyordu.

İtiraflarda yazdığına göre en belirgin özelliği hep ileriye gitmek, sevdiği bir özdeyişte olduğu gibi layıkıyla ölebilmekti.

Düşmanlarının dahi, ansiklopedi gibi bilgili, yiğit bir asker gibi cesur dedikleri, yetenekli bir etnograf ve bir devrim savaşçısının temiz, soylu yüreğinin izi Jennychen'in kitabında sonsuza dek kalacaktı.

Fakat üstün yetenekli insanların düz yollardan gittikleri enderdir, onların yolları inişli çıkışlıdır.

Ünlü bir natüralist bilim adamının oğlu olan Gustave Flourens, 1838 yılında doğdu. On yaşında bir çocukken devrimin yükselişini ve trajik gerileyişini gördü. Bu olağanüstü duygulu, yaşına göre olgun olan, derin

düşünebilen çocuğun yüreği, kanlı Haziran’daki işçi katliamıyla hiçbir zaman sakinleşemeyecek ve unutamayacak kadar sarsılmış ve öfkeyle dolmuştu. Bilim adamı olarak etnografyayla uğraşıp pek çok şeye ulaştıktan sonra, Flourens bilime adanıp adanmama yönündeki tereddütle kendisini yiyip bitirmişti. Tereddütlerini güçlükle aşarak profesör cübbesini reddetti. Savaşçılığı, içindeki bilim adamına güçlükle galip gelmişti.

“Kötülük ve adaletsizliğin egemen olduğu dünyada mutlu olabilir miyim? Hayır. Çocukluğumdan bu yana taşıdığım şey yalnızca iyilikti, çevremdekiler bende onu yok etmeye ve beni sömürgeci yapmaya yeltendiler. Fakat ben açların arasında tok gezemiyor, yalnızca halkımın değil, tüm insanlığın cahilliğini görerek kendimi bilgiyle donatamıyordum. Bilmek isterseniz eğer başlangıçta sıradan bir egoizm yüzünden, yaşamdan yalnızca memnun insanlar arasında keyif alabileceğimi düşündüğümden dolayı devrimci oldum. Evet, gerçek mutluluğu tam anlamıyla ve yalnızca herkesin mutlu olduğu bir toplumda hissedebilirsiniz,” diye düşüncelerini genç kıza aktarıyordu Flourens.

“O denli doğru bir düşünce ki, çevremdekiler kötü durumdaysa ben de kendimi iyi hissedemem,” dedi Jennychen.

“Gördüğünüz gibi, egoizm bazen özgeciliğe dönüşebiliyor. Diyalektik. Benim doğumum itibarıyla ait olduğum çevreden, zümreden, sınıftan uzaklaşmam bununla başladı. Önyargı, basit şöhret düşkünlüğü zincirlerini kırdım ve sonunda kendimi bularak Polonyalı ve Yunanlılar’ın özgürlüğü uğruna savaşmaya gittim. Yaşamım savaşta anlam kazandı.”

Jennychen’in dudaklarından şu sözcükler döküldü birden:

“Gustave sizin yalnızca beyniniz değil yüreğiniz de yetenekli. Hissetme yeteneğinizin farklı olduğunu çoktan fark ettim. Öyle vurdumduymaz ve duyarsız yürekler var ki.”

“Salyangoz ya da kaplumbağa kabuğu gibi,” diye güldü Flourens. “Ancak siz beni abartıyorsunuz. Ben kötü olmayan sıradan bir insanım, hepsi bu.”

Jennychen itiraz etmedi. Üstün yetenekli, çekici, iyi kalpli Flourens’ın ateşli yüreğini yoksullar ve geçim sıkıntısı çekenlerin davasına adamasına hayranlık duyuyordu. Ezenler ve ezilenler arasında savaşın olduğu bir ülkeye gitmek için hep acele ederdi.

Jennychen ve Gustave dostluklarının aşka dönüşebileceğini hissediyorlardı. Fakat her ikisi de özdenetimleri güçlü, sorumluluklarını her şeyden önde tutan kişilerdi. Flourens yaşamını tam bir özveri gerektiren devrim savaşına adamıştı ve kendisini ebedi bir gezgin kabul ediyordu.

"Ne yapmalı?" diye düşünüyordu. "Bir savaşçı için aile yoktur. Düşünceye hizmetle gönül bağını bir arada yürütmek olanaklı mı? Ancak, Jennychen gibi kızlar, güçlüklerden yılmazlar. O her yerde yanımda olacak. Ama ben onu tehlikeye atmaya razı olur muyum?"

Flourens, oğlu için sürekli endişe içinde yaşayan annesini anımsadı. Ve yaşamında köklü değişikliklere yol açabilecek belirleyici konuşmayı erteledi. Belirsizlikler Jennychen'in de canını sıkıyordu, fakat Flourens'ın tavırlarından sevildiğini anlıyor, onun her sözünden alabildiğine mutlu oluyordu.

Haftalar geçti, sıkıntı verici düşünceler genç kızın içini kemiriyordu. Eğer Jennychen duygularına hiçbir zaman karşılık bulamazsa, nasıl anne olacaktı? Çocukları çok seviyordu. Yirmi altı yaşını doldurmuştu. Kızların evde kalmış sayıldıkları o uğursuz yaş yaklaşıyordu. Bu düşünceler katlanılmaz bir acı veriyor, onu gözyaşlarına boğuyordu.

"Yaşamımda bir hedefim var. Mağripli'ye ve tüm arkadaşlarıma gerekliyim ben," diye kendini avutuyordu Jennychen.

Jennychen'in Flourens'la ilişkisi gitgide yakınlaşıyordu. Birbirlerini seviyorlardı ve mutluluğu yudumlayarak ve tadını çıkararak itiraf anını erteliyorlardı. Fakat Avrupa'da savaş ve devrim rüzgarları yeniden belirmişti. Flourens Londra'da kısa bir süre daha kaldı. Paris onu çağırıyordu. Jennychen'le bir daha ayrılmamak üzere sözleşerek ve yakında onu tekrar göreceğinden emin olarak Londra'dan ayrıldı.

Flourens'ın Modena Villas'yı sık sık ziyaret ettiği 1870 Nisan'ında Londra'nın içler acısı banliyö evlerinden birinde Karl Schapper öldü. Bir deri bir kemik kalmıştı. Hareket edecek gücü olmadığı halde, yorulmak bilmeksizin konuşuyordu. Bir zamanların ateşli devrimcisi, bu dürüst insan göstermek istemediği hızla yaklaşan ölümün korkusunu anılarıyla uzaklaştırıyordu. Yoksulluk, hastalık ve sürgünde yaşadığı güçlükler onun aktif çalışmadan çekilmek zorunda kalmasına yol açmıştı. Fiziksel gücü

kalmamıştı. O, proleter savaşının birkaç on yılının canlı almanağıydı. Uluslararası İşçiler Birliği'nin kurulmasından sonra Marx'ın önerisiyle onu Genel Konsey üyesi seçmişlerdi.

Eski savaşçının hastalığının tehlikeli biçimde arttığını duyar duymaz, Marx, cesaret ve umut vermek için onu ziyaret etmişti. Nisan ayı sonunda Schapper'ın durumu birden kötüleştiğinde Marx başucundaydı. Marx'a, "Elli yedi yaş o kadar da az değil. Yazık ki sık sık serserilik yaptım, düzensiz yaşadım. O kadar zamanımı gereksiz harcadım, gücümü boş yere kullandım. Tabii şimdi her şey bitti, artık benden geçti," diyordu Schapper boğuk boğuk öksürerek.

"Pes etme dostum, daha görecek günümüz var," diye şaka yapmaya çalışıyordu Marx.

"Kaçınılmazdan neden kaçalım ki? Bu olanaksız zaten. Ama, emin ol, ben öyle zayıf biri değilim. Lukests'in dediği gibi, ölümsüz ölüm bugünlerde ölümlü yaşamı alacaktır. Karıma, naaşımı önümüzdeki pazar günü toprağa vermesini söyledim. Bu durumda çocuklar çalışmaktan mahrum kalmamış olurlar. Fakat doğaları gereği, kadınlar filozof değillerdir. Zavallı, neredeyse suratımı son bir kez buruştururum korkusuyla, gece gündüz hüngür hüngür ağlıyor. Ben ne ilkim ne de son. Ölüm, yaşam değildir, şimdilik gerçek eşitlik yalnızca ölümde var.

Sivri yüzlü, uzun boylu ergenlik çağındaki oğlu ve ağlayan yaşlı karısı odaya girdiğinde, hasta mükemmel derecede hakim olduğu Fransızca'sıyla konuşuyordu.

"Ölürken, ailem adına gözlerim açık gitmeyecek. En küçük oğlumun dışında herkes ayakları üzerinde duruyor. Ben bunu güçlükle elde ettim. Fakat onlardan da şikayet edemem. Onlar iyi proleterlerdir. İşe hem kafaları hem elleri yatkın. Kızım evli. Büyük oğlum ciltçi. Marx, kitabın insanı insan yaptığını sana anlatmaya gerek yok. İki küçük oğlum kuyumcuda elmas perdahlıyorlar ve Spinoza'dan geri kalmıyorlar. Kazançları da fena değil. En küçüğü ölümümden sonra Almanya'daki kardeşim yanına alacak. Bu konuda anlaştık. Benim ihtiyara ise birtakım eşyalar bırakıyorum, ona çok şey gerekli değil zaten," dedikten sonra Shapper uzun uzun öksürdü. Dudaklarında bir damla kan belirdi. "Heyecanlanma," dedi Marx'a.

Marx havluyla onun ıslak yüzünü ve ağzını silerken, o sakindi: “Her şey yolunda. Önemli olan, bizim, çocuklarımızı, onların annelerini hiçbir zaman aç susuz bırakmayacak şekilde yetiştirmiş olmamızdır. Yaşamın kendisine gelince, diyebilirim ki yeterince yaşadım. Her şeyi yapabildim.”

“Leonardo da Vinci’nin iddia ettiği gibi; ‘iyi yaşanmış olan her yaşam, uzun yaşamdır.’ Bu hastalık beni kemirirken hep geçmişi düşündüm. Geçmiş yılları sanki yeniden yaşama fırsatı buldum. Ben çok yoksul ve saf bir köy papazının oğluyum. Çocukluğumda çok dindardım, ama ateist olarak ölüyorum. Yaşlılığında bir anda korkuya kapılan Ruge gibi değil yani. O cesareti inançta arıyor ve ruhun ölümsüz olduğunu iddia ediyor. Aksi takdirde onun yaşamdan ayrılması korkunç bir şey olurdu. Eskilere alışırız da, yenilerden ne çıkar! Varsın, herkes nasıl avunabiliyorsa öyle avunsun. Ben onları yeniden var olmamanın eşiğinde elde etmemek için zorlukla kendi deistik illüzyonlarımı yıktım.”

“Bir zamanlar Engels’in de tanımladığı gibi, sen hep gerçek bir insandın. Unutmadan o da sana içten selamlarını ve sağlık dileklerini iletiyor.”

“Artık geç. Bir daha görüşemeyeceğiz. Muhteşem, değerli bir insan o. Onu tıpkı seni sevdiğim gibi sevdim, Mağripli.”

“Eğer sağlığın gerçekten kötü olsaydı, Friedrich Manchester’den gelirdi. Fakat, doktorlar senin yaşayacağın umudunu veriyorlar bize, ihtiyar. Dayan, zatürre hiç de ölümcül bir hastalık değildir. Krizin de geçti artık.”

“Hayır dostum, sizden ayrılıyorum. Bu tüberküloz, ve kurtuluşum yok.”

Marx, Schapper’ın yapış yapış olmuş sıcak elini tuttu ve bırakmadı. Ölmekte olan bu insana kendi yaşam enerjisini aktarmak, ne pahasına olursa olsun onu kurtarmak istiyordu. Hasta, arkadaşının hamlesini anladı ve buna onun elini zayıfça sıkarak yanıt verdi.

“Teşekkürler Karl, varlığından dolayı teşekkürler sana. Çok yaşa,” diye fısıldadı hasta.

Suskunluk birkaç dakika sürdü. Elleri, tıpkı ruhları gibi kenetlenmiş haldeydi. Birbirlerini kardeş gibi hissediyorlardı.

“Bu illet hastalığın pençesine, öyle anlaşılıyor, 1839’da başarısız bir ayaklanma sonrası tıkıldığım Konsergeri hapishanesinin taş hücrelerinde

düştüm. Benim Blanquici ve ‘Mevsim Derneği’ üyesi olduğumu sen de biliyorsun. Yedi ay sonra beni Fransa’dan sürdüler. Londra’ya geldim ve ilk kez o zaman ciğerlerim hastalandı, fakat geçici de olsa kurtuldum. Yazgım beni, Joseph Moll’le karşılaşıp dost olduğum için ödüllendirdi.”

“Bir kahraman olarak yaşadı ve kahraman olarak öldü. Parti için yeri doldurulmaz bir kayıp.”

“Zamanında komünizme karşı çok mücadele verdim, çok tartıştım ve yanıldım, fakat kabul et ki haksız olduğumda bunu dürüstçe itiraf ettim. Oysa bu kolay değildir,” diyen Shapper gülümsemeye çalıştı fakat ateşten kuruyup çatlayan dudakları güçlükle kımıldıyordu.

“Sen yalnızca gerçek bir insan değil, gerçek bir komünistsin de. Hangimiz yanılmadık ki. Bu insana özgüdür. Aslolan hatadan tam zamanında ders almaktır.”

“Doğru. Ve ben Willich’le o buluşmadan sonra, sana dönmekten utanmadım, Marx. Çok meslek ve hatta işyeri değiştirdim. Neler yapmadım, neyle uğraşmadım ki! Hatta üniversitede bile okudum. İşçi olarak ölüyorum. Emek benim mutluluğumdu ve eminim ki yalnızca emek sağlıyor mutluluğu. Emek ve zevk kopmaz bir bütündür, gelecekte de birbirinin yerini alacaklardır. Hiçbir zorlamaya gerek yoktur, çünkü insan doğası gereği tembel değildir; gelişme ve aydınlanmanın gerekli düzeyinde bulunursa insan, çalışma onun için bir mutluluk kaynağı, ayrılmaz bir gereksinimi olacaktır.”

“Haklısın.”

“Geveze Willich’in oltasına düşüp seni ve Engels’i terk ederek nasıl onun ardından gittim, bugün dahi anlamış değilim. Büyük bir demagog ve soytarı o. Ortalığı karıştırmayı iyi becerir. Al onu, komünistler derneğine koy, gör durumu.”

Akşam yaklaşıyordu. Schapper’ın durumu gitgide kötüleşiyordu. Yüzünü ter basmıştı, saçları birbirine yapışmıştı, nefes darlığı konuşmasını engelliyordu. Marx onu yastıklar yardımıyla destekleyerek daha dik duruma getirdi.

“Dinlenme zamanın geldi. Karını çağırsak?” dedi kaygıyla.

“Bekle. Beni yakında, binlerce yıl sürecek sonsuz bir dinlenme bekliyor. İki ölüm olmaz, tek ölümden ise kaçamazsın. Değiştirilmesi mümkün olmayan için üzülmek komiktir. Marx, ilkelerimize sadık kaldığımı söyle dostlara. Ben teorisyen değilim. Gericilik döneminde ailemi geçindirmek için çok çalıştım. Şimdi de bir proleter olarak ölüyorum.”

Marx, Karl Schapper’ın bir filozof sakinliğiyle kendi sonunu beklediği evden çıktı. Acı veren bir hüzün duygusunun yanı sıra, az önce sonsuza dek vedalaştığı insan gibi öylesine temiz, yalın insanların komünist partisine girmiş olmasından dolayı gurur duyduğunu hissediyordu.

Marx, Maitland-Park Road’daki evine varmadan, tifo hastası Alman sürgün, gazeteci Borkheim’in kendisine uğramasını rica ettiği mektubunu anımsadı. Marx, değer verdiği insanlarla ilişkilerinde dikkatli ve özenliydi. Ne kadar işe boğulmuş da olsa kendini yorgun da hissetse insaniyet duygusu yüreğinde hep ağır basar ve dostluk ve yoldaşlık borcunu yerine getirmeye çaba gösterirdi.

Eve dönünce Marx gece geç saatlere kadar Manchester’deki Engels’e mektup yazdı. Schapper’la görüşmesini anlattıktan sonra “Onun karakterinde var olan gerçek cesaret şimdi yeniden daha net ve gerçek biçimde ortaya çıktı,” diye ekliyordu.

1848 Devrimi’ne aktif olarak katılan ve bundan sonra sürgünde yaşamak zorunda kalan Borkheim hakkında da Marx arkadaşına ayrıntılı olarak yazıyordu.

“Buradaki hastane doktorlarından biri olan İngiliz doktor, bundan önce de söylediği gibi onun isterse kurtulabileceğini tekrarlıyor ama çılgın yaşam tarzından vazgeçmezse Borkheim’in bir yıldan fazla yaşayamayacağını da sözlerine ekliyor.

“İşin aslı şu ki Borkheim sabah saat dört buçuktan dokuza kadar azimle Rusça çalışıyor ve bunu akşamın 7’sinden 11’ine kadar tekrarlıyor. Onun, tanrıyla ve şeytanla nasıl polemik yaptığını ve iyi kötü bir kütüphaneye sahip olduktan sonra ne pahasına olursa olsun bilim adamı olmak istediğini biliyorsun.

“Doktor, onun işin dışında en azından iki yıl tüm çalışmalarını durdurmasını ve zamanını basit şeyler okumaya ve benzer eğlencelere

ayırmasını öneriyor. Aksi takdirde ölmeye mahkûm ve bu iki kişilik çalışma için yeterince gücü yok.

"... Son derece yorgun ve zayıf görünüyordu. Ona, şu anda bir görevle bağlantılıyken diğer şeylerle fazla ilgilenmemesini söyledim. Onun sana çok saygı duyduğunu bildiğimden bunu kasıtlı olarak söyledim. Misafir odasına geldiğimde karısına sohbetimizi anlattım. O da eğer kocasına yazarsan çok büyük bir iyilik yapmış olacağını söyledi ve ben de kendisine gerekli yardımı yapacağıma söz verdim. Birincisi, senin kendisine göstereceğin ilgi onu özellikle mutlu edecektir, ikincisi ise aşırı çalışarak kendisini telef etmemesini senin söylemen belki etkili olabilir.

"Bana göre şu anda Borkheim'in tehlikeli bir durumu yok, fakat çok dikkatli olmak zorunda."

Marx'la vedalaştığının ertesi günü sabah saat dokuzda Karl Schapper öldü.

Bu ölüm haberini duyduğunda Engels, üzüntüyle, "Eski yoldaşlarımızın safları hızla seyrekleşiyor. Weerth, Weydemeyer, Lupus, Schapper; fakat yapacak hiçbir şey yok. Evet bu savaş içinde savaş," diye yazmıştı.

Diğerleri adına kaygılanmaktan, Marx kendi sağlığını fazla düşünmemiş ve hasta Borkheim'i ziyaretinden yağmur altında döndükten sonra nezle olmuştu. Ev halkı kararlı bir biçimde ona evden çıkmayı ve Genel Konsey'in oturumuna katılmayı yasakladı. O gece tüm Marx ailesi, Marx'ın çalışma odasında toplandı. Doktor Kugelmann ona doğum günü hediyesi olarak, Liebknecht'in Hannover'deki çalışma odasındaki halılardan iki tane göndermişti. Halılar bir büyük matematikçinin evi yıkıldıktan sonra açık artırmadan satın alınmıştı. Halılardan birinde oldukça çirkin bir ihtiyarın, olasılıkla dalgalar arasında çırpınan Neptün'ün portresi vardı, diğerinde ise şişman Venüs ve onun aşk maceraları vardı. Marx ve yakınlarının düşüncesine göre tüm bu mitolojik motifler XVI. Louis'nin sarayında sevilen rokoko döneminin son derece zevksiz örnekleriydi. Fakat o dönemin manifaktür çalışması imrenilecek kalitesiyle ön plana çıkıyordu. Uzun tartışmalardan sonra Marx, Liebknecht'in dehası karşısındaki hayranlığının belirtisi olarak her iki halıyı da çalışma odasının duvarına asmaya karar verdi.

***

Marx hevesle Rusça çalışıyordu. Tam da Herzen’in, Napolyon III rejimine karşı mitingde cesur bir konuşma yaptıktan sonra hastalanıp yattığı günlerde onun ‘Hapis ve Sürgün’ kitabını okuyordu.

Enternasyonal’in önderi, Paris’te Rivoli caddesinde kocaman loş bir evde Aleksandr İvanoviç’in zihnini zorlayarak onu düşündüğünü bilmiyordu.

Ocak ayıydı, hava soğuk ve nemliydi. Böğründeki sancı ve etkisini artıran üşütme çalışmasını engelliyordu. Battaniyeye sarılmış olan Herzen ısınmak için bir kadeh konyak istedi.

“Şimdi de sigara içmek istiyorum,” dedi kendisini biraz daha iyi hissederek.

İkinci karısı olan Natalya Aleksiyevna Ogaryova, ağızlığa tütün doldurdu ve ona uzattı. Daha sonra, hastanın yalnız kalmak istediğini fark ederek odadan çıktı.

Herzen tuhaf, alışılmadık bir durumdaydı. Başı çatlıyordu, ateş gibi yanan beyninde düşünceler berraktı, geçmiş açıkça gözlerinin önüne geliyordu, daha önceden çözülmemiş pek çok sorunun yanıtları belirmişti.

Anayurdu aklına geldi. Aleksandr İvanoviç Herzen yirmi yıldan fazla sürgünde yaşamıştı, fakat Rusya ile, halkının arzuları, acıları ve kaygıları ile olan bağlarını hiçbir zaman koparmamıştı.

Şu anda penceresinden baktığında gördüğü şehrin yağmurlu Paris değil, karlar altındaki Moskova olması için neler vermezdi ki. Gözlerini kapadığında babasının Trevski bulvarındaki konağında, Vladimir hapishanesinde, Petersburg’da buldu. Yeniden Rusça konuşan, onun ruhunun anladığı insanlar arasındaydı. Bembeyaz saçlarla kaplı kafasını geriye attı ve gözlerini kapattı. Nefes almakta zorlanıyordu. Kendi deyimiyle ‘tipik Rus burnu’nun delikleri havayı güçlükle çekiyordu. Birçok acıyı gördüğü gurbette yaşamak onu yormuştu, annesini, oğlunu, tutkuyla sevdiği karısını toprağa vermişti. İnsanlarda uğradığı düş kırıklığı peşini bırakmadı. Uzun süre inandığı Bakunin’le ilişkilerini sonsuza dek bitirdi.

Çok az insan, Herzen gibi yaptığı hataları itiraf etmekte çekinmeden kendisini kontrol edebilirdi. Usanmadan gerçeği arıyor ve yurttaşlarına yararlı olmaya çalışıyordu. Anarşizmin liderinden uzaklaştıktan sonra Herzen arayışlarını Enternasyonal’e yöneltti.

“Marx’a, Marksistlere tüm düşmanlığım Bakunin yüzündenmiş,” diye üzüntüyle düşünüyordu hasta adam. “Bu genel yıkımın propagandisti, kuşkulu ve çift kişilikli bir insan. Vahşi yanılsamalarla kuşatılmış; kitapları kapatacaksın, bilimi yok edeceksin, saçma şeyler bunlar.”

Marx’ı şimdiye kadar yakından tanımamasından kaynaklanan acı hayıflanma artıyordu.

“Tedavi olayım, şu hastalığı altedeyim, görüşürüz,” diye karar verdi Herzen, ‘Kapital’in yazarına duyduğu eski antipatiyi yenerek. Kendine özgü açık sözlülüğüyle, Uluslararası İşçiler Birliği’ni kurmuş olan Marx’ın büyük hizmetlerini artık kabul ediyordu. Daha önce Aleksandr İvanoviç’e olanaksız gelen, karşılıklı sürtüşme yerine yakınlaşma ve aynı barikatta mücadele fikri artık gerçekleştirilebilir ve kolay gözükmeye başlamıştı.

“Bu Alman bilgini pek çok konuda haklı,” diye sürdürüyordu düşünmeyi Herzen. “Ekonomik devrim, dinsel ve politik devrimler karşısında eşsiz bir öncelik taşır. Gerçek anlamda mantıklı esas budur. Ekonomik sorunlar gerçekte matematiksel ilkelere tabidir.”

Büyük Rus demokratı, biraz ilkel de bulsa, Marx’ın tarihsel gelişim teorisini o uğursuz hastalığından kısa bir süre önce kabul etmişti. ‘Eski Bir Dosta Mektuplar’da şunları yazıyordu:

“Hegel, özgürlüğe adımı köleliğin kendisinde buldu (doğrusu da budur); devlet hakkında –açıkça– aynı şey söylenmelidir; ve devlet de kölelik gibi kendi kendini yok etmeye gidiyor ve onu belli bir yaşa kadar kirli bir elbise gibi üstünüzden sıyırıp atamazsınız. Devlet, önemli ölçülere sahip insanlığın ortak yaşamını bünyesine kabul eden bir biçimdir. O, koşullara bağlı olarak sürekli değişmekte ve gereksinimlere adapte olmaktadır... Sınıfsallık, tıpkı bölünme ve hayvansal tekdüzelikten çıkış, iş bölümü gibi, büyük bir ileri adımdır. Sınıfsallığın ortadan kaldırılması ise daha büyük bir adımdır. Devlet kendine ait belirli bir öze sahip değildir, hem gericiliğe hem de devrime, güç kimden yana ise ona aynı ölçüde hizmet verir; bu,

tekerleklerin ortak eksen etrafında birleşmesidir, tekerlekleri şuraya buraya yönlendirmek yanlıştır, çünkü hareket birliği ve merkeze bağlılık vardır. Devletin geçici bir biçim olduğu, artık onun sona ermiş bir biçim olduğu anlamına gelmez.”

Herzen’in hastalığı tehlikeli bir boyuta bürünmüştü. Sabaha karşı düşünceleri netliğini ve sürekliliğini yitirdi. Kendine hakim değildi, sayıklıyor, inliyordu. Birkaç kez iyileşir gibi oldu. Şeker hastalığıyla sarsılan organizma galip gelmiş gibiydi sanki. Yaşamak, hareket etmek arzusu Aleksandr İvanoviç’e o zaman yeni bir güçle dönüyordu. O kadar çok şey yapmak, yazmak, Rusya’ya ulaştırmak istiyordu ki Herzen. Fransa’da devrim zamanının geldiğine inanıyordu. Son aylarda hep devrimin yaklaşan ayak seslerini hissediyordu. Paris özgürlük mücadelesi için uyanmıştı. Protestocu halkın Bonaparte’ı yakında devireceğini öngörüp bundan mutluluk duyarak hiç usanmadan gizli toplantıları, konferansları, halk toplantılarını ziyaret ediyordu.

Fakat karşı konulmaz düşman öldürücüydü.

“Ya felçten ya da zatürreden öleceğim,” diyordu yakınlarına ve bunda yanılmadı.

21 Ocak 1870’te, zatürreden öldü.

***

Paris’teki Varenne caddesi, yüzyılların tarihi derinliklerine uzanan Rivoli caddesi gibi eski bir caddeydi. Geçmiş yüzyıllarda bu caddenin loş evlerinde kimler yaşamamıştı ki! Caddeler bazen, geçmişin kendi yazılarını yazdığı müsvedde yığınlarına benzer. 60’lı yıllarda Varenne caddesinde, küstah ve yanardöner şair Lamartine’in yaşadığı yere yakın bir konakta oldukça kültürlü politikacılardan biri olan, bankerler kralı Louis Philippe’le birlikte iflas etmiş tarihçi Guizot yaşıyordu. Guizot boşu boşuna iktidarı kendisine döndürmeye çabalıyordu. O andan itibaren hiçbir şey elde edememişti. Thiers gibi o da, Fransa’da Orléanslar hanedanlığının kurulması taraftarıydı. İkisi de şöhret düşkünüydü, fakat Thiers politik arenada tutunurken, Guizot sahneden çekilmiş ve canlı cenazeye dönmüştü. Politikanın karşı koyulmaz kuralları vardır. Nasıl ki bir sirk cambazı, bir gösteri sırasında tutunduğu halka kopup düştüğünde canlı kalsa bile o

yüksekliğe kolay kolay bir daha çıkamazsa; politikacının da yanlış bir hareket yapıp yıkıldıktan sonra yeniden toparlanması enderdir. O artık yaşamın kendisini hep daha aşağıya itmesine mahkûmdur ve ancak başkalarının zaferlerinin tanığı olmak zorundadır. Uzun ömür artık onun için bir işkencedir.

Guizot'nun yaşamasına neredeyse bir çılgınlığa varan ve yaşı ilerledikçe güçlenen kendine güven yardımcı olmuştu. Hâlâ diri olan eski rakibi ihtiyar Thiers'e göre Guizot belirgin bir şekilde çökmüştü. Onun oymalarla, armalarla süslenmiş bir çift cins at koşulu gösterişli arabasının hafif tekerlek sesleri geniş parkelerle kaplı Varenne caddesinde giderek daha az duyuluyordu. Bu süslü at arabası, Avrupa'da tanıştığı yaşlı sevgilisi Rus prensesi Darya Hristofovna Liven'in mirasıydı. Guizot onun hatırasını kutsal kabul ediyor ve karşılıklı aşklarının mutlu uzun yıllarını hüzünle anımsıyordu.

Guizot'nun karanlık konağının yakınında ifadesiz yüzüyle heykelleri andıran, uzun boylu, iri yapılı, beyaz saçlı bir bay olan Napolyon III'ün senatörü Baron de George-Charles d'Anthès Heeckeren yaşıyordu. Kadınların ve Vical'in bu ünlü gözdesinden daha kendini beğenmiş, kibirli birini tasavvur etmek mümkün değildir. Puşkin'in katili olan bu tanınmış caninin yaşamı kolay ve kaygısız geçiyordu. d'Anthes'nin yazgısı cezalandırılmaya olan inancı bir kez daha çürütüyordu. Vahşi Baron'un yaşamında hiçbir zaman herhangi bir sarsıntı olmamıştı. Zenginlik, aile yaşamındaki başarı, uzun ömür, tüm bunlarda şansı hep yaver gidiyordu. Başarılarıyla, uzun yaşamı içinde gerçekleştirdiği her şeyle gurur duyuyor, hatta namus meselesi kabul ettiği alçakça cinayetiyle bile övünüyordu. Uykularını kaçıran olası bir devrim düşüncesi olmasa çok daha mutlu olabilirdi. Tüm kızılları nasıl da yok etmek arzusuyla yanıp tutuşuyordu! Bir zamanlar Petersburg'da Karadere'de olduğu gibi silahını kaldırıp devrime bir kurşun sıkmak için sabırsızlanıyordu.

Varenne caddesinin kavşaklarından birinde 'Mayıs Çiçekleri' adlı bir bayan kıyafetleri atölyesi vardı. Bu atölyenin terzileri çekicilikleriyle ünlüydüler. Hepsi de gençti. En hoşlarından biri de Catherine Stock'tu. Catherine'in simsiyah saçları, siyah gözleri, alımlı duruşu bayan müşteriler eşliğinde gelen beylerde açık seçik bir ilgi uyandırıyordu. Catherine'in yükümlülükleri arasında dar vitrin pencerelerine son moda çekici elbiseleri

yerleştirmek de vardı. Konuşmaya pek düşkün biri olmadığından ona yaklaşmak hayli güçtü. Veranne caddesinde ölçülülüğü ve en önemlisi de ulaşılmazlığı nedeniyle Catherine'e saygı duyuyorlardı. Arkadaşlarının çoğundan farklı olarak varlıklı bir sevgilisi olmaması ve evine hep yalnız dönmesi çevresindeki dedikoducuları hayrete düşürüyordu.

"Öksüz ve yetim olduğu halde bu çok tuhaf. Catherine'in akrabaları hakkında pek de iyi şeyler duymadım. Terzi babası dik başlı bir cumhuriyetçi ve hatta imparatorumuzun düşmanıymış. Nerede ve nasıl öldüğü belli değil. Olasıdır, kırk sekiz yılının tüm isyancıları gibi onu da kurşuna dizdiler, annesi de kızıllar soyundanmış, o da koleradan ölmüş. Fakat bu kız alçakgönüllü ve politikayla ilgilenmiyor. Bana öyle geliyor ki o tanrıya dua ediyor, yoksa onu kötü yola düşmekten ne alıkoyabilirdi ki! Onu, oldukça namuslu bir kadın olan kardeşinin karısının yetiştirdiğini söylüyorlar.

Eğer kız bu denli katı kurallara sahip olmasa ve aristokratlardan nefret etmeseydi, ben onun zengin bir koca bulmasına yardım ederdim. Örneğin yaşına rağmen çekiciliğini koruyan Bay d'Anthes onu bana defalarca sordu. Ne de olsa o gerçek bir aristokrat ve kadından anlıyor. Gerçekten de bu kız mutluluğu ve Veranne caddesinin olanaklarını bilmiyor."

Catherine'i Jeannette yetiştirmişti. Çocukluğundan bu yana Jeannette yakınlarına saygın bir sevgi aşılamıştı.

"Terzi Stock, tanıdığım insanların en iyisidir," diyordu Jeanette. "Onun yüreği temiz bir su gibiydi. O her şeyi biliyordu, sanki bir terzi değil, bir profesördü ve hiçbir zaman hiçbir şeyden korkmuyordu. Sözcükler onun gerçek kişiliğiyle kıyaslandığında yoksul kalmasalardı, kendisi hakkında sana çok şeyler anlatabilirdim. Fakat, insanın kendisine benzeyen insanlar hakkında konuşmasının çok güç olduğunu çoktandır biliyorum. Onu yüreğinle anla ve sev."

"Ya annem? Onu anlat," diyordu Catherine.

"İyiliğin ta kendisiydi. Hiçbir şeyden yakınmadı, kendisine de acımadı. Onun hakkında daha ne söyleyebilirim ki? Onun çalışmadığı bir anına bile tanık olmadım. O yalnızca kendi çocuklarının değil, evine gelen her çocuğun annesiydi."

Catherine’in kardeşi Jean Stock, eskisi gibi, lokomotifte makinist olarak çalışıyordu.

Jeannette’le Kuzey Garına yakın sokaklardan birinde mutlu yaşıyorlardı. Eve girdiğinde Catherine, koridordaki keskin mazot kokulu iş elbisesinden Jean’ın evde olup olmadığını anlıyordu. Makinist sürekli görevdeydi. Daha memede olan biricik çocuklarını toprağa vereli birkaç yıl geçmiş olmasına rağmen, acısı gitgide artıyordu. Üstelik, eskiden olduğu gibi Jeanette kocasından on yaş büyük olmasından dolayı rahatsızlık duyuyordu.

“Büyükanne olabilirim artık, yaşlıyım ben,” diyordu yüzündeki donuk ifadeyle makinistin karısı, kimsenin onun kırk beş yaşında olduğunu tahmin edemeyecek olmasına karşın. Jeanette hâlâ çekiciliğini koruyordu. Gençliğinde olduğu gibi, kalkık burnundaki albenili çiller kaybolmamıştı. Ve yine eskisi gibi Jean, şakayla karışık, “yüzüne biber dökülmüş olduğunu,” söylüyordu.

Stock’un kapısı düşünce yoldaşlarına her zaman açıktı. Uluslararası İşçiler Birliği’nin Fransa Şubesi üyesi Stock, tıpkı 2 Aralık 1851’de Louise Bonaparte tarafından öldürülen babası gibi inanmış bir komünistti.

Açık bir Temmuz günü önce Paris, daha sonra bütün Avrupa üzerinde insanın ruhunu bir cenaze marşı gibi donduran ‘Savaş’ sözcüğü dolaşıncaya dek makinistin sakin bir yaşamı vardı.

Savaş, Voltaire’in ifadesine göre, zaferin dahi haklı kılamayacağı büyük bir suçtu. Jean Stock askere alınmadı. Askerler için silah ve başkent için gıda taşıyan lokomotifinde kaldı.

III. Napolyon hükümeti Prusya’ya saldırı hazırlığı yapıyordu. İmparatorluk ordusunun gücü övgüyle ilan edildi. Fakat Prusyalılarla yapılan ilk çarpışmalar Louis Bonaparte imparatorluğundaki çürümenin ne denli ileri boyutlarda olduğunu gösterdi.

Savaş ilanı Alman devletlerinde milliyetçi duyguları şahlandırdı. Tüm Alman eyaletleri, iyi organize olmuş birkaç ordusu olan Prusya’ya var güçleriyle yardım ettiler. Fransızlar bozgun üzerine bozgun yaşadılar. Ülkenin cephe gerisi, Paris çalkalanıyordu. Auguste Blanqui gizlice Fransa’nın başkentine dönerek taraftarlarıyla birlikte Bonaparte’a karşı ayaklanma başlattı. Ancak bir zamanlar çılgın bu devrimci tarafından

kurulan ‘Dört Mevsim Derneği’ gibi bu kez de yenilgiye uğradılar. Fakat Blanqui ve düşünce yoldaşları silahı bırakmadılar.

Daha savaşın başında Genel Konsey tüm dünya işçilerine bir çağrıda bulundu.

Marx tarafından kaleme alınan bu belgede sonuç olarak şunlar yazılıydı:

“İngiliz işçi sınıfı, Fransız ve Alman işçilerine dostluk elini uzatmaktadır. Ve derinden inanmaktadır ki bu lanetli savaş nasıl biterse bitsin, tüm dünya işçilerinin birliği eninde sonunda tüm savaşların kökünü kazıyacaktır. Fransız ve Alman resmi çevreleri kardeş katliamına girişirken Fransız ve Alman işçileri birbirlerine barış ve dostluk mesajları göndermektedirler. Tarihte benzeri olmayan bu yüce olgu, daha aydınlık bir gelecek umudunun kapılarını aralamaktadır. Bu ekonomik yoksulluk ve politik çılgınlık içindeki eski toplumdan farklı olarak her ulusta aynı ilke yani emeğin egemen olacağı ve uluslararası ilkesi barış olacak yeni bir toplumun doğmakta olduğunu kanıtlar. Bu yeni toplumun habercisi Uluslararası İşçiler Birliği’dir!”

Savaş bilimi konusunda usta olan Friedrich Engels cepheden gelen tüm raporları ve haberleri dikkatle inceliyordu. O sıralar, nasıl olmuşsa dürüst kalmış saygın aristokrat yayın organı ‘Pall Mall’ gazetesine yorumlar yazıyordu. Marx da kalitesine önem verdiği bu yayın organıyla bağlantılıydı.

1870 yılı yazında yazıişlerinden etkili bir görevli Marx’a, Almanya’ya gitmesini ve oradan makaleler yazmasını önerdi. Savaş muhabirliği görevini Marx yerine Engels üstlendi. Mahchester’den, savaş arenasına gitmeksizin harikulade makaleler yazdı. Bu çalışmalar sırasında onun doğuştan komutanlık yeteneği, öngörüsü ve derin askeri bilgisi kendisini gösterdi. Bir defasında ‘Times’ tümüyle onun iki yazısından oluşan bir başmakale yayımladı. Engels’in ‘Prusya Planı’ başlığı altında yayımlanan, yenilginin kaçınılmazlığını Sedan yenilgisinden beş gün önce kestirmekle kalmayıp Fransızların teslim olacağı yeri de yaklaşık olarak belirten yazıları öngörü gücü açısından hayret vericiydi. Onun öngörüsü şaşırtıcı bir isabetle gerçekleşti.

1 Eylül’de bir şafak vakti Alman askerleri Metz nehri ile Belçika sınırı arasında dar bir alana sıkışan Fransızlar’la Sedan önlerinde çarpışmaya başladılar. Düşmanların gücü eşit değildi. Almanlar önemli bir sayısal üstünlüğe ve gelişmiş silahlara sahiptiler, Fransızlar sayısız yenilgiler sonucu zayıf düşmüşlerdi ve iyi topçuları yoktu. Mac-Mahon komutasındaki imparator ordusu tam bir bozguna uğradı. Aynı gün saat üç civarında III. Napolyon kale burçlarına beyaz bayrak asılmasını emretti. Ardından, korkusunu çevresindekilerden gizleyemeyerek Prusya Kralına yüz kızartıcı bir mektup gönderdi: “Değerli kardeşim, askerlerim arasında ölemediğim için bana, kılıcımı zatıalinize teslim etmekten başka bir şey kalmıyor. Zatıalinizin iyi yürekli bir kardeşi olarak kalacağım. Napolyon.”

Louis Bonaparte tehlike anında bu korkaklığı ve ruhsuzluğu ilk kez sergilemiyordu. Yüz bin kişilik ordu düşmana esir düşmüştü.

Engels’in öngörüsü ona sarsılmaz bir otorite sağlamış, dostları ve yoldaşlarının hayranlığını uyandırmıştı.

Marx, arkadaşına, “Eğer savaş bir süre daha devam ederse, yakında Londra’nın ilk askeri otoritesi olacaksın,” diye yazıyordu.

Jennychen, Engels’e ‘General’ diyordu. Engels o günden yaşamının sonuna dek ‘General’ lakabını korudu.

“Fransa’nın 1870 yılındaki felaketinin yakın tarihte bir benzeri yoktur ve bu felaket resmi Fransa’nın, Louis Bonaparte Fransasının ve yönetici sınıfların Fransasının, ayrıca devlet parazitlerinin çürümüş bir ceset olduğunu göstermiştir,” diye yazıyordu Marx.

Louis Bonaparte’ın teslim olmasından iki gün sonra Fransa’da cumhuriyet ilan edildi. Marx’a bu haberi Enternasyonal üyesi genç gazeteci Charles Longuet telgrafla bildirdi.

Böylece, Marx’ın ‘Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i’ adlı kitabında sonsuza dek lanetlenen hükümdar sonunda devrilmişti.

“Temmuz 1870 tarihli askeri komplo, Aralık 1851 tarihli darbenin bir tekrarıdır. İkinci imparatorluk başladığı gibi, yani zavallı bir parodiyle sona erecektir,” diye öngörüyordu Marx Enternasyonal’in Fransa-Prusya savaşına ilişkin çağrısında.

***

Gaddar, gaspçı, arsız ve açgözlü hazine soyguncusu, Fransa'da 19 yıl diktatörlüğünü sürdürdü. Ahlak ve adalet yasalarını ihlal etti, ülkeyi karanlığa boğdu, dürüst, yetenekli insanları hakladı, halkın özgürlüğünü, düşüncelerini, vicdan özgürlüğü ve haklarını baskı altına aldı. Enternasyonal'in ölümcül düşmanıydı ve en tehlikeli düşmanı olarak onu yok etmek için komplolar hazırladı. Louis Bonaparte'ın rezil sonuna inandıklarından, komünistler ona karşı ısrarla, yılmadan mücadele ettiler.

Büyük özgürlük düşkünlerinin ülkesinde Sezar'cıların zaferi Marx'ın yazgısını da uzun yıllar etkiledi. O ve ailesi Paris'ten sürüldü.

'Yeni Ren Gazetesi'nin yirmi yıllık editörü, Enternasyonal'in önderi; Fransız imparatorluğunun gerici rejiminin kokuşmuşluğunu hiç usanmadan sergiledi. Ve beklenen gerçekleşti. Kral taçlı düzenbaz düştü. Bu olay Modena Villas'dakileri sevindirdi.

***

Fransa üzerindeki politik ufuk karanlıktı. Olaylar bir film şeridi hızıyla değişiyordu. Cumhuriyetin ilanına ilişkin haber Londra'ya ulaşır ulaşmaz Enternasyonal'in Genel Konseyi İngiliz işçilerinin, Fransa'daki yeni rejimin derhal Büyük Britanya Hükümeti tarafından tanınması için giriştiği önemli harekete öncülük etti. Marx Enternasyonal'in Paris Federal Konseyiyle aralıksız olarak yazışıyordu.

Ayaklanan devrim Fransasına gitmeden önce Marx'a ayakkabı kalıbı ustası, Uluslararası Birliğin temsilcisi olarak Paris'e giden Genel Konsey Üyesi otuz yaşındaki işçi Auguste Serraillier geldi. Enternasyonal'in önderiyle birkaç saat görüşme yaptı. Marx'la Birliğin Paris şubelerinin özellikle hangi yolu izlemeleri gerektiği konusunu tartıştılar.

Çetin bir dönemdi. Fransa-Prusya savaşı sürüyordu. Almanlar galip durumdaydı. Parisli işçiler diğer emekçilerle birlikte imparatorluğu devirerek Cumhuriyet ilan etmişlerdi. Bununla birlikte ülkede iktidarı burjuvazi ele geçirmişti. Fransa Cumhuriyeti Louis Bonaparte yönetiminde olduğu gibi, Alman Birliği'ni artık tehdit etmiyor olsa da, Prusya ordusu Paris'e hareket etmişti. Savaş başlangıçtaki şiddetini yitirmişti.

Almanya’nın savunmaya geçmesi gerekmiyordu artık. Fakat, daha Sedan önlerindeki savaşa kadar Marx, toprak ağaları ve burjuvazi tarafından desteklenen Almanya hükümet kliğinin Bonaparte’ın ne denli zayıf olduğunu anladıktan sonra Fransa’dan en azından zengin taşra kentleri Alsace-Lorraine’i ilhak etmek için savaşa devam etmeye karar verdiğini fark etmişti. Marx ve Engels’in de öngördükleri gibi Prusya’nın kuşatma harekatı Fransa’da yurtseverliğin yükselişini sağladı ve halkta düşman akınlarına karşı cumhuriyeti savunmak için güçlü bir arzu uyandırdı.

Marx ve Serraillier tüm bu konulara değindiler. Kısa bir süre sonra Genel Konsey temsilcisi, endişenin egemen olduğu Fransa’ya döndü.

Karl Marx, Uluslararası Birliğin Avrupa ve Birleşik Devletler’deki tüm üyelerine ikinci çağrıyı hazırlamaya koyuldu. Bu kapsamlı belgede Marx proletaryanın, gerici Prusya’nın genç Fransa Cumhuriyeti’nin Alsace-Lorraine’in kentlerine ilişkin sert protestosunu dile getirdi, ayrıca Fransa-Prusya savaşının bilinmeyen hareket gücünü ayrıntılı olarak inceledi. Marx hayret verici öngörü yeteneğiyle oluşan durumu şu şekilde karakterize ediyordu:

“Biz Fransa’da cumhuriyetin kurulmasını selamlıyoruz. ... Ancak bizi birtakım tehlikeler endişelendirmektedir. Bu cumhuriyet tahtı yıkamadı, yalnızca kendisine bırakılan boş yeri doldurdu. Cumhuriyet sosyal bir zafer olarak değil, ulusal savunma önlemi olarak ilan edildi. Cumhuriyet kısmen herkesçe bilinen Orléans’çılardan kısmen de burjuva cumhuriyetçilerinden oluşan geçici hükümetin elinde bulunmaktadır, bu burjuva cumhuriyetçilerin bazılarında Haziran 1848 ayaklanması silinmez bir leke bırakmıştır. Orléans’çılar sahte cumhuriyetçilere dedikodu görevini vererek en güçlü kurum olan ordu ve polisi ele almışlardır. Bu hükümetin ilk adımlarından bazıları onun imparatorluktan yalnızca yıkıntıları değil işçi sınıfı karşısında korkuyu da miras aldığını göstermektedir.

“Böylece Fransız işçi sınıfı zor durumda kalmıştır. Düşmanın neredeyse Paris kapılarına dayandığı bu kriz anında yeni hükümeti devirmeye yönelik her türlü girişim umutsuzluktan doğan bir çılgınlıktır. Fransız işçileri yurttaşlık görevini yerine getirmelidirler. Onlar geçmişi yinelemek değil, geleceği kurmak zorundadırlar. Kendi sınıflarının örgütlenmesini köklü bir şekilde güçlendirmek için cumhuriyetin kendilerine sağladığı tüm olanaklardan kararlı olarak ve rahatça yararlansınlar. Bu onlara, Fransa’nın

yeniden doğuşu ve bizim ortak davamız olan emeğin kurtuluşu mücadelesi için dev bir yeni güç sağlayacaktır.”

Marx, Genel Konsey’in olağanüstü oturumunda yazdığı çağrıyı okudu. Genel Konsey’in onayladığı bu çağrı bin nüsha halinde derhal yayımlandı.

Marx ve Engels’in çok eski bir düşlerinin gerçekleşmesini umdukları 20 Eylül tarihi yaklaşıyordu. Artık aynı kentte yaşayacaklardı. Jenny Marx arkadaşlarının Mahchester’den Londra’ya kesin dönüşüne büyük bir gayretle hazırlanıyordu. Engels ailesi için nihayet Maitland-Park Road yakınlarında uygun bir konut buldu ve konuyu Manchester’e acilen ve ayrıntılı olarak yazdı.

“Daire aramadan daha yeni döndüm ve sonucu size derhal bildiriyorum. Şu anda bulduğum ev, oldukça güzel ve uygun konumuyla tümümüzde hayranlık uyandırıyor.

“Elbette sizin ve eşinizin bu evi en kısa zamanda görmesi çok önemli, çünkü bu denli iyi bir konuma sahip bir evin, öyle geliyor ki, yakında isteklileri çıkar...

“Yarın gün boyu bu konuyu ayrıntılı olarak değerlendirebilmeniz için mektubu bu akşam postaya vermek istiyorum.

“Sizi selamlıyorum.

Sizin Jenny Marx”

Jenny ve Lenchen; Engels, eşi Lizzy ve küçük yeğenleri Mary-Ellen’in yerleşmeyi düşündükleri Regent’s Park Road’daki bu geniş evi ısrarla ve defalarca incelediler. İki kadın da tamirciyle uzun uzun görüştüler, pencere çerçevelerini ve bacaları kontrol ettiler ve antrelerin kırmızı duvar kağıtlarıyla kaplanmasında ısrar ettiler. Hatta bu konularda en ihtiyatlı ve seçici olan Lenchen’in çok ayrıntılı incelemesi sonucu dahi bir kusur bulunmamıştı; ev yerleşmeye hazırdı.

Modena Villas’da konukların ağırlanması için hummalı hazırlıklar sürüyordu. Jenny, Regent’s Park Road’daki evin mobilyası tümüyle döşenene ve gerekli düzenlemeler yapılana kadar, Engels’in ailesiyle birlikte Modena Villas’da kalması gerektiğini düşünüyordu.

Sonunda her iki dost için de uzun zamandır beklenen mutlu gün geldi. Ticaret firmasından ayrılmasıyla ilgili tüm işlerini nihai olarak yoluna koyduktan sonra Engels sürekli yerleşmek üzere sonunda Londra'ya geldi. İki hafta sonra onu oybirliğiyle Enternasyonal Genel Konseyi üyeliğine seçtiler. Ve Marx'la birlikte Engels, Uluslararası İşçi Hareketini yönetmeye başladı.

Enternasyonal'in Almanya'daki etkinlikleri sanayi devriminin sonuna denk düşüyordu. Makine yapım fabrikalarının sayısı artmış, buharlı motorların gücü artmıştı. Demirçelikte Morten atölyeleri inşa edilmişti. Mekanik dokuma tezgâhları elle dokuma tezgâhlarının yerini alıyordu. Yeni anonim şirketler ve büyük bankalar kuruluyordu. Ülkenin birliği açık bir ekonomik zorunluluk olmuştu.

Fransa-Prusya savaşının başlamasına yakın Almanya'daki fabrika işçilerinin sayısı 800 bin kişiye ulaşmıştı, ancak iflasa yol açabileceği korkusuyla, kapitalistlerin maaşları arttırmayacağını ve on iki, hatta on altı saate varan günlük çalışmayı azaltmayacağını iddia eden Lassalle'cılar onların pratik mücadeledeki başarısını engelliyordu.

Lassalle'in ölümünden sonra Almanya Genel İşçiler Birliği'ne başkanlık eden Schweitzer, Almanya'yı Prusya'nın önderliğinde yukarıdan 'demir ve kanla' birleştirmeye çaba gösteren Bismarck'ın anti-devrim planını sürdürüyordu. Bir süre sonra Almanya Genel İşçi Birliği'nde dağılma başgösterdi. Marx ve Engels'in direktiflerini dikkate alan düşünce yoldaşları, Enternasyonal'in görüşlerini paylaşan işçi birliklerini birleştirdiler.

60'lı yılların ortasından itibaren Alman işçilerinin yöneticileri arasında yirmi yedi yaşındaki August Bebel ön plana çıkmıştı.

Ait olduğu aile açısından proleter değildi, fakat birçok mutsuzluk ve kayıpları yaşamış bir ailede büyümüştü, on dört yıldır da açlıktan ölmemek için tezgâh başındaydı. Kendisinin ve yakınlarının deneyimleri sonucu, dünyada her şeyin ne denli adaletsiz biçimde kurulduğunu kavramıştı. Yoksulluk onun yoldaşıydı. Yoksulların sadaka olarak topladıkları yemek artıklarını onlardan satın alan işsizleri sık sık görüyordu. Yüreği insanlara acıma duygusuyla defalarca parçalanmıştı, daha genç yaşta yaşamını, aralarında büyüdüğü işçilere adamaya karar vermişti. August Bebel'in

bakışları akıl, irade ve sonsuz hüzün doluydu. Yetenekli, çalışmayı seven, kendine özgü alışkanlıkları olan, duygulu, proletaryanın ihtiyaçlarını çok iyi bilen Bebel etkili bir devrimci olmuştu.

Willhelm Liebknecht'le dostluğu onun politik yazgısını belirlemişti. Enternasyonal'in kararlı bir taraftarı olup çıkmıştı.

1869 yılında, Uluslararası İşçiler Birliği, Alman taraftarları için, yine aynı yıl içinde bir kongre yapılması kararının da alındığı bir konferans düzenledi. Kongre, küçük bir kent olan Eisenah'da Ağustos ayında yapıldı ve bu Almanya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin kuruluş sürecinin başlangıcını oluşturdu. Tümüyle yanlış fikirlerle dolu çok sayıda Lassalle'cı sava karşın, yeni partinin programı, sınıf mücadelesini, uluslararası proletaryanın birliğini ilan ettiği ve demokratik talepler öne sürdüğü için Alman İşçi Hareketi adına büyük bir kazanımdı.

Sosyal demokratların Eisenah'cılar olarak adlandırılan bu kanadı, Lassalle'cılardan farklı olarak Almanya'nın 'tabandan' birleşmesi düşüncesini savunuyorlardı. Prusyacılık, Bismarck'cılık ve nasyonalizme verilen her türlü ödüne karşı mücadele ediyorlardı.

Fransa-Prusya savaşı başladığında Alman emekçileri Bismarck'ın kendilerini sahte yurtseverlik sarhoşluğuyla uyuşturmasına izin vermediler.

"Tüm dünya işçileri bizim dostlarımız, dünyadaki tüm despotlar da düşmanlarımızdır," diye ilan etmişti Chemnitz'in elli bin işçisi.

Fransız proleterlerine dostluk elini uzatan Braunschweig makine sanayi işçileri onları destekliyordu. Enternasyonal'in Berlin Şubesi; ne boru sesleri, ne top gümbürtüleri, ne zafer ne de yenilginin emekçileri tüm dünya ülkeleri işçilerinin birleşmesi ortak davasından alıkoymayacağını ilan etmişti.

Enternasyonal'in düşünceleri işçilere ulaşmıştı.

Bebel ve Liebknecht, Marx ve Genel Konsey'le sürekli bağlantıdaydı. III. Napolyon imparatorluğunun yıkılmasından sonra Bebel, Reichstag'da (Meclis) askeri amaçlı kredilere karşı oy kullandı ve tutuklandı. Ancak işçiler onu Almanya Genel Reichstag'a seçtiler ve böylece hapisten çıkmasını sağladılar. Enternasyonal Genel Konseyi'nin düşüncelerine bağlı

olan Bebel, Reichstag'ın oturumlarında Alsace-Lorraine'in cumhuriyet Fransasından ilhakına cesaretle karşı çıkıyordu.

***

Uzun süre beklenen, III. Napolyon'un devrildiği ve Cumhuriyet'in ilan edildiği mutlu günde Jean Stock lokomotifini kırmızı bayraklarla süsledi. Tekerleklerin gürültüsü eşliğinde yüksek sesle 'Marseillaise'i söylüyordu. Ara istasyonlarda karşılaştığı tren makinistleri ve ateşçilerle kucaklaşıyor ve "İlelebet yaşasın cumhuriyet!" diye bağırıyordu.

Merkez depolardan birinde gündem dışı bir toplantı yapıldı.

"Bekledik ve bayramı yaşadık. Nihayet düzenbaz, katil, hırsız Bonaparte devrildi. Ne yazık ki, yurtdışına kaçmayı başardı. Tüm Bonaparte'lar gibi, o Fransa'ya çok pahalıya maloldu," diyordu Stock toplantıya katılanlara. "Meğer put, alçı bacaklar üzerinde duruyormuş. Hangi serseriyi sırtımızda taşıdığımız şimdi anlaşıldı, daha dün çokları, gûya, yüce hükümdar imparator ve halkın akıllı atası yaşasın, çığlıkları atıyordu. Satılıklar, körler ve alçaklar! Onlar, imparatordan unvanlar, ganimetler, gelir getiren makamlar elde etmeyi, hiç sorgusuz sualsiz emekçiler üzerinde egemen olmayı bekliyorlardı. Ben, memur ve burjuvaziden oluşan çanak yalayıcılardan benim gibi çok sayıda proleter gibi hesap sorma hakkına sahibim artık. Ben imparatorluk hapishanesinde neredeyse ölüyordum. Louis Bonaparte'ın elleri babamın kanına bulaşmıştı. Çok sayıda kurbanın katilidir o. Bu alçak yargılanmalıdır! Biz tesadüfi bir suç için dahi cezalandırılırız. Fakat bu toplu katliamcı affediliyor. Katil ortadan kayboldu. Ne bıraktı ki bize? Kanlı bir savaş, bir bozgunun utancı, açlık, yağma edilmiş bir ordu. Fakat halk, anayurdu uğruna kendisini feda etmeye alışmış. Fransa'yı kurtaracağız ve Özgürlüğü, Eşitliği ve Kardeşliği sağlayacağız!"

Bu hararetli günlerde Jean Stock defalarca kürsüye çıkmıştı. Jeannette kocası için artık korkmuyor ve ona kendi düşüncelerini sonuna kadar söylemesi için destek veriyordu. Halk yirmi yıl boyunca Fransa'da ne düşündüğünü açıkça söyleyememişti. Fransa'da kurulan monarşi rejimine uygun ve bu rejim tarafından teşvik edilen farklı bir insan türü ortaya çıkmıştı.

Dalkavuklar, ikiyüzlüler, yalancılar ve korkaklar kendilerini çok iyi hissediyorlardı. Fakat, değişmez bir tarihsel kural vardı. Bu kurala göre katı bir keyfi yönetimin olduğu ve hukukun olmadığı dönemlerde son derece cesur ve onurlu insanlar çıkar ve onlar, tıpkı değerli madenler gibi değişmez, despotizmin yakıcı asitinden etkilenip kararmazlar.

Bu altın yürekli insanlardan biri de, Jean Stock'un yakın arkadaşı olan, otuz yaşındaki, neşeli, enerjik döküm işçisi, Emil Victor Duval'di. Herkeste güven ve saygı uyandıran Duval'i Uluslararası İşçiler Birliği Paris Şubesi Genel Konsey Sekreterliği'ne seçtiler. Onun belirgin özelliklerinden biri de korkusuzluğu ve keskin zekâsıydı. İmparatorluk yıkılmadan bir süre önce Emil Victor Duval, tutukluyken çamaşır sepetinin dibine gizlice koyduğu şu mektubu askerdeki kardeşine göndermişti:

"Bu birkaç satırı sana selam iletmek için yazıyorum. Bir süre önce yitirdiği savaş nedeniyle ordunun büyük bir düş kırıklığı içinde olduğunu tahmin ediyorum ama yine de umarım ki, bu mektup sana ulaştığında iyisindir.

"Bizler fena sayılmayız. Kayınvalidem bizim oralardan haber almış. Bizim gibi o da sana sağlık ve cesaret diliyor. 7 Ağustos Pazar gününden bu yana Enternasyonal üyesi olmakla işlemiş sayıldığım suçtan dolayı hapisteyim. İki aya mahkûm ettiler. Senden savaşla ilgili bilgi vermeni istemiyorum. O bilgileri biz gazetelerde okuyoruz ve bu haberler arasında mutluluk verici olanlar çok az, fakat bu, senin bize kendinle ilgili bilgiler vermeni engellemez. Halktaki yurtseverlik doruğa ulaştığı halde, Paris'ten gelen haberler iç açıcı değil.

"Yenilginizin öcünü almanıza yardımcı olmak için her taraftan silah istiyorlar, fakat orduya dahil olmak için o kadar çok formaliteden geçmek gerekiyor ki, sonucun, halkın istemlerine uygun düşeceğini sanmam.

"Bu konuda daha ayrıntılı yazamıyorum, nedenini sen tahmin ediyorsundur. Yazgın bizi endişelendiriyor, bu nedenle senden çok acil haberler bekliyoruz.

"Mektubuma burada son veriyor, kardeşçe ellerinden sıkıyorum; metin ol ve umudunu yitirme, belki de tiranlıktan kurtuluşumuz, tahmin edildiğinden daha erken olacak.

St. Pelage'den mahkûm kardeşin ve dostun E. Duval."

***

Cumhuriyetin ilk akşamında Enternasyonal'in Paris Şubesinden birkaç yoldaşı Stock'un evinde toplanmışlardı. Serraillier ve bir süre önce hapisten çıkan Duval'le karısı herkesten önce gelmişlerdi. Karısı, kısa boylu; alnını kapatmış kızıl bukleleriyle sempatik bir kadındı. Oldukça hareketli ve neşeliydi; cilveli halleriyle ergenliğe yeni adım atmış bir kızı andırıyordu.

Duvaller gelirken, savaştan bu yana ender bulunan, çok güzel kızartılmış, lezzetli bir sığır eti getirmişlerdi.

"Bunu bize köyden teyzem gönderdi ve sahiden de bunu kutlamak için daha iyi bir neden bulunamazdı," diyordu bayan Duval.

Auguste Serraillier, Genel Konsey'in yetkili temsilcisi olarak Londra'dan daha yeni gelmişti. Bu işçi, içinden geçilen karanlık dönemde Marx ve Engels'in en güvenilir yardımcılarından birisi olmuştu. İngiltere'de doğmuştu ve bir Fransız'a pek fazla benzemiyordu. Çok ölçülü ve dikkatliydi. Kapalı kutuydu adeta, insanlar arasında susmayı tercih eder fakat kürsüye çıktığında kendinden geçer, ikna edici ve etkileyici konuşurdu.

İngilizce ve Fransızca'yı çok iyi bilen biri olarak bilimsel sosyalizmi derinlemesine incelemiş; Enternasyonal'e önemli katkıları olmuştu. Orta boylu, zayıf Serraillier'in ateş kızılı sakalı dikkat çekiciydi.

Jeannette ve Catherine konuşkan konuklarının yardımıyla akşam yemeğini hazırlayıp masayı donatmaya koyuldular. Üç kadın da umut doluydu ve hepsinin gelecek için planları vardı.

"Belki ilkbaharda Jean bizi lokomotifle Normandiya'ya götürür," diye düş kuruyordu Jeannette. "Ben denizi yalnızca tablolarda gördüm."

"Emil, İngiltere'ye gitmek istiyor, Birlik Genel Konseyi'nde işleri var. Belki de hep birlikte bu adaya gitmemiz daha iyi olur. Orada çok arkadaşımız var," dedi bayan Duval.

“Ne kadar harika olurdu! Fakat ben her zaman, iyi giden her şeyin bir kötülüğün başlangıcı olmasından korkarım,” diye konuştu Jeannette.

“Ne diyorsun, Jeannette! Şimdi zaman değişti cumhuriyet dönemi artık. Savaş neredeyse bitiyor. Savaş gerekli de değil zaten,” diye itiraz etti Catherine.

“İkiniz de gençsiniz ve hiçbir şeyi anımsamıyorsunuz. 1848 yılını yaşamış olan hiç kimse rahat olamaz. Devrim, tıpkı doğum gibi, sancılı ve tehlikelidir. Çocuk ölü de doğabilir.”

“Ama doğum hep canlılığı ve yaşamayı ifade eder,” diyerek bu benzetmeye karşı çıktı Duval’in karısı.

Kapının çalınması konuşmaları sona erdirdi. Gürültüyle selam vererek odaya, sağlam yapılı, şişmanca bir boyacı olan Benoit Malon ile zayıf, uzun yüzlü kakma ustası Tolain girmişti. Malon da Duval gibi, hapisten yeni çıkmıştı.

Tolain, kareli gömleğinin cebinden bir şişe şarap çıkardı.

“Oo-la-la! Kırmızı Bordoeaux şarabı! Bunları biz savaştan önce içerdik. Gerçekten de bu hoş bir ziyafet olacak,” dedi Duval’ın girişken karısı. Kızıl bukleleri basık alnına yayılmıştı.

Fakat kocası ve Stock, Tolain’i soğuk karşıladılar. Habersiz gelmişti. Bir süredir Tolain, Enternasyonal şubesince güvenilir bulunmuyordu. O, nedense bir fareyi anımsatan, kapalı bir insandı. Tolain, devrilen imparatorun yakın akrabası olan ve yıllardır devrimin ateşli savaşçısı rolü oynayan ve Sezarcı rejimin karşıtlarıyla flört eden Plon-Plon lakaplı Jeromé Bonaparte’ı teklifsizce ve sık sık ziyaret ediyordu. Çok zengin ve I. Napolyon’a çok benzeyen Jeromé rüşvet ve demagoji yardımıyla, ileride bir gün tahta geçme umudunu hiç yitirmemişti.

Jeannette, herkesi akşam yemeği için masaya davet etti.

“Nerede senin kiracın Wròblewski,” diye sordu Serraillier, Stock’a. “Bu Polonyalı pek çok Fransız’a bedeldir ve tam bir güveni hak ediyor.”

“Bugünlerde önemli olan da bu,” dedi dökümcü Duval anlamlı anlamlı, Tolain’i göz ucuyla süzerek.

“Hemşehrilerin gecikti. Cumhuriyetimizin doğuşunu onlar da kutluyor,” diye canlı bir sesle yanıt verdi Catherine ve kıpkırmızı kesildi.

“Anlaşıldı. Bizim cesur subay, iyi bir kızın sevgisini hak ediyor. Jean ve Jeannette’in yakında yeni bir akrabalarının olmayacağını kim söyleyebilir?” dedi Malon kurnazca ve tatlı tatlı gülümseyerek.

“Hiç de öyle değil. Wròblewski yalnızca arkadaşım ve bana gramer öğretiyor,” dedi kız, daha da utangaç bir ifadeyle.

“Yani, müstakbel damat. Ne kadar iyi olurlarsa olsunlar, akrabalarla yalnızca mezarda yan yana yatmak iyidir. İnanın bana,” dedi Tolain, çevresindekilerde, kendisinin beklediği gibi, gülme duygusundan çok şaşkınlık yaratarak.

“Doğru değil!” diye söze girdi Jeannette. “Akrabasızlık kötüdür.”

“İnsanın akrabaları olması elbette önemlidir. O-la-la!! Örneğin, hapisteki kocanıza yiyecek götürürken çocuğu kime emanet edeceksiniz!” diye söze girdi Duval’in karısı ve odadakileri güldürdü.

“Kim neden rahatsızsa ondan konuşur. Artık beni bir daha tutuklamazlar, ufaklık,” dedi döküm ustası.

“Fakat, yakalarlarsa artık kurşuna dizmek için götürürler,” dedi Tolain acımasızca.

“Hayır, o kadar uzun boylu değil. Herkesi öldüremezler. Biz kolay teslim olmayız; ve şunu da bilsinler ki cumhuriyete kastedenlerin kurtuluşu yoktur. Bu karamsar konuşmaların canı cehenneme. İçelim yoldaşlar, Enternasyonal’e, devrimin zaferine içelim,” dedi Stock yüksek sesle ve ekledi, “evet kardeşler, işçilerin iktidarı nasıl ele geçireceklerini düşünmenin zamanıdır. Varlin, gün bizim günümüz, bundan eminim.”

“Bu kaçınılmaz,” dedi Malon kadehini kaldırarak. “Ne kadar çabuk olursa o kadar iyidir. Evet, özgürlüğe ve kardeşliğe içelim!”

Herkes kadehini tokuşturdu ve iştahla yemek yemeye koyuldular. Kapı sessizce açıldı ve eşikte sarışın, orta boylu, geniş omuzlu bir adam belirdi.

“Ve işte Walery.” Ev sahipleri ve konuklar gerçekten de mutlu olmuşlardı.

Wròblewski, masaya yaklaştı. Kocaman çıkıntılı alnından geriye doğru taradığı gür, kıvırcık saçları vardı. Bir süre önce geçirdiği çiçek hastalığı nedeniyle izler kalmış olsa da yüzünün derin ve sert hatları çok çekiciydi ve onun azimli, inatçı karakterini yansıtıyordu. Walery'nin duruşu ve yürüyüşünde askerlere özgü bir disiplin vardı. Bir zamanlar soyluların okuduğu Vilensk Yüksek Okulu'nda öğrenim görmüştü. Rus devrimci demokratların eğitimlerine katıldığı Petersburg Orman Enstitüsü'nü bitirdikten sonra Grodnen eyaletine dönmüştü. Girişken, insanlarla ilişkilerinde sabırlı ve dikkatli biri olan Wròblewski, Beyaz Rusya köylüleri arasında çarlıkla mücadelenin yorulmaz propagandacısı olmuştu. Polonyalı devrimciler için, büyük bir gizlilik içinde hazırlanan ayaklanmada, ayaklanmacılara silah, yiyecek sağlayacak, gerektiğinde bu malzemeleri balta girmemiş ormanların en kuytu yerlerinde onları takip edenlerden saklayabilecek, güvenilir insanları görevlendirmek çok önemliydi.

1863 yılında Polonyalılar, zalimlerin üzerine yürüdüğünde, Wròblewski isyan müfrezelerine komuta etmişti. Wròblewski'nin halkın davasına canla başla sarılmış mükemmel bir askeri yönetici olduğu ortaya çıkmıştı. Ayaklanma hunharca bastırılmıştı. Wròblewski'nin kimi çarpışmada, kimi de darağacında olmak üzere pek çok arkadaşı öldürülmüştü. O da iki kez yaralanmış; cesur bir yurtsever bayanın kupa arabasıyla yurtdışına kaçırılmıştı. İyileştikten sonra Paris'e geçti. Sürgünde yoksulluk içinde yaşadı; para kazanabilmek için uzun süre belediyede çalıştı; geceleri sokak fenerlerini temizliyor ve yakıyor, sabahları ise söndürüyordu. Çok zor geçmiş olmasına rağmen yine de bu dönemi çok kötü anmıyordu. Paris'i, Paris'in insanlarını, yaşam biçimini, sorunlarını tanımıştı; bir yabancı dili mükemmel derecede öğrenmişti. Kendisi gibi bir parça ekmek parasını ağır çalışmalar sonucu elde eden çok sayıda arkadaşı vardı. Azim ve kararlılık genç Polonyalı'nın değişmez özelliğiydi. Boş saatlerinde canla başla askeri eğitim üzerine çalıştı ve hatta bir genelkurmay okuluna girmeyi dahi başardı.

"Yüzyılımızda devrimler kaçınılmazdır ama zafer için savaşı bilen, güvenilir insanlar gereklidir," düşüncesindeydi Wròblewski.

Matbaacılığı öğrendi ve aynı zamanda Leh dilinde kitaplar yayımlayan bir yayınevinde çalışmaya başladı. Bu sırada Paris'i kasıp kavuran çiçek hastalığı onu da pençesine aldı ve yatağa düşürdü. Ölüm riski nedeniyle

hastaneye yatmayı kesinlikle reddetti ve bu süreyi kendisine özgü Stoacılıkla, küçücük odasında tek başına geçirdi ve kendi yöntemleriyle tedavi oldu.

“Hayvanlar,” diye düşünüyordu Wròblewski, “ağır bir hastalığa yakalandıklarında yemekten kesilirler. Yiyecekleri reddederek uysalca yatarlar; açık ki bu organizmanın kendisini kemiren enfeksiyonla mücadelesini kolaylaştırmak ve kanı mideye çekmemek içindir. Bu içgüdü, bizim fiziksel doğamızda da vardır ve ona uymak gerekir.”

Bu çileli hastalık sırasında hiçbir şey yemiyor, bol bol sıcak çay içiyordu. Yaşam iradesi galip geldi ve Wròblewski iyileşti, fakat yüzünün derisi yer fıstığı kabuğuna benziyordu artık.

Fransa’da bulunduğu yıllarda Wròblewski, Polonyalı mültecilerin sol kesiminin en önde gelen şahsiyetlerinden biriydi. İnancındaki sağlamlık, mütevazılığı, mertliği ve özverisi yüzünden onu seviyorlardı.

“Ben,” diyordu Wròblewski, “düşüncelerim, yüreğim, ruhum, geçmişim ve eylemlerimde demokratım. Ben insanın insan üzerindeki egemenliğinin yerini özgürlüğün, sağduyunun ve hukukun zaferine bırakacağı, cehaletin genel kültürün parlak ışığı altında eriyeceği, gereksinimlerin ise toplumsal gelirin namusluca bölüşümünün sonucu olacağı bir Polonya’dan başka bir Polonya için ne yaşayabilir ne de ölebilirim. Her şey halk için ve halkla birlikte. Bu şiarda anayurdumuzun yalnızca politik ideali değil, bir idealin gerçekleştirilmesi için gereken araçlar da yer almaktadır. Her şey halk için demek, insandaki entelektüel ve politik alandaki tüm yeteneklerin geliştirilmesi hakkı ve olanaklarından kaynaklanan bireysel ve kolektif özgürlük anlamına gelir.”

Demokrasiye derinden bağlı olan Wròblewski sınıf savaşının belirleyici önemini anlamıyordu, devrimcilerin bağımsız ve özgür Polonya için mücadelede dayanması gereken gücün farkında değildi. Wròblewski’nin kendisini de dahil ettiği burjuva demokratlara özgü darlığın bunda etkisi vardı.

1870 yılı ilkbaharında Walery Wròblewski, Jean Stock’un köşeye bakan bir odasını kiraladı ve makinistin samimi, açık yürekli ailesinde kendini kendi insanları arasında hissetti.

Cumhuriyet’in kutlandığı gece Polonyalı, eve morali iyi olarak geldi.

“Merhaba, dostlar,” dedi herkesi selamlayıp ellerini sıkarak. “Oo, Tolain, çoktandır görüşmedik,” diye kakma ustasına farklı davrandı ve “umarım, bu şişman domuz, asalak Plon-Plon’la ilişkilerini nihayet koparmışsındır,” dedi.

“Artık sonsuza dek,” diye yanıt verdi Tolain.

“Gereğinden fazla geciktin Henri,” diye bağırdı Benoit Malon öfkeden kıpkırmızı kesilerek, ve masayı yumrukladı.

“Ne bağırıyorsun, gören de kavga ediyor sanır,” diye tersledi onu kakma ustası.

“Seninle nasıl konuşmalıyım, sayın saray oymacısı? Kalınderili, şimdilik bir şey söylemeyeceğim. Sıkı bir yumruk istiyor namussuz,” diye yapıştırdı lafı boyacı.

Tolain ayağa kalktı:

“Kimin postunun kalın olduğunu göreceğiz Benoit. Ben yaşamımda senin gibi çok yalancı pehlivan gördüm. Sonuç onlar için kötü oldu. Sen yaptıklarını unuttun mu yoksa? ‘Örgüt’le flört etmedin mi? Ha? Susuyorsun. Fakat sen anarşist de değilsin, Malon, sen yalnızca kariyer düşkünüsün. ‘Enternasyonal, benim.’ Evet, işi nereye vardırdın tavuskuşu? 14. Ludwig’i de geçmek istedin. Bakunin’le olan entrikalarını anlatsana.”

Malon, mosmor oldu ve hiddetle geniş kazağının kollarını sıvadı. Stock, hükmeder bir tavırla elini onun omuzuna koydu.

“Sakin ol, babalık, ikiniz de günahsız değilsiniz, inkâr edecek ne var, ikiniz de entrika ustasısınız. Nasıl belediye başkanı ya da senatör olacağınız rüyalarınıza dahi giriyor. Bir işçide bu denli şöhret düşkünlüğü inanılır gibi değil. Öfkelendiniz, geçti. Yeter artık.”

Fakat Tolain ve Malon sakinleşmemişlerdi ve kavga devam etti.

Elinde dumanları tüten bir tabakla mutfaktan gelen Jeannette olaya müdahale etti: “Bugün tartışmak kesinlikle yasaktır.”

Ancak şarabın da kızıştırdığı ağız kavgası yatışmadı. Herkes, birbirinin sözünü keserek gürültü yapmaya devam ediyordu.

“Dilleri çözüldü, ayırmak mümkün değil artık,” diyordu Duval’in karısı. “Ben dövüşü çok severim.”

“Bu daha bir şey değil,” dedi yüksek sesle Tolain.

Stock soğuk bir sesle onun konuşmasını kesti.

“Boş sözler bunlar! Sen de biliyorsun ki, burjuvazi iktidarda olduğu sürece ne olacağı belli olmaz.”

“Her an sırtına bir bıçak saplanabilir,” diye tamamladı Duval.

Masada ne varsa yenilip içilmişti. Erkekler daracık antreye sigara içmeye çıkmışlardı.

“Savaşın nereye varacağının bilinmemesi bizim felaketimiz demektir. Ne diyorsun Auguste, Almanlar barışa yanaşırlar mı? Belki de barış, şu an onların çıkarına değil.”

“Bismarck cin gibi kurnaz, bir domuz gibi aç gözlü ve bir kurt gibi kindardır,” dedi Duval öfkeyle.

“O, alçak Bonaparte yüzünden Fransa’nın maruz kaldığı karışıklık ve yıkımdan yararlanmaya çalışacaktır,” dedi Serraillier.

“Fırtınalı bir dönem. Burada hemen insanın aklına güzel bir şiir geliyor,” dedi Wròblewski kocaman kafasını kaldırarak ve birden şiiri okumaya başladı.

“... Toprak sarsılıyor ayaklarımın altında
Uğulduyor yankısı gökgürültüsünün,
Alevleri parlıyor şimşeklerin,
Kasırgaya dönüştü siyah bir toz bulutu.
Birbirine girdi ve çarpışıyor.
Tüm karşı rüzgarlar.”

“Ohoo! Sen şairmişsin, Polonyalı dostum.”

“Bunu ben değil, Aşil yazdı. İki bin yıl önce yaşamış kendisi.”

“Demek ki o dönemlerde de insanlar bugünkülerden aptal değildi. ‘Birbirine girmiş çarpışıyor tüm karşı rüzgarlar.’ Nasıl da güzel ifade etmiş! Sen ne yapmayı düşünüyorsun, Wròblewski?”

“Ulusal Birliklere katılmayı düşünüyorum. Çok sayıda Polonyalı bu konuyu ulusal savunma hükümetiyle konuşmaya başladı. Varsınlar Paris savunmasında görevlendirsinler bizi. Ben bu konuda Geçici Mülteci Komisyonu’na üye seçildim, fakat daha sonuç alamadım.”

“Trochu, Rus Çarını öfkelendirmekten korkuyor,” dedi Stock öfkesini açıkça dışa vuran bir tavırla. “Bu kesin. Fakat onun bizim ulusal orduya girmemizi engelleyebileceğini sanmıyorum. Orada nasıl hareket edilmesi gerektiği, duruma göre belli olacak.”

Kadınlar antreye bir göz attılar. Sıkılmışlardı. Tolain ve Malon akşam yemeğinden hemen sonra dama oynamaya başlamışlardı. Bir hayli içtikleri için ikisinin de keyfi yerindeydi. Kakma ustasını yendikten sonra Malon şarkı söylemeye başladı:

“Tepemizde yoksulluk
Aile büyük, mekan dar
Ne çizme, ne yorgan var
Delik tavandan akan yağmur,
Ölüme de hep yardımcı olur.”

“Ne de dokunaklı ve hüzünlü sözler,” diyordu Duval’in karısı. “Ama sözlere hiç de uymayan mutluluk verici, neşeli bir melodi. Yoksa bunları siz mi yazdınız?”

“Melodi gerçekten de şiirin içeriğine zıt, fakat başka türlü ağlıyor insan, çok hüzünlü bir tablo, ben drama katlanamam,” dedi Malon. “Bu sözler benim bir arkadaşıma ait, müzik ise operanın büyük ustası Johann Strauss’un.”

“Bu gerçek şairi görmek isterim,” dedi dalgın bir edayla masayı toplayan Catherine.

“Bu o kadar kolay değil. Şairim ne genç ne de yakışıklı; üstelik işçi. Fakat Béranger[21] de markiz değildi. Adı Eugène Pottier.[22] Sizin gibi bir kız Catherine, doğrusu şairleri esinlendirmek için yaratılmış. Onu buraya getireceğim.”

“Öğle yemeğine yetişmeye çalışın. Jean, bize lezzetli bir çorba yapmamız için öte beri getirecek. Şairler, bir de işçiyse, her zaman açtırlar,” dedi Enternasyonalciler arasında konukseverliğiyle oldukça ünlü olan Jeannette.

Enternasyonal şube üyesi olan kumaş desencisi şair Eugené Pottier yaşlı, hasta bir insandı. Oldukça çirkindi ve antik edebiyatı çok iyi bilen Wròblewski, onun solgun yüzünde, basık burnunun çizgilerinde, çukurlaşmış, keskin gözlerinde Ezop’la bir benzerlik bulmuştu. Fakat, ünlü masal yazarında da olduğu gibi, Pottier konuşmaya başlar başlamaz, dış görünüşüne ilişkin olumsuz izlenim bir anda silinmiş; konuşmaya başlayınca çekici bir görünüm almıştı. Bu yaşlı emekçi şair güzel olan her şeyi seviyordu, kavgacı ve doğrucuydu. Şiirlerinde hiçbir zaman, Beranjer gibi, yoksulları yazgıya boyun eğmeye çağırmıyor, elinde heybesi ve değneği olan bir dilenciye dönüştürmüyor, onların amansız bir mücadeleye hazırlanmasını istiyordu. Yoksulluktan nefret ediyor ve mutsuzluk edebiyatı yapmıyordu. Pottier, Alman halkına yapılan, savaşın sona erdirilmesine ilişkin çağrıya imza atmıştı.

“Şu an silahın hakkını verebilmek için şiirle geçici olarak vedalaşmam gerekti,” diyordu Catherine Stock’a, onun, genç ve yalnız bir terzi kız için şiir yazma ricasına yanıt olarak.

1870 yılı Aralık ayında Modena Villas’ya ince, uzun boylu, güzel bir kadın geldi ve Lenchen’e bir tavsiye mektubu uzatarak, kendisini yurttaş Marx’a götürmesini rica etti. Helene Demuth giren kadını dikkatlice inceliyordu, insanları iyi tanırdı.

“Ben Rus’um, adım Tomanovskaya, Eliza Tomanovskaya,” dedi kız.

Lenchen konuğun, tıpkı Jennychen gibi koyu siyah saçları ve parlak samimi gözleri, Tussy gibi afacan, fakat aynı zamanda mahcup tatlı bir gülümseyişi olduğunu düşünüyordu.

“Bekleyiniz,” dedi Lenchen İngilizce emredercesine ve ikinci kata, Marx’ın yanına çıktı.

“Bana öyle geliyor ki Karl, onu kabul edebilirsin,” dedi Lenchen gelen kişinin adını söyleyip mektubu uzatarak.

Marx zarfı açtı.

“Değerli yurttaş!

“Bu mektupta size Rusya’da kendisini dürüstçe ve ciddi olarak devrim davasına adamış en iyi arkadaşımız olan bayan Eliza Tomanovskaya’yı büyük bir güvenle tavsiye etmemize izin verin. Onun aracılığıyla sizinle yakından tanışmamız ve ayrıca sizi şubemizin durumu hakkında daha ayrıntılı olarak bilgilendirmemiz mümkün olursa, mutlu olacağız. Bu konuyu Tomanovskaya ayrıntılı olarak anlatabilir.

“Durum, kuşkusuz üzüntü vericidir, çünkü bir yandan Çarın her türlü özgür propagandanın önüne koyduğu engeller, diğer taraftan da cahillik ve sahtekârlık Rus toplumunun eğitimli olarak bilinen katmanlarına işlemiştir. Üstelik, küçük grupsal çıkarlar gençler arasında dahi devrim davasını sekteye uğratmaktadır. Gençlerin saflarında, daha önceki Alman öğrenci birliklerini tahlil etmek isteyen ve devrimcilik oynama merakında olanlar, Rusya’da başka herhangi bir yerden daha az mümkün olan, ‘halk için fakat halksız’ bir devrim gerçekleştirmek için kendini yetenekli görenler var. Tüm bunlar, konumu gereği Uluslararası Birliğin gerçek propagandacıları olabilecek ve olması gerekenlerin çoğunun, devrimin gerçek önemini kavramaktan uzak olduklarını ortaya koyuyor. Rusya’da ortak bayrağımızı dikmek ve sağlamlaştırmak için daha çok çaba gerekiyor. Yine de bizim, belirlenen görevin başarıyla yerine getirileceğinden en küçük bir kuşkumuz yok ve Rus devrimci hareketinin, proletaryanın Ortak Avrupa hareketi yönüne çevrilmesi gerekliliği düşüncesini öncelikle biz öne sürdüğümüz için mutluyuz.

“Bayan Eliza burada oluşturduğumuz girişken propaganda gruplarının genelgelerini size sunacak.

“Bize bildirmek için gerekli bulacağınız her şey hakkında Bayan Eliza bize yazacak, geri dönüşünde ise daha çok yakın dostları, işçi birlik örgütleri, İngiltere’nin toplum ve politik hayatı hakkındaki izlenimlerini bize aktaracak. Bu sorunların incelenmesinde kendi tavsiye ve

direktiflerinizle ona yardımcı olacağınıza eminiz, şimdiden yapacağınız yardımlar için size teşekkür ederiz.

“Değerli yurttaş, kardeşçe selamlarımızı kabul edin.”

Marx yerinden kalktı ve Cenevre’den gelen genç elçiyi karşılamaya gitti. Eğer konuğun üzerinde alacalı bir şalvar ve atlas bir şal olsaydı, bir Türk kadınına, ya da Byron’ın Don Juan’ını kendisine tutsak eden Medora’ya benzetebilirdi.

“Merhaba, sizi gördüğüme çok memnun oldum,” dedi Rusça her sözcüğü bastırarak. Daha sonra babacan bir gülüşle ekledi: “Kaç yaşındasınız!”

“On dokuz,” dedi Eliza. Sık kirpikleri kaşlarına doğru kalktı ve sonra kaşları soru işareti gibi büküldü. Yanakları al al oldu. Kısacası, Marx’ın inceleyici, dostça bakışı karşısında kapıldığı heyecanını bastırdı.

“Yani siz anarşistlerin Cenevre’deki tartışmaları sırasında o heybetli Samson Bakunin’i utandıran ve onun etkisini kıran Dalila mısınız? Fırça yapımcılığından öte becerileri de olan ihtiyar Becker bana Bakunin’i gülümseyişinizle ezdiğinizi yazdı. Bu, ideolojik boşluklarını tumturaklı sözler arkasında saklayan insanlarla mücadele için en karşı konulmaz silahtır. Anlatın lütfen, nasıl oldu tüm bunlar.”

Marx’ın evindeki sıcak ortama çabuk alışan Eliza, üstün anlatımcı yeteneğini sergileyerek anarşistlerin toplandığı Cenevre kahvesini, Bakunin’in kendisini kâh cefakâr bir firari kürek mahkûmu, kâh filozof, kâh yok edici tanrı olarak betimlediği çağrı afişlerini anlatıyordu. Eliza, kürsülerde kükreyen, Marx ve takımına iftira oklarını yönelten Bakunin’i başarıyla taklit ediyordu. Ona göre, anarşizmin ideoloğunun konuşması sağır edici bir kurusıkıdan başka bir şey değildi. Boş sözlerle dolu tartışma her şeyin kavgayla bitebileceği berbat bir temsile dönüşmüştü. Ve işte o an Eliza Tomanovskaya, öfkeden kudurmuş Bakunin’in kendinden geçmiş Utin’e saldırısını önlemişti. Aniden sahneye fırlayıp, izleyenlerin büyük bir sevinçle karşıladığı ve Bakunin için bestelenmiş, çok ağır ironik sözleriyle dikkati çeken hareketli bir şarkı söylemeye başlamıştı. Gürültülü kahkahalar yayılınca da anarşizmin önderi mağlup olmuş ve daha en baştan beri bir soytarı oyununu andıran tartışma ortamından utanarak kaçmıştı.

Marx, Eliza'nın anlattıklarına uzun uzun güldü. Bu genç Rus devrimcisinin canlılığı ve derin zekası karşısında hoş bir şaşkınlık içindeydi.

"Ancak, Doktor Marx, bu entrikacı ve palavra düşkününün Enternasyonal'e nasıl sızdığını aklım almıyor," dedi Tomanovskaya. "Onu yakından tanıyor muydunuz? Bana öyle geldi ki, o sizin şahsınıza karşı çok acımasız."

"Bakunin'le bir çeyrek yüzyıldan fazla süredir tanışırız," diye söze girdi Marx. "Uzun bir aradan sonra 1864 yılında yeniden Londra'da karşılaştık. Durup dinlenmeden Birlik'te çalışacağına söz verdi. Elbette, davamıza zarar verebileceğini o zaman tahmin edememiştim."

"Bakunin İtalya'ya gitti," diye anlatıyordu Marx. "Ve kendisinden birkaç yıl haber alınamadı, sonra yeniden İsviçre'de ortaya çıktı. Orada Enternasyonal'e değil, burjuvaların 'Barış ve Özgürlük Birliği'ne dahil oldu. Bakunin Birliğin Yürütme Komitesi'ne girdi, fakat orada sadece onun diktatörce etkisine karşı koymakla kalmayıp, 'Şüpheli bir Rus' olarak onu takibe aldılar. Enternasyonal'in Brüksel Kongresi'nin hemen ardından Barış Birliği, Bern'de bir kongre düzenledi. Bu kez Bakunin 'Firebrand' gibi kışkırtıcı rolünü oynadı. Salak burjuvalara korku salıp, Bay Bakunin'in Barış Birliği'nden gürültülü ayrılmasını sağlamaya yönelik, bir dizi saçma karar önerdi. Onun Bern Kongresi'ne sunduğu programın içerdiği 'sınıfların eşitliği', 'sosyal devrimin başlangıcı olarak miras hakkının kaldırılması' ve buna benzer bir dizi ipe sapa gelmez uydurma fikirlerden söz etmek yeterlidir ki tüm bunlar bir anlık etkilemeye yönelik düzeysiz doğaçlamalardır. Bakunin'in Paris ve Londra'daki arkadaşları, onun Barış Birliği'nden ayrılmasını, alçakça bir karar diye niteleyerek tüm dünyaya duyurdular ve onun bu gülünç ve hiçbir yeni fikir içermeyen sıradan programını da özgün bir program diye lanse ettiler.

"Bu sırada Bakunin, Enternasyonal'in Cenevre'deki Romen Şubesi'nde faaliyetlerine başladı. Onun bu adımı atabilmesi için yıllar gerekiyordu. Fakat Bay Bakunin'in Enternasyonal'de darbe yapmaya karar vererek buradaki görevini bu amaca alet etmesi için birkaç gün yeterli oldu."

"İsviçre'de de onun ustaca numaralarına tanık olduk. Düşünün, Doktor Marx, bir süre önce yeni bir fikir ileri sürdü. Rusya'da sokak eşkıyalarının

dışında ideolojik devrimci olmadığını, İtalya'da bu tür devrimcilerin baldırıçıplaklar olduğunu söyledi."

"Bakunin'in yaptığı hiçbir şey artık beni şaşırtmıyor. Londra Genel Konseyi'nin ardına gizlenerek sözümona 'Sosyalist Demokrasi Birliği'ni kurdu. Bu birliğin programı, Bakunin'in Barış Birliği'ne önerdiği programın aynısıydı. Birlik, daha en başından itibaren Bakunin'in gizli hikmetinin tanıtımını yapan bir propaganda örgütü olarak ve sosyal teori alanında en cahil insanlardan biri olan Bakunin birdenbire sekt'in kurucusu olarak karşımıza çıktı. Ancak bu 'Birliğin' teorik programı yalnızca soğuk bir şakaydı. İşin aslı onun pratikteki örgütlenmesindeydi. Özellikle de bu birlik Cenevre merkezli enternasyonal bir birlik olmalıydı, yani Bakunin'in şahsi yönetiminde bulunmalıydı ve aynı zamanda da Uluslararası İşçiler Birliği'nin ana bölümünü oluşturmalıydı."

"Londra'da bu konuda hiçbir şey bilinmiyor muydu?" diye sordu Eliza şaşkınlıkla.

"Biliniyordu tabii. Genel Konsey her şeyden haberdardı. Bununla birlikte Konsey Bakunin'e, Becker aracılığıyla 'Sosyalist Demokrasi Birliği'nin tüzük ve programını Genel Konsey'in onayına sunduğu ana kadar rahat hareket etme olanağı tanıdı. Bunu, tamamen hukuki ve nesnel olarak hazırlanmış, fakat esasında ironi dolu ayrıntılı, gerekçeli karar izledi.

"Kararın gerekçeli bölümünde," diye devam etti Marx, "açık ve kesin bir şekilde kanıtlandı ki 'Birlik' Enternasyonal'i karıştırmak için bir araç olmaktan başka bir şey değildi.

"Darbe, beklenmedik bir darbeydi.

"Bakunin hangi yolla olursa olsun amacına ulaşana kadar Enternasyonal'i kendisine alet etmek istiyordu. Bakunin'in planı şuydu; Basel Kongresi onun önerdiği 'ilkeleri' kabul ederse, herkes Bakunin'in Enternasyonal'e değil, Enternasyonal'in Bakunin'e uyduğunu görecekti. Buradan şu basit sonuç çıkıyordu; Londra Genel Konseyi istifa etmek zorunda kalacak, Basel Kongresi de Genel Konsey'i Cenevre'ye taşıyacaktı. Bu da Enternasyonal'in tümüyle Diktatör Bakunin'in emrine geçeceği anlamına geliyordu.

“Bakunin, Basel Kongresi’nde çoğunluğu elde etmek için gerçek bir entrika düzenlemişti. Hatta birçok sahte aday da vardı. Bakunin kendisini Napoli ve Lyon’dan aday göstermişti. Genel Konsey aleyhine her türlü iftira yayılmıştı. Birilerine, Konsey’de burjuva unsurların egemenliğinden, diğerlerine ise Konsey’in otoriter komünizmin yuvası olduğundan söz ediyorlardı. Fakat, Bakunin’in önerisi Kongre’de onaylanmadı ve Genel Konsey, Londra’da kaldı.”

Marx, Yelizaveta Lukiniçna’yı ailesiyle tanıştırdı. Bu Rus kızı Modena Villas’da herkesin beğenisini kazandı ve kısa sürede Jennychen ve Tussy ile dost oldu.

Genç kadının kısa yaşam öyküsü, kendisi gibi ilginç ve sıradışıydı. Zengin toprak ağası Kuşelev ve hizmetçi Natalya’nın kızı Yelizaveta çocukluğundan bu yana çok yönlü eğitim almış, yabancı diller öğrenmiş, soylu topluluğunun yaşam tarzı ve alışkanlıklarını benimsemişti. Müzik öğretmeni ise Musorgski idi.

Luka Kuşelev, Eliza’nın annesiyle evlendikten kısa bir süre sonra ölmüş, kızını nüfusuna kaydettirememişti. Böylece Eliza onun gayrimeşru fakat mali olarak iyi durumda olan evlatlığı olarak kalmıştı. Onun bu ikili konumu nedeniyle küçümsenmesi; coşkulu, duygulu, yetenekli yapısı üzerinde derin izler bırakmıştı. Okuduğu özgürlükçü yapıtlar ve sosyal adaletsizliği protesto eden gençlerle tanışması Yelizaveta Lukiniçna Kuşelev’in yüreğinde yaşamdan hoşnutsuzluğu, kendisi gibi insanlar için farklı bir yazgıyı yakalama isteğini güçlendirmişti. Fakat, taşrada ücra bir yerde, babasının ölümünden sonra annesine kalan çiftlikte ne yapabilirdi ki. Yelizaveta’nın karakterinde koşullara boyun eğmek yoktu. Kız arkadaşlarından biri bağımsız olabilmek ve Rusya’dan çıkış hakkı elde edebilmek için anlaşmalı bir evlilik yapmıştı. Yelizaveta Lukiniçna da aynı şekilde hareket etti. Genç kızın arkadaşları arasında ağır verem hastası, yaşlı, emekli albay Tomanovskaya da vardı. Tomanovskaya duygulu ve akıllı bir insandı. Yelizaveta da baba evini tamamen terk edip başlayacağı yaşam mücadelesinde onun yardımına başvurdu. Çünkü gelecekte varoluşunun tek anlamını bunda görüyordu. Yelizaveta Kuşelev, çevresinde o kadar çok mutsuz insan varken mutlu olamayan seçkin özverili insanlardan biriydi.

Tomanovskaya onun ricasını yerine getirip yardım etmeye karar verdi. Bir süre sonra evlendiler. Kuşalevler'in çiftliğini terk ettiler ve hayali balayına çıktılar. Sınırda emekli albay sahte eşiyle ebediyen ayrıldı ve evine döndü, bir süre sonra da öldü. Eliza hiçbir engelle karşılaşmaksızın Cenevre'ye ulaştı. Orada Utin, Bartenev, Trussov ve Enternasyonal'in Rusya kanadının diğer yetkilileriyle karşılaştı ve mücadelede yanında olacak dostlarını buldu.

Dava arkadaşlarına seve seve verdiği paralarla 'Halkın Davası' dergisinin basılmasına yardımcı oldu. İleriyi görebilen bir insan olarak Eliza, Bakunin'de tehlikeli bir iktidar düşkünü ve zavallı bir teorisyeni görüyordu.

Aradan daha birkaç ay geçmeden Eliza'nın bilgilerine, uyumlu çalışmasına Uluslararası Birliğin Rusya şubesinde güven o kadar arttı ki, Rus devrimci hareketini temsilen Marx'ın yanına onun gönderilmesine karar verdiler.

Modena Villas'da Herman Lopatin'in yazgısı ve onun Çernişevski'yi hapisten kurtararak yurtdışına gönderme girişiminin sonucu herkesi endişelendirmişti.

Eliza'nın orada bulunduğu günlerde bu konudan özellikle endişeyle söz edildi.

Jenny ve kızları, Helene Demuth ve Karl Marx endişelerini gizleyememişler, bu özverili devrimciye yardım yöntemleri bulabilmek için boş yere seferber olmuşlardı. İrkutsk zindanına girebilmek için Londra'da ne yapılabilirdi ki?

Marx çalışırken, Eliza, dostları Jennychen ve Tussy ile birlikte oluyordu. Maitland-Park'da akşamlar, piyano çalarak, şarkı söyleyerek, yüksek sesle metinler okuyarak, Rusya'ya ilişkin öyküler, değişik geziler anlatılarak ve tabii ki şakalar ve oyunlarla geçiyordu. Jenny Marx, boş zamanlarında gençlere seve seve katılıyordu. O, yalnızca kendi kızlarının değil, onların arkadaşlarının da en iyi dostuydu. Akıllı, eğlencelerde yaratıcı, kültürel anlamda seçkin, sürükleyici bir sohbet arkadaşı olan Jenny Marx, duyguları ve hedeflerini paylaşma konusunda, tüm insanlara karşı çok özveriliydi. Eğitimi sınırlı ama iyi bir anneye sahip olan Eliza Tomanovskaya, Bayan Marx'a karşı hayranlığını gizlemiyordu. Bazen onun çalışma odasına

gidiyor; saatlerce süren söyleşiler yapıyorlardı. Marx, Rusça konuşma olanağı bulduğu ve öğrendiği dili kaynağından duyduğu için mutlu oluyordu. Çernişevski’nin yapıtlarını okuyor ve onun anavatanında köy komününün gelişimine oldukça ilgi duyuyordu. Enternasyonal’in Rus kanadının temsilcisi bu zor konuda oldukça bilgiliydi. Babasının Pskov eyaletindeki çiftliğinde yaşarken çok şey görmüş ve bu konuları enine boyuna düşünmüştü. Bir gün, fazla zamanını almadan görüşlerini aktarabilmek için, dostları Jennyhcen ve Tussy’nin yanında misafir olarak kalırken Marx’a mektup gönderdi.

“Üstad!.. Sizin Rusya’da toprak komününün yazgısına ilişkin öngördüğümüz alternatife gelince, ne yazık ki bu topluluğun küçük bir mülkiyete dönüşmesi büyük bir olasılıktır. Hükümetin tüm önlemlerinin – vergi ve yükümlülüklerinin dengesiz ve dehşet verici şekilde yükseltilmesi– tek amacı toplu sorumluluğun ortadan kaldırılması yoluyla özel mülkiyete geçilmesidir. Geçen yıl çıkan yasa, sayısı 40’ın altında olan (söz konusu olan erkeklerdir, ne mutlu ki kadınlar kölelere dahil değildir) topluluklarda toplu yükümlülüğü ortadan kaldırmaktadır. Resmi ve liberal basın, kendi görüşüne göre bu kararın olumlu sonuçları konusunda avazı çıktığı kadar bağırmaktan hiç de utanmıyor. Ve gerçekten de bu denli harikulade başlangıç çok şey vaat ediyor.

“Size ‘Halkın Davası’ dergisinin bu konuyu ele aldığı sayısını gönderiyorum. Bu derginin sizde belki de tümüyle olmadığını tahmin ediyorum.

“Kuşkusuz, Haxthausen’in 1847’de çıkan ve Rusya’da toprak mülkiyeti topluluğu sistemini ele alan yapıtı size yabancı değildir. Eğer, bu yapıt sizde yoksa, bana bildirmenizi rica ederim. Bende yapıtın Rusçası var ve size hemen gönderebilirim.

“Bu yapıt toplulukların örgütlenmesi ve yönetimi hakkında çok sayıda olguyu ve kontrol edilmiş verileri içeriyor. Toprak mülkiyeti birliğine ilişkin şu anda okumakta olduğumuz yazılarda Çernişevski’nin bu kitaptan sık sık söz ettiğini ve alıntılar yaptığını göreceksiniz.

“Elbette zamanınızı almak istemem fakat pazar akşamı birkaç saat boş zamanınız olursa ve bunu bizimle birlikte geçirirseniz, eminim kızlarınız da benim gibi mutlu olacaklardır.”

Gençlik, güzellik ve kadınsı çekicilik ile daha çok erkeklere özgü olduğu düşünülen akıl, cesaret ve iradenin muhteşem bir uyumla birleştiği Eliza Tomanovskaya, Marx'ın dostluk ve güvenini kazandı. Jenny ve kızı Jennychen, Tussy, Helene Demuth da bu genç Rus kızına bir akrabaları veya yakınlarına davranır gibi davranıyorlardı.

Yelizaveta Lukiniçna, Modena Villas'da, kendisini bazen Ruslara yazdığı mektupları imzalarken kullandığı isimle, Fyodor Fyodoroviç olarak tanıtan Engels'le tanıştı.

Tomanovskaya'nın İngiltere'de bulunduğu dönem Fransa'nın tarihinde fırtınalı bir döneme denk düşmüştü.

Her savaş, bir bulut gibi, ham ve olgun tohumları koparan, yeryüzünden verimli toprakları, taşları, bitkileri, çöpleri silip süpüren fırtına ve bora taşıyan bir bulut gibidir. Beklenmedik sürprizlerle doludur.

III. Napolyon'un tahttan indirilmesinden sonra Fransa'nın Prusya saldırısından tek kurtuluş yolu, Marx'ın belirttiği gibi, tüm Parisli işçilerin silahlanmasıydı.

“Fakat Paris'i silahlandırmak, devrimi silahlandırmak demekti. Paris'in saldırgan Prusya'ya karşı zaferi, Fransız kapitalisti ve onun devlet içindeki asalaklarına karşı bir zaferi olabilirdi,” diye yazıyordu Marx.

Fransa burjuvazisi dış düşmandan çok soydaşı olduğu proletaryadan korkuyordu. Zenginlerin çıkarlarını savunan devlet, elbette ulusal ihanet hükümeti olmuştu.

Hain bakanlar Trochu ve Favre, başkent halkının gıda ihtiyacını karşılamıyor ve onları açlığa terk ediyordu. Cephede yenilgiler birbiri ardına geliyordu. Fransız askerleri esir düşüyordu. Hükümetin başı Trochu, Bismarck'la gizli bir görüşme yaptı. Bu haber halk arasında hemen yayıldı ve ihanet perdesi hemen aralandı. Fransız işçileri, kendilerinin aptal yerine konulduklarını anladılar. Herkes, geçici hükümetin, verdiği teminatların aksine, savunmayı düşünmek yerine, kayıtsız şartsız teslimiyeti düşündüğünü anlamıştı.

Aynı zamanda emekçi halk gitgide artan ihtiyaçlara karşın, Fransa'nın kurtuluşu için kahramanca savaşma arzusuyla doluydu. Devrimin ilk

günlerinde Paris’te demokratik ve sosyalist hareketin temsilcileri, Enternasyonal’in Fransa Şubesi üyelerinden oluşan komitenin başkanlığını yaptığı bölgesel gözlemci komisyonlarına kendi temsilcilerini seçti. Ulusal ordu taburları örgütlendi, işçilerin gönüllü olarak topladığı paralarla toplar döküldü. Paris proleteryasının topçuları başkenti Prusyalılara ve sinsi yerli burjuvaziye karşı savunmak zorundaydı.

Ekim sonunda Paris, Başkomutan Trochu’nun yeni ihanetini öğrendi. Bourges’de, kahramanca çarpışan, fakat hükümet tarafından desteksiz ve silahsız, kendi yazgısına terk edilmiş seyyar nişancılar öldürüldü. 31 Ekim’de Blanqui’cilerin komuta ettiği ulusal ordu müfrezeleri ayaklandılar ve yenilgiye uğradılar.

Ulusal ihanet hükümeti halka karşı savaş başlattı. Blanqui’nin önderlik ettiği Parisli emekçilerin bir ayaklanması daha bastırıldı. Jules Favre ve Thiers, Bismarck’tan barış görüşmeleri ricasında bulunmak üzere Versailles’a geldiler. Kudretli Başbakan Paris’in kayıtsız şartsız teslim olması ve garnizonlarının ve kalelerinin verilmesi talebinde bulundu. Fransa savaşa devam edecek durumda olmasına karşın, hükümet alelacele talebi kabul etti. Barış antlaşması 28 Ocak 1871’de imzalandı. 8 Şubat’ta ise barış antlaşmasının teyit edilmesi için toplantıya çağrılan Ulusal Meclis seçimleri yapıldı. Tüm demokratik güçler kovuşturma ve tutuklamaya maruz kaldılar. Seçimler üstünkörü, gericiler ve Alman kuşatmacıların baskısı ve tehditleri altında geçti. İşçilerin çoğu seçimlere katılmadı. Seçilenler Monarşistlerdi, 12 Şubat’ta ulusal meclis Bordoeux’da çalışmalara başladı ve Hükümet Başkanlığına Adolphe Thiers’i seçti.

Louis Philippe ile birlikte tarih sahnesinden yirmi yıldan daha fazla bir süre önce dışlanan iktidar düşkünü, iğrenç, rüşvetçi ve insan düşmanı Thiers, uzun süredir beklediği iktidara yeniden döndü. Kısa boylu, oynak Thiers, arka ayakları üzerine kalkmış, tüyleri dökülmüş, ihtiyar bir porsuğu eskisinden daha çok andırıyordu. Orleans hanedanına sadık bu ruhsuz entrikacının, gerici Ulusal Meclis tarafından önder seçilmesi rastlantı değildi. Sonunda Adolphe Thiers, 1848 Devrimi’nin ilk günlerinde Paris halkına karşı düşlediği katliamı gerçekleştirdi. Başkente, düşman da olsalar Almanlar’ın yardımıyla devrimi bastırmak için asker göndermeye karar verdi. Bu amaçla Thiers, yalnızca Prusya krallığını değil, 1871 Ocak ayında

Versailles’da ilan edilen Alman İmparatorluğu’nu da temsil eden Bismarck’a geldi.

26 Şubat’ta Thiers ön barış anlaşmasını imzaladı. Almanya Fransa’dan sanayi ve stratejik öneme sahip iki bölge olan Alsace-Lorraine’i ilhak etti. Almanlar’a, Ulusal Meclis tarafından barış anlaşması onaylanana dek yerinde kalması gereken kendi askerlerini Paris’e getirme hakkı verildi.

Ulusal ihanet hükümeti 1871 Ocak ayı sonunda Alman ordusu karşısında boyun eğdiğinde, savaşan taraflardan hiçbiri ulusal birliklerin silahlarına elkoyma cesareti gösteremedi. Bismarck ve Favre arasında imzalanan kuşatmaya ilişkin anlaşmada Paris Ulusal Ordusu’na silahlarını koruma hakkı verildiği hükmüne yer verilmişti. Fakat gerici Ulusal Meclis, Almanya ile barış anlaşmasının ön koşullarını kabul ederek Alsace-Lorraine’in ilhakına ve beş milyar frank tazminat ödemeye razı olunca, Thiers derhal Paris’i silahsızlandırmaya kalkıştı.

***

1870 sonbaharında Krasotski’ler Fransa’ya gitmeye karar verdiler. Sigizmund’un sağlığının kötüleşmesi nedeniyle son bir yılı Cenevre’de geçirmişlerdi. İngiltere’nin nemli, dumanlı ikliminde verem yeniden nüksetmişti. Krasotski sıtma nöbetlerine tutuluyor, öksürüyor, zayıflıyordu. Liza ve kocası İsviçre’de, Enternasyonal’in Rus kanadının çok sayıda üyesiyle yakın ilişkiler içindeydiler. Londra’da Uluslararası İşçi Birliği’ne dahil olduktan sonra Krasotski’ler konuk olarak Genel Konsey’in oturumlarına katıldılar, değişik ödevleri yerine getirdiler, daha çok belgelerin çevirisiyle ilgilendiler ve yazınsal materyaller göndermek için Polonya ve Rusya ile ilişkiler kurdular. Marx’ın söylevlerini sık sık dinliyorlardı. Enternasyonalci Rus sürgünler onları büyük bir saygı ve ilgiyle kendi saflarına kabul ettiler.

Soydaşı olan birkaç kadın Liza’nın çok hoşuna gitmişti, Cenevre’deki şubeye başkanlık eden Nikolay İsakoviç Utin’in, hoş görünüşlü, kültürlü, güleryüzlü, sağlam iradeli eşi Natalya Korsini-Utina ve sert, telaşlı, giyimi ve saçlarıyla bir erkeği andıran Olga Zinovyeva-Levaşova. ‘Halkın Davası’ onun maddi katkılarıyla basılıyordu, o Enternasyonal’in Rus kanadının kurucularından ve devrimci düşüncelerin ateşli propagandacılarından biriydi.

Liza en çok kızlık soyadı Korvin-Krukovskaya olan Anna Vasiliyevna Jaklard’a sempati duyuyordu.

Krasotski gibi, Anna Vasiliyevna da saraylıydı. Zengin bir generalin kızı olan Anna ve ender bir matematik yeteneğine sahip Sofya Kovalevskaya ücra bir yerdeki toprak ağası çiftliğini bir daha dönmemek üzere terk etmişlerdi. Sofya bilimle uğraşmaya eğilimliydi. Anna ise sıradışı önemli bir şeylerin arayışı içindeydi. Fırtınalı düş gücü onu mistisizme sürüklemişti, daha sonra manastıra kapanma arzusu yerini tiyatro kulislerinde ün peşinde koşma düşlerine bırakmıştı.

Okuduğu her kitap ona yeni bir hedef çiziyor, başka bir istek uyandırıyordu. Nihayet gençlik gelip çatmıştı. İsyancı bir öğrenciyle karşılaşması gizliden gizliye Çernişevski, Dobrolyubov’un yapıtlarını, ‘Çağdaş’, ‘Rus Sözü’ dergilerini ve Herzen’in ‘Çan’ını okumasını sağlamıştı. Birdenbire oluşan bu yeni kavrayışla sarsılan Anna Vasiliyevna nihayet kendini bulmuştu. Başarılı sayılabilecek yazılar yazmaya başlamıştı. Dergisine gönderdiği öyküler Dostoyevski’nin ilgisini çekmişti. Devrimci geçmişini reddetmiş, eski bir Petraşevci[23] olan yazar, yaşlılığına ve sağlığının pek iyi olmamasına rağmen güzel Korvin-Krukovskaya’yla tanışır tanışmaz ona ateşli bir şekilde âşık olmuş ve evlenme teklif etmişti. Dostoyevski onda bir duygu uyandırmamıştı, üstelik o ünlü de olsa tek bir insan için değil, insanlar için yaşamak istiyordu. Kendisini yalnızca aileye ve kocasına adayacak tipte biri olmadığını anlıyordu. İş ve mücadele ısrarla onu bekliyordu.

Babası kızına parasal yardımda bulunmayı reddetmişti. Anna Vasiliyevna ailesinin himayesine girmek istemiyordu. Paris’te bir matbaada dizgici olarak işe başladı. Fransız tıp öğrencisi Blanqui’ci Charles-Victor Jaklard’la tanıştıktan bir süre sonra onun eşi oldu. Jaklard, yüce ruhlu, akıllı, coşkulu, bir ölçüde kaygısız ve ruhsal değişikliklere kolay teslim olan bir insandı.

Fransa’nın başkentinde Anna Jaklard’ın bulunduğu her yerde sadık bayan arkadaşları vardı. Fakat o diğerlerinden daha çok yazar André Léo’yu sevmişti. Bu yetenekli, herhangi bir aile bağını reddetmiş olan, kendine özgü, coşkulu devrimcinin gerçek adı Léonile Champseix idi, fakat edebiyatta kullanmak için iki oğlu olan André ve Léo’nun adlarını seçmişti.

Yaşamlarının diğer dönemlerinden farklı olarak gençlik dönemlerinde insanlar, daha sabırsız, enerjik, araştırıcı ve dayanıklı olurlar. Jaklard'lar ve arkadaşları da, tarihin, insanların düşledikleriyle uyuşmayan kendi akışı ve süreci olduğunu düşünmeden olayları hızlandırdılar.

"Fransa'ya gittiğimde," diye yazıyordu Anna Jaklard anayurduna, "burjuva rejimini devirme düşünün gerçeğe çok yakın olduğundan kuşkum dahi yoktu."

Anna Vasiliyevna yüce ve mükemmel bir insandı. Praxiteles'in kaleminden çıkmış antik heykel çizimlerini andıran yüz ifadesi, çiçeklere benzer kadifemsi lacivert zambak renkli gözleri ile endamlı bir kadın olan Anna Vasiliyevna, dış güzelliğiyle özgün zekayı ve canlı, cesur, bir ölçüde çocuksu, zaptedilmez karakteri bir araya toplamıştı. Liza, Anna Jaklard'dan yirmi yaş büyüktü ve ona bir anne gibi yaklaşıyor ve onu 'hercai menekşe' diye çağırıyordu. Bu iki kadın da üç yabancı dili mükemmel biliyorlardı. Ve yalnızca kendi kuşaklarının değil, önde gelen değişik ülkelerin kültürlerini de özümsemişlerdi. Bu da, onları tüm yürekleriyle kendilerini adadıkları devrimci işçi hareketi için yararlı insanlar kılmıştı. Anna'ya bakıp onun davranışlarına yansıyan zekasını ve alımlı yüzünü incelerken Liza, Jenny Marx'ı anımsıyordu.

III. Napolyon hükümeti, hızla uçuruma yuvarlanıyordu. Tiran'ın ve yardakçılarının durumu kötüleştikçe terör de o ölçüde tırmanıyordu. Jaklard komplo suçlamasıyla mahkemeye verilmişti. Hapis cezasıyla yüz yüzeydi. Anna Vasiliyevna ve kocası Fransa'dan İsviçre'ye kaçmışlardı. Bir parça ekmek için mücadele vermek zorundaydılar, Jaklard gece geç saatlere kadar ders veriyor, fakat çok az para kazanıyordu. Karısı Rusya şubesinin çalışmalarına yardımcı oluyor, Rusça hazırlanan 'Halkın Davası' dergisinin İsviçre'de yayımlanan sayıları için Marx'ın konuşmalarını içeren broşürleri çeviriyordu.

Liza, elinden geldiğince arkadaşının ağır yaşam koşullarını kolaylaştırmaya çalışıyordu. Jaklard'lar ve Krasotski'ler boş zamanlarını dağlarda dolaşarak birlikte geçiriyorlardı. Yürüyüşlerde verdikleri molalarda, güncel politik sorunları hararetli bir şekilde tartışıyorlardı. Dostlarıyla birlikte haftada bir kez, küçük, beyaz bir vapurla Vevey'e gidiyorlardı. Asya, Vevey'de bir yatılı okulda okuyordu. On beş yaşındaydı, aşırı hareketliliği nedeniyle sınıf arkadaşları ona 'civa' adını takmışlardı.

Fransa-Prusya savaşı başladığında sürgündekiler Paris’te olanları gergin bir ruh haliyle izliyorlardı. Bir sosyal devrimin yaklaştığı belirgin bir şekilde hissediliyordu ama başlangıçta hiç de başarı vaat etmeyen, endişe verici haberler de alınıyordu. Savaşan, cephelerde yenilgilere uğrayan, aç, yıkıma uğramış, en sonunda imparatorluk rejimi tarafından soyulmuş halka ait haberler...

Orleans’cılar ve Bonaparte’ın partisinin iç savaşıyla kemirilen Fransa’nın, işçilere zafer sağlaması, yeni bir sosyal düzeni kurması mümkün görünmüyordu.

Paris proletaryası böyle dehşetli bir anda kendi iktidarını savunacak güçte değildi. Bunu fark eden Engels, sonuçları son derece tehlikeli olabilecek olası bir girişime kesinlikle karşı çıktı. Engels, kopmak üzere olan trajedinin önüne geçme arzusuyla, Alman ordularının savaşın son perdesinde Parisli emekçilere saldırmasının korkunç bir şey olacağını yazıyordu.

Krasotski’ler ve Jaklard’lar iktidardaki gericilerin utanç verici ve yıkıma yol açacak bir barış antlaşması imzalamalarını engellemeye gerek olmadığına inanıyorlardı. O takdirde halkın kendisi, burjuva iktidarının Fransa’ya neye malolacağına bizzat tanık olabilirdi. Enternasyonal’in Cenevre’de bulunan dört üyesinin görüşleri Marx’ın, Genel Konsey’in ikinci toplantısında dile getirdiği düşüncelerle uyum içindeydi.

Ancak, istila edilen, iç çelişkilerle ve en önemlisi de savaşla kemirilen Fransa’yı kuşatarak kendiliğinden oluşan güçler tüm hesapları altüst etmişti.

Emekçiler, ne pahasına olursa olsun, ulusun onurunu kurtarmak, Prusyalılar’ı anayurtlarından kovmak ve ülke içinde sosyal adaleti sağlamak istiyorlardı. Burjuvazi ise, tam tersine, Bismarck’la anlaşmak eğilimindeydi ve Fransa’nın gerçek yurtseverleri olan ve canını bile düşünmeksizin ne pahasına olursa olsun Alman gericilerine karşı zafer için tüm güçlerini seferber etmek isteyen emekçileri engelliyordu.

Eylül darbesinden hemen sonraki Lyon, Marsilya ve Toulouse’daki devrimci hareketler, yerel iktidar organları komünlerin seçimleriyle paralellik taşıyordu.

Taşralarda kurulan bu komünler, bürokratik işleyişin değiştirilmesi, memuriyet sisteminin gözden geçirilmesi, siyasi tutukluların serbest bırakılması, çağdaş eğitime geçilmesi, mülk sahibi zenginlerin vergilendirilmesi, tefecilerin küçük çaplı ipotekleri karşılıksız olarak iade etmesi gibi çok sayıda önemli devrimci etkinlik gerçekleştirdi. Hükümet, komünleri baskı altına almayı başarmıştı. Ancak ayaklanan Paris, yüce ve ölümsüz olmaya mahkûm olan kendi komününü kurmuştu.

Fransa'nın ikinci büyük kenti olan Lyon'da Enternasyonal'in yerel şubesinin etkisiyle, imparatorluğu devrilmiş sayan ve cumhuriyet ilan eden Toplumsal Kurtuluş Komitesi kuruldu. Emekçiler silah depolarını ele geçirdi. Ulusal ordu kuruldu. Toplumsal Kurtuluş Komitesi'nde üç komisyon vardı; askeri, mali ve toplumsal gereksinimler komisyonu. Uluslararası Birlik ve radikal burjuva cumhuriyetçi emekçi üyelerden oluşan Komün'ün devrimci hükümeti böylece kurulmuş oldu.

Marx mektuplarından birinde Lyon olayları konusunda şunları yazıyordu: "Bonaparte ve klerikal entrikacılar yıldırılmıştı. Ama halkın silahlandırılması için seri önlemler alınmıştı. Lyon ayaklanması, Enternasyonal'in şubelerinin güçlü olduğu Marsilya ve Toulouse'u derhal etkilemişti.

"Fakat Bakunin ve Cluseret, bu eşekler Lyon'a gelip her şeyi berbat ettiler..."

Fransa Cumhuriyeti'nin ilanına ilişkin haber İsviçre'ye ulaşır ulaşmaz Mihail Aleksandroviç, 'Birlik'teki dava arkadaşlarına, Fransızlar'ın, onun anarşi teorisi çevresinde birleşmesinin artık zamanı geldiğini ilan etti. Birkaç taraftarıyla birlikte Lyon'a gitti. Tam onların Lyon'a geldiği gün halk, defalarca işçi ayaklanmalarına sahne olan belediye binasını zaptetmişti. Bakunin, belediye başkanının odasına girdi ve o anda kendisini kentin sahibi hissetti. Yıllarca beklediği an artık gelmişti.

"Bizim işimiz korkunç bir şekilde her yerde, tamamen ve acımasızca yıkımdır. Halka ilkelerimizi anlatmalıyız," dedi ve kızıl ağaçtan yapılma yaldızlı, kocaman çalışma masasına oturdu.

Bakunin'in, belediyenin ana binasındaki üretim sancıları birkaç saat sürdü. Karmakarışık olmuş saçlarını sallayıp, kalın burnu üzerindeki

gözlüğünü düzelterek “Devletin Lağvedilmesine” başlıklı kararnameyi yazarken, kimse tarafından korunmayan belediyeye, az önce kağıt üzerinde lağvettiği iktidarın temsilcileri geldi. Bunlar, ulusal burjuva muhafızlarından oluşan iki bölüktü.

“Derhal defolun!” diye bağırdı Bakunin ve tüm gücüyle masaya yumruğunu indirdi.

“Ben Fransa Cumhuriyeti’nin temsilciyim,” dedi bölük komutanı teğmen ve yıkıcılar havarisinin gururla yayıldığı koltuğun arkasına kılıcıyla vurdu.

“Artık devlet yok,” dedi öfkeden deliye dönmüş ve kan ter içinde kalmış olan Bakunin.

Teğmen bu ak saçlı, özensizce giyinmiş, iri yarı adama hiçbir şey anlamamışçasına bakıyordu. Askerler güldüler.

“Atın buradan bu soytarıyı,” dedi neşeyle bölük komutanı.

Ulusal muhafızlar gürültü ve yuhalamalarla Bakunin’i dışarı attılar. Bakunin, Fransa’dan alelacele ayrılarak tehlikesiz ve sakin İsviçre’ye döndü.

Napolyon’un teslim olduğu haberi gelir gelmez Jaklard’lar Paris’e gittiler. Bir an bile hareketsiz bir seyirci olarak kalamazlardı ve düşmanla göğüs göğüse çarpışmak için kendilerini ateşe attılar. Bir süre sonra Jaklard’ların ardından Krasotski’ler de Paris’e hareket ettiler. Otuzlu yıllarda Polonya ayaklanmasına ve Amerikan İç Savaşı’na katılmış biri Fransa’da olan bitenlere kayıtsız kalamazdı.

“Ben ancak haklı bir dava için savaşanların yanında mutlu olabilirim,” demekten hoşlanırdı Sigizmund.

Kuşatma altındaki Paris’e ulaşmak çok güç olmuştu. Krasotski’ler yolun büyük bir bölümünü köy arabalarıyla ya da yaya geçtiler.

“En sonunda bir işe yararım dokunacak. Ve özellikle de artık genç olmadığım için, farkında olmaksızın yaşamda birçok olumlu düşüncesi, fakat çok az sayıda eylemi olan güçsüz bir ihtiyara dönüşme düşüncesi beni kahrediyor.

“Olgunluk ve yaşlılık, gençliğe özgü sabırsızlığı aşmayı ve beklemeyi bilmeyi öğretiyor. Sınırlı fiziksel gücün bilinmesi, artık bir önemi kalmamış olan fırsatların muhasebesinin yapılması, hayat tecrübesi, işte tüm bunlar zamanla kazanılıyor. Genç mücadeleciler, güçleri ve ataklıklarıyla; yaşlı olanlarsa net bir şekilde ortaya koydukları hedefleri ve bu hedeflere uygun iyi tasarlanmış eylem planlarıyla kendilerini gösterirler. İşte bu yüzden devrim mücadelesi için uygun olmayan yaş yoktur,” diye yazıyordu kızına Liza.

Uzun yıllar süren ağır hastalığını adeta unutan Sigizmund gençleşmiş ve dinçleşmiş görünüyordu.

Karısını, Fransa’nın geleceğinin daha iyi olacağına ikna etmeye çalışıyordu.

“Bizim için vatan, devrimci galeyanla elde edilmiş tüm topraklardır. Biz Enternasyonalciyiz, yoksulların hakları için mücadele edilen her yerde olmalıyız.”

Gece, Krasotski’leri Paris yakınlarında cephe hattında bulunan bir köy otelinde yakalamıştı. Uzaklardan mermi sesleri yankılanıyordu. Prusyalılar Fransa’nın başkentine doğru ilerliyorlardı.

“Bu, St. Louis’ye ne kadar da benziyor. Sanki şu an sevimli Weydemeyer’in güçlü bariton sesini duyar, sargılar içindeki başını görür gibiyim,” diyerek Birleşik Devletler’deki iç savaş günlerini anımsıyordu Liza.

“Biz ikimiz de önsezilere inanmıyoruz, ama bu önseziler bizi bir alacakaranlık gibi kuşatıyorlar. Belki de bilim ileride bir gün bunun mantıklı bir açıklamasını bulur. Bilmiyorum. Fakat şu an bu önseziler ve rüyalar yükleniyorlar üzerime,” diyordu Sigizmund karısına.

“Ne tür bir rüya gördün, Sigizmund? Ben rüyalardan korkarım, rüyalar henüz bir esrar perdesiyle kaplı, ve bir yabancı için fırtına neyse, o denli gizemli.”

“Rüyamda sık bir ormanda, yeşil çimlerin üzerinde yürüyorum ve kırmızı yemişler topluyorum. Renkli bir tablo, değil mi? Birden karşıma kuytu bir yerde, penceresiz, ağaçtan yapılmış bir kulübe çıkıyor. Kulübenin içine

giriyorum ama bir türlü dışarı çıkamıyorum. Kapı yok olmuş. Karanlıkta, soğuk, tahta döşemeye uzanıyorum ve birden çizmelerimi kaybettiğimi fark ediyorum."

"Yerde ve çıplakayak mı yatıyorsun? Tuhaf bir rüya," dedi Liza dalgın dalgın. Bunun kötü bir rüya olduğunu söylemek istiyordu, fakat kendisini tuttu. "Tüm bunların önemi yok, canım. Geceleri daha ne rüyalar görülmez ki, unutalım bunları."

"Ancak, mistik bir inançtan farklı olarak ölüm bir gölge gibi her zaman yanı başımızda. Ben bunu her ihtimale karşı söylüyorum. Çünkü her şey olabilir. Devrim ve savaş bir sağanaktır. İşte öyle, eğer yazgımda orada ölmek varsa ve cesedim bulunursa..."

"Neler söylüyorsun sen, Sigizmund? Bağışla, ama tüm bunlar çok saçma. Hastasın sen."

"Hayır, sağlığım yerinde. Benim senden ricam, eğer öldürülürsem yüreğimin Lublin topraklarına gömülmesidir. Ben orada doğdum, annem ve babam orada gömülü. Sen kendini sakın, daha zamanın var. Kendini Asya için koru."

"Ben sensiz yeryüzünde kalmak istemiyorum."

"Ben de Hamlet değilim, benim için sorun çoktan çözüldü; olmak! Ve mümkün olduğunca daha uzun süre olmak! Ama, her şey bizim isteğimiz doğrultusunda gelişmiyor. Bazen, kendine saygını yitirmemen için yaşamını vermen gerekir. Biz bu nedenle domuz değil, insanız. Her ihtimale karşı anımsa benim..."

"Vasiyetini."

"Gerekli sözü söyledin. Fakat buna bir önsöz olacak. Kronik ve umutsuz derecede hasta ve zehirli bir bakteri yüzünden ölecek biri için ölümle acımasız bir düşman kurşunu sayesinde buluşmanın büyük bir başarı olacağını düşünmüyor musun? Dedem ve babam savaş meydanlarında can vermişler. Doğrusu, bu kötü bir final değil. Bir hastalığın pençesinde kıvranıp yok olmaktansa insanların yararına, devrim için ölmek daha iyidir. Ölüm bilenmiş kılıcını tepemde dolandırmaya başladı, ama ben onu kandırabilirim. Haklı değil miyim?"

“Belki de, ama ben seni ölmüş olarak tasavvur ederek sakin sakin dinleyemem.”

“İnsanların hem yaşadığı hayata hem de yaklaşan ölüme dair kendilerine hesap vermekle yükümlü olduğu bir yaş vardır. Ben o yaşa geldim. O sınıra sen de yaklaşıyorsun.”

Liza itiraz etmiyordu artık.

Sabaha karşı mütevazı eşyalarını yol çantasına doldurmadan önce, uzun yıllar sonra yeniden günce tutmak için yanına aldığı defteri çıkardı Liza. Günlük koşuşturmalar, seyahatler, kafasında doğan bir düşünceyi ve kuşkuyu kocasıyla paylaşma olanağı, onun eskiden yaptığı kendine rapor verme alışkanlığını engelliyordu. Fakat, İsviçre’den ayrılırken, anne babasına kendisini de birlikte götürmeleri için ısrarla yalvaran ve hıçkıra hıçkıra ağlayan Asya ile vedalaşırken, savaşa mahkûm devrim Paris’inde yaşananları yazacağına söz vermişti.

“Ayrılığımızın biraz da olsa hafiflemesi için sana tüm duygu ve düşüncelerimi yazacağım,” diyordu mahzun kızına.

“Son yıllarda temiz yürekli birkaç insanla tanışma mutluluğuna eriştim,” diye yazıyordu Liza. “Onlarla söyleşmek, denize yaklaşmak gibi. Öyle geliyor ki onların çevresindeki hava daha temiz ve ruh sağlığına yararlı. En önemlisiyse benzerlerini kendisine çekiyor. Bir zamanlar, ilk gençliğimde dünyada sevilecek en güzel ve iyi şeylerin çiçekler, ağaçlar, sakin nehirler ve çılgınca akan şelaleler olduğunu düşünürdüm. Yıllar geçtikçe sevgim insanlar üzerine yoğunlaştı. İnsanlar mutlu oldukça kalbim daha canlı çarpıyor ve acı çektiklerinde ise ağlıyor. Yeryüzündeki en önemli ve mükemmel canlı, insandır. İnsana karşı vurdumduymaz olmak olanaksızdır. Pascal insanı düşünen bir şeker kamışı olarak adlandırmıştır. Varsın öyle olsun. Ama, ben dev ruhlu insanları görebildim. Onlardaki yaratıcı enerji büyük bir güç ve bu güç çevresinde adeta biz ölümlüleri kendisine çeken görünmez manyetik alan oluşturuyor ve tüm düşünceler, duygular ve yaratıcı enerji burda birikiyor. Marx’ı anımsıyorum. O böyle değil mi? İnsan yeryüzünün en büyük harikasıdır. Onlara olan sevgimiz kocamla beni, şimdi patlamaya hazır barut deposuna dönüşen Paris’e çekiyor. Bizim yerimiz dostlar arasında, yüce ve iyi olana bıçak çekilen yerde. Amerika’da siyah kölelerin, Avrupa’da, bir zamanlar Spartaküs’ün kılıcını çektiği beyaz

kölelerin, emekçilerin, yoksulların acılarını gördüm. Çevremizde daha ne çok acı var. İnsanın buna kayıtsız kalması mümkün mü?”

Sonunda Krasotski’ler Fransa’nın başkentine ulaştılar. Orada, bir süre önce Lyon’dan gelmiş Jaklard’ları ve Enternasyonal’in diğer üyelerini buldular. Duval’in tavsiyesi üzerine Krasotski’ler kendilerine iki odalarından birini veren Stock’ların evine yerleştiler. Catherine hevesle mutfağı topluyordu.

***

Krasotski ile çabucak yakınlaşan Wròblewski, kısa sürede onun ulusal orduya girmesine yardımcı oldu. Bir süre önce General Trochu, Polonyalı sürgünlere bu izni vermiş, fakat bağımsız savaş birlikleri kurmalarını yasaklamıştı. Yabancılar Fransız ünformasını taşıyorlardı ve tüm Fransız asker ve subaylarıyla eşit haklara sahip olarak hizmet veriyorlardı. Genç ve sağlıklı Wròblewski gibi, yaşlı ve hasta Krasotski de askeri disipline uyuyor, ve ulusal ordu mensubu olmanın gereklerini itirazsız yerine getiriyordu.

Liza çevresini inceliyor ve yoldaşlarla tanışıyordu. Sık sık Enternasyonal’in bulunduğu Karderi sokağındaki binaya gidiyordu.

Savaşın başlamasıyla birlikte Fransa Şubesi’nin faaliyetleri hemen hemen durmuştu. Emekçilerin orduya alınması, işsizlik, kovuşturmalar ve tutuklamalar Enternasyonalciler’in faaliyetleri üzerinde ölümcül bir etki yapmıştı. Serraillier, Marx’a şunları yazıyordu:

“Paris’e geldiğimde bir delege beni belediye binasına gönderdi. Derneği nerede bulacağımı sorunca bana yanıt olarak şu anda ne münferit şubelerin, ne federal konseyin mevcut olduğunu, tüm üyelerin önce hapiste olduğunu, daha sonra da değişik alaylara dağıtıldıklarını, bazılarının düzenli orduda bulunduklarını, diğerlerinin de Ulusal Ordu’da olduklarını, bunun sonucu olarak da derneğin dağıldığını söyledi.”

Cumhuriyet’in ilanından sonra şube canlanmaya başlamıştı, ama yine de pek büyük değildi, onun örgütsel etkisinden çok ideolojik bir etkisi vardı. Marx ve Engels’in taktiğinin izleyicisi olan Enternasyonalciler Almanya ile barış anlaşması imzalanıncaya dek son derece dikkatli bir politika

izlemeleri gerektiğini kabul ediyorlardı. Tek doğru olan bu tavrı netleştiren Engels, Marx'a yazdığı mektupta savaş bitinceye kadar Fransız emekçilerin harekete geçmemeleri gerektiğini belirtiyordu.

"Barış anlaşması nasıl olursa olsun, işçiler bir şeyler yapmadan önce imzalanmalıdır. Ulusal savunma davasına hizmet ederken galip gelirlerse Bonaparte'ın ve bugünkü ucube cumhuriyetin mirasını üstlenmek zorunda kalırlar; boş yere Alman orduları tarafından bozguna uğratılırlar ve yeniden yirmi yıl geriye giderler. Burjuvazi uğruna Prusya ile savaşmak, çılgınlık olur."

Halkın bütünleşme eğilimi, değişik devrim komitelerinin kurulması sonucunu doğurmuştu. Fakat, emekçiler arasında kargaşa ve düşünce ayrılıkları egemendi. İki sosyalist akım yönetimi almaya çabalıyordu; her zaman olduğu gibi kendi komplolarına umut bağlayan Blanqui'ciler ve felaketin onları üste çıkaracağını iddia eden Proudhon'cular. Emekçiler onları bilimsel esaslara dayalı eylem programıyla birleştirecek bir partiye gereksinim duyuyorlardı. Devrimci işçi partisinin olmaması hızla gelişen olayların sonucunu etkiliyordu.

Marx bunu öngörmekteydi ve ayaklanmaya kararlı bir şekilde karşı çıktı. Bunun yerine proletaryayı, örgütlenmeye ve parti kurmaya çağırdı.

Paris, alışılmadık bir görüntü sergiliyordu. Akşamları bazı sokaklarda gaz fenerleri yanıyordu. Şık giyimli kalabalık yoktu artık. Bu yıl ilkbahar da gecikmişti. Kasvetli ve pislik içindeki başkentte açlık ve soğuk tehditkâr bir şekilde kol geziyordu.

Bitkin düşmüş cılız çocuklar, acınacak durumdaki yaşlılar sokaklarda bir parça ekmek için fırınların kapılarını çalıyorlar, sessizce para dileniyorlar ve yazgılarına ağlıyorlardı. Hastalıklar ortalığı kasıp kavuruyordu. İlaç ve gerekli tıbbi yardım yoktu.

"Kahrolası, bu soğukta yemek için karga dahi bulamazsın."

"Tüm fareler kenti terk ettiler. Yazık. Kahrolayım ki, onların etinin pekala yenilebileceğinden emin oldum artık. Benim ihtiyar, kendisine piliç eti getirdiğimi düşünerek yediği fare çorbası sayesinde kendisini epeyce toparladı. Bütün iş inanmakta elbette."

“Aman tanrım; neler konuşuyorsunuz, pis herif, biz günahkârları bu pisliklerle mi besliyorlar.”

“Bil ki, aç kaldığında, İsa’nın değerli nişanlısı olursun.”

“Pis kemirgenleri yemektense ölmek daha iyidir.”

“Rahipler ruhsal gıdayla besleniyorlar. Derler ki bu, üç kap et yemeği ve bir sürahi şarabın üstüne yenmiş iyi bir tatlı gibidir.”

“Zavallı rahiplerimizi rahat bırakın, onlar biz tok olalım diye dua ediyorlar,” diyerek konuşmaya katıldı ihtiyar bir kadın. “Eğer kilisedeki pederler iktidarda olsalardı, biz acı nedir bilmezdik.”

“Ben kadınlara erkeklerle aynı hakları vermemek gerektiğini söylemişimdir hep. Onlar bugünkü gökyüzü gibi karanlıktırlar ve Fransa’yı papazlarla, manastırlarla kuşatırlar.”

“Eh, bunun nasıl bir kadın olduğuna bakılmalı. ‘93 ve ‘48 yıllarında onlar, barikatlardaki kavgalarda bizden geri kalmadılar. André Léo’nun kalemi tam bir kırbaçtır. Louise Michel nelere değmez ki, dövüşken bir kızdır, hiçbir şeyden korkmaz. Daha geçenlerde belediye binasına üç yüzden fazla kadını getirdi. Hemen hepsi hiç zaman kaybetmeden ön saflarda yer alma talebinde bulundular. Öyle atak kızlardı ki! Louise Michel gibi bir öğretmen her subaya cesaret dersi verir ve hepsine taş çıkartır.”

“Özgürlük de zaten dişil bir sözcüktü,” diye ekledi bir genç.

“Ustaca bir savunma. Doğrusu siz İşçiler Birliği’nin üyeleri de Marat ve Babeuf’ün torunlarısınız değil mi?”

Louise bugünlerde Parislilerin neler yaşadığını anlayabilmek için dükkânların önünde kuyruklardaki tartışmalara kulak kabartıyordu.

Bir keresinde Enternasyonal’in Paris şubesinin toplantısında Varlin’i dinlemişti. Varlin, onda güçlü bir etki bırakmıştı. Onu daha yakından tanıyınca güncesine şunları yazmıştı:

“Eugené Varlin köy kökenli, tam olarak aklı ve yüreğiyle hareket eden bir emekçidir. Bu nitelikleri kendisinde toplayan bir insan entelektüel anlamda diğerlerinden daha gelişmiş ve ilerdedir. Bana öyle geliyor ki Varlin hem

güçlü hem de çocuk kadar saf ve yetenekli bir gönül insanıdır. Kürsüde konuşurken, gazete sütunlarında ya da insanlarla yüz yüze iletişim kurarken; kitap mı ciltliyor, Enternasyonal'in bir şubesini mi yönetiyor, ulusal ordu müfrezesine mi komuta ediyor, dostların bulunduğu bir toplulukta şarkı mı söylüyor anlayamazsınız. Tüm bunlar ona kendine özgü, bilge, içten ve yürekten bir konum kazandırıyor. Kuşku götürmez yetenekliliğinin bir işareti olan ensesi, çıkıntılı kocaman kafası, gür saçları ve şakaklarından başlayan gür sakalları olağanüstü. Topu topu otuz iki yaşında, ama saçları ağarmış, çok düşündüğü, çok acılar çektiği ve başkalarının yüz yılda başaramayacakları kadar çok şeyler yaptığı için.

"Yüzü sakin, düşünceli ve hüzünlü.

"Tıpkı bir ejderhayı öldüren Bizans fresklerindeki muzaffer Georgi gibi, eski din savaşçılarına benziyor. Bana, çekiciliği ve sağduyusu sayesinde, bugün oldukça fazla sayıya ulaşan Enternasyonal'in Paris şubesi üyelerinin dörtte üçünü ikna ettiğini söylüyorlardı. Ben bunu anlıyorum. Varlin yaydığı inanılmaz enerjiyle söyleşi yaptığı insanları dinlemesini öyle iyi biliyor ve onların gereksinimlerini algılıyor ki sonuçta herkes için önemli biri oluyor. Fransız proletaryası doğuştan yetenekli böyle bir insanla ne denli övünse azdır."

Eugené Varlin, değişik ülkelerin emekçilerinin saygısını kazanmış bir insandı. Altmışlı yılların sonunda Cenevreli inşaat işçileri ücret artışı talebiyle grev yapmışlardı. İşverenler onların talepleri karşısında inatla direniyorlardı. O zaman Varlin, greve gidenler yararına imza kampanyası açmış ve bu konuda gazeteye ilan vermişti. Onun hazırladığı imza listeleri elden ele dolaşıyordu. Tekstil, taş kalıp, matbaa, teneke, demiryolu ve maden işçileri, Enternasyonalci ciltçinin bu çağrısına hemen karşılık vermişlerdi. Komşu İsviçreli işçilerin zafer kazanmalarına yardımcı olacak sayıda imza toplamış ve dünya, emekçi dayanışmasının ne olduğunu görmüştü.

Bir süre sonra Napolyon Hükümeti Enternasyonal'in şubesine karşı mahkeme sürecini başlatmıştı. Suçlananlar arasında Varlin de vardı.

Savunması tüm Paris'te yankı uyandırmıştı:

“Siz mevcut düzeni her ne pahasına olursa olsun korumak, biz sosyalistler ise bu düzeni değiştirmek istiyoruz,” diyordu yargıçlara, yoldaşlarını savunurken. “Zenginlerin ayakları altındaki toprak kayıyor. Bugüne dek tarih arenasında herhangi bir haksızlığı ortadan kaldırmak için ancak grevler sırasında sesini duyurabilen bu ezilen sınıf, yani işçi sınıfı, sonunda kötülükleri ve acıları yok etmek için ne yapılması gerektiğini öğrendi. İşçi sınıfının haklı davasına engel olmamak sizin için çok sağduyulu bir tavır olur. Burjuvazi, emekçilere güç kullanımı ve katı uygulamaları dışında hiçbir şeyle karşı koyamaz, fakat güç kullanımı, patlama sürecini hızlandırır...”

Varlin hapisten çıktıktan sonra politik mücadeleye daha büyük bir gayretle sarıldı. Uygulamada sık sık kendi görüşlerini savunup uygulamasına karşın, uzun süre Proudhon’cu görüşün taraftarı olarak kaldı. Fakat Proudhon’culuk onu düş kırıklığına uğrattığından, zamanla Marx’ın öğretisine yaklaştı. Bitmez bir enerjiye sahip olan Varlin, devrim davasında bitkin düşünceye kadar çalıştı ve daha da güçlendi. Kendisini büyük ve önemli bir davaya adayan tüm insanlar çok güçlü bir enerji dönüşümünden yararlanır. Varlin kendisini proletaryanın birleşmesine adamış ve bu yolda çok şey elde etmişti. Yazılarından birinde gururla şunları belirtiyordu:

“Bugüne kadar bizi hor gördüler, pervasızca kullandılar, çünkü birleşmemiştik ve güçsüzdük. Şimdi bizi dikkate almaya başlıyorlar. Bu bir karşı koyma dönemidir! Çok yakında, hepimiz birleştiğimizde, fiilen ve hukuken emeğimizin birleşik gücünü değerlendirme hakkını talep edebileceğiz. Bu da adaleti sağlayacaktır. İşte o zaman parazitlerin yeryüzünden silinmesi gerekecek; eğer isterlerse üretici ve yararlı insanlar olmaları gerekecek.”

Bakunin, Varlin’i kendi safına çekmeye çalıştı, fakat başarısızlığa uğradı. Bu yetenekli ciltçi onu desteklemiyordu. Anarşistlerin önderi, Fransız şubesinin onun yalanlarına teslim olmayacağını, Genel Konsey’e karşı ayaklanmaya yol açacak entrikaların ağına düşmeyeceğini bir kez daha anlamış oldu.

1870 yılında Paris’teki Enternasyonal üyeleri huzurunda yaptığı konuşmasında Varlin şu önemli sözleri söylüyordu:

“Biz halkın mutlak egemenliğini, halk iktidarını talep ediyoruz. Dünya Toplumsal Cumhuriyeti ilkesini onaylıyoruz.”

Varlin yeni bir güç kazanmıştı, onun harika ince sesi kendinden emin olarak çınlıyor, hafif kamburlaşmış omuzları tüyleri kabaran bir kuş gibi birden doğruluveriyordu. Hareketlerinde uçarcasına bir rahatlık vardı.

Bu tutkulu devrimci gerçek mutluluğu tanımıştı artık. İmparatorluğun devrilmesinden sonraki sonbaharda Varlin ulusal orduya girdi ve taburlardan birinin komutanı oldu. O, silahlı emekçilerin, karşıdevrime karşı en büyük güç olduğunu iyi biliyordu. Varlin’in üyesi olduğu Ulusal Ordu Merkez Komitesi, silahlı halktan güç alan halk iktidarının ilk ve gerçek organı olmuştu.

***

Adolphe Thiers yetmiş dört yaşına basmıştı. Bu, ceketini zorlayan kocaman bir göbeği olan; kalın, biçimsiz enseli, ince, eğri bacaklı bir cüceydi. Çökük avurtlu, leş yiyen kuşların gagalarını anımsatan çengel burnu, karışık sarkık yüzü ve kaplumbağa kabuğu görünümlü çerçevesi olan kocaman gözlüğünün ardına gizlenen rahatsız edici bakışları sanki kötü yüreğini ve tehlikeli zekasını yansıtıyordu. Makam düşkünlüğü ve pintilik gençliğinden beri onda bir tutku halini almış ve işte şimdi yaşamının son demlerinde iktidarı elde etmiş ve damarları dışarı fırlamış titreyen elleriyle hep hedeflediği şeye sıkı sıkıya sarılmıştı.

Acıma, Thiers’e yabancı bir duyguydu ve proletaryaya karşı acımasızlığını, politikanın acımasız bir uğraş olduğuna dayanarak açıklıyordu.

Tarih sahnesine zaman zaman, gücünü insan soyuna duyduğu derin nefretten, çevresindekiler üzerinde hipnotizma derecesinde etki eden güveninden ve her türlü alçakça yola başvurmaya hazır olmaktan alan, tuttuğunu koparan, ruhsuz, acımasız iktidar düşkünleri çıkar. Yalnızca iyi niyetli insanlar değil, zeki, dürüst politikacılar dahi, vicdanını yitirmiş bu tür kurtların gerçek yapılarını zamanında kavrayamazlar ve genellikle onların kurbanı olurlar.

Thiers, geçmişteki karşıdevrimcilerin deneylerini en ince ayrıntısına dek incelemişti. Tarih onun için bir askeri strateji uzmanı ve taktisyeninin haritasına dönüşmüştü. Geçmiş devrimin kan emici, cahil cellatı Cavaignac onun hoşuna gidiyordu, fakat o Cavaignac'ı oldukça yufka yürekli ve uzağı göremeyen biri olarak kabul ediyordu. 1848 yılında Parisli işçilerin katillerinin hükümet tarafından satın alınmış haydutlardan oluşan seyyar burjuva ordusu olduğunu anımsayan Thiers, Paris'e saldırı için gizlice hazırladığı imha ordularının generallerine, askerleri iyi beslemelerini ve onlara iyi davranmalarını öneriyordu. Hem açgözlü hem de pinti olan Thiers, mali sonuçları ne olursa olsun hükümet ordusunda yer alan subayların nasıl satın alınabileceğini öğrenmişti. Thiers insanları aşağılar ve daha sonra kendisi ve kendisinin bağımlı olduğu zengin sınıflar ve mali sermayenin çıkarları için kullanmak amacıyla onlardaki kötü içgüdüleri, eğilimleri teşvik etmeye, geliştirmeye çalışırdı.

Devrimci Parislilerin askerler üzerindeki etkisinden korkan Thiers, askerleri başkentin isyancı havasından, gazeteler ve ulusal ordu propagandacılarından uzak tutmak için sıkı korunan ve yalıtılmış kışlalara yerleştirilmesi direktifini verdi.

Thiers, Alman Başbakanı'ndan destek bulmuştu. Yaşlanmış Bismarck'ın kocaman, gülümseyen yüzü bir boğayı andırıyordu. Benekli, kan bürümüş damarlarıyla patlak gözleri, kırmızı boynu, kat kat yağ bağlamış çenesi bu benzerliği daha da pekiştiriyordu. Kendisine itiraz edilmesine katlanamaz, kolayca parlar, böyle anlarda gürültülü nefes almaya başlar, her nefeste ıslık sesi çıkarırdı. Alman Başbakanı'nın en sevdiği tarihi kahramanlardan Hun İmparatoru Atilla da aynı derecede inatçıydı. Bismarck'ı muhteşem bir diplomat olarak kabul ederlerdi ve o da bununla gurur duyardı.

"Benim tüm diplomatlığım, düşündüklerimi söylememden ibarettir," derdi hep kısık, ince sesiyle.

Bismarck'a en yakın kişilerden biri, ona Fransa-Prusya savaşı sırasında sürekli eşlik eden, büyük bir kariyer yapmayı başaran ve Nasyonel-Liberallerden Reichstag üyesi olan kırk üç yaşındaki banker Johannes Miquel'di. Bismarck geniş bilgisi ve siyasal ileri görüşlülüğünden dolayı emrindeki Johannes Miquel'e değer veriyordu.

Genelde şüpheci olan Başbakan, ondaki ölçülülük, sır gizleme yeteneği, dış görünüşüne verdiği mütevazı önem nedeniyle Miquel'e tümüyle güveniyor ve ondan gizlisi saklısı olmuyordu. Miquel'de, insanları okumasını bilen Bismarck'ın da bir türlü açıklayamadığı bir şeyler vardı.

Başkomutan'ın Versailles'daki karargâhında hiç kimse, Başbakan'ın en güvendiği memurlarından biri olan bu kişinin bir zamanlar, gençlik yıllarında Komünistler Birliği'nin aktif üyesi ve bizzat Marx'ın öğrencisi olduğunu bilmiyordu.

1849 yılından sonra Johannes Miquel Alman komünistlerinden işçi Klein, Solingen'den Firtz Moll ve diğer bazı kişilerle illegal çalışmalara başlamış ve sıkı kovuşturma günlerinde çok tehlikeli ve önemli propaganda çalışmaları yürütmüştü. Marx'ın Londra, Dean Street, 58 adresine, gerçek adıyla imzalayarak gönderdiği mektuplarında illegal ilişkilerini ve illegallerin çalışmalarını anlatırdı.

Kölnlü komünistlerin yargılanması sonunda gericilerin estirdiği rüzgar, kararsızların ve tesadüfen harekete katılanların kopmasına yol açtı. Miquel, öğreti konusunda değil de, kârlı bir evlilikle elde ettiği refahı ve yaşamı feda etmeye değip değmeyeceği konusunda ikileme düşmüştü. Hiç zorlanmadan zafer umutlarının pek dayanağı olmadığına ve yaşamını yakıcı devrim ateşinden uzakta geçirmenin daha akıllıca olacağına inandırmıştı kendisini.

Düşmek, kalkmaktan daha kolaydır. Birinde hareketsizlik egemendir, diğerinde ise engelleri aşmak ve epeyce güç harcamak gerekir. Miquel geçmişiyle bağlarını koparmıştı. İdeolojik cesaretini bir yana bırakıp başarılı bir memur olarak kariyer yapmaya başladı ve onu yanına alıp ön plana çıkaran Bismarck'ın güvenini kazandı.

Miquel, Marx'ın, onun illegal bir komünistken yazdığı ve Alman despotizmi ve onun liderine cesurca saldırılar içeren mektuplarını her an ortaya çıkarabileceği korkusuyla sarsılıyordu. Fakat, bakan olma hevesindeki bu parlamento üyesini korkutan yalnızca bu değildi. Komünizmi terk ettikten sonra bile Marx'ın onda uyandırdığı derin saygıdan da bir türlü kurtulamıyordu. Hannover'de kendi inisiyatifiyle Enternasyonal'in önderi ile görüşüp, kendisine hizmet etmeye hazır olduğunu söyledikten sonra, gericilerin komünist harekete karşı planları

hakkında onu bilgilendireceğine söz verdi. Marx'ı Almanya'da kendisini tehdit eden tutuklanma konusunda Miquel bilgilendirmişti. Tüm 1871 kışı ve ilkbaharında Bismarck'ın yanında bulunmuş ve Prusyalı komutanlarla Thiers hükümeti arasındaki görüşmelerle ilgili bilgileri ilk ağızlardan almıştı. Gericilerin Paris'e müdahale planlarıyla ilgili bilgileri almanın Marx için ne denli önemli olduğunu bildiğinden, Miquel ona bu bilgileri anında aktarıyordu.

Fransa'da yürütme erkini elinde bulunduran ve ülkesini Bismarck'a satan Thiers yaşlılık belirtilerine karşın inanılmaz bir performans sergiliyordu. İnsanlara duyulan nefret ve iktidar düşkünlüğü, dünyayı altüst etmeye yöneltebilecek güçlü itkilerdi. Mart ortalarında Thiers, Versailles'da halkına ihanet eden Ulusal Meclis üyeleriyle, iki gün sonra da Paris Emniyet Müdürlüğü'nde Orleans monarşisinin kurulmasıyla sona erdirilecek karşıdevrim komplo planını gizlice görüşmüştü. Ulusal ordunun elinden topların alınması, merkez komitesi üyelerinin tutuklanması ve işçilerin silahsızlandırılması tasarlanıyordu.

Sonbaharda reşit olan tüm Parisliler silahlandırılmıştı fakat halk yine de kendi topçu birliklerinin olmasını istiyordu. Belville'deki bir toplantıda emekçiler top üretmeyi önermişler ve bu amaçla kaynak yaratılmaya başlanmıştı. Parisli emekçiler onları desteklemiş ve çanlar, heykeller eritilerek bunlardan top dökülmüştü. Toplara 'Marianna' adını koyan Parisliler, sözlerini gözü pek bir topçu erinin yazdığı şarkıyı söylüyorlardı:

"Marianna'm varoşlarda doğdu. / Halkın elleri yarattı onu. / Halkın evlatlarına ateş etmeyecektir hiçbir zaman. / Eğer çıkarsa bir gün karşısına sinsi planlarıyla bir Cavaignac, / Marianna ateş edecektir tüm özgürlük katillerine."

18 Mart'ta polis, jandarma ve tüm askeri müfrezeler, kentliler tarafından fark edilmemek için bütün güvenlik önlemlerine uyarak Paris'e hareket ettiler. Bu operasyonu emirlere itirazsız uyan ve Thiers'e bağlı General Binud yürütüyordu.

Güneş henüz doğmamıştı ve yeşile çalan şafağın habercisi ışınlar, yıldızların parıltısını bastırarak gri ufku ağır ağır aydınlatıyorlardı. Montmartre sokaklarından birinde ulusal ordudan yedi kişi Parisli emekçilere ait topları ve mitralyözleri koruyordu. Ayak seslerini duyan

nöbetçi, tüfeğini doğrulttu ve “Kim var orada! Kıpırdama!” diye bağırdı. Kendisine ateşle yanıt verildi. Ağır yaralanan nöbetçi nemli toprağa yığılıverdi. Nöbet tutan solgun, temiz yüzlü kız ona doğru koştu. Bu, Parisli emekçilerin çok iyi tanıdığı cumhuriyetçi Louise Michel’di. Ölen yoldaşını sararak ve silahını dalgalanan çuhadan yağmurluğunun altına saklayarak bir an önce alarm vermek ve bu haince saldırıyı kente duyurmak için hemen yerinden fırladı.

“İhanet, kardeşler, ihanet!” diye kendinden geçercesine bağırıyor, yakınındaki top alanında nöbet tutan ulusal ordu askerlerinin dikkatini çekmek için tepeden ateş ediyordu, halkın bu gözü pek ve uyanık kızı.

Bu sırada Vinoy’un ordusu şehrin birkaç tepesini kaşla göz arasında kuşatmıştı. Güneş ağır ağır yükseliyordu. İmhacılar ele geçirilen silahları götürmek için acele ediyorlardı. Topları aşağıya, sapa sokaklara sürüklemek zorunda kaldılar. Tam bu sırada başkentin diğer bölgelerinde karşıdevrimci saldırılar başlamıştı. Başlangıçta önemli bir direnişle karşılaşmayan Thiers’in generalleri kentin merkezine doğru ilerliyorlardı. Hayali zaferlerine ilişkin övgü dolu haberleri telefonla dört bir yana yayıyorlardı. Onların ajanları gece karanlığında tüm başkent sokaklarına ulusal ordunun çöktüğü ilanlarını yapıştırıyorlardı. Ancak karşıdevrimcilerin sevinmesi için henüz erkendi.

Kent ansızın, gürültüyle uyanmıştı. Alışverişe ve su almaya çıkan ev kadınları, toplara el konulduğunu ilk öğrenenlerdi. Ellerindeki sepetleri, kovaları bir yana fırlatarak, olayları yüksek sesle duyurarak belediye binasına koşuyorlardı. Tehlike çanları çalmaya başlamıştı. Çanların bu tekdüze, endişeli sesleri yüzyıllar boyunca Paris üzerinde o kadar çok çalmıştı ki, bu öfkeli, korkunç sesi Parisliler çok iyi tanıyorlardı.

Bu sesler bir kuru ot yığınına atılmış kıvılcım gibi, çocuğunu savunan bir annenin çığlığı gibi etkisini göstermişti. Bu seste ölümü ve yaşamı, yenilgi ve yengiyi, savaşa değişmez çağrıyı dile getiren bir uyarı vardı. Bu tehlike çanı, çağırdıklarının hiçbirinde kayıtsızlıkla karşılaşmamıştı. Bu sese insanlarla dolu sokakların giderek artan uğultusu, gürültülü koşuşmalar, kılıçların, tüfek süngülerinin şangırtısı ve öfkeli konuşmalar yanıt veriyordu.

Bir süre sonra tehlike çanlarına ulusal ordu müfrezelerinin trompet sesleri eklendi.

Çocuklar, yaşlılar, kadınlar ve erkekler alelacele silahlanarak cephaneliklere koştular. Montmartre'da yaşamı pahasına özgürlüğün ve düşmana karşı savunmanın garantisi olan topları kurtarmak için binlerce insan toplanmıştı. Louise Michel, devrim için savaşmak amacıyla ulusal ordu askerleriyle birlikte Montmartre'a döndü.

Sıcak bir ilkbahar günüydü. Kuşlar şarkı söylüyorlardı. Toplanan kalabalık, Thiers'in kardeş diye adlandırdığı askerlerini kız kardeşlerine, babalarına, annelerine ateş etmemesi için ikna ediyordu. Ve askerler halkla dost oldu. Tüfeklerinin dipçiklerini havaya diktiler, subaylar ve generallerse onlara ısrarla kalabalığa ateş açmalarını emrediyordu. Polisler bu emirleri yerine getirmeye çalışıyordu ama halk ve dört bir yandan toplanan ulusal ordu askerleri kan dökülmesine izin vermediler. Onlar jandarmayı, subayları silahsızlandırdılar ve devrim Paris'ine hücum komutunu vermiş olan generalleri hapse attılar. O andan itibaren emekçiler, zanaatçılar ve onların birlikleri savunmayı bırakıp saldırıya geçtiler. Emekçiler Thiers'in sinsi provokasyonunu ulusal ordu merkez komitesinin yardımıyla püskürtmüşlerdi. Halk, gerçek anlamda bir zafer elde etmişti. Emekçiler tarihte ilk kez Paris'in egemeni olmuşlardı.

İlk proleter devrim, gücünü öngörmenin mümkün olmadığı volkanik bir patlama, bir fırtına gibiydi.

18 Mart hareketi kendiliğinden doğmuştu. Herhangi bir devrimci örgüt tarafından hazırlanmamıştı ve tek bir yönetim merkezine sahip değildi. Bu Paris emekçilerinin ve ona sempati duyan entelektüel kesimin, devrimin sinsice yok edilmesini tasarlayan ezeli düşman gerici burjuvaziye birlikte karşı koyuşuydu. Ancak zafer için yalnızca bir parlama ve cesaret tek başına yeterli değildi. Safların sıklaştırılması, eylem bütünlüğü, akıllıca taktik ve karşı saldırının seri olması gerekliydi. Tüm bunları, işçi sınıfının devrim hükümeti olan ulusal ordu merkez komitesi sağlıyordu. Tüm iktidarın halk tarafından seçilen Komün'e devredilmesine kadar geçen on gün boyunca, Ulusal Ordu Merkez Komitesi, Devrim Partisini yönetti.

Merkez Komitesi üyeleri herhangi bir özellikleriyle ünlü değillerdi, ancak çoğunlukla içlerinden geldikleri işçi sınıfı çevresinde tanınan, saygı duyulan

ve sevilen kişilerdi.

Hükümet Versailles'a kaçmıştı. Yürütme erkinin başındaki Thiers, camları perdeli bir kupa arabasıyla koruma eşliğinde gizlice başkenti terk etti.

19 Mart sabahı binlerce Parisli büyük bir sevinç dalgası içinde Merkez Komitesi'nin yazdığı afişleri asıyordu. Bu afişlerde, Merkez Komitesi'nin iktidarı devredeceği Komün için seçim yapılacağı bildiriliyordu.

"Yurttaşlar! Paris halkı, mahkûm edilmek istendiği zulümden kurtulmaktadır. Paris ve Fransa'da tek yönetim şekli olacaktır. İstilalar, iç savaşlar çağını sonsuza dek kapatacak bu yönetimin, Cumhuriyet'in temelleri birlikte atılacaktır.

"Sıkıyönetim kaldırılmıştır. Paris halkı Komün seçimlerinin örgütlenmesi için kendi birimlerine davet edilmektedir. Tüm yurttaşların güvenliği ulusal ordu tarafından sağlanacaktır."

Telgraf, belediye, bakanlık binaları, bunların hepsi ulusal ordunun yöntemindeydi. Açık, güneşli bir pazar günüydü. Varoşlarda yaşayanlar, emekçiler bugünü uzun süre beklenen mutluluk verici bir bayram olarak karşıladılar. Bulvarlar, meydanlar, caddeler oldukça kalabalıktı. Şarkılar, müzik sesleri ve kahkahalar duyuluyordu. Belediye binasının üzerinde kızıl bayrak dalgalanıyordu.

O gün Varlin ve onlarca ulusal ordu mensubu hiçbir dirençle karşılaşmadan Maliye Bakanlığı'nı ele geçirdiler. Versailles'a kaçan Bakan'ın çalışma odasına geçtiler, memurları çağırdılar ve özel bodrumlarda korunan sandıklardaki para miktarı hakkında rapor istediler. Onlara yanlış rakamlar söylendi ve dövizlerin bulunduğu para kasalarının anahtarlarının Versailles'da olduğu bildirildi. Burada Merkez Komite delegeleri affedilmez bir uysallık ve öngörüsüzlük sergilediler.

Varlin tıpkı Jaklard gibi hâlâ Versailles ile barış umudu taşıyordu, bu yüzden bankadan yalnızca en acil ödemeler için para istedi. Ulusal ordu askerlerinin maaşlarını ödemek gerekiyordu. Uzun süren görüşmelerden sonra banka müdürü gerekli miktarı (ki topu topu bir milyon franktı) imza karşılığı ve banknot olarak vermeye razı oldu. Bankada iki buçuk milyar Frank dolayında para vardı. Birkaç gün sonra Varlin Komün için gerekli

olan 1 milyon Frank daha talep ettiğinde red yanıtı aldı. Ancak ısrarlar ve ölçülü tehditler sonucunda bankanın müdür yardımcısı hazine için pek de önemli olmayan bu miktarı vermeyi zoraki kabul etti.

Paris devrim hareketi yöneticilerinin tavırları Marx ve Engels’i son derece şaşırtmış ve endişelendirmişti.

“En güç kabul edilir olanı da,” diye yazıyordu Engels, “Komün’ün, Fransız Bankası’nın kapıları önünde saygıyla eğilmesidir. Bu, büyük bir siyasal hatadır. Bankanın Komün’ün elinde olması, on bin tutsaktan daha büyük bir önem taşır. Bu, tüm Fransız burjuvazisini Versailles Hükümetine Komün’le barış antlaşması imzalamak için baskı yapmaya zorlayabilirdi.”

Komün’ün temellerinin atıldığı günlerde düzeltilmesi güç diğer politik hatalar da yapılmıştı. Bir grup belediye başkanı belediye binasına gelmiş ve onlardan birisi Varlin’e şu soruyu sormuştu:

“Gerçekte, ne istiyorsunuz? Belediye seçimlerinin yeniden yapılmasına razı olmamız sizin için yeterli mi?”

Varlin hiç düşünmeden yanıt vermişti:

“Evet, biz Komün’ün, Belediye Meclisi gibi seçilmesini istiyoruz. Fakat, bizim taleplerimiz bununla sınırlı değildir ve hepiniz bunları çok iyi biliyorsunuz! Biz Paris için belediyenin özgürlüğünü, polis örgütünün lağvedilmesini, ulusal orduya başkomutan dahil, kendi subaylarını seçme hakkını, beş yüz frankın altındaki ödenmemiş konut borçlarının tümüyle silinmesini ve diğer konut borçlarının da orantısal olarak indirimini, bono ödemelerinde adil bir yasa çıkarılmasını istiyoruz. Sonuç olarak Versailles askerlerinin Paris’in yirmi mil uzağına çekilmesini istiyoruz.”

Belediye yöneticileri bu denli ılımlı taleplere razı olmayı sertçe ve kesinlikle reddettiler. Gericiler çok çeşitli gerekçelerle isyandaydılar. Merkez Komitesi’ni tanımadıklarını ve onlar için Paris’te tek yasal iktidarın belediye başkanları meclisi ve eski parlamenterler meclisi olduğunu belirtiyorlardı. Merkez Komitesi temsilcileriyle belediye başkanları arasında gecenin geç saatlerine kadar süren kıran kırana bir tartışma olmuştu. Birkaç gecedir uyumamış ve yorgunluktan bitkin düşmüş Varlin, kurnazca kurulan tuzağı fark etmeksizin bazı önemsiz çekincelerle ödün vermişti. Duman altı olmuş havasız odadan çıkıp sessiz sokakta, temiz

havada kendine gelir gelmez hatalarını hemen anladı. Yoldaşlarına yaptıklarının hatalı olduğunu söyledi ve belediye başkanlarıyla milletvekillerinin taleplerinin reddedilmesini önerdi. Fakat, hiç de öyle olmadı.

Varlin, çok sayıdaki diğer Parisli proleter gibi, doğal yurtseverliğin yarattığı yok edici bir düşün tutsağıydı. Ülkeyi, Alman askerleri kuşatmıştı. Çoğu devrimci, düşmanın başkentten iki adım ötede durduğu zor bir dönemde kardeş kanının akmasına yol açacak bir iç savaş başlatmaktan korkuyordu. Onlar, Thiers ve Fransız burjuvazisinin, Bismarck ve ordusunu Fransız proletaryasından çok daha değerli ve kendine yakın bulduğunu anlamıyorlardı. Sınıf düşmanına karşı nefretten daha korkunç bir şey olamaz.

Çok kısa bir süre sonra Varlin ve düşünce yoldaşları için gözlerini açma zamanı gelmişti. Fakat artık çok şey yitirilmişti ve düzeltilemez durumdaydı. Bununla birlikte Paris yönetimi emekçilerin elindeydi. Komün tarihte ilk kez dünyaya gerçek halk iktidarını ilan ediyordu.

Jean Stock kendisinden beklenmeyen bir katılıkla Jeannette ve Catherine’den, hızla büyüyen kadın hareketine katılmamalarını, kendiliğinden ortaya çıkan kadın kulüplerini ziyaret etmemelerini, hastabakıcılık yapmamalarını ve silah kullanmayı öğrenmemelerini istemişti. Çok genç olduğu 1848 yılında ağır yaralanıp; kan revan içinde kalmış Jeannette’i barikattan taşıdığından bu yana devrim mücadelesini erkeklerin işi olarak görüyordu. O yalnızca eşinin ve kız kardeşinin yaşamı için kaygılanıyordu ve onları evde tutarak tehlikelerden korumak istiyordu.

“Siz ne derseniz deyin, bu sizin için tehlikeli,” diye diretti Stock, Jeannette ve kız kardeşinin Liza Krasotski ile birlikte kulübe gitmek için giyindiklerini görünce. “Sizin dedikodu toplantılarınız yüzünden ben görevimin başında rahat olamıyorum, siz, biz erkeklerin devrimi rahatça savunmamızı engelliyorsunuz.”

“Erkek egoizminin her türünü gördüm, fakat siz buna yeni bir tür eklemeyi başardınız. Anlaşılan rahatsız olmak istemiyorsunuz? Jeannette ve Catherine, ikisi de ne çocuklar ne de bir eşya,” diye ona karşı çıktı Liza.

Jeannette bu sırada hınzırca gülerek şapkasının bağcığını bağlamaktaydı.

“Ona, düşüncelerini söyleme fırsatı verin Bayan Krasotski,” diye rica etti.

“Böyle bir durumda size gerçek düşüncelerimi söyleyeceğim. Ben bu konuda defalarca düşündüm ve haklı olduğumdan eminim. Doğa kadına evinde oturmasını, evini huzurlu ve sıcak tutmasını emretmiştir. Kadının işi bizi yumuşatmak ve karşı koymamaktır, kupkuru sağduyusuyla değil, yüreğiyle yaşamaktır. Bana göre, erkek yeryüzüne bir işçi ve asker olarak gelmiştir, kadın ise yalnızca ona arkadaştır, ocağın koruyucusudur. ‘Barış’ sözcüğünü ilk söyleyen kadındır ve bu nedenle övgüye layıktır.”

“İşte bu nedenle bizim bir an önce gitmemiz gerekiyor,” dedi kesin bir ifadeyle Catherine ve kapıya yöneldi.

“Hayır, bırakın tüm düşündüklerini söylesin,” dedi ona Jeannette ve durdurdu. “O bugün laternacı Lamartin gibi güzel konuşuyor. Şu an öyle güzel ve düzgün konuşuyor ki daha iyisini bulamazsınız.”

“Gülünecek bir şey yok. Bana göre, kadın canavar bir erkeği dahi insana dönüştürmüştür. Kadın uygarlığın temelidir.”

“Oysa bilim adamları her şeyi başka türlü açıklıyorlar. Havva’yı anımsarsınız. Adem’in ahlakını bozan o,” diyerek gülümsedi Liza.

“İlk şairi, ressamı, müzisyeni esinlendiren kadındır. Tüm bunları okudum ben,” diyerek ayak diredi Jean.

“Saçma! Her şeyi yaratan emektir, insanın elleridir, alın teridir. Kadın hiç de her zaman ve her yerde süslü bir oyuncak olmamıştır. Siz her şeyi gerçek bir Proudhon’cu olarak değerlendiriyorsunuz,” dedi Liza soğukça. “Proudhon kadının yerinin evi olduğunu ileri sürmüştü. Kendinizi Marx’ın öğretisinin taraftarı olarak ilan etmenizin anlamı yoktur.”

“Varsın öyle olsun, belki ben haksızım. Elbette siz benden daha bilgilisiniz, fakat çocukları doğuran ve büyütenin kadınlar olduğunu yadsıyacak mısınız? Yeryüzünde onların işleri başından aşkın. Ben Jeannette’in okumasını, öğrenmesini engellemiyorum ki. Tam tersine. Elimden geldiğince yardım ediyorum, fakat kadının ödevi aileyi korumaktır, ona özenle bakmaktır.”

“Kocasına yani,” dedi Catherine neşeyle.

“Sayın despot, söyleyin o halde nereden çıktı amazonlar müfrezesi, yalnızca tarihte değil, ilk devrimde bile,” diye anımsattı Liza.

Liza anaerkil dönemi ve eski Alman destanlarının savaşçı kadınlarını anlatmak istiyordu, fakat tartışmanın devamını engellememek ve arkadaşlarının düşüncelerini ifade etmelerini sağlamak için kendini tuttu. “Tüm bu insanlar şimdi yürekleriyle yaşıyorlar, en iyisi de bu,” diye düşündü ağır ve kanlı bir savaşı kestirebilen Jean’ın kadınları ölümcül bir tehlikeye atmak istemediğini tahmin ederek.

“Ben asker kadınlar hakkında bir şey bilmek istemiyorum. Böyleleri vardı. Çocukluğumda gördüm. Bildiğim bir şey var. Kadın ve erkek doğası gereği farklıdır. Bir örnek vereceğim. Yazın Jeannette ile Meudon’a gittik; tarlalarda geziyorduk. O, peygamber çiçeklerini görür görmez dans etmeye başladı, yaban çiçeklerinden buket yaparken mutluluktan bir çocuk gibi kendinden geçiyordu. Bu, onun için bir çiçek, benim için ise ayıklanması gereken yaban otlarıydı.”

Üç kadın da bunlara kahkahayla gülüyorlardı.

“Garip bir insansın. Çiçeklere karşısın, güzelliğe öfke duyuyorsun. Bu ayrıca acınası bir erkeklik gösterisi. Efendilerimiz bizim, hapishaneleri yapan, cellat kütüklerini, giyotini, prangaları, zincirleri uyduran sizlersiniz,” diye takıldı kardeşine Catherine.

“Peki öyle olsun, ama sizin işiniz silah değil, çamaşır teknesi, tavalar, tencerelerdir.”

“Sen bana bunları nasıl söyleyebiliyorsun?” diye bağırdı sapsarı kesilen Jeannette ve tehditkâr bir tavırla kocasının üzerine yürüdü. “Ev kadınının emeğinden daha nankör, daha ağır bir şey yoktur. Tüm gün adeta elekle su taşıyorsun. Geriye yorgunluktan, nasırlaşmış ellerden ve kırışıklardan başka bir şey kalmıyor. Öyle oluyor ki, temizlik yaparken sanki döşemeyi dilinle yalamış gibi temizliyorsun, ama bir de bakıyorsun, yine insanlar gelip gitmişler ve yine her taraf toz ve pislik. Yemek pişiriyorsun, yanıyorsun, masalarda tekrar biriken kirli taslar, testiler, tencereler.

Dönüp duruyorsun bir topaç gibi. Ama çalışmalarından çabalarından hiçbir iz yok. Hiçbir şey yok ortada. Ben bir ev kadınının, ev ve mutfak

kölesinin anıtını dikerdim. Ama artık yalnızca senin için değil, benim için de zaman değişti.”

“Siz haklısınız, Jeannette,” dedi Liza.

“Ben devrimin yabancısı değilim,” dedi öfkeden kıpkırmızı kesilen Jeannette.

Bluzunu çıkardı ve Haziran 1848’de aldığı yaraların derin izlerini taşıyan omzunu ve göğsünü gösterdi. Jeannette orada vurulan kocasının elinden düşen kızıl bayrağı kapmış ve barikatın üstüne saplamıştı.

“Annen Geneviève, toprağı bol olsun, yıllarca çektiği acılardan sonra babanı, birlikte katıldıkları ‘Dört Mevsim Derneği’nin ayaklanması sırasında bulmadı mı? Bir erkek olarak düşüncelerinden dolayı utan, yeryüzünde varolmuş en mütevazı kadın kahramanın anısı önünde yüzün kızarsın hiç değilse. Böyleleri az mı acaba?” diye sürdürdü konuşmasını öfkesinden derin derin nefes alarak.

Jean ayaktaydı, beyninden vurulmuşa dönmüştü.

“Bağışla Netta,” dedi karısını kucaklayarak. “Ben seni biliyorum, sen Jeanne d’Arc gibi atılgansın. Eğer sen ölürsen, benim yeryüzünde yapacağım bir şey yok. Ben babamın, acı çekmiş çok sayıda insanın öcünü sensiz de alırım ve ikimiz için tek başıma dövüşürüm. Ama ben sana akıl verecek değilim. Bildiğin gibi yap.”

“Ben de İşçiler Birliği’nin şubesinde senin hakkında konuşmak istiyordum,” diye şaka yaptı Jeannette. “Belki de senin nasıl bir zalim olduğunu bizzat Marx’a anlatmak istiyordum. O büyük insan seni öyle överdi ki? Anla artık, mücadelede birbirimize engel değil yardımcı olmalıyız. En önemlisi de şunu unutma, senden on yaş büyük olduğum halde –Jeannette derin bir iç geçirdi ve bu can sıkıcı ayrıntıyı elinin tersiyle itercesine bir hareket yaptı– yeniden dul kalmak için seninle evlenmedim ben; –ve farkında olmaksızın yirmi yıldan fazla bir süre önce barikatta vurulan arkadaşına söylediği sözler döküldü ağzından– Jean, sen neredeysen senin Jeannette’in da orada. Yaşamda ve ölümde hep birlikte olacağız...”

Liza pencereye dönmüş, oldukça dokunaklı biten bu alışılmadık sözlü kapışmayı artan bir heyecanla dinlemekteydi.

***

Halk iktidara geldiğinde Paris ilkbaharı da karşılamıştı. Her taraf yemyeşildi. Halk gece gündüz sokaklarda toplanıyordu.

İnsanlık tarihinde çoğu devrimin kış aylarının bitiminde ilkbaharın ilk aylarında başladığı görülür. Doğa yeniden doğuşun zaferini insanlarla birlikte kutlar adeta. Fakat hiçbir zaman insanlardaki mutluluk Paris'te Mart ayının ikinci yarısındaki bu günler kadar coşkulu, gem vurulamaz ve mutluluk verici olmamıştı. Her tarafta kendisini gösteren tehdit, sonunda tam bir özgürlük elde eden halkın azmini kırmamış, tam tersine güçlendirmişti. Halkın bastırılmış gücü kendisini göstermiş ve büyük insan kitlesinin elleri ve beyni hummalı bir şekilde işlemeye başlamıştı.

Ulusal Ordu Merkez Komitesi'nin üyeleri, durup dinlenmeden çalışıyorlardı. Belediye binasının tavanındaki soluk gökyüzünü ve dört bir yana uçuşan aşk tanrılarını betimleyen süslemeler nedeniyle mavi salon olarak adlandırılan salonunda, düşmanların saldırılarına tam hazırlıklı olmak için ne yapmak gerektiğini birlikte tartışmak için sürekli toplanıyorlardı.

İktidarın işçiler tarafından ele alındığı ilk günlerde tıbbiyeli Jaklard ve ciltçi Varlin dahil, bazıları Thiers'e görüşme önermeyi ve bazı ödünler verip vermemeyi düşünüyorlardı. Ama Versailles'lıların bunu Parisliler aleyhine, onları aldatmak için kullanacakları bilindiğinden bu yaklaşım tepkiyle karşılandı. Versailles ile Paris arasındaki uçurum aşılmaz olmuştu ve anlaşmaya varmak olanaksızdı. Tıpkı Anna Vasiliyevna Jaklard gibi, Krasotski ve Stock da artık bu kanıya varmışlardı. İradesi zaman zaman güçlenen zaman zaman da zayıflayan kocasını iyi bilen Jaklard ondaki ruhsal gücü desteklemek ve en küçük bir tereddüt işaretini ortadan kaldırmak için tüm etkisini kullanıyordu.

Yaroslav Dombrovski, Louise Michel gibi uzağı görebilen çok cesur devrimciler, iktidarın emekçiler tarafından ele geçirilişinin ilk günlerinden itibaren rahat değillerdi ve gericilerin şer yuvasının dağıtılması ve derhal kuşatılmasında diretiyorlardı. Komüncüler tarafından 'Montmartre'ın Kızıl

Kızı’ olarak adlandırılan Louise Michel, gericilerin korkunç canavarı Thiers’in hakkından gelmeyi düşlüyordu.

“Sınırsız iyi yüreklilikle suçlansam da, o denli zayıf değilim ben ve bu kanlı cücenin canını yağdan kıl çeker gibi alırım,” diyordu.

Dombrovski ve Louise Michel’in, gericilerin Versailles’da güçleneceğine ilişkin endişesini, Londra’da Marx ve Engels de paylaşıyorlardı. Ne yazık ki bu öngörü gerçek olmaya başlamıştı bile.

Prusyalıların yardımıyla oldukça güçlenen Versailles ordusu bir süre sonra başkente saldırıya yeltenmişti. O zamandan beri iç savaş önce kentin etrafında daha sonra da Paris’in içinde sürüyordu.

28 Mart’ta Ulusal Ordu Merkez Komitesi, yetkilerini serbest oyla seçilen Paris Komünü’ne devretti. Emekçilerin bu yeni hükümeti, işçilerin çoğunlukta olduğu seksen altı kişiden oluşuyordu.

Komün’ün ilanı dolayısıyla yapılan tören muhteşemdi. Devrim bayramları, insanlık tarihinin unutulmaz, heybetli, renkli ve görkemli anlarıdır. Böyle anlarda ‘kardeşlik’ ve ‘eşitlik’ kavramları eksiksiz olarak anlamlarını bulur. İnsanlar yalnızlığın dikenli tellerini aşar, mutluluk ve umudun yalımıyla, özlemini çektikleri birlik ve sevgiye ulaşırlar.

Belediye binası önündeki alan, sabahtan itibaren resmi kıyafetli ve silahlı Komüncülerle tıklım tıklım dolmuştu. Ceketlerinin omuzlarına astıkları geniş kırmızı şeritlerden unvanları anlaşılıyordu. Müzik aralıksız çalıyordu. Gören, cepheye giden bir ordunun geçit töreni var sanırdı. Rüzgardan titreşen açık kızıl renkli, altın saçaklı bayraklar arasından görülen kılıçlar güneşte ışıldıyordu.

Çatılmış tüfekler sazlık gibi dalgalanıyordu. Arabasındaki topların ağzı güneşte altın rengine dönüşmüştü. Top atışları ve trampetlerin eşliğinde ulusal ordu müfrezeleri geçiyordu. Kadınlar onları alacalı bayraklar ve kırmızı karanfiller sallayarak selamlıyorlardı. ‘Marseillaise’in sözleri bandonun müziğine karışmıştı. İnsanlar el ele tutuşmuş, birbirlerine gülümsüyorlardı.

“Yaşasın Komün!”

Ilık bir rüzgar taze otların ve verimli toprağın kokusunu yayıyordu.

“Yaşasın toplumsal devrim!”

Gökyüzünden gelen bu haykırış, burjuva cumhuriyetçi partilerden olup Komün’e üye seçilmiş az sayıdaki kişide açık bir korku ve rahatsızlık uyandırıyordu.

Halkın zaferinin ilk günlerinden itibaren ihanet Paris’te gizlenmiş ve yavaş yavaş Komün’ü kemirmeye başlamıştı.

Bazı belediye başkanları ve milletvekilleri Thiers’den direktif alarak, Versailles ordusunun güçlenmesini sağlamak ve zamana yayarak Parisliler’in uyanıklığını azaltmak için barış görüşmelerini kasıtlı olarak geciktiriyorlardı.

***

Paris’teki olaylara ilişkin haber Londra’ya ulaşır ulaşmaz Enternasyonal Genel Konseyi Marx’ın önerisiyle daha önce Auguste Serraillier’yi olduğu gibi, Yelizaveta Tomanovskaya’yı da Dmitriyeva takma adıyla temsilci olarak Fransa’nın başkentine gönderdi. Tomanovskaya Cenevre’ye giderek; Marx’ın, Bakunin’in ‘örgütü’ hakkındaki mesajını Enternasyonal’in İsviçre şubelerine iletti. 29 Mart 1871’de Paris’e döndü.

İşgalciler ve karşıdevrimci Fransızlar tarafından kuşatılmış olan kente geldiği ilk günden başlayarak Dmitriyeva tehlikelere aldırmaksızın, Komün’ün düşmanlarına karşı mücadeleye koyuldu. Cesur Louise Michel, André Léo ve Anna Vasiliyevna Jaklard ile birlikte ilk önce emekçi kadınlarla bir araya geldiler.

“Parisli yurttaşlar! Paris ablukaya alınmış, bombardımana tutulmuştur. Nerede bizim çocuklarımız, kardeşlerimiz ve eşlerimiz?

“Topların gürlemesini, tehlike çanlarının kutsal çağrı seslerini duyuyor musunuz? Haydi, silah başına! Anayurt tehlikede!

“Fransa’ya bu saldırıyı yabancılar mı düzenledi? Birleşmiş Avrupalı tiranların lejyonları mı öldürüyor bizim kardeşlerimizi bu yüce kentle birlikte, kanımız pahasına elde edilmiş ölümsüz zafer anılarımızı da yok etmeyi umarak?

“Hayır, bunlar düşmanlar, bunlar halkın ve özgürlüğün katilleri, Fransız hainler de bunlara dahil!

“Bu, Fransa’yı kuşatan bir kardeş katliamı çılgınlığı, bu ölümcül bir savaş; bu adaletle kaba güç, emekle sömürü, halkla onun cellatları arasındaki ebedi uzlaşmazlığın finalidir!

“Bizim düşmanlarımız, hep bizim alın terimizle yaşamış, bizim ekmeğimizi elimizden alarak palazlanmışlardır...

“Halk, onların gözü önünde ‘hak olmadan yükümlülük, yükümlülük olmadan hak olamaz,’ sloganıyla ayaklanmıştır. Biz emekten ve emeğin meyvelerinden yararlanmaktan yanayız. Sömürücülere, patronlara ihtiyaç yok. Gerekli olan emek ve herkes için refah, halkın özyönetimidir. Gerekli olan Komündür. Ya birlikte özgürce yaşayıp çalışacağız ya da savaşarak öleceğiz!

“Bakın işte, halk mahkemesi karşısına çıkma korkusu düşmanlarımızı çok büyük bir ihanete, iç savaşa sürükledi!

“Parisli kadınlar, halk ve adalet adına Versailles’a giden ve XVII. Louis’yi esir alan Büyük Devrim’in kadınlarının torunları, biz Fransız halkının anneleri, eşleri ve kız kardeşleri, yoksulluk ve cahilliğin bizim çocuklarımızı düşman yapmasına, babanın evladına, kardeşin kardeşe karşı koymasına, onların, ilk önce Paris’i Prusyalılar’a satan, şimdi de yok etmek isteyen zalimlerin kaprisi yüzünden gözlerimizin önünde birbirini öldürmesine izin mi vereceğiz!?

“Yurttaşlar! Kolları sıvadık; ya kazanmak ya da ölmek zorundayız. ‘Sevdiklerimi yitirmek zorundaysam, sizin davanızdan bana ne,’ diye düşünen bir kadın, artık kendisi için değerli olanları, kendisini destekleyen kocasını ya da tüm umudunu bağladığı çocuğunu kurtarmanın tek yolunun başlamış olan savaşa aktif katılımı olacağını anlasın.

“Eğer halk bir kez daha yenilgiye uğrarsa, annelere yazık olacaktır. Onların evlatları yenilginin bedelini ödeyeceklerdir ve bizim kardeşlerimiz ve eşlerimizin yazgısı belirlenmiştir ve gericiler istediklerini yapmaktadırlar. Ne biz merhamet bekliyoruz, ne de düşmanlarımız.

“Yurttaşlar, karar verelim artık! Birleşelim ve böylece davamıza yardımcı olalım! Yurdu savunmaya ve kardeşlerimizin öcünü almaya hazır olalım! Paris’in kapılarına, barikatlara, varoşlara, neresi olursa yürüyelim! Gerektiğinde onlara yardıma hazır olalım! Eğer esirlere ateş eden ve önderlerimizi öldüren alçaklar silahsız kadınları yaylım ateşine tutarsa daha mı iyi olacak? Tüm Fransa’nın ve tüm dünyanın korku ve öfke çığlıkları bizim başladığımızı sonuca vardırır. Var olan tüfekler ve süngüler kardeşlerimiz tarafından paylaşılmışsa, düşmanı tepelemek için bizim payımıza kaldırım taşları düşecektir!

Kadın Yurttaşlar Grubu”

Paris’te kalan aristokratlar, Komün’ü devirmek için birçok girişimde bulundular. Komün’ün ilanından sonra, 22 Mart’ta başkentin lüks semtlerinden beyler, silahlarını ve patlayıcı maddeleri elbiselerinin altına gizleyerek ‘silahsız gösteri’ görünümü altında ulusal ordu karargâhını kuşatmaya kalktılar. Ayaklanmanın öncüsü III. Napolyon imparatorluğunun senatörü ve Enternasyonal’in sicilli düşmanı Baron George-Charles d’Anthés Heeckeren’di. Emekçiler Ordusu ateş açarak aristokratları kaçmaya zorladı. d’Anthés gizlendi.

Paris Komünü’nü savunmak için derhal onbinlerce emekçi kadın ve yine çok sayıda entelektüel kadın ayaklandı. André Léo, Louise Michel, Liza Krasotski; kadın kulüpleri ve kadın birlikleri, ‘gözlem komiteleri’, çocuklara, yaşlılara ve hastalara yardım dernekleri kurdular, şüpheli kişileri, serserileri, kavgacı tipleri takibe aldılar.

Louise Michel, Liza’da bir hayranlık duygusu uyandırıyordu. Onun düzgün olmayan yüz hatlarında güzellikten öte bir şeyler vardı. Bu yüz, içten gelen bir ışıkla aydınlanıyor ve ender rastlanır bir ruhsal gücü yansıtıyordu. Bu tür insanların sırtı yere gelmezdi.

Louise, Yukarı Haute Marne bölgesine bağlı Domrémy köyünde doğdu. Efsanevi Jeanne d’Arc’ın doğduğu Voj dağlarındaki köyün adı da aynıydı. Bu köylü kızları birbirlerinden hem çok farklıydı hem de benzer çok yönleri vardı. Louise Michel’in karakterinde bir ortaçağ Fransası kadın kahramanında olan azim, doğruluk, korkusuzluk ve zaptedilmez atılganlık vardı. Şiirlerinden birinde Louise şunları yazıyordu:

“Gelin, kardeşler, gelin! / Şimdi işkence bile bir zevk, darağacı muhteşem... / İçimizde kim vermez ki canını yüz defa bu kutsal dava için? / Gelin büyük yürekler, gelin yanıp tutuşan ruhlar! / Ölmeyi göze alabilecek herkes gelsin!”

Düş gücü geniş, coşkulu Louise annesinin hizmetçi olarak çalıştığı eski bir konakta büyümüş, büyük Fransız Devrimi’ne ilişkin çok sayıda kitap okumuştu. Saint-Just rüyasına girmiş, bu cesur Jakoben’in kendisini eyleme, insan hakları için mücadeleye çağırdığına ilişkin şiirler yazmıştı. O, bu çağrıyı kısa sürede yerine getirmiş, devrime katılmıştı.

Eylül’de cumhuriyet ilan edildiğinde öğretmen olan Michel bunu bir eylem çağrısı olarak kabul etmişti.

Cumhuriyetin simgesi olan “kızıl karanfiller” hakkında şu şiiri yazmıştı:

> “Halkın sabrı taşmıştı artık.
> Geceleri toplanıyor, konuşuyorlardı aralarında
> Ve gözden kayboluyorlardı öfkeden titreyerek
> Kasaplık bir hayvan sürüsü gibi.
> Sonu geldi imparatorluğun
> Boşuna yaptı çılgınlığı
> Militer, gaddar tiran
> Her yerden ‘Marseillaise’ sesleri geliyordu
> Ve kızıl alev kaplamıştı doğuyu!
> Kızıl karanfiller taşıyorduk her birimiz göğsümüzde.
> Daha gür açın yeniden!
> Biz düşersek eğer, çocuklarımız kazanacak!
> Süsleyin yeniden genç kuşağın göğsünü”

“Bu en büyük mücadelede özgür olmalıyım,” diyordu kendisine evlilik teklifi yapıldığında.

Tüm yaşamı boyunca ardını bırakmayan tek bir duygu vardı. Shakespeare’in kahramanı Coriolanus gibi, annesini fedakârca seviyor, bu ihtiyarın yazgısı kendi yazgısından daha önde geliyordu.

Hastanelerdeki kızıl hastabakıcılar müfrezesindeki kadınların işi önemliydi. Anna Jaklard, Jeannette ve Catherine Stock burada çok verimli çalışmalar yapıyorlardı.

Liza, Jeannette, Catherine ve Anna Jaklard, hemşire çantalarını alıp sık sık seyyar hastanelere ve askeri noktalara gidiyorlardı. Zenginlerin konaklarında alelacele oluşturulmuş servislerde nöbet tutuyor, diğer arkadaşlarıyla birlikte çağrı metinleri hazırlıyorlardı:

“Komün’ün hemşireleri hiçbir derneğe bağlı değillerdir. Onların tüm yaşamı devrime adanmıştır ve onların görevi Versailles’lıların zehirli

kurşunlarıyla alınmış yaraları savaş alanında sarmaktan oluşmaktadır, gerektiğinde ise tıpkı diğerleri gibi, silaha sarılmaktır.”

Paris’in çalışmalara katılan kadınları arasında eğitimli olanların sayısı çok azdı; ama onlara duyulan gereksinim günden güne artıyordu. Okullar, kulüpler açılıyordu. Halk bilgiye susamıştı.

Liza Krasotski savaşanlara tıbbi yardım yapmakla yetinmeyip şubelerin ve kadın kulüplerinin verdiği çok farklı görevleri de yerine getiriyordu. Evde hemen hemen hiç bulunamıyor, kocasını çok ender görüyordu. Nisan ayında 18. Bölge Teyakkuz Komitesi’nin üyesi oldu ve Anna Jaklard ile birlikte, sokaklarda çekirge gibi dolaşıp Komün’e karşı olumsuz ajitasyon yürüten ve kendilerine hemşire süsü verip hastanelere girerek oradaki yaralılara kasıtlı olarak zarar veren sokak fahişeleri ve rahibelere karşı saldırıya geçtiler.

Liza birkaç hafta ‘Komün’ gazetesinde çalıştı ve redaksiyon çalışmaları yürüttü. Neşeli, heyecanlı ve coşkulu André Léo da gazeteye sık sık geliyordu. O da gazetede halka çağrı içeren kısa, kolay anlaşılır yazılar yazıyordu. Krasotski onun yazma yeteneğine ve bitmek bilmeyen enerjisine hayrandı.

“Köylüye toprak, işçiye çalışma araçları, herkese iş!” diye yazıyordu André Léo. “Dinlenmeden çalışma, çalışmadan dinlenme olmamalıdır.”

“Siz bugün dinlendiniz mi?” diye sordu Liza onun yazısını okuduktan sonra.

“Siz ne diyorsunuz, şimdi buna zaman yok. Bizim için tek şey; çalışmak, çalışmak, yine çalışmaktır. Dinlenme zaferden sonraki iş.”

Liza yazıişlerinde çalışıyor, Teyakkuz Komitesi’nde başvuruları, şikayetleri kabul ediyor, hastanede nöbet tutuyor, Komün’ün kuşatma altında olduğu günlerde kadınların yükümlülüklerine ilişkin ‘Kurtuluş’ ve ‘Paris’i Savunan Kadın Yurttaşlar’ adlı kadın kulüplerinde konuşmalar yapıyor, buralarda Enternasyonal ideallerinin propagandasını yürütüyor, Dmitriyeva, Michel ve Jaklard ile birlikte kadın çalışma birliklerini, silahlı kadın taburlarını örgütlüyor ve hastabakıcı ekiplerini eğitiyordu.

Paris Komünü'nün en dikkate değer özelliklerinden biri, kadınların oynadığı önemli roldü. Devrim dalgası onları silahlı gruplarla birlikte sokaktan politikaya sürüklemiş, onlar kulüplerin başına geçmişler, toplantılarda konuşmalar yapmışlar, edebiyat ve hitabet konusundaki yetenekleriyle tarih ve felsefe alanındaki derin bilgileriyle parlamışlardı.

Devrim hareketinin kadın katılımcıları derhal demokrasi sloganlarından doğal çıkarımlar yapmışlardı: "Politik eşitlik, kadınlar için politik haklar demektir. Bu ilke erkekler tarafından da kabul edilmelidir."

İşçi ve zanaatçı çevreden yoksul kentlilerin eşleri olan kadınlar –hizmetçiler, ait olduğu sınıftan hemen hemen kopmuş yoksul kadınlar–, yalnızca imparatorluk sarayından, zengin burjuvaziden ve onların açlık savaşı üzerinden zenginleşen spekülatörlerden nefret etmekle kalmıyorlardı. Onların hareketi, feminizmin çizgisini de çoktan aşmıştı. Karşıdevrimcilere karşı koymak gerektiğinde ayaklanan Paris'in kadınları derhal silahlanmaya ve düşmanlarla çarpışmaya hazır olduklarını bildirdiler. Gündüz bahçelerde, boş alanlarda ateş etmeyi, kılıç kullanmayı öğreniyorlardı. Genç bir Komüncü kız, arkadaşına asker rolü yükleyerek onun yaralarını sarmayı öğreniyordu. Ergen yaştaki delikanlılar sokaklarda yurtsever bir savaşçıyı oynuyor, genç kızlar hastabakıcı olarak provalara katılıyorlardı. Sekiz-on dört yaşları arasındaki çocuklar bir kulüp kurmuşlardı ve boyu tırmanıp konuşma yapmak istediği tabureden birazcık uzun olan bir kız, yaşından ötürü Komün'ün savunmasına katılamadığı için üzülüyordu. Ama zaferle dönecek Komüncülere defne yaprağından çelenk örmeyi vaat ediyordu.

Paris'in kenar mahallelerinde küçücük, havasız evlerinde, yara sarmak için çaputlardan sargı bezleri hazırlıyorlar, savaşanlar için kıyafet dikiyorlar, gazeteler ve bültenler okuyorlar, mizahi devrim şarkılarını ninniye dönüştürerek çocuklarını uyutuyorlardı.

"Güçlüler dövüşür
Tokatı hep işçiler yer.
Kiraları ödersek eğer,
Gerçek kurbanları olacağız savaşın.
Kira parası olmadığını bilerek yurttaşlarda
Varsın ev sahipleri ceplerini karıştırsın

Kira ödemeyecek çünkü kimse onlara.”

Şafak sökerken işçilerin, kalfaların, küçük zanaatkârların eşleri ekmek, sabun, şeker ve tuz kuyruğuna koşuyorlardı. Evde yalnız kalan çocukların umutsuz çığlıkları fırında ekmek bekleyen annelerine kadar ulaşıyordu.

İlkbahar güneşi altında devrim Paris’inin kenar mahalle sokaklarından birinden bir görünüm: Tabelası yamuk yumuk bir fırın, yarı uykulu federaller, 18 Mart’tan bu yana henüz takılmamış bir vitrin camı, bir evin duvarına yaslanmış, küçük bir parça ekmek alma beklentisi içinde gri kaldırım taşlarında oturan kadınlar.

“Dün Varlin Komün’de Cluseret hakkında doğru konuştu,” diyordu kadınlardan birisi. “Aramızda daha çok hain var, onlara yüz verilmemeli.”

“Ne dersen de, Napolyon zamanında çok daha iyi yaşıyorduk,” diyordu kuyruğun en arkalarından bir ses.

“Kapat çeneni, gevezeliğin sırası değil,” diyordu birkaç ses aynı anda.

“Git burjuvazinin ve Thiers’in lazımlıklarını temizle,” diyordu birkaç kadın sesi acı acı gülerek.

“Thiers’in gazetesi Komün’ün savunucuları olan sizlerin ihtiyar maymunlar ve çirkin cadılar olduğunuzu yazıyorlar,” diyordu yırtık bir battaniyeye sarınmış bir ihtiyar.

“Sen de Versailles’lı iftiracıları değil, bizim ‘Baba Duşen’i okusaydın, tüysüz maymun,” diyordu gürültülü kadın sesleri. “Onlara bizim kızları göstermek gerekirse eğer, yurttaş Krist kızıl bir alev gibi, Rus Dmitriyeva ondan da üstün. Bu alçakları bizim bölgenin kadın kulübüne çağırsak gözleri yuvalarından fırlar.”

Soğuk sıcak demeden Seine’de çamaşır yıkamak, tüten ocakta yemek pişirmek, kasvetli mum ya da yağlı kandil ışığında dantel örmek, döşemeleri yıkamak, şafak sökerken çöpleri atmak gibi ağır işler, yoksulluk içindeki yaşamın kaygıları her ne kadar kadınların gençliğini, güzelliğini alıp götürse de Komünarlar arasında hâlâ çok sayıda güzel vardı.

Mücadele kızışıyordu. Komüncüler coşkulu, inatçı, kahramanca; Versailles’lılarsa rüşvet ve ihanetin hakim olduğu alçakça bir mücadele

veriyorlardı. Cephenin bir tarafında yarı aç, üstü başı paramparça, silah, tıbbi malzemeler ve ekmek dahil her şeyin yokluğuna katlanan; diğer tarafında ise karnı tok, her bakımdan iyi donatılmış, gözü dönmüş Alman askerleri ve Fransız gericiler vardı. Ama Komüncüler yaşamlarını ortaya koymuşlardı. Cesaret ve irade gücü bakımından onları kimseyle kıyaslamak mümkün değildi. Gözünü budaktan sakınmamak işte böyle bir şeydi.

***

Birkaç aydır, ulusal ordu taburuna Stock komuta ediyordu. Paris kuşatıldıktan bu yana lokomotifinden ayrıydı; ayrılmak zor olsa da şu an lokomotif daha az gerekliydi çünkü. Başkent iç ve dış düşmanlar tarafından kuşatılmıştı. 18 Mart'tan bu yana Jean, Montmartre'da cesurca dövüşmüş ve o andan itibaren Ulusal Ordu Merkez Komitesi üyelerinden birisi olmuştu.

Jean, kadınların görevlerine ilişkin gürültülü aile tartışmasından sonra evden çıktı, kendisini oldukça genç gösteren askeri forması içinde ıslıkla bir marş çalarak bulvarlar yönüne döndü ve Bölge Teyakkuz Komitesi'nin yolunu tuttu. Aniden karşısına Tolain çıktı. Anlaşılan Tolain; Marx'la da tanıştıkları Londra'daki uluslararası bir fuara gittikleri günden bu yana, yani yedi yıldır tanıdığı dostunun yoluna çıkmak için beklemişti. Demiryolu işçisi ve oymacı, Uluslararası İşçiler Birliği'nin aktif kurucuları ve Enternasyonal'in Fransa kanadının üyeleri arasındaydılar.

"Merhaba kardeş!" dedi Tolain yüksek sesle.

"Yaşasın Komün!" diye yanıt verdi Stock Tolain'in yanında ezilip büzülerek duran genç kadına bir göz atarak.

"Tanışın. Bu, Ninon, melek gibi bir kadın. Onun burjuvaziden ve Thiers'den ölümüne nefret ettiğinden ve hemen bir yeryüzü cumhuriyeti istediğinden emin olabilirsin," dedi oymacı yapmacık bir şakayla, arkadaşını Stock'a tanıtırken.

"Eğer dövüşmek gerekirse, bu toplumsal cumhuriyet için olmalı. Nereye gidiyorsunuz?"

"Bana," dedi Ninon dikkat çekici biçimde şapkasının tülünü arkaya atarak. "Kahve ve bir sürahi likör var. Rothschild bile daha iyisini

içmemiştir.”

“Likör içecek zamanımız yok. İşim başımdan aşkın. Nerelerde kaldın sen, Tolain? Yedi yıl önce sen diğerlerinden farklı, ateşli bir gençtin!”

“Rica ediyorum, Jean, yarım saatliğine gidelim şu kıza. Bir dost olarak yardım et, ben biraz yolumu şaşırdım. Açıkça konuşmalıyız,” diye rica etti Tolain.

Stock suratını ekşitti, bir an sustu ve sonunda kabul etti. “Onun aklından geçenleri yoklamak gerek, neden bizden kaçıyor, neyle geçiniyor, ne yapmak istiyor!” diye geçirdi içinden ve ona döndü:

“Şeytanın tekisin sen, Tolain. Kimse artık, senin kiminle düşüp kalktığını, kimin hesabına çalıştığını bilmiyor.”

“Komün hesabına,” diye yanıt verdi oymacı o bilinen anlaşılmaz ironisiyle.

“Yalan mı konuşuyor, aklını mı kaçırdı yoksa?” diye düşündü Jean ve birden Ninon’un kendisine sokularak elini tuttuğunu hissetti.

Stock kızı kabaca itti ve kendini tutamayıp küfretti. “Bunu nerede ve neden buldun, Tolain?” dedi şaşkınlıkla.

“Yurttaş, zayıf cinsin bir temsilcisine nasıl böyle davranırsın!” diye yapmacık bir öfke sergiledi Ninon. “Biz kadınlar sizin yaşamınızı güzelleştirmek için yaratılmadık mı? Hoş bir genç, ama kaba.”

Kısa bir duraksamadan sonra oymacı heyecanlı heyecanlı konuşmaya başladı:

“Şu kirlenmiş sisli şehre, şu silahlanmış, eskimiş kıyafetleri üzerine silah kuşanmış, yoksulların kamplarına bak. Bu, bir zamanlar lüksün ve ihtişamın egemen olduğu, Çağdaş Babil olarak ün yapmış muhteşem, kusursuz Paris’imiz. Fransa’nın başkenti antik Lutetia’nın ardılı, seni tanıyamıyorum ben.”

“Doğru değil bu,” diye sertçe çıkıştı Stock. “Paris hiçbir zaman bu kadar güzel olmadı ve sokaklarında böyle bir düzen ve güvenlik egemen olmadı. Bence, kentimiz ancak şimdi gerçek anlamda güzelleşti. Gariptir, sen Paris’i

düşmanların gözüyle görüyorsun. Versailles'lı rezil gazeteci müsveddeleri de Paris hakkında böyle yazıyorlar."

"İşte geldik," diye Stock'un sözünü kesti Ninon.

Kapı açıldığında etrafa tezek kokusu yayıldı. Kirli, aydınlatılmamış merdivenlerden üçüncü kata çıktılar. Dairenin kapısı kapatılmamıştı. Gaz lambası çoktandır çalışmıyordu. Ninon bir kibrit çaktı ve paslı mumluktaki mumu yaktı. Antrede, soba için odunlar vardı.

"Bir zamanlar burada kapıcı olan bostan korkuluğu gibi bir kadın vardı. Hiç olmazsa arada sırada merdivenleri yıkar, fenerleri yakardı. Şimdi bu suratsız günlerce bölge kadın kulübünde toplantılara katılıyor. Kendisi gözü dönmüş bir Komüncü ve beni de politikaya çekmeye, hatta öğrenmeye zorladı. Ben de ona devrimin güzel kadınlar için olmadığını, politikayla çirkin kadınların ilgilenmesini, bununla ilgilenmek için güzel bacaklara ve vücut ölçülerine gerek olmadığını söyledim."

"Kocaman bir yalan attın, küçük kedim," dedi Tolain. "Senin basık burnunla suratın Leontina Suzetan'ın yüz hatlarıyla ya da Rétiffe'nin öfkelendiğindeki büyüleyici görüntüsüyle kıyaslanamaz. Bu Komüncü kadınlar, çok güzeller, yurttaş Jaklard ya da Dmitriyeva, eğer Thiers kadından ya da güzellikten anlamış olsaydı o moruk hadımın aklını başından alırlardı," diye ekledi Tolain.

"Kimse benim kız kardeşimin ya da karımın çirkin olduğunu söyleyemez," diye söze girdi Jean. "Doğru değil mi Henry? İkisi de koyu bir Komün taraftarı. Ben 1848 yılı yazında barikatlarda ne hoş kızların dövüştüğünü gördüm. İşgalciler dahi onlara baktıkça kendilerinden geçiyorlardı. Birer tanrıçaydılar! Ben o zamanlar küçücüktüm, ama her şeyi en ince ayrıntısına kadar anımsıyorum. Adeta her şey beynime kazınmış."

"Evet, yaşam güçlü bir oymacı gibidir," diye önemli bir edayla Jean'ı onayladı Tolain.

Ninon ispirto ocağında kahve hazırlıyordu. Jean onun odasını kaplayan renk renk kıyafetlere, yastıklara ve puflara şaşkınlıkla bakıyordu. Eski bir makinist olarak, Ninon'un kim olduğunu kestiremiyordu.

“Kötü bir zamanda yaşıyoruz. Doğru dürüst bir iş yok,” diye kendi kendine konuşuyordu Ninon açık mavi fincanlara kahveleri dökerken. “Daha önce böyle şeylerle hiç ilgilenmemiştim. Ah, bayanlar bir zamanlar ne de hoş yaşamışlar! ‘Ninon de Lenclos’un Yaşamı’nı okurken kıskançlığımdan dişlerimi sıktım. Hiç de öyle hoş bir kadın değilmiş, ama güya çok çekici bir kadınmış ve yüz hatları muhteşemmiş.”

“Akıllıymış,” diye mırıldandı Tolain.

“Düşünün, bir erkek çocuk doğurmuş ve birkaç Vikont ve dük çocuğun babasının kim olacağı konusunda eşit haklara sahip olarak kura çekmişler. Daha sonra Ninon’un kendi annesi olduğunu bilmeyen bu oğul ona âşık olmuş ve reddedilince kendini hançerlemiş. İşte size kadın. Matmazel Ninon doksan yıl zenginlik içinde yaşamış ve herkes ona saygı duyarmış, hatta Kraliçe Christina onun arkadaşıymış. Şimdi ise her şey çok farklı. Mesleğimiz Komün döneminde hiç talep görmediği için kız arkadaşlarım şubeye başvurarak başka bir iş talebinde bulundular.

“Kimisi şimdi dikiş kursuna, diğerleri yine bir yerlere gidiyorlar. Fakat ben gözlerimi, vücudumu ve ellerimi işle bozacaklardan değilim. Yeryüzünde erkekler varken açlıktan ölmem. Bir iki saatliğine birilerinin işine yararım, ne de olsa herkes, senin gibi, kadınsız kalmış aptallardan değil.” Ninon bu arada Stock’a aşağılayıcı gözlerle baktı. “Madem Komünarlar hep kendi karılarıyla yatıyorlar ben de Versailles’a giderim, orada bize büyük rağbet var.”

“Sus, aptal aptal konuşma, defol mutfağa git!” diye gürledi Tolain. Stock kıpkırmızı kesilmiş, sandalyeden fırladı.

“Sen beni nasıl böyle bir yere, kirli bir hayvan inine sürükledin.”

“Kendine gel, Jean. Aslolan o değil. Ben, seninle baş başa konuşabileceğimiz bir yer arıyordum. Bu kız bir daha karşına çıkmayacak. Dinle, ben kendimle ilgili değil, seninle ilgili konuşmak istiyorum. Yarın gün ışırken Komün’ün direktifi üzerine Versailles’a gidiyorum. Paris fare kapanı, ileride bizi bekleyen yalnızca ölüm, darağacı ya da kurşun. Thiers’in ordusu yabanıl köylülerden oluşuyor. Bu cahil insanlara laf anlatamazsın, çünkü onlar karanlık bir orman gibi. 1893 yılı Vandée’sini

anımsa, Ben seni kurtarmak istiyorum, dostum. Versailles'a gidelim birlikte."

"Alçak!" diye kükredi şaşkına dönen Stock. "Sen bana nasıl ihaneti önerirsin? Komünist Johann Stock'un oğluna. Sen sarhoş musun, aklını mı oynattın yoksa? Bizim gizli söyleşilerimizi, Marx'ı, Engels'i anımsa. Düşlerimiz gerçek oldu. İktidarda kim var? Emekçiler. Biz ne için dövüşüyoruz? Kendimiz için, emekçiler için! Oysa sen kaçmak istiyorsun. Kendi iğrenç postunu kurtarmak mı istiyorsun? Senin satılık bir korkak olduğunu, uşaklık yapmak için birilerini aradığını bana çoktan söylemişlerdi."

"Hop dedik! Daha fazla yorma kendini, makinist. Anla, Komün senin lokomotifin değil. Parçalanır. Sen, boş kafalının tekisin. Oysa, ben seni hep sevdim, aptal. Bir ay geçmez, Bismarck ve Thiers hepinizi yok eder. Sorarlar o zaman, neyin uğruna gebereceksin? Tüm özveriler yararsız, kahramanlık da boşuna. Neden bu korkunç kıyım tezgâhına yem olalım? En iyileri de olsa, bir avuç insan tüm dünyaya başkaldırdı. Emin ol, kimse size yardım etmeyecek. Siz, tüm komünistler, akılsız, fanatik ya da körsünüz."

"Sus, hain! Ben seni kendi ellerimle öldüreceğim." Jean tüfeğini kaptı, fakat o an perde arkasından ulusal ordu kıyafeti içinde olan iriyarı bir genç fırladı ve Tolain'le birlikte makinisti yere yıktılar. Ağzını tıkayıp ellerini iple kuvvetlice bağladılar.

"Bunu ben istemedim, Jean, sen beni ve senin aklını başına getirmek için bekleyen arkadaşımı buna zorladın. Şimdi burada yat ve Bartholemeus gecesine kadar bu mutsuz kenti terk etmemize engel olmaya kalkışma. Ayrıca, Fransız protestanlarının katledilişi siz Komüncüleri bekleyenlerle kıyaslandığında bir çocuk dövüşü olarak kalır. Darağacında ayaklarını çırparken benim sözlerimi anımsa. Tolain hiçbir zaman hayalci olmadı. Ben evliya değilim, ama gerçekçiyim, hatta ileride göreceğiz, gün gelir büyük insan olurum; burada söylüyorum, dürüst bir cumhuriyetçiydim, yine de cumhuriyetçiyim ve öyle kalacağım."

Tolain art arda iki sigara içti.

"Yüreğinin değil, aklının sesine kulak vermelisin. Bu, siyasetin yasasıdır. Komünist Paris yalnız kalmaya ve yok olmaya mahkûm."

Stock'un, ağzındaki çaputtan ve ipten kurtulmaya çalıştığını fark eden Tolain ipi kontrol etti ve alaycı bir hayıflanmayla:

"Yazık, seninle değil, kendi kendimle konuşmak zorundayım. Gözlerini öyle belertme! Sabahleyin birileri seni çözer. Sen alarm işareti verip, durumu Teyakkuz Komitesi ve Komün'e bildirdiğinde ben çoktan Versailles'a ulaşmış olurum. Sen de orada olabilirdin, eğer lanet olası Uluslararası Birlik sana, benim artık kurtulduğum proleter dayanışma gibi aptalca düşünceleri ve diğer zararlı saçmalıkları aşılamamış olsaydı. Elveda, Jean Stock. Baban seninle gurur duyabilir, sen de onun gibi düşüncesizsin. Yakında, ezilmiş kafalarınızla öbür dünyada buluşursunuz."

Tolain kapıyı anahtarla kapatarak tek bir söz etmemiş olan arkadaşıyla birlikte, bu havasız, küçük orospu odasını terk ettiler. Ninon da aynı gece onlarla birlikte kayboldu.

Stock gece geç saatlerde büyük bir çabayla çaputu ağzından atıp ipi kemirerek koparmayı ve pencerenin camını kırarak kimsenin yaşamadığı daireden çıkmayı başardı. Tolain artık Paris'te değildi. Bir süre sonra onun Komün'e ihanet ederek Versailles hükümetinin saflarına geçtiği anlaşıldı.

Stock Tolain'in yaptıklarından sonra uzun süre kendine gelemedi. Korkaklık ve alçak çıkarcılık oymacıyı düşman kampa itmişti. Hem kişisel hem de toplumsal planda insan, kendisini tehlike anında ele veriyor. Tolain devrime alçakça ihanet etmiş ve faaliyetleri devrimin bastırılmasına dönük olan gericilerin Versailles grubuna katılmıştı. Daha Enternasyonal'in Paris şubesinin kararını almamış olmasına karşın, Londra gazetelerinin Tolain'in ihanetine ilişkin haberlerine dayanarak Enternasyonal'in Londra'daki Genel Konseyi onu lanetlemiş ve Uluslararası İşçiler Birliği'nin saflarından gıyaben ihraç etmişti.

Stock'un Komün'ün zafere ulaşacağından kuşkusu yoktu. Komün'ün ortaya koyduğu düşünceler ve ilkeler sağduyulu ve aydınlık, insanlara refah sağlayan ve en yüce insani değerlerle beslenmiş değil miydi? Gerçeği kim reddedebilirdi ki? Makinistin taburdaki arkadaşları arasında, emekçiler hükümetinin girişimini destekleyen azımsanamayacak kadar Mason vardı. Onlar şunu söylüyorlardı:

“Biz size Solomonların bir zamanlar bir kin nedeniyle yıkılmış olan yüce tapınağını birlikte yapmak için geldik. Bu tapınak olmadan Tanrının egemenliği de olmaz. Bu, iyilik ve bilgeliğin tapınağıdır. Ona ister komünizm deyin ister başka ad verin, bu size kalmış, çünkü adlar özü değiştirmez.”

Fransa, faaliyete geçen bir volkanın kraterini anımsatıyordu. Yeryüzünün küçücük bir köşesinde, gittikçe azgınlaşan, korkunç bir doğal yıkım sırasında yeni bir dünya yaratma çabasında olanlar Ulusal Ordu’ya kaydoluyorlardı.

Tek bir istekle kenetlenmiş insanlar neyi başaramaz ki! Savaş denen korkunç bir tehdite karşın, emekçi halkın iktidarını ilan eden kent kımıldadı, gümbürdedi, canlandı ve harekete geçen onlarca, yüzlerce, binlerce el tarafından yeniden kurulmaya, süslenmeye başladı.

***

Romantik yüreği mükemmele susamış Yelizaveta Dmitriyeva devrim Parisi’nde idealine kavuşmuştu; gerçek kardeşlik, sevgi, korkusuzluk, özgürlüğe kavuşmuş ve yücelmiş bir düşünce. Tek bir şeyle yatıp kalkıyordu; devrim. Paris’in tüm Komüncüleri de tıpkı onun gibiydi. Besledikleri yüce duygular ve çabalarındaki dürüstlük, bazen dışarıdan sızan ihaneti, alçaklıkları görmelerini engelliyordu. Onlar, Bakunin’in dostu, daha Cenevre’de Dmitriyeva’nın, ihanete ve alçaklığa yatkınlığından şüphelendiği ve onun kişisel düşmanı olan Kluzer’e inanmışlardı. Komün yöneticileri arasında Thiers’in bir ajanı vardı. Devrimcilerin güvenini kazanmış ve Paris’te Enternasyonal temsilcilerinin çalışmalarını dikkatle izleyen zengin bir manifaturacının oğlu Barral de Monta, raporlarından birinde şunları bildiriyordu: “Dmitriyeva, her semtte yaralananlara hizmet bahanesiyle kurulan güçlü bir bürosu olan Kadınlar Komitesi’ni yönetiyordu. Komite Dmitriyeva yönetiminde yalnızca Enternasyonal için çalışıyordu. Onların tüm belgeleri ‘Yeryüzü Cumhuriyeti’ başlığını taşıyordu. Farklı farklı sosyalist kulüpler, özünde Enternasyonal’in kulüpleriydi.”

Nisan ayında, Paris Komünü’nün resmi organı olan gazetede, Kadın Yurttaşlar Merkez Komitesi adına Yürütme Komisyonu’na yazılan mektuplar defalarca yayınlanmıştı ve mektupları imzalayanlar arasında

Dmitriyeva’nın adı hiç değişmeksizin yer alıyordu. Kadınlar Merkez Komitesi, seyyar hastanelerin çalışması için kaçınılmaz tehlikeler anında barikatlar kurmaya, bu barikatlarda zafere ya da ölüme kadar çarpışmaya hazır düzenli müfrezeler kurulmasını istiyordu.

Versailles’lılar Komün’ün etrafındaki abluka çemberini daraltmayı sürdürüyorlardı. Parisliler kendilerinden emindiler, tehlike onların cesaretini ve eğlenme isteğini kırmamıştı. Sokaklarda, meydanlarda, kulüplerde hiç hazırlık yapmaksızın balolar düzenleniyor, şarkılar söyleniyor ve halk meşaleler altında, duydukları herhangi bir orkestra müziği eşliğinde coşkuyla dans ediyordu.

Tiyatrolar tıklım tıklımdı ve aktrisler hiçbir zaman bundan daha ateşli, içten gelen hayranlık belirtisi ve bu denli şiddetli alkışlar duymamışlardı.

Paris gazetelerinden ‘Le Père Duchene’de sık sık güncel şiirler çıkıyor ve bu şiirler birileri tarafından hemen müziğe uyarlanıyordu. Savaşçı kızlar hakkındaki bir şarkı Komüncüler arasında özellikle popülerdi:

“Öylesine güzel ve o kadar hoşlar ki
Her törene uyar hepsi de
Fransa’nın en iyi alayı bu,
Thiers’ciler hesaba katmalı bunu.
Hem de cesur bizim kızlar!
Hepsi de amazon kıyafetinde,
Toplanıp tek taburda
Sıcak kurşun eritiyorlar
Versailles’lıların tepesinde.”

Yokoluş, sonuna kadar direnen başkente amansızca yaklaşıyordu. Nisan’ın hemen başında Stock’un dostu, Komün’ün generali, Enternasyonal’in üyesi Emil Duval öldürülmüştü. Onun ölümü büyük proletarya devrimi tarihinin en trajik sayfalarından biriydi. Paris’te doğup büyüyen genç proleteri 18 Mart’tan sonra tanımayan kalmamıştı. O ayaklanmanın önderlerinden biri, askeri komutan ve polis teşkilatının delegelerindendi. Gece gündüz görev yerini terk etmiyor; kaşlarına dökülen kızıl saçlarıyla afacan bir çocuğu andıran ufak tefek karısı, bir zamanlar

hapishaneye götürdüğü gibi günde üç kez yemek getiriyordu. Eğer kendisi götürmezse, yemek yemek onun aklına gelmeyeceği için açlıktan öleceğini söylüyordu gülerek.

Mart sonunda dökümcü ustası Emil Duval devrim Paris'inin üç silahlı kuvvetler komutanından biri olarak generallik görevine atanmıştı. Duval oldukça zeki, akıllı ve en önemlisi, hiçbir zaman korku nedir bilmeyen biriydi. Yeni görevini başarıyla yerine getiriyor ve kendini hiç sakınmıyordu. Versailles'a sefer sırasında Duval, kollardan birini komuta etmiş, esir alınmış ve Komün'ün diğer iki subayı ile birlikte ölüm cezasına çarptırılmıştı.

Bu cesur savaşçı hatalarından dolayı kendisi dışında kimseyi suçlamamıştı. Düşmanlar tarafından yakalanıp silahları elinden alınarak dövülmüş haldeyken, tehlikeyi öngörememe ve komuta edememe beceriksizliğinin cezasını çektiğini düşünmüştü. Bu düşünce o denli canını sıkmıştı ki, öldürüleceği yere giderken geçtikleri kısa yolu bile fark etmemişti. Ölümü yiğitçe benimsemeye ve kendisiyle birlikte kurşuna dizilmek üzere götürülen subaylara örnek olmaya çalışıyordu. Tutsakları, ön cephesinde 'Bahçıvan-Duval' yazılı levha olan bir köy evinin duvarına getirmişlerdi.

Bu tuhaf bir rastlantı diye düşünüyordu idam mahkûmu ve gülümsemeye çalışıyordu.

"Biz de bahçıvanız, ama farkımız o ki tohumlarımız meyvelerini verinceye kadar yaşayamadık," diye geçirdi içinden Duval. Sonunun ne kadar anlamsız olduğunun verdiği korkunç umutsuzluğa kapılmıştı. Komün'ün zaferini görememek, yolun yarısında ölmek...

Kendilerine çevrilmiş onlarca tüfeğin namluları karşısında direnmenin anlamsızlığının bilincinde olarak üç tutsak savaşçı ceketlerini çıkarıp, son bir dayanak arayışıyla evin soğuk taşlarına yaslandılar.

"Yaşasın Komün!" diye slogan attılar.

Yaylım ateşi sesleriyle birlikte Komüncüler ıslak Nisan toprağına cansız olarak yığıldılar.

Ölüm mahkûmlarının tam anlamıyla sakin oluşları ve yüksek insani nitelikleri infazcılar üzerinde sarsıcı bir etki yapmıştı. Şaşkın, sessiz bir şekilde infaz yerini alelacele terk etmişlerdi.

Bu cesur komutanın trajik ölüm haberi Paris'e ulaşır ulaşmaz, Komün İtalyan meydanının adını Duval meydanı olarak değiştirme kararı aldı.

Gustave Flourens da Komün'ün zaferi uğruna ölenler arasındaydı. Yirminci Alaya komuta etmiş ve Askeri Komisyona katılmıştı. Onun yaşamının son saatlerine ilişkin birbiriyle çelişen söylentiler çıkmıştı. Bu genç, yetenekli, çok yönlü bilim adamının ölümüyle, hem kendisi, hem de tüm ailesi derinden sarsılan Marx, Komün'ün her gün yaşadığı olayları inceleyerek Flourens'ın nasıl öldürüldüğünü açıklığa kavuşturdu. Değişik gazetelerde ortaya atılan birbirinden farklı onlarca anlatım, olgu ve fikir yürütmelerden Marx kendisine özgü ender öngörüsüyle bu eşsiz Komüncü'nün öldürülüş tablosunu gözlerinin önüne getirmişti. Polonya'da, Yunanistan'da ve Paris'teki barikatlarda yılmadan çarpışan Gustave Flourens böyle ölmeyi düşlememişti.

"Flourens, kendi kolordusundan koparılmıştı," diyordu Marx. "İki ya da üç yoldaşıyla birlikte Rueil'de bir evde bulunuyordu; o bir şeyler, belki de askeri mutluluk olarak nitelenen şeyin değişimini bekliyordu. Bekliyordu. İtfaiye ekibi başkanının dediklerine bakılırsa, kasap onu tanıyor ve iktidara ispiyonluyor. Jandarmalar geliyor. Ev kuşatılıyor. Flourens katillerden gizlenmeye çalışıyor: Savaşmak için yaşamak istiyor. Fakat jandarma her tarafı arıyor. Onu işkence görmüş ve kanlar içinde, bir kapının eşiğine getiriyorlar ve burada ispiyoncu hain onu teşhis ediyor. Savunmasız, silahsız ve yenik, tutsak oluyor. Ellerinden tutuyorlar. Sarhoş bir jandarma kılıcını çekiyor ve kafasını kesiyor. Flourens yere düşüyor! Ertesi gün gazeteler, Flourens'ın düşmanına revolverle ateş ettiğini, katliam yaptığı için de onu öldürdüklerini bildiriyordu. Yalan! Katliam bir lokantada gerçekleştirildi. Lokantacıdan Flourens'ın ateş ettiğine dair bir tutanak imzalamasını talep ettiler. Böylece Flourens'a kılıcı indiren alçağı suçsuz göstermek istiyorlardı. Sıradan, dürüst bir insan olan lokantacı imza atmayı reddetti. O, burada bir cinayet işlendiğini biliyordu. Lokantacıyı tutukladılar ve o şimdi hapiste. Bu doğru mu? Dün sabah onun karısını da korkutmak istemişler, fakat o da bu ağır suça ortak olmayı reddetmiş."

Arkadaşının korkunç ölümünü duyan Jennychen'in acısı sonsuzdu. Acısını Ludwig ve Gertrud Kugelmann'a yazdığı mektuplarda onlarla paylaşıyordu. Bir hafta içinde onlara ikişer kez mektup yazmıştı.

"Tüm ev halkının nasıl bir kaygı, korku ve umutsuzluk içinde olduğunu sizlere anlatamam. Haziran'daki çarpışmadan bu yana biz benzerini yaşamadık. Korkarım, bu karanlıktaki ilk ve tek aydınlık olan Komün şimdi yok oldu ve onunla birlikte bizim en iyi, en sadık dostlarımız öldü. Bizi en çok Gustave Flourens'ın ölümü sarstı. O bizim en iyi arkadaşımızdı..."

Bir süre sonra Jennychen şunları yazıyordu: "Değerli arkadaşlarım! İtiraf etmeliyim ki, mektup yazmak için yeterli enerjim yoktu; cesaretimi yitirmiştim. Eğer, polisiye rolleriyle övünen Prusyalı bağlaşıklarından yardım almış olmasaydı, tüm profesyonel katil sürüleriyle birlikte davransa bile, başeğmez Parisli yurttaşlara galip gelmeyecek olan, kana susamış soytarı Thiers'in emriyle en cesur ve iyi insanları öldürürlerken yerimde rahat oturamazdım. Kendine yakışır misyonuna sadık ve Parisli proleterlere çamur atmak için her şeyi yapan Londra basını, bugün, insanların ilkeleri uğruna hiçbir zaman bu kadar cesurca ve yiğitçe çarpışmadıklarını itiraf etmek zorundadır. Arkadaşlarımızın büyük çoğunluğu Komün'e katılmaktadır. Bazıları artık Versailles'lı cellatların kurbanı oldular. Bir süre önce Gustave Flourens öldürüldü. O, basının yazdığı gibi çarpışma sırasında öldürülmedi. Onun karargâhının bulunduğu ev bir ispiyoncu tarafından jandarmaya bildirildi ve kuşatıldı, Flourens da orada öldürüldü."

Bugünlerde Jennychen, Lafargue'ların da bulunduğu Paris'e gitmeye kesinlikle karar vermişti.

Paris, düşmanların saldırılarını cansiperane püskürtüyordu. İssi Kalesi cephesi hattındaki sokaklarda, topçu arabaları Neuilly'ye hareket etmiş, taburlar birbiri ardına oraya gitmişti. Bayraktarlar savaşçıların önünde kızıl bayraklar taşıyorlardı. Bando ara vermeden 'Marseillaise'i ya da Komüncülerin hoşlandığı melodik 'Veda Şarkıları'nı çalıyordu. Omuzlarında Şaspo tüfekleriyle değişik yaşta insanlar, daha bıyıkları terlememiş gençler ve artık savaşta pişmiş sakallı yaşlılar yürüyorlardı. Asker saflarında, yine aynı erkek elbiseleri giymiş hastabakıcılar, onları ayırt eden pazubantları, bellerindeki palaskalara geçirilmiş sefer tasları ve mataralarıyla gayretle yürüyorlardı. Evde kalacakları kimseleri olmayan

çocuklar anneleriyle birlikte, hoplaya zıplaya, onların kaputlarından tutarak yürüyorlardı.

***

Gizemli bir Rus olan Dmitriyeva adı efsanelerle süslenmişti. Kimileri onu, ünlü Claire Lacombe gibi mükemmel ve korkusuz bir aktris; kimileri tıpkı ünlü Théroigne de Méricourt gibi 1789'da Versailles Krallığı zamanında Sans-Culotte halkını harekete geçiren, halkın içinden gelmiş ünlü hafifmeşrep bir kadın; kimileri de gizemli doğulu bir kraliçe sanıyordu. Kimse onun geçmişini ve gerçek adını bilmiyordu. Her yere gidiyordu: Kâh Paris'in sevgilisi Louise Michel ile halk okullarının açılmasına dönük oturumlarda; kâh barikatlarda çarpışmış ve korkak tavır takınan sevgilisini öldürmüş ele avuca sığmaz Adelaide Valentin ile birlikte kulübün kürsüsünde, kâh hemşire olarak savaş meydanlarında, kâh devrimci kadın müfrezelerinin komutanı olarak her işe el atıyordu. Yaralı olduğu durumda bile bu Rus komüncü görev yerini terk etmemişti.

Belindeki geniş deri kemerinde asılı revolveri ile ve uzun çuha elbisesi içinde daha bir endamlı görünüyordu Dmitriyeva. Kışlık beyaz atkısı ve Troll işi kırmızı fötr şapkası Paris Komünarlarının yirmi yaşındaki liderinin romantik görünümünü tamamlıyordu.

24 Nisan 1871'de Dmitriyeva Londra'daki Marx'a ve Enternasyonal Genel Konseyi'ne yazdığı mektupta şunları belirtiyordu.

"Postayla mektup göndermek olanaksız, tüm bağlantı hatları kesildi, her şey Versailles'lıların eline geçiyor. Daha yeni Komün'e seçilen ve kendisini iyi hisseden Serraillier, Saint-Denis'e yedi mektup gönderdi, fakat galiba mektuplar Londra'ya ulaşmadı. Paris halkı (elbette belli kesimi) kahramanca çarpışıyor, fakat biz bu denli izole edileceğimizi hiçbir zaman düşünmemiştik. Buna rağmen mevzimizi koruyoruz. Dombrovski iyi dövüşüyor ve Paris gerçekten de devrime kilitlendi. Siz de biliyorsunuz ki ben kötümserim ve her şeyi olumsuz görüyorum, bu nedenle önümüzdeki günlerde barikatlarda ölmeye dahi kendimi hazırladım. Genel bir saldırı beklemiyoruz, şahsen ben her şeyin rastlantılara bağlı olduğunu düşünüyorum.

“Çok hastayım, bronşit ve sıtmam var. Çok çalışıyoruz, Parisli tüm kadınları ayağa kaldırıyoruz. Tüm semtlerde, belediye binasında dahi, kadın komiteleri, bunun da dışında Merkez Komitesi kurduk. Her şey, Paris’in savunulması için kadınlar birliği kurmak ve yaralılara yardım için yapılıyor. Hükümetle bağlantı kuruyoruz ve umarım, her şey yoluna girecek. Fakat, o kadar zaman yitirildi ve buna o kadar çok emek verdim ki. Her akşam konuşma yapmak, çok fazla yazı yazmak gerekiyor ve hastalığım gitgide ilerliyor. Komün zafere ulaşırsa, örgütümüz siyasal örgütten toplumsal bir örgüte dönüşecek ve Enternasyonal’in şubesini kuracağız. Bu düşünce büyük bir başarı sağlıyor. Genelde, Almanya dahil, tüm ülkelerin toplumsal bir devrimin eşiğinde bulunduğunu kanıtlamak amacıyla yürüttüğüm Enternasyonal propaganda kadınlar tarafından çok olumlu karşılanıyor. Kötü olan şu ki, hastayım ve yerimi alacak kimse yok.

“Komün’ün işleri iyi gidiyor, fakat başlangıçta çok hata yapıldı. Bizim tüm antipropagandamıza karşın bir süre önce Cluseret seçildi. Şimdi Malon, beni dinlemediği için saçlarını yoluyor.

“Köylülere manifestoyu zamanında okumadık, bana öyle geliyor ki, benim ve Jaklard’ın ısrarlarımıza karşın, manifesto aslında hiç hazırlanmamıştı. Merkez Komitesi yetkililerini zamanında kullanmadı, partiyi zayıf düşüren pek çok olay oldu. Ama, o zamandan itibaren örgüt güçlendi. Bana göre, mümkün olan her şey yapılıyor. Bu konuda her şeyi ayrıntılı olarak anlatamam, çünkü Bay Thiers’in güzel gözlerinin bu mektuba ilişmesinden korkuyorum. Ne de olsa bu satırları size iletecek olan, bana Utin’den haber getiren Baselli redaktörün Londra’ya sağlıkla ulaşıp ulaşmayacağı hâlâ soru işareti.

“Beş parasızım. Eğer benim paralarım elinize geçtiyse, onları birileriyle göndermeye çalışın, ama postayla asla, çünkü paralar bana ulaşmaz. Nasılsınız? Çok az olan boş zamanlarımda hep sizi anımsıyorum. Jenny neler yapıyor?

“Eğer Paris’teki durum bu denli kritik olmasaydı, Jenny’nin burada olmasını isterdim, burada yapılacak o denli çok iş var ki!”

Bu mektup Modena Villas’dakileri o denli etkilemişti ki; 10 Mayıs’ta, Komün’ün ilk günlerinden itibaren Kıta Avrupasına gitmeye can atan Marx’ın iki kızı Jennychen ve Eleanor Fransa’ya gittiler.

***

1871 Mayısında halkın mukavemeti sarsıldı. Kanlı çarpışmalar oluyordu. Parisli proleterler birer yiğitlik anıtı gibiydiler ve kahramanca ölüyorlardı. Meydanlar, avlular, kaldırımlar ceset doluydu. Seine nehrinin suyu, dökülen insan kanından dolayı kırmızı akıyordu. O sıralar ağır hasta olan Marx, Engels ile birlikte Fransız emekçilerinin mücadelesinin her aşamasını kesintisiz izliyordu.

Her ikisi de düşmanların kuşatması altında bulunan kentle bağlantılarını, işleri nedeniyle tehlikeyi göze alıp yaşamını riske ederek Londra'dan Paris'e devamlı gidip gelen bir tüccar aracılığıyla sürdürüyorlardı.

Komün, halk için çok şeyler yapmayı başarmıştı. Halkın, emekçilerin devlet yönetimine katılmasına olanak sağlamış, sekiz saatlik iş gününe ilişkin karar almış, genel parasız öğrenim ilkesini ilan etmiş, işçi kooperatif birlikleri kurmuş, evlilik dışı doğan çocuklara eşit haklar tanımış, hem erkeklerin hem de kadınların ücretlerini artırmıştı.

Fakat Komün ve Merkez Komitesi kendi saflıkları yüzünden zayıf düşmüştü. Mutlu insan savunmasızdır bazen. Başkentin emekçileri mutluluk sarhoşuydular, renkli umutlar ve mükemmel niyetlerle doluydular. Daha çok insanı mutlu etmek isterken Komüncüler, özellikle bu nedenle çok sayıda düşmanın kendilerine diş bilediğini unutuyorlardı. Kan akmasına meydan vermemek için Komün iç savaşı ilk başlatan olmak istemiyordu. Diğer hatalarıyla birlikte bağışlanmaz hatalarından biri de tüm düzenli askeri birliklerin başkentten Versailles'a gitmesine karşı konulmamasıydı.

Büyük bir ilham dalgasının tutsağı olduklarından, yoksulluklarını ve kendilerine çevrilmiş top namlularını fark etmeksizin Parisli emekçiler, zanaatkârlar ve aydınlar o güne kadar görülmemiş bir toplumsal ilişki biçimi yarattılar. Çocuklar ve büyükler için ücretsiz okullar, kurslar, kreşler, hastaneler, kulüpler açtılar, kiliseyi devletten ayırdılar. Komün işçi sınıfının hükümeti olmuştu. Emeğin tam kurtuluşu ancak Komün'le gerçekleşmişti. Ne yazık ki, Komün'de tek vücut olabilecek öncü bir işçi partisi yoktu. Proudhon'cular, anarşistler, yeni Jakobenler, Blanqui'ciler, Mason localarının üyeleri Komün'ün faaliyetlerinde kargaşa ve anlaşmazlıklar yaratıyorlardı.

Zamanında Versailles’a saldırı düzenlememekle Komün askerleri karşıdevrimcilere geniş çaplı bir saldırıya hazırlanma fırsatı vermişti. Bismarck, Thiers’e çoğunlukla köylülerden oluşan yüz bin Fransız tutsağı vermiş ve bunlar hemen Paris’e salınmıştı. Böylece kent içinde barikatlarda ölümüne bir çarpışma başlamış ve Versailles’cılar 22 Mayıs’ta Paris’e girmişlerdi. O saatten itibaren toplar susmak bilmemiş, yangın alevlerinin ardı arkası kesilmemişti.

Gerçek özgürlüğü öz kaynağından içmiş ve yüce umutlarını zenginleştirmiş olanlar hiç tereddütsüz Komün’ü savunmak için kendilerini ortaya atmışlardı. Paris’in barikatları böyle günlerde halka hizmet mutluluğuna ermiş olanları bir araya getirmişti. Parisliler’le birlikte Komün’ü savunanlar arasında isyancı Polonyalı subaylar Wròblewski, Dombrovski, Rus Piyotr Lavrov, Dmitriyeva Korvin-Krukovskaya, Macar Leo Frankel ve değişik uluslardan pek çok kişi vardı. Bunlar toplam bin kişiydi.

Kadınlar ve yeni yetmeler, erkeklerle yan yana çarpışıyorlardı. Komünsüz yaşamın onlar için hiçbir anlamı yoktu, tıpkı güneşsiz var olunamayacağı gibi. Komün onlar için hem anne hem çocuktu. Onları suçsuz yere, insanlara mutluluğu getiren iyiliğin yaratıcısı oldukları için cezalandırıyorlardı. Ve insan utanılacak hiçbir şey yapmadığı halde öleceğini biliyorsa, yüreklendirici bir acıma duygusu olarak yüce ruhsal bilinç onu kuşatır ve insan bu denli ağır cinayetlerin işlendiği bir dünyada yaşamak istemez, ölüm, tam bir özgürlüğü müjdeleyen arzulanan bir dost olur. Vicdan, zenginliğini henüz yitirmemiştir. Bu zenginlik insanı korkudan uzak kılar.

Komün yenilgiye mahkûmdu. Kısa süreli iktidarı döneminde neredeyse el yordamıyla, insanlık tarihinde ilk kez yeni bir devlet biçimini, proletarya diktatörlüğünü gerçekleştirmeye çalışmış, asalak, bürokratik polis devletini yıkmıştı. Ama yazgısı kan kaybetmek ve yok olmaktı. Bir toplumsal devrimin zaferi için ülke henüz hazır değildi. Komüncüler köylülerin sempatisini kazanmayı başaramamışlardı, iç ve dış düşmanlar tarafından çembere alınmışlardı. Yeryüzünün tüm zengin sınıfları onlara karşıydı. Komün bozkırdaki bir ateş gibi yanıyordu.

Tüm yakınlarıyla birlikte derin bir acı içinde olan Marx’ın karısı, ölüme mahkûm olan Komüncülerin bu trajik hummalı mücadele günlerinde kızları

Fransa’ya gittikten sonra Kugelmann’a şunları yazıyordu:

“Değerli doktor!.. Fransa’daki olaylar yüzünden eşimin, kızlarımın ve benim ne kadar acı çektiğimizi tasavvur edemezsiniz. Başlangıçta o korkunç savaş, ardından ondan daha korkunç olan Paris’in ikinci kez kuşatılması. Cesurlar cesuru Flourens’ın ölümü ve şimdi en eski ve en iyi arkadaşlarımızın katıldığı amansız mücadele bizi derinden sarstı. Yetersiz askeri komuta, ‘askeri’ olan her şeye doğal olarak güvensizlik, gazetecilerin, boş laf ebelerinin taciz edici müdahalesi. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak anlaşmazlıklar, kararsızlık ve çelişkili hareketler; bu denli genç ve yürekli bir hareket içinde kaçınılmaz olan tüm felaketler, galiba, özveriye yatkın, sağlam, bilinçli emekçiler baz alınarak aşılabilirdi, fakat şimdi, öyle düşünüyorum ki tüm umutlar yitirildi; çünkü kendisine Alman parası ile ödeme yapılmasında direten Bismarck, her biri alçakça cinayetlerin sembolü haline gelmiş ‘düzen takımı’ndan olan Fransız düzenbazlara yalnızca savaş tutsaklarını değil, tüm tesisleri iade ediyor. Biz ikinci bir haziran kırımıyla karşı karşıyayız. Marx Enternasyonal için manifestosunu bitirir bitirmez size yazacaktır.

Sizin, Jenny Marx”

Marx ve Engels Paris’in Prusya ordusu tarafından kuşatılması sırasında, başkentin devrimci işçilerinin beklenmedik ayaklanmasından çekinmiş olmalarına karşın, kentin yabancı işgalciler tarafından kuşatılması koşullarında yenilginin kaçınılmazlığını haklı olarak öngörerek devrim başlar başlamaz Paris Komünü’nü kendilerine yakın bir dava, Enternasyonal’in manevi evladı olarak gördüler.

Marx kendisine özgü bir tutkuyla Komün’ün mücadelesine dahil olmuştu. Değişik ülkelerin işçi hareketi önderlerine, onların dikkatini Komün’ün tarihsel önemine çeken yüzlerce mektup yazdı. Ve Paris’te kuşatılanlarla bağlantı kurmak için olanaklı olan her şeyi yaptı. Fransa’daki olayların gelişimini gerilim içinde takip ediyordu ve Parisli emekçilerin kahramanlığını takdir ediyordu:

“Parislilerdeki bu ne esneklik, bu ne tarihsel inisiyatif ve ne özveri yeteneğidir! Dış düşmanlardan çok içeriden gelen ihanetten kaynaklanan altı aylık açlık ve yıkımdan sonra, Prusyalıların süngüleri altında, sanki onlar Paris kapılarına dayanmamış gibi, başkaldırıyorlar! Tarih bu

kahramanlığın bir örneğini daha görmemiştir! Eğer yenilirlerse, bunun suçlusu onların yücegönüllülüğünden başkası olmayacaktır. Vinoy ve ardından Paris ulusal ordusunun gerici kesiminin Paris'ten kaçtığı an derhal Versailles'a gitmek gerekirdi. Vicdani kaygılar yüzünden fırsat kaçırılmış. Sanki o soysuz Thiers kendi girişimleriyle Paris'i silahsızlandırmaya başlamamış gibi *iç savaşı başlatmak* istemediler. Sonuç ne olursa olsun, şimdiki Paris ayaklanması eski toplumun kurtları, domuzları ve kahpe köpekleri tarafından bastırılsa dahi, partimizin Haziran'daki Paris ayaklanmasından bu yana en şanlı kahramanlığıdır. Kışla, kilise, askeri okullar, hepsinden daha çok da, küçük burjuva zihniyeti kokusu sinmiş, nuh nebiden kalma yapmacıklarıyla birlikte Alman Prusya Kutsal Roma İmparatorluğu'nun uşaklarını varsınlar gökyüzüne hücum etmeye kalkışmış bu Parislilerle kıyaslasınlar."

Paris'teki Enternasyonal üyeleri Komün'ün en canlı savaşçılarıydı. Blanqui'ciler ve Proudhon'cuların bir kısmı kendilerini Enternasyonal taraftarı saymıyorlardı. Ancak, onlar dahi Parisli işçilerin barikatlarında ölümüne çarpışıyorlardı. Tüm gerici basın, Fransa'daki iç savaşın Genel Konsey'in iradesiyle patlak verdiğini bildiriyordu. Paris Komünü'nün doğması, burjuvazi tarafından Marx ve dava arkadaşlarının düşüncelerinin yaşama geçirilmesi olarak görülüyordu. Enternasyonal, Parisli emekçileri başkaldırıya çağırmamış olmasına karşın, Marx Paris Komünü'nü Enternasyonal'in canından bir parça olarak görüyordu. Paris'teki Enternasyonalciler'le ilişkilerini sürdürüyor ve verili durumun olanaklı kıldığı ölçüde öğütleriyle onlara mümkün olan her yardımı yapıyordu.

Mart ayının tam sonunda Paris Komünü Konsey üyesi Leo Frankel, Marx'a şunları yazıyordu:

"Eğer sosyal ilişkilerin köklü olarak yeniden yapılanmasını sağlayabilirsek, 18 Mart devrimi tarihte bugüne kadar yapılan tüm devrimlerin en verimlisi olacaktır ve aynı zamanda toplumsal alanda ulaşılması gereken bir şey kalmayacağı için, gelecekteki tüm devrimlerin nedenlerini ortadan kaldıracaktır.

"Bu bağlamda sizin yaşama geçirilmesi gereken sosyal reformlara ilişkin düşünceniz komisyonumuzun üyeleri için son derece değerli olacaktır.

“Çok saygıdeğer yurttaş, sizden büyük davamızın çıkarları için mümkün olduğunca acil yanıt vermenizi rica ederim. Israrlı oluşumu bağışlayın, ama öncelikle toplumsal bir cumhuriyetin temelini atmak gerektiği için acele etmek gerekiyor.”

Marx mektuba hemen yanıt verdi.

Bir süre sonra Frankel, Marx’a yeniden başvurdu:

“Eğer öğütlerinizle bana yardımcı olursanız çok mutlu olacağım, çünkü şimdi, denebilir ki, yalnızım ve Toplumsal Çalışmalar Departmanı’nda yapmak istediğim tüm reformların sorumluluğunu taşıyorum. Son mektubunuzun birkaç satırından sizin tüm halklara, tüm emekçilere ve özellikle de Almanlar’a, Paris Komünü’nün eski Alman topluluğuyla ortak hiçbir yönü olmadığını açıklamak için mümkün olan her şeyi yapacağınız sonucu ortaya çıkıyor. Siz bununla her halükârda davamıza büyük bir hizmet vereceksiniz.”

Marx’ın Leo Frankel ve Komün’ün diğer üyeleriyle yazışması, çarpışmaların en trajik günlerinde dahi kesilmiyordu. Ancak, buyurganlık Marx’a yabancı olduğundan, Paris olaylarının katılanlarına doğrudan direktif vermenin olanaksız olduğunu kabul ediyordu.

Paris Komünü’nün ilanının ilk günlerinden itibaren Marx onun etkinliklerine ilişkin tüm bilgileri titizlikle topluyor ve inceliyordu; bunlar Fransız, İngiliz ve Alman gazetelerinin haberleri, Paris’ten gelen mektuplardaki bilgiler, Thiers Hükümeti’nin üyelerine ilişkin belgelerdi. 18 Nisan 1871’deki Genel Konsey oturumunda Marx tüm Enternasyonal üyelerine ‘Fransa’daki Savaşın Genel Eğilimi’ konulu bir bildiri gönderme önerisinde bulundu. Bir ay boyunca bu belge üzerinde çalıştı. Başlangıçta ‘Fransa’da İç Savaş’ın ilk ve ikinci taslağını yazdı, ardından çağrının sonuç metnini kaleme aldı.

Mayıs ayında Komün’ün iki yöneticisi Frankel ve Varlin’e, her zaman olduğu gibi, güvenilir Alman tüccarı aracılığıyla çok önemli bir mektup gönderdi. Paris’e, kuşatılmış bu kente sızmak büyük bir tehlike anlamına geldiği için, önemli bilgileri sözlü olarak iletmeye çaba gösteriyordu. Bu kez, konu olağanüstü önem taşıdığından, mektup yazması gerekti.

“Bana göre, Komün önemsiz ayrıntılara ve kişisel hesaplaşmalara çok fazla zaman harcıyor. Anlaşılan, emekçilerin etkisinin yanında diğer etkiler de var. Ancak, yitirilen zamanı telafi edebilseydiniz, bunun önemi kalmayabilirdi.

“Paris dışında, İngiltere’de ve diğer ülkelerde gerekenleri yapmak için mutlaka acele etmelisiniz. Prusyalılar kaleciklerini Versailles’lıların eline vermezler, fakat nihai barış anlaşması (26 Mayıs) imzalandıktan sonra hükümetin Paris’i kendi jandarmalarıyla kuşatmasına yardım edeceklerdir.

“Thiers ve şürekası, Pouyer-Quertier’de imzalanan antlaşmalarında, sizin de bildiğiniz gibi, yüksek miktarda bir rüşveti şart koştuklarından Bismarck tarafından önerilen Alman bankalarının yardımını reddettiler; yoksa rüşvetten mahrum kalırlardı. *Onların* anlaşmasının gerçekleştirilmesinin ön koşulu, Paris’in fethedilmesi olduğundan, Bismarck’tan ilk taksitin Paris alınıncaya kadar ertelenmesini rica ettiler; Bismarck bunu kabul etti. Prusya da bu paralara çok ihtiyaç duyduğundan, Versailles’lılara, Paris’in alınması sürecini hızlandırmak için mümkün olan tüm kolaylıkları sağlayacaktır. Bu nedenle, tetikte olun!”

Bismarck’ın Versailles’lı hainlerle yaptığı görüşmeler ve anlaşmalar konusundaki bu çok gizli bilgileri Karl Marx’a Johnnes Miquel veriyordu.

“Ben bilgileri, yöneticisi olduğum gizli örgütün daha önce üyesi olan (1848’den 1853’e kadar) Bismarck’ın sağ kolu bir insandan aldım,” diye yazıyordu Marx, Paris Komünü günlerine ilişkin. “Bu insan, bana Almanya’dan, Almanya hakkında gönderdiği raporların hâlâ bende olduğunu biliyor. O tümüyle benim alçakgönüllülüğüme bağlı. Onun, bana iyi niyetini gösterme çabaları da bundan kaynaklanıyor. Bu, size de söylediğim gibi, eğer bu yıl Hannover’e Kogelmann’ı ziyarete bir daha gidersem, Bismarck’ın beni tutuklamaya karar verdiği konusunda beni uyaran insanın ta kendisi.

“Eğer Komün benim uyarılarımı dinleseydi! Ben Komün üyelerine Montmartre’nın kuzeyini, Prusya tarafını güçlendirmelerini önerdim, onların bunu yapmak için hâlâ zamanları vardı; onları aksi takdirde tuzağa düşecekleri konusunda uyardım; onlar için Pyat, Grousset ve Vèsinier’nin iç yüzünü dışa vurdum; onlardan, Komün düşmanlarının insanlık dışı hareketlerini belli bir düzeye kadar frenleyebilecek olan ulusal savunma

hükümeti üyelerini gözden düşürebilecek tüm belgeleri derhal Londra'ya göndermelerini istedim; böylece Versailles'lıların planı kısmen suya düşebilirdi."

Paris Komünü'nün varoluşunun ilk gününden itibaren emekçiler ve Ulusal Ordu Merkez Komitesi yeni bir iktidarın kurulmasına teorik olarak hazır değillerdi, onlar savaşın gidişine göre halkı baskı altında tutmak için hizmet veren eski devlet mekanizmasını yıkıp yeni tip bir devlet kurma zorunluluğuyla karşı karşıya kalmışlardı. Bu tarihsel davayı Paris proletaryası, başlamış olan iç savaşın ilk anından itibaren gerçekleştirmişti. Proleterya yeni bir devletin temellerini atarak burjuva iktidarının tüm kurumlarını –bakanlıklar, ordu, polis– yok etmişti.

Komün üyelerinin çoğunluğu ya emekçilerden ya da onlarca kabul edilmiş temsilcilerden oluşuyordu. Komün'de proleterler, –sosyalistler, Enternasyonalciler– ve ilk Enternasyonal şubesinin otuzdan fazla üyesi ve onların yanı sıra çok farklı fraksiyonlara mensup insanlar da vardı. Paris Komünü'nün yurtsever burjuva cumhuriyetçilerinden olan rastlantısal üyeleri, proleter özü belirginleşir belirginleşmez Komün'den ayrıldılar.

Parti anlamında Paris Komünü homojen değildi. 'Azınlık' ve 'çoğunluk' diye bölünmüştü. Siyasal mücadelenin ve proletarya diktatörlüğünün gerekliliğini yadsıyan sağcı Proudhon'cular ve siyasal mücadeleyi benimseyen ve üretim araçlarının toplumsal mülkiyetinden yana olan solcu kolektivist-Proudhon'cular 'azınlık' içinde yer alıyorlardı. 'Çoğunluk'sa, 'Yeni Jakobenler' denen küçük mülkiyetten ve büyük sermayenin sınırlandırılmasından yana olan küçük burjuva demokratlarından; sosyal ekonomik yeniden yapılanmanın önemini anlamayan ve küçük bir devrimci grubun devrimci diktatörlüğünü savunan küçük burjuva demokratlarından oluşuyordu. Tüm siyasal konularda 'çoğunluk' ve 'azınlık' arasında, azınlığın dağılma noktasına geldiği Mayıs ayında doruğa ulaşan şiddetli bir mücadele sürüyordu. Sosyalist proleterler bu mücadelede, Komün'ün namusuna yakışır bir şekilde, üstünlüğü elde ettiler. Komün asamblesi aracılığıyla, tarihe geçen bir dizi ekonomik ve toplumsal önlemler aldılar. Marx'ın da işaret ettiği gibi, Komün'ün en büyük toplumsal etkinliği ve varoluş nedeni çalışmalarıydı. Onun sözlerine göre, Komün işçi sınıfının hükümetiydi.

Paris Komünü öncelikle, halka baskı yapmak için var olan kurumlarda değişiklikler yaptı. Komün, halkın çıkarları aleyhine azınlığın önceliklerini savunan devlet iktidarının ortadan kaldırılması yoluyla işçiler ve tüm emekçilerin ulusal birliğini korumaya çaba gösteriyordu. Devrim sürecinde bozulmuş olan eski burjuva örgütü yerine yenisi kurulmuştu. Paris Komünü'nün devleti inşası sonucunda proletarya demokrasisinin temelleri atılmıştı. Paris Komünü'nün tüm işleri yönetmesi için on ayrı komisyon kurulmuştu: Bunlar; yürütme, askeri, dış ilişkiler, adalet, maliye, içişleri ve güvenlik, çalışma, eğitim, gıda, sosyal hizmet komisyonlarıydı. Komisyonların ve 20 Nisan'dan itibaren onların yerini alan delegasyonların başında Paris Komünü tarafından seçilen yöneticiler vardı. Cephede işlerin kötüleşmesinden dolayı 1 Mayıs'ta Paris Komünü Asamblesi geniş yetkilerle donatılmış olan Toplumsal Kurtuluş Komitesi'ni kurdu.

Proletarya siyasal iktidarı, proletarya için, üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin ve emekçilerin kapitalistler tarafından sömürülmesine dayanan toplumsal sistemin yıkılması için araç olmuştu. Paris Komünü, kurulduğundan bu yana geçen 72 gün içinde emekçilerin, ayrıca memurların da emeklerinin korunması yönünde bir dizi kararname yayımladı, fırınlarda gece çalışmayı yasakladı, ceza sistemini yasakladı, sahipleri tarafından terk edilmiş ya da çalışmaları durdurulmuş fabrikaları, imalathaneleri, atölyeleri tespit ederek üretimin yeniden başlatılması için işçi birliklerine devretti; söz konusu kuruluşların eski sahiplerine aracı komisyonlarla tespit edilen miktarda tazminat alma hakkı verdi. Devlet ve işçi kontrolü sistemi oluşturuldu.

Komüncüler Fransız köylülerini kendi yanlarına çekmeye çalıştılar ama hem azınlığın hem de çoğunluğun işçi-köylü birliğinin önemini kavrayamaması ve diğer bir dizi nedenden dolayı bunu başaramadılar.

Daha başlangıçta hatalı savunma taktiği uygulayan Paris Komünü devamında da Thiers'in başkanlık ettiği karşıdevrimci güçlerin yenilgiye uğratılması için olanaklarını kullanamadı. Versailles'lılarla ilk silahlı çarpışma 2 Nisan'da başlamış olmasına karşın, proletarya iktidarı, savaş hazırlığına çok az önem verdi. Paris Komünü'nün silahlı kuvvetleri iyi organize edilememişti, Paris'teki depolarda 285 bin hiç kullanılmamış tüfek varken onlar yeterli miktarda silaha sahip değillerdi.

***

Mayıs, Paris Komünü’nün can çekişme sürecini beraberinde getirmişti.

İnsanlarda umutsuzluk farklı farklı başgösterebilir. Bazen bu umutsuzluk iradeye ket vurabilir, düşünceleri karmaşıklaştırır, korku ve cesaretsizliği getirir, düşünememeye iter, kurtuluş arayışı için koşuşturmaya zorlar, insanı yakınlarından yoksun bırakır, solucanlar gibi yerlerde süründürür. Bir de insanı taş gibi hareketsiz kılan ve üzen, ağlamaklı, miskin, acınası kılan bir umutsuzluk vardır. Komüncülerin umutsuzluğu ise eyleme geçiren ve gururlandıran türdendi. Bu umutsuzluk kahramanlar yaratıyordu. O andan itibaren ölüm artık korkutmuyordu onları. Eğer Komüncü olarak yaşamak olanaksızsa, geriye dövüşerek ölmek kalıyordu.

Parisli proleterler eşsiz mücadelecilikleriyle yaşayıp bu mücadele uğruna saygı uyandıracak kadar özveriyle ölebilmeyi sanat haline getirmişlerdi. Seksen yıl boyunca devrim barikatlarında defalarca çarpışmışlardı. Onların özgürlük için inatçı mücadelelerini içeren çok değerli efsaneler kuşaktan kuşağa aktarılmıştı. Komüncülerin babaları ve dedeleri ölüme aldırmaksızın anavatan topraklarını kendi kanlarıyla sulamışlardı. Ölmüşler ama yenilmemişlerdi. Onların öcünü almak için yeni militan orduları savaşa kalkışmışlardı. Düşünceleri uğruna ölmeye hazır olanların gücünü anlatabilmek mümkün değildir. Onlar yenilgi nedir bilmezler. Düşünceden ödün verme, ihanet ve alçaklığın pek çok türü yokoluş karşısındaki korkudan doğmuştur. Komüncüler tüm bunlardan uzaktılar.

Catherine, Wròblewski’nin komuta ettiği ve güney cephesine konuşlanmış olan ikinci orduya bağlı 101. taburun hastabakıcısıydı. Altın saçlı terzi, Vareni caddesindeki dikiş atölyesinden ayrılıp kendini Komün davasına adadığından bu yana onun karakteri belirgin şekilde değişmişti. İnsanlardan ürkmüyor ve içine kapanmıyordu artık. Yapmacık dışa dönük tavırlarıyla sıkılganlığını gizlemeye çalışıyor, fakat tanımadığı biri kendisine baktığında yanaklarının kızarmasına engel olamıyordu. Catherine, Walery Wròblewski’yi seviyordu. Yaralılara sargı yaptığı sırada, Wròblewski nin hastaneyi denetlemeye geldiğini görür görmez, küçük bir kız gibi tepeden tırnağa kızarıyor ve hemen onu karşılamaya koşuyordu.

Komün’ün en iyi, çalışkan ve sadık subaylarından biri olan Wròblewski, askeri bilgi bakımından Petersburg Askeri Lisesi’nde, ardından askeri

okulda okumuş, oradan da parlak bir başarıyla bitirdiği Genelkurmay Akademisi'ne mülazım subay olarak gönderilmiş yurttaşı, ordu komutanı Yaroslov Dombrovski'den sonra geliyordu. Dombrovski Paris Komünü'ne katılan birkaç yüz Polonyalı arasında en önde gelen üst düzey komutandı.

Dombrovski ve Wròblewski'nin Proleter Paris'in savunucuları saflarına katılması, onların yurttaşları üzerinde büyük bir etki yapmıştı. Özellikle Uluslararası İşçiler Birliği'nin Paris kanadına yakın olan 'Demokratik Birlik'ten ve Polonya sol illegal Askeri Grubu olan 'Askeri Komplo Birliği'nden altı yüz civarında Polonyalı sürgün Komüncülere katıldı. Walery Wròblewski kendisine bağlı az sayıda silahlı kuvvetlerle birlikte kahramanca yararlılığıyla üne kavuştu. Korkusuzluğu ve çabalarıyla askerlerini esinlendirmeyi ve onlara örnek olmayı başardı. Tehlike anlarında onun kendisine hakim oluşu, yaratıcı zekası ve dayanıklılığı çevresinde hipnotizma etkisi yapıyor ve onlara kendine güven, cesaret aşılıyordu.

Wròblewski generalliğe terfi ettiğinde bu yüksek makama uygun maaşı kesinlikle reddetti ve yalnızca bir at aldı. Çocukluğundan beri çok iyi bir biniciydi.

"General'in yeri, askerinin yanıdır," diyen Wròblevski, bir asker gibi yaşıyordu. Parisli emekçilerin federeciler olarak adlandırdığı ulusal orducular Polonyalı devrimcinin bu özelliklerine büyük bir saygı gösteriyorlardı. Onların içtenlikle sevdiği bir insandı ve onlar üzerinde büyük bir etkisi vardı.

Wròblewski'nin 101. taburu korkusuzluğu ve savaş yeteneğiyle ünlenmişti. Taburun kurulduğu ilk günden itibaren Catherine Stock, hastabakıcı ve asker olarak orada çalışıyordu. Aralıksız hareket halinde olduğundan yıpranmış askeri üniforması içinde güçlükle tanınıyordu. Babasının kaputunu giymiş ergen yaşta bir çocuk gibi görünüyordu. Örmekle uğraşmamak için saçlarını kısa kestirmişti. Deniz kumu rengi saçlarının bukleleri yana yatık gri şapkasının altından omuzlarına düşüyordu.

Oldukça sıcak ve etrafa hoş kokuların yayıldığı mayıs günlerinden birinde Versailles'lılar Vanv cephesini yarmayı başararak Vanv'a girdiler. Gece geç saatlerde Wròblewski takviye güçlerle birlikte 101. tabura geldi. Onun komutasındaki askerler göğüs göğüse çarpışmalar sonucu Versailles'lıları

Vanv’dan çıkarttılar. Çarpışmalarda Catherine hafif yaralanmıştı ve birlikten ayrılmayı kesinlikle reddediyordu. Kimse onu bu denli öfkeli görmemişti.

“Şu akıllılara bakın, beni taburdan kovuyorlar. Benimki gibi bir sıyrık yüzünden herkes cepheyi terk etseydi, Thiers Paris’i çoktan ele geçirmişti. Eğer erkekleri çocuk doğurmaya zorlasalardı, acı ve kan kaybının ne demek olduğunu bilirlerdi o zaman.”

“Ama bunu henüz sen de bilmiyorsun.”

“O ne demek, ben kadın değil miyim, evcilik oynamadım mı, çocuk bakmadım mı?”

Birden Catherine boğazının düğümlendiğini ve heyecandan içinin eridiğini hissetti. Daha görmeksizin Wròblewski’nin yaklaşmakta olduğu içine doğmuştu. Wròblewski attan indi ve yumuşak otlar üzerinde ağır ağır yürüyerek genç kızla üç subay arasındaki kavganın olduğu karargâh kapısına geldi. Bu sırada yalnızca Catherine’in sesi geliyordu.

“Evet, ‘bir kadın tek bir sözle üç erkeği öldürebilir,’ derken Balzac’ın haklı olduğu açık,” diyordu Wròblewski şaşkına dönmüş yoldaşlarını ve öfkeden kudurmuş kolu sargılı hastabakıcıyı neşeyle süzerken. “Sahi, ne oluyor burada?”

“Komutanım, sağ olduğum sürece beni 101. taburdan hiçbir yere göndermemelerini emretmenizi rica ediyorum. Üstelik, ne olursa olsun, ben cepheyi terk etmem.”

“Oo, ama siz yaralı değil misiniz?”

“Bu önemsiz, sağ elim, ayaklarım, gövdem tamamen sağlam, şimdilik askerlere yemek hazırlayabilirim.”

“Ancak...”

Fakat Catherine Wròblewski’nin konuşmasını sürdürmesine fırsat vermiyordu.

“Hiçbir yere, anlıyor musunuz, hiçbir yere gitmem...”

Genç kız bir ara duraksadı, fakat komutan onun “Siz neredeyseniz, ben de oradayım,” diye fısıldadığını duymuştu sanki.

“Vazgeçtim. Bugüne kadar kadınlarla savaşmadım, belki bundan sonra da istemem. Peki öyleyse, yaranız iyileşinceye kadar tabur levazım görevlisine yardım edin.”

Alacakaranlıkta Wròblewski saman ahırında, orada buğday çuvallarını kontrol eden Catherine’i arıyordu. Genç kız onun gelmesine hiç de şaşırmamıştı.

“Size kısa bir süre için gramer dersleri verdiğimde karakterinizi anladığımı düşünmüştüm,” dedi kıza Walery, yumuşak bir ses tonuyla. “Fakat yanılmışım. Gerçeği söylemek gerekirse sizin gibi sessiz bir kızın disipline neden uymadığını tahmin etmekte güçlük çekiyorum. Ben sizi, bir skandaldan kaçınmak için bıraktım. Orduda kadın her zaman gereksizdir. Savaşta ne olacağını önceden kestirmek güçtür, bu nedenle ruhsal güç ve netlik gerekir, siz bunu hiç de anlamadınız.”

“O la la, size göre ben çıtkırıldım bir hanımefendi miyim? Bu taburda böyle bir şeye katlanabilir miydiniz? Düşünün, kaç askeri kurşunların altından aldım, ne kadar yarayı sardım. Çok şeyi öğrendiniz, ama en önemli olanı anlayamadınız.”

“Neyi?”

“Aşkı.”

“Sus, Catherine. Zamanı değil. Tüm bunları zaferden sonra bulacaksınız.”

“Fakat gönül zaman ve mekan tanımıyor, o sizi seviyor.”

“Canım, beklemek zorundayız,” diye direndi Wròblewski şaşkınlıkla.

“Hayır, hayır, aşk engel değildir. Tersine, mutlu insanlar, yeryüzünün en iyi ve cesur insanlarıdır.”

Akşam olmuştu, Wròblewski ise diken gibi ot yığını üzerinde, yanında uzanmış olan Catherine’in altın sarısı saçlarını okşuyordu.

“Burada her şey ne kadar biçimsiz. Ben seninle ağır ağır yürüyebileceğimiz bir gölün kenarında, çiçeklerle kaplı bir koruda olmak

isterdim.”

“Bizim mutlu olduğumuz her yer güzeldir. Burası harika, çünkü biz birbirimizi seviyoruz,” dedi Catherine, belli belirsiz bir sesle. “Çatı aralığından kara bulutlar görünüyor. Gökyüzünden daha yüce bir şey yok. Ölürken son bakışımı gökyüzüne ayıracağım. Söyle bana, Walery, ölüm nedir ki? Acaba bizim ölümümüzden sonra her şey yine aynı olacak da yalnızca biz mi olmayacağız? Ben olmayacağım. Konuşuyorum, ama söylenen sözlerin anlamını anlamıyorum. Ben nasıl olamam? Jean’la benim anne-babamız vardı. Onlar gittiler. Yoklar artık.”

“Bunu düşünme. Ölüm düşüncesi zayıf düşürüp gevşetiyor insanı; bu söylediklerin de o düşüncenin başlangıcı. Hüzün veren düşünceleri at kafandan. Biz seninle yaşamalı ve Komün’ün zaferini görmeliyiz. Mutluyuz. Eski bir şairin şu dizelerini anımsayalım: ‘Parlasın meşaleler, / Mutluluk yolundayız. Haykırın!’”

“Evet, ben seninle mutluyum, Walery!”

Mayıs ayı ortalarına doğru Paris çevresindeki savunma cephelerinde durum oldukça kötüleşmişti. Liza ve Anna Jaklard hiç ayrılmıyorlardı. Gecelerini ve gündüzlerini sayıları her saat artan yaralılara kurşun yağmuru altında pansuman yaptıkları hastanelerde geçiriyorlardı.

Bu sırada yaşam riskini de göze alarak Anna Vasiliyevna’nın kocasıyla birlikte kız kardeşi Sofya Kovalevskaya da gelmişti. Pansuman odasında karşılaştılar. Binanın üzerinde mermiler vızır vızırdı, durmak bilmeyen gürültüler insanların seslerini bastırıyordu.

“Sargı sarmama yardım et,” dedi Anna, sanki Sofya’nın gelmesine hiç şaşırmamış gibi. Böyle günlerde hiçbir şey şaşkınlık yaratmaz, imkansız dedikleriniz mümkün olur.

Bir süre sonra kız kardeşler beyaz önlükler içinde ağır bir yaralıya pansuman yaparken fısıltıyla konuşuyorlardı. Jaklard’ın karısı kız kardeşinin kuşatılmış şehirden birlikte kaçma ricasını sertçe reddetti. Hiçbir sonuç alamadıkları için endişelenmiş olan Kovalevskaya’lar Berlin’e gittiler.

Liza Krasotski ordu komutanı Yaroslav Dombrovski’den hemen hemen hiç ayrılmayan kocasıyla ender olarak görüşüyordu. Az rastlanır ruhsal güzelliği yüzüne yansımış şövalye tavırlı bu Polonyalı’ya yürekten bağlanmamak elde değildi. Dombrovski her yönüyle çekiciydi. Düşünürlere özgü alnı, esin dolu bir şairi andırır gözleri, ince sakalı ve bıyıklarıyla ön plana çıkan ince yüz hatları rönesans çağının büyük düşünürleri ve yazarlarının tiplerini çağrıştırıyordu.

‘Kanlı hafta’ günlerinde General Dombrovski kurşun yağmuru altında barikatları at sırtında geçiyordu. Onun korkusuzluğunda umutsuzluk gizliydi. Yenilgiyle karşılaşmadan ölümü arıyordu.

Barikatlardan birinde ulusal ordu askeri kıyafeti içinde Louise Michel’i gördü. Bu olağanüstü kızdaki cesareti ve kendine olan hakimiyeti hiçbir şey elinden alamazdı. Çok benzediği Jeanne d’Arc gibi o da tehlikeyi ve kavgayı seviyordu. Ölüm her tarafta kol geziyordu. Tüfeğine sakince yaslanmış Louise ise diğer barikattan gelmiş olan kız arkadaşına sıcak kahve ikram etmişti; bir yandan da neşeyle şakalaşıyorlardı. Dombrovski’yi görür görmez ona selam verecekti, fakat sözleri ağzında kaldı. Başkomutanın yüzü taşıdığı acı ifadeyle kararmıştı.

“Vuruldum,” dedi komutan. Ölümcül bir yara almıştı.

“Hayır!” diye inanmamışlıkla bağırdı ona Komüncü. “Hayır!”

Dombrovski eğildi, ona elini uzattı ve “Yalnızca cumhuriyetin kurtuluşunu düşünün,” diye fısıldadı silah arkadaşlarına, ve sonsuza dek gözlerini kapadı.

Dombrovski’nin ölüm haberi Paris’e yayılır yayılmaz Montmartre’deki toplar sustu. Topçular ve diğer savaşçılar sevgili komutanlarıyla vedalaşmak için görev yerlerini terk etmişlerdi. Komün’ün bu kahramanının naaşını, genelde Komün’ün oturumlarını yaptığı ve tek kusuru olağanüstü cesareti olan muhteşem başkomutanın defalarca ateşli ve ikna edici konuşmalar yaptığı belediye binasının o mavi damasko kaplı odasına getirdiler. Polonyalı Dombrovski anayurdundan uzakta ilk proletarya devrimi uğruna yaşamını vermişti. Dostu Wròblewski gibi o da kendisini tüm dünya emekçilerinin kardeşi ve savunucusu görüyordu.

Dombrovski’nin kızıl bayrağa sarılı naaşını gece meşale ışığı altında, top arabasıyla Pèré-Lachaise mezarlığına götürüyorlardı. Bastille meydanında ulusal ordu askerleri cenaze alayını durdurdular. Ölen kahramanı Temmuz Kolonları’nın dibine koydular ve yürüyüş kolunun çaldığı trampetler eşliğinde generallerinin heybetli alnını dikkatle öperek veda ettiler. İçlerinden hiçbiri gözyaşlarını gizlemiyordu.

Dombrovski’nin ölümü onu oğlu gibi seven yaşlı isyancı Sigizmund Krasotski’yi derinden sarsmıştı. Liza hastanede o denli meşguldü ki bu büyük acıyı kocasıyla paylaşamadı.

Yine aynı saatlerde, değişik caddelerden onlarca cenaze arabası mezarlığa doğru geliyordu. Arabalarda kızıl bayrak ve yas simgesi siyah şeritlerden başka hiçbir süsleme yoktu. Yas pazubantları takan trampetçiler cenaze marşı çalarak önde gidiyorlardı. Arkada ise ölen Komün savunucularının ait olduğu alayın marşı çalıyordu. Ulusal Ordu askerleri tüfeklerinin namlularını yere dikerek yoldaşlarını uğurluyorlardı. Sert hatlı yüzleri ve kıyafetleri barut yanığıyla doluydu, sargılar ise onların taze yaralarının kanıtıydı. Cenaze arabalarının ardından dullar, yetimler, dostlar, Komün temsilcileri ve bölgenin işçi delegeleri ağır adımlarla yürüyorlardı. Tüm bu insanlar devrimin yaşam mücadelesi değil, ölüm mücadelesi anlamına geldiğini daha çocukluklarından bu yana biliyorlardı.

Yine kendileri gibi yoksul olan dedeleri ilk devrim yıllarında, babaları ve anneleri ise 1830 ve 1848 yıllarında çarpışarak ölmüşlerdi. Ve şimdiki savaşçıların çoğu, Paris’in kaldırımlarında Haziran Barikatları savaşçılarının kanlarının aktığı günlerde doğmuşlardı.

Paris’in taşları. Bu taşlar Komün çilekeşlerinin son nefeslerinin tanığıydı, onların kanlarını emdiler ve onlara destek oldular, yatak oldular. Bu sessiz ve soğuk taşlar, ölümün acısını azaltan dayanılmaz gaddarlığın tanıkları oldular. Renksiz ve sessiz duvarlar, taş ocakları, Seine nehrinin kıyıları, bulvar ve caddelerin duvarları, kendileri gibi bahtsızlara acıma ve sevgiyle dolu meçhul kahramanların kanlarıyla yoğrulmuş iç karartıcı devrim anıtları. Bu, Komüncü’nün son ‘kanlı haftası’ydı.

***

Fransa-Prusya Savaşı’na kadar Lafargue karısı ve yeni doğmuş oğlu Etienne’le birlikte Paris’te, Cherchemidi sokağındaki mütevazı bir dairede yaşıyordu. Marx’ın damadı ve kızı Fransa’da Marksizm düşüncesinin yoğun propagandasını yapıyorlardı.

Zayıf, kır saçlı, hatları ince fakat sert, çilekeş görünümlü bir ihtiyar, Laferge’ların üst kattaki dairesine varmak üzere dik merdivenleri derin derin soluyarak çıkmaktaydı. Avurtları çökmüş, bakışları delici, yaşamının büyük bölümünün geçtiği saray hapishanelerinin taş kütlesi gibi sert bu adam, Fransız devrimcilerinin pek çok kuşağının sevgilisi, büyük hümanist Auguste Blanqui idi.

Acılar ve işkenceler bu emektar büyük devrimcinin iradesini kırmamış, ondaki nihai zafere olan inancı yok etmemişti. Sanki hayatı boyunca ihtiyatlı olmak gibi bir şeyi ne görmüş, ne duymuştu. Olağanüstü cesareti ve taşkınlıkları bazen onun dikkatsizce davranmasına neden oluyor ve başarısızlığa götürüyordu. Onlarca yıl hapiste sabırla özgürlüğü bekleyen Blanqui sağduyusunun, stratejik hesaplılığına hiç de uymayan bir tarzda, düşmanları olan Fransız burjuvazisi ve hükümetiyle zamansız kapışmalara girmekten kaçınamamıştı. Onun komplo ve ayaklanmalarda uğradığı yenilgiler birbirini izliyordu. Ve o hep çılgınlık derecesinde cesur, fanatizm derecesinde çelik iradeli ve kendisinden geçercesine özverili olarak kaldı. Devrim mücadelesi onun felaketi olmuştu. Tüm yaşamı boyunca yalnızca tiranlığa karşı değil, gelişmenin nesnel yasalarına karşı da başkaldırıyor, emekçilerin zaferinin belirleyicisi değil, öncüsü olarak doğmuş olmayı kabullenmek istemiyordu. Ve hapishanelerin taş duvarları ve demir kapıları uzun yıllar sürecek şekilde bu inatçı ve savaşçı insanın üzerine kapanıyordu.

Marx’ın, Fransız emekçilerinin beyni ve yüreği olarak nitelendirdiği, taraftarlarının ise devrimci proletarya partisi olarak gördükleri, dayanılmaz işkencelerden geçtiği halde ruhu genç kalmış bu devrimciye Lafargue derin bir saygı duyuyordu.

Blanqui, Uluslararası İşçiler Birliği’nin düşüncelerini paylaşmakla birlikte proletarya diktatörlüğü düşüncesini ve sınıf savaşlarının önemini doğru kavramaktan uzaktı ve toplumsal olguların bilimsel materyalizm ve diyalektikle açıklanmasını kabul etmiyordu.

“Blanqui,” diyordu Engels, “özünde siyasal devrimci; ama o yalnızca duygularıyla, çektiği çilelerden dolayı halka acımasıyla bir sosyalist, fakat ne sosyalizm teorisi, ne de yeniden toplumsal yapılanma için belirli pratik önerileri var.”

Bununla birlikte, Engels, Blanqui’yi Fransa’daki devrimci harekete önderlik etme yeteneğindeki tek insan olarak görüyordu. Bu bileği bükülmez, dürüst, büyük savaşçının yüreği tüm yoksullara, hor görülenlere ve mutsuzlara adanmıştı.

Lafargue, Auguste Blanqui’ye okuması için Marx’ın ‘Felsefenin Sefaleti’ adlı yapıtını vermişti. Bu kurt devrimci ebedi düşmanı olan Proudhon’u yerden yere vuran bu yapıta hayran kalmıştı. Fakat Marksizm’in taktiklerini hiçbir zaman anlamadı ve hep ateşli bir komplocu olarak kaldı.

Proudhon’culardan farklı olarak Blanqui’ciler komünizmin sarsılmaz taraftarlarıydılar. Fakat bu düşünceleri savunurken onlar emekçilere, burjuvaziye karşı zaferi getirecek olan sosyalist düzenin özelliklerini ve ekonomik koşulları net olarak kavrayamıyorlardı. Onlar, insanların düşüncelerinin, bilincinin, iradesi ve cesaretinin toplumsal mücadelede belirleyici bir güç olduğunu savunuyorlardı.

“Eylül burjuva devriminden sonra Auguste Blanqui, Thiers’in başkanlık ettiği ulusal ihanet hükümetini devirmek için Parisli proleterleri iki kez ayaklandırmıştı. Blanqui’ciler bozguna uğramışlar, onların altmış beş yaşındaki önderleri tutuklanmış ve Paris’ten uzaktaki Belle-Ille hapishanesine atılmıştı.

Komün Blanqui’yi hapisten kurtarmaya çabalıyor ve Versailles’lılara onu tutuklu olan başpiskoposlarla değişmeyi öneriyordu. Fakat Thiers görüşmeye yanaşmıyordu. Bu ruhsuz, basiretten yoksun politikacı, serbest bırakılan Blanqui’nin Komün’e yardıma gönderilmiş bir kolorduya eşdeğerde olduğu yanıtını verdi.

Blanqui sekiz yıl daha hapiste yattı. Uğruna çoğu silah arkadaşı ve taraftarının yaşamını verdiği ve gözleri kamaştıracak kadar parlayıp trajik bir şekilde sönen Paris Komünü’nü bir türlü göremedi.

1870 yılı Eylül ayında Lafarque’lar Paris’i terk ederek Bordoeaux’daki akrabalarının yanına geçtiler. Bordo Fransa’nın en önemli sanayi ve ticaret

merkezlerinden birisi olmasına karşın Enternasyonal yerel şubesinin etkisi neredeyse yok gibiydi.

Paul Lafargue derhal Bordoeaux’lu emekçiler arasında çalışmaya koyuldu. Uluslararası İşçiler Birliği’nin dünya görüşünü tanıtan bir gazete kurdu. Paris Komünü’nün ilanından sonra önemli ölçüde yenilenen Enternasyonal’in Bordo şubesi başkent işçilerini desteklemek ve onlara acil yardım yapmaktan yana tavır koydu.

Nisan ayında Paul Lafargue Paris’e geldi ve Komün’ün temsilcileriyle görüştü. Fransa’nın güneydoğusunda ayaklanma başlatması ve böylece çarpışan Parislileri desteklemesi gerekiyordu. Lafargue Bordoeaux’ya döndü. Fakat kendisi ve yoldaşlarının kalkıştığı devrimci çıkış bastırıldı. Yenilgiye rağmen, bu çıkış kentin emekçi halkının Komün’ün ideallerine sempati beslemesini sağladı.

Laura Komüncülere acıyordu. Eğer küçük, hasta çocukları olmasaydı, Paris’e atardı kendisini.

“Buradaki tarlalarda atış talimleri yapıyorum,” diye yazıyordu. “Çünkü bir süre önceki çatışmalarda kadınların nasıl çarpıştığını ve daha neler olabileceğini kimsenin bilmediğini gördüm.”

Mayıs’ta Lafargue’lara Londra’dan Jennychen ve on altı yaşındaki Eleanor geldi. Onlar hemen Bordoeaux’dan Paris’e gitmek niyetindeydiler. Fakat, Komün son günlerini yaşıyordu.

***

Blanche meydanında Louise Michel ve Dmitriyeva komutasında, bundan önce de Batinol’de çarpışan Kadınlar Taburu bir cesaret harikası yaratıyordu. Artık mevzileri korumak olanaksız hale geldiğinde, tabur birkaç yüz metre geriye, Pigal meydanına çekildi ve düşmanla yeniden çarpışmaya başladı, böylece de bu ölümcül savaşa yeni ivmeler kazandırmak ve bir sonraki mevziye geçmek için barikattan barikata geçiyordu.

Versailles’lıların açtıkları gediklere rağmen, Wròblewski ordusu yine eskisi gibi dirençli bir savunma sergiliyordu. Fakat güçler arasında o denli eşitsizlik vardı ki o büyük cesaret dahi zafer kazanmaya yetmiyordu.

Montmartre’ın düşmesinden sonra, arkadaşı Dombrovski’nin öldüğü gün Wròblewski, serinkanlılığını kaybetmemişti, birliklerin komutanlarıyla, komuta ettikleri bölgenin savunma taktiklerini tartışıp belirlemek için kendi karargâhında bir toplantı yapmıştı. İtalyan bölgesi ve onunla sınırı olan bulvarlara takviyeler yapmış ve yedek kuvvetleri Jeanne d’Arc meydanına ve Tersi’ye göndermişti. Wròblewski’nin komutası altında 3 Nisan’dan bu yana çarpışan ve bir kez olsun dinlenmemiş olan efsanevi 101. taburla beraber birkaç tabur daha vardı. 101. taburun topları gece gündüz susmuyordu. Catherine sürekli hareket halinde olan, mevzilerden açık araziye yerleşen, köylerden başkent sokaklarına hareket eden bu yenilmez askeri birlikteki yerini koruyordu.

Paris’in on üçüncü bölgesindeki ve yoksul Muffetar mahallesindeki proleterlerden kurulu bu kahraman tabur 10 kez düşmanları bozguna uğratmış ve düşman silahlarını ele geçirmişti. Barut kokan, lime lime ve toz içindeki elbiseleri, postalları ile kurşunla delik deşik olmuş sancakların altındaki sert mizaçlı federaller unutulmaz izlenimler yaratmışlardı. Onların uzun süreli uykusuzluk ve yorgunluktan yanan gözleri “Ya zafer, ya ölüm!” diyordu adeta.

Gece saat 24’te Versailles’lılar, saldırıyı beklemeden karşı saldırıya geçen Komüncülerin mevzilerinin oldukça yakınlarına sokulmuşlardı. Federaller düşmanı dört kez mevzilerinden uzaklaştırdılar.

Thiers’in askerlerinin saldırısı Seine nehri boyunca genişlemişti. Wròblewski bataryaları Austerlich köprüsü ve Jeanne d’Arc meydanına yerleştirdi. Ve buradan Versailles’lıları yaylım ateşine tutuyordu. Birkaç bin Komüncü onun komutasında otuz altı saat boyunca, zaman zaman saldırıya da geçerek, düşman kolordusunun ataklarını püskürtmüşlerdi. Yorgunluk ve korku nedir bilmeyen Catherine kurşun yağmuru altında yaralıların yardımına koşmuş, onları umutlandırmış, avutmuştu. Bu cesur Komüncü top gürültülerine öyle alışmıştı ki top sesleri ona kıyıya vuran dalgaların şıpırtısı gibi geliyordu. Walery’nin çok yakınında olduğunu bilmesi, ona kendine güven duygusu aşılıyordu. Bu korkunç günlerde bile Catherine alabildiğine mutluydu. Batıl inançlara dayanan korkularla herhangi bir dilekte bulunmamaya ve başarılara gölge düşürmemeye çalışıyor; onu ve Wròblewski’yi yalnızca iyi şeylerin beklediğine inanıyordu.

Catherine’in göğsüne bir kurşun saplandı, yere düşerken kıvılcım saçan, parlak gökyüzünü gördü. Kör edici ışığa dayanamayan gözleri kapandı. Son nefesini vermeden önce “işte ölüm!” diye geçirdi içinden. Catherine küçük bir tepede sanki kızıl bir bayrak üzerinde yatıyordu. Bu, onun kalbinden akan kandı.

Genç tabur hastabakıcısının öldüğünü öğrenen Wròblewski, atını onun kurşuna yakalandığı yere sürdü. Attan indi ve yeni yetme bir kıza benzeyen Catherine’in üzerine eğildi. Kısa kesilmiş, kehribar sarısı, gür saçları sanki güneşin tüm ışınlarını emmiş gibi daha da parlak görünüyordu. Taş kesilmiş beyaz yüzünde hiçbir acı ve hüzün izi yoktu. Tersine tam bir doygunluk, rahatlama ifadesi vardı. Bu, artık başka bir Catherine’di. Wròblewski sevgilisinin hediyesi olan keten mendili çıkardı, soğumuş kanının aktığı yere daldırdı, bir sargıya sardı ve çantasına koydu. Dizleri üzerine çökerek Catherine’in alnını ve sıkıca kapalı dudaklarını öptü. Onu yitirmenin acısı öyle şiddetliydi ki, haykırmamak için kendini zor tuttu.

Müthiş savaş giderek şiddetleniyordu.

***

Komün’ün belediye binasındaki oturumunda Stock Komün savcısının yardımcılarından biriyle tanıştı. Bu tarihsel günlerde ünlü olan Teophile Ferré darmadağınık kuzguni gür saçları, hareketli ince çıkıntılarıyla kocaman bir burnu ve aşağıya bakan geniş kaşlarının belirgin bir şekilde ortaya çıkardığı olgun yüzünü gölgeleyen sakalları olan, kısa boylu biriydi. Parlak siyah gözleri, yaylı gözlüğünün altından çevresine merakla, biraz da güvensizce bakıyordu. Yirmi altı yaşındaydı, ama çok daha yaşlı gösteriyordu ve onda güçlü bir irade ve ölçülü bir duygululuk gözleniyordu.

Ferré zaptedilmez bir Blanqui taraftarı ve Komün üyeleri arasında en ateşli konuşmacıydı. Paris, onun son yüzyılın devrimine yeniden can veren konuşmalarını çoktandır biliyor ve saygı duyuyordu. Marat ve Babeuf, Leba, Boden ve nihayet ünlü sürgün Blanqui halka Ferré’nin ağzıyla sesleniyorlardı. O çileciliği ve devrime fanatizm ölçüsünde bağlılığıyla tanınıyordu. Dürüst olmayanlar, dürüstlüğün ve düşüncelerine büyük bir özveriyle bağlılığın simgesi olan Ferré’den korkuyorlardı. Onun için iktidar hiçbir zaman hedefin kendisi değil, güçlü bir araçtı. Karşıdevrimle ısrarla mücadele ediyor, fakat Komün’ün diğer üyeleri gibi karşıdevrimin gücünü

küçümsediğinden bu mücadeleci yeterince sert değildi ve o da sık sık hoşgörü ve saflık sergiliyordu.

Emekçilerin zaferinin ilk gününden başlayarak ispiyonculuk, ihanet, entrika ve sabotaj ağı Fransa'nın başkentini kuşatmıştı. Bunların yalnızca bir kısmını açığa çıkarıp önlemek mümkün olmuştu. Paris telgraf idaresi kasıtlı olarak yalan haberler yayıyordu; Ulusal Ordu'nun bazı subayları Thiers tarafından satın alınmışlar ve onun direktiflerine göre hareket ediyorlardı. Versailles'ın satın aldığı kişiler, Komüncüler arasında askeri konuları bilenlerin az olmasından yararlanarak önemli komuta görevlerine gelmişlerdi.

Stock'un da davet edildiği belediye binasındaki toplantıda Ferré bir karşıdevrim komplosunun ortaya çıkarıldığını açıklamaktaydı:

"Düşmanlar bize Bartholemeus gecesi hazırladılar," diyordu. "Bizim mevzilerimizden gizlice Federallerin üniforması içinde Versailles askerlerini Paris'e geçirmeyi ve Komüncülere yönelik bir katliam başlatmayı planlamışlar. Birbirlerini tanıyabilmek için komplocular kollarına renkli pazubantlar takmayı kararlaştırmışlar."

"Thiers'in çakallarına af yok! Fener direklerine asalım," diye haykırıyordu şaşkına dönmüş dinleyiciler, "fener direklerine!"

Ferré, ateş saçan öfkeli gözleriyle salonda bulunanları gözden geçirip alnına düşmüş siyah saçlarını geriye atarak konuşmasını sürdürdü:

"Kötü olan canavar düşmanlarımızın kahpeliği ve saldırıları değil sadece. Biz buna her zaman hazırız. Kötü olan şu ki güvenlik komisyonunun hazırlanan saldırıya ilişkin hiçbir şey bilmemesi. Bu katliamı ancak bir rastlantı önlemiştir. Kendisini işçilerin öz yönetimi taraftarı olarak tanıtan bir küçük esnaf, bir hizmetçiye üç renkli işaret pazubantları sipariş ediyor, işi Komün için yaptığından emin olan hizmetçi de paranın peşin ödenmesini rica etmek için belediyeye geliyor. Entrika yumağı çözüldü, karşıdevrimciler ortaya çıkarıldı ve tutuklandı."

Oturuma verilen arada Stock, Ferré ile söyleşiye başladı.

"Bu komplocu esnafın adını bana söylemeyecek misiniz?" diye sordu laf arasında.

“Neden söylemeyelim ki, bu artık bir giz değil: Lanye,” deyince Stok hayrete düştü.

“Onu tanıyorum. Her zaman herkesten fazla bağırırdı. ‘Yaşasın toplumsal cumhuriyet, yaşasın Komün!’ diye yırtınırdı.”

“Uyanık olun! Doğamız gereği, biz sosyalistler hümanistiz, fakat bazen katı ve sert olmak, bu tüyler ürpertici gaddarlığın önüne geçmemizi sağlayabilir. Thiers tutsak Komüncülere karşı vahşetiyle bizi, tüm tutuklu başpiskoposlar ve diğer ispiyoncuları cezalandırmaya zorlamak istiyor. Biliyor musunuz, neden? Bizim öldürdüğümüz her alçağa ve herkesçe bilinen devrim düşmanına karşılık Komün’ün hiçbir suçu olmayan on binlerce savunucusunu yok etmek için. Bu iki ayaklı canavar 1848 yılı Haziran ayında akan kanları yeterli görmüyor. O tüm Parisli emekçileri tek tek öldürmek ve böylelikle bizim düşüncelerimizi kanla boğmak istiyor; bunu da gizlemiyor. Kör o, acı çeken devrimcilerin kanının etkili bir şerbet olduğunu bilmiyor. Kanların aktığı her yerde yeni bir kahramanlar kuşağı büyür ve Komün’ün zaferi er ya da geç kaçınılmazdır.

“Buna ben de eminim,” dedi Stock Ferré’nin sözlerinin yüreğinin çarpıntısını hızlandırdığını hissederek.

“Seninle bizim o zamana kadar yaşayıp yaşamayacağımız önemli değil, önemli olan zaferdir.”

Eve döndüğünde Stock, devrime bağlı bir insan olarak kabul ettiği Lanye’yi yeniden anımsadı. Karakterinin bu yanı hoşnutsuzluk ve can sıkıntısı yaratmıştı makinistte. İnsanlar hakkında sık sık yanılıyordu, artık tanımalıydı onları. Güç yaşamına, hapis yatmışlığına rağmen, insan bilimini bir türlü kavrayamamıştı.

Stock genellikle kendini başka insanların yerine koyarak, nasıl davrandığını hissedebilmek için onları kendi ölçülerine göre değerlendiriyordu.

Jeannette kocasına göre daha basiretliydi ve bu nedenle genelde insanlar hakkında, yürekte bir yarayla sonuçlanan düş kırıklığına pek ender uğrardı.

“Kuşlara bak,” diyordu Jean’a hoşgörülü bir tavırla. “Pek çok yönüyle birbirlerine benziyorlar, uçuyorlar, yumurtalarını taşıyorlar ve eminim,

birbirini anlıyorlar, ama yine de ne kadar farklılar. Örneğin, güvercinler değişken, hafifmeşrep; kargalar tam tersi ciddi, hep çalışırlar ve ailelerine sadıktırlar; serçeler bana göre, tam anlamıyla haylazdırlar; aladoğanlar ise tıpkı kurtlar gibidir. Ben kuğuları severim, onlar kocaman, hoş kokulu şakayıklara benzerler ve bize aşkı, bağlılığı öğretirler. İnsanlar görünüşte aynıdırlar, fakat, kuşlar gibi karakterleri farklıdır. Onların yalnızca sözlerini dinlemek, yalnızca yüzlerini görmek yetmez, yüreklerini de görmeliyiz. Bu çok güç ve yürekleri o denli yaralıdır."

"İşte, yine bir kadın gibi yargılıyorsun. Biz erkekler, şairler kadar ayrıntılı düşünemeyiz. Lanye burjuva, bu nedenle o, içinde bir Komün düşmanı barındırabilir, fakat işçi Tolain'i nasıl anlamalı? Enternasyonal şubesinin kurucularından birisi değil mi o? Cellatların en iğrenci olan Jules Favre'a ve ihtiyar kan emici Thiers'e bağlayan neydi bu oymacıyı? Ancak şeytan bilir. Görünen o ki, benim felaketim eğitimimin yetersiz olması; şimdi cahilliğimin sıkıntılarını hissediyorum sürekli," diye karşılık verdi Jean.

Eşler arasındaki bu konuşma onların küçücük dairelerine son gelişlerinde geçmişti. Dairede, oturmaya uygun olmayan küflü bir hava vardı, sahipsiz kalmış eşyalar toz tabakasıyla kaplıydı. Jeannette, masada unutulmuş kapları dolaba yerleştirmeye başlamıştı ki birden her şeyi elinin tersiyle iterek kocasının yanına oturdu. Çevresindeki her şey ona gereksiz bir yük gibi göründü. Bir zamanlar mobilyaları, tabak çanağı ve ucuz biblolari ne inatla ve açgözlülükle topladığı, mütevazı bir rahatın ve evindeki her şeyin onlara yetiyor olduğuna sevindiği günleri anımsadı hüzünlü bir gülümsemeyle.

Geçen iki ay yalnızca yaşamını değil, dış görünüşünü de değiştirmişti Jeannette'in. Yüzünde yabancılaşma, derinlemesine gizlenmiş bir acının izleri vardı. Çok sık olarak ölümle yüz yüze gelmiş, insan yaşamı için mücadelede kendi güçsüzlüğünü kavraması gerekmişti. Jeannette yokluk içindeki hastanelerde gece gündüz hizmet verdiği her yaralıya yüreğinin bir parçasını sunmuştu. Jean karısının ne kadar da yaşlanmış olduğunu fark etti birden. Kollarını yorgun yorgun ileriye uzatmış, konuşuyor, konuşuyordu, sanki sessizlikten korkuyordu.

"Sen küçük bir çocukken, bir keresinde bana güneşi çok seven ve güneş battığında ölen insanlara ilişkin bir kitap okuduğunu anımsıyorum. Aynı bizim gibi. İşçiler için Komünsüz bir yaşam nasıl olabilir ki? Karanlık

çökecektir yeryüzüne. Biz Komün'ün ilk gününde o denli mutluyduk ki ve onun son gününde ölüyoruz. Catherine öldü artık. Zavallı kızcağız, onu mutlu görmeyi ne kadar da umut ederdim. Bizim çocuğumuz yok, onun çocuklarına sevinmek isterdim."

Kız kardeşinin adını duyunca Jean elleriyle gözlerini kapattı, kendi gözyaşlarından utanıyordu.

"Tanrı bize bu devrimin acılarını göstermesin!" Jeannette derin bir nefes aldı ve sustu. Bir süre sonra yeniden konuşmaya başladı. "Söyle, neden yeryüzünde iyi ve güzel olan bu kadar kolay ölüyor? Bir yaban otunu topraktan koparmayı dene. Başaramazsın. Çiçekler ise, özellikle ender olanlar, dokunmana dahi katlanamazlar."

"Öff, şu kadınların yorumları," diye şaka yapmak istedi Jean, fakat kararsız kaldı ve şefkatle karısını kucakladı. Jeannette'in başı onun omuzlarına yaslanıverdi.

"Neredeyse saçlarının tümü ağarmış," dedi Stock üzüntüyle.

"Keşke yalnızca saçlarım olsa. Ruhum da ihtiyarladı," dedi Jeannette sessizce. "İnsanlarımıza yazık, o kadar iyi ki onlar... Sana da, herkese de yazık. Ben zafere inanıyorum, fakat artık bunun bedeli çok ağır. Görünen o ki, bizim de tıpkı tohumlar gibi, filizlenmek için toprağa serpilmemiz gerekiyor. Biz, gelecek için kanımız ve gövdemizle toprağı beslemeliyiz," derken sesi titriyordu.

Bu sırada odaya sesler gelmeye başladı. Elindeki mumla merdivene çıkan Stock eşikte dondu kaldı. Sedye ile Krasotski'nin naaşını taşıyan birkaç Komüncü merdivenleri çıkıyordu. Onların ardından koyu renk dalgalı bir kaput içinde, yüzü bir ölününki gibi solgun, ürkünç derecede sakin Liza geliyordu, en arkada da Anna Jaklard vardı. Krasotski'nin parçalanmış kafası, pıhtılaşmış kanla kaplı yüzü Stock'a her şeyi anlatmaya yetiyordu.

Krasotski'nin komuta ettiği müfreze Versailles'lılar tarafından kuşatılmış. Tabur Seine nehrine doğru sıkıştırılmış ve hemen hemen tek tek öldürülmüştü. Ayağından yaralanan Krasotski tutsak düşmüştü. Onu yolda dövüp sürükleyerek götürmüşler. Versailles'cılardan biri onu öne doğru iterek ensesine ateş etmiş, kurşun boynuna isabet etmişti. Kana bulanıp

bilincini kaybeden Krasotski yüzünü katile döndü. Elleri bağlıydı, yaralı bacağı hareket etmesini engelliyordu.

Buna rağmen kanlar içindeki Krasotski korkunç bir öfkeyle göğsüyle yüklendi katile. Ölüme bu meydan okuyuş, kendi haklılığına inanmak, ölen bir insanın ruhsal yüceliği onun ateş saçan gözlerine öyle bir yansıyordu ki katil elindeki silahı düşürerek onun dizlerine kapandı.

“Ateş edin, son darbeyi vurun bu hayvana!” diye bağırıyordu General Vinoy, öfkeden titreyerek, fakat çevresindekilerden hiç kimse kımıldamıyordu.

Şaşkınlık birkaç saniye sürdü. Bunun üzerine Vinoy, kurbanına bakmaksızın iki el ateş ederek onu öldürdü.

Birkaç saat sonra kahraman 101. tabur Wròblewski komutasında Versailles’lılara karşı saldırıya geçti ve onları kovaladı. Krasotski’nin naaşı cenaze arabasıyla belediye binasına getirildi ve onu Komün ordusu Başkomutanı Yaroslav Dombrovski’nin yanında, Pèré-Lachaise mezarlığında toprağa verdiler. Kendisinin de vasiyet ettiği gibi, Sigizmund’un kalbini, Liza, memleketi olan Lublin’de toprağa vermek için bir kaba koydu.

Komüncüler karşı koymayı ölümüne sürdürüyorlar, ölüyorlar, teslim olmuyorlardı ve hâlâ bir zafer mucizesi umudundaydılar.

Tarihte, bir devrimin yenilgisi kadar yüce, trajik ve kanlı bir sayfa yoktur. Böyle bir anda halkın yüreği kan ağlar, iyiliğe, adalete ve mutluluğa olan ezeli düşü yok edilir.

Tüm Paris, Versailles’lılar tarafından kuşatıldığında Jean ve Jeannette bir avuç yiğitle birlikte barikatlar kurup çarpıştılar, ta ki düşmanlar toplarıyla gelinceye kadar. Paris’in ana yollarının Baron Osman tarafından yeniden düzenlenmesinden itibaren geniş caddelerdeki barikat savaşları oldukça güçlenmişti. Stock karısıyla ve yoldaşlarıyla birlikte Pèré-Lachaise mezarlığına yönelmişti. Son nefesine kadar dövüşmek isteyen Komüncüler orada toplanmışlardı. Bir süre sonra göğüs göğüse dövüşe dönüşen amansız bir silahlı çarpışma başlamıştı. Her mezarın içi, her mezartaşı, devrimciler için bir mevzi olmuştu ve düşmana kolay teslim olmuyorlardı. Fakat güçler kıyaslanamayacak derecede dengesizdi. Komün’ün son savunucuları

çevresindeki halka, bir darağacı düğümü gibi daralıyordu. Kristal gibi pürüzsüz ve açık bir mayıs günüydü. Sık anıtlar üzerindeki leylaklar, akasyalar çiçek açmıştı. Çiçeklerin keskin, hoş kokusu insanın başını döndürüyordu.

Jean ve Jeannette bir yandan yürüyor, bir yandan da ateş etmeyi sürdürüyorlardı, böylece Mareşaller parkına dek geldiler. Beyaz kaideler üzerinden Napolyon'un başkomutanları, kordonlar ve taş üzerine özenle oyulmuş nişanlarla dolu zengin üniformaları içinde boş gözlerle onlara bakıyordu. Jean karısını bir zamanlar kurşunlanan Mareşal Ney'in anıtının arkasına çekti. Etrafta kurşunlar cirit atıyordu.

Jean ve Jeannette birkaç gündür aralıksız sokak çatışmalarına katılıyorlardı. Her yerleri yara bere içinde kalmış, barut isinden kararmış; giysileri parçalanmıştı; ayakta güçlükle duruyorlardı. Jean başından yaralıydı, Jeannette bluzunu çıkardı, parçaladı ve daha sonra onun kafasına sardı. Potinlerinden birini kaybetmişti ve diğerini de çıkarıp çıplak ayaklarla yürümek zorunda kaldı. Yıpranmış ayakları sızlıyordu. Ayağı takılıp düşmüştü, topallamaya başladı. Jean ona destek veriyordu. Böylece ateş ede ede bir mezartaşının ardından bir diğerine atlıyorlardı.

"Kurşunumuz yok artık. Hepsi bitti," dedi Stock, boğuk bir sesle. "Bu cehennemde sen olmasaydın, rahat olurdum. Fakat, seni nasıl kurtarırım, zavallım aşkım!"

"Öyle insanlar öldü ki, bizim gibi de değillerdi. Ne zaman ve nerede öleceğimiz önemli değil. Biz birlikteyiz ve mutluluk da burada. İnsanlar arasında ölümü kabullenmek kolay olacaktır. Komünsüz yaşamın anlamı ne ki? Haziran günlerini anımsıyor musun? Hayatta kalanlar ölülere imrenmişti."

Kudurmuş karşıdevrimciler, bir araya toplayıp ateş etmek için, silahsız Komüncüleri, Jean ve Jeannette'i dipçik ve tekmelerle sürü halinde kovalayarak kirli sarı mezarlık duvarına doğru sürüyorlardı. Güneş tepedeydi. El ele tutuşmuş, yürüyorlardı, Jeannette çocukluğundan beri sevdiği bir şiiri dua gibi yineliyordu:

"Oy Fransa, zamanım geldi artık, ölüyorum!
Sevgili annem, hoşça kal, terk ediyorum yeryüzünü,

Ama en son senin adını söyleyeceğim.
Oldu mu ki beni, senden daha çok seven? Elbette hayır.”

Rüzgar mezarlıktaki sık çalılıkları ve ağaçları sallayarak inliyordu. Jeannette kuşları gördü ve yeryüzünde yalnızca onlar olduğunu düşündü. Jean’sa, karısının savaşa katılmasına izin verdiği için, kendisine kızıyordu.

Komüncüler, bugüne kadar birlikte yaşadıkları her şeyden kendilerini ayıran soğuk duvara yaklaştılar. Bu, artık uç bir noktaydı. Bitkin bir halde usulca yere çöktüler. Jean doğurdu doğuracak hamile kadınları, kır saçlı ihtiyarları, yeni yetmeleri ve kucaklarındaki süt çocuklarını görünce dehşete kapıldı. Ölüm mahkûmları birbirlerine ve bir destek ararcasına duvara sarıldılar. Ölüm, özgürlük vaat ediyordu.

“Korkma, sevgilim. Her şey bir anda olup bitecek. Başkaca bir şey yok. Tüm canlılar ölüyor,” diye cesaretlendiriyordu kocasını Jeannette.

Sonra birden doğumdan nasıl korktuğunu anımsadı Jeannette. Doğumdan kaçıp kurtulmak mümkün değil. Şimdi de kaçınılmaz olan şey ölümdü, ama yine de kabul etmek mümkün değildi. “Biz ölümü tüm yaşamımız boyu içimizde taşıyoruz, ona gebeyiz,” diye düşündü Jeannette, bu yeni bulgusuna şaşırmış olarak. Fakat birden, uzaktan bir çocuk ağlaması duyuldu. Sessiz, sakin kalabalık bir anda kendine geldi, irkildi. Versailles’lılar, işi ağırdan almanın gereksiz olduğunu anladılar. Bir subayın komutuyla onlara çevrilmiş namlular, katillerin çarpık suratlarını gizledi.

“Bir an, yalnızca bir an,” diye fısıldadı Jeannette ve öne doğru düştü, kocasının üstüne doğru kapanırken bağırdı:

“Yaşasın Komün!”

“Yaşasın Komün!” sesi yankılandı Pèré-Lachaise mezarlığında.

Silah sesleri geliyordu: Bir, iki, üç... Her şey sona ermişti. Savaş alanına topladıkları yeni kurbanlara yer açmak için öldürülenleri ortadan kaldırdılar. Sıcak, yapışkan kan taşlar arasından nehir gibi akıyor, taşlar üzerinde silinmez, koyu kırmızı hatlar oluşturuyor, gizemli, karamsar motifler çiziyordu.

Akşam üzeri rüzgar şiddetlendi ve mezarlığın hareketlendiği görüldü. Hava tamamen karardığında Stock kendine geldi. Önce hiçbir şey anlayamadı.

Ancak yara ona şiddetli bir acı vererek olup biteni anlamasını sağladı. Kalkmaya çalışıyordu, fakat üzerine yıkılmış bir ağırlık onu engelliyordu. Bu, ölmüş olan Jeannette'in gövdesiydi. O son dakikada, Jeannette ona gövdesiyle siper olmuştu.

Jean, karısının ürpertici, soğuk gövdesine sarıldı. Ölümü biliyordu ama o an yaşama lanet okudu. Keskin kan kokusu aklını başından almıştı. Yeniden bilincini kaybetti. Kendine geldiğinde ay doğmuştu. Ayın solgun rengi Stock'u bunaltmıştı. Elini yukarı kaldırıp gökyüzünü tehdit ediyordu. Mezarlık ona iç karartıcı gölgelerle doluymuş gibi geliyordu. Acıya meydan okurcasına yığın oluşturmuş cesetlerin arasında emekleyip sürünerek, ayağa kalktı ve sallanarak budaklara, haçlara ve anıtlara yaslanarak parkta yürümeye başladı. Kendisini görüp öldürmelerini istiyordu. Başka hiçbir şey düşünmüyordu. "Derhal, derhal, nerede düşmanlar, o kadar çoktular ki."

Ve Stock birkaç saat önce, kuşatmada Jeannette yanı başında olduğu için kendisini o denli mutsuz hissetmediği, şatafatlı mareşal mezarlarının arasında buldu yine kendini.

"Aman tanrım, siz kimsiniz, insan mı yoksa öteki dünyadan bir hayalet mi," diye soran korkmuş bir ses duydu Jean yanı başında.

"Ben Komüncüyüm, öldürülmem gerekiyor. Beni hemen Versailles'lılara götür. Bugün Paris'te canlı olarak yalnızca hainler ve cellatlar kaldı," dedi Jean kısık bir sesle. Sesi kısılmıştı.

"Sus, aptal, ben ölüler arasında babamı arıyordum fakat o burada yok. Kardeşim mezarlık bekçisidir ve biz seni saklayabiliriz, bize güvenebilirsin. Thiers'in ve Favre'ın kolları tüm Komün dostlarını yok edecek kadar uzun değildir."

Jean kurtarıldı.

***

Versailles'lılar St. Marcel bulvarına girince ve Wròblewski'nin birlikleri de kuşatılma tehlikesiyle karşı karşıya kalınca Wròblewski geri çekilme kararı aldı. Austerlich köprüsünde bataryaların koruması altında Wròblewski ve bin askeri, kurallara sıkı sıkıya uyarak Seine'i geçtiler.

Versailles’lılar onlara saldırmaya cesaret edemediler. Artık nehrin sol kıyısı tümüyle düşmana aitti.

Prusya Komutanlığı’nın görüşme yapmayı reddettiği günden itibaren Paris Komünü Wròblewski’ye başkomutanlık önermişti.

“Kararlı birkaç bin insanınız var mı?” diye sormuştu Polonyalı.

“En çok birkaç yüz vardır.”

Wròblewski bu denli eşitsiz koşullarda sorumluluk almamış ve barikatlarda sıradan asker olarak çarpışmayı yeğlemişti. Komün’ün son anlarında birkaç savaşçı yoldaşıyla birlikte Paris’in varoşlarında oturan sadık bir kapıcının evine gitti, orada sivil kıyafet giydi ve gizlendi.

Paris’te iktidar Versailles’lıların eline geçtikten sonra Wròblewski tehlikeyi göze alarak ortaya çıkıp bir kafeye gitti ve orada Polonyalılar’la karşılaştı.

Polonya’dan bir gazeteci ve tarihçi orada onu buldu ve Wròblewski’nin Fransız başkentinin sokaklarında açıkça gezmesi karşısında şaşkına döndü. Wròblewski’ye hemen Londra’ya gitmesi için yalvarıyordu.

“Oranın iklimi çok berbattır sanırım. Burada, Paris’te ben kendimi çok iyi hissediyorum. Etrafımda dürüst emekçiler var, beni koruyorlar,” diye karşı çıktı Komün’ün ünlü generali alaycı bir tavırla.

Thiers’in muhbirleri Komün’ün cesur başkomutanını bulmak için didiniyorlardı. Uzun süren iknalar sonucu Wròblewski, Paris’i terk etmeye razı oldu. Komün döneminde Wròblewski’nin canını kurtardığı General Vladislav Zamoyski kendisine güçlükle bir Polonya pasaportu sağladı. Sınırda polis komiserleri Londra’ya gidenlerin pasaportlarını Komüncülerin çok sayıda fotoğraflarıyla ısrarla ve uzun uzun karşılaştırıyordu, fakat Wròblewski’yi tanıyamadılar ve yakayı ele vermeden Wròblewski deniz yoluyla Callais’den Londra’ya hareket etti.

***

Yelizaveta Dmitriyeva ortadan kayboldu. Thiers celladı tarafından yakalanan binlerce kahraman arasında o yoktu.

Rusya Büyükelçiliği'nin Sekreteri, 3. Şube Başkanı Kont Şuvalov'a şunları bildiriyordu:

"Bu tehlikeli Rus uyruklu bayan çoktandır sosyalist hareketin içindeydi. Onun, ayaklanmanın son döneminde önemli bir rol oynamış olması muhtemel. Gerçekten de Yelizaveta Dmitriyeva'yı barikatlarda görmüşler, federalleri ateşleyen kişiymiş, onlara askeri malzeme dağıtıyormuş, kendisi de elli kadar isyancı kadının başında bulunup ateş ediyormuş. Bu çılgının sonu ne oldu? Diğerleriyle birlikte ölüm cezasına çarptırıldı da kimliğini mi tesbit edemediler? Onu Versailles'a getirip oradan da kendisinin uydurduğu takma bir adla başka bir liman kentine mi gönderdiler? Bugüne kadar bu konuda herhangi bir şey öğrenmek mümkün olmadı."

Yelizaveta Dmitriyeva Bastille yakınlarında barikatlardan birinde yaralanmıştı. Duyduğu acılara rağmen, şaşırtıcı bir cesaret örneği vererek savaşan yoldaşlarını terk etmemiş, çarpışmayı sürdürmüştü. Paris Komünü ve Enternasyonal üyesi genç Macar Leo Frankel de onunla yan yana düşmanlarla çarpışıyordu. Frankel'in koluna kurşun isabet etmişti. Versailles'lılar saldırıyı son barikata kadar getirmişlerdi. Komüncüler barut fıçılarının fitillerini ateşlediler. Patlamalar başladı. Düşman oyalanmış, zaman kazanılmıştı. Savaşçılar Dmitriyeva ve Frankel'i avlular ve ara sokaklardan geçirerek Alman askerlerinin mevzilenmiş olduğu cephe hattına getirdiler. Onların kurtuluşu artık sınırı geçme olanağına bağlıydı.

Leo Frankel ve Dmitriyeva Paris'i terk eden varoş köylüleri ve kent sakinlerinden oluşan gruba dahil oldular. Güzel Yelizaveta Dmitriyeva sargılı kolunu gizleyerek siyah bir kaputa bürünmüştü ve kahverengi yeşil tüylü Tirol işi fötr şapkasını gözünün üstüne çekmişti. Sınır görevlileri önünde yüksek sosyeteden bir bayan rolünü muhteşem oynadı. Almancayı serbestçe konuşan Dmitriyeva'nın bir Komüncü olduğundan kuşkulanmak akıllarına bile gelmedi. İyi yürekli, sakallı bir bayın kollarına yaslanmış olan bu soylu bayanı subaylardan biri hiç itirazsız üstelik selam durarak Prusyalılar'ın konuşlanmış olduğu bölgeye geçirdi. Yakınlardaki bir köyde Dmitriyeva ve Frankel bir yolcu arabası bulup İsviçre'ye doğru yola çıktılar.

Leo Frankel bu konuda şunları anımsıyordu:

“Aralarında, Kadınlar Merkez Komitesi’ne başkanlık etmiş, aktif olarak katıldığı barikat çarpışmalarında yaralanmış ender rastlanır yetenekte ve sınırdan geçişte ön plana çıkan bir bayanın da bulunduğu insanlarla birlikte sınırı geçtim. Bir Fransız işçisi bir eve girmemizi sağladı ve hiçbir engelle karşılaşmaksızın sınırı geçtik. Fakat yolda beni, Fransız jandarma ve polisleri birkaç kez durdurdular, belgelerimi göstermemi talep ettiler, kim olduğumu, nereden gelip nereye gitmekte olduğumu sordular. Yapmacık saf görünüşüm bana yardım etmiş olmasaydı, pasaportum olmadığı için alıkonulabilirdim... Fakat... polislerden biri yanıtlarımdan tatmin olmadı ve Shylock gibi, ‘listeye almakta’ diretti, beni arabadan çıkmaya zorladı. ‘Yakayı kaptırdım’ diye düşündüm, ve ben tehlikeli koşullardan kurtulmadıkça ne olursa olsun beni bırakmak istemeyen bayan yol arkadaşıma elimi uzattım nazikçe. Elimi kasıtlı olarak uzattım, onun yaralı olduğunu gizlemek için. Soğuk, sakin bir ses tonuyla polise beni götürecekleri yerin uzak olup olmadığını sordum, trene geç kalmak istemiyordum çünkü. ‘En kötü ihtimalle burada geceler yarın sabah da gideriz,’ dedi yine aynı sakinlikle bayan yol arkadaşım.

“‘Benim için hoş bir durum değil ama biletlerinizin yarın geçerli olup olmadığını bilemem,’ diye yanıt verdi Polis. ‘Sahiden, siz nereye gitmek istiyorsunuz?’ diye sordu bana. ‘Nasıl nereye! Almanya’ya.’ diye yanıt verdim. Bir ara tereddüt etti. ‘Peki o zaman, oturun yerlerinize. Ama dönüşte pasaportları unutmayın.’ Böylece dedektiflerin ellerinden kurtulmayı başardım. Kale’ye geldiğimde bu yaman yol arkadaşımla vedalaşmak zorunda kaldım.”

***

Komün’ün yazgısına ilişkin haber Bordoeaux’ya ulaşır ulaşmaz, kentte gericilerin taşkınlıkları başgösterdi.

“Bordoeaux’da hava oldukça gergin,” diye yazıyordu Laura babasına, Lafargue hakkında. “Gericiler, her yerde olduğu gibi, orada da ortalığı kasıp kavuruyor. Versailles’lı canavarlar ajanlarını ve jandarmalarını Fransa’nın dört bir yanına saldılar, tüm büyük kentlerde, polisle iyi ilişkiler içinde olmayanların yaşaması güçleşti.”

Tutuklanmaktan kaçmak için Lafargue’lar iki hasta çocuklarıyla Fransa’nın güneyine, İspanya sınırına yakın Pirenei’ye gittiler. Onların

ardından Laura’nın iki kız kardeşi de geldi. Fakat tatil beldesi olan Luchon’da Paul Lafargue fazla kalamadı. Bir gün şafak sökerken emniyette çalışan dost bir cumhuriyetçi onu uyandırarak Paris Komünü ile Bordoeaux arasında habercilik yapan Enternasyonal temsilcisinin –Marx’ın damadının– tutuklanacağı konusunda uyardı.

Lafargue da gizlice İspanya’ya kaçtı. Marx’ın üç kızı da, bebeğin hastalığı nedeniyle Luchon’da kaldı. Çocuk bir süre sonra öldü. Ağustos başlarında Laura, üç çocuğundan sağ kalmış olan bir tanesiyle Jennychen ve Tussy’nin yardımıyla İspanya’nın küçük bir kentinde olan kocasına gitti.

Kız kardeşlerini yolcu ettikten sonra Jennychen ve Tussy, Fransa’ya döneceklerdi. Luchon’a engelle karşılaşmaksızın gidebileceklerini düşünerek Fransa sınırına kadar geldiler, fakat Britanya pasaportu taşımalarına rağmen alıkonuldular.

Jennychen, Fransa-İspanya sınırında Eleanor ile başlarına gelenleri ayrıntılı olarak basına anlattı.

“İspanya’daki kötü yolları serüvensiz geçmeyi ve kazasız belasız Fos’a kadar ulaşmayı başarıyoruz. Sınırda Fransız gümrük memurları bize bilinen sorular soruyorlar ve yanımızda kaçak mal olup olmadığından emin olmak için faytona bakıyorlar. Yanımızda paltolarımızdan başka bir şey olmadığı için de ben arabacıya devam etmesini söylüyorum. Birden karşımıza birisi çıkıyor, bu Cumhuriyet Savcısı Baron Desagarre’mış. ‘Cumhuriyet adına sizden ardımdan gelmenizi rica ediyorum,’ dediği zaman arabayı bırakıp bizi aramakla görevli ve kadına hiç benzemeyen tuhaf bir yaratığın beklediği küçük bir odaya giriyoruz. Bu kaba saba tipin bize dokunmasını istemediğimizden kıyafetlerimizi kendimiz çıkarabileceğimizi söylüyoruz. Erkek kılıklı kadın bunu duymazdan geliyor ve odadan koşarak çıkıyor.

“Kadın kız kardeşimle son derece kaba konuşan cumhuriyet savcısının eşliğinde geri dönüyor ve savcı ‘eğer bu kadının sizi aramasına izin vermezseniz, bunu ben kendim yaparım,’ diyor. Kız kardeşimse, ‘Siz Britanya asıllılara dokunma hakkına sahip değilsiniz. Benim İngiliz pasaportum var,’ diye yanıt veriyor. Ancak, İngiliz pasaportunu pek ciddiye almadıklarını, bu pasaportun sahibinin Baron Desagarre’da bir saygı uyandırmadığını ve söylediklerini yapmaya hazır olduğunu fark edince, kadının istediği gibi hareket etmesine izin veriyoruz. Elbiselerimizi dikiş

yerinden söküyor, hatta çoraplarımızı bile çıkarmaya zorluyor. Onun örümcek gibi parmaklarını saçlarım da tek tek gezdirdiğini bugün dahi hissediyorum. Bende bir gazete, kız kardeşimde de parçalanmış bir mektup bulur bulmaz arkadaşı ve bağlaşığı Bay Baron Desagarre'a koşuyor. Bizi arabamıza kadar getiriyorlar. Pirene'de bulunduğumuz süre içinde bize 'rehber' olarak da hizmet etmiş ve çok bağlanmış olan arabacımızı zorla uzaklaştırıyorlar ve yerine başka bir arabacı veriyorlar. Arabanın içinde karşımızda iki memur oturuyor ve gümrük muhafızları ve polislerle ağzına kadar dolu arabayla yola çıkıyoruz. Bir süre sonra bizim pek de tehlikeli olmadığımıza, nöbetçilerimizin hayatına kast etmeyeceğimize ikna olmuş eskortumuz bizden ayrılıyor ve arabada iki memurun himayesine bırakılıyoruz. Böyle bir koruma eşliğinde birbiri ardına köylerden geçiyoruz. St. Béat'dan geçiyoruz. Belirteyim, oldukça büyük bir kent olan St. Béat'nın sakinleri bizi hırsız ya da kaçakçı sandıklarından etrafımızda büyük bir kalabalık oluşturuyorlar. Saat sekizde, tamamen bitkin bir halde Luchon'a geliyoruz, günlerden pazar ve sezonun da çok elverişli olması nedeniyle yüzlerce insanın müzik dinlemek için toplandığı parktan geçiyoruz. Arabamız polis müdürü, Kont de Kréatry'nin evinin önünde duruyor. Bu önemli şahsiyet evde olmadığı için bizi onun kapısı önünde beklemeye zorluyorlar, her zaman olduğu gibi koruma eşliğinde tabii. Sonunda bizi jandarmalarla kuşatılmış evimize çıkarmaları emri veriliyor. Hemen yukarı çıkarılıyoruz. Fakat sivil kıyafetli jandarma ve polis ardımızdan yatak odamıza kadar bizi izlediği için, kendimize çeki düzen veremeden polis müdürünü bekleyeceğimiz misafir odasına dönüyoruz. Saat, dokuzu, onu geçiyor; Bay de Kréatry görünürde yok. Parkta müzik dinliyor ve söylenenlere bakılırsa, son notayı da duymadan parktan ayrılmamaya karar vermiş. Bu arada ortalık ajan kaynıyor. Ajanlar odaya, kendi odalarına girer gibi giriyorlar, kendi evlerindeymiş gibi koltuklara, sandalyelere yerleşiyorlar. Bir süre sonra alacalı kıyafetleriyle bir polis kalabalığı çevremizi sarıyor; bütün belirtiler, cumhuriyetin bu sadık uşaklarının eğitimlerini imparatorluk döneminde aldıklarını gösteriyor, saygın mesleklerine tümüyle egemenler.

"Bizi konuşturabilmek için inanılmaz kurnazlıklara ve tuzaklara başvuruyorlar; fakat tüm çabalarının boşuna olduğunu görerek, en sonunda emniyet müdürü saat 10:30'da başsavcı Bay Delpech, sorgu hakimi, sivil savcı, Tolouse ve Luchon komiserleri vb. ile birlikte gelinceye dek

profesyonellere özgü bir şekilde gözlerini üzerimizden ayırmadan bekliyorlar. Kız kardeşime yan odaya gitmesini emrediyorlar, onunla birlikte Tolouse Komiseri ve bir jandarma da çıkıyor. Benim sorgum başlıyor. Ben eniştem, diğer akrabalarım ve arkadaşlarım hakkında herhangi bir bilgi vermeyi reddediyorum. Kendimle ilgili olarak da, Luchon'a şifalı sularda tedavi olmaya geldiğimi açıklıyorum. Bay de Kréatry iki saatten fazla bir süre bana öğüt veriyor ve en sonunda da tanıklık yapmayı reddedersem, beni suç ortağı kabul edeceğini söyleyerek tehdit ediyor. 'Yarın', diyor, "yasa sizi yemin ederek ifade vermeye *zorlayacaktır,* çünkü Bay Lafargue ve eşi tutuklandı." O an endişelendim, ne de olsa kardeşimin çocuğu hastaydı.

"En sonunda sıra kardeşim Eleanor'a geliyor. Bana, kız kardeşim konuşurken sırtımı ona dönmemi emrediyorlar. Herhangi bir işaret yapmam olasılığına karşı önümde bir subay duruyor. Kız kardeşimi, yönelttikleri sayısız soruya evet ya da hayır şeklinde yanıt vermeye zorlamalarını duymak canımı sıkıyor. Bay de Kréatry'nin –sırtım ona dönük olduğundan, onun ne yaptığını görememiştim– benim yazılı ifademi göstererek ancak söylediklerimin tam tersini iddia ederek onu konuşmaya zorladığını daha sonra öğrendim. Bu nedenle, benimle çelişkiye düşmekten korktuğu için, kız kardeşim, güya benim yazdığım açıklamayı yalanlamamış. Onun sorgusu ancak saat 2:30'da bitti. Sabahın beşinden itibaren ayakta olan, inanılmaz derecede sıcak ağustos günü dokuz saat yolda kalmış, Bosost'dan beri hiçbir şey yememiş olan 16 yaşındaki bir genç kız gece 2:30'a kadar çapraz sorguya maruz kalıyordu!

"Tolouse Komiseri ve birkaç jandarma gecenin geri kalan bölümünü bizim bulunduğumuz evde geçirdiler. Uyumak için uzandık, ama uyuyamadık, çünkü Bay Lafargue henüz tutuklanmamışsa, onu uyarmak için Bosost'a kimi gönderebileceğimiz konusunda kafa yoruyorduk. Pencereden dışarıya baktık. Bahçede jandarmalar dolanıyordu. Evden çıkmak olanaksızdı. Gözaltı koşullarımız sıkıydı. Ertesi gün ev sahibi ve hizmetçi yeminli ifade verdiler. Başsavcı beni bir saatten fazla yeniden sorguladı... Bu palavra kahramanı, Bay Baron Desagarre, tanıklık yapmayı reddetmeyi sürdürürsem alacağım cezaları sayarak kanun maddeleri döktürüyordu. Ancak, bu baylar tumturaklı sözlerini boşuna harcıyorlardı. Sakin, fakat kararlı bir şekilde, yemin etmeyeceğimi belirttim, kararlılığımı korudum.

“Kız kardeşimin sorgusu bu kez yalnızca birkaç dakika sürdü. Yemin etmeyi o da kesinlikle reddetti.

“Başsavcı gitmeden önce, ona annemize birkaç satır mektup yazmamıza izin vermesini rica ettik, çünkü tutuklandığımıza ilişkin haberin gazetelerde yer alması durumunda anne-babamızın endişeleneceğinden korkuyorduk. Bu mektubu bizzat Bay Delpech’ın yanında Fransızca yazmayı önerdik. Mektup, ‘Sağlığımız yerinde’, ‘biz iyiyiz,’ gibi topu topu birkaç tümceden oluşacaktı. Savcı bizim isteğimizi, şifreli bir dilimiz olabileceği, örneğin “sağlığımız yerinde,” sözlerinin herhangi bir gizli anlam içerebileceği gerekçesiyle reddetti.

“Onların ne kadar aptal olduklarının bir örneğini de bizim oda hizmetçisi anlattı. Yaptıkları aramada, Bay Lafargue’a ait olan koyun ve boğa dış alımından söz eden çok sayıda ticari mektup bulduklarında ‘Boğa, koyun, entrika bunlar, entrika! Koyunlar, komüncüler, boğalar ise enternasyonal üyeleri,’ diye haykırmışlar.

“Gün boyunca ve gece birkaç jandarmanın gözetimindeydik. Yemeğimizi yerken bile onlardan birisi karşımızda oturdu.

“Ertesi gün, ayın 8’indeyse polis müdürü ve tahminlerimize göre onun sekreteri olan bir kişi tarafından şereflendirildik.

“Bay de Kréatry çok uzun bir girizgâhtan sonra, oldukça mülayim bir edayla yöneticilerin yanıldığını, Bay Lafargue’a dava açılması için hiçbir gerekçenin bulunmadığını, onun suçlu olmadığını, bu nedenle rahatça Fransa’ya dönebileceğinin anlaşıldığını söyledi. ‘Size ve kız kardeşinize gelince,’ dedi Bay de Kréatry, ‘–bugünkü tavuk yarınki kazdan iyidir atasözündeki gibi– size ilişkin kanıt Bay Lafargue’a göre çok daha fazla olduğuna göre (böylece, birden tanık iken sanık olmuştuk) büyük bir olasılıkla sizi Fransa’dan göndereceklerini düşünüyorum. Ancak, bunun için serbest bırakılmanız konusunda hükümetten gelecek emri beklemeliyiz.’ Daha sonra babacan bir ses tonuyla, ‘Her halükârda, size ateşli tavırlarınızı gelecekte frenlemenizi tavsiye etmeme izin verin.’ Ardından sekreter olarak tahmin ettiğimiz kişi sordu: ‘Enternasyonal İngiltere’de güçlü bir örgüt mü yoksa?’

“‘Evet’ diye yanıtladım, ‘oldukça güçlü, diğer ülkelerde de öyle.’

“‘Ah,’ diye haykırdı Bay de Kréatry, ‘Enternasyonal bir dindir!’

“Bay de Kréatry çıkmadan önce namusu üzerine yemin ederek Paul Lafargue’ın serbest olduğunu ve bu konuda ona, derhal mektup yazıp Fransa’ya dönmesini önermemizi rica etti. Fakat bana öyle geldi ki de Kréatry’nin yaka düğmesini onursal Lejyonlara ait kırmızı kurdele süslüyor ve onursal Lejyon şövalyelerinin namusu sıradan ölümlülerin namusundan son derece farklı olduğu düşüncesi bana daha yakın olduğundan ve de dikkatli olmanın bir zararı olmadığından dolayı, Bay Lafargue’a Luchon’a dönmesini önermek yerine tam tersini yapmaya karar verdim ve bir arkadaşımdan, Lafargue’ın daha uzaklara, İspanya’nın içlerine gitmesine yardımcı olması için para yollamasını rica ettim.

“Her yerde gölgelerimiz olan jandarmaların eşlik ettiği bizler, gün boyunca serbest bırakılmamız konusunda vaat edilen emri boş yere bekledik. Gecenin saat on birinde Cumhuriyet Savcısı odamıza girdi ve serbest bırakıldığımız konusundaki emri iletmek yerine gerekli eşyalarımızı toplayıp onun ardından maison particuliere’e[24] gelmemizi önerdi.

“Ben bunun yasalara uygun olmadığını biliyordum, fakat elimizden ne gelirdi ki? Savcıya çok sayıda jandarma eşlik ederken, evde bizimle birlikte birkaç kadın vardı. Bu nedenle, bu övünme düşkünü korkak Bay Desagarre’a kaba kuvvet kullanma zevki tattırmak istemediğimizden, ağlayan oda hizmetçisine eşyalarımızı hazırlamasını söyleyip, ev sahibinin kızını da yakında döneceğimiz vaadiyle avutmaya çalışarak iki jandarmanın hazır bulunduğu arabaya oturduk; bizi gecenin karanlığında, yabancı bir ülkede bilmediğimiz bir yere götürdüler.

“Geldiğimiz yer jandarma barakalarıydı, bize yatak odasını gösterdiler, kapıyı dışardan gerektiği gibi korumaya alarak ikimizi yalnız bıraktılar.

“Tutsak olmuştuk. Bizi tutuklamak için bahane aradıklarından, Fransa’dan, pasaportsuz çıkamazdık.

“Toulouse’nin emniyet makamları bizi Enternasyonal’in Fransa ve İspanya sınırındaki gizli ajanları olarak suçluyorlardı.

“Daha önce arabacımızı, bizi Fos’da terk etmeye zorladıklarından söz etmiştim. Ardından Cumhuriyet Savcısı Bay Desagarre ve emniyetten birkaç ‘centilmen’ çok mülayim bir maskeye bürünerek, onu Bosost’a

dönmesi ve bir bahane uydurarak Bay Lafargue'ı Fos'a gelmeye razı etmesi konusunda ikna etmeye yeltenmişler. Ne mutlu ki, dürüst bir insan yarım düzine polis ajanından daha güçlü çıkmış. Bu anlayışla delikanlı bu güzel sözlerin altında hoş olmayan bir şeylerin yattığını kavramış ve gitmeyi kesinlikle reddetmiş; bunun sonucunda jandarmalar ve gümrük muhafızları savcıyla birlikte araştırma yapmak için Bosost'a gittiler. 'Sağduyu, cesaretin en iyi belirtisidir,' diyen Baron Bay Desagarre yeterli ekip olmadan Bay Lafargue'ı yakalamak için Fos'a gitmeyeceğini; ateşli silah kullanma olasılığı olan Bay Lafargue gibi bir insanla bir ya da iki jandarmanın yardımıyla başa çıkamayacağını önceden bildirmişti. Bay Desagarre yanılmıştı; onu bekleyen kurşun değil, tekme tokattı. Bosost'tan dönerken savcı köy bayramını kutlamak için toplanan köylüleri engellemeye çalışınca özgürlüğü en az dağ havası kadar seven köylüler, bu yüce ruhlu barona okkalı bir dayak atarak aklını başına getiremeseler bile morali bozuk olarak uğurlamışlardı. Fakat ben bu ayrıntıyı geçiyorum.

"Ben, Bay Desagarre ve arkadaşlarının Bosost'a gelişi üzerinde duracağım. Bir süre sonra gelip Lafargue'ın kaldığı otele yerleştiler, çünkü Bosost'ta topu topu iki otel, daha doğrusu iki han vardı. Bay Desagarre, Masse otelinin ön kapısında dururken, Bay Lafargue iyi yürekli arkadaşlarının, köylülerin yardımıyla otelin arka kapısından çıkıyor, dağa tırmanıyor ve yalnızca kılavuzların, keçilerin ve İngiliz turistlerin bildiği patika yollardan geçerek kurtuluyor. Tüm yollar İspanyol askerleri tarafından tutulmuş. İspanyol polisi büyük bir şevkle Fransız kardeşlerinin yardımına koşuyor. Bayan Lafargue'a, Uluslararası Polisler Birliği'nin tüm iyi niyetini kendi üzerinde denemek kalıyor. Sabaha karşı saat üçte, dört İspanyol subayı Bayan Lafargue'ın çocuğuyla birlikte yattığı odaya filintalarını doğrultmuş olarak giriyor.

"Aniden uyandığı için korkmuş olan zavallı hasta çocuk bağırmaya başlıyor, fakat bu İspanyol subayların, Bay Lafargue'ın orada olup olmadığını kontrol etmek için odadaki her deliğe bakmasını engellemiyor. Sonunda avlarının ellerinden kaçtığı kanısına varmış olacaklar ki Bayan Lafargue'ı tutuklayacaklarını bildiriyorlar. Bu sırada oldukça değerli bir insan olan otel sahibi araya giriyor ve İspanyol Hükümetinin bir kadının teslim edilmesini onaylamayacağını bildiriyor ve haklı çıkıyor. Bayan Lafargue'ın Bosost'ta kalmasına izin verildi, fakat o günden bu yana onun

polis ajanları tarafından usandırıcı takibi bitmiyordu. Ajanlardan oluşan bir ekip otele karargâh kurdu.

"Bay de Kréatry'nin neden Bayan Lafargue'ı ziyaret edemediğini açıklamayı az kalsın unutuyordum. İşin aslı şu ki, Luchon'dan bir Fransız köylüsü Bosost'daki bazı İspanyol arkadaşlarını Bay de Kréatry'nin olası ziyareti konusunda bilgilendirdi, onlar da doğal olarak, derhal Bayan Lafargue'ı uyardılar.

"Bay Lafargue'ın kaçışı konusunda Bayan Lafargue bizi serbest bırakılışımızdan bir süre sonra bilgilendirdi. Çok sonraları biz Bosost'lu birinden Bay Lafargue'ın Huesca'da tutuklandığını ve İspanyolların onu Fransız Hükümetine teslim etmeyi önerdiğini öğrendik. Bu haberi aldığımız gün, İngiliz pasaportumuz sulh hakimi tarafından bize teslim edildi. Çocuğunun hastalığı nedeniyle Bosost'da bağlanıp kalan ve kocasının yazgısı konusunda bilgi alamayan bayan Lafargue'ın endişesine son vermek amacıyla ilin valisinden Bay Lafargue konusunda İspanyol Hükümetinin gerçek niyetini öğrenmeye çalışmak için derhal Huesca'ya gitmeye karar verdik. San-Sebastian'a geldiğimizde, ne mutlu ki, Bay Lafargue'ın serbest bırakıldığını öğrendik. Bunun üzerine biz hemen İngiltere'ye döndük.

"Ev sahibimizin maruz kaldığı duruma kısaca değinmeden bu mektubu bitiremem. Sabah saat on birde polis müdürü, başsavcı, cumhuriyet savcısı ve diğerleri bulunduğumuz eve baskın düzenlediler. Bay Lafargue'ı ellerine geçirememiş olmaktan dolayı deliye döndüklerinden öfkelerini müzmin kalp hastalığı olan Bayan C.'den çıkarttılar.

"Eğer, Prusyalılara karşı savaşırken Bay de Kréatry ani saldırılar karşısında nöbet noktaları kurup kendi kanatları ve cephe gerisini savunmak için ve önden casuslar göndererek düşman müfrezelerini gafil avlamak için aynı yöntemlere başvursaydı, Bretan'da işler daha iyi olabilirdi; tabii ki bunu de Kréatry'nin Fos'taki taktik başarısından hareketle söylersek!

"Ev sahibinin mutfakta ateş yakmasına izin vermediler; yatakta değil, döşemede yatmasını emrettiler. Ancak, ev sahibi son emre uymayı reddetti. Onun daha üç yaşına basmamış oğlunu kucağında tutan polis müdürü, çocuğun Lafargue'ın oğlu olduğunu iddia ediyordu. Bayan C. defalarca onun yanıldığını iddia etse de çabaları boşunaydı. Çocuğu alıkoymalarından korktuğu için kimliğini doğrulamaya çalışıyordu. 'Yalvarırım, bağışlayın,

çocuk yalnızca yerel lehçe ile konuşuyor!,' diye bağırdı. Başta bu gerekçe polis müdürüne yeterince inandırıcı gelmedi. Belki de 'Enternasyonal, bir dindir,' diyen Bay de Kréatry, bu sırada dillerin, gökyüzünden havarilere ayrılarak indiği mucizeyi anımsadı.

"Bayan C.'ye bu denli kötü davranmalarının nedenlerinden biri de, onun Enternasyonal'i hiç duymadığını ve bu nedenle de Luchon'daki bu esrarengiz derneğin faaliyetleri hakkında bilgisi olmadığını söylüyor olmasıydı. Belirtmek gerekir ki bu en çok bilgiye sahip bir üye için dahi gücünü aşan bir ödev olurdu, en azından Bay de Kréatry Uluslararası Birlik lehine aktif propagandayı başlattığı zamana kadar. Daha sonra Bayan C. kiracısı Bay Lafargue'dan övgüyle söz ettiği için suçlu duruma düştü. Fakat, onun başlıca suçu bombaların ve kerasinin saklandığı yeri göstermemesi oldu.

"Evet! Bizim evde bomba ve kerasin aradılar, bu gerçek, çocuğa süt ısıtmak için kullanılan küçük gaz lambasını fark eder etmez iktidar temsilcisi, lambaya dikkatlice bakmaya başladı, lambaya öylesine dikkatli dokunuyordu ki sanki taa Luchon'dan Paris sokaklarına kerasin seli yaratılabilecek bir cehennem makinesiydi. Münchausen dahi bu denli uçuk bir fanteziye kapılamazdı. İktidardakiler gerçekten de kendi hastalıklı beyinlerinin ürünü olan bu vahşi masala inanıyorlardı. Onlar gerçekten de Parisli kadınların 'ne canavar, ne insan, ne erkek ne de kadın olduğuna inanırlar,' fakat kendi felaketlerine tapan semenderlerin[25] bir türü de ateştir."

***

Polis başkentte ısrarla Anna Jaklard'ı arıyordu. Komünün çok sayıda bayan militanı tutuklanmıştı ve mahkemeye çıkmayı bekliyorlardı. Fakat Anna Vasilyevna, saklanmasına yardımcı olan, kız kardeşinin kocası Vladimir Kovalevski sayesinde kurtulmayı başardı.

Anna'nın eşi Jaklard'ın talihsiz bir yazgısı vardı. Komün'ün varlığının sona erdiği korkunç 28 Mayıs günü barikatlardan birinde son mermisine kadar savaştı. Ardından sokakta teşhis edilen Jaklard tutuklandı ve işkence gördü. Diğer pek çok Komüncü gibi onu soyup bir direğe bağladılar ve tüfek dipçiğiyle dövdüler. Eğer Anna, Thiers'i bir tatil kentindeki

tanışıklıklarından dolayı iyi bilen babasından bu işe müdahale etmesi ricasında bulunmasaydı, Jaklard kurşuna dizilir ya da en iyi olasılıkla Yeni Kaledonya'ya sürgüne gönderilirdi. Ama bu sayede Jaklard, Versailles zindanlarından kurtulabildi.

Jaklard'ın yattığı hapishanede Louise Michel ve Theophile Ferré de bulunuyordu. Bu korkusuz Blanquie taraftarı, komünarların son mevzilerinin savunmasını şaşırtıcı bir soğukkanlılıkla yönetti. Kendisini adım adım izleyen Versailles'lıların elinden kurtulmayı ve güvenilir bir sığınak bulmayı başardı. O kurtulabilirdi, fakat Versailles'lılar ailesinden öç almaya karar verdiler. Babasını, kardeşini tutukladılar ve ağır hasta olan kız kardeşini hapse atmakla tehdit ettiler. Theophile'nin acıdan aklını yitiren yaşlı annesi Komüncü oğlunun saklandığı yeri söyledi. Sen-Sovyer sokağındaki tüm evler kordon altına alınmıştı. Ferre'yi tutukladılar.

Günlerinin sayılı olduğunu bildiği halde yalnızca kendisi adına kaygılanmıyordu. Hapiste yüreğindeki temizliği ve sağlamlığı sergiledi. Kısa yaşamının yaklaşan sonunu bir Stoacı gibi sakince karşılıyor ve mahkûm yoldaşlarını cesaretlendirmek için kendisinde güç buluyordu. Komün'ün gerçek hedefini ve çalışmalarını dünyaya tanıtmak için elinden geleni yapıyordu. Son güne kadar, dünya görüşünde bütünleşme ve Komün'e bağlılık üzerine kurulu bir dostlukla bağlı olduğu Louise Michel ile yazışıyordu. Onların mektuplarını, yıkadığı çamaşırlarının kollarına dikerek hapishanenin çamaşırcısı kadın iletiyordu.

Louise, Ferré'ye atkısının parçalarından yaptığı devrim umutlarının simgesi kırmızı karanfiller ve kendi şiirlerinden birkaç tanesini göndermişti.

Ferré de yanıtında, "sanırım, haberim sizi mutlu eder; çok sayıda iyi ve akıllı insan artık güvenlik içinde," diye yazıyordu Louise'ya. "Olasıdır, siz benim olgulara bakış tarzımı biliyorsunuz. Bu nedenle, düşüncelerimizin eninde sonunda galip geleceğine günden güne daha fazla inandığımı söylemem, kuşkusuz, sizi şaşırtmaz. Şimdi yenildik. Ama olsun. Biz alamasak da, kardeşlerimiz rövanşı alacaklardır. Buna inanmazsam, o zaman yaşamayacak olmamın ne önemi var ki? Mücadele yoldaşlarımın enerji ve cesaretlerini biliyorum ve benim idamım onların gayretini artırır, haklı bir misillemeyi gerekli kılar... Başarısızlığıma üzülmek yerine, en iyisi onun sonuçlarını analiz edin ve benimle birlikte inanın ki sosyalizm hiçbir zaman bugünkü kadar gerekli olmamıştı."

‘Montmartre’ın Kızıl Kızı’nın delice cesur, zaptedilmez, atılgan ve yüce ruhlu yapısını bildiğinden Ferré onu davanın çıkarları adına ileri görüşlülüğe, sabırlı davranmaya davet ediyor, savcılara meydan okumaması, kendisini amaçsızca kurban etmemesi, tersine özgürlüğe kavuşmaya çaba göstermesi için ikna ediyordu.

“Onurunuzu, kolayca aldatılabilecek biri gibi davranmadan da koruyabilirsiniz, önerilerimi unutmamanızı ve bu karınca yuvasından bir an önce kurtulmaya çaba göstermenizi öğütlüyorum size,” diye diretiyordu Ferré.

Theophile Ferré’den on beş yaş büyük olan Louise Michel için, Ferré yalnızca sevdiği bir arkadaşı değil, aynı zamanda tartışmasız bir otoriteydi. Yaşamının son gününe kadar yakasını bırakmayan talihsizlikler bile onun ruhsal gücünü alt edemezdi. Ferré’nin çok sevdiği annesi, oğlu hapse düştükten bir süre sonra öldü, babasıysa tutukluydu. Yine tutuklu bulunan Theophile’in küçük kardeşi hapisliğe dayanamadı ve delirdi. Ferré idam cezasına çarptırıldıktan sonra, delirmiş kardeşini onun koğuşuna getirdiler. Kurşuna dizilmeden iki saat önce o kararlı tavrıyla kız kardeşi Marie’ye şunları yazıyordu:

“Tek kişilik Versailles hücresi, koğuş no: 6, Salı, 28 Kasım 1871, sabah saat 5:30.

“Değerli kardeşim! Birkaç dakika sonra ölmüş olacağım. En son anımda seni anımsayacağım. Cenazemi sana teslim etmelerini istemeni ve beni talihsiz annemin yanına defnetmeni rica ediyorum. Olanağın olursa, arkadaşlarımın beni uğurlamaları için, defin saatimi gazetelerde ilan et. Hiçbir kilise töreni istemiyorum. Nasıl yaşamışsam yine öyle, materyalist olarak ölüyorum.

“Acını yen ve söz verdiğin gibi asla kontrolünü yitirme. Bana gelince ben mutluyum, acılarım sona eriyor ve bu nedenle hiçbir şeyden şikayetçi değilim. Bana göre daha şanslı mahkûmlar için hapishaneye bırakacağım paralarım dışında kağıtlarım, kıyafetlerim ve diğer eşyalarım sana teslim edilmeli.”

Theophile Ferré’yi, Versailles ordusundan gönüllü olarak Komüncülere katılan iki yoldaşla birlikte Komün’ün çok sayıda kahramanının kanını içen

Satory meydanına götürdüler. Değişik gazetelerden meraklı gazeteciler uğursuz korteje katıldılar ve idam sırasında orada yer aldılar.

Saat yedide alanda trompet sesleri duyuldu ve üç mahkûm arabası belirdi. Ortalığı bir mezar sessizliği kapladı. Ferré'yi ölüm cezasına mahkûm eden yargıç kararı yeniden okudu. Theophile Ferré kendine olan hakimiyetini bir saniye olsun yitirmedi. O uğursuz direğe yaslanarak sakince purosunu içti. Bir çavuş gözlerini bağlamaya geldiğinde, Ferré sakince gözbağını çıkarttı ve ayakları altında duran şapkanın üzerine fırlattı. Komün'ün kahramanlarından biri olarak bir bayraktar gibi gururla dimdik durarak, açık gözleriyle karşıladı ölümü.

***

Paris'te çarpışan dava arkadaşları konusunda kaygılanan Marx ve ailesi üzüntülü günler yaşıyorlardı. Eliza'dan hiçbir haber alamamışlardı. Nihayet Enternasyonal'in Roman Federal Komitesi Sekreteri'nden, İsviçre'den Dmitriyeva hakkında bilgi gelmişti. "Onun kurtulmuş olması bir mucize. O bizde, Cenevre'de ve biz onu büyük bir özenle koruyoruz. O, birkaç bayan ve erkek arkadaşıyla birlikte bu korkunç kırımdan kurtulmayı başarmış."

1871 sonbaharında, Paris'te yaşadıklarından dolayı sarsılmış ve ezilmiş olan Dmitriyeva, tüm yaraları iyileşmiş olarak ülkesine döndü. Onun gerçek adıyla ilgili giz Rus polisi tarafından açığa kavuşturulamadı. Dmitriyeva yoktu artık. Yelizaveta Lukiniçna Tomanovskaya, bir albayın dul eşi olarak hiçbir engelle karşılaşmadan Rusya sınırını geçti ve Novgrod ilinin yolunu tuttu. Rusya'nın bu ücra köşesinde bir süre kaldıktan sonra Moskova'ya gitti. Marx'la olan bağlantısı ara sıra mektuplarla sürdü.

30 Mayıs 1871'de, Paris'teki son barikat düştükten sonra, Genel Konsey Marx tarafından okunan, Fransa'daki iç savaşa ilişkin Enternasyonal'in hazırladığı çağrı metnini oybirliğiyle onayladı. Bu çağrı 13 Haziran 1871'de 35 sayfalık İngilizce bir broşür olarak bin adet basıldı. İlk basım çok çabuk dağıtıldı ve kısa sürede, işçiler arasında ucuz fiyata dağıtılacak olan ikinci bir basıma gerek duyuldu, Ağustos ayındaysa üçüncü basımı çıkarıldı.

Ancak, bu çağrıya Enternasyonal'in tüm üyeleri olumlu yaklaşmamıştı. Odger ve onun birkaç düşünce yoldaşı, sadakasını seve seve kabul ettikleri

İngiliz burjuvazisinin aşırı hoşnutsuzluğuna yol açmaktan korkuyorlardı. Odger ile Marx arasında çok eskidendir varolan görüş ayrılığı iyice belirginleşmişti ve burjuvalaşmış başarılı ayakkabıcı, Uluslararası İşçiler Birliği'nden ihraç edilmişti.

Marx'ın 'Fransa'da İç Savaş' adlı yapıtı 1871-1872 yıllarında Fransızca, Almanca, Rusça, İtalyanca, İspanyolca ve Hollandacaya çevrildi.

Yapıt Almancaya Engels tarafından çevrildi ve Almanya'da 'Halk Devleti' gazetesinde yayımlandı, ardından da Leipzig'de broşür halinde basıldı. 'Fransa'da İç Savaş'ın Rusça ilk basımı 1871 yılında Zürih'te gerçekleşti.

'Louise Bonaparte'ın 18 Brumaire'i'nde olduğu gibi Marx'ın, büyük tarihsel olayların gerçekleştikleri koşullardaki önemi ve sonuçlarını tahmin etmekteki şaşırtıcı yeteneği bu yapıtta da tüm gücüyle kendini göstermişti.

'18 Brumaire'de Marx, proletarya devrimi sırasında burjuva devlet mekanizmasının devrilmesi gerekliliğine ilişkin düşüncesini ifade etmişti. Daha sonra 'Fransa'da İç Savaş'da bu düşünceyi geliştirerek ve burjuva devletini emekçilerin sosyal olarak köleleştirilmesi için örgütlenmiş bir toplumsal güç, sınıfsal egemenliğinin simgesi bir makine olarak ele alarak işçi sınıfının bu makineyi kolayca ele geçirmeyeceği ve kendi amaçları için kullanamayacağı sonucuna varıyordu. Eski devlet makinesi parçalanmalı, yıkılmalı, Paris Komünü'nün de gösterdiği gibi, proletarya yeni bir devlet sistemini, proletarya diktatörlüğünü kurmalıdır.

Kısa sürmüş olmasına karşın, Paris Komünü'nde Marx, yeni tarihsel devlet tipinin daha yeni yeni ortaya çıkan öncül fakat yeterince belirgin biçimini görmüştür. Marx, Komün'ün "işçi sınıfının iktidarı önderliğindeki her şeyi kendisine mal eden sınıfa karşı üretici sınıfın mücadelesinin sonucu olduğunu ve onun sayesinde emeğin ekonomik kurtuluşunun gerçekleşmiş olabileceği açık, politik bir biçim," olduğunu yazıyordu.

Uluslararası İşçiler Birliği'nin Fransa'da iç savaşa çağrısının sayfaları, halk kitlelerinin devrimci gücüne derin bir inançla, Fransa işçi sınıfının kahramanlıklarıyla ve Komün'ün faaliyetleri karşısında duyulan hayranlıkla doludur. Versailles'ın eski dünyasının, 'tüm köhne rejimlerin ve vampir

sürülerinin' karşısına Marx, proletarya devriminin muazzam dönüştürücü gücünü koyar.

'Fransa'da İç Savaş' proletarya devletinin kurulması yolundaki ilk adımları atan Parisli emekçilerin bir marşı gibidir. "Düşünen, mücadele eden, kan olup akan, fakat kendi tarihsel inisiyatifinin esin veren bilinciyle coşan emekçiler, kendilerini büyük bir gayretle yeni bir toplumun inşasına adadıklarından karşılarında duvar gibi duran yamyamları hemen hemen unutmuştur," diye yazıyordu Marx.

'Çağrı'da ise, "polisiye düşüncelerle beslenmiş burjuva aklı, anlaşılan, Uluslararası İşçiler Birliği'ni, Merkez Komitesi vasıtasıyla çeşitli ülkelerde zaman zaman ayaklanmalar düzenleyen gizli bir komplo örgütü olarak düşünüyor. Gerçekte ise, bizim Birliğimiz uygar dünyanın çeşitli ülkelerindeki öncü emekçileri birleştiren uluslararası bir birliktir. Sınıf mücadelesi nerede ve hangi koşullarda ortaya çıkarsa çıksın, hangi şekle bürünürse bürünsün, Birliğimizin üyeleri her yerde en önde gelir. Birliğin, üzerine bina edildiği temel, çağdaş bir birlik anlayışıdır. Ne kadar kan akarsa aksın, bu birlik yok edilemez. Onu yok etmek için, hükümetler öncelikle sermayenin emek üzerindeki despotça egemenliğini, yani kendi parazit oluşumlarını yok etmelidirler.

"Emekçiler, Paris Komünü'nden, bir toplumun şanlı müjdecisi olarak hep şeref duyacaklardır. Paris'in çile çekmiş emekçileri işçi sınıfının yüce yüreğine sonsuza dek kazınmıştır. Tarih, Parisli cellatları utanç direğine çivilemiştir ve onları bu direkten papazların duaları da kurtaracak güçte değildir," diye sesleniyordu Marx.

Komün'ün yenilmesinden birkaç ay sonra Lafargue, tehlikeyi göze alarak ailesiyle birlikte başka bir ad altında Madrid'e yerleşti, Enternasyonal'in Madrid şubesi tarafından yayımlanan 'L'Emancipaciòn' gazetesinde çalışarak Bakunin'in gizli 'örgütünün' üyelerini enerjik bir çalışmayla teşhir etti. İşçi sınıfının kurtuluş davası için mücadele eden tüm gerçek savaşçıları birleştirdi.

Laura kocasına tüm girişimlerinde usanmaksızın yardım ediyordu. Lafargue, Laura'nın da üzerinde çok çalıştığı 'Emeğin Örgütü' yazı dizisini İspanyol gazetesinde yayımladığında Engels, "İspanyollara ilk kez gerçek bilimin sunulduğu 'L'Emancipaciòn' gazetesindeki yazılara sen de önemli

bir katkıda bulunuyorsun ve İspanya sekreteri olarak ben özellikle bilimsel açıdan sana ayrıca teşekkür etmeyi kendim için bir görev kabul ediyorum," diye yazmıştı.

Yine bu sıralarda Lafargue ve karısı korkunç bir acıyla sarsıldı. Onların hayatta kalan ve üç yaşını geçmiş olan tek çocukları dokuz ay hastalık çektikten sonra dizanteriden öldü. Paul ve Laura'ya bu acıya katlanmada yalnızca karşılıklı büyük aşkları, ortak yaşam hedefleri yardımcı oldu. Ancak, çocuklarının yaşamı için boş yere savaştıktan sonra Lafargue doktorluk mesleğinden tümüyle nefret etti ve bundan sonra kendisini politik çalışmalara ve gazeteciliğe adadı. Fakat bu çalışma ona maddi olarak yetmiyordu. Geçinme kaygısı Lafargue'ı İngiltere'ye iltica etmeye ve orada litografya ve basma resim atölyesi açmaya zorladı.

Eve dönen Jennychen ve Eleanor baba evlerini Komüncü ilticacılarla dolu buldular. Marx ailesinin Versailles'lıların kırımından kurtulan savaşçılara yardım edecek bir ekonomik kaynağı yoktu. Genel Konsey'in Fransız mültecilere maddi yardım çalışmalarını Engels yönetiyordu. İngiliz burjuvazisi, Komüncülere kolaylık sağlamak ve onları işe almak istemediğinden, sürgünlerin iş bulması büyük ölçüde güçleşiyordu. Proletarya devrimi eylemcilerine acımakla birlikte, varlıklı Britanyalılar da onları bağışlamıyordu. Jennychen, Kugelmann'a şunları yazıyordu:

"Monroe'ler, benim, Komüncülerin yasadışı hareketini savunan kundakçıların elebaşısının kızı olduğum gibi 'korkunç bir keşif yapınca' benimle tüm bağlarını kopardılar. Komüncülerin acıları anlatılır gibi değil. Onlar bu kocaman kentin sokaklarında, sözcüğün tam anlamıyla açlıktan ölüyorlar.

"Enternasyonal beş aydan fazla bir süredir bu büyük mülteciler kitlesini besliyor, gerçek anlamda söylemek gerekirse, ölümle yaşam arasında tutuyor."

Paris Komünü'nün yenilgisi, gericilerin Enternasyonal'e karşı tüm Avrupa ülkelerinde genel saldırısı için bir sinyal olmuştu. Bismarck, Alman topraklarına gelmesi durumunda Karl Marx'ın tutuklanması için bir direktif yayımladı ve Enternasyonal'le mücadele konusunu tartışmak için bir Avrupa Hükümetleri Konferansı organize etmeye çalıştı. Fransız Hükümeti tüm ilgili devletlere gönderdiği bir genelgeyle enternasyonalistlerin

ortaklaşa kovuşturulması için gerici ülkeleri birleşmeye çağırdı. Thiers ve Favres Uluslararası İşçiler Birliği'ne karşı sert bir yasayı kabul ettirmeyi başardılar. Genel Konsey'in Fransa ile bağlantıları kesildi.

Komün'ün düşmanları, Uluslararası İşçiler Birliği'nin de düşmanlarıydı. Genel Konsey ve özellikle de Marx, Komün'ün tüm eylemlerinin yükümlülüğünü üzerine alınca, burjuva basını Enternasyonal'in kurucusuna 'kızıl şeytan' ve 'kızıl terörün doktoru' diyerek saldırıyordu.

Marx'ın ünü hızla artıyordu. Burjuva Paris dergisi 'L'İllustration' Marx'ın portresini ve onun yaşamına ilişkin kısa bilgiler yayımladı; onu Avrupa ve Amerika'daki birçok gazete takip etti.

Uluslararası İşçiler Birliği'nin başarılarından gurur duyan Engels onu dünyanın yedinci büyük devleti olarak nitelendiriyordu.

Enternasyonal'in yaydığı dehşet o denli büyüktü ki, papa ona lanet okudu, Fransız parlamentosu yasadışı ilan etti, 'Demir Başbakan' Bismarck haçlı seferiyle tehdit etti.

İngiltere'nin merkezi basınının Enternasyonal ve yöneticilerinin etkinliklerine ilişkin haberlere sayfalarını açma zamanı gelmişti. Londra gazetesi 'Times' Paris Komünü'nden sonra Marx ve Genel Konsey'in, değişik gazetelerin Enternasyonal'e yönelik iftira içeren saldırılarına yanıt olan önemli açıklamalarını yayımladı. Büyük basına ulaşmış olmak Marx'ı daha da ünlü kıldı. Çeşitli ülkelerin gazetecileri, Marx, ailesi ve dava arkadaşları hakkında yazılar yazdılar.

***

Almanya'nın genç Sosyal Demokrat Partisi, –Eisenah'cılar– Bismarck'ın zaferi sonucu zor durumda kaldı. Ülkenin tüm sınıfları, partileri ve grupları birleşik bir Almanya istiyorlardı. Bu birliğin düşmanı III. Napolyon yenilgiye uğradı ve bu tüm Almanları mutlu etti. Fakat, Fransa'daki devrim, savaşın karakterini değiştirdi ve Alman emekçilerinin o andan sonra gerici Bismarck Hükümetinin başarılarından çok Fransa Cumhuriyeti'nin zaferinden çıkarları vardı. Aynı zamanda Almanya'nın, Napolyon'a karşı zaferin bir ödülü olarak Alsace-Lorraine'i Fransa'dan ilhak etme niyetinde olduğuna ilişkin söylentiler yayılmıştı. Alman emperyalistleri, güya

Almanya'nın Batı sınırlarının güçlendirilmesi için bunun gerekli olduğunu açıklıyorlardı.

Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Braunschweig'deki Merkez Komitesi Alman proletaryasının Fransa-Prusya savaşı konusundaki tutumuna ilişkin açıklamalar yapması için Enternasyonal'in Almanya Sekreteri olarak Marx'a başvurdu.

Marx ve Engels, Sosyal Demokrat Parti yöneticilerine verecekleri yanıta özel bir önem veriyorlardı, çünkü söz konusu olan Alman işçilerinin eylem çizgisini belirleyecek direktiflerdi. Nihai metni birlikte hazırladılar. Onlar, Almanya'nın Fransa'dan Alsace-Lorraine'i alması durumunda Avrupa'da savaşın hiç bitmeyeceğini öngörüyorlardı.

"Bu, Fransa yitirilen toprakları geri istemek için güçleninceye kadar geleceğin dünyasını basit bir uzlaşmaya dönüştürmenin kusursuz bir yöntemidir. Bu, Almanya ve Fransa'yı karşılıklı yok etme yoluyla yıkmanın kusursuz bir yöntemidir.

"Ebedi barış garantileri icat eden alçaklar ve aptallar en azından Prusya tarihinden, Napolyon'un Tilsit Barışı'nın bedelini nasıl ağır ödediği örneğinden hareketle yaşama yetisi olan bir halka gem vurulması için alınan benzer dayatmacı önlemlerin tam tersi sonuçlara yol açacağını bilmek zorundaydılar.

"Bugünkü gürültüden tamamen sağır olmamış olanlar ya da Alman halkını sağır etmekten *çıkarları olmayanlar*, 1866 savaşının 1870 savaşını getirdiği gibi, *1870 savaşının da Almanya ile Rusya arasında bir savaşa kaçınılmaz* olarak yol açabileceğini anlamak zorundadırlar.

"Eğer gerçekleşme olasılığı zayıf bir olayı, *Rusya'da* o zamana kadar *devrimin* patlak verebileceği olasılığını saymazsak, ben bunu *kaçınılmaz, mutlak* görüyorum.

"Eğer bu zayıf olasılık gerçekleşmezse, Almanya ile Rusya arasında bir savaşı şimdiden fait accompli (gerçekleşecek bir olgu) olarak kabul etmek gerekiyor.

"Bu savaşın zararlı ya da yararlı olup olmayacağı galip Almanların bugünkü tutumuna bağlıdır.

“Onlar Alsace-Lorraine’i ilhak ederlerse, Fransa, Rusya ile *birlikte* Almanya’ya karşı savaşacaktır. Böyle bir savaşın yok edici sonuçlarından söz etmeye dahi gerek yoktur...

“Fakat korkarım, Alman işçi sınıfı en masse[26] *sesini yükseltmezse, alçaklar ve aptallar bu akılsız oyunu hiçbir engelle karşılaşmaksızın sürdüreceklerdir.*

“Bu savaş, Almanya’nın, ... yurtdışından *bağımsız olarak* kendi yolunda yürümesi açısından tüm dünyada tarihsel bir dönemi başlatmaktadır... Almanya’nın en başta *birliğini Prusya kışlasında* elde ediyor olması, onun tümüyle hak ettiği bir cezadır. Ama, bu şekilde de olsa *sonuca* ulaşılmıştır. Ama eğer Alman işçi sınıfı payına düşen tarihsel rolü yerine getirmezse, bu, Alman işçi sınıfının suçudur. *Bugünkü savaş, kıtadaki işçi hareketinin ağırlık merkezini Fransa’dan Almanya’ya taşımıştır.* Bundan dolayıdır ki Alman işçi sınıfının üzerinde büyük bir sorumluluk vardır...”

Marx ve Engels’in işaretlerini izleyen Enternasyonal’in yalnızca İngiltere’deki değil, Belçika, İspanya ve ABD’deki şubeleri de tüm dünya proleterlerinin çıkarlarının dikte ettiği fikirleri yayıyorlardı. Onlar cumhuriyet Fransa’sına karşı tüm zafer arzularından vazgeçilmesini talep ediyor ve Fransa’yı savunuyorlardı. Braunschweig’de bulunan Uluslararası İşçiler Birliği Almanya Şubesi Merkez Komitesi, Eylül’de Alman İşçi Sınıfını, Alsace-Lorraine’in ilhakına izin vermemeye ve Fransa Cumhuriyeti’yle onursal bir barış anlaşması imzalanmasını sağlamaya çağıran bir manifesto yayımladı. Almanya Genelkurmay Başkanı’nın emriyle bu manifesto toplatıldı, komitenin tüm üyeleri ve bu belgeyi basan matbaacı tutuklandı ve zincire vurulup Doğu Prusya’ya sürüldü.

Alman Hükümeti’nden Fransa ile onursal barış imzalanmasını talep eden Bebel ve Liebknecht de tutuklandılar ve uzun süreli hapis cezasına çarptırıldılar.

Ocak 1871’de Almanya’nın birleşmesi düşüncesi galip geldi. I. Wilhelm Fransa başkentinde, Versailles Sarayı’nın aynalı salonunda, Alman hükümdarlarının elinden Alman İmparatorluk tacını aldı. Birleşme gerici Prusya yunkerlerinin (toprak sahipleri) arzuladığı gibi yukarıdan aşağı gerçekleştirilmişti. Bu, Monarşik düzeni ve karşıdevrimci güçlerin pozisyonunu güçlendirmişti. Proletarya zayıflığından dolayı, Yunkerlik ve

burjuvazinin, monarşinin, saraylıların tüm ayrıcalıklarının karşısında köylülere yapılan haksızlıkların aynılarının emekçiler için de en olumsuz şekilde yeniden gerçekleşmesini engelleyememişti.

Yeni Almanya İmparatorluğu bir birlik devletiydi ve Prusya'nın başbakanlığında yirmi iki monarşiyi birleştirmişti. Gazeteler, imparatorluğun, bir aslan, yarım düzine tilki ve onlarca fareden oluşan bir birlik olduğunu yazıyorlardı. Her halükârda, Almanya, nüfusu kırk milyonun üzerinde büyük bir devlet olmuştu.

Bismarck Versailles'da, Ocak ayı sonunda Fransa ile ateşkes anlaşmasını, bir ay sonra da ön barış anlaşmasını imzaladı. Karşıdevrimci Thiers hükümetinin Komün ile mücadelesi için Paris çevresinde asker sayısını iki kat artırmasına izin verdi ve Komün düşmanlarının Paris'e karşı gönderdikleri Fransız savaş tutsaklarının bir kısmını iade etti. Alman askerleri Fransa'nın başkentinin kuşatılması sırasında Thiers Hükümetinin karşıdevrimci askerlerini Paris'e salmışlardı. Aynı zamanda onlar Komüncülerin başkente gıda maddeleri getirmelerine izin vermemişlerdi. Bismarck Thiers'den devrimci Paris'te derhal kıyıma başlaması talebinde bulunmuştu. Prusya askerleri, Paris'ten kaçan başkentlileri alıkoyarak Thiers'in cellatlarına teslim ediyorlardı.

Almanya ile Fransa arasındaki barış anlaşması, ateşkes anlaşmasının imzalanmasından üç buçuk ay sonra, 10 Mayıs 1871'de Frankfurt'da imzalandı. Almanya sanayide gelişmiş ve maden cevherleriyle zengin bölgeler olan Alsace-Lorraine'in bir bölümünü Fransa'nın elinden aldı. Böylece, Bismarck, gelecekte Fransa'ya yönelik bir çıkarma için stratejik açıdan yararlı mevziler elde etti. O, Fransa cumhuriyeti tarafından bir rövanş tehdidini yunkerlik için yararlı sayıyordu, çünkü bu durum Almanya'daki şovenist eğilimleri desteklemeli ve ülke içindeki devrimci hareketin bastırılmasına yardımcı olmalıydı.

Fransa Cumhuriyeti'nin Almanya İmparatorluğuna üç yıl içinde ödemek zorunda olduğu 5 milyon Frank savaş tazminatını Bismarck yeni savaşlara hazırlık için silahlanmada kullandı.

Akan kanlar Paris'i takatsiz düşürmüştü. Yeni iktidarın rızası ve teşvikiyle kent on gün içinde gözü dönmüş katillerin yağmalamasına teslim edildi. Haydutlar, sadistler, canlı deri yüzücüleri, kaldırımlarda kurumuş kanların

dahi kokusunu alarak sokaklarda cirit atıyorlar, Komün’e sempatisi olduğundan kuşkulandıklarını öldürüyorlar, yeni yeni kurbanlar istiyorlardı. Versailles ordusunun ardından süslü fahişeler, şarap ticaretiyle uğraşanlar, aşırı kan kokusunu alıp coşmuş, mutlu konak sahipleri, büyük mağazalar ve fabrikaların sahipleri başkentte ortaya çıkmışlardı. Ve meydanlarda tutsakları görür görmez ortalığı kasıp kavurarak, intikam çığlıkları atarak insan kanından kendine düşecek payı talep ediyorlardı. Arabalarla kitlesel infazları seyretmeye gidiyorlar ve sık sık seyircilikten çıkıp usta bir cellada dönüşüyorlardı.

Komüncüleri soğukkanlılıkla kurşuna diziyorlar, dipçiklerle dövüyorlar, boğazlıyorlar, diri diri gömüyorlardı. Açık renk muslinden kızböceği kanadı gibi şeffaf kıyafetleriyle kibar görünümlü kadınlar, metal uçlu moda şemsiyeleriyle Komüncülerin gözlerini oyuyorlardı. Eğer Komün’ü bir iyilik, şefkat ve safça mutluluk bayramına benzetirsek, karşıdevrim de şeytanca acımasızlık, kana susamışlık ve kötülüğün bir sembolüydü.

Versailles’lılar koğuşlarına girip yaralı Komüncüleri öldürmeye başladıklarında Liza Krosotski hastanedeydi. Hemşehrilerinden birisi onu arka kapıdan güçlükle uzaklaştırarak güvenli bir yerde sakladı. Liza korkunç bir gece geçirdi. Tüfeklerinin dipçikleriyle gürültüyle vurup küfür eden ve kaba, açık saçık şarkılar söyleyen sertlik yanlısı askerler sokaklarda cirit atıyorlardı. Evlere giriyor, insanları evlerinden dışarı çıkarıyor ve yargısız kurşuna diziyorlardı. Liza kendisini hafiyeler tarafından köşeye kıstırılmış yabani bir hayvan gibi hissediyordu. Beyni felç eden utanç duygusuyla başa çıkamıyordu ve bu onun acılarını artırıyordu. Sabaha kadar kendisiyle mücadele etti ve kanlı alem bittiğinde, sağ kalan yoldaşlarına yardım etmek için kesinlikle Paris’te kalmaya karar verdi. Saklandığı dairenin sahibesiyle birlikte birkaç sadık insan buldu ve elinde bulunan paranın büyük bir kısmını vererek infazdan kurtulmuş Komüncülerin yurtdışına gönderilmesine çalıştı.

Kocasının ölümünden sonra onun için en korkunç darbe Varlin’in kurşuna dizilmesi olmuştu. Hemen hemen hiç tanımadığı Varlin’i tüm kalbiyle seviyordu. Yazgı onu Montmartre’a tesadüfen getirmişti. Koyu bir peçeye sarınmış, derin düşüncelere dalmış olan Liza, tepeden inen uğursuz kalabalığı görür görmez Rose sokağının bitişiğinde durdu. Cin çarpmış gibi

böğüren iyi giyimli erkek ve kadınlardan oluşan kalabalık, elleri arkaya bağlı bir tutukluyu götüren muhafızlara eşlik ediyordu.

“Onu öldürmek için henüz erken, biraz daha gezdirsinler,” diye haykırıyordu tepesine geçirdiği melon şapkasıyla semiz bir burjuva.

“Kahramanlık taslamanın anlamı yok, dizlerin titriyor artık,” diye bağırdı şık giyimli bir genç ve bastonuyla bir darbe indirdi tutukluya.

“Cehenneme gittiğinde tüm orospu arkadaşlarına saygılarımı ilet,” diye çığlık atıyordu yeşil kuş tüyleriyle süslü kocaman şapkalı bir kadın.

Ölüm mahkûmu, önüne bakarak emin adımlarla yürüyor ve kalabalığın kudurmuş çığlıklarını duymuyordu, anlaşılan. Bu Eugène Varlin’di. Olağanüstü sakin, önemli bir konuya yoğunlaşmış görüntüsüyle şu anda eski Bizans fresklerinden fırlamış bir din savaşçısına benziyordu. Eğer kendi yaşamı pahasına dahi onu kurtarmak mümkün olsaydı, Liza bunu hiç tereddüt etmeden yapardı. Ama Paris’te karşıdevrimcilerin canavarca saldırısına karşı koyabilecek gücü yoktu şu an.

Varlin son ana kadar barikattan barikata koşarak Versailles’lılarla ölümüne çarpışmıştı. Mermiler bitmiş, düşmanlar galip gelmişti. Fiziksel olarak yorgun düşmüş, artık tehlikeye aldırmayan, askeri birliği tümüyle imha edilmiş bir savaşçı olarak şehirde geziyordu Varlin. Saklanmak istemiyordu ve sanki büyük bir arzuyla ölümü arıyordu.

Komüncüleri avlamakla görevli sivil giyimli bir din adamı tarafından teşhis edilip yakalandı.

Geleceğe yönelik tahminde bulunurken Varlin silah arkadaşlarından birine şunları söylüyordu:

“Evet, ... bizi canlı canlı parçalayacaklar. Cesetlerimizi çamurlarda sürükleyecekler. Çarpışanları öldürdüler, tutsakları öldürdüler, yaralıları öldürecekler. Eğer birileri canlı kalırsa ve onu bağışlarlarsa, çürümesi için kürek cezasına çarptıracaklar. Fakat tarih eninde sonunda her şeyi daha net görecek ve Cumhuriyeti bizim kurtardığımızı söyleyecektir.”

Varlin’in kurşuna dizilmesi, Liza için acının en son damlası olmuştu. Fakat o zayıflık göstermedi. O da Anna Jaklard gibi ümidini yitirmedi, tersine, birkaç günlük ruhsal sarsıntıdan sonra, yeniden dirildiğini hissetti,

iradesi yeniden güçlendi. Şu andan itibaren yaşamın onun için tek anlamı vardı; mücadele etmek. Daha gelişmiş ülkelerdeki egemen sınıfların hümanizmine önceden biraz olsun inanırken, artık şu andan itibaren onların ayrıcalıkları ve mülkiyet için öç alırken korkunç ve insafsız olduklarını anlamıştı. Onlar, insan olduklarını unutmuşlardı. Liza, Komün ateşinde tüm kuşkularını yakıp yok etmişti. Marx'ın öğrettiği her şeyi anlamış, beyni ve yüreğiyle benimsemişti artık.

Liza, İngiliz pasaportunu kullanarak, Büyük bulvardaki yeni açılmış konforlu otellerden birine yerleşti. Yabancı dil bilmesi ve yüksek sosyeteden bir bayan gibi davranması, kuşkuları ondan uzak tutuyordu. Paris'e serüven için gelmiş canı sıkılan bir İngiliz sosyetesi rolünü başarıyla oynuyordu. Ama bu tehlikeli bir eğlenceydi. Onu, kadın kulüplerinde, gazetelerin yazıişlerinde ve hastanelerde görmüş çok sayıda ispiyoncu ve hain sokakta kolaylıkla teşhis edebilirdi. Buna meydan vermemek için Liza sık sık yer değiştiriyor, koyu peçesini şapkasının üstüne alarak yalnızca kapalı arabalarda yolculuk ediyordu. Bir ay içinde birkaç yoldaşıyla birlikte yalnızca sağ kalmış Komüncülerin yurt dışına kaçmasına yardım etmekle kalmadı, yeni ilişkiler edinmeyi, Enternasyonal Genel Konseyi ile gizli ilişkiler kurmayı da başardı.

Temmuz ayında Marx, Wròblewski'nin arkadaşı ve Paris Komünü'nün katılanı genç Polonyalı bir devrimciden oldukça önemli bir mektup aldı.

"Sayın Doktor! Parisli bir bayan, Batiol'de (Paris'in kuzeyinde bir bölge) Truffo caddesinde 14 no'lu evde yaşıyor. Parola: 'Koyu vişne rengi çiçekleriniz var mı?' Yanıt: 'Evet, efendim.'

"Londralı bayan en geç pazartesi günü hareket ediyor. Onun cesaretine olan kuşkumu dile getirip onuruna dokundum biraz. Yine de istediğiniz her şeyi getirecek ve daha önceden kararlaştırıldığı gibi hareket edecek. Ben bunun sorumluluğunu üstleniyorum.

"Parisli bayan dairesini bu ayın 8'i ya da 15'inde değiştiriyor. Yani, onun yeni adresini bildirmesini beklemek gerekiyor, sayın doktor, sizi saygımla temin ederim."

Paris'te bulunan kumaş boyacısı, şair, Komün üyesi Eugène Pottier'nin ağır hasta olduğunu öğrenen Liza, yoksulluğa karşı yaşam mücadelesi veren

Komün üyesi işçinin çatısında gizlendiği evin bulunduğu bir varoş sokağının yolunu tuttu.

“Siz bu çardakta kanatları yolunmuş, tirit olmuş bir kuşu bulacağınızı, tahmin ediyordunuz. Hayır, çelimsiz de olsam güçlüyüm,” dedi Pottier birkaç yüzyıllık geçmişi olan meşe sandalyeyi konuğuna güçlükle uzatarak. “İtiraf etmeliyim, burada bulunmak büyük bir zevk vermiyor. Buraya çıkarken merdivenler kuruyup çatlamış bir tabut gibi gıcırdıyorlar ve her defasında ruhumu almaya geldiklerini düşünüyorum. Fakat bunlar önemsiz şeyler. Barikatlarda dövüşürken, daha önceki elli yıl boyunca başaramadığım o kadar çok düşünce ve tasavvur dalgalarından geçtim ki, kurşunlar ıslık çalıp atalarımın yanına çağırırken, insan kabuğunu kırıyor ve ben yaşamı ilk kez sanki ağzımdaki olgun sulu bir meyvenin çekirdeği gibi hissettim. Anlatın bana lütfen, bu evin tahtakurulu duvarı ardında neler oluyor?”

“Bu duvarın sizi kurtarabilmiş olması iyi bir şey.”

“Haklısınız. Binlerce mutsuz kardeşimiz gibi ben de Peré Lachaise duvarının taşlarını kanımla sulayabilirdim,” diyerek derin bir nefes aldı Pottier. “Thiers devrimi kana buladı, biz hayatta kalmış az sayıda Komüncü ise düşlerimizi bu kan denizine gömdük. Saflığıma artık tümüyle son verdim ve olgunlaştım. Arkadaşların mezarları başında çaresizlik gözyaşlarının döküldüğü bu umutsuzluk günlerinde, sürekli Demokles’in kılıcı altında tek başımayken şiirler yazdım. Onlar yüreğimin derinliklerinden süzülüp geldiler.”

“Rica ederim, şiirlerinizi okuyun bana,” dedi Liza.

Pottier yere serili delik deşik şilte üzerinde doğruldu. Sararıp solmuş ama bilgeliği hiç yok olmamış yüzünü pencereye döndü. Kalkık burnuyla bu portre Liza’ya Sokrates’i anımsatıyordu.

“Uyan artık uykudan uyan
Uyan esirler dünyası
Zulme karşı hıncımız volkan
Bu ölüm dirim kavgası
Bu kavga en sonuncu

Kavgamızdır artık
Enternasyonalle kurtulur insanlık!”

Pottier bu dizeleri okumuyor, onlardan kurulu bir şarkı söylüyordu sanki. Derin duygularını da eklediği müzikal, temiz bir sesi vardı. Liza çok duygulanmış ve kendisini şiire kaptırmıştı.

“Cellatların döktükleri kan
Bir gün onları boğacak
Bu kan denizinin ufkundan
Kızıl bir güneş doğacak
Bu kavga en sonuncu
Kavgamızdır artık
Enternasyonalle kurtulur insanlık!”

Pencerenin ardından çığlıklar duyuldu birden. Kadınlar, birkaç Komüncüyü askeri mahkemeye götüren konvoyun yolunu kesmişlerdi. Bir subay ‘hazır!’ komutu verdi. Cellatlara lanet okuyan bir gürültü ve acı çığlıklar koptu. Karşıdevrimcilerin başına taşlar yağıyordu, kurşun sesleri ve ayak sesleri duyuluyordu. Bir yerlerden boğuk bir ses geliyordu: “Yaşasın Komün!” Ardından her yer sessizliğe büründü.

Bitkin, yaşlı Pottier esinlenmiş biri olarak şiirini okumayı sürdürüyordu ve yüzü şaşırtıcı bir değişime uğramıştı; o anda Liza’nın gözüne daha genç ve yakışıklı göründü:

“Hem fabrikalar hem de toprak
Her şey emekçinin malı
Sömürene tanımayız hak
Dünya emeğin olmalı
Bu kavga en sonuncu
Kavgamızdır artık
Enternasyonalle kurtulur insanlık!”

Gitme zamanı çoktan gelmişti, Liza ise hâlâ Eugène Pottier’nin yanında oturuyordu.

“Sizin ‘Enternasyonal’inizi ezberlerim artık,” dedi Liza ona, vedalaşırken. “Bana öyle geliyor ki bu yapıt yaşatılmalıdır. Benim gibi pek çok kuşak bugünden itibaren onu yüreğinde taşıyacak ve mücadele, mutluluk ve hüzün anlarında söyleyecek. İnsanlığa bu armağanın için teşekkürler, dostum.”

Her gerçek yaratıcı gibi, kendisinden kuşkulanan Eugène Pottier çalışmaktan çirkinleşmiş, kırışık elleriyle Liza’nın başını kendisine doğru çekti ve minnettarlıkla alnından öptü. Birkaç gün sonra Pottier sağ salim İngiltere’ye kaçmayı başardı.

***

1871 yazı sona ermişti. Asya hâlâ Vevey’de bir pansiyonda yaşıyordu. Liza daha sonra gizlice Polonya’ya geçip Krasotski’nin kalbini toprağa vermek üzere kızının yanına gitti.

Kaynayan Fransa’dan sonra komşu İsviçre Liza’da, besili balıklar ve iribaşların hoplayıp zıpladığı durgun bir gölün sinir bozucu sakinliği hissi yaratmıştı.

Çiftlik sahipleri ve küçük burjuvaların uyuşukluğa varan memnuniyetine karışan yoktu.

Liza neredeyse elli yaşına basmıştı. Birkaç ay önce, Fransa’ya gelene kadar, özellikle topluluk içinde ve konuşma yaparken coşkulandığında, genç bir kadın gibi görünüyordu.

Dış görünüşüne alışmış olan insan, meydana gelen değişiklikler konusunda kendisine çok ender olarak hesap verir. Krasotski, Komün’ün, kocasının ve dostlarının acılarını yaşadıktan sonraki haliyle kendisini ancak kızının bakışlarından sezdiği hüzünle görebildi. Asya dudaklarını acıklı bir şekilde açıp, ağlamamak için kendini kasarak annesine bakıyordu.

“Çok değişmişim, değil mi?” dedi kızının düşüncelerini yoklamak istercesine ve bir yanıt alamadan sustu.

Ve o anda belirli bir sınırı aştığını, kendisi de farkında olmadan yaşlılığa adım attığını anladı.

Liza’nın saçları ağarmış ve kırışıklıkları sık bir ağ şeklinde kül rengi göz kapakları ve alnına çökmüştü. Ağır, kederli çizgiler burnunun iki yanından çenesine doğru uzanmıştı. İnce boynu, solgun kurumuş bir dala dönmüştü. Aynada şaşkınlıkla kendisini seyrediyordu Liza. Giden artık geri gelmezdi. Daha düne kadar yapraklarla kaplı ama artık kurumaya yüz tutmuş çıplak bir ağaç gibiydi. Kendisini kötü hissediyordu. Yaşamda güzel olan her şeyi daima severdi. Yaşlılık biçimsiz ve itici geliyordu ona. Onu baş eğerek ve tevekkülle benimsemek mümkün değildi. Fakat, yakın geçmişin anıları Liza’nın gözlerinin önünden geçiyordu sırayla. Varlin’in kana bulanmış ak saçlı başı, Krasotski’nin solmuş, kahverengi akağaç yapraklarını andıran cansız kalbi, Komüncülerin cesetlerini taşıyan cenaze arabaları. Yanaklarının sarkmış, gözlerinin çökmüş olmasından dolayı hüzünlenmek kutsal bir şeye hakaret ve utanç vericiymiş gibi geliyordu. Sağ kalmıştı. Niçin? Hangi misyonu yüklenmeliydi? Suçsuz yere ölen binlerce insan ona sesleniyordu; bizi anımsa, yaşa ve savaş, tiranın ayakları altına alıp çiğnemeye yeltendiği Komün’ün kızıl bayrağını taşı! Ve Liza ruhunun sağlam olduğunu hissediyordu. Geçkin yaşta yalnızlıktan ve boş yere varoluşundan ürkmesine gerek yoktu. O insanlara gerekliydi ve bu ateşte yüreğini dağlanmamış olarak koruyordu. Liza, yaşamın dikenli yollarında neden ve nereye gittiğini bilerek kendinden emin ve sakin bir şekilde yürüyordu.

***

Jaklard’lar sınırı kazasız belasız geçerek kısa sürede İsviçre’ye ulaştılar ve Bern’e yerleştiler. Liza’yı öfkelendiren olgular –sakin ve tok bir huzur içinde olmak–, bu yorgun düşmüş Komün mültecilerinin ruh haline tamamen uygundu. Yaşananlar, Anna ve kocasına da belirgin olarak yansımıştı. İkisi de son derece perişandı, üstelik ders vererek ve çeviriler yaparak zar zor geçinebiliyorlardı. Jaklard, tıp öğrenimini bir an önce bitirip doktor olma çabasındaydı. Tüm boş zamanlarını anatomi laboratuvarında ve ders kitaplarıyla geçiriyordu. Liza, Jaklard ile eski dostluklarının artık kalmadığını hissediyordu.

“Bu yetmiş iki gün içinde yaşananlardan çıkarıyorum ki devrim bir ateş ve bu ateşte yanmamak mümkün değil anlaşılan,” diye açıkça itiraf ediyordu Anna.

“Sen, devrimin bir güneş olduğunu düşünmüyor musun?” diye gizemli bir tavırla karşı çıktı Liza.

“Eğer öyleyse ben şimdi gölgede olmak istiyorum.”

“Zavallı kız, nasıl da yorulmuşsun sen.”

Bununla birlikte, Anna Vasilyevna eski görüşlerini değiştirmemişti. Marx’ın 1871 yılında Cenevre’de yayımlanan önemli yapıtı ‘Fransa’da İç Savaş’ın Rusçaya çevrilmesi çalışmalarına katıldı.

Bu sırada 3. Şubeden bir ajan Karl Marx’ın Almancadan Rusça ve Lehçeye çevrilip Zürih’te basılan bir broşürünün ‘İç Savaş’ adı altında gençliğe gizlice dağıtılmak üzere Petersburg’a ve Varşova’ya gönderileceğini bildiriyordu.

Kısa bir süre için Cenevre’de kalıp Cenevre gölünde dinlendikten sonra Liza kızıyla birlikte sahte pasaportla Lublin’e geldi. ‘Rusya Ana’ gerici bir baskıyla, canavarca ezmişti onu.

“Ezin, parçalayın, yok edin!” diye haykırıyordu Katkov, Komüncülere sempati duyduğundan kuşkulanılan herkesin hakkından gelinmesini isteyerek.

Onun gazetesi ‘Moskova Bülteni’, Komüncüleri Bonaparte’ın paralı ajanları olarak ilan etmişti ve 72 günün trajedisini tahtı Louise Bonarparte’a iade etme çabasında olan Bismarck’ın işi olarak kabul ediyordu.

Nekrasov’un Komüncülere adanmış dizeleri karanlık gökyüzünde parlak bir yıldız gibi ışıldıyordu. Liza bu dizeleri ezberlemişti ve okurken gözyaşlarını tutamıyordu!

“Sustular dürüstler, yiğitçe düşenler,
Mutsuz halk adına isyan edenler,
Sustu onların yalnız sesleri.
Ama kudurdu acımasız tutkular.
Bir kötülük ve çılgınlık kasırgası
Esip duruyor tepende, ey dilsiz ülke.
Canlı olan, iyi olan her şey eziliyor.

Beslediğin karanlığın ortasında.
Şafağa durmayan gecedir duyulan ancak,
Nasıl da zafer çığlıkları atıyor düşmanlar,
Öldürülen bir devin leşine üşüşen
Kana susamış akbabalar gibi,
Kıvrılıp giden zehirli sürüngenler gibi!”

Krasotski’nin kalbini anayurt toprağına götürüp onun ailesinin yasına katıldıktan sonra, kızıyla birlikte alelacele İngiltere’ye döndü.

Karl Marx adı tüm dünyada ünlenmişti. İnsanların bir bölümü onu saygı ve sevgiyle, diğer bir bölümü korku ve nefretle anıyordu. Marx artık Enternasyonal’in görüşlerinin simgesi olmuştu. Ünlü ‘Manifesto’nun ilan ettiği komünizmin gitgide güçlenen, korku salan imgesi Paris ayaklanmasında kan ve can bulmuştu.

1871 sonbaharında Petersburg’daki 3. Şube Londra’dan, Karl Marx’ın sahte pasaportla ve kötü niyetlerle Rusya’ya geleceğine ilişkin bir istihbarat aldı. Bu haber jandarmayı harekete geçirdi, çok sayıda şifreli telgraf Marx’ın teşhis edilmesi ve Rusya’ya gelir gelmez yakalanmasını emrediyordu. Sınır noktalarında dedektifler mekik dokuyorlar ve tüm sakallı yabancıların yüzünü dikkatle inceliyorlardı. Ve işte sonunda Odesa’dan Petersburg’a, dünya işçi hareketinin önderinin limanda tutuklandığına ilişkin haber gelmişti. Fakat jandarmanın sevinci fazla sürmedi. Tutuklanan kişi soyadı Marx olan, İngiliz uyruğuna geçmiş Alman bir tüccardı. Benzeri tatsız hataların bir daha yinelenmemesi için 3. Şube Müdürü Marx’ın Londra’dan getirtilen ve çoğaltılan portresini emrindekilere dağıttı. Bir süre sonra, batı sınırı yakınında bir trende Karl Marx’a benzeyen ak saçlı, sakallı bir İngiliz yakalandı. Bu olay diplomatik protestoya yol açabilirdi, fakat olayın kurbanının öfkelenmesine karşın, Büyük Britanya’nın rızasıyla olay hemen örtbas edildi.

Marx’ın gitgide artan ünü değişik ülkelerden çok sayıda gazeteciyi ona çekiyordu. 1871 yazında Marx’ı ve onun dava arkadaşlarından birini ‘New York World’ muhabiri Bay Landor ziyaret etti. Birkaç gün sonra muhabir okyanus ötesine terzi Eccarius ve Karl Marx’la görüşmesine ilişkin izlenimlerini iletiyordu.

“Siz beni Uluslararası İşçiler Birliği hakkında birtakım bilgiler toplamakla görevlendirdiniz,” diye yazıyordu Landor, gazetesinin yazıişlerine. “Ben de sizin isteğinizi yerine getirmeye çalıştım. Şu an bu kolay bir görev değil. Londra, tartışmasız olarak Birliğin karargâhı, fakat İngilizler öyle korkmuş durumdalar ki, tıpkı ünlü komplodan sonra Kral James’in her şeyde barut görmesi gibi, her yerde Enternasyonal’i görür gibiler. Doğal olarak, halkın kuşkucu tavrına koşut olarak Birliğin bilinci de yükselmiş; ve eğer yöneticilerde birtakım sırlar varsa, bunlar sır saklamayı iyi biliyorlar. Birliğin en ünlü iki üyesini ziyaret ettim ve onlardan biriyle bir söyleşi yaptım. ... Ziyaret ettiğim iki üyeden biri, Genel Konsey’in önemli ismi, tezgâhının arkasında oturuyordu ve patronunun pek de hoş olmayan uyarılarına yanıt vermek için ki o da kentin bu kesiminde çoklukla rastlanan patronlardan biri, benimle söyleşisini bölmek zorunda kalıyordu. Yine aynı kişinin kalabalık toplantılarda, her sözü kendilerini onların efendileri olarak gören sınıfa yönelik tutkulu bir nefreti içeren çok güzel konuşmalarını dinledim. Galiba o kendisini yeterince gelişmiş ve bir işçi hükümeti kuracak kadar yetenekli kabul ediyor, ama mekanik bir mesleğin en sıkıcı ve zahmetli işlerine yaşamını adamak zorunda kalmış. Gururlu ve duyarlı, ama bunun yanında her adım başı kendisine dönük homurtulara ve hemen hemen bir avcının köpeğine seslendiği tonda bir incelikle verdiği komutlara benzeyen emirlere boyun eğerek ve gülümseyerek yanıt vermek zorunda. Bu insan benim Enternasyonal’in bir yüzünü kavramama yardımcı oldu, *emeğin sermayeye karşı* protestosu, üreten emekçinin, keyif süren burjuvaya karşı protestosu.

“Burada ben, zamanı geldiğinde çok ağır bir darbe vuracak yumruğu gördüm, düşünen beyne gelince, bana öyle geliyor ki Doktor Karl Marx’la söyleşimde, ben onu da gördüm.

“Karşı karşıya oturduk; evet, devrimin simgesiyle, Enternasyonal’in gerçek kurucusu ve ona esin veren kişiyle, sermayeye, eğer emeğe karşı savaşırsa ölüme hazır olması gerektiğini bildiren ‘Manifesto’nun yazarıyla baş başaydım; kısacası karşımda Paris Komünü’nün savunucusu oturuyordu.”

Buluşma sırasında Marx, Landor’la uzun uzun söyleşti. Girişte Amerikalıyla sıcak bir tavırla selamlaştı. Her ikisi de meraklı bakışlarla süzdüler birbirlerini.

“Sizi bana getiren nedir?” diye sordu Marx.

“Görüldüğü gibi, insanlar Enternasyonal konusunda bir bilgiye sahip değiller,” dedi Landor. “Ona karşı güçlü bir kin besliyorlar, ama özellikle neden nefret ettiklerini açıklayabileceklerini sanmıyorum. Enternasyonal gerçeğini diğerlerinden daha derinlemesine kavradıklarını düşünen insanlar, onun bir yüzünde bir işçinin dürüst, iyi yürekli gülümsemesi, diğer yüzünde ise komplocu bir caninin alaycılığı bulunan bir tür ikiyüzlü Janüs[27] olduğunu savlıyorlar. Sizden –Marx’ın gözlerinin içine bakarak soruyu soruyordu muhabir– benzer teorilerin açıklamakta çaresiz kaldığı bu gize ışık tutmanızı rica edeceğim.”

Burjuvazinin Uluslararası İşçiler Birliği’nden korktuğu düşüncesi Marx’ı neşelendirmişti ve o, gazeteciye gülümseyerek yanıt verdi.

“Efendim, burada hiçbir giz yoktur; giz ancak, Birliğimizin açıkça faaliyet gösterdiği ve okumak isteyen herkes için onun faaliyetlerinin en ayrıntılı raporlarının basıldığı gerçeğini ısrarla görmezlikten gelen insanların aptallığındadır. Bizim de bildiğimiz hemen hemen her şeyi, 1 peniye satılan tüzüğümüzü ve 1 şiline satılan broşürlerimizi alarak öğrenebilirsiniz.”

Landor açık pembemsi keliyle, uzun boylu, zayıf biriydi. ‘Hemen hemen’ sözünü duyar duymaz avuç içiyle diz kapağına vurdu ve bir kahkaha attı.

“‘Hemen hemen,’ bu son derece mümkün; fakat en önemli olgular, benim bilmediklerimde saklı olmayacak mı? Sizinle son derece açık olacağım ve soruyu dışarıdan bir gözlemcinin tasavvur ettiği gibi soracağım; sizin örgütünüze bu genel düşmanca yaklaşım, kitlenin bilgisizliğinden doğan kininden daha önemli bir şeylerin kanıtı değil mi? Açıklamalarınıza rağmen, Enternasyonal’in ne olduğunu size bir kez daha sormama izin verir misiniz?”

“Onu oluşturan insanlara, emekçilere bakmanız yeterlidir,” diye karşılık verdi Marx.

Landor ısrarını sürdürüyordu:

“Evet, ama yönetilen bir hükümet için onun neferi her zaman bir gösterge değildir. Ben sizin üyelerinizden bazılarını biliyorum, fakat onların

komplocu olabilecek hamurdan olmadıklarını düşünüyorum. Üstelik, milyonlarca insanın bildiği bir giz, giz değildir. Eğer bu insanlar, cesur, fakat –umarım, kendimden bir şeyler eklersem beni bağışlarsınız– kaynakların seçiminde pek de titiz olmayan bir kurulun elinde bir alet ise ne olacak?”

“Bunun öyle olduğuna dair hiçbir kanıt yok,” diye itiraz etti Marx.

“Ya Paris’teki son ayaklanma?”

“Birincisi, sizden burada herhangi bir komplo olduğunu, tüm olanların, verili durumun doğal bir sonucu olmadığını kanıtlamanızı rica ediyorum. Ama, eğer bir komplo olduğundan hareket etmek gerekirse, buna Uluslararası Birliğin katıldığı nasıl kanıtlanabilir?”

Landor, Marx’ın yanıtlarını hızla yazdığı defteri bir yana attı ve koltuğa yaslandı.

“Komün organlarında çok sayıda Birlik üyesinin olmasıyla,” dedi Landor Marx’ın yüzüne dener gibi ve küstahça bakarak.

Marx bir puro yaktı ve Landor’un sorularına yanıt verirken çalışma odasında tur atmaya başladı:

“Paris ayaklanması, Parisli emekçiler tarafından gerçekleştirilmiştir. En yetenekli emekçiler kaçınılmaz olarak bu ayaklanmanın önderleri ve organizatörleri olmak zorundaydılar; ama en yetenekli emekçiler aynı zamanda Uluslararası Birliğin de üyesidirler. Ancak, Birlik öyle hemen onların hareketlerinin sorumlusu tutulamaz.”

Landor’un dudaklarında alaycı bir gülümseme belirdi:

“Dünya buna başka türlü bakıyor,” dedi anlamlı anlamlı. “İnsanlar Londra’dan gelen gizli direktiflerden ve hatta parasal yardımlardan söz ediyor. Birliğin faaliyetlerinin, sizin örnek gösterdiğiniz açık niteliğinin her türlü gizli ilişki ihtimalini ortadan kaldırdığını iddia etmek mümkün mü?”

“Çalışmalarını açık olduğu kadar kapalı iletişim araçlarından da yararlanmadan yürütmüş olan herhangi bir örgüt olmuş mudur?” diye sordu Marx cesaretle. “Fakat, herhangi bir papalık merkezinden gelen inanç ve ahlak, entrika sorunlarına ilişkin kararlar gibi, Londra’dan gelen gizli

direktiflerden söz etmek de Enternasyonal'in özünü hiç anlamamak demektir. Bunun için Enternasyonal'de merkezi bir yönetim gerekirdi; gerçekte ise Enternasyonal'in örgütlenme biçimi, yerel faaliyetlere ve bağımsızlığa en fazla özgürlüğü sağlamaktadır. Gerçekten de, Enternasyonal kendisi hiç de işçi sınıfının bir iktidarı değildir; Enternasyonal direktif veren bir güçten çok bir birliktir."

"Ne amaçlı bir birlik?" diye sordu Amerikalı, tuttuğu notlara yeniden ara vererek.

"İşçi sınıfının siyasal iktidarı ele geçirmek yoluyla ekonomik özgürleşmesi; toplumsal ödevlerin gerçekleştirilmesi için bu siyasal iktidardan yararlanma amaçlı. Bizim amaçlarımız işçi sınıfının tüm faaliyetlerini içerecek kadar geniş olmalıdır. Bu amaçlara özel bir nitelik yüklemek, onları yalnızca bir grup işçinin, yalnızca herhangi bir ulusun işçilerinin gereksinimleri için kullanmak anlamına gelebilirdi. Fakat, bir kesimin çıkarları için tüm insanları birleşmeye çağırmak mümkün mü? Birliğimiz bu yolda hareket etseydi, Enternasyonal olarak adlandırılma hakkını yitirirdi. Birlik belirli bir siyasal hareket biçimi önermiyor; o, tüm bu hareketlerin tek hedefe yönelmesini talep ediyor. Dünyanın her yerinde bizim ödevimiz kendine özgü bir yönüyle ortaya çıkar, emekçiler ise bu ödevin yerine getirilmesi için kendi yöntemleriyle hareket ederler. Newcastle ve Barselona'daki, Londra ve Berlin'deki işçi örgütleri tüm ayrıntılarda tam tamına aynı olamazlar. Örneğin, İngiltere'de kendi siyasal gücünü göstermek için işçi sınıfı serbesttir. Barışçıl propagandayla hedefe daha çabuk ve doğru bir yolla ulaşılacak yerde ayaklanma çılgınlık olur. Fransa'da baskı yasalarının çokluğu ve sınıflar arasındaki ölümcül uzlaşmazlık, galiba, sosyal savaşın çıkmasını kaçınılmaz kılıyor. Ama, sonuca hangi yöntemle ulaşılacağını, o ülkenin işçi sınıfı belirlemek zorundadır. Enternasyonal bu konuda bir şeyler dikte etmeye kalkışmamaktadır ve hatta öneride bulunacağını dahi sanmam. Fakat her hareketle dayanışır ve kendi yasalarıyla belirlenmiş çerçeve içinde yardım eder."

Marx okyanus ötesinden gelen muhabire değişik ülkelerde grev yapan işçilere yapılan çok yönlü yardımları, emekçilerin dayanışma ilkelerini, sendikaların, karşılıklı yardım derneklerinin faaliyetlerini, kooperatif ticaretini, kooperatif üretimini sabırlı ve ayrıntılı olarak anlatıyordu.

Enternasyonal’in Avrupa’daki etki alanının genişlemekte olduğunu bildiriyordu. Uluslararası İşçiler Birliği’nin görüşlerinin propagandasını İspanya’da iki, Almanya’da üç, bir o kadar da Avusturya ve Hollanda’da, altı gazete Belçika’da, yine o kadar da İsviçre’de yapıyordu.

“Şimdi ise,” diye sözünü bağladı Marx Landor’un karşısına oturup ona puro uzatarak, “Enternasyonal’in ne olduğunu ben size anlattıktan sonra, belki de siz ona maledilen hayali komplolar konusunda kendi görüşünüzü oluşturabilirsiniz.”

Kısa bir sessizlik oldu. Puronun gri dumanı odada uçuşuyordu.

“Mazzini de sizin örgütünüzün üyesi mi?” diye sordu Landor merak ve artan bir ilgiyle.

“Yoo, hayır!” dedi Marx neşeyle gülerek. “Eğer onun düşüncelerini aşmamış olsaydık, başarımız bu kadar büyük olmazdı.”

“Beni şaşırtıyorsunuz. Ben, onun en ileri düşüncelerin temsilcisi olduğundan emindim.”

“O sadece eski burjuva cumhuriyet düşüncesini temsil ediyor. Biz ise burjuvaziyle ortak hiçbir şey istemiyoruz. Mazzini, çağdaş hareketten en az bugüne kadar Avrupa’da geleceğin gelişmiş demokrasisinin havarileri sayılan Alman profesörler kadar geri kaldı. Bir zamanlar onlar da böyleydi, belki de, Alman burjuvazisinin, İngiltere’deki anlamıyla, kendi gelişmesini güç bela yakaladığı 1848 yılına kadar. Fakat, şimdi bu profesörler tamamen gericilerin saflarına geçtiler, proletarya ise onları artık bilmek istemiyor.”

“Birleşik Devletler hakkında ne söyleyeceksiniz?” diye ısrarla sordu Landor, Marx’ın söyleşiyi bitirme niyetinde olduğunu görerek.

“Bizim faaliyetlerimizin esas merkezleri şimdilik eski Avrupa ülkelerinde bulunuyor. Birleşik Devletler’de işçi sorununun başlı başına bir olgu olarak kabul edilmemesi, bu olgunun hâlâ bir önem kazanmadığını düşünmemize neden oluyor. Ama, bu durum hızla ortadan kalkıyor, ve işçi sorunu, Avrupa’da da olduğu gibi, toplumun diğer sınıflarından farklı olan ve sermayeden uzak duran işçi sınıfının artmasıyla birlikte bir anda ön plana çıkıyor.”

İkincil derecede birkaç soru daha sorduktan sonra Landor Marx’a coşkuyla teşekkür etti, onun elini uzun uzun sıktı ve uzak Amerika’ya davet etti.

Landor gittiğinde, Marx çalışma odasından çıktı ve merdivenlerden yemekhaneye indi. Modena Villas mülteci Komüncülerle tıka basa doluydu. Jennychen ve Eleanor kendi odalarını onlara bıraktılar ve Lenchen’in yanına yerleştiler, birinci kattaki misafir odası, gelişigüzel kurulmuş bir hastane koğuşunu andırıyordu. Evde divan ve karyola yetmediği için Jenny birkaç sandalyeyi birleştirip üzerlerine şilte ve battaniye sererek yatak yapıyordu. Lenchen, evdeki bu kalabalık topluluğa zar zor yemek yetiştiriyordu. Tüm tavalar ve tencereler kullanılıyordu artık. Regant’s Park caddesinde de aynı şeyler oluyor, Lizzy, yaşadıklarından dolayı oldukça sarsılan insanları doyurmak, tedavi etmek ve giydirmek için gösterdiği çabalar sonucu bitkin düşüyordu.

Karl girdiğinde, Jenny ve kızları, mülteciler için toplanan paralarla alınan yiyecekleri yerleştiriyorlardı. Mültecilerin çoğunun değiştirmek için ikinci bir giysisi yoktu. Marx ve karısı gardroplarında buldukları ne varsa dağıtmışlardı. Komüncüler ve aralarında yaşlılar ve çocukların da bulunduğu ailelerinin tedavi ve diğer yardımlara ihtiyaçları vardı. Lenchen limonlu ve ballı ıhlamur çayı hazırlıyor ve gereksinim duyanlara içiriyordu.

Jenny ve kocası, dostlarına yardım etmek için olağanüstü bir çaba harcarlardı. Bu eskiden beri böyleydi. Uğradıkları açlık dalgası bazı Enternasyonal üyelerinde paniğe yol açtığında Marx, Engels ve eşleri, az rastlanır sakinlikleri ve güçlü iradeleriyle, devrimcilerin kurtarılması için kaynak yaratmada büyük hüner sergilediler.

“Konuklarımızın ayakkabılarını bugün sağlayabiliriz,” diyordu Jenny. “Çocuklar için rahat sandaletler bulduk, küçük Claude’nun ateşi olduğu için doktor çağırdım. Yeter ki kızıl hastalığı olmasın, Lessner iki terzi ve bir marangoz için Baker Street’teki atölyede iş buldu. Bunlar iyi haberler, değil mi?”

“Evet, canım!”

“Doğrusu, Mağripli, bu kerpeten tipli yankee’nin sözlü saldırılarına karşı koyarken bir hayli yoruldun.”

“Konuşma benim tahmin ettiğimden daha önemli oldu. Eğer ona dikte ettiklerimi çarpıtmazsa, okurlar Enternasyonal hakkında gerçek bir izlenim edinebilirler.”

“Evet, burjuva gazetelerinin de yaptığı zaten okurlarını saçma sapan kuruntularla dehşete düşürmek.”

“Fakat bu çapulcular, Doktor Marx’ın, Enternasyonal’in zaptedilmez önderinin, Komün’e ilham veren kişinin şeytanca portresini çizmek için daha çok kırmızı ve siyah boyalar kullanıyorlar,” dedi Jennychen anne babasının konuşmalarını dinledikten sonra.

Odaya, yoldaşlarının özverisi sayesinde bir mucize sonucu ölümden kurtulmuş üç Komüncü girdi. Gelişleri gürültülü bir mutluluk ifadesiyle karşılandı. En yaşlıları esmer ve uzun yüzü, 4. Heinrich’e benzeyen sakalı, ince bıyıklarıyla Velasques’in fırçasından çıkmış İspanyol soylusu portrelerini andıran, Fransız olmasına rağmen Fransızlara benzemeyen zayıf, uzun boylu Güney İspanya kökenli biriydi. Adı Charles Longuet’ydi. Gazeteciydi ve Paris Komünü’ne gözle görülür aktif bir katılımı vardı. Daha önce ise, öğrencilik yıllarında Sezarcı rejimle mücadele etmişti. Onunla birlikte Walery Wròblewski ve Leo Frankel de gelmişlerdi. Polonyalı, Catherine’i toprağa verdikten sonra epeyce çökmüştü. Yorgun yüzünde çiçek bozuklukları daha belirginleşmiş, dudaklarının çevresinde yeni kıvrımlar oluşmuştu. Yine eskisi gibi, kendisinden emin görünüyor, çelik iradesi hemen göze çarpıyordu. Jenny Marx, Polonyalı devrimciye farklı bir ilgi ve sevecenlikle davranıyordu. Birkaç saat boyunca Komün ve onun savunucularından konuştular.

“Biz duyduk ki, Bay Wròblewski,” dedi Jenny, “Fransa’da Thiers’in cellatlarının mahkemesi şimdi sizi ölüm cezasına çarptırmış.”

“Evet, fakat gıyaben, Bayan Marx,” dedi Wròblewski alaycı bir gülümsemeyle.

Jenny ona Louise Michel’i sordu.

“Bu kadın Fransa’yı onurlandırıyor. O, gerçek bir halk kahramanı. Louise Michel, kendisini tehdit eden ölüm tehlikesini biliyordu, fakat ne pahasına olursa olsun, tıpkı batan geminin cesur kaptanı gibi, barikatı terk etmek

istemedi ve orada kaldı. Şimdi onu, en iyi olasılıkla ebedi kürek mahkûmiyeti, Yeni Kaledonya bekliyor."

"Yani, ona kuru giyotin mi hazırlıyorlar? Günümüz kadınları arasında onun kadar korkusuzu yoktur. O, bu acıya katlanabilir mi?"

"Onun çelik iradesine güveniyoruz."

İnsanları hatasız olarak teşhis edebilen Jenny, Wròblewski'nin yalın, kolay ve bununla birlikte derinlemesine anlatımına hayran kalmıştı. Wròblewski onda saygı ve sempati uyandırmıştı.

Konuklar, kızlarla konuşmak için uzaklaştıklarında, "Dahi bir beyin ve dürüst bir insan," diye fısıldadı Jenny, Karl'a.

Marx, kendisini ilk yabancı üye olarak Komün üyeliğine seçen Parisli emekçilerin sevgilisi olan Leo Frankel'i dikkatle süzüyordu. Onun Komün'e seçilmesi için, "Komün'ün bayrağı, tüm dünya cumhuriyetinin bayrağıdır. Yabancılar da Komün'e seçilebilir," ifadesini içeren özel bir karar alınmıştı. Charles Longuet, İkinci İmparatorluk zamanından beri Frankel'in yakın dostuydu. Genç Macar'ın kocaman siyah gözleriyle karşısındakinin gözlerinin içine bakışında saf, sevimli ve güven veren bir ifade vardı. Marx, onun konuşma tarzını ve gerçek bir alçakgönüllüğünün, aklın, duyarlılığın ve fazlaca duygusallığının ifadesi davranış tarzını kavradıkça, Komün'ün temsilcisine daha da yakınlaşıyordu. "Sahi, Lafargue'dan tuhaf bir mektup aldım," dedi Marx. "İspanyol ve Fransız gazetelerinin sansasyonel bir haberini iletiyor. Dinleyin şu masalı."

"'Cumhuriyet Savcısı Fos'ta Enternasyonal'in önderi Karl Marx'ın üç kardeşini ve damadı Paul Lafargue'ı tutukladı.' Marx'ın üç kardeşine ilişkin öyküyü siz benden daha iyi bilirsiniz, çünkü onları tutukladıklarında, ben, şarkılardaki gibi, doruklarında tertemiz bir irade havasını içimize çektiğimiz dağ yollarındaydım."

"Gerçekten, sizin Fransa'da erkek kardeşleriniz var mı?" diye sordu Wròblewski.

"Benim yaşayan hiçbir öz erkek kardeşim yok," dedi Marx.

Jennychen herkesi çaya davet etti.

Alacakaranlıkta erkekler ev sahibinin çalışma odasına çıktılar. Marx purosundan zevkle bir nefes çekti. Wròblewski çubuğunu tütünle doldurdu. Puro içmeyi reddeden Longuet pencereye geldi. Bahçede Jennychen'i gördü. Elinde süzgeçli kovayla limonluğa gidiyordu.

Walery Wròblewski bir hayli eskimiş ceketinin cebinden buruşuk bir kağıt çıkardı ve Marx'a uzattı. Marx dikkatle bir kez okudu, bir kez daha okudu, şaşırmıştı:

"Muhteşem bir şey, ama. Eugène Pottier'yi duydum fakat onun böyle güçlü dizeler yazabileceğini beklemiyordum. Bizim böylesine yürekten gelen bir marşımız eksikti. Rica ederim, bu şiiri bana yüksek sesle okuyun."

Ve Marx'ın çalışma odasında 'Enternasyonal' çınlıyordu:

"Uyan uykudan... Uyan esirler dünyası!.."

Wròblewski genelde şiirleri ustaca okurdu, fakat bu kez sesi titriyor, çatallaşıyordu:

"Tanrı, paşa, bey, sultan
Nasıl bizi kurtarır
Bizi kurtaracak olan
Kendi kollarımızdır.
Bu kavga en sonuncu
Kavgamızdır artık
Enternasyonalle kurtulur insanlık."

Wròblewski, heyecanını yenerek şiiri tamamlamıştı. Sessizlik egemendi. Marx puro içiyor ve kaşlarını çatmış düşünüyordu.

"Büyük Paris Komünü'nün enkazından, bu nihai zaferden tümüyle emin olan çağrı doğmuştur," dedi Marx. "Bu Komüncüler için muhteşem bir anıttır."

Marx purosunu söndürdü ve Wròblewski'den nakaratı yinelemesini rica etti:

"Bu kavga en sonuncu

Kavgamızdır artık
Enternasyonalle kurtulur insanlık

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖLÜMSÜZ

Devamlı hareket halinde olmak ve sık sık ikamet yerini değiştirme alışkanlığı İngilizlerin günlük yaşamına geleneksel pazar ibadeti gibi girmişti. Onlara göre, yeryüzünde hiçbir yer, Londra'nın çevresinden daha uzak değildi, Filistin dahi, tıpkı bir Britanya kolonisi olan Seylan gibi, Noel tatili için gidilebilecek bildik bir yerdi. Eğer zenginler tercihlerini modern Fransız Rivyera'sından yana yapmışlarsa, bu onların malikânelerinin ve İngiliz otellerinin tekdüze sıkıcılığından, ahlak anlayışlarının ikiyüzlülüğünden ve darkafalılığından, diğer enlemlerde özenilen Londra yaşamının taklitçiliğinden bıkmış olmalarından kaynaklanıyordu.

'Britanya İmparatorluğu' olarak kayıtlara geçmiş tüm uzak topraklardaki fatihler alışılmış konfora, yemeğe ve günlük programa sahip olmalarına karşın, sürekli olarak görünümlerini değiştiriyorlardı.

"Kapitalizm kendine özgü gulyabaniler yaratıyor.

"Kendi malikânesinde ya da deniz kıyısında dinlenen, köpeklere, çocuksu yaramazlıklara, eski danslara ve eğlencelere, şömine başındaki duygusal sohbetlere düşkün konuksever İngiliz toprak soylusunda (landlord) Singapur'daki ukala çiftlik sahibini, yerlilerin başbelasını yüzeysel bir bakışla fark edemezsiniz. O, ülkesinde çiftlik sahipleriyle ilişkilerinde dikkatlidir ve kiralık işçilerin kalbine giden dolambaçlı yolu bulmayı bilir. Mantardan koloni şapkası, açık renk pantolonunun geniş cebinde küçük bir tabanca, kırbaç, bükülmez kolluk, tatarcıklara karşı bir ağ, tam bir sınırsız derebeyi kibiriyle ve vahşetiyle çantaya yerleştirilir."

Dinle ve İncil'den ayetlerle çok iyi donatılmış ve mükemmel şekilde kamufle edilmiş albay, sınır noktalarından birinde karanlık bir ün yaptığı Hindistan'dan, evlenmek için Londra'ya gelmişti. İngiltere'ye çeşit çeşit ganimetler; balta girmez ormanlarda avlanan leopar ve kaplanların postlarını getirmişti. Onun emriyle kurşuna dizilen isyancı Hintlilerin cesetleri onların ülkesinde kalmıştı. Nişanlısı teyzesinin ölümünü sekiz yıl sabırla beklemişti, çünkü teyzenin mirası olmadan evlilik olanaksızdı. Geçen yıllar içinde ağaran saçlarını boyamaya başlamış ve nişanlısının emekliye ayrılacağı mutlu an için onun maaşıyla ev almıştı. Bu süre içinde

albay, hizmetçisi ve cariyesi olan genç Hintli bayan sayesinde sabırlıydı ve ancak romanlarda rastlanacak bir incelikle doluydu. Teyze ölür ölmez, Hindistan-Afganistan sınır karakolunun amiri başkente geldi. Kilisenin uysal çocuğu olarak kıyıya çıkıyor ve günlerini, dini sohbetler yaparak, akrabalarına duygusal mektuplar göndererek ve kulüpte puro ve kahve eşliğinde politika konularında tartışarak geçiriyordu.

Marx yalnızca İngiltere'nin tarihini ve ekonomisini değil, halkını da incelemişti. Değişik ekonomik düzey ve çevreden insanların yükseliş ve düşüş haberleriyle dolu İngiliz gazetelerini ilgiyle okuyordu.

Mahkemeler, bir toplumsal düzenin en gerçekçi aynalarıdır. Bu mahkemelerde, günlük yaşamın aksaklıkları, tüm sapmalar, burjuva ahlakı ve hukukunun zorla taktığı, güncelliğini yitirmiş, paslanmış prangaların karşı konulmaz ağırlığı, eşitsizliğin çok çeşitli sonuçları, yoksulluk ve açlıkla kemirilmiş insan bilinci, hasta bir ruhun geçit vermez ara sokakları acımasız bir çarpıcılıkla sergilenir.

Marx ekonomik krizin zengin burjuvaların, tefecilerin ve bankerlerin yazgılarında yarattığı sayısız başkalaşımları gözlemliyordu.

Bir zamanlar İngiliz sosyetesi, bir cinayetle ve onun ardından genç ve yakışıklı dandy, zengin Henry Fauntlaroy'un idamıyla sarsılmıştı. Püriten Londra'yı şok eden kumar oyunları, aşk öyküleri, şatafat, yıkıma götüren sefahat ve çılgınlıklar bu İngiliz zenginini çek sahtekârlığı yapmaya itmişti. Henry Fauntleroy, 'Bank of England'ın para babalarından, Büyük Britanya'nın risk almayı seven büyük bir bankeriydi. Fakat aristokrat dostlarının tüm çabalarına, bayan hayranlarının ve her tür fidyeyi öneren akrabalarının delicesine yakarışlarına karşın 'banka çevreleri' suçlu kardeşini idam cezasına çarptırdı. İdam sehpası, zenginliğini Napolyon'un cesur serüvenlerini izleyen yıkım üzerine bina eden Rotschild gibi 'en temiz ve en soylu tefeciler sınıfının' pisliklerini temizlemişti.

70'li yıllardaki ekonomik kriz sırasında benzer bir suç Büyük Britanya'nın dikkatini yeniden çekti. Bir banker piyasaya sahte çekler sürmüştü. Bir milyoner olarak Londra'ya gelmiş ve yetimhanelere, hayvanları koruma derneklerine, yöneticiliğini taç giymiş ya da üst makamlardan şahısların yaptığı güçsüzler yurtları ve hastanelere cömertçe bağışlar yaparak enerjik bir hamleyle o ana kadar şaibeli olan geçmişini

aklamaya koyulmuştu. Satın alınmış gazeteler; nerden geldiği belli olmayan, yoksulların velinimeti, sanattan anlayan, bir mihrace gibi savurgan bu sefahat düşkününü birbirleriyle yarışırcasına övüyorlardı. Banker başarılı bir şekilde eğlenceler ve dağıttığı hediyeler yardımıyla İngiliz soylularıyla yakınlaşmaya çalışıyordu. Aristokratlar, bankerin reklamı çok yapılan yeni sarayını görme isteğine karşı koyamıyorlardı. Bu görkemli ev hangi dükü imrendirmezdi ki! Bu, içinde sultan haremlerininki gibi bir havuzu, Yunan malikâneleri, Roma terasları, Japon bahçesi, jimnastik salonu, suları hiç durmaksızın akan Amerikan banyoları bulunan eşi benzeri olmayan bir saraydı.

Böylesine bir büyümeye alışmamış olan İngilizler bu şatafat karşısında dayanamayıp pes ettiler ve banker, oyunu kolayca kazanıp aristokratların evlerine süzülüverdi.

Sarayın yapımından sonra 'Bank of England'a hücuma geçti ve onun finansal dahisi uzun süren bir kuşatmadan sonra çekirdekten yetişme bankerlerin güvenini kazandı. Bir zamanlar Fauntleroy'un yaptığı gibi, bankada güvenilir bir şahsiyet ve City'lerden birinin sahibi oldu. Eski kuşaklardan miras kalan aşırı ihtiyatlılıklarını, köhnemiş kurallarını ve frenleyici geleneklerini koruyan İngiliz finans çevrelerinin tersine yeni nesil bir işadamı olduğundan inanılmaz bir hızla zenginleşti. Onun acentaları tüm dünya borsalarında boy gösterdi.

Bu banker kuruluşun sloganı, 'kuruşun değil, milyonun ardına düş,' idi. Her işte şöyle ya da böyle bir yarar görerek Arjantinli generallere parasal destekte bulunuyor, Korsikalı haydutlara yardım ediyor, Türklere silah sağlıyordu. 'Bank of England' onun müthiş becerisine, öngörüsüne ve kararlılığına saygı duyuyordu.

Her şeyi, savaşı, devrimleri, kıtlığı, çekleri hesaba katmıştı, fakat yalnızca bir şeyi, krizi hesap etmemişti. Ekonomik felaket bir anda bankerin gücünü sarstı. İflas eden işletmelerde yitirilenlere karşılık yeni kaynaklar yaratarak kurtulmaya çalışıyordu ve bu amaçla sahte çek düzenlemeye karar verdi.

Komşu hücrede yargılanan bir mağazanın kasiyeri gibi, banker, paraları iyi kullanarak geri döndürmeyi ve başlangıçtaki suçunu temizlemeyi umarak sahteciliğe başvurdu. Fakat kasiyer at yarışlarında, banker de dünyadaki fiyat dalgalanmalarında paralarını yitirdi. Her ikisi de sahtecilik

yoluyla para elde ederek yeniden ve yeniden oynamayı denediler. Fakat hem mağaza, hem de İngiliz bankası birden korkunç açığı ortaya çıkardılar. Kasiyer ve banker, sanık sandalyesine aynı anda oturdular. Fark yalnızca, kasiyerin soygununun, sarsılan karısının erken doğumuna, bankerin soygununun ise diğer üç bankerin intiharına, onlarca işletmenin batmasına yol açmış olmasıydı. Avrupa'da birkaç yüz bin insan işsiz, ekmeksiz, evsiz kalmış ve geleceklerini yitirmişlerdi.

Bankanın batışıyla oluşan bu sarsıntı, tüm dünyada, öncelikle de İngiltere'de felakete varan sallantılarla, insanların ölümüyle sonuçlanan patlamalarla kendini gösterdi. Borsada panik başladı. Kriz derinleşti. Henry Fountleroy'un yaptıkları artık oyuncağını kurcalarken bozan bir çocuğun yaramazlığından fazla bir şey değildi. Yüzyılın başında dünya başka bir çehreye bürünmüştü...

Banker idam edilmemişti. 'Bank of England' bankerlerin imajındaki ayıbı temizleyemiyor, temizlemek için çaba da göstermiyordu.

Bankerin şatafatlı, mağrur sarayı haraç mezat satışa sunuluyor, fakat alıcı bulamıyordu.

Kriz!

Aristokratların adları mahkeme raporlarından bir türlü eksik olmuyordu. Sanık sandalyesinde oturan bir barones ısrarla kendisini ekonomik depresyondan zarar görmüşler arasına dahil ediyordu. Meşe ağaçlarını kökünden deviren kasırga, ekinleri de yerle bir ediyordu. Barones kocasından ayrıldıktan sonra çok sayıda terzi ve tezgâhtarın çalıştığı lüks bir kadın giyim mağazası açmıştı. Gelir elde ettiği sürece memnundu. Ama, son zamanlarda zengin bayanların ölçülülük ve tasarruf modasına başlaması sonucu barones eski müşterilerini kaybetti, sürekli gelir elde edemez oldu. Biçkici ve makastarların çoğunun işine son verdi, fakat bu da fayda etmeyince büyük bir dolandırıcılık yardımıyla düzlüğe çıkmaya çalıştı.

Mahkeme ve hapis, suçlunun tüm ailesinin adını lekelemişti. Bu önyargı sık sık yeni suçların ve uzun süren trajedilerin ateşleyicisi oluyordu. Aile, 'ayağı kayan' üyesini uzaklaştırıyor ve Kanada, Avusturalya, Hindistan ya da uzak adalar, çekilen cezadan sonra onun yeni mekanı oluyordu. Onlar artık yaşayan ölülerdi. Suçlunun kız kardeşi ebediyyen evde kalma, erkek

kardeşleri işlerini kaybetme, anne babalar ise yaşadıkları semtte hor görülme tehdidiyle karşı karşıyaydı. Hem aristokrat için hem de küçük bir bakkal için kendi çevresinden sürülmek kaçınılmazdı. Fark yalnızca belki de, bakkalın acımasızlık ve kalıcılıkta daha pervasız olmasındaydı.

Lord Ilsent İngiliz adaletinin huzuruna çıktı ve böylece, rivayete göre, bizzat Fatih Wilhelm'e hizmet etmiş atalarının armasını temizlenemez bir pisliğe bulaştırdı. Gelecek kuşaklar tarafından başarıyla katlanacak bir servet elde etmeyi de ihmal etmeyen Lord Ilsent, tüm yaşamı boyunca çıktığı seferlerde unvandan başka, ata mirası yiğit şövalyelik geleneğini de inatla sürdürüyordu.

Toprak elde etmek uğruna yapılan yağma amaçlı seferlerin yerine İngiliz aristokrasisi, daha bir incelikle zenginleşmeye koyulmuştu. Köle sahipleri artık köle kiralıyorlardı. Lord Ilsent parayla ve hisse senetleriyle çalışmayı tercih ediyordu; bu çalışma ona daha güvenilir, üstelik daha kalıcı geliyordu.

Lord Ilsent'in gemicilik şirketi ekonomik fırtınadan ciddi olarak etkilenmişti. Yolcu ve yük sayısı fark edilir şekilde azaldı. Birkaç okyanus gemisini kızağa çekme zorunluluğu doğdu.

Lord Ilsent'in kasasında korkunç bir açık vardı. Bunu açıklamak; yardım istemek, teslim olmak demekti. Ilsent bu felaketi hile yoluyla durdurmaya kalkıştı. Kayıplarını hissedarlarından gizledi ve yalan rakamlar açıkladı. 12 ay hapis cezasının asil soyun bu başarısız temsilcisine ticari oyunda hilesiz oynamayı öğretmesi beklenirdi. Ancak, sanılmasın ki bu şişirilmiş hisselerin batan saf alıcılarına yardım edebildi.

Mahkeme, her bir parçası en iyi Shafield çeliği ayarında kaliteli bir makinedir. Ve akılsızları, kendisine karşı çıkmaya çalışan talihsizleri otomatik dişlileriyle kıymış, soylu kanın kutsal ayrıcalıklarını ve zenginliklerini ise özenle korumuştur.

Doklarda ve işçi kentlerinde mutsuzluk, her gün kapıyı çalan bir konuk, mahkeme ise çok açık bir düşmandır.

Hukukçu Marx, İngiliz yasalarını çok iyi biliyordu. Marx'a göre, Ortaçağ ritüeli yüzyıllarca süren değişmezliği ile Britanyalılarda saygı uyandırıyor olmalıydı.

Fakat köle tüccarlarının, şövalye kaleleri sahiplerinin, bankalarda oturumlar yapan tefecilerin, eski mutlu İngiltere'de egemen olan herkesin ikiyüzlü sınıfsal ihtirasları, satılmışlıkları, geçmiş yüzyılların küflenmiş deneyimi bu tuzağın ardına saklanamazdı.

Marx ve Engels, kapitalistlerin gözüne girmiş ve sadakalarını para, hatta unvan olarak alan bazı işçileri büyük bir dikkatle inceliyorlardı.

Bir keresinde doklarda çatlak duvarlardan birine iliştirilmiş ilandan kalan kirli bir kağıt parçası Marx'ın dikkatini çekti. Rüzgar, kağıdı aşındırmış, liman çevresindeki mahallelerde iyi bilinen taşımacılık işçileri Trade-Union yöneticisi Bendollett'in imzası görünüyordu yalnızca. Geçmişte hamal, daha sonra ise Londra Limanında makine teknisyeniydi. Ancak, her tarafından yağlar sarkan bu ihtiyarda geçmişin izleri yoktu. Gerçekten de, seçim zamanlarında işçi toplantılarında bir nişan gibi gösterdiği; liberalleşmiş zengin burjuvaların ve hükümet memurlarının davetlerinde ise utanarak sakladığı, birkaç parmağı kopuk çirkinleşmiş elinden başka geçmişinden hiçbir eser yoktu.

Bendollett'in parmakları Londra dokunda, taşırken düşürdüğü oldukça ağır bir sandığın altında ezilmişti.

Bir zamanların hamalı, şimdi eski arkadaşlarının başında gayretkeş bir gözetmen, parlamentoda etkili bir üyeydi ve majestelerinden en yüksek unvanı almıştı. Kocaman taştan villasına yerleşmişti, besili iki atın çektiği faytonuyla geziyordu. Oğlu Cambridge'de okumuş ve City'den bir tüccarın kızıyla evlenmişti.

Genç Jack Bendollett de politikacıydı ve babasını aşmayı planlıyordu. Hizmetinde çalıştığı Başbakan Gladstone elinden tutarak başarısının mutlak garantisi olmuştu.

İngiltere işçi sınıfı içinde Bendollett türü insanların sayısı gitgide artıyordu; sayıları onlarla ölçülse de zararları büyüktü, daha da ötesi ahlaksızlık yayıyorlardı.

***

Liza Krasotski, doğumevleri yararına düzenlenen kadınlara mahsus kermeste Lady Bendollett ile tanışmıştı. Bu en yüksek unvan sahibinin

karısı, bir zamanlar Bond-Street'deki bir atölyede dikişçi olduğunu özenle gizleyen, kendini beğenmiş yaşlı bir kadındı. Dikkat çeken özelliği yalnızca boş boş bakan kocaman gözlerinin farklı renklerde olmasıydı; gözlerinden biri açık mavi diğeri ise koyu kahverengiydi. Hayır işleriyle zaman geçiriyordu. Lady Bendollett'in en sevdiği konuşma konuları, hiç usanmadan topladığı saray dedikodularıydı. Liza herhangi bir unvan taşımadığından ve artık pek de zengin olmadığından –paralarını Amerika ve Avrupa'da toplum yararına işlerde harcamıştı– Lady Bendollett kendisiyle pek fazla ilgilenmemişti, fakat oğlu Jack, on yedi yaşındaki Asya'ya duyduğu ilgiyi gizlemiyordu. Genç kız kendisine İsviçre pansiyonunda takılan 'cıva' lakabına tümüyle uygun düşüyordu.

Sürekli hareket halindeydi, çeliğe çalan külrengi afacan gözleri, al dudakları, yanaklarındaki gamzeler, güzel incecik elleri, inceliği, düzgün fiziği ve çevikliği ile Asya herkesin dikkatini çekiyor, çevresindekilerde ilgi uyandırıyordu.

Jack Bendollett, yağlı saçlarını yeni doğmuş bir çocuk gibi düz tarayan, tıknaz, ağırkanlı bir insandı. Yüzünde dalkavukça, yavan bir ifade vardı.

Krasotski'lerin Bendollett tanışmasından birkaç hafta sonra kız annesine Jack'la evlenmeye karar verdiğini bildirdi.

"Ama tatlım, o zaten evli," diye şaşkın bir şekilde yanıt verdi Liza.

Asya, "Bu, gerçek aşka engel değildir. Bendollett boşanacak. Bana evlenme teklif ederken, bunu kendisi söyledi," deyince ise donup kaldı.

"Sen onun iki çocuğu olduğunu düşündün mü? Yuva yıkmak son derece çirkin bir şey."

"Anne, sen geri kafalısın, Jack beni seviyor. Bana deliler gibi âşık."

"Ama mutluluğunu başkasının mutsuzluğu üzerine kurma hakkını kim veriyor sana? Ayrıca, sen daha çocuksun ve tüm bunlar delilik. Yaşamda uzun bir yol katettim. Ve biliyorum ki birilerine acı vermek, başkasının lanetini üstümüze çekmek ve birilerinin bizim yüzümüzden gözyaşı dökmesi, yaşamımızı daima gölgeler. Bundan kork. Babasız kalan çocukların gözleri seni hep yargılamayacak mı?"

“Doğrusu, anne sen çok tuhafsın, çağdışısın. Sen bakışınla dahi işkence ediyorsun. Ama, eğer Jack’ı reddedersen, başka kimseyi sevemem ve bu demektir ki kız kurusu olarak kalırım.”

“Sen daha on yedi yaşındasın, kızım. İleride, gerçek aşkı bulana kadar heyecan ve düş kırıklığı hep bir arada olacak,” diye ikna etmeye çalışıyordu Liza ağlamaya hazır Asya’yı. “Telafi edilmeyecek hatalar yapma ve sabırlı ol; yeryüzünde aradığını bulamayan insan yoktur. Evliliğin tertemiz mahremiyetini daha genç yaşında neden çamura, karanlığa batırasın? Doğrusu, ben sahte evliya değilim ve evlilik bağlarının bozulmazlığında ısrar etmiyorum ama, yaşamın adı konulmamış yasaları vardır. Bize yalnızca kaçınılmaz ve acı duygular büyük özveri hakkı verir, senin örneğinde bunlardan hiçbirisi yok. Entrikalar, boşanma, terk edilen çocuklar, birilerinin acıları salt yalnız kalmamak amacıyla atılacak bir adım için çok ağır bir yük. Bir de Jack’la aranızda nasıl bir aşk olacak ki? Duygu dediğin, insanın içine işleyen güneş ışınları gibi tertemiz olmalıdır.”

“Madem böyle düşünüyorsun, ben Jack’la Kanada’ya gidiyorum. O çoktandır İngiltere’yi terk etmek istiyordu. Ayrıca senin beni Siga babayla evlenmeden önce doğurduğunu da biliyorum. Demek ki ben evli olmayan bir kadının kızıyım. Bakıcım olan Peggy bana her şeyi anlattı. İtiraf et; benim babam kim?”

Liza şaşkına dönmüştü. Asya ona daha önce böyle bir soru sormamıştı. Öz annesinin öldüğünü ve on günlük bir bebek iken ‘Kraliçe Charlotte Doğumevi’nden alınıp Liza tarafından evlat edinildiğini bilmiyordu. Şimdi üvey annesinin susmasını Asya yanlış yorumluyordu.

“Susuyorsun, çünkü babam zaten evli olduğu için siz evlenmediniz. Doğru değil mi?”

Liza boynunu bükmüştü. Ne yapmalıydı? Asya’ya gerçeği anlatmak onu çifte yanılgıya sürükler miydi? Eğer söylemezse yaşamına ilişkin yanlış bilgileri tekrarlamış olacaktı. O gece Liza kızına, onun kalbini fazla kırmamaya çalışarak her şeyi anlattı. Gerçekler Asya’yı sarsmıştı. İlk olarak üvey annesinin sevgisini kaybedebileceğinden korkuyordu. Jack konusu bir daha açılmadı. Birkaç ay sonra Jack’ın adı İngiltere başkentinin dilindeydi. ‘Asilzade’ mahkeme huzurundaydı. Karısını boşayıp birkaç büyük mezbahanın oldukça zengin sahibinin kızıyla evlenmek istiyordu.

Bendollett, boşanabilmek için gerekli tüm formaliteleri yerine getirmişti. Leister-Bahçe'nin köşesinde mesleği erkeklerin evlilikten kurtulmasına yardım etmek olan bir kız buldu. Bu 'fedakâr yaratık' onunla otelde geçireceği bir gece karşılığında 16 sterline razı oldu. Sabah odaya giren temizlikçi kadın boşanmanın gerçekleşmesi için gereken sahneyi gördü; odada dolaşan bornoz giymiş bir erkek ve yatakta bir bayan. Devamında, Bendollett, 'çift kişilik yatak ve kahvaltı'nın yazılı olduğu otel hesap pusulasını karısının yanında 'kazara' düşürdü. Her şey yolundaydı. Bu öfkeyle karısı boşanma talebiyle mahkemeye başvurdu. Temizlikçi kadın ilginç ayrıntıların anlatımında cömert davrandı. Ama, hakimin kendisiyle 'günah işleyen' kadının adıyla ilgili uğursuz soruya Bendollett yanıt veremedi. Leister'li kız şöhretinin pahasını yüksek tutmuştu ve adının ifşa edilmesi ücrete dahil değildi.

"Belki de Bendollett geceyi büyükannesiyle geçirdi, bunda da ayıplanacak bir şey yok. Nedendir bilinmez, biz bazen yaptıklarımızı abartmaya eğilimliyiz," dedi derin düşünceli hakim gücenmiş olan kadına ve eşlere, onları huzur ve barış içinde yaşamaya çağıran duygusal bir konuşma yaptı. Jack'ın mahkeme masrafları ve otelde bir gece için harcadığı 50 sterlin boşa gitmişti.

İngiliz mahkemeleri, boşanmaya yalnızca, günlük yaşamda kirli çamaşırların aşağılayıcı şekilde ortaya dökülmesi ve çoğunlukla da evlilik ilişkilerinin iğrenç ayrıntılarından sonra karar verirdi.

Eğer hakim herhangi bir dinsel gruba mensupsa, birbirinden artık bıkmış ve ayrılmayı kafaya koymuş eşler, ayrılma hayalleri suya düşmüş halde bitmek bilmeyen ahlak dersine işkence gibi katlanırlardı.

"Bir dahaki sefere onu öldüreceğim," diyordu Bendollett karısı için kendi avukatına.

Fakat karısını değil, boşanma davasını reddeden hakimi öldürdü.

***

Sıcak bir yaz akşamı Liza ve Asya bir at arabası çağırdı. Hantal bir fayton geldi. Başında sararmış, eski uzun bir silindir şapka olan üniformalı arabacı,

nereye gideceklerini öğrenmek için rüzgar yanığı yüzünü müşterilerine döndü.

“Maitland-Park Road, Hampstead-Hill,” dedi Liza.

Atlar, düzgün kaldırımda koşmaya başladı. Londra’da kısa bir süre önce kullanıma giren lastik tekerlekli arabalarla yolculuk hoş ve rahattı.

At arabasının hafif sallantısı Liza’nın hoşuna gitti, yumuşak koltuğa büyük bir zevkle yaslandı. Çanlar tıngırdıyor, yoldan geçenleri neşelendiriyordu. Karşıdan gelen faytonların fenerleri, ateşböceği gibi bir yanıp bir sönüyordu. Piccadilly ve Strand’dan sonra, Hampstead Head’in eteğindeki semt tamamen sessiz ve boş görünüyordu. Gaz fenerlerinin titrek ışığı insanların gözünü alıyordu.

Pazar günü Modena Villas’da konuklar toplanmıştı. Liza, Jenny Marx ve Lenchen’in elini nazikçe sıktı. Asya aceleyle bildiği reveransı yaparak kendisini bekleyen arkadaşı Eleanor’a koştu.

“Bilsen sana vereceğim ne çok sır var,” dedi Asya ve oturduğu yerde hareket etmeye başladı. Gözleri, yanaklarındaki gamzeler, dudakları, elleri her zaman olduğu gibi kıpır kıpırdı.

Lenchen bahçeye açılan kapıları ardına kadar açtı. Yeşil çimen üzerinde akşam yemeği için hazırlanmış masa duruyordu.

Sözünü dinleyen gençlere geçit törenindeki bir komutan edasıyla direktifler yağdırıyordu:

“Bay Frankel, şu lambayı götürün! Daha sonra tabakları almaya gelin! Merdivene dikkat edin, ayağınız kayar! Orada altı basamak var. Jennychen sos kabını ve peçeteleri al, Tussy, sen de ekmek sepetini düşürme. Şimdi ben rosto için mutfağa iniyorum.”

“Bana da iş verin,” diye üsteledi Asya ve hemen kaşık, çatal ve bıçakların olduğu tepsiyi aldı. Tepsiyi gürültüyle taşıyarak herkesi geçti, bahçeye çıktı ve beyaz örtülü sofraya dizmeye başladı.

Bu arada Wròblewski ve Longuet sandalyeleri bahçeye taşıyorlardı. Marx yukarıda Paris Komüncülerinden biriyle kalmıştı.

“Bayan Krasotski, Mağripli’ye gidiniz, kendisi rica etti. Sahi, orada bir vatandaşınızı bulacaksınız. Sizi Paris’ten tanıyan bir Rus.”

“Kim olabilir ki bu, Lavrov mu yoksa?” diye içinden geçiriyordu Liza, dar ahşap merdivenden ikinci kata çıkarken. “Ben oldukça kibirli bu adamı yalnızca bir kez gördüm ve ona hiç de içim ısınmadı.”

Kapıyı çalıp “giriniz” yanıtını alınca Krasotski kapıyı açarak geniş çalışma odasına girdi. Marx onu karşılamak için kalkmıştı. Liza, şöminenin yanında oturan tıknaz, güçlü görünümlü insanı tanıdı; gerçekten de Lavrov’du.

“Tanışın, lüften,” dedi Marx Rusça, onları birbirine takdim ederken.

“Geçen ilkbaharda görüşmüştük bir ara,” dedi Liza, kendisine doğru gelen Pyotr Lavroviç’in geniş, aydınlık, heyecan belirtisi okunmayan yüzüne merakla bakarak.

“Evet, sizinle Paris’te hemen hemen hiç karşılaşamadık, ama buna karşılık Bay Krasotski ile Komün’ün son günlerine kadar görüşme mutluluğuna eriştim, toprağı bol olsun. Bu yiğit savaşçının parlak anısı yüreğimden hiç silinmiyor,” dedi Lavrov içten bir duyguyla ve Liza’nın önünde eğildi. Daha sonra ak düşmüş gür ve düz saçlarını hafif bir baş hareketiyle geriye doğru attı.

Onun sözleri Krasotski’nin dul karısını etkilemişti ve Liza yurttaşının soğuk, sert elini minnettarlıkla sıktı. Fakat, gözlerini Lavrov’a kaldırdığında onun kibirli, kendinden memnun bir şekilde kötülük kaynağı, inatçı ağzını kapattığını fark etti ve gözlüğünün arkasındaki soğuk bakışı yakaladı. Yüreğinde Lavrov’a karşı kabaran iyilik dolu sıcak duyguların bir anda yok olduğunu hissetti.

“Kendine âşık, galiba kendini seçme bir model sanıyor, demek ki kafasızın biri,” diye geçirdi içinden.

Lavrov geçimsiz insandı. Mükemmel bir eğitim almış, çok görmüş geçirmiş olmasına karşın, kendisini sorgulama ve gerçekle yüzleşme meziyetinden yoksundu.

Ruhsal heyecanın azaldığı ellili yaşlardaydı. İnsanların kendilerinin de fark etmeden yaptıklarını yeterli görerek daha önce elde ettikleri ve hep

öyle kalacağını sandıkları ruhsal sermayelerini tükettikleri tehlikeli bir dönemdi bu. Lavrov artık her şeyi çoktan kavradığından ve çevresinde olanları doğru algıladığından kesinlikle emindi. İnanmış bir idealist olarak toplumsal kuralları kesin bir şekilde yadsıyor ve insanlığın gelişiminin ancak özel yeteneklere sahip, eleştirel kişiliklerin eylemleriyle sağlanabileceğini düşünüyordu. Ayaktakımı olarak gördüğü yığınları önemsemediğini her zaman vurguluyor, dünyanın ancak üstün bireyler tarafından kurtarılacağına inanıyordu. Carlayl Thomas onun en saygı duyduğu yazarlardan biriydi.

Pyotr Lavroviç, ender kişiler olduklarına inanarak Marx ve Engels'e gelmişti. Yakından tanıdıkça onların karakter ve görüşlerinin sıradışılığına kaptırmıştı kendisini. Enternasyonal'in önderlerinin dehasına saygı duymakla birlikte Lavrov, onların öğretisine tamamen yabancı kalmıştı. Liza'nın darkafalı bulduğu bu inatçı insan nuh der peygamber demezdi. Saraylı bir aileden gelen Lavrov, dünya görüşüyle gerçek bir küçük burjuvaya dönüşmüştü ve Rusya işçi sınıfının toplumu yeniden yapılandıracak bir güç olabileceği düşüncesiyle alay ediyor, sosyal demokrat harekete düşmanlığını gizlemiyordu. Lavrov'a göre, olağanüstü kişilikleriyle ünlü köylüler böyle bir misyonu yerine getirebilirdi ancak. Kendisini de dahil ettiği her dürüst ve üstün tarihsel kişinin, Komüncülerin haklı ve kahramanca mücadelesine katılmasını bir ödev kabul ederek, kahramanlıkların sergilendiği Paris'te açtı gözlerini. Ardından Enternasyonal'e girdi fakat halkçı görüşlerinden bir adım geri atmadı.

Liza'ya göre, Lavrov gibileri çözmek zor değildi. Bir süre sonra Lavrov onda açık bir antipati uyandırdı.

"Duyduğuma göre, İsviçre'ye gidecekmişsiniz," dedi Marx Liza'ya. "Bu, tam isabet. Genel Konsey Cenevre'de Rusya şubesi üyeleri için birtakım ödevler verecek."

"Emrinizdeyim."

Marx masaya yaklaştı, keskin acı bir koku yayan kahverengi pipoyu aldı ve biçimi bir çınar yaprağını andıran yassı kül tablasına bastırdı.

"Ünlü soytarıyla karşılaşacak mısınız?" diye ilgiyle sordu Lavrov. "Kendini beğenmiş, namussuzun teki. Siz onun hakkında ne

düşünüyorsunuz?”

“Bu yeni peygamberi bir zamanlar iyi tanırdım. Bu eskidendi,” diyerek konuşmaktan kaçındı Liza.

“Şimdi bu kışla komünisti, göğsünü döverek ‘sosyal ateistim’ diye çığlık atıyor,” dedi Marx öfkeyle. “Her şeyi berbat eden bu biçimsiz, gerçekte kof fakat tumturaklı bir gösteriş meraklısıdır.”

Jennychen ve Charles Longuet, Marx’ı ve konuklarını bahçeye davet etmeye geldiler. Kalabalığa Komüncü iki kişi daha, Prosper Lissagaray ve Jean Stock da eklendiğinde saat oldukça geçti.

Makinistin gelmesi, herkeste gözle görülür bir ilgi uyandırmıştı. Jenny derin bir acıyla elini uzattı ona, Karl yanıbaşına oturmasını önerdi. Jean Stock son derece sakin görünüyordu, ancak bu bir mezartaşı sakinliğiydi. Saçları ağarmıştı, bakışları bir nesneye kilitleniyor, dalıp gidiyordu. Peré Lachaise duvarında kurşuna dizilenlerin arasında olan ve rastlantı sonucu sağ kalan bu insanın öyküsünü bilmeyen, onu çok tuhaf bulabilirdi. Jean az ve kesik kesik konuşuyordu. Hareketleri sanki frenlenmişti, yüzündeki ender gülümseme keskin bir fiziksel acıdan dolayı bir surat ekşimesini andırıyordu. Versailles’lı cellatların kurşunları onun sağlığını bozmuştu. Uzun uzun öksürüyor, sol koluna hakim olamıyordu. Eski makinistin yalnızca ruhunda değil görünümünde de bir yabancılaşma ortaya çıkmıştı.

Londra’da iş bulmak, İngiliz burjuvazisi Komüncüleri işe almayı reddettiği için çok zordu. Marx’ın ısrarlı çabaları sonucu eski makinist bir ofiste bekçi olarak çalışmaya başladı ve Liza da mütevazı evini ona açtı. Jean, Genel Konsey’in verdiği görevleri yerine getiriyor, boş zamanlarında Krasotski’nin küçük bahçesinin bakımına ve kimi ağır işlerine yardımcı oluyordu. Jean Stock’u yakından tanıyanlar onu seviyordu:

“Yiyin, sevgili Jean, birazcık da olsa kilo almalısınız, o berbat öksürüğünüz geçer o zaman,” diyordu Lenchen, yemekte en güzel parçaları ona uzatarak ve üzüntüsünü gizlemeye çalışarak.

“Teşekkürler, Bayan Demuth,” diye yanıt verdi Stock ve boğuk boğuk öksürdü.

“Eski dostum, Ramsgate’e gidip deniz kenarında dinlenmek size iyi gelirdi. Sizin için bunu ayarlayabiliriz,” dedi Marx.

“Elbette Mağripli,” dedi Jenny, mutlu olmuştu.

Frankel, Wròblewski ve Longuet onu içtenlikle destekliyorlardı. Fakat Stock homurdandı ve hafiften itiraz etti.

“Komüncüler arasında benden daha kötü durumda ve hasta insanlar var. Size çok isim sayabilirim. Biz onlara, yalnızca onlara yardım etmeliyiz. Örneğin, Eugène Pottier. Ruhsal olarak sağlam olmasına karşın vücudu çok zayıf. Onu önce tedavi ettirmek, sonra da Amerika’ya gitmesi için bilet parası bulmak gerek. Delikanlı orada kendisine iş bulur ve düşüncelerimizin propagandası için işe yarar. Kardeşler, ben iyiyim, doğrusu çok iyiyim. O kadar Komüncü gözlerini sonsuza dek kapatmışken ben yaşıyorum ve sizi görüyorum.”

Jean, hiç unutmadan, hayallerini yüreğinde taşıdığı insanlara ilişkin çok şeyler söylemek istiyordu. Fakat hüznün masa başında oturan herkese bir akşam rüzgarı gibi vurduğunu fark edince sustu. Yemek bittiğinde, Jean Stock sessizce ayrıldı. Ardından Marx herkesle dostça vedalaşarak çalışmak için yukarı, odasına çıktı. Jenny kocasını geçirmeye gitti. Bütün gece az konuşan Liza, kendisi için çok yakın ve değerli olan bu iki insanı dikkatle izliyordu. Her ikisi de, yaşlılığın verdiği olgunlukla gelen ruhsal güzelliğin doruğundaydılar. Marx biraz kilo almıştı ve fiziksel olarak daha güçlü ve büyüleyici görünüyordu. Şişmiş gözkapaklarının altındaki genç, güzel gözleri dünyaya akıl ve iradenin ifadesi olan bir kıvılcımla bakıyordu. Sakalındaki mavimsi ağarmışlık, canlılığını yitirmiş esmer yüzünü gölgeliyordu. Marx hiçbir zaman bu yıllarındaki kadar azametli görünmemişti.

Jenny’nin yüzü değişkenliğiyle Liza’yı şaşırtıyordu. Bu yüzden gözlerini ayırmak güçtü, her düşünce ve duyguyu dışa vuruyordu. Yaşlılık, gençlik, katılık ya da duygusallık bu yüzden rahatlıkla okunabiliyordu. Marx’ın karısının bu özgünlüğü onun ruhunun karmaşıklığı ve duyarlılığının göstergesiydi. Liza, onun yüz ifadesindeki değişimleri izlerken bunları düşünüyordu.

“Bilmem, şairler ne söylerdi, fakat ben Bayan Marx’ı, çeşitliliği ve değişkenliği nedeniyle en çok gökyüzüyle kıyaslardım,” diye geçiriyordu içinden.

Akşam yemeğinden sonra gençler gruplara ayrılmıştı. Jennychen, Leo Frankel ve Prosper Lissagaray banka oturmuşlardı.

“Bu evi, bu bahçeyi nasıl da seviyorum!” dedi Wròblewski onların tam önünde durarak ve coşkuyla tamamladı sözcüklerini:

“Buranın egemeni Titan,
Ateşi getiren
Tanrı Prometheus!”

“Walery, her zaman olduğu gibi, esin kaynağını Aşil’den ve Sophokles’ten alıyor,” dedi Lissagaray boğuk ve yüksek sesiyle.

“Ne olacaktı ki, onlar güvenilir dostlar,” diyerek gülümsedi Jennychen.

Eleanor ve Asya, engelsizce gizlerini paylaşmak için limonlukta buluştular.

“Ve sana okyanus ötesine kaçmayı önerdi demek?” diye ağzını yokluyordu, arkadaşının itirafıyla şaşırmış olan Tussy. “Bu alçakça bir hareket, Mağripli bilseydi, senin Jack Bendollett’inin güvenilmez, adi bir serüvenci olduğunu ya da buna benzer bir şey söylerdi.”

“Fakat, onu idam ederlerse bu tıpkı benim çok sevdiğim bir yazar olan Sthendal’ın ‘Kırmızı ve Siyah’ romanındaki gibi bir sahne olacak,” dedi Asya coşkuyla.

“Gerçekten de benziyor, fakat bana gelince, ben cinayet olaylarından ve katillerden nefret ederim,” dedi Eleanor iğrenmiş gibi yüzünü buruşturarak. “En iyisi söyle bana, Lissagaray hoşuna gidiyor mu? Onun, bu evdeki tüm olgun insanlar gibi, Jennychen’in etrafında döndüğünü düşünme, hiç de öyle değil. O zamanının çoğunu Jennychen’e değil, bana ayırıyor.”

Asya parmakları üzerine kalkarak limonluğun oldukça kirli camından, Jennychen’le hararetli hararetli konuşan Komüncülere baktı.

“Prosper, işte şu, ince aristokrat yüzlü, zayıf, uzun boylu, esmer olan.”

“Ama o yaşlı ya,” dedi düş kırıklığıyla Asya. “O, otuz yaşından fazladır, üstelik örselenmiş bir hali var. Bana öyle geliyor ki onu artık hiçbir ütü ütüleyemez.”

Kızlar neşeyle bir kahkaha attı.

“Yine de insanların sana, olgun birine davrandıkları gibi davranması, hatta seninle tartışmaları çok onur verici,” dedi Tussy.

“Senin ablanın evlenme zamanı çoktan gelmiş, bak Laura çoktan Bayan Lafargue oldu.”

“Bana öyle geliyor ki, Jennychen’in Bayan Longuet olması için istemesi yeterli. Ben Frankel’in hatta Wròblewski’nin ona göz dikmiş oldukları kuşkusunu taşıyorum. Onların ‘İtiraflar Kitabı’ndaki yanıtlarını okumak yeterli. Siyah gözler ve uzun siyah saçlar her ikisinin de hoşuna gidiyor.”

“Belki de seninkilerdir?”

“Ne diyorsun sen, Essi, Lissagaray dışında herkes ne yazık ki, beni henüz çocuk kabul ediyor. Ben Wròblewski’nin itiraflarını ezbere biliyorum. O güya bunları şakadan yazmış, ama bunun altında onun gerçek düşünceleri de yatabilir. Dinle ve kendin karar ver.”

“Sizin mutluluk anlayışınız: Ateş cehennemi.”

“Mutsuzluk: Soğuk cennet.”

“Ben bunları güzel sözler defterime yazmalıyım. Bu çilli, hatta orta yaşlı adamın bu denli romantik ve hatta şair olabileceğini kim düşünebilirdi ki,” dedi Asya.

“Bu doğru, onun şefkatli bir yüreği var ve o en belirgin özelliğinin ‘yontulmamışlık’ olduğunu boşuna düşünüyor,” diye Asya’ya katıldı Eleanor. “Onun sloganı, kendisine bunu söylediğimde kızıyor olsa da tabii ki Jennychen’le ilgili:

“‘Erdemler ve kusurlar, hatta gecenin karanlığı ve gündüzün ışığı siyah gözlerin aydınlığı ve uzun saçların gölgesi olmadan neye yarar,’ diye ne de güzel söylenmiş, değil mi?”

“Bay Frankel benim daha çok hoşuma gidiyor, o çok akıllı ve duyarlı.”

“Haklısın, fakat Frankel çok ciddi. Onun itiraflarını ezberledim, bu itiraflar hiç de şakacı değil.”

Ve Tussy kocaman gözlerini kısarak, bir piyesten monolog okur gibi, arkadaşına genç devrimcinin itiraflarını okudu. Asya ona müdahale etmiyordu.

“‘Yalnızca yoksullar mütevazıdır,’ diyen Goethe’nin tersine Leo Frankel insanlarda en fazla mütevazılığa değer vermiş, erkekte doğruluğa, kadında ise, kendisine âşık olmayı sağlayarak itaat etmeye mahkûm kılma yeteneğine değer veriyor.”

“O kendisinin belirgin özelliğini aşırı duyarlılık olarak belirtmiş ve mutluluk anlayışını sevmek ve sevilmek; mutsuzluk anlayışını ise Enternasyonal’den ihraç edilmek olarak itiraf etmiş.

“En çok tiksindiği şey: Bayağılık ve ikiyüzlülük.

“Antipati duyduğunuz şey: Kurulu olan her şeyi, yalnızca mevcut oldukları için benimseyen insanlar.

“Sizde en çok hayranlık uyandıran tarihi kişilikler: Thomas Münzer, Babeuf.

“Nefret ettiğiniz kişiler: Sözde devrimciler.

“Sevdiğiniz uğraş: Gözlemlemek.

“Sevdiğiniz kahraman: Tarihçilerin ‘halk’ olarak adlandırdıkları.

“Sevdiğiniz kadın kahraman: Louise Michel.

“Sevdiğiniz Şair: Ezop, Heine ve ‘Ceza’yı yazan Hugo.

“Sevdiğiniz Yazar: Thomas Buckle.

“Sevdiğiniz göz ve saç rengi: Siyah.

“Sevdiğiniz çiçek: Menekşe.

“Sevdiğiniz isimler: Eliza, Margarita ve .... Jenny.

“Sevdiğiniz yemek: Puding.

“Sloganınız: Ölmek bizim yazgımızsa en azından haklı bir dava için ölelim.”

Asya hayran kalmıştı.

“Eğer genç olsaydı, öyle korkunç bir siyah sakalı olmasaydı ve öyle çirkin bir gözlük taşımasaydı, onu nasıl da severdim.”

***

Karl Marx adının değişik kıtalardaki yönetici sınıflarda yarattığı korku, merak ve nefret pek çok yalanı da birlikte getiriyordu. Bununla ilgili olarak Marx bir defasında yapıtlarını hep ayrı bir hoşnutlukla okuduğu Çernişevski’nin şu sözlerini aktarmıştı: “Tarihin yolundan geçen, çamur atılmasını göze almalıdır.”

Özellikle Fransız gericiler cin çarpmış gibiydiler. Bonaparte’cı Paris gazetelerinden biri, çeşitli ülkelerin basınının kapıştığı, Enternasyonal’in önderinin öldüğüne ilişkin yalan bir haber yazmıştı. Bu bilgilere inanan Amerika’daki hayırsever ‘Kozmopolitan Derneği’ düzenlediği konferansta, daha sonra ‘Barış’ gazetesinde yayımlanan bir karar aldı. Bu kararda Marx’ın ‘tüm ezilen sınıfların ve halkların en inançlı, korkusuz ve özverili savunucularından biri’ olduğu belirtiliyordu. Okyanus ötesindeki bu konferans, Marx’ın cesurca ve halk adına ısrarla savunduğu hakların savunulması için çabaların artırılması çağrısı yapıyordu.

Marx’ın öldüğüne dair yalan haber, Modena Villas’da uzun süre değişik yorumlara ve şakalara konu oldu. Fakat, Helene Demuth öfkeleniyor, ancak yaşarken toprağa verilenleri uzun ve verimli bir yaşamın beklediğini belirtir halk inanışını anımsayarak rahatlıyordu.

1871 Eylül’ünde Londra’da, Paris Komünü’nün doğuşu, gelişimi ve yenilgisi sürecinden bir sonuç çıkarılmasına dönük Uluslararası İşçiler Birliği’nin yarı legal konferansı yapıldı. Komün’ün yazgısı son derece ders vericiydi. O andan itibaren proletarya için en önemli ders, Devrimci Birlik Partisi’ne ilişkin olanıydı. İşçi sınıfının siyasal mücadelesi ve birliğinin gerekliliğini yadsıyan anarşistler ve onların elebaşısı Bakunin, genel bir öfke uyandırmıştı. Konferansta alınan karar, proletaryanın toplumsal devrimin zaferini sağlamak ve sınıfların ortadan kaldırılması nihai hedefini

gerçekleştirmenin ancak siyasal bir partide örgütlenerek mümkün olabileceğini belirtiyordu.

Marx'ın yönettiği Londra Konferansı anarşistler ve onların önderinin ihanetini açığa çıkarmıştı. Proletaryaya her ülkede siyasal açıdan mutlak disipline olmuş bir partinin kurulması görevi verilmişti.

Konferans günlerinde Jenny Marx, Eleanor ile Ramsgate'de bulunuyordu. Uzun süre hastalandı ve Marx, karısının deniz kenarına yerleşmesinde ısrar etti. Fakat, Marx yalnız kalınca karısını çok özlemişti. Boş bir zaman bulur bulmaz ona mektup yazdı.

"Sevgili Jenny! Nihayet bugün konferans sona eriyor. Ağır bir çalışmaydı. Sabah ve akşam oturumları, gözlemcilerin dinlenmesi, raporların hazırlanması vb. Fakat, buna karşılık, daha önceki iki kongrenin toplamından daha fazla iş yapıldı. Çünkü halkın olmadığı yerde teatral, tumturaklı sözler antrenmanı yapmaya gerek yoktu. Almanya'dan temsilci yoktu, İsviçre'den yalnızca Perret ve Utin gelmişlerdi.

"Geçen hafta Devrim Partisi Roma'da Garibaldi şerefine bir davet düzenlemiş; bana, bu davetin Roma gazetesi 'La Capitale'de çıkan bir haberini gönderdiler. Bir konuşmacı... İşçi sınıfı için ve onun dinmek bilmeyen silahı olan Karl Marx şerefine kadeh kaldırmış, bu büyük coşkuyla karşılanmış. Bu, Mazzini için acı bir şey!

"Benim ölümüme ilişkin haber New York'a ulaştığında 'Kozmopolitan Derneği' bir toplantı yapmış. Toplantının aldığı ve 'World'de yayımlanan kararı sana gönderiyorum. ... Petersburglu arkadaşlardan da endişe verici bir mektup geldi. Bakunin'in entrika arkadaşları Robin ve Bastelica ile işler zormuş."

Sonbaharın son günleriydi. Siyah ve sarı dumanlar kaplamıştı Londra'yı. Marx hastaydı. Şirpençe onu daha az yoklar olmuştu, fakat şiddetli böbrek ağrıları başlamıştı; üstelik uyumasını engelleyen ve onu zayıf düşüren önlenemez öksürük krizleri yüzünden de büyük acı çekiyordu. Bu arada doktorlar bunun akciğer değil, boğaz hastalığı olduğu görüşündeydiler. Tütüne daha gençliğinde alışmış Marx gibi bir tiryaki puro ve pipoyu tamamen bırakmak zorunda kaldı.

Her gün, hava koşulları ne olursa olsun, kocaman şemsiyesiyle yağmurdan korunarak genellikle Engels'le birlikte Whiskey'i de yanlarına alarak Hampstead Head'e iki saatlik bir yürüyüşe çıkıyorlardı. Yol engebeliydi, dik yamaçları inip çıkmak gerekiyordu. İki arkadaş da iyi antreman yapmış birer sporcu gibiydiler. Artık onlar yazışmadan görüşebiliyor, her düşünceyi paylaşabiliyor, güncel sorunları tartışabiliyorlardı. Birbirleriyle anlaşmak için bir iki söz yeterliydi. Onların yüksek sesle tartıştığı da olurdu; ve eve döner dönmez, üzerinde anlaşacakları bir sonuca varmak için başvuru kitaplarını didik didik ederlerdi. Bu, verimli bir görüş alışverişiydi. Eğer herhangi bir nedenle yürüyüş gerçekleşmezse, arkadaşlar çalışma odasında baş başa kalırlardı. Birden koltuklardan kalkar, her biri karşılıklı bir tur atar, köşelerden ökçeleri üzerinde döner ve yeniden karşı yönlere yürürlerdi. Ve çoğu zaman, tarih, doğa bilimi, politika, ekonomi konularındaki önemli herhangi bir sorunun tartışması birkaç görüşme boyunca; tartışılan konu tükeninceye ya da her ikisi için de tam bir açıklık kazanıncaya kadar sürerdi.

Yaşlı fakat dinç bu iki arkadaş, sık sık şaka ya da espri yarışına tutuşurlar ve o zaman içerden gelen yüksek sesler tüm eve yayılırdı; eğer bu, yürüyüş sırasında olursa, sesleri yapıların az olduğu bu banliyo semtinde yankılanırdı. Hatta birlikte Alman halk ve okul şarkıları ya da operalardan aryalar söyledikleri de olurdu. Sık sık bu düete Jenny, Lizzy ve Lenchen de katılırdı.

***

Krasotski İsviçre'ye gitti. Marx'ın ricası üzerine Bakunin'le bir kez daha karşılaşması gerekiyordu. Bir tartışma durumunda donanımlı olmak için Liza, anarşist öğretiyi anlamasına yardımcı olabilecek çok sayıda kitap almıştı yanına. Bakunin ve ardından da onun rakiplerinin makalelerini okudukça, öğrendikleri karşısında hayrete düşüyordu. Krasotski, anımsayabilmek için defterine notlar aldı.

"'Anarşizm' sözcüğü Yunanca 'başsızlık, iktidar yokluğu' kökünden gelir. Bu sözcüğü, geçen yüzyıllarda geçerliliği olan anarşist düşünceleri, kendisinin düşünceleri olarak gösteren Proudhon bulmuş ve dünyaya yaymıştır. Bir de Godwin bir zamanlar ünlü olan kitabında devleti, yasaları ve siyasal kurumları sözüm ona kişisel özgürlük adına reddetmişti. Ben

Bakunin’in öncülerinden, Max Stirner diye birinin kitabını da okudum. Daha 1845’te bireyciliğin, insanların tüm karşılıklı ilişkilerinin etrafında döndüğü bir eksen olduğunu belirtmiştir. Bireycilik, onun dini olmuştu ve hiçbir şey, onun canının istediği gibi davranmasını engellemesin istiyordu; hatta bundan dolayı kentler yıkılsa, insanlar yok olsa dahi. Stirner komünizme karşı da öfke duyuyordu. Çünkü bu öğreti kişinin kendisinin değil, herkesin mutluluğu içindi. O özel mülkiyeti övüyor, kutsal ilan ediyordu. Mülkiyetçi Egoistler Birliği kurulması çağrısı yapıyordu. Yeryüzünde neler olmuyordu ki!

“Marx düşüncelerdeki bu gelgit’i, küçük burjuvazinin evrensel bir başkaldırısı olarak adlandırmıştı bir konuşmamızda. Ve bu arada Proudhon’un ‘siyasal devrim, devletin bozulmasıdır, ekonomik devrim ise herhangi bir sınıf savaşı olmadan toplumsal yenilenmedir,’ formülünü anımsatıyordu. İşte Mihail Aleksandroviç’in akıl hocaları. Kaynağı derin değildi pek. Şaşırtıcı ve acı; ama gerçekten de bir korkak, ordumuzu bozuyor. İftira, hile, entrika... Mihail Aleksandroviç Genel Konsey’e karşı tüm kötülük silahlarını kullanıyor. Bu onun neyine?”

Ve Liza gözlerini yeniden İsviçre topraklarında açtı. Anıları onun hiçbir zaman sevmediği dağlar gibi, üstüne üstüne geliyordu. Denizin uçsuz bucaksızlığı onu ne kadar canlandırırsa, Leman gölünü çevreleyen dik, soğuk, dünyayı tıpkı hapisane duvarları gibi dört bir yandan sınırlayan Alp dağları da o denli hüzünlendiriyordu.

İlkbahardı. Dağın eteklerinde nergisler açmış ve başdöndürücü kokuları etrafı sarmıştı. Ve uzaktan, dağlardan gümüş bir nehir akıyormuş gibi geliyordu.

Liza, bir kucak dolusu kokulu çiçekle, sırtını dağlara dayamış iki katlı kahverengi küçük şaleye geldi. Ev sahibesi ona taze süt, ekmek ve bir parça sarı peynir getirdi. Gökyüzü öylesine berraktı ki, dağın en uzak dorukları, hatta genellikle dumanla kaplı olan Matterharn dağları bile gözüküyordu. Liza geç saatlere kadar Alp dağının çimenliklerinde yürüdü, yukarılara çıktıkça tıpkı keçe gibi yumuşak edelvays çiçekleri buldu. Yıllar geçtikçe tam bir suskunluğun egemen olduğu, derin düşüncelere dalmaya, doğayla içiçe olmaya fırsat veren günlere daha çok gereksinim duyuyordu. Sanki ruhu arınıyordu. Ayrıca, bu ölenlerin anımsanmasıydı, kendine özgü bir gizemdi.

Günbatımı saatleri yaklaşıyordu. Gökyüzü Liza’ya renk değiştiren muhteşem aleksandrit taşını anımsatıyordu. Laciverten pembeye ve sonunda koyu zambak rengine bürünmüştü. Liza, gecelemeye karar verdiği şaleye geri döndü. İçinden, uzun süren bu tek başına yolculuğunda onu düşüncelerinde yalnız bırakmayan herkesle vedalaştı. En hüzünlü olanı, Sigizmund Krasotski’nin yokluğuydu. Onun ölümünden sonraki her gün yeryüzünde kalmak Liza’ya daha ağır geliyordu.

Yaşlılıkla, fiziksel değişimle birlikte ruhsal uzak görüşlülük de ortaya çıkar. Daha önce unutulan duygular ve olayların çoğu yeniden canlanıyordu. Liza’nın gözleri önünden Sigizmund ile olan tüm mutlu yaşamı yeniden geçti. Bir tek o Liza’yı gerçekten bağlılıkla sevmişti. Liza, hüzne kapılmış olarak dağlardan inerken kocasının gülüşünü, sesini, kahkahasını canlandırdı belleğinde. Gözyaşlarının süzüldüğünü fark etmedi bile.

Sabahleyin, canlı, sakin ve kendine gelmiş bir şekilde Bakunin’in yaşadığı kantona gitti. Pembe ve beyaz çiçekler açmış kestane ağaçlarının olduğu Alp dağları eteklerindeki küçük ve sakin bir sokakta, Mihail Aleksandroviç, anarşist bir saat ustasının evinde birkaç oda kiralamıştı. Onun dostu ve taraftarı Gambuzzi de orada yaşıyordu.

Liza kapıyı çaldı. Kapıyı sanki İsviçre peyniri ve sütlü çikolatasının reklamını yapan tablolardan çıkmış dalgın, kısa boylu, genç bir kadın açtı. ‘Bir Flaman güzeli,’ diye düşündü Liza. Kat kat dantelden yapılmış, buruşuk ve eski bir etek giymiş olan pembe beyaz tenli sarışına gülümserken, Liza’nın Rus olduğunu öğrenince içten bir sevince kapıldı kadın. “Siz Bakunin’e mi geldiniz? Ben onun eşi Antoniya Ksaveryevna, tanışalım. Yalnızca yoksulların yaşadığı bu ücra köşede bir Rus bayanı görmek ne kadar da mutluluk verici,” diye çene çalmaya başladı Bakunina. Bir yandan da Liza’yı kocasının odasına geçiriyordu. “Dağınıklık için bağışlayın. Evde iki çocuğumuz var, öylesine yaramazlar ki. Kocamla da çok az görüşüyoruz. Bazen onunla haftalarca tek söz dahi etmediğimiz oluyor ve ben, doğrusu, Krasnoyarsk’taki anne babamın yanına uzun süreliğine gidiyor olmama çok seviniyorum. İzin alındı artık. Buraya, lütfen.”

Antoniya Ksoveryevna, Liza’yı sandıklarla ve eski püskü eşyalarla dolu karanlık koridordan, düzensiz olduğu için itici bir izlenim uyandıran

kocaman, aydınlık bir odaya geçirdi. Ahşap döşeme kirliydi. Kağıt parçaları, sigara izmaritleri, çoktandır temizlenmemiş bir çift potin, toplanmamış yatağın üzerine gelişigüzel atılmıştı. Masanın üstünde kitap ve gazeteler yığılıydı. Sandalyelerde erkek elbiseleri vardı. Siyah saçlı esmer iki çocuk kocaman terastan merakla bakıyorlardı.

“Çocuklarım henüz Rusça konuşmuyorlar. Onlar tam bir İtalyan,” dedi Antonia Ksaveryevna anlamlı anlamlı. Bu sırada omzunda havlu ve elinde sabunlukla Bakunin girdi.

“Bağışlayın tanrı aşkına. Evimizde konuk olduğunu bilmiyordum. Dostlarla gece yarısına kadar oturdum ve gördüğünüz gibi, daha yeni kalktım, ziyaretinize çok sevindim.”

Kadife terliklerini gürültüyle şıpıltadarak, Mihail Aleksandroviç bornozunu çıkarıp yeni şık elbisesini giymek için yan odaya geçti. Bu arada, karısı konuşmasına ara vermeksizin yatağı düzeltti ve halı kaplı koltuğun üzerinden günlük bir sürü eşyayı kaldırarak konuğuna önerdi.

“Mihail boş yere kavga eden öfkeli biridir ve ben de susmayı ve onun eşyalarına dokunmamayı tercih ediyorum. Onu hoşnut etmek çok zor, anlaşılan annesi ve kız kardeşleri çocukluğundan bu yana onu şımartmışlar. Doğrusu, evlilikte en iyi yöntem karşı koymamaktır.”

Bakunin döner dönmez Antoniya Ksaveryevna sevimli bir gülümseyişle çocukları alıp çıktı.

Liza ve Mihail Aleksandroviç hüzünle birbirlerine baktılar. İkisi de çok yaşlanmışlardı. Son modaya göre dikilmiş ve pörsümüş dolgunluğunu biraz gizleyen şık kahverengi redingotuna ve çizgili yeleğine rağmen, Bakunin çok şişman ve sağlıksız görünüyordu. Onun kamburlaşmış sırtı Liza’yı özellikle şaşırtmıştı. Bu sırtta sanki yardakçı, kuşkucu, itici bir şeyler vardı. Dermansız, renksiz gözleri endişeyle nesneden nesneye dolanıyordu. Yıkandıktan sonra ıslak saçları lüle lüle olmuş, ama hayli seyrelmişti. Bakunin kendinden emin hatta yiğit görünmeye çalışıyordu. Fakat belirgin biçimde zayıflamış ve kendine hakimiyetini de biraz kaybetmişti. Söyleşiye nereden başlayacağını bilmediğinden masadan karısının portresini aldı ve elinde evirip çevirmeye başladı.

“Hoş, değil mi? İyi yürekli de. Kadından daha başka ne beklenir ki? Siz ne düşünüyorsunuz?”

“Eskiden siz başka türlü düşünür ve konuşurdunuz,” dedi Liza.

“Ben saftım. Yeryüzünde mutlak mükemmellik olmadığına göre, doğanın bu tür evlatları, bilgili kadınların yapışkanlığı ve aptallığından iyidir. Dostum, içime sinen aile de kuramadım daha.”

“Çok sevimli çocuklarınız var, üstelik Antoniya Ksaveryevna da, anlaşılan, sizi seviyor.”

Bakunin tuhaf tuhaf gülümsedi, eliyle alnını sildi, gözlüğünü düzeltti, sırtını hafifçe kamburlaştırdı ve birden ilk kez Liza’nın siyah, kocaman kocaman açılmış, daima hüzünlü gözlerine baktı.

“Siz bilmiyor musunuz?” diye sordu ve sustu.

“Neyi Mihael?”

“Herkesin bildiğini. Çocuklar benim değil. Onların babası, benim iyi yürekli dostum Gambuzzi. Ama, benim şikayetim yok. Hayır, yok. Hatta böylesi benim için daha iyi. Antoniya’ya gelince, o tüm bu yıllar boyunca akıllı hiçbir şey söylememiştir ama yüreği gerçekten duyguludur ve ben Sibirya’da çok şeyi ona borçluydum. Tam bir cahil olmasına karşın bu denli uyumluluğu şaşırtıcıdır. Yaşamda benim için hiçbir zaman engel oluşturmadı... Karım da... olmadı. Sakın bana ahlak dersi vermeye kalkışmayın.” Mihail Aleksandroviç birden parladı, Liza hiç kımıldamadan ve gözlerini ondan ayırıp önünde çiçek açmış kocaman bir elma ağacı olan pencereye bakıyor olmasına karşın. “Geçmişe gelince,” diye devam etti Bakunin; “ben sizinle mutlu olamazdım. Bu şaka, canım, bu yüzden suratınızı asmayın. Şimdi siz bana Marx’ın elçisi olarak mı geldiniz?”

“Ben İsviçre’ye kendi işlerim için geldim, ama kendimi sizinle görüşme mutluluğundan mahrum edemedim. Bir zamanlar dosttuk.”

Bakunin sakalını ve favorilerini sıvazlayarak kibirli bir tavırla:

“İnanın, yeryüzünde sizin yüreğinizin benimkinden daha güvenilir ve sadık olduğunu sanmam. Siz hep çok akıllı, o denli de vicdanlı ve doğruydunuz. Ama biliyor musunuz, ben neden sizden uzaklaştım?”

Liza yanıt vermedi.

“Size açıkça söyleyeceğim. Şimdi artık bu mümkün. Sizin yüzünüzden vicdan azabı çektim. Bir katil kurbanını karşısında görebilir mi? Hep susarak acı çektiniz, bunu hiç yüzüme vurmadınız, bana her şeyi sonuna kadar vermek için kendinizi en gerekli şeylerden mahrum ettiniz. Benim gibi nankör birine sevecenliğinizi, bağlılığınızı, aşkınızı verdiniz; itirazsız ve çıkarsız. En iyisi beni azarlasaydınız, horlasaydınız, hatta dövseydiniz o zamanlar. Sizin tanrısal sabrınız ve özveriniz benim vurdumduymazlığıma, kabalığıma, soğukluğuma ve egoizmime karşı en büyük ceza oldu. Ve sizden nefret ettim, ve işte, sonunda sizin karşınızda günah çıkarttım. Bağışlayın beni, tanrının günahkâr kulunu ve anlamaya çalışın.”

“Biz ihtiyarların, gençlikte olanları eveleyip gevelemesine gerek yok,” diye yanıt verdi Liza soğuk bir nezaketle, gerçek duygu ve düşüncelerini dışa vurmadan. “Tüm bunlar öldü artık.”

“Siz zengindiniz. Benim de bugün hiçbir şeye gereksinimim yok, en önemlisi de, tüm yaşamımın davası şahlanışta.”

“Herzen’in Panslavist düşüncesinin kökleştirilmesi için ayrılan Bahmetyev’in para fonu, anlaşılan şimdi tümüyle size geçti.”

“Biz gerçekten de öğretimizin tüm dünyada propagandası için son derece gerekli ve bir o kadar da hatırı sayılır kaynağı miras aldık.”

“Böylece, miras kurumuna olan nefretinizi açıkça ilan etmenize karşın, kendiniz için bir istisna yaptınız demek?” diye açık bir ironiyle sordu Liza.

“Hedef bu denli büyük olunca, tavrı belirleyen o hedef oluyor.”

“Olasıdır, Cizvitler anarşistlerin, onların temel ilkelerini kendilerine malettiklerinden kuşku duymuyorlardır.”

“Biz her türlü araca başvururuz. Böyle bir kinaye ile beni çileden çıkarmak zordur. Cizvitler bir zamanlar dünyanın egemeniydiler. Şimdi bu egemenler, biz anarşistler olacağız! Siz ise Liza, geçmişte sınırsız özgürlüğün propagandasını yaparken, şimdi ancak otoritenin kölesi, Alman Marx ve kumpanyasının uysal yanlısı oldunuz.”

“Kavga etmeyelim, Mihail. Ben, tarikat üyelerinize neyi öğrettiğinizi duymak, bilmek isterdim?” diye sorarak kavgayı önlemeye çalışıyordu Krasotski. Bakunin’in görüş ayrılığının özünü ve Enternasyonal’le kin dolu, tehlikeli savaşının nedenini daha iyi anlamak için onu konuşmaya zorlamak Krasotski için önemliydi. “Size bizim gazetemizi okumanızı önerirdim. Şimdi ‘Eşitlik’ temelli olarak anarşistlerin elinde.”

Bakunin aniden Liza’ya yaklaştı, eğildi ve kocaman, küt elini onun omuzuna koydu.

“Sizin gibi kadınlar, yaşamda yalnızca bir kez severler. Ben, sizin duygularınızı yendiğinize ve bana artık yabancı olduğunuza inanmıyorum. Venedik’te sizin tavrınızı anladım, çünkü kocanız yanıbaşınızdaydı. Fakat, şimdi aramızda kimse yok. Liza, sizin gibi insanın gerçekten içten bir Marksist olması mümkün değil. Bu bir Slav, gerçek anlamda bir Rus için anormal ve tüyler ürpertici. İtiraf ediyorum, sizin gibi bir dava arkadaşına, sadık ideoloji dostuna sahip olmak benim için büyük bir mutluluk olurdu.”

“Ne olacak ki, bu tümüyle mümkün,” dedi Liza.

“İşte tam yerinden başladınız, ben çok ama çok memnunum. Siz bize büyük bir hizmet verebilirsiniz, çünkü artık Marx’ın güvenini kazandınız. Genel Konsey’de olan her şeyi anlatın bana, ben öncelikle onun önderlerini kastediyorum.”

“Anlıyorum. Bana ispiyonculuk yapmamı teklif ediyorsunuz,” dedi alçak sesle Liza öfkesini bastırarak ve uysal bir hale bürünerek.

“Politikada çok yersiz bir sözdür bu. Ben sizi, Enternasyonal’de iktidarı ele geçiren işçi hareketi düşmanlarıyla ideolojik mücadeleye davet ediyorum. Böylece, benim eski bilge dostum, bana her hafta kitap, her tür roman, eğitici kitaplar, ne isterseniz gönderin. Doksan üçüncü, kırk sekizinci, otuzuncu, yetmiş birinci sayfalarda sizin bana haber-mektubunuzda mesajı oluşturacak şifre sözcükleri işaretleyin.”

“Ama, neden özellikle bu sayfalar?”

“Nasıl tahmin edemediniz. Büyük ayaklanmalar ve toplumsal çalkantı yılları. 1793 ya da 1848’i belirtmek mutlak gerekli değil. Biz her şeyi önceden konuşuyoruz. Zaferi kazanmak ve en önemlisi de sizi ele

vermemek için illegal yollara başvurmak gerekiyor. Marx ve Engels çok sayıda proleteri ağlarına düşürmeyi başardılar. Ne yazık ki, tartışma ve siyasal turneler devri kapandı.”

“Ama, bütün bunlar dürüstçe değil. Beni kimden gizlemek istiyorsunuz?”

“Halk uğruna biz her yola başvurmak zorundayız. Eğer bize sempati beslediğinizden kuşku duyarlarsa, siz Marksistlerden hiçbir şey öğrenemezsiniz. Artık bundan sonra ben sizi Bakunin’ci kabul ediyorum.”

Liza’nın yanıtını beklemeden Mihail Aleksandroviç alışkanlıkla öksürdü ve giderek daha bir yüksek sesle, artan bir ateşlilikle konuşmaya başladı.

“Size inanıyorum, sizi, gizli derneğimin tüm sırlarını açabileceğim az sayıdaki seçkin insan arasına koyuyorum. Evet, Liza legal olan ‘Sosyalist Demokrasi Örgütü’ dışında, Enternasyonal kardeşlerden ve ulusal kardeşlerden kurulu bir de illegal örgütüm faaliyette. Bu kardeşler, tüm dünya devriminden başka anayurda, gericilikten başka gurbet ve düşmana sahip değiller. Onlar her türlü uzlaşma ve ödün politikasını reddediyorlar ve ilkelerinin başarısını doğrudan ve bizzat hedef edinmeyen her türlü politik hareketi gerici sayıyorlar.”

Bakunin terli alnını, yüzünü mendille sildi, gözlüklerini çıkardı ve anlamlı anlamlı Liza’ya baktı.

“Dinleyin devamını. Enternasyonal kardeş, yalnızca doğurduğu teorik ve pratik tüm sonuçlarıyla tüm programı kabul eden, aklın, enerjinin, dürüstlüğün ve ölçülülüğün devrimci tutkuyla birleştiği, içinde şeytanı olan kişi olabilir. Evet, evet Liza, şaşırmayın. Bize, benim gibi insanlar gerekli, çünkü ben, şeytanın ta kendisiyim. Başka herhangi bir faaliyeti tanımayan bizler, katliam hariç, bu faaliyetin kendisini göstereceği biçimlerin oldukça çeşitli olabilmesiyle mutabıkız. Zehir, bıçak, ip. Devrim her şeyi mübah kılar, Siz Russunuz, Liza, bizimle birlikte bir an önce kötülüğün yok edilmesi, Rus topraklarının ateş ve kılıçla temizlenmesi, aydınlatılması kutsal davasına el atmalısınız.”

Liza kendisini gülmekten güçlükle alıkoyarak sordu:

“Kardeşlerinizin sayısı çok mu artık?”

“Bize güçlü, ileri görüşlü yüz kişi gerekli. Bu yüz kişi tüm dünyayı altüst edecek bir yüz kişi olacak! Kitleler, sürü psikolojisinin tutsağı olmuş. Kitleler kendilerinde sağlıklı içgüdüler uyandığında gelecektir ardımızdan.”

“Ya, siz...”

“Ben mi? Dışarıdan bakıldığında benim yönetimim, federatif bir cumhuriyette başkanlığa denk düşecek.

“Üyeler, ‘örgütün’ kurucuları, tüm yetkileri bana verdiler.”

“Öyle ise, o kadar kişiyi tek başına, temsil etmenize, ‘örgütün’ asıl ve tek temeli olmanıza inanmak çok hoş. Bu despot ve hiyerarşik gizli örgütün programı nedir peki Mihail Aleksandroviç? Şu ana kadar konuştuğunuz her şey son derece ilginçti.”

“Mevcut toplumsal düzenden kurtuluş ve yaşamın yeni başlangıçlarla yenilenmesi ancak toplumsal varoluşun tüm kaynaklarının bizim komitemizin elinde toplanması yoluyla ve herkes için zorunlu fiziksel çalışmanın ilan edilmesiyle gerçekleştirilebilir. Devrim için kararlaştırılmış belirli günler içinde ve kaçınılmaz olarak onu izleyen kargaşa süresince her birey kendi seçimi ile şu ya da bu çalışma arteline katılmak zorundadır. Haklı nedeni olmaksızın çalışma gruplarına katılmayanlar ne halk yemekhanesinden, ne halk yatakhanesinden ne de çalışan kardeşlerin değişik ihtiyaçlarının karşılanması için, ya da artık yerleşmiş emekçi toplumun tüm üyeleri için ayrılmış hazır ürünler ve malzemeler, gıda ürünleri ve aletler içeren belirlenmiş binalardan yararlanma hakkına sahip değildirler. Tek kelimeyle, haklı nedenleri olmaksızın artele gelmeyen, geçim kaynaklarından mahrum kalır. Onun için tüm yollar, tüm iletişim araçları kapanacak ve tek bir çıkış yolu kalacaktır; ya çalışmaya, ya ölüme! Enternasyonal kardeşlerin birliği genel devrim için göstereceklerdir,” dedi. Bakunin komplocu bir edayla sesini alçaltarak sürdürdü:

“Mülkiyete, sömürüye, otorite ilkesine dayalı olarak kurulmuş dinsel, metafizik, burjuva-doktriner ya da hatta Jakoben-devrimci günümüz düzeninde taş üstünde taş kalmamalıdır, önce Avrupa’da, daha sonra ise tüm dünyada.”

“Nasıl da bir ultra devrimcilik! Pekiyi, siz bugün Rusya’da, Prusya’da, Fransa’da mevcut olan tiran devletleri yıkmaya niyetli misiniz, yoksa sizin

akıllara durgunluk veren hedefleriniz bir bütün olarak tüm dünyayı mı kapsıyor ya da hiçbir yerde bulunmayan soyut bir devlete mi yönelik?”

Liza’nın sorularındaki alayı henüz anlamamış olan, düşüncelerinin karşı konulmazlığından emin Bakunin dokunaklı ve tutkulu bir tonla yanıt veriyordu.

“Biz her türlü devlete, her türlü siyasal iktidara karşıyız. Çünkü bizim için bu otoritenin kilise, monarşi, anayasal devlet, burjuva cumhuriyeti ya da devrimci diktatörlük olarak adlandırılması önemli değildir. Biz onların hepsinden aynı derecede nefret ediyoruz ve onları reddediyoruz.”

“Siz ne diyorsunuz, Mihail Aleksandroviç, Komün döneminde devleti o denli başarısızca yıktınız ki Thiers’e Seine nehrini Parislilerin kanıyla doldurma olanağı sağladınız.”

“Fransızlar!” diye haykırdı Bakunin nefretle ve gözleri öylesine bir çılgınca ateşle parladı ki, Liza onun deli olup olmadığını düşündü. “Onlar henüz anarşizmin tadına varacak kadar olgunlaşmadılar, sayısız devrimlerle bozuldular, onlar masa başı öğretileriyle zehirlendiler, bir devleti bir başka devletle, monarşi diktatörlüğünü Komün diktatörlüğüyle değiştirmek istediler. İsyanın ertesi günü devrimci bir devlet kurmak isteyen tüm devrimciler tüm mevcut hükümetlerden daha tehlikelidir! Biz, Enternasyonal kardeşlerin, bu devrimcilerin doğal düşmanlarıyız. Eğer Thiers Komün’ü yok etmeseydi, Komün bugün bizim can düşmanımız olurdu. Fransızlar, geri kalmış insanlardır, onların arasında çığırından çıkmış, İtalya’da olduğu gibi, gençlerin korsanı olmaya ya da Rusya’da olduğu gibi eşkıya olmaya hazır çok az kişi vardır.”

“Evet Rusya’da epeyce eşkıya var,” dedi Liza dalgın dalgın ve Bakunin’i dikkatle süzerek. “Bir zamanlar bana o denli yakın ve şimdi bir o kadar yabancı olan bu insan benimle şaka mı ediyor? Alay mı ediyor, çocukça yaramazlık mı yapıyor?” diye geçirdi içinden. “Bizim Rusya’mızda size katılan eşkıya çok mu, Mihail Aleksandroviç?” diye sordu Liza canlı bir ifadeyle ve yüzünü güzel bir gülümseme kapladı. Ona, şimdi her şey şakaya dönüşecekmiş gibi geliyordu. Bu arada Bakunin hasta ayağı üstüne ağır ağır basarak geziyordu odada. Terlemiş, sırtını hafifçe kamburlaştırmış ve dikkatle yere bakıyordu. Liza’ya bu haliyle hem küfrü vaaz eden bir protestan papazı hem de bir şeytanı andırıyordu.

Bakunin yüksek kalın sesiyle yeniden başladı konuşmaya:

“Yağma, Rus halk yaşamının en saygın biçimlerinden biridir. Eşkıya bir kahramandır, halkın koruyucusu, halkın öcünü alandır, devletin ve devlet tarafından kurulan her tür toplumsal ve sivil düzenin uzlaşmaz düşmanıdır, tüm asilzade memur-bayağı papaz uygarlığına karşı ölüm kalım savaşı veren bir neferdir. Yağmayı onaylamayan, Rus halk tarihinden hiçbir şey anlamıyor demektir. Onu onaylamayan Rus halk yaşamını onaylamıyor demektir ve halkın yüzyıllarca süren sayısız acılarını kavrayacak yüreği yok demektir. O kişi düşmanların, devletin taraftarlarının kampındandır... yaşamsallığın, tutkunun, halkın gücünün kanıtı yağmadadır ancak. Rusya’da eşkıya gerçek ve tek devrimcidir, boş laflardan uzak, tumturaklı kitabi sözlerden arınmış bir devrimcidir, davasında uzlaşmaz, yorulmak bilmeyen ve zaptedilmez bir devrimcidir, siyasal ve sınıfsal değil, toplumcu devrimcidir. Tüm Rusya’ya yayılmış ormandaki, kentlerdeki, köylerdeki eşkıyalar ve imparatorluğun sayısız zindanlarında tutuklu eşkıyalar tek, kopmaz, birbiriyle güçlü bir bağ oluşturan dünyayı, Rus devrimi dünyasını oluşturmaktadır. Çok eskilerden beri gerçek devrim illegalitesi onda, yalnızca onda vardır. Rusya’da illegal faaliyeti şakacıktan istemeyen, halk devrimini isteyen bu dünyaya katılmak zorundadır... Bugün bizi akademilerden, üniversitelerden, okullardan kovan hükümet tarafından gösterilen yolu izleyerek dostça halka, halk hareketine, eşkıya isyanına, köylü isyanına gidelim ve aramızdaki sadık, güçlü dostluğu koruyarak dağınık tüm köylü ayaklanmalarını tek bir potada birleştirelim. Bunları bilinçli, fakat amansız bir halk devrimine dönüştürelim.”

“Ama, siz neden acele etmiyorsunuz, ayaklanmıyorsunuz? İşte İtalya’da örneğin, sizin çok sayıda taraftarınız var.”

“Hayır, Liza, hayır. Orada da her şey hazır değil. İtalya devrim felaketine gebe, ama tohum henüz olgunlaşmadı. Orada da halk benim öğretimi sonuna kadar anlamadı. Garibaldi dahi anarşistçe değil, Alman şablonuna göre düşünüyor. Arkadaşlarım bir süre önce ona gazetelerimizi ve benim programımı gönderdi. Ancak, o beni reddetti ve böylece zafere ve ebedi şöhrete giden yolu kendisine kapattı. Biliyor musunuz, o benim sadık taraftarıma ne yanıt verdi? İşte!”

Bakunin masadan lacivert bir zarf aldı.

“Şuna bakın, Garibaldi gibi büyük bir insan dahi nasıl çağımızın gerisinde kalmış, yazdığını dinleyin: ‘Paris Komünü yıkıldı, çünkü Paris’te otoriter bir iktidar yoktu, yalnızca anarşi vardı. İspanya ve İtalya da aynı kötülüğün acısını çekiyor.’”

Öfkeden sözcükler boğazına tıkanmıştı.

“Bundan daha büyük bir düşüncesizlik olabilir mi?

“Paris Komünü, sevgili Liza, benim anladığım şekilde gerçek anarşizmin olmayışından dolayı yıkıldı! Halk içinde, kitlelerin içgüdüsüne uygun düşen düşünceleri yaymak gerekirdi, bu içgüdüler ise isyan, isyan ve isyandı! Fakat İtalyan gençliği, artık önderlerini geçti. Şimdi bu gençlik ardına bakmadan bizim programımızı kabul ederek devrimci sosyalizme sarılıyor. Bizim dahi ve güçlü rakibimiz Mazzini öldü artık, Mazzini’nin partisi altüst oldu. Garibaldi ise, adını taşıyan fakat onu önemli ölçüde aşarak yürüyen, daha doğrusu koşan gençliğin gitgide daha çok etkisi altında.”

“Mihail Aleksandroviç, bugüne kadar sizin düşünceleriniz iflas edenler, kumarda kaybedenler ya da çiftliklerini vara yoğa harcayan toprak sahipleri, daha çok da örneğin sizin gibi, yoksullaşmış soylu saraylılar arasında taraftar buldu. Bildiğim kadarıyla, anarşistler arasında pratiği olmayan başarısız avukatlar, müşterisi olmayan doktorlar, bilardocular, seyyar komisyoncular, küçük dolandırıcılar, açık ve gizli polis ajanları çoğunluğu oluşturuyor. Fransa’da sizin örgütün üyeleri Albert Richard ve Gaspard Blanc Paris Komünü’nden sonra ‘Yaşasın imparator!’ sloganıyla biten bir broşür çıkartmayı başardılar. Çok sayıda Fransız anarşisti ise Thiers’in muhbiridir. Sizin örgütünüz iki hatta üç dipli bir kutuyu anımsatıyor. Sizin bildiğiniz gibi, Enternasyonal ise, işçileri esas alıyor, düşüncelerinin açıkça propagandasını emekçi halk arasında yürütüyor. Siz, Enternasyonal’in üyesi olarak...”

“Ben, Enternasyonal’in üyesi olarak,” diye bağırdı Bakunin. “Londra’daki Genel Konsey’in gerici bir ruhla zehirlendiğini düşünüyorum! Ben, Enternasyonal’in üyesi olarak, onu otoriter-komünist doktrinini dayatmaya çalışan Almanların kuşattığını düşünüyorum! Ben, Uluslararası İşçiler Birliği’nin üyesi olarak, Enternasyonalci kardeşlerimin başına geçip Enternasyonal’i, Alman düzeninin değil, tüm dünya anarşizminin aracına dönüştürmeye çalışıyorum! Hiçbir zaman Marksistlerin dostu olmadım,

fakat şimdi Londra'da Genel Konsey'in ideolojik açıdan kanlı bıçaklı düşmanıyım. Biz mücadeleye yaşamak için değil, ölmek için girdik. Düşman şimdi bizim içimizde, ve biz onu ya yok edeceğiz, ya da hiçbir hesap vermeden bize hizmet etmeye zorlayacağız. Bize, Genel Konsey'deki Almanlarla ve İngilizlerle birleşmek değil, tüm gücümüzle ve araçlarımızla bu birleşmenin yıkılması gerekli!"

Liza sarardı ve kaskatı kesildi. Kocaman gözleri alev saçıyordu. Gerçek duygularını ve Bakunin'in kendisinde uyandırdığı tiksintiyi daha fazla gizleyemedi; gizlemek de istemiyordu.

"O halde siz Enternasyonal'in gerçekten de katilisiniz, darağacı, zehir, arkadan vurma, tüm bu alçaklıklar sizin işinize geliyor. Siz eşkıyalarınızı gece sokakta Utin'i dövmeye gönderiyorsunuz, yoldaşını öldürmüş, kuşkulu bir tip olan Neçayev'le düşüp kalkıyorsunuz, Sizin için şöhret düşkünlüğü ve ne pahasına olursa olsun insanlığın dikkatini kendine çekme çabası dışında hiçbir şeyin önemi yok. Kin tohumları ekiyor ve Satoriler'in Komün'ün kahramanlarını kurşuna dizdiği bir anda işçilerin kafasını karıştırıyorsunuz. Bunun tüm dünya dillerinde tek bir sözcükle ifade edildiğini biliyor musunuz?"

Bakunin geriledi ve şaşkına döndü, ardından birden öfkeden mosmor kesildi, yumrukları sıkılıydı. Gürültülü ve hızlı hızlı nefes alıyordu.

"Alçaklık, alçaklık, alçaklık!" dedi net bir ses tonuyla Krasotski.

"Defol, iğrenç moruk!" diye bağırdı Bakunin, kendisine özgü olmayan bir ses tonuyla. "Hiçbir Rus saraylısı daha senin kadar düşmedi. Almanlarla birlik oldun, kahraman, yüce Slav soyunu sattın, iğrenç kadın..."

Gözlüğü aniden yere düştü ve kırıldı. Gün ışığında göremeyen bir baykuş olmuştu.

"Hepinizi yok edeceğiz!"

Liza öfkeden kıpkırmızı kesilen Bakunin'in ardından daha neler söylediğini duymadı. Ellerini şiddetle ağrıyan kalbine götürerek dik merdivenden koşarak indi ve boşu boşuna nefes almaya çalışarak kocaman, yaşlı bir kestane ağacının dibinde durdu. Beyninde fırtınalar kopuyordu. Düşünceleri allak bullak olmuştu. Ve bu insan bir zamanlar ona ne çok

yakındı! Uzun yıllar bu insanı mı düşünerek, uğruna kendini feda etmeye hazır olarak yaşamıştı!? Bakunin, her zaman mı böylesine ruhsuz, şöhret uğruna her şeye hazır arsız bir makam düşkünüydü? Bu tür zayıf iradeli ve bunun yanında iktidar düşkünü tipler ne de korkunç despotlardı. Büyük insanlar makam düşkünü değillerdi.

“Ve ben Bakunin’i seviyordum. Fedakârca seviyordum,” dedi Liza tiksintiyle. Kalbi daha da düzensiz çarpmaya başladı. Önceden bilmediği, onu korkutan bir ağrı boğazına hücum etti ve sol kolunu bir kerpeten gibi kaptı.

“Ne oldu bana, yoksa şimdi burada ölecek miyim?” diye korkuya kapıldı Liza, ayaklarının buz kestiğini, alnına soğuk, yapış yapış terin hücum ettiğini hissederek, çok kısa bir süre bilincini yitirdi. Ancak, ağrı giderek azalmaya başladı ve Liza derin derin nefes aldı. Tehlikeli hastalığın ilk atağı geçmişti. Geriye yalnızca sıkıntı verici bir halsizlik kalmıştı. Krasotski bomboş sokakta ağır ağır yürüyordu. Karşıdan tembel tembel yürüyen bir inek sürüsü geliyordu. Çanlardan melodik sesler geliyor, sanki bu sesler tekdüze dağ türküsü söyleyen çobana eşlik ediyordu. Liza, Bakunin’le aralarında geçen sahnenin bu rahatlığın, sakinliğin idil tarzında ifadesine uymadığını düşünüyordu.

Krasotski birkaç gün sonra Cenevre’de Birliğin Rus şubesinin toplantısında anarşistlerin elebaşısıyla ilişkilerin kopuşunun ayrıntılarını anlattı. Utin’den, Marx taraftarlarının bu ikiyüzlülerle yürütmekte oldukları aralıksız yıpratıcı mücadeleyi öğrendi.

“Ne kadar ikiyüzlü, hatta çok yüzlü insanlar,” dedi Liza.

‘Eşitlik’in bazı editörleri Bakunin’e karşı çıkıyorlardı. Buna misilleme olarak Bakunin onları gazeteden ihraç etmeye yeltendi. Fakat Roman Federasyonu’nun Cenevre Komitesi Bakunin’in despotizminden çoktandır rahatsızdı ve onun, komite’nin Genel Konsey ve Enternasyonal’in diğer Alman-İsviçre organlarıyla arasını açmasından memnun değildi. Bu nedenle ‘Eşitlik’in anarşistlerin istemedikleri tüm yöneticileri eski işlerinde kaldılar. O zaman, gazetenin yayınını sekteye uğratmak için Bakunin kendi taraftarlarına işten el çektirdi. Anarşizmin havarisinin her zaman arzuladığı ağız dalaşına dönüşen kaba söz düellosu yeniden başladı.

“Bakunin’ciler, onların öğretileri ve taktikleri bana Birliğimizin güçlü organizmasını yavaş yavaş tahrip eden kötü huylu bir tümör gibi geliyor. Bu gerçekten de bu denli büyük bir girişim için ölümcül bir tehdittir,” diye düşünüyordu Liza hüzünle, Londra’ya dönerken.

Evde Asya onu oldukça neşeli bir şekilde karşıladı. Alışıldığı üzere, suratını sevimlice buruşturarak ve elleriyle birtakım hareketler yaparak:

“Anneciğim öyle bir haberim var ki! Jennychen Marx nişanlandı. Nişanlısı kim, tahmin et?” dedi.

“Ben nişanlısının Frankel olmasını isterdim.”

“Yanıldın işte, Charles Longuet. Gerçek bir şövalye!”

“Fransızlar harika insanlar, koca olarak gamsız olduklarını söyleyebilirim. Bana öyle geliyor ki, pek ağırbaşlı ve ölçülü de değiller. Jennychen’se, çok değerli bir porselen gibi o kadar kırılgan ki,” dedi Liza.

“‘Fransızlar’ diyorsun, sen bana bir ulusu bütün olarak yargılamamak gerektiğini öğretmiştin.”

“Doğrudur, canım. Deniz çakılı dahi tek tip değildir.”

“Tussy bana, Bayan Marx’ın da Jennychen’in bay Longuet ile mutlu olup olmayacağından emin olmadığını söyledi.”

“Böyle bir kıza layık olabilecek bir koca adayı bulmak güç. Jennychen akıllı, sevecen ve duygulu. Günümüzde öylesine mükemmel insanlara az rastlanır.”

“Tussy bunları bana sır olarak söyledi.”

“Yalnızca sana güvenilip söylenenleri başkalarına anlatmamak gerekir,” diyerek kızının sözünü kesti Liza.

“Ama, bu çok derin bir sır değil,” diye atıldı Asya, kendisini zor durumda hissettiğinde olduğu gibi, ve göğsüne, omuzlarına dökülen saçlarını parmağına dolayıp lüleler yaparken. “Lenchen de, çoğu güneyli gibi Çin imparatoru Kvi-Kvi’nin müstakbel kocasının da tembelliğe yatkın olacağından endişe duyuyor.”

“Ben, Charles Longuet’yi Paris’ten biliyorum. O, Komün gazetesinin editörlerden biriydi. Öylesi günlerde insanlar hakkında pek yanılmayız. O dürüst ve cesur bir insandır. Onun karşısına dikilmekten kurtulması ve iyi yürekli bir insanın sayesinde zamanında saklanıp İngiltere’ye kaçması büyük bir mutluluktur. Umarım, Bayan ve Bay Marx kızlarının seçiminden memnun kalırlar.”

Asya hiçbir yanıt vermedi. Longuet onun hoşuna gitmemişti.

Marx’ın sağlığı düzelmemişti ve doktorların ısrarı üzerine Jenny, Engels ve Lizzy ile birlikte deniz kıyısına gitti. Her iki ailenin de sevdiği sahil, adanın doğusunda, büyük ve gürültülü liman kenti Dover’un kuzeyinde yer alan Ramsgate idi. Geniş deniz kıyısı boyunca kurulu otellerin oda fiyatları, gözde olan diğer yerlerden çok daha ucuzdu ve açık bir dağa yaslanan kumsalı tebeşir gibi beyaz güzel plajı ise İngiliz soylularının ve zenginlerinin hücum ettiği Bournemouth ve Kornovol’daki plajlardan hiç de geri kalmıyordu. Ramsgate, İngiltere’nin en sıradan ve neşeli plajlarından biriydi. Bayram günlerinde kentin sokaklarında, izleyenlerin istemesi halinde hemen oyun sergilemeye pandomine ya da değişmez tiplemeleriyle kukla gösterisi yapmaya hazır hokkabazlar ve aktrisler dolaşırlardı. Marx ve Engels deniz kıyısında oldukları zaman temiz hava aldıklarını, iyi uyuduklarını ve yaşadıklarının farkına vardıklarını belirtiyorlardı.

İngiltere kıyılarının dumanlı görünümlerinde, sıradan kıyı köylerinde eşsiz bir güzellik vardır. Başlangıçta bu kıyılar tekdüzeliği ile insanı düş kırıklığına uğratıyor, fakat hiçbir şey suların ve gökyüzünün gri-mavi renginin huzur veren sonsuz enginliği kadar bu yorulmuş yürekleri rahatlatamıyor. Güneyin göze çarpıcı, heyecanlandırıcı bir renk cümbüşü, yorucu, dayatmacı bir güzelliği yok. Zarif güneş ışınları demeti, renklerin solgun tonlarını kumdan ve taşlardan alarak resim sehpasına yerleştiren bir fırçadan çıkar gibi sisler arasından güç bela sızıyordu.

Engels her türlü havada bir amfibi gibi denizden çıkmıyor, dalıyor, yüzüyordu. Deniz, ona enerji ve canlılık depoluyordu. Ramsgate’de Marx da belirgin bir şekilde sağlık kazanmıştı.

Londra’da iki arkadaşı oldukça yüklü beyinsel bir çalışma bekliyordu. Marx, gün kırk sekiz saat de olsa yapacağı çalışmaların üstesinden aylarca

gelemeyeceğini söylüyordu. Tüm bunların dışında Enternasyonal'in yaklaşan Lahey Kongresi'nin siyasal ve örgütsel hazırlığını üstlenmişti.

Tüm bu süre içinde değişik ülkelerin burjuvazisinin oturmuş bir toplumsal düzeni yıkmaya hazırlanan Enternasyonal'in önderi olarak korkunç yalanlar üretmeyi sürdürdüğü kişiyi görmek arzusuyla yüzlerce gazeteci Marx'ı adım adım takip ediyordu. Bir telgraf onları bir yıldırım hızıyla tüm dünyaya yaymıştı. Paris Komünü örneği, zengin ve egemen sınıfları direnciyle korkutmuştu.

Engels, Uluslararası İşçiler Birliği'nin Genel Konsey'inde anarşistlerle mücadele için oldukça fazla enerji harcayarak gayretle çalışıyordu. Ocak 1872'de Milan'a, sadık düşünce yoldaşlarından Theodor Cuno'ya Bakunin'in hizipçi, entrikacı faaliyetlerine ilişkin şu mektubu yazıyordu:

"Eğer düşünürsen; bu insanlar ne zaman komploya başlasalar (tam da Enternasyonal'in her yerde şiddetli bir kovuşturmaya uğradığı zaman) uluslararası polisten beylerin bu işin içinde olduğu düşüncesinden bir türlü kurtulamazsın. Bu, gerçekten de böyle, Beziérs'de Cenevreli Bakunin'cilerin polis başkomiseri olan bir muhbiri var. Önde gelen iki Bakunin'ci; Londra'da Albert Richard ve Gaspard Blanc buradaydılar ve işçilere Thiers'i devirmenin tek yolunun Bonarparte'ı yeniden tahta oturtmak olduğunu anlattılar, bu nedenle onlar Bonarparte restorasyonu yararına mülteciler arasında propaganda yürütmek için Bonarparte'ın paralarına saldırıyorlar. Berlin'de Bismarck'tan parasal yardım alan 'Neue Social Demokrat' da aynı şarkıyı söylüyor."

Birkaç ay sonra Lahey'de Enternasyonal'in Kongresi yapıldı. Marx Lahey'e eşi ve Eleanor ile birlikte gitti.

Oturumlar Lombart-Street'teki 'Konkardiya' büyük salonunda yapılıyordu. Bu, kabartmalı bezemeyle süslenmiş aydınlık mekan, normal zamanlarda balo, konser ve dans için kiraya veriliyordu.

Kongreye dünyanın değişik ülkelerinden delegeler gelmişti. Renkli İtalya'nın ve güneşli İspanya'nın esmer temsilcileri sarı saçlı kuzeyliler arasında hemen göze çarpıyorlardı. İngilizce, Fransızca ve Almanca dilleri birbirine karışıyordu. Marx'ın arkadaşı fırça ustası Alman Johann Philip Becker dev boyu, heykellere özgü yapılı figürü, kömür gibi siyah sakalıyla

bu renkli kalabalıkta hemen fark ediliyordu. Oturuma başkanlık edenin hemen yanı başındaki masada Engels oturuyordu. Engels aynı anda ateşlenmiş kocaman, siyah piposunu ağzına götürebiliyor, elindeki kalın deftere notlar alabiliyor, kendisine yaklaşan insanların sorularına yanıtlar verebiliyor ve vaiz kürsüsünü andıran, küçücük ahşap kürsüde konuşma yapan hatipleri belirgin bir merakla dinleyebiliyordu. Engels'in kıyafeti o denli temiz ve iyi ütülenmişti ki sanki terziden daha yeni alınmış gibi görünüyordu. Görkemli duruşu, jestlerindeki ölçülülük ve kusursuzluk, ona rastlantıyla sivil kıyafet giymiş sahici bir asker görüntüsü veriyordu. Eşine az rastlanır derecede genç görünüyordu; yaşı ilerledikçe yüzü yuvarlaklığını yitirip hatları da biraz keskinleşmesine karşın, derisi bir genç kadar taze ve pürüzsüz kalmıştı. Elliyi geçmiş yaşına rağmen saçları kumrallığını koruyordu ve kızıla çalan sakalında ve bıyıklarında tek bir beyaz tel görünmüyordu. Maviye çalan ela gözleri ateş saçıyordu. Arkadaşıyla yan yana oturan Marx ondan çok yaşlı görünüyordu. Gür saçları ve sakalı edelvays çiçekleri gibi yumuşak ve beyazdı, yüzünün sarımsı-esmer biraz da hastalıklı rengini keskin bir hatla gölgeliyordu. Kaşlarının altında ve göz çukurlarının çevresinde çalışmakla geçen pekçok uykusuz geceden sonra kırışıklar yerleşmiş, karşı konulmaz, keskin bakışları gibi yalnızca azametli, çıkıntılı ve açık alnı eskisi gibi genç kalmıştı. Bir şeylere bakmak için Marx sağ gözüne monoklünü yerleştirdi.

Avrupa ülkeleri ve Amerika'dan gelen Enternasyonalcilerin ezici çoğunluğu Marx ve Engels taraftarıydı. Hepsi, Marx ve Enges'i tribünden selamlamışlardı.

Geçmişte Paris Komünü'nün üyesi olan Leo Frankel hatiplerin konuşmasını Almanca'dan Fransızcaya çeviriyordu. Uzun süren törenden sonra Kongre çalışmalara geçti.

Genel Konsey ile Bakunin'in 'hizibi' arasında bir kavga bekleniyordu. Ancak, anarşistlerin önderi Lahey'e gelmemişti.

Marx'ın ailesiyle birlikte, kongreye katılmak için Lahey'e Krasotski de gelmişti. Dul kaldıktan sonra canı sıkılıyor ve mekan değiştirmeye çaba gösteriyordu.

"Açık ki, ezeli Yahudi tüm dünyayı aslında yalnızlık yüzünden dolaşmış. Yakınlarını yitirdiğinde ve ailenin parçalandığını görünce, tek avuntu olarak

sevdiğin iş ve insanlarla ilişki içinde olmak kalıyor," diyordu Liza.

Jenny Marx ve Liza Kongrenin tüm çalışma saatlerini konuklar ve basın için ayrılan büyük orkestra bölmesinde geçirdiler. Her ayrıntıyı düşünmekten ve ortamın coşkusundan yorgun düşmüş bir halde kenarlıklara dirseklerini dayayıp salonda yankılanan hiçbir sözcüğü kaçırmamaya çalışarak yan yana oturuyorlardı.

Genel Konsey'in raporunu sırayla Marx, Engels ve Enternasyonal'in Merkez Organının diğer üyeleri okudular. Rapor İngilizce, Almanca ve Fransızca yazılmıştı. İspanya ve ayrıca İtalya'dan çok sayıda delege ana dillerinden başka hiçbir dil bilmediklerinden onlar için özel çevirmenler görevlendirilmişti. Oturum sırasında kongre yöneticilerine sorular sorduklarında kendilerine onların dilinde Marx ve Engels yanıt veriyordu.

Bakunin'cilerin entrikalarına rağmen, Kongre Sosyalist devrimin zaferi için proletarya partilerinin kurulmasını ve siyasal mücadelenin sürdürülmesini zorunlu kabul ediyordu. Bu karar Enternasyonal'in 'Tüzüğüne' dahil edildi ve onun üyeleri için bir yasa oldu.

Özel Komisyon Bakunin'cilerin Uluslararası Birlikteki yıkıcı faaliyetlerinin izlenmesi üzerinde durdu.

Anarşistlerin haince ve bölücü tavırlarının reddedilemez kanıtlarını Genel Konsey adına kongreye raporunda sunan Engels'ti.

"İşçi sınıfının mücadele tarihinde biz ilk kez mevcut sömürücü düzeni değil, bu düzene karşı en enerjik mücadeleyi yürüten birliği dinamitlemeyi hedef edinen işçi sınıfının bizzat içindeki gizli bir komplo ile karşı karşıyayız," diye yazıyordu Engels.

Bakunin davasıyla ilgili izleme komisyonuna seçimle gelen beş üye birkaç gün boyunca akşamdan gecenin geç saatlerine kadar çalıştı. Onlar arasında Walery Wròblewski ve Leo Frankel de vardı. Komisyon üyelerinin çok sayıda mektup, yazılı belge, rapor ve kitaplardan alıntılar okuması gerekmişti. Ancak tüm bunlardan sonra onlar ortak bir görüşte birleşmişler ve Bakunin'in gerçekten suçlu olduğunu ilan etmişlerdi. O andan itibaren de kanıtlandığı gibi, o ilkesiz 'örgüt', Enternasyonal'i yıkmaya yelteniyor ve böylece Uluslararası İşçiler Birliği'nin bölünmesi için çabalıyor, onun yok oluşunu hazırlıyordu.

İzleme Komisyonu Başkanı Theodor Cuno kongre kürsüsünden herkesin önünde Bakunin'in tartışmasız suçlu olduğunu söyleyince, yeryüzünde anarşizm ilan edildiğinde, anlaşılan, ne olacağını göstermeye karar vermiş olan bir anarşist ve ateş kızılı bir bayrağa bürünen bir İspanyol kürsüye fırladı ve "böyle bir insan kurşunu hak etti" diyerek silahına sarıldı ve Theodor Cuno'ya doğrulttu. Bu çılgın Bakunin taraftarını etkisiz hale getirmeyi başardılar.

İzleme Komisyonu'nun ayrıntılı raporunu dinleyen kongre oy çokluğuyla "Alyans'ın" yöneticisi ve onun dava arkadaşı Guillaume'yi Enternasyonal'den ihraç etme kararı aldı.

'Konkordiya' salonunda kongre devam ederken Eleanor ve Asya Lahey'i birkaç kez gezdiler. Doğrusu, politikaya ve uluslararası işçi hareketine karşı son derece kayıtsız olan kız arkadaşından farklı olarak Marx'ın küçük kızı daha ergenlik çağından başlayarak tüm sosyal sorunlara derin bir ilgi duyuyordu, bu konuda çok okumuştu ve ateşli devrim mücadelesine bir an önce atılma çabasındaydı. Kongre oturumlarında sık sık bulunuyor, tüm ana raporları dinliyordu. Anne ve babasının ısrarıyla açık havada sık sık yürüyüş yapıyordu.

"Doğruyu söylemek gerekirse, delegelerin sıkıcı konuşmalarını, üstelik böylesine dikkatli bir şekilde nasıl dinleyebildiğine şaşıyorum. Seninle orada bulunurken, uyumamak için kendimi zor tutuyorum. Uyanık kalmak için parmaklarımı ısırıyorum. Doğrusu yeryüzünde iki felaketi; klasik müzik konserlerini, özellikle Bach'ı, Haendel'i ve Mozart'ı, bir de politika üzerine konuşmaları çekemem," diye itiraf ediyordu Asya. "Ama, lütfen bunları anneme söyleme. Beni hor görmeye başlar. Benim sevdiğim kompozitör Offenbach. Sevdiğim dans ise, Kankan dansı. İşte gerçek çağdaşlık budur," diye ekliyordu.

Eleanor neşeyle gülüyordu.

"Zavallı Essi, sen yaşamda en güzel olandan yoksunsun. Anlaşılan, yüreğin doğuştan sağır."

Lahey, erken gotik stilinde alçak, bitişik nizam kırmızı-kahverengi tuğla yapıları, sağanak sonrası gökyüzü kadar temiz sokaklarıyla küçücük, güzel bir şehirdi. Başka bir deyişle, düzenli parkları ve bahçeleri, berrak-temiz,

güzel kokulu havasıyla, sessizliği sadece at arabalarının yayları ve nal tıkırtılarıyla bozulan sessiz muhteşem, konforlu bir köy. Atalarının geleneklerini ve onların mükemmellik anlayışını kutsal kabul ederek koruyan kent, insana ferahlık veriyor.

Bu arada zengin Hollandalı sömürgeciler, sanayiciler ve tüccarlar Enternasyonal'in kongresini öğrenir öğrenmez etekleri tutuşmuş ve korkmuşlardı. Krallığın tüm polisi alarma geçirilmişti ve Uluslararası İşçiler Birliği yöneticilerinin ardından sivil giyimli 'toplum muhafızları' ve ajanlar hiç ayrılmıyorlardı.

Lahey Kongresi, Enternasyonalcilerin Bakunin'cilerle mücadelesinde belirleyici bir aşama olmuştu. Marx'ın öğretisi, anarşizmin tehlikeli kargaşasına karşı zafer kazanmıştı. Bakunin'cilik küçük burjuvazinin arzularını yansıtıyordu. Bakunin, proletaryanın, kapitalizmden çok, kapitalizmin gelişme yetersizliği nedeniyle sıkıntı yaşadığı İtalya ve İspanya'ya dayamıştı sırtını.

Kapanış oturumunda Engels, Avrupa hükümetleri tarafından artan kovuşturmalar ve ayrı ayrı şubelere sızmış olan anarşistlerle diğer küçük burjuva grupların düşmanca faaliyetleri nedeniyle Genel Konsey'in yerinin New York'a taşınmasını önerdi. Bu öneriye itiraz edilmedi.

Kongre delegeleri Lahey'den, bir salon toplantısının yapılacağı Amsterdam'a gittiler. Limanın yakınındaki dar salon tıklım tıklım doluydu ve salonda toplanmış Hollandalı emekçiler hatibi ayakta dinlerken, onamalarını coşkuyla ifade ediyorlardı.

Tüm insanlığın yeniden yapılandırılması amacıyla siyasal iktidarın emekçiler tarafından elde edilmesinin zorunluluğuna adanmış konuşmasında şöyle diyordu Marx; "... biz hiçbir zaman, bu amaca her yerde aynı araçlarla ulaşılması gerektiğini savlamadık.

"Biz, değişik ülkelerin kurumlarıyla, ahlak anlayışıyla ve gelenekleriyle hesaplaşmak gerektiğini biliyoruz; ve biz Amerika, İngiltere gibi ülkelerin varolduğunu yadsımıyoruz ve ben sizin kurumlarınızı daha iyi bilseydim, emekçilerin amaçlarına barış yoluyla ulaşabildiği Hollanda'yı da bunlara eklerdim belki.

“Fakat, bu böyle dahi olsa, biz, kıtalardaki ülkelerin çoğunluğunda bizim devrimimizin etkisi, güç olmalıdır; emeğin egemenliğini nihai olarak sağlamak amacıyla kuvvete bir süre için özellikle başvurmak gerekir,” diyordu.

Enternasyonal ortaya çıktığı günden bu yana üstlendiği yüce misyonunu şerefle yerine getiriyordu. Marx Uluslararası İşçiler Birliği’ni kurarken, onun Tüzüğünü hazırlamıştı. Yelpazesinin genişliği sayesinde Uluslararası İşçiler Birliği olması gerektiği gibi olmuştu, yani sosyalist düşüncenin sayısız kollarının aşama aşama özümsenmesi ve benimsenmesinin aracıydı.

Marx ve Engels, Enternasyonal’in pratik faaliyetlerinin bir kurban vermeden, net olarak ifade edilmiş kendi ilkelerini gizlemeden gelişmenin her aşamasında genel proleter hareketle uyum içinde nasıl çalışılması gerektiğini kanıtlamıştır.

***

Kongre’nin çalışması tamamlandıktan sonra Marx ve Engels delegeleri, kısa bir süre önce hemen yanına güzel bir plaj yapılan balıkçı köyü Scheveningen’e öğle yemeğine davet ettiler.

Jenny Marx, onun üç kızı, Paul Lafargue, Charles Longuet ve Krasotski ve kızı at arabalarıyla yaptıkları rahat bir yolculuk ile deniz kenarına vardılar. Araba yolculuğu bir saatten biraz fazla sürmüştü. Ilık, güzel bir sonbahar günüydü; bir düzlüğe kurulu Scheveningen’de deniz, tıpkı uçsuz bucaksız görünen kum gibi, sarımtırak gri idi ve denizin ufuktaki engin görüntüsüyle bütünleşmiş solgun bir gökyüzü vardı. Eleanor kendisini renkten renge giren bir deniz kabuğunun içinde hissetmişti.

Ağır, koyu renk büzgülü etekleri ve sıkıca kolalanmış boynuz şeklinde kar beyazı başörtüleri içinde, ellerinde İncillerle balıkçı kadınlar ağır ağır, vakarlı bir edayla kilise ayinine gidiyorlardı.

“Bunlar Lahey Flaman Güzel Sanatlar Müzesinde hoşumuza giden tablolardan mı çıkmışlar,” dedi Asya imrenerek.

“İşte Rembrandt’ın modellerinin kızıl saçlı torunları,” diye ekledi Tussy, kıyıda sandalların çevresinde toplanmış kadife yelekli yerel halkı göstererek.

“Yazık, 19. yüzyıl bize suçluymuşuz gibi bakıyor,” dedi Krasotski uzak geçmişin büyüsünü bozarak ve plajda birlikte gezdiği kızlara Marx’ın yakınında gezen üniformalı birkaç erkeği gösterdi.

“Ama, Enternasyonal’den ne kadar da korkuyorlar,” dedi Eleanor.

“Özellikle de babandan Tussy.”

“Yine de burası, her şeye rağmen, harika.”

Sanki korumaya alınmış bir orman içinde olan Scheveningen, zamana inat Hollandalıların yaşam biçimi ve eski alışkanlıklarından çoğu şeyi korumuştu. Hollanda’nın hiçbir yerinde tütün bu sakin köydeki kadar hoş kokulu ve peynir bu kadar lezzetli değildi. Tüm yabancılar bu büyüye kapılmışlardı ve parlak kiremit çatılı beyaz evlerin önünden, insana hayat veren iyot kokulu havayı içlerine çekerek sahilde uzun bir yürüyüş yaptılar.

Friedrich Engels bu durumdan yararlanma fırsatını kaçırmadı ve akşam üzeri birkaç yoldaşıyla birlikte yüzmeye gitti. Tam da denizde dalgaların arttığı saatti. Dalgalar kıyıya vuruyordu. Theodor Cuno, kendisini kaptırmış, yüzerek uzaklaşmıştı ve birden batmaya başladı. Engels, onu tehdit eden tehlikeyi fark eder etmez yardımına koştu. Arkadaşına ulaşıp onu saçlarından yakaladı ve dalgalarla boğuşarak onunla birlikte kıyıya kadar yüzdü.

Yemekte oldukça fazla şarap, onlarca harika Hollanda koloni purosu içilmişti. Jenny Marx’ın yanında oturan Theodor Cuno Amerika’ya yapacağı ziyaret üzerine konuşuyordu. Marx kurnazca gülümseyerek ve Lafargue’ları işaret ederek ona:

“Sizin Yeni Dünya’daki zenci sorununu kızlarımdan birinin yaptığı gibi bir zenciyle evlenerek çözmeniz gerekecek. İşte Paul Lafargue, zenci asıllı.”

Genç Enternasyonalci, kahkahalar arasında Marx’ın arzusunu mutlaka yerine getireceğine söz verdi. Tüm delegelerde sevgi uyandıran General Friedrich Engels çok eğlenceli öyküler anlattı.

Scheveningen’deki Lembard Street’de yer alan ‘Konkordiya’ salonunda bugünlerde önemli ve yararlı tanışmalar oldu. Bazen değişik dillerde, fakat hep aynı konuyu konuşan ve önlerine ortak bir hedef koyan devrimciler arasında çok sağlam dostluklar kuruldu.

Kongre süresinde Marx, Amerika'da yaşayan Yorge ve Okyanus ötesine yerleşmeye hazırlanan Theodor Cuno ile yakın ilişkiler kurdu. Enternasyonal'in önderi Joseph Dietzgen ve Kugelmann'la yeniden buluştu.

Hollanda'dan ayrılmadan önce Marx ve Cuno bir araya gelerek Yeni Dünya'da örgütlenme çalışmalarının nasıl yürütüleceğini konuştular.

***

Marx ve Engels'in öğretisinin Enternasyonal'de zafer kazandığı yıllarda, Avrupa'da çok şeyler değişmişti. Paris Komünü dağılmış, Almanya'da burjuva ulusal hareketi güçlenmiş, yarı toprak köleliğinin olduğu Rusya'da gerici güçler gaddarca uygulamalarını sürdürüyor ve burjuvazinin rüşvetiyle şımartılan İngiliz proletaryası, çalkantılardan kaçınıyordu.

Marx ve Engels meydana gelen değişikliklerin zamanını doğru olarak öngörmüşlerdi. Israrlı mücadeleler sonucunda taraftarlarıyla birlikte işçi hareketine zarar veren çok sayıda hizibi dağıttılar. Uluslararası İşçiler Birliği yüce misyonunu yerine getirmişti. Artık tarih sahnesinden çekilmeliydi. Sosyalist proleter partilerin faaliyetlerini daha da güçlenerek sürdürecekleri bir gelişme dönemi başlamıştı.

Tüm dünya işçilerinin ilk kez Enternasyonal'de gerçekleşen dayanışması, Marx'a göre, artık başka biçimlerde gelişmeli ve güçlenmeliydi.

"Ben bundan sonraki Enternasyonal'in Marx'ın yapıtlarının yıllarca etkisini göstermesinden sonra yalnızca komünist içerikli olacağını ve kayıtsız şartsız bizim ilkelerimizi yerine getireceğini düşünüyorum," diyordu Engels.

Bakunin'cilerle mücadele bir süre daha devam etti.

Lahey Kongresi'nin kararlarını yerine getiren Marx ve Engels, Lafargue'ın katılımıyla 1873 yılında 'Sosyalist Demokrasi Örgütü ve Uluslararası İşçiler Birliği' adlı bir broşür yayımladılar. Bu broşürde delegelere okunan raporlar, denetleme komisyonunun mali raporları dışında, Rusya dahil, tüm ülkelerde anarşistlerin bölücü faaliyetlerine ilişkin çok sayıda yeni belge yayımlandı. Bakunin hatalarını sürdürmekte ısrar etti, amacına ulaşmak için, ne kadar rezilce olursa olsun, hiçbir aracı kullanmaktan çekinmiyordu. Ne özel yaşamında, ne de siyasal yaşamda

hiçbir zaman çizgisini koruyan, dürüst bir insan olmamıştı. Enternasyonal yöneticilerinin broşürde öne sürülen ve kanıtlanan suçlamaları o denli inandırıcı ve reddedilemezdi ki Bakunin herkesin önünde toplumsal faaliyetlerden vazgeçtiğini ilan etti. Onun ikiyüzlülüğü, sözleri ve tavırlarındaki yalancılık o denli belirgindi ki ona inanan çıkmadı. Ancak bu yaygaracı siyasal şaşkın gerçekten de siyasal fırtınalardan elini eteğini çekmek zorunda kaldı. Dürüst, sadık dostları yoktu, çünkü kendisi de kimseye dost olmamıştı.

Karısı çocuklarıyla iki yıllığına Rusya'ya gitti ve ondan çok, sevdiği Gambuzzi için döndü. Bakunin acınası ve boş yaşamında hızla bir çukura doğru yuvarlanıyordu.

Longuet ile evlenen Jennychen baba evini terk etti. Bir süre sonra on sekiz yaşına basan Eleanor çalışmaya başlamak için sabırsızlanıyordu. Bu sabırsızlığıyla kıyı kenti Braiton'da bir öğretmenlik kapmayı başardı. Onun uzun süre arzuladığı bağımsızlık günü nihayet gelmişti.

Marx'ın küçük kızı pürüzsüz, taze yüz hatları ve siyah gözleriyle bir İsyanyol'a benzeyen zarif, güzel saçlı bir esmerdi. Kâh tümüyle çocuksu gülüşü, kâh dolgun dudaklarını hafif aralayarak utangaç ve komik bakışı, kâh tüm yüzüne hafif bir sis gibi yayılan hülyalı ve pirinç gibi beyaz ve düzgün dişlerini gösteren içten kahkahası karşı konulmaz denli neşeli gülümsemesi Eleanor'a ayrı bir güzellik katıyordu.

Eleanor oldukça hareketli ve değişken yüzünü annesinden miras almıştı. Daha küçük yaşlarda jimnastikle ilgilenmiş, sürekli spor yapması da ona zarafet ve esneklik kazandırmıştı. Top oyunları, koşu, yüzme ve atletizm ona zevk veriyordu. Son derece dışa dönük, neşeli, içten olan Eleanor insanların çok hoşuna gidiyor ve toplumun çok farklı kesimlerinden kolayca arkadaş buluyordu. Bu yıllarda çevresindeki her şey ona ilginç ve dikkate değer geliyordu. Eleanor mümkün olduğunca daha çok öğrenmek, görmek, kavramak istiyordu. Aktris olmayı umut ediyordu. Melodik sesi ve çekiciliği kendisiyle karşılaşan herkesi onun tiyatro için yaratıldığını düşünmeye zorluyordu. Ablası Jennychen gibi, kuşkusuz, Tussy de sahnede çok şeyler elde edebilirdi.

Eleanor'un aklı ve sonsuz düş gücü daha erken yaşlardan itibaren fark ediliyordu. Değişik ülkelerde oluşan siyasal durumu iyi değerlendiriyor,

emekçilerin uluslararası dayanışmasını iyi kavrıyordu. İnanmış bir Enternasyonalciydi. Komün'ün son ayında Fransa'da bulunması ve ilk proleter devletin kahraman savunucularıyla görüşmeleri ona çok şeyler öğretmişti. Marx'ın küçük kızının en yakın arkadaşlarından birisi Blanqui taraftarı olan edebiyatçı ve tarihçi, Paris Komünü'nün üyesi Prosper Olivier Lissagaray idi. Lissagaray kendisine 'Kırmızı ve Siyah' adlı bir dergi çıkarmayı düşündüğünü söylediğinde, genç kız kendisine özgü ateşlilik ve enerjiyle ona, bu amacını gerçekleştirmesi için yardım etmeye başladı. Derhal Almanya'ya, tüm ailenin çok eski dostu olan, kendisinin de daha çocukluğundan bu yana tanıdığı ve ablaları gibi kendisinin de Library (Kütüphane) olarak adlandırdığı Wilhelm Liebknecht'e bir mektup yazdı:

"Fransa için, tüm ülkelerdeki, özellikle de Almanya'daki sosyalist hareketi aydınlatacak yayınlar çıkarmak gerekiyor. Fransa diğer ulusların sempatisini, ancak onlarla çok şeyleri paylaşarak kazanabileceğini bilmek zorundadır öncelikle," diye açıklama yapıyordu Eleanor.

'Kırmızı ve Siyah'ın ömrü çok kısa oldu. Yayıncının ekonomik gücü olmadığı için kapandı. Ama Lissagaray ve Eleanor arasındaki ilişkiler yalnızca devam etmekle kalmadı ve daha karmaşık duygulara bıraktı yerini. Lissagaray Eleanor'a elini uzattı ve ondan yanıt aldı. Artık Lissagaray Modena Villas'ya bir nişanlı olarak gelmeye başladı. Ancak Marx ve karısı bundan dolayı son derece üzgündüler. Sevgili kızları için istedikleri eş böyle biri değildi. Lissagaray genç ve sempatik değildi. Siyasal görüşleri, ilgi alanı oldukça belirsizdi. Tussy'nin babasında güven yaratmıyordu. Marx kızının henüz genç ve gerçek bir aşka değil, hemen bir gönül kaprisine dönüşebilen bir duyguya kapıldığını anlamıştı.

Eleanor ailesinin dayatması ile ilk gönül macerası arasında seçim yapma zorunluluğundan rahatsızlık duyuyordu. Eleanor'dan on altı yaş büyük olan Lissagaray şimdi yoksullaşmış olan aristokrat bir soydan geliyordu, kadınları iyi tanıyor, onlarla ilişkilerinde çekici olmayı başarabiliyordu. Geçmişte rastlantısal serüvenler ve ilişkilerden geri durmamıştı. Onun laf kalabalığından oluşan aşk itirafları, ustaca kurları, doğal olarak, kendisinden çok ortaya çıkan karmaşık aşk oyunu genç kızın gönlünü okşuyordu. Okuduğu sayısız kitaplardan yaptığı alıntılar kızın ruhunda yansısını bulmuştu. Lissagaray bunu anlamış ve Tussy'nin beklentilerine karşılık verecek biçimde, sırayla Hamlet'i, Romeo'yu, Kariolan'ı,

Spartaküs’ü oynamıştı. Her konuda onunla görüş alışverişinde bulunuyor, ve Eleanor’a yazdığı mektuplarında ona ‘minik karıcığım’ diye sesleniyordu.

Eleanor’u üzecek, telafisi zor bir hata tehlikesinden korkan Jenny Marx kızıyla açık açık konuşmaya karar verdi.

“Çocuğum,” diye başladı konuşmasına, “sen bana ve babana kardeşlerinden daha çok benziyorsun. Jennychen Marx’ın kopyası, Laura bana İskoçyalı Pittarao’ları anımsatıyor.”

“Bu önsöz ne için, anne?” diye sordu Tussy dikkatle.

“Şunun için ki seninle biz sınırsız düş gücüne sahibiz. Bu bizim hem kazancımız hem de felaketimiz. Başka birinin ancak duyabildikleri bizim için aynı zamanda bir görüntüdür.”

“Ben seni anlamıyorum.”

“Sabret. Şimdi her şey netleşecek. Bizler her şeyi gönül gözümüzle de görüyoruz. Bebekken, ellerimle nasıl oynadığını, beni avuçlarımı açıp kapamaya nasıl zorladığını anımsıyorum. O zamanlar sen oyuncak bebeklerde canlı bir bebeğin kafasını görüyor, onun cıvıltısını dinliyordun. Daha sonraları kuklalardan usanıp tahta parçalarıyla oynamaya başladın. Bu tahtalar senin düş gücünü geliştiriyordu, sen onlara istediğin şekli veriyordun, kuklalar ise şekil verilmiş suratlarıyla düşlerini sınırlıyordu. Tüm bunlar benim için anlaşılırdı. Ve işte aradan çok yıl geçti. Sen büyüdün, artık bağımsız bir kızsın, fakat yine eskisi gibi, çevrendeki insanları gerçekte olduğu gibi kabul etmek istemiyorsun, onların özüne, doğasına bakmıyorsun, düşlerine, bazen de geçici arzularına uygun olarak kahramanlar yaratıyorsun. Bunlar yalnızca senin düşlerin, ama an gelecek, büyü bozulacaktır. Bak, pencerenin önünde bir fener direği var. Sen, biliyorsun ki, bir zamanlar benim ellerimle oynadığın gibi, anlık bir isteğinle onu giydirebilir, canlandırabilirsin, ama gerçekler öyle mi, gözün açıldığında, acıyla başını şu komidine çarparsın.”

“Sen Prosper’i mi kastediyorsun?” diye sessizce sordu Eleanor.

“Beni ilgilendiren o değil, sensin. Lissagaray, senin o önlenemez, büyülü düşünde yarattığın insan değil. Yazık ki, ben buna kesinlikle eminim.

Mağripli'yle bizim yaşam deneyimimiz bunun kanıtıdır. O, belki de kötü bir insan değil, ama o sana uygun değil. Onunla mutlu olamazsın, inan bana."

Kısa bir süre sonra gözlerinin önündeki perde kalkmış gibi geldi. Birden Lissagaray'ı başka şekilde görmeye ve hissetmeye başladı. Artık ona karşı tümüyle kayıtsızdı. Ve bu evlililk gerçekleşmedi.

***

1873 yazında Hermann Lopatin sürgünden kaçmıştı. Bir ay boyunca İrkutsk'ta, üstelik bir süre onu yakalama görevini üstlenen kişinin evinde gizlendi. Köylü kıyafetleri giyerek at arabasıyla Tomsk'a gitti, daha sonra gemiyle Tobolsk'a geçti, oradanda hiç kimsede kuşku uyandırmadan posta arabası ve demiryoluyla Petersburg'a geldi. Ardına düşen jandarmaları atlatarak yurtdışına çıkmayı başardı.

Lopatin kaçtıktan sonra Utin ve Lavrov'la görüşmüş, kendisini değerli ve yakın bir dost olarak içtenlikle karşılayan Marx'a gelmişti yeniden. Marx, Lopatin'in birkaç yıl önce kalkıştığı ve başarısızlıkla sonuçlanan Çernişevski'yi kurtarma girişimiyle ilgili tüm ayrıntıları sordu.

"Son derece şanssızdım," diye anlatmaya başladı zaptedilemez bir enerjiyle dolu, cesur Lopatin. İrkutsk'a geldiğimde Çernişevski çok yakınımdaydı, topu topu 700-800 mil kadar, fakat bir provakatöre kaçmaya hazırlandığını söyleyen eşek Elfidin'in uzun dili yüzünden Çernişevski'yi alelacele Orta-Vilyusk'a götürmüşler. Burası Yakıntsk'un kuzeyi, Çernişevski orada yerli Evenkler, ona bekçilik eden bir erbaş ve iki askerle birlikte kalıyormuş. Ben İrkutsk'ta, o provakatör ardıma jandarmaları salmasa ve oltaya düşmemiş olsaydım oraya giderdim."

Hermann Lopatin Londra'dayken Engels Ramsgate'de deniz kenarındaydı ve Marx ayrı düştükleri her zaman olduğu gibi, duyduklarını ona bir mektupla ayrıntılı olarak anlattı.

"Lopatin ve Utin belki de hiçbir zaman çok yakın arkadaşlık kuramazlar, onların karakterleri birbirlerine pek uymuyor. Üstelik Lopatin 'Rus Davası'nın batıyı ilgilendirmeyen bir kendine özgülüğü olduğunu düşünüyor. Bir de Lopatin, Lavrov'un elinden ve Sibirya yalnızlığından daha yenice kurtulmuş bir insan olarak yavan tatlı bir uzlaştırıcılık

karşısında belli ölçüde hassas olmalıdır. Diğer yandan, tüm Rus mülteci güruhu ondan tümüyle soğumuş ve bu çeteye karşı tüm düşmanlığına rağmen Utin tam tersine ve belki de özellikle bu nedenle bu hırgürün içine boğazına kadar saplanmış ve her saçmalığa önem verirken o bu güruhla hiçbir ortaklık taşımak istemiyor...”

***

Jennychen ile Charles ortak yaşamlarının başlangıcında parasal zorluklar nedeniyle güçlüklerle karşı karşıyaydılar. Marx’ın büyük kızı, tıpkı annesi gibi, evlenirken siyasal sürgünlerin yazgısını paylaşıyordu. Longuet’ler uzun süre ve ısrarla iş aradılar ve asgari geçim kaynağı için çileli bir mücadele verdiler. Bir süre sonra Charles kolejlerden birinde öğretmen olarak çalışmaya başladı. Jennychen de Almanca, güzel konuşma ve müzik dersleri veriyordu. Okuldaki çocuklara dersler veriyor bir yandan da gelişmiş ülkelerin öğretim sistemiyle tanışıyordu.

İngiltere’deki burjuvaların yüzyıllarca geri kalmış yaşam tarzı, onların çocuklarını da tıpkı onlar gibi sınıfsal duvarlarla yalıtılmış bir yaşama mahkûm etmişti. Gençlerin arkadaşlık ilişkileri ve dostlukları aileler tarafından sıkı sıkıya kontrol edilir ve aile törelerine yoksul ailelerin çocukları katılamazdı.

Onların çocukları kendi aralarında, bir İngiliz emekçisinin karnı tok orta sınıf temsilcisinden daha da kalın çizgilerle ayrılmıştı. Hampstead’daki bir ev sahibinin oğlu ne kadar iyi beslenmiş, semiz ve iyi giyimliyse, kürek mahkûmlarının bulunduğu East End ve Whitechapel’de bakımsız yetişmiş bir çocuk da ‘İngiliz yoksulluk hastalığı’ olan raşitizme yakalanmış, zayıftı.

Sisler içindeki adanın ilk ve orta öğretim sistemi ortak pedagoji sistemine tabi değildi ve eğitim sistemi öğrencilerle ilişkilerde büyük ya da küçük ölçülerde sertlik, fiziksel cezalar uygulanması, her gün okutulan din derslerinin saati okul yönetiminin dünya görüşü ve siyasal sempatisine bağlıydı.

Okulların çoğu hayır kurumları ve bağış sahiplerinin desteğiyle ayakta duruyordu.

Hayırseverlerce açılan yetim yurtları acınacak durumdaydı. ‘Yoksulların’ doğumevleri gibi, karanlık ve kirliydi. Paralı kolejlerin çim alanları ve bahçelerinin yerini burada küçücük, dar bir avlu tutuyordu.

Genellikle yeni yıl ve paskalya tatilleri öncesinde okul müdiresi hayırseverlere onların merhametlerinin semeresi olan öğrencileri takdim ederlerdi. Ortak duadan, kutlama için seçilmiş şiirlerin okunmasından sonra öğrenciler kendilerine İncil’in ucuz baskılarını cömertçe dağıtan vasilerine saygıyla teşekkür ederlerdi.

Birazcık gücü olan her aile çocuğunu aşağılanmaktan, dövülmekten devlet ve özellikle de hayırseverlerce açılan okulların kalabalıklarından kurtarmaya çabalıyordu. İngiltere’de iyi bir öğrenim zenginlere nasip oluyor, öğrenim ücretinin miktarı okuldaki öğretim kalitesini belirliyordu. Bu miktar okula göre değişiyor, ünlü Oxford’da ise bin sterlini aşıyordu.

Küçük bir mirasa konan ya da at yarışlarında para kazanan birisi çocuğu için orta ve yüksek okulların sıralarında bir yer kapmaya çabalardı. Eğer ailede iki ya da üç çocuk varsa, her zaman dramatik sorun gündeme gelirdi, onlardan hangisi mutlu kurayı hak ediyor? O zaman aileler parasal destek vaat eden akrabalarının görüşlerine başvurur, bizzat çocukların yeteneklerini, onlar tarafından alınan notları inceler, hatta sık sık da Hindistan’da kaleme alınmış anlaşılmaz yıldız fallarına bile başvururlardı.

Soylu tabaka ve zengin tüccarlar, unvan ve para mirasçılarını eski Eaton Koleji’nde yetiştirirlerdi.

Bankerler, Lordlar, sanayiciler ve düklerin bebeleri oradan doğrudan Oxford üniversitelerine geçerlerdi.

Küçücük bir kent olan, kralların kırsaldaki dinlenme yeri Eaton, Winsdor’dan üzerinde yüzyıllık bir köprü olan, dar sakin bir nehirle ayrılıyordu.

Birkaç yüzyıl önce yapılmış çok sayıda okul ortaçağ manastırlarına benziyordu. Her kolejin öğrenci yurtları ve dersliklerin gotik tarzı tonozlu pencerelerinin baktığı çimenle kaplı dikdöktgen avlusunda bir saat kulesi olurdu.

Eaton, İngiltere’nin en sakin kentlerinden biriydi. Sanki kentte yaşama yeni başlayan çocuklar değil, yeryüzündeki telaştan, heyecandan ve mutluluklardan çoktan arınmış sessizce ölmekte olan yaşlılar yaşıyordu.

Zengin sınıfların çocukları fiziksel cezaların da uygulandığı çok katı bir eğitim alıyordu. Burjuvazi bir geminin güvertesinde, askeriyede, City’in bankalarında, Lordlar Kamarası’nda, Hindistan Polis Teşkilatı’nda, Afrika ve adaların sömürge topraklarındaki valilik koltuğunda soğukkanlı, ölçülü, cesur, aynı derecede acımasız ve hesaplı insanlara gereksinim duyuyordu. İngiliz çocukları daha bebek yaştayken seçiliyordu. İngiliz kentlerinin gürültüsünde çocuk ağlaması duymak hemen hemen olanaksızdı.

Yetenekli bir sosyal hayalperest ve doygun bir estetikçi, zengin bir tüccarın tek oğlu olan John Reskin, yürüyüş ve oyun sırasında kazara düşmesi durumunda sakarlığı ve dikkatsizliği yüzünden anne babasının verdiği cezaları anımsamayı severdi.

Anneler, yeni doğmuş çocukların kendi haline bırakılması gerektiğini, bunun geleceğin büyükleri olan çocukların sinirlerini sağlamlaştıracağını düşünürdü.

İngiliz çocukları istisnai bir şekilde bağımsız ve nazikti. Kocaman Londra çocuklar için tehlikesiz bir kentti. Onlar için, bir çam ormanı içindeki ağaçlar gibi tek tip evlerin arasında yolunu kaybetme tehlikesi yoktu. Karşılaşabilecekleri tek tehlike ki bu da başlarına yetişkinlerden daha az geliyordu dikkatsiz sürücüleri nedeniyle nadiren de olsa at arabalarının tekerleri altına düşmeleriydi. Tek başına yürüyen çocuklardan yalnızca polis değil, sokaktan her geçen insan da sorumluydu.

Eaton’daki disiplinli eğitimciler son derece kibirliydi. Onların yaşamındaki tek kaygı, birincilik mücadelesiydi. Hiçbir maddi sınırlama bilmeksizin kendilerini jimnastiğe, güzel konuşma provalarına, kralların, generallerin ve dürüst bakanların yaşam öykülerini okumaya, atlarıyla uğraşmaya, güzel giyinme yarışmalarına, tatil gezileri ve doğum günü eğlencelerine kaptırmışlardı.

Bayram ve mezuniyet töreni günlerinde genç Snob’lar yoksul akranlarını imrendirerek silindir şapkalar, fraklar, eldivenler giymiş olarak orta yerinde eski bir kuyusu ve kilisesi olan boş meydanda yürürlerdi.

Kolejlerin karşısında çıkıntılı duvarın ardındaki kral sarayı Eaton'lu öğrencilere ödüller, kıdem, sosyetede başarı, taç ve City adına kahramanlıklar vaat ediyordu.

Eaton ve bir süre Longuet'lerin yaşadığı üniversite kenti Oxford, unvan sahibi gericilere parlamento sıralarında onların yerini doldurabilecek adaylar hazırlıyor ve sunuyordu.

Eaton gibi yine Cromwell dönemi yapılarının dokunulmazlığını koruyan iki kent Cambridge ve Oxford egemen sınıfların eğitim yönünden önemli geçiş noktalarıydı.

Burada üç dört yıl kalan gençler daha sonra evlerine dönerdi. Sömürge valilerinin zengin ve soylu çocukları denizaşırı giderek memleketlerine hukukçu, felsefeci, inşaatçı, doktor diplomaları götürürlerdi.

Üniversite kentlerindeki kolejler, islam dini eğitimi veren medreselere benziyordu. Eski taş binaların cepheleri dörtgen avluların içine bakıyordu. Kilise ayini sırasında orgun tek düze müziğiyle günde iki kez bozulan sessizlik, boşluklarında açık yeşil yosunların oluştuğu sarmaşıklı koyu renk tonoz ve taş duvarlar arasında egemenliğini sürdürüyor. Evler bir örnekti ve öğrenciler, ortaçağ bilim adamlarının tasarısına göre, kendilerini daima tanrının gözdesi, onun gizlerinin koruyucusu olarak hissetmeliydiler.

Öğrenciler sıklıkla uşakları, bakımlı köpekleri ve mutlaka özel çıkış kapıları olan konforlu, çok odalı dairelerde yaşıyorlardı.

Fransızca öğretmeni olarak çalışan Charles Longuet o kadar az para kazanıyordu ki, hamile eşine bakacak güçte değildi. Bu yüzden Jennychen de çalışmak için can atıyordu. Narin yapılı, hastalıklı Jennychen kendi sağlığını hiçe sayıyordu. Verdiği sayısız dersler dışında tüm ev işlerini yapıyor ve sürekli bir şeyler okuyordu. İlgi alanı oldukça genişlemişti; matematikle, edebiyatla, ayrıca Rus dili ve müzikle ilgileniyor ve özellikle de çeşitli ülkelerin önde gelen kadınlarının öykülerine ilgi duyuyordu.

İyi piyano çalıyor ve şarkı söylüyordu. Yazıştığı Nikolay Danyelson ona hediye olarak 'İvan Susanin' ve 'Ruslan ve Ludmila'nın partisyonunu göndermişti. Jenny o günden itibaren sevdiği kompozitörler olan Beethoven, Haendel, Mozart ve Wagner'e, Longuet Glinka'yı da eklemişti. Marx, Antonida ve Ludmila aryasını kızının başarılı icrasıyla dinliyordu.

***

1874 yılı gelmişti. Marx, ‘Kapital’in ikinci cildi üzerinde gece gündüz demeden çalışıyordu. Küçük kırışıkların koyu bir halkayla çevrelediği gözlerinin etrafına koyu lacivert gölgeler yerleşmişti, düşüncelere dalmış olarak yemeğe oturur ve en önemlisi de Doktor Gumpert’in verdiği diyete göre hazırlanmış olan az miktarda yiyeceği çabucak yerdi. Bu yiyeceklerin az olduğunu düşünerek kendisi için kaygılanan Lenchen’in sert uyarılarına gereksiz yanıtlar veriyordu. Marx’ın geceleri yazı yazması tıbben kesinlikle yasak olmasına karşın Jenny kocasını gecenin geç saatlerinde yazı masasının başına kapanmış ya da kendisinin de bildiği ve Marx’ın düşüncelerinin bir başka dünyada gezindiği anlamına gelen her şeyden tamamen koparak konsantre olmuş bir yüz ifadesiyle çalışma odasında dolaşıyor buluyordu.

“Benim koca bebeğim,” diyordu böyle bir durumda Jenny onun geldiğini fark etmemiş olan kocasına yaklaşarak, ‘seni şehirden, kitaplardan, kağıtlar ve kalemlerden uzaklara götürmek zorunda kalacağım’ diyordu ve Challey’inin başını okşuyordu, Marx ise suç üstü yakalanmış olarak onun elini öpmeye yelteniyordu.

“Kendimi mükemmel hissediyorum,” diye ikna etmeye çalışıyordu karısını.

“Ama, yaratı seni yakacak bir tutkudur, Mağripli, ben Mikelangelo’nun, ‘sanatın stresi, sanatçının kendi konusuna olan tutkulu bir aşktır,’ sözünü anımsıyorum. Bu, elbette, bilim ve sanatın her alanındaki tüm yaratı türlerini kapsar. Fakat, ihtiyarların senin için özenle eğirdikleri yaşamın ipini o kadar acımasızca esnetiyorsun ki, ip kolayca kopabilir,” diye endişesini dile getiriyordu Jenny.

Gerçekten de Marx o kadar yorulmuştu ki katlanılamaz baş ağrılarına yakalandı ve bunun sonunda uykusuzluk çekmeye, ardından da çalışmakta güçlük çekmeye başladı. Ancak onun doğuştan güçlü organizması, elverişli koşullarda hızla yeniden güç toplama yeteneğine sahipti. Ramsgate’ye gidiş, deniz kıyısında yürüyüş, tam anlamıyla bir tatil uykusuzluğu yenmesine yardımcı oldu. Marx yeniden eve döndüğünde Lenchen ona sağlığını koruması için birçok direktif verdi.

Marx'ın yeniden okumaya ve çalışmaya başladığını görünce:

"Akıllanıp kendini de düşünecek misin Karl? Seni çalışma masasına sürükleyen kim? Her şeyin bir gözyaşı bedeli vardır diyenler, doğru konuşuyorlar, kitapların senin kanını emdi ve ömrünün en güzel yıllarını aldı. Tıpkı bir at gibi bir yerlere koşuyor, kan ter içinde kaldığını görmüyorsun. Senin gibi bir insanın çalışmazsa yağmursuz bulut gibi olacağını biliyorum, fakat ölçüyü de kaçırmamak gerek. Henüz geç olmadan içindeki çalışma ateşini söndür."

"Peki, diktatör, bundan sonra tembelliğe mutlaka başlayacağım," diye neşeyle güldü Marx ve çalışma odasına girerek tatlı-ağır yaratı çalışmasına engel olunmaması için kapıyı kilitledi.

Sanayi ekonomisi üzerinde çalışırken, dinlenmek için ara verdiğinde bitkilerin fizyolojisi ve toprağa yapay gübre verilmesi teorisini inceliyordu. Bu sorunlar onu derinden ilgilendiriyordu. Besleyici toprağın yoksullaşması ve onun, harcadığı verim gücüne kavuşturulması Marx'a son derece önemli geliyordu. Liebig'in çok iyi bildiği kitabı, inandırıcı çıkarımları ve bilgisinin derinliğiyle çoktandır onu çekiyordu.

Zaman geçiyordu. Jenny Marx altmış yaşına girmişti. Çiçek hastalığının izler bıraktığı yüzü hâlâ çok çekiciydi. Gelen yaşlılık öncesi güzellik bir başkadır. Doğa, gücünü son kez toplar ve yakında solacak olanı bir süre için canlandırır, güzelleştirir. Yaşlı bir badem ağacının çıplak dalları da başlangıçta zayıf, narin çiçeklerle aynı böyle kaplanır, ancak ardından çok ender yeşil yapraklar belirir. Gençlikte güzel olan her şey uzun yıllar korunur. Zaman sanki güzelliğe kıyamaz. Jenny'nin derin ruhsal dünyası onun bakışına, gülümseyişine ve görünüşüne yansıyordu. Onun azametli duruşu, hafif, uyumlu yürüyüşü tıpkı gençliğindeki gibiydi.

Kızları büyüdükten sonra Jenny kocasına çok ender olarak sekreterlik yapıyordu. Paul Lafargue, Laura, daha sonra da Tussy birbiriyle yarışırcasına Marx'ın verdiği görevleri yapmışlar onun dikte ettiklerini seve seve yazmışlar, el yazmalarını baskıya hazırlamışlar, yazışmalarını yürütmüşlerdi. Fakat kimse bir danışman, bir yardımcı ve arkadaş olarak karısının yerini tutamamıştı. Eskiden olduğu gibi, Marx her düşüncesini, hareket planını, kuşkularını karısıyla paylaşıyordu. Onlar birbirlerine bir

organizmanın iki parçası, bir beynin iki yarısı, bir kalbin kulakçıkları gibi gerekliydiler.

Jenny, Karl'ın da yaşadığı düşünce ve çalışma atmosferini yaşıyordu. Onların her şeyi ortaktı; mutlulukları, hüzünleri... Marx ne ile ilgilenirse ilgilensin, nerede bulunursa bulunsun, karısı düşünceleriyle onun yanındaydı. Eğer Marx kürsüde konuşuyorsa, onun yaşadığı her heyecan, öfke, memnuniyet ya da yorgunluğu Jenny de yaşardı. Her biri kendi işiyle meşgul olmasına karşın onların tek bir yaşamı olmuştu, ve bazen, sürekli ilişkilerde kaçınılmaz olduğu gibi, tartışırlar, hatta kavga ederlerdi. Hiçbir şey yaşamı kronik para yetmezliği ve günlük küçük sıkıntılar kadar karartmaz. Fakat, tüm bunlar onların mutlu aşkıyla kıyaslandığında o denli önemsizdi ki.

Onların birbirlerini tanımadığı zamanlar olmuş muydu? Trier, çocuklukları tüm bunlar onlar için tek bir anda toplanmıştı. Her ikisi de aynı insanları sevmişlerdi; Ludwig'i, Caroline von Westphalen'i, hukuk danışmanı Heinrich Marx'ı... Birbirlerine ilişkin her şeyi anımsıyorlardı: Çocukluktaki yaramazlıkları, eski alışkanlıklar, hatalar, mutluluklar, yaşam onları ortak acı kayıplarıyla birbirlerine bağlamıştı: Dört çocuklarını birlikte toprağa vermişlerdi. Yaşam onları ender yakalanan büyük bir mutlulukla, beşikten mezara tek bir aşkla ödüllendirdi. Yaşam onları hep daha yükseklere, doruğa taşıdı. Ve hep şuna inandılar; birbirlerini öylesine seviyorlardı ki, el ele verdiklerinde ruhlarının güçlü ve bilge, fakat vücutlarının zayıf olduğu yaşlılığın getireceği yeni acıları atlatabileceklerdi.

Marx'ın kendisini verdiği her şey Jenny için de varoluşun anlamını oluşturuyordu. Marx'la birlikte Jenny de Komün'ün o unutulmaz yetmiş iki günü boyunca aktif ve cesurca Parisli emekçilerin zaferi için savaşmış, Komüncülerle evlerini, yiyeceğini, son paralarını paylaşmış, Genel Konsey'de yapacağı konuşmayı hazırlarken ve Bakunin'cilerin gerçek yüzünü ortaya koyan eleştiri raporunu yazarken Marx'a yardım etmişti.

Jenny Marx'ın kızlarının sıkıntıları ve acılarına katlanması kolay olmadı. Laura üç küçük çocuğunu toprağa verdi, Longuet'lerin ise ilk oğlu öldü. Bütün bunlar sinirlerini bozmuştu, zaman zaman kendine hakim olamıyordu, yaptığı yersiz çıkışlar onu üzüyordu.

Bir annenin çocuğunun mezarı başında hissettiği acı başka bir şeye benzemiyordu.

“Bunun ne kadar dayanılmaz olduğunu ve bu tür kayıplardan sonra ruhsal dengeyi yeniden sağlamanın ne kadar çok zaman gerektirdiğini oldukça iyi biliyorum, fakat küçücük mutlulukları ve büyük kaygılarıyla, önemsiz, günlük uğraşıları ve sıradan tatsızlıklarıyla yaşam yardımımıza koşar. Bu büyük bir acı, her gün yaşadığımız anlık kaygılarla ağır ağır körelir, biz farkına varmadan hafifler. Elbette, yara hiçbir zaman tümüyle kapanmaz, özellikle anne yüreğinde. Fakat insan ruhunda yeni bir duyarlılık ve hatta yeni acılara ve mutluluklara yeni bir yaklaşım doğuyor, durmadığı ve ebedi huzur anı gelmediği sürece yaralı, fakat umut dolu bir kalpte yaşamı sürdürüyorsunuz,” diye yazmıştı bir keresinde arkadaşlarına.

***

Kıyı kenti Eastbourne’un plajında yalancı mantarları, kır çiçeklerini ve devrilmiş ucuz porselen fincanları anımsatan rengarenk tenteler ve şemsiyeler altında gündüz saatlerinde her türden insan vardı. Engels ve Jenny Longuet ya kıyının henüz boş olduğu sabahın çok erken saatlerinde ya da alacakaranlıkta denize gidiyorlardı.

Dik kayalıklar ve denize doğru inen hafif eğimli tepedeki meşelikler oldukça heybetli görünüyordu. Küçücük oval koyda derinliklerde yeşil, son derece berrak sular dantel gibi girintili kıyıya vuruyordu. Denizin dibi parlak yuvarlak taşlarla kaplıydı; taşların aralarında, bıkıp usanmadan sallanıp duran sazlar bitmişti.

Eastbourne, İskandinav ülkelerinden manzaraları anımsatan kayalık kıyılarının iç karartıcı hatlarıyla diğer İngiliz kıyı kentlerinden tümüyle farklıydı. Yüzlerce martı tiz ve gıcırtılı sesleriyle birbirlerini çağırarak dalgalar üzerinde bir halka oluşturuyorlardı. Jennychen havaya doğru ekmek parçaları atarak onları yemliyor ve onların uçarak avlarını ustaca kapmalarına şaşırıyordu. Su içinde yüzen balık yavrularını keskin yuvarlak gözleriyle izleyerek yükseklerden suya dalıyorlardı. Bu güzel martılar doyumsuz açgözlülükleriyle vahşi aladoğanlardan geri kalmıyorlardı. Jennychen uzun süre onların siyah benekli kar beyazı tüyleri ve ahenkli uçuşlarıyla denizde avlanışını seyretti.

Fakat ne deniz ne de kuşlar Jennychen'i sakinleştirebiliyordu. Daha bir süre önce koleradan ölen on bir aylık çocuğunu toprağa vermişti. Minnacık tabut ve onda bir oyuncak gibi yatan oğluna ilişkin anıların verdiği üzüntü dinmek bilmiyordu. Gözleri kızarmış, gözaltlarındaki mor halkalar iyice belirginleşmişti. Bu sırada Marx da ağır hastaydı. Çok güvendiği Doktor Gumpert şifalı su tedavisi için acilen Karlsbad'a gitmesini istiyordu. Engels bu isteği doğru buldu ve tedavi giderlerini üstlenmeyi vaat ederek arkadaşını gitmeye ikna etmeye çalıştı. Ancak Marx ve babasına eşlik etmesi gereken Eleanor buna karşı çıktılar. Onlar bu acı gününde Jennychen'i yalnız bırakmak istemiyorlardı.

"Bu konuda ben, diğer konularda olduğundan daha az stoacıyım," diye yazıyordu Marx, Kugelmann'a. "Ve aile mutsuzlukları bana hep pahalıya maloluyor. Benim gibi, dış dünyaya hemen hemen tümüyle kapalı olarak ne kadar çok yaşarsan, aile bağlarının dar halkası o denli bağlayıcı oluyor."

Jennychen'in yanında Engels kalmıştı. Sabah erkenden çizgili spor kıyafeti, çizme ve horoz tüylü Tirol şapkası giymiş olarak Engels bastonunu sallayarak onu uzak bir yürüyüşe çıkarırdı. Sandaletler, bol gri bir etek, beyaz bluz ve dalgalı mavi peçeli kocaman bir hasır şapka içindeki Jennychen ikinci babasıyla birlikte deniz kıyısındaki taş patikada yürüyordu. Kıyıya vuran dalgalar Jennychen'in bozulmuş sinirlerini rahatlatıyordu. Deniz suyu ve gökyüzünün parlaklığı onu daha mutlu bir havaya sokuyordu. Engels az konuşuyor, daha çok susuyordu. Çocuğunu yitirmiş bir annenin yüreğindeki yaraların ne kadar yavaş kapandığını biliyor ve insan acılarını mutlaka iyileştiren en sadık olguya, zamana umut bağlıyordu.

Bazen sessizliği ilk bozan Jenny oluyordu.

"Şu kayalıklar gibi sağlam ve bilge kahraman karakterler vardır. Yazık ki ben onlardan değilim?"

"Sen bir kadını tuzağına düşürebilecek en ağır acıyı yaşadın, bu nedenle de bu acı insan gücünün bir ölçüsü değildir," diye yanıtladı Engels yumuşak bir ses tonuyla. "Ama yine de acın geçecektir. Solomon'un bileziğini anımsar mısın? Onda bilge diyor ki 'her şey geçicidir'. Senin başka çocukların olacak ve bu kaybın acısı hafifleyecektir."

“Haklısın, General, fakat Çariçe Solomon’a başka bir yüzük gönderir ve onda da ‘hiçbir şey unutulmaz’ diye yazılıdır. Evet, umarım yine çocuk sahibi olurum, çünkü bu biz anneler için tüm felaketlerden sonra gelen bir ödüldür, fakat yitirdiklerimizin kalbimizdeki yeri asla doldurulamaz. Onun yerine neden ben ölmedim ki!” derken Jennychen’in gözlerinden yaşlar boşandı.

Engels üzüldü, kadınların ve çocukların gözyaşlarına dayanamazdı.

“Sakin ol canım. Annen ve babanın dört çocuklarını kaybettiklerinde ne kadar acı çektiklerini anımsa. Akıllı Mush’u unutmak, ona ağlamamak mümkün değil, ancak Mağripli ve annen yıkılmadılar.”

“Ama, Generalim, ben zaten konuşmama onların kahraman olduğunu söyleyerek başladım.”

“İnan ki, sen onların bu ender özelliğini tümüyle miras aldın.”

Denizlerde sıkça rastlandığı gibi, aniden bir rüzgar esti ve denizin suyu köpüklendi, dalgalar kayalara vurdu.

Uzun bir suskunluktan sonra:

“Engels, rüzgarın ve dalgaların sesinde Wagner’in müziği duyuluyor gibi gelmiyor mu sana? Onun ‘Niebelungen’ini çok seviyorum. Uzun bir süre onu dahi kabul ettim. Fakat şimdi, bu küstah ‘üstün insanın’ o denli kindar, gerici, kendinden son derece emin makalelerini okuduğumda yanıldığımı anladım. Bence dahi, kendisinde yalnızca bitmek bilmeyen yaratı kaynağını, yeni büyük düşünceleri değil, yararlı, yüce duyguları da bir araya getirir. Dünyadaki doğal, berrak taşlar; kristal, elmas ve diğer birçok maden lekesiz ve pürüzsüzdür. Büyük yüreğin ve aklın özü budur. Hiçbir kötülük, alçaklık, basit hesaplar, dalkavukluk gerçekten muazzam olan yüreğe yaklaşmaya cesaret edemez; bana göre, bir dahinin yüreği de böyledir. Bu sözcüğün gerçek anlamındaki dahi, iyinin kendisidir. Dahi, onun, uğruna yaşadığı yüce hedef gibi her yönüyle mükemmeldir, kendine acımaz. Doğru değil mi, General?”

“Puşkin, deha ve kötülüğün yan yana gelmeyeceğini yazar. Evet, dahi tüm insanlık için iyiliğin kaynağıdır. Hiçbir asit onu yok edemez, tıpkı değerli bir madeni bozamayacağı gibi.”

“Dalgalara bak,” diye haykırdı birden Jennychen, “bir selvi ağacını andıran kayalıkları dövüyor. Fırtına başlıyor. Nasıl da güçlü! Bu tam senin istediğin gibi. Ne de olsa fırtınalı denizi seversin.”

“Ölümden sonra, tıpkı bir sonsuzluk senfonisi gibi çalan deniz fırtınasının uğultusu eşliğinde iç karartıcı bir bataklığa gömülmek isterdim,” dedi Engels anlamlı anlamlı.

Jennychen hiçbir şey anlamamış gibi ona baktı:

“Bununla ne demek istiyorsun!” diye sordu ve elini tuttu Engels’in.

“Farklı bir şey söylemiyorum, yalnızca antik çağlarda olduğu gibi şimdi de Hintlilerin gayet mantıklı olarak yaptıkları gibi, bir zamanlar Mr. Friedrich Engels olarak anılan bir avuç külün, saati geldiğinde özellikle burada, Eastbourne’de, bir yelkenliyi ya da senin şiirsel benzetmenle selviyi andıran sivri kayalıkların dibinde denize savrulması gerektiğini düşünüyorum. Ben bunu kesik üçgen olarak adlandırırdım.”

Dalgalar kayalara çarpıp dağılıyor, bir şelale biçiminde yeniden denize akıyordu. Jenny birden fırtınanın çağrısına uydu ve denize kadar yaklaştı. Kocaman bir dalga fırtınası denizden kopmuş ona doğru geliyordu.

Engels’in endişeyle ‘Geri gel!’ çağrısını duydu. Fakat bu manzara karşısında büyülendiğinden yerinden kıpırdayamadı. Bir anda çevresinde bir gürültü koptu, her şey altüst oldu sanki. Jennychen dalga dalga üzerine gelen sarımtırak denizi yakınında hissetti. Darbe o denli güçlüydü ki bir an kendisini ezilmiş hissetti. Fakat kıyıya çarpan dalga gücünü yitirdi, geri çekildi. Engels çakılların üzerinde şaşkına dönmüş şekilde yatan Jennychen’in yanı başında duruyordu. Heyecandan kekeliyordu:

“Sen, sen şu anda ölebilirdin. Ne basitlik! Geri çık, çabuk.”

Jennychen’in saçları, elbiseleri ayakkabıları tamamen ıslanmıştı. Hasır şapkasını dalgalar götürmüştü. Suçlu suçlu gülümsedi. Birkaç haftadan bu yana ilk kez gözlerinin önünde ışıklar uçuşuyordu. Neşesi yerindeydi. Bu, bunalımdan sonra ruhsal açıdan iyileşmesinin bir başlangıcıydı.

Daha sonra Engels ve Jennychen dalgalı denizde küçük bir vapurla turistlerin ilgisini çeken kayalıklarında çok sayıda mağaranın bulunduğu

Jersey adasına geçtiler. Yeşilliklerden yoksun sarı kum tepeleri ve siyah kayalıklar çok yakınlarda bulunan Normandiya'yı anımsatıyordu.

Adalıların çoğu, bir zamanlar Britanya'da karaya çıkan uzak ataları gibi Fransızca konuşuyordu.

***

Engels'in Jersey'de bulunduğu günlerde Marx Eleanor ile birlikte Batı Bohemya'ya, Prag'ın yakınlarındaki Karlsbad'a gelmişti. 'Almanya Oteli'ne yerleştiler. Kim olduğunu bilen Karlsbad'lı doktorun tavsiyesi ile otelde Karl değil Charles adını kullanıyordu. Ancak, birkaç gün sonra bu sayfiye kentinin dedikodu gazetesi, 'Schprudel' 'kızıl terörün doktoru', tehlikeli Enternasyonal'in önderinin Karlsbad'a geldiğini bildirdi. Polis, bu habere kadar yıllardır yalnızca kıtada değil, yaşadığı adada da zaten onun her adımını izliyordu. Marx'ın Karlsbad'a gelmesi, değişik yerlerden gelen aylak sayfiye kalabalığının dikkatini onun üzerine çekmişti.

Saat tam 6'da koyu renk giysilerini ve rüzgarlığını giyerek Eleanor ile el ele yürüyerek termal havuzuna gidiyordu. Marx son derece uysal bir hastaydı ve tüm tıbbi talimatları harfiyen yerine getiriyordu. Sıcak-soğuk yedi bardak değişik mineral su içiyor, parktaki yollarda, tesisin etrafında ağır ağır yürüyor, sık sık yeleğinin cebinden çıkardığı piryol saatine bakıyordu. Sıvı maddelerin alınma aralıkları 15'er dakikaydı. Sekizinci ve son bardağı uykudan önce içiyordu. Bu denli çok su içmesi kalbini yoruyor ve genel bir halsizliğe yol açıyordu.

Marx, doktorun iştahının artması için onun çok sevdiği bir içki olan bir büyük bardak pilsen birası önerdiği Eleanor'a imrenerek bakıyordu. Diyet kahvaltısından sonra baba-kız zorunlu yürüyüşlere başlıyorlardı.

Bir tepeye kurulu olan Karlsbad'ın çok güzel ve göze hoş gelen bir manzarası vardı. Çevrelerini kuşatan doğa yumuşak havası, pırıltılı güneşi ve ahengiyle mutluluk veriyordu.

Alçak granit dağlar kocaman yabanıl parkları andıran gür ormanlarla kaplıydı. Banliyölerdeki ağaçlar arasına nefis kremalı kahveler sunan hoş kafeler kurulmuştu. Çok yoğun uykusuzluk çeken Marx'a gündüz yemekten sonra yatması yasaklanmıştı. Günün ilk yarısını genellikle yürüyüş yaparak

geçiriyordu. Öğle yemeği öncesi, Avrupa’nın çeşitli ülkelerinden insanların da geldiği restorana diyet tabldotunu almaya inmeden önce kıyafetini değiştirmesi gerekiyordu. Kafede, lokalde, şehir parkında, tiyatroda; kısacası her yerde, güzel kızıyla el ele gezen bu patriğe benzeyen iri yapılı, kır saçlı ihtiyar, istisnasız herkesin dikkatini çekiyor ve konuşmalara yol açıyordu.

Marx kendisini günden güne daha iyi hissediyordu. Uzun yıllardan beri ilk kez kendisini yiyip bitiren böbrek ağrılarını unutmuş, geceleri yeniden düzenli olarak uyumaya başlamıştı. Aşırı yorgunluk ve sinirlilik ağır ağır kaybolmuştu. Marx ve Eleanor çok sayıda yeni dost edinmişlerdi. Buluşma yerleri genellikle sıcak su kaynaklarının olduğu yerlerdi. Tarihsel tablolar çizen ressam Otto Knille ilginç bir sohbet arkadaşıydı ve Marx sanat üzerine onunla büyük bir hevesle söyleşirdi. Birkaç profesör, doktor ve öne çıkan pek özelliği olmayan birkaç kişi Marx ve Eleanor’a şehir dışındaki gezilerde ve yürüyüşlerde eşlik ederlerdi.

Son derece biçimsiz ve mayısböceği gibi siyah olan Polonyalı yurtsever, liberal aristokrat Graf Plater bir aristokrata en fazla Marx kadar benziyordu. Yerel gazetenin, Rus nihilistlerinin başı ilan ettiği Graf Plater son derece hareketli ve konuşkandı.

Onun bitmek bilmeyen konuşmalarının değişmez teması köleleştirilen Polonya ve Polonya’nın kurtuluşuna ilişkin karmaşık planlardı. Marx yürüyüşler ve kaynak suyu içme zamanlarında, Graf’ın ısrarla politika ve parti meseleleri konuşma çabalarını kararlılıkla reddediyordu. Kibirli ve hiçbir şeyden memnun olmayan, Marx’ın ilk kez gördüğü günden bu yana geçen yedi yıl içinde sararıp solmuş olan Ludwig Kugelmann da onu yoruyor ve öfkelendiriyordu. Hannoverli doktor yirmi yıllık evli olduğu eşinden sürekli şikayet ediyor ve onun, kendisinin ruhsal gereksinimlerine ve karakterine uygun olmadığını belirtiyordu.

“Biz tamamen farklı insanlarız,” diyordu fırlak gözlerini yuvalarında döndürerek. “Trudhen oldukça sıradan bir kadın ve beni hiçbir zaman anlamadı. Hep yalnızım, ilgiye ve şefkate o denli muhtacım ki.”

“Senin eşin akıllı bir kadın ve birkaç yıl önce sen onu kendine layık bir arkadaş olarak kabul ediyordun.”

“O son derece ilkel. Bana yüce bir insan gerekli.”

“Bu konu üzerinde uzun süre düşündün mü?”

Marx’ın içinden Kugelmann’a gülmek geliyordu, fakat Kugelmann’ın mizah duygusundan yoksun olduğunu, şakadan anlamadığını ve gücenebileceğini de biliyordu. Gereksiz konuşmalarla boşu boşuna zaman kaybedişine gitgide daha çok canı sıkıldığından anlamlı anlamlı cebinden saatini çıkardı.

“Mağripli ölüyorum ben,” dedi Kugelmann, derin derin nefes alarak.

Marx alayla gülümsemekten kendini alamadı. Bazı kadınların hoşlanacağı sert bir tipe sahip olan Kugelmann’ın umutsuzluğa mahkûm bir hali vardı. Marx’ı yalnızca can sıkıcı boş konuşmalarıyla değil, onun işlerine sürekli karışması ve yıpratıcı özenliliğiyle de çileden çıkarıyordu.

“Palto giy, sevgili Mağripli, senin üşüdüğünü hissediyorum; dostum Marx, senin yatma zamanın geldi, yoruldun, ben biliyorum; öyle hızlı hızlı su içme; otur; yalvarırım, bu tür insanlarla görüşme,” sözcükleri günde on kez çıkardı saygıdeğer doktorun ağzından.

“Bu dikkat ve hassasiyet işkencesi yakında biter mi ki?” diye soruyordu Eleanor’a babası. “Çileden çıkmak üzereyim.”

Akşamları, özellikle de havanın sıcak olduğu günlerde, değişik uluslar ve dillerden olan kalabalık, ünlü orkestra şeflerinin yönettiği orkestraların olduğu lokale gidiyordu, koro şarkılar söylüyordu. Ama en ilginç olanı uzak yürüyüşlerdi. Gizemli, şiirsel, masallara konu olan Egertal, Marx’ın özellikle hoşuna gidiyordu. Orada kıvrımları çok zengin olan dağlar ve taşlar insanların düşleri ve fantezilerini süslüyorlardı. Sakin vadide taştan bir yatak boyunca köpük saçarak, şırıldayarak, eski bir efsaneye göre, insanların dönekliği yüzünden sürekli ağlayan deniz kızı Eger’in yaşadığı bir dağ nehri akıyordu. Önünde sonsuz aşk yemini eden çoban Hans Heitling onu aldatmıştı. Deniz kızından soğuyan çoban sıradan bir kızla evlenmeye karar vermişti. Buna öfkelenen Eger çobandan acımasızca öç almış ve düğün alayını taş yığınına dönüştürmüştü.

Kindar deniz kızının masalı Marx’ın hoşuna gitmiş ve o taş yığınları arasında ellerinde müzik aletleriyle donmuş müzisyenleri, düğün arabasını,

gelinliği içinde taş kesilmiş gelini ve elinde geniş köylü şapkasıyla kötü kalpli Hans Heitling'i arıyordu coşkuyla.

Dalovits'te Marx, yüzyılın başında savaşçı ve şair Körner'in hakkında şiirler yazdığı yüzyıllık meşelerin gölgesinde dinleniyordu.

Yaz sonu olmasına karşın, Karlsbad'da sıcak hâlâ katlanılır gibi değildi. Yağmur yağdığında dolup taşan Tepl nehri kupkuruydu. Kıyılardaki ağaçlar da susuzluktan nasibini almıştı. Sıcak şiddetini yitirince Marx, kızı ve Kugelmann'la Rubaj banliyösündeki porselen üretim atölyesine gitti. Yumuşak, gri kütlenin iplerle kesilip çeşitli şekiller alması ilginçti. Bir işçi, çıkrığı andıran döner tezgâhın başında oturuyordu. Tezgâhta zarif, incecik fincanlar, vazolar üretiliyordu.

“Hep bu işi mi yapıyorsunuz, yoksa başka bir işiniz daha var mı?” diye sordu Marx.

“Hayır,” dedi işçi “uzun yıllardan beri başka bir iş yapmıyorum. Bu zor biçimlerin böylesine düzgün ve pürüzsüz çıkabilmesi için makineyi bu hale ancak uzun bir pratik yoluyla getirebiliyorsunuz.”

“İşbölümü, insanın makinenin bir parçası olmasına yol açıyor,” diyordu Marx Kugelmann'a, tezgâhtan uzaklaştıklarında, “ve beyinsel yetenekler yerini kasların alışkanlık kazanmış hareketlerine bırakıyor.”

Özel salonlarda yakma, boyama, yaldızlama ve porselenden servis kaplarının, maşrapaların ve büstlerin tasnif işlemleri yapılıyordu. Kugelmann gibi Marx da Jenny, kızları ve Lenchen için değişik biblolar satın aldı.

Londra'ya dönmeden kısa bir süre önce Kugelmann'la, ilişkilerin tümüyle kopmasına yol açan ciddi bir bozuşma yüzünden Marx'ın keyfi birdenbire kaçmıştı. Hannoverli doktor, Marx'ı küçümseyerek siyasal propaganda olarak adlandırdığı şeyden uzaklaşıp kendisini tümüyle teorik çalışmalara vermesi için ikna etmeye çabalıyordu. Marx, Kugelmann konusunda çoktandır düş kırıklığı yaşıyordu ve onun boş laf kalabalığına, kendisini çevrenin yüce çıkarları için yaşayan ve kimsenin anlayamadığı gizemli bir tip olarak gösterme arzusuna güçlükle katlanabiliyordu. Kendini beğenmişlik, abartılı tavırlar, dar kafalı küçük burjuvaların tavrıydı ve

bunlar ‘Kapital’in yaratıcısı için kulağı tırmalayan yanlış bir nota gibi daima katlanılmaz şeylerdi.

Ayrıca Kugelmann, Marx’ın herkesçe kabul edilen mükemmelliğinden rahatsızdı, ve işçilerle tek tek ilgilenmesine, onların gereksinimlerini dile getirme yeteneğine öfkeleniyordu. Kibirli doktora göre, bu gerçek anlamda büyük insanları küçük düşürüyordu. Doktor, Marx’ın Zeus gibi Olimpos’un tepesinde oturmasını Dalay-Lama gibi, yaşayan tanrı havasına bürünerek erişilmez olmasını istiyordu. Bu aptalca davranışlara acı acı gülüyor, onun önünde bu denli ölçüsüzce eğilen herkesten tiksinerek daha çok nefret duyuyordu.

Coşkunluğa yatkın insanlar, Marx’a göre, hiçbir zaman sadık bir yoldaş ve arkadaş olamazdı. Coşkunluk bira fıçısında bir köpük gibidir, eriyerek fıçının yarı boş olduğunu ortaya çıkarır. Kugelmann’la kopuş çoktandır olgunlaşmış ve kaçınılmaz olmuştu.

İngiltere’ye dönerken, Marx, Wilhelm Liebknecht’le görüşmek için Leipzig’e uğradı. Babası yol yorgunluğunu atmaya çalışırken, Eleanor, daha ilk gün eski aile dostlarından geçmişi anlatması için yalvarmaya başlamıştı bile.

“Sevgili Library, Demir Dük Wellington’un toprağa verilişi sırasında Jennychen ve Laura ile başınıza neler geldi? Yazık ki, ben o zaman doğmamıştım henüz. Ama çocukluğumda da şimdiki gibi tehlikeli, maceralı olayları severdim.”

Wilhelm Liebknecht’in büyük kızı da Eleanor’a katılarak:

“Lütfen baba, Tussy’nin ricasını kırma, ben de sadece hayal meyal anımsıyorum, sen de ne zamandır Londra’daki günlerimizden söz etmemiştin.”

“Tam tamına yirmi beş yıl geçti ve ben o lanetli günü şimdi bile anımsıyorum. O gün, sinirlerimizi çok yıpratmıştı. Ne yapalım, sizin isteğinize uymak gerekecek, üstelik Tussy isteğinde mutlaka diretecektir. Böylece, sevgili nedimeler, sizin ısrarlarınıza boyun eğiyorum. Evet, son derece tatsız anlardı. Ben, belki büyük acılara maruz kalmadım ama, sizin de bildiğiniz gibi, yazgı bana pek cömert de davranmadı. Seçkin dinleyiciler karşısında konuşma yapmak için kürsüye çıktığınızda

atacağınız birkaç adımın ya da askeri mahkemede sanık sandalyesinde otururken mahkûmiyet kararı beklemenin ve buna benzer pek çok şeyin neye malolduğunu siz düşünün. 18 Kasım 1852 tarihinde olanlar –görüyor musunuz, bu tarihi hep anımsıyorum, ama bu yüz çarpışmadan galip çıkan ünlü sömürgeci Wellington'a saygımdan değildir–, o zaman beni apansız yakalayan bu olay tüm yaşadıklarımı unutturur."

Wilhelm, onun her sözünü adeta ağzından kapan genç kızların kıpkırmızı kesilen yüzlerini görünce, konuşmasının etkisini artırmak için bir süre sustu.

"Güzel olmasına karşın ne de uzun bir konuşma ama," dedi Bayan Liebknecht hoş bir ironiyle, bir yandan da elden geçirilmesi gereken çamaşırların yığılı olduğu masayı oturduğu koltuğa doğru çekiyordu.

"Library, Wagner'i imrendirecek uzun aralarla bize işkence etmeye kalkışma. Wagner operalarında dinleyiciler bu uzun aralar nedeniyle çileden çıkıyor da," dedi Eleanor.

"Yazık! Kadınlar sabırsız olduklarından uvertürün güzelliğini anlamıyorlar," deyip geniş geniş gülümseyerek yanıt verdi konuşmacı. "Devam ediyorum. Dikkat. Büyük yağmacı Lord Wellington atalarının yanını boylamıştı. Sizin de bildiğiniz gibi, eski neşeli İngiltere görkemli törenleri her şeyden çok sever. Geçit törenleri, düğünler, kraliyet baloları ve cenazeler herhangi bir başka gösteriden daha büyük bir kalabalık toplardı. Böyle günlerde milyonlarca Londralı hava koşullarına aldırış etmeksizin sokaklara dökülür, taşrada veya ülke dışında yaşayan binlerce aylak da sırf bu törenlere katılmak için gelirlerdi. Bu tür gösterileri ve boş koşuşturmaları kaldıramam, fakat daha on yaşına basmamış, biri siyah gözlü, koyu perçemli, diğeri sarışın, çapkın bakışlı iki genç Lady, beni kurallarımı bozmaya zorladılar ve böyle bir itiş kakış gününde evde ya da sessiz sakin bir parkta gizlenmemi engellediler.

"Jennychen ve Laura için her fedakârlığa hazırdım. Zorluklar içinde geçen sürgün günlerimi sevimlilikleri ve neşeleriyle onlar renklendirdiler. En önemlisi onlara, bir parça ekmeğim yokken ve evsiz barksız aylak aylak dolaşırken şakalaşabilme ve sevinebilme yeteneğimi korumama yardımcı oldukları için borçluyum. Bayan Marx ve Helene Demuth bana küçük hazinelerini emanet ettiler ve biz sık sık çok güzel yürüyüşler yaptık.

“Wellington yürüyüşüne çıkmadan önce çocuklar sabırsızlıkla etrafımızda koştururken annen bana, ‘Ancak, çocuklara dikkat edin, girdaba kapılmayın,’ dedi.

“Ve aşağıda, çıkışta, Lenchen bizi yakalar ve unuttuğumuz sandviç paketini uzatırken yeniden anımsattı: ‘Aman dikkat edin, sevgili Library!’

“Cenaze korteji Thames boyunca uzanan yoldan geçecekti ve bu nedenle biz kıyıya gittik.

“Kızları elinden tutarak tıklım tıklım dolu sokaklardan geçtim ve herhangi bir itiş kakışa maruz kalmadan, daha önceden belirlediğim yere sağ salim geldim. Merdivende, City’yi Westminister’dan ayıran eski şehir kapılarının yakınında durdum, iki kızı da bir basamak yukarı koydum. Ellerini tutarak bana sıkıca tutundular. Uzaktan parıldayan yaldızlı bir katafalk belirdi, atlı ve yaya cenaze alayı bizimle aynı hizaya geldi ve geçti. Ve birden bir itişme oldu. O ana kadar sakin olan seyirciler yerlerinden fırladı ve cenaze arabasının ardından giden muhafızların ardına takıldılar. İzdihama kurban gitmemeleri için büyük bir gayretle çocukları korumaya çalışıyordum. Kitlenin felaketi andıran baskısına hiçbir insan gücü karşı koyamazdı. Bu hücumdan kurtarma çabasıyla çocukları sıkı bir şekilde adeta kendime yapıştırmıştım, fakat birden aramıza sanki çivi gibi korkunç bir güç saplandı. Jennychen ve Laura’yı kolları çıkmasın ya da kırılmasın diye bırakmak zorunda kaldım. Bu, benzersiz ve korkunç bir andı. Kızlar gözden kayboldular. Karşımda üçlü bir kapı vardı. Ortadaki kapı araba için, yandaki kapılar da yayalar içindi. Kalabalık kapıları kuşatmıştı. Kapıdan geçmeye karar verdim. Eğer çocuklar ezilmemişse –ki yüksek sesle atılan çaresizlik çığlıkları böyle bir olasılığı gösteriyordu– o zaman onlar belki de kapının diğer tarafındaydılar. Ben göğsüm ve dirseklerimle kalabalığı yarmaya koyuldum ve hemen ardından gözlerimi kapının diğer yanında açtım. Ama Jennychen ve Laura yoktu. Korkudan kalbim sıkışmıştı.

“‘Library’ diye bir ses duydum bir an. Ne mutluluk! Gözlerime inanamıyordum, çocuklara doğru fırladım. Meğer, onları benden koparan kalabalık onları sağ salim kapıdan geçirmiş ve duvar tarafına atıvermişti, onlar da orada olanlardan şoka girmiş bir halde kalmışlardı.

“Eve dönüşümüz gerçek anlamda bir zaferdi. O gün Londra sokaklarında ve bizim bulunduğumuz yerde çok insan ölmüştü. Biz dönene kadar da

Dean-Street’te bizi büyük bir heyecan ve korkuyla beklemişlerdi.”

“Yazık, ben o zaman dünyada yokmuşum daha,” dedi Eleanor alaylı bir hüzünle.

“Ama yine de ben senin küçüklüğünü çok iyi anımsıyorum. Sen bir balon gibi tombul, neşeli, yüzünden kan damlayan bir yaratıktın.

“Sen tombul ve küçük ayakların üzerinde kendi kendine yürüyünceye kadar seni defalarca çocuk arabasında, kucağımda taşıdım. Hamstead Head’de güzel kokulu solgun-zambak renkli nergisler topladığımızı anımsıyor musun? Ne mutluluktu! İyi ki, senin çocukluğun Dean-Street’te geçmedi. Sen altı yaşına bastığında ben Almanya’ya gittim.”

***

Marx, Leipzig’e yalnızca çok eski, sadık dostu ve dava arkadaşıyla görüşmek için değil, aynı zamanda Almanya’daki siyasal durumu ve işçi sınıfının taktiğini tartışmak için Leipzig Parti örgütünün diğer temsilcileriyle de görüşmek için gelmişti.

Değişik ülkelerde sosyalist partilerin kurulması için inatçı bir mücadele yürüten Marx ve Engels, Fransa-Prusya savaşından ve Paris Komünü’nün yenilgisinden sonra, Avrupa’da öncü olan Alman İşçi Hareketi’yle yakından ilgileniyorlardı.

Ülkenin birleşmesi, beş milyarlık tazminat, demir ve kömür madenleriyle zengin bölgelerin birlik olması, Almanya’nın hızlı ekonomik gelişmesi için elverişli koşullar yaratmıştı. 70’li yıllarda Almanya iyi gelişmiş bir endüstri devleti olmuştu, ancak Alman işçilerinin ücretleri diğer ileri ülkelerdekinden düşüktü. İç çelişkiler sınıf mücadelesinin keskinleşmesine yol açıyordu. 1873 yılında Köln dokuma işçileri, Chemnitz makine sanayii işçileri ve Leipzig matbaa işçileri grev ilan etmişlerdi. Frankfurt’ta işçiler, polis ve jandarmayla kanlı çatışmalara girmişlerdi. Sosyal demokratların 1874 Reichstag seçimleri sırasında artan etkisi kendisini göstermiş, proletaryanın bağımsız partileri olarak seçime katılan Eisenach’cılar ve Lassalle’cılar üç yüz binden fazla oy almışlardı.

Enternasyonal’e dahil olan Eisenach’cılar, Lassalle’cılarla birleşmek için defalarca görüşmeler yapmışlar, fakat hiçbir sonuç alamamışlardı. Teori ve

pratikte görüş ayrılıkları henüz çok fazlaydı.

Liebknecht, Marx’a Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nin Coburg’da daha bir süre önce sona eren kongresi hakkında bilgi vermiş ve Lassalle’cılarla anlaşmanın mümkün olmadığına ve elde edilebilecek en önemli şeyin onlarla taktik birlik oluşturmak olacağına ilişkin, partide egemen olan kanıyı yinelemişti.

Marx arkadaşını dikkatle dinledi ve onun yaptığı çıkarımlardaki hatalar ve çelişkileri belirtti. Konuştuğu kişiyi herhangi bir konuda suçlarken ya da onu sertçe azarlarken dahi onunla cesaretini kırmadan ve ezmeden konuşmak Marx’ın tartışma tarzına özgüydü.

“Mantıklı düşünmen ve kendi düşünceni açıkça ifade etmen gerekir. Bu, özellikle de politikada, her zaman önemlidir,” diyordu Marx, Liebknecht’e.

Marx, Eleanor ile birlikte Leipzig’de toplam birkaç gün kaldı. Daha sonra Edgar von Westphalen’le görüştükleri Dresden ve kendilerini yayıncı Meisner’in beklediği Hamburg üzerinden Londra’ya geçtiler.

1875 yılında Marx, ailesiyle birlikte dairesini değiştirdi ve yine Maitland-Park Road’da yarım daire şeklinde bir bahçesi olan 41 numaralı eve geçti. Çok aydınlık ve geniş olan yeni dairede Modena Villas’dakinden daha az oda vardı. Fakat, Marx’ın iki kızı evlenip baba ocağından ayrıldığından beri fazla büyük bir eve gereksinimleri kalmamıştı.

Bu yeni dairenin, Engels’in yaşadığı Regent’s Park Road’a uzaklığı da aynıydı, yürüyerek on dakika sürüyordu. Eskisi gibi, arkadaşların görüşmediği gün yoktu. Onlar, yaşamı önemli ve anlamlı kılan kardeşçe dostluğun sıcaklık yayan ışınlarının, ortak düşüncenin, yaratının, arayışların ve buluşların mutlu ve uyumlu çiftiydi. Marx ve Engels çalışıyorlar, söyleşiyorlar, yan yana bulunmaktan mutluluk duyarak birbirlerinin görüşlerine başvuruyorlardı. Sık sık da yürüyüşe çıkıyorlardı. Kentin üzerinde bunaltıcı bir karanlık ve kara bir duman varken Hampstead Head’in doruklarında güneş parıldıyor, gökyüzüyse masmavi görünüyordu. Cehennem gibi simsiyah ve pis kokulu kente inmeyi canı çekmiyordu insanın.

İki arkadaş, Jenny Marx ve Lizzy Engels de zamanlarının çoğunu birlikte geçiriyorlardı. Engels’in karısı, çağının tüm sorunlarına ilgi duyan duyarlı

ve akıllı bir insandı. İrlandalı bir emekçi olarak, gençliğinde haksızlığı, yoksulluğu yaşamıştı ve bunları unutmak niyetinde değildi. Lizzy, elinden geldiğince Fennier'lerin hareketine, Paris Komünü'ne ve Uluslararası İşçiler Birliği'ne yardım ediyordu. Marx ona Enternasyonal üyeliği önerdiğinde, Lizzy onun verdiği görevin anlamını derinlemesine ve doğru kavramıştı. Jenny Marx gibi Lizzy de 1871'de Komüncü mültecileri evinde ağırladı ve gücünü, olanaklarını esirgemeden onların ailelerine, çocuklarına sahip çıktı. Lizzy bilgi yetersizliğini kendi kendini eğiterek ve okuyarak başarıyla gideriyordu. Doğuştan var olan yetenekleri, duyarlılığı, içtenliği, karşılaştığı herkeste sempati uyandırıyordu. Ev ve el işlerinde çok yetenekliydi. İnsanların zaaflarına karşı hoşgörülü oluşu, özveri derecesindeki alçakgönüllülüğü ve iyi yürekliliği, şakacılığı ile gittiği her yere sıcaklık ve huzur taşıyordu.

***

O yıllarda pek çok ülkedeki sosyalist hareketin fiili yöneticiliğini Marx ve Engels yürütüyordu.

“Benimle Marx arasında var olan işbölümü nedeniyle görüşlerimizi basında dile getirmek, dolayısıyla, özellikle de Marx'ın en büyük temel yapıtı üzerinde çalışması için zamanını değerlendirmesi açısından düşman görüşlere karşı mücadele etmek benim payıma düştü,” diye yazıyordu bu konuda Engels.

1875 yılının başında Londra'da Polonyalı solcu ilticacıların aktif önderi Walery Wròblewski ve yoldaşları, Londra'da, ülkelerindeki mücadeleye adanmış bir miting düzenlediler. Marx ve Engels mitinge davetliydiler, fakat hastalıkları nedeniyle katılamamışlardı. Mağripli şirpençeyle boğuşuyordu, General'i de soğuk algınlığı yatağa düşürmüştü. Marx mektubunda Polonya'nın kurtuluşunu, eskiden de olduğu gibi, Avrupa proletaryasının kurtuluşunun vazgeçilmez koşulu olarak kabul ettiğini vurguluyordu.

Engels de bu konuda şunları yazıyordu:

“Değerli Wròblewski!

“... Anlaşılan, Polonya ikliminin tüm üstün yönlerini İngiltere dumanının tatlarıyla bir araya getirmek arzusunda olan böyle bir akşamda ne yazık ki, Polonyalıların toplantısına katılamayacağım.

Benim, maalesef bu akşam dile getiremeyeceğim, Polonya halkının davasına ilişkin duygularım hiçbir zaman değişmeyecektir: Polonya’nın kurtuluşunda her zaman Avrupa proletaryasının ve özellikle de diğer Slav halklarının nihai kurtuluşunun temel taşlarından birini göreceğim. Polonya halkı parçalanmış ve köleleşmiş olarak kaldığı sürece ve tıpkı Polonya halkının olduğu gibi Rus, Macar ve Alman halklarının köleleşmesinden başka bir şey ifade etmeyen Polonya’yı bölenler arasındaki ‘Kutsal İttifak’ meşum bir kaçınılmazlıkla varlığını sürdürecek ve yeniden doğacaktır. Yaşasın Polonya!

Sizin F. Engels”

Krasotski ağır biçimde hastalandı. İsviçre’de Bakunin’le ettiği kavgadan sonra kendisini attığı o sakin sokaktaki kestane ağacının gölgesinde, kendini gösteren kalp hastalığı başlangıçta onu uzun süre rahatsız etmemiş, hatta tamamen kaybolmuştu, fakat daha sonra kızıyla önemsiz konularda çıkan tatsız tartışmalardan sonra birden tekrarlamış ve bu kez Liza yatağa düşmüştü.

Hastalıklı ve zayıf Stock onu içten gelen bir evlat kaygısıyla sarmıştı. Bu, Asya’nın moda plajlarda edindiği arkadaşlarıyla sürekli eğlendiği bir zamanda gerekliydi. Jean, Liza’yı annesi gibi görüyordu. Kendi çocukluk günlerinde Liza’nın, onun anne babasını sık sık ziyaret edişini unutmuyordu.

Hastalığın en acı verici günlerinde iki Komüncü; yorgun düşmüş ak saçlı kadın ve daha kırk yaşına basmadan zamanından önce ihtiyarlamış, kefeni yırtmış bir erkek, geçmişin izleri üstünde uzun uzun yürüdüler.

“Sen Brüksel’de kavgalar yüzünden burnunda ve dizlerinde yaraları hiç kapanmayan haylaz bir çocuktun. Senin iyi yürekli, akıllı annen, zavallı Geneviève hep endişe içindeydi.

“Sen o zamanlar sokaklarda ‘Yaşasın Cumhuriyet’ diye diğer çocuklardan daha yüksek sesle bağırıyordun,” diyordu Liza.

“Daha sonraları, 71 yılında ise ‘Yaşasın işçilerin cumhuriyeti’ diye bağırdım,” diye belirtti Jean.

O, Krasotski’nin Avrupa ve Amerika’da yaşadığı tatsızlıklara ilişkin anıları saatlerce dinleyebiliyordu.

Fakat Liza kendisini kötü hissetmeye başladı, kalbindeki ağrı arttı ve hareketsiz yatmak zorunda kaldı. Asya bazen annesinin yatağı ucunda oturmaya zorluyordu kendisini, fakat susulması ya da fısıltıyla konuşulması gereken, perdeleri indirilmiş bir odada oturmaya katlanamıyordu. Bu günlerde Asya, ünlü Oxford-Street’te büyük bir mağaza inşa eden, orta yaşlı, iki çocuklu, dul, zengin bir İngilizle evlenmeye karar vermişti. Burjuvazinin temsilcilerine katlanması mümkün olmayan annesini kaygılandırmak istemediğinden, Bay Harold Dammej ile olan ilişkisinden ona hiç söz etmiyordu.

Dammej kısa bir süre önce, İngilizlerin, evlerini boyarken gri renk kadar sıkça kullandıkları haşlanmış pancar renginde cephesinde zevksiz bezemeler ve kolonlar olan bir bina yaptırmıştı.

Nişanlı kızlar henüz boş olan vitrinler önünde, ‘Bekleyin, Dammej gelecek’ yazılı renkli ışıklı reklamlara bakarak geleceğe ilişkin düşler kuruyorlardı. Vitrinler; karyolalar, masalar, divanlar, yatak takımları, mutfak eşyaları, çocuk oyuncaklarıyla, yani evlilik için gerekli olan her şeyle doluydu.

Yine aynı kızlar mağazanın bölümlerinden birinin önünde sabahtan itibaren kuyruğa girmişlerdi. Dammej, elemanlar almıştı. Müdür ve yardımcısı olan personelin baş sorumlusu bayan, satın alma uzmanlarının Paris’ten gelen giysileri, parfümleri ve diğer malzemeleri teslim alışlarındaki dikkatin benzerini içeri giren personel adayları için de gösteriyorlardı. Tezgâhtarlar mağazanın planını, her bölümün ve tezgâhın kılavuzunu ezberliyorlar, alıcıların sabırsızlıkla sağa sola fırlattıkları malları yerleştirmeyi ve onları göz alıcı şekilde tezgâhların üzerine yerleştirmeyi öğreniyorlardı. Vitrinlerin süslenmesiyle, doğal olarak, son derece sorumluluk gerektiren bu işin uzmanları ilgileniyorlardı.

Mağazanın açılış günü çok ihtişamlıydı. Diğer mağaza sahiplerinin casusları, mallarla dolu salonlara giren kalabalığın arasında cirit atıyorlardı.

“Yeni bina Dammej’e pahalıya maloldu,” diyordu yaşlı bir kadın, “ve bu paraları müşterilerden çıkararak çarkı döndürmeyi hesaplıyor.”

“Böyle bir zamanda mağaza açmazlar, günahlardan arınmak için kilise yaparlar,” dedi bir Katolik rahibesi ve ‘Katolik mezhebi’ bölümüne geçip tesbih seçti. O, Dammej’in tesbih ve İncil satarak iki kiliseyi yıktığını; onların yerine de bu kocaman yeni mağazanın yapıldığını bilmiyordu.

Dammej ve Ortakları her yola başvurarak müşteri çekiyorlardı. Kâh günlük indirimler uyguluyor, kâh hediye dağıtıyor, kâh kampanya düzenliyorlardı. Bayram günlerinde mağaza gaz fenerlerinden yayılan yoğun bir ışık örtüsüyle kaplanıyordu. Oxford-Street’te köprü ve kaldırımları mesken tutan casusların, bu gösteri karşısında gözleri kamaşmış, şaşkına dönmüşlerdi. Vitrindeki, oyuncak kulübenin kahverengi çatısına atılmış bembeyaz yapay kar, ışıldayan lambaların yanmasıyla görünmez oluyor, vitrindeki çiçekler ortaya çıkıyordu.

Bunu izleyen İngiliz çocukları eldivenli ellerini çırpıyorlardı. Dammej’in yaptığı ışıklandırmayı on binlerce kişi izliyordu. Fakat diğer mağaza sahipleri yeni mağazayı, yaptığı benzersiz reklamla trafiği engellemek ve böylece bitişik sokaklardaki mağazaların alışverişine darbe vurmakla suçluyorlardı. Mahkeme bu dikkatsiz tüccarı tazminat ödemeye mahkûm etti.

Bu olay, Dammej’in felaketlerinin başlangıcı olmuştu. İngilizler, kim olursa olsun, mahkemeye düşmüş bir tüccarı affetmez. Bu, kaçınılmaz olarak güveni sarsar. Dammej yeni arayışlar içindeydi fakat her şeyi enine boyuna yargılayan İngilizler bir kez firmanın işlerindeki belirsizliklerden kuşkulandılarsa, artık son derece ürkek hareket ederlerdi.

Işıklı reklamlar söndü, çok katlı mağaza, terk edilmiş bir tapınak gibi boşaldı. Tezgâhtarlar, tesadüfen uğrayan müşterilerin taciz edici ilgisine göre topladıkları malları yeniden açıyorlardı.

Rakipler bayram ediyorlardı. Bu fırsatı değerlendirmek için, yıllık net gelirlerini gösteren vergi levhalarını camlarına asıyor, indirimli satışlar yapıyor, ticari düşüşünün son aşamasında can çekişen Dammej’in yardım için ne zaman el açacağını sabırla bekliyorlardı.

Dammej çeklerinin karşılığını ödemeyi durdurmadan ve iflasını ilan etmeden çok daha önce Londra onun ödeme güçlüğü içinde olduğunu öğrenmişti.

Dammej'in iflasının asıl nedeni bankaların kredi vermeyi reddetmesi olmuştu. Gazeteler mağazanın batışına ilişkin haberi kente yayar yaymaz, yine aynı ayrıntılarla bir yıl önceki açılış haberinin ardından olduğu gibi aklın almayacağı bir koşuşturma başladı.

Mağazanın önü indirimli satış kampanyasının koşullarını öğrenmeye çalışan kalabalıkla yeniden doldu. Oradan geçen at arabalarının içinde hep aynı konuşmalar yineleniyordu:

"Nasıl bir zamanda yaşıyoruz biz! Böyle zengin bir insan dahi tutunamıyor."

Dammej'in çöküşünün sembolik bir anlamı vardı. Karanlık cephenin önünde yoldan geçen korkmuş insanlar duruyordu. Katlar arasına gerilmiş büyük ilan panolarında bir açık artırma yapılacağı yazılıydı.

Yakın bir zamanda, Regency-Street'te yer alan ve Dickens'ın 'Şöminedeki Çekirge' kitabını yazdığında ona esin kaynağı olan çok eski bir çocuk oyuncakları mağazası da zarar etmişti. Vergilerin yüksekliği ve talebin azalması Dammej gibi, bu mağaza için de kötü bir son olmuştu.

Mr. Dammej iflas edince Asya'ya evlenemeyecek kadar yoksul kaldığını söylemiş ve mutluluğu aramak için Avustralya'ya gitmişti. Genç kızın bu kuşkulu serüveni de başarısızlıkla sona ermişti. Ancak, Asya başarısızlığı bir trajedi olarak algılamaya yatkın değildi ve evlendikten sonra onu hemen Hindistan'a götürecek olan başarılı, genç bir sömürge memuruyla evlendi.

"Asya'nın böyle olmasında benim de büyük suçum var," diye itiraf ediyordu Liza Stock'a. "Eğitimi konusunda başkalarına güvenmemek gerekirdi. İsviçre pansiyonu tek tip insan üretiyordu. Başka türlü hareket edebilir miydim? Toplumsal mücadeleyi böyle günlerde reddedip Paris'e gitmemeli miydim? Hayır, bu mümkün ve bağışlanır olmazdı."

"Ailelerine layık kızlar da var," dedi Jean sert bir ifadeyle. Marx'ın ailesini düşünüyordu.

“Haklısın, dostum. Ben de Sigizmund da Asya’ya gereken önemi gösteremedik. Ama şimdi açık olan bir şey var: Asya, içi boş bir ceviz gibi. Kabuğu kalın, ama içi boş. Ne yazık ki, böyleleri çok var, Dante’nin söylediği gibi, ‘varsın herkes kendi yoluna gitsin’. Belki Asya için de aydınlanma zamanı gelir.”

Kızının alelacele ve gürültüyle gidişinden sonra Primers Hill’deki küçük evde yalnızca Krasotski ve Stock kaldı. Onları sık sık Karl ve Jenny Marx, Walery Wròblewski ve Enternasyonal’deki diğer yoldaşları ziyaret ediyorlardı, ve Asya’nın boşalttığı odada Liza’nın büyük bir sempati beslediği Leo Frankel Macaristan’a gidene kadar yaşadı.

Krasotski kendisini biraz iyi hissettiğinde ve başkentte yağışsız ve açık bir hava olduğunda güneş alan küçük bahçeye çıkıyor, alçak duvarın yakınındaki ağacın altındaki hasır koltuğa oturuyordu.

Jean Stock hasta olduğu için hiçbir yerde çalışmıyordu. Fakat dış görünüşü hiç değişmemişti, saçları beyazlamış olmasına karşın genç görünüyordu. Gözlerinde ise iyi yürekli, neredeyse çocuksu bir ifade vardı. Yalnızlığı, düşüncelere, anılara dalmayı severdi. Komüncü’nün canı sıkılmıyordu hiç, sevdikleri daima yanındaydı, gerçekçilik duygusunu sık sık yitiriyor, ölenlerden, sanki onlar yanı başındaymış ve onunla aynı yaşamı paylaşıyorlarmış gibi söz ediyordu. Karısından söz ederken, kendisi de farkında olmaksızın, cümleleri hep şimdiki zamanla kuruyordu. Liza bunu fark ediyor ama bunu yüzüne karşı söylemiyordu. Bir defasında masada meyve sepetini görünce, eski makinist mutlulukla:

“Kimse vişneyi benim Jeanetta’im kadar sevmez,” demişti.

Liza hüzünle, Sigizmund’u artık anımsamadığını ve onun artık olmadığını hissettiğini düşündü.

Tarihin, Paris Komünü’ne ilişkin asıl doğruları hiçbir zaman araştırmayacağı düşüncesi Stock’u daima endişelendiriyordu. Thiers, onun beslemeleri ve dünyadaki gericiler, o büyük yetmiş iki günün anılarını çiğnemişler, yalanlar söylemişler, iftira atmışlar ve tıpkı Komüncüleri öldürdükleri gaddarlıkla belgeleri de yok etmişlerdi.

Fakat Liza, proletaryanın ilk simgesinin kutsal hatırasını yeryüzünden hiçbir şeyin silemeyeceğinden emindi.

Tarih, altın damarı gibidir ve zaman, akan bir sel gibi, gerçeğin cevherini ayıklar ve insanlara sunar. Herkes layık olduğunu elde eder. Komün'ün çoğu savunucusu kurtulmayı başardı. Onlar, Parisli emekçilerin gerçekleştirdiklerinin yüceliğini ve bu büyük dava uğruna düşenleri anlatacaklardır.

"Evet, biz gelecek kuşaklara Komün gerçeğini aktarmadan ölme hakkına sahip değiliz. Bu bizim misyonumuzdur. Varsın tarihçiler, ressamlar, şairler bizim basit, gerçek notlarımızı alsınlar ve ölümsüz kahramanlar için anıt oluştursunlar," diyordu Stock.

"Haklısın, Jean. Biz, anımsadıklarımızı bugünden yazmaya başlayacağız. Ve bizim silah arkadaşlarımızdan birinin sözleriyle başlayacağız: Çıkarın şapkaları, ben acıyı yaşamış Komüncüleri anlatacağım."

Liza'ya, aynı zamanda Marx ve ailesini de tedavi eden doktor haftada bir geliyordu. Doktor, düşünce dağarcığı geniş, yetenekli, çok hoş bir insandı. Tıp sorunlarına derinlemesine dalmıştı, aralıksız okuyordu ve bir hastalık karşısında çaresiz kalınca son derece üzülüyordu. Liza, o geldiğinde seviniyordu.

"Kendimi daha iyi hissediyorum artık. Kuşkusuz, sizin biliminizde çoğu şey ikna etmeye bağlı," diyordu yüzünde iyi yüreklilik ve insanlara yardıma hazır bir ifade olan doktora. "Geçen sefer bana yazdığınız demir tozu iyi geldi."

Fakat doktor, aslında kanın çok gereksinim duyduğu elma demirine inanıyordu, Liza da kuşkuculuğuyla onu düş kırıklığına uğratmak istemiyordu.

"Bay ve Bayan Marx'ın sağlıkları nasıl?" diyerek sözü başka bir konuya çevirdi.

"Yazık ki, Bayan Marx zayıflıyor, onun sağlığından o denli endişeliyim ki, doğru dürüst bir tedavi önerisini duymak dahi istemiyor. Bu kadın yalnız başkaları için yaşıyor. Onu insanlığın, hatta tüm yeryüzünün yazgısı kaygılandırıyor. Ben hiçbir zaman bu denli geniş ilgi alanı ve benzeri ruhsal bir derinlik görmedim. Bay Marx'a gelince, Karlsbad kaynak suları ona çok yardım ediyor. Eğer o kadar çok çalışmasa, biz doktorlara da gereksinimi kalmaz. Doğa ona mükemmel bir sağlık vermiş, fakat o, gücünü hesapsızca

harcıyor. Doktor Marx'ın muazzam çalışma yeteneğine şaşırmaktan da kendimi alamıyorum."

İnsan, gelişiminin en uç noktasına ulaşıp doruğa ne zaman ve nasıl çıkar, insanlığı geleceğe ilişkin bilgilerle zenginleştirerek, bu dorukta ne zaman ve nasıl olgunlaşır?

Kimi insanlar vardır, düşünce ve bilgileriyle gerçekte ergen yaşta bir çocuk gibi yarı yolda kalıverirler. Eğer toplum, rastlantılar ya da kendi kendini tanıma isteği onların ruhunu sarsar ve kımıldamaya zorlarsa ne iyi. O zaman onlar düşe kalka ilerlerler. İşleri zordur. Ama bir de Himalayaları küçük birer tepe olarak görenler vardır ki onların düşünceleri sesten daha hızlı bir şekilde, hiçbir engelle karşılaşmaksızın tüm yeryüzünü sarar.

Marx ekonomideki en yeni oluşumları inceliyor, Birleşik Devletler'de hızla gelişmekte olan kapitalizme, para piyasası ve bankalara ilişkin haberleri yerli ve yabancı basından izliyor, jeoloji, fizik, astronomi, tarih, fizyoloji ve matematik kitapları üzerinde yoğunlaşarak 'Kapital'in ikinci ve üçüncü ciltleri için araştırmalarını büyük bir titizlikle sürdürüyordu. Derinlere daldıkça bilgiye karşı doyumsuzluğu daha da artıyordu.

Proleter güçlerin kaynaştırılması gibi büyük bir misyonu yerine getirmiş olan Birinci Enternasyonal'in faaliyetlerinin tamamlanmasından sonra, Marx ve Engels kitlesel sosyalist işçi partilerinin kurulmasını, en başta gelen tarihi bir ödev kabul ediyorlardı. Onların Avrupa ve Amerika'da ilk proleter partilerin kurulması ve güçlendirilmesi için mücadeledeki dayanakları Komünistler Birliği ve Uluslararası İşçiler Birliği'nin militanları oldu. İki arkadaş proletaryanın uzun yıllar süren mücadele deneyiminden, en önemli ve öğretici olanları ön plana alarak sürekli genel yargılar çıkarıyorlar ve bunun propagandasını yapıyorlardı.

Ayrı ayrı her ülkenin sosyalist emekçilerinin tek doğru taktiksel çizgiyi bulmasına yardımcı oluyorlardı.

1875 ilkbaharında Eisenach'cılar ve Lassalle'cılar, Almanya'nın iki işçi partisi, nihayet güçlerini birleştirme konusunda anlaştılar ve Lotte Weimar kentindeki birleşme kongresi öncesinde ortak program hazırlamaya koyuldular. Marx ve Engels böyle bir birleşmeyi son derece gerekli kabul ediyorlar, fakat Bebel ve Liebknecht'i böyle önemli bir noktada ilkelerinden

ödün vermemeleri ve Bismarck'a yaltaklanmakla kendisini lekelemiş olan Schweitzer taraftarlarının tavırlarına göz yummamaları için uyarıyorlardı. Ancak ortak program taslağında küçük burjuva ideolojisinin tortuları korunmuştu. Lassalle'cılık, bir pas gibi, genç işçi hareketini aşındırıyordu. Hizipçi dogmalar ve genel fikirler, bilimsel sosyalizmin katı gerçeklerinin yerini alıyordu. Marx program taslağına köklü ve sert bir eleştiri getirmeye karar vermişti.

Elli yedi yaşına giren Marx'ın doğum günü arifesi, yani 5 Mayıs'ta uzak bir banliyödeki Maitland-Park Road'da temiz, taze ve hoş kokulu bir bahar havası vardı. 41 numaralı evin bahçesindeki yaseminler çiçeklenmişti. Karbeyazı yıldızlarla ağırlaşıp geniş geniş yayılan narin dallar evin pencerelerinden görünüyordu.

Onların hoş kokusu, masası başında gayretli bir çalışma içinde olan Marx'ın çalışma odasını dolduruyordu. Fakat Marx ne ilkbaharın, ne yerini açık, ılık bir güne bırakan gecenin, ne de çiçeklerin farkındaydı. Sanatın gizemi yeniden ortaya çıkmıştı, düşüncelerin olgunlaşıp sözcüklere dökülecek şekli aldığı anı yakalamak, ağaçlarda açılan tomurcukları fark etmekten daha kolay değildi. Bir şiir dizesi ya da bir matematik formülü, bir resmin eskizi, bir melodi ya da bilimsel bir hüküm ilk kez yaratılıyorsa ve önemliyse, beyinde daima karmaşık, sancılı arayışların ve uzun süren bir çalışmanın sonucu olarak doğar, fakat bazen rastlantısal bir neden beyindeki duvarları yıkar ve coşan fırtınalı düşünce yeni bir yapılanma gücüyle kendisini hep ileri atar.

Marx, bir büyük yapıttan diğerine aşama aşama yükseliyor, başkalarının bilmediklerini yakalıyordu. Bu özellik ancak bir dahiye özgüdür.

Marx, Almanya İşçi Partisi'nin programına eleştiriler hazırlıyordu. Düşünceleri gitgide yelpazelerini açıyor, yükseklere tırmanıyordu. O, onyıllar sonra neler olacağını o denli kendinden emin ve kolaylıkla yazıyordu ki, sanki başka, henüz var olmayan bir zamanda yaşıyordu. Deneyimli bir izci gibi, insanların kaçınılmaz olarak yürüyeceği yolu görüyordu. Gelecekte olacakların hatlarını, sosyalist devrimi, proletarya diktatörlüğünü, kapitalizmden sosyalizme geçiş sürecini görüyordu. Marx'ın dahi beyni, komünist toplumun iki aşamasının kaçınılmazlığını keşfetmişti: İlk ya da alt aşaması sosyalizm; onun tam anlamıyla gelişmesi sonucu üst aşama olan komünizm. Bu çok büyük bir öngörüydü. Marx

zamana karşı bir kez daha galip gelmişti. Mitoloji kahramanı Akmetei gibi geçmişi kavramış ve adı ileriyi gören anlamına gelen Prometheus gibi geleceğe bakıp kendi kuşağına, onların torunlarını nasıl bir yaşamın beklediğini açıklamıştı.

Dahi, baş döndürücü bir doruğa erişmişti.

Tüm devrimcilerin ve proletarya mücadelesinin deneyimi üzerine kurulan devlete ilişkin teorisini sonuca bağlarken, Marx, kapitalizmden komünizme geçiş özel aşamasının, ancak ona uygun devlet biçimiyle gerçekleşebileceğini öngörüyordu.

"Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında," diyordu Marx, "birincinin ikincisine devrimci dönüşümü dönemi vardır. Siyasal geçiş dönemi de böyle bir zamana denk düşer ve bu dönemde devlet devrimci proletarya diktatörlüğünden başka bir şey olamaz."

Komünizmde devlet aşama aşama ortadan kalkmalıdır, fakat süresini ve geleceğin somut biçimlerini Marx'a göre, ortaya çıkacak gerçekliğin kendisi belirlemelidir.

'Gotha Programının Eleştirisi'nde kolektivizm ilkelerine göre örgütlenmiş üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti esasına dayalı sosyalizmin, kapitalizme göre üstün yönlerine işaret edilmiştir.

Marx, sosyalizm koşullarında insanların, üretim araçlarına karşı aynı oranda insanların eşitliği düşüncesinin gerçekleşeceğini, üretim araçlarının özel mülkiyetinin ve insanın insan tarafından sömürülmesinin ortadan kalkacağını vurguluyordu. İnsanlar eşit işe eşit ücret alacaklardı.

Marx, küçük burjuva sosyalizmine özgü sosyalizmde toplumsal ürünün eşit bölüşümü ilkesine ilişkin bayağı düşünceyi açığa vurmuş ve eleştirmişti. Kapitalist toplumdan doğan sosyalizm, tüm ilişkilerde –ekonomik, ahlaki, entelektüel– bünyesinden çıktığı toplumun tüm izlerini taşıyarak gün ışığına çıkarken, sancılar yaşayacaktır. Toplumsal ürünün, insanların gereksinimlerine göre değil, toplumun her üyesi tarafından harcanan emeğe göre dağıtılması durumunun ortadan kaldırılamayacağı sosyalizmde, insanların kaçınılmaz eşitsizliğini göz önünde bulunduran Marx, "'Eşit işe, eşit ürün'; ulaşılan ekonomik gelişme düzeyine, ayrıca

insanların hiçbir hukuksal norm olmadan çalışamayacaklarına dayalı sosyalist ilke böyle olacaktır,” diye yazıyordu.

Marx, derin düşüncelerin doruğundan, geleceğin ilkelerini şöyle belirliyordu:

“İnsanın iş bölümüne köle gibi bağlılığı ortadan kalktıktan sonra, bununla birlikte zihinsel çalışma ile fiziksel çalışma arasındaki çelişkinin yok olduğu, emeğin, yaşam için yalnızca bir araç olmaktan çıkıp yaşamın en birincil gereksinimi haline geldiği, bireyin çok yönlü gelişmesiyle birlikte üretim gücünün de arttığı ve toplumsal zenginliğin tüm kaynaklarının sürekli tam bir üretime dönüştüğü komünist toplumun en üst evresinde; burjuva hukukunun dar ufkunu tümüyle aşmak mümkün olacaktır ve toplum kendi bayrağına: ‘Herkes yeteneğine göre, herkese gereksinimleri ölçüsünde’ yazabilecektir.”

Doğrudan Almanya İşçi Partisi’ne yönelik ‘Gotha Programı’nın Eleştirisi’ tüm uluslararası işçi hareketinin büyük mücadele programıydı.

Marx ve Engels tarafından yapılan sert eleştiriye karşın ‘Gotha Programı’nın Taslağı, Gotha’daki Birleşik Kongre’de önemsiz bazı değişikliklerle kabul edildi. Politikada, size özgü ilkesel çizgiden bir parça ödün verdiniz mi bu ödünün ardından diğeri gelir. Kişisel ve toplumsal planda ise kaçınılmaz cezaları beraberinde getiren aynı, değişmez hatalar yasası egemen olur.

Eisenach’cıların Gotha’da verdikleri ideolojik ödün partinin daha sonraki gelişmesi üzerinde ağır bir etki yaptı.

Lassalle’cılarla birleşmeden sonra doğan teorik kargaşa işçi hareketine zarar verdi. Berlin Ünivesitesi’nin kadro dışı öğretim üyesi, bilgili fakat yeteneksiz doçent Dühring ,kendisinin yeni bir reformcu olduğunu sanıyor ve icat ettiği görüşler sisteminin felsefe ve politik ekonomide devrim yaratacağını ilan ediyordu.

Eugene Dühring tüm düğmeleri ilikli şık bir redingot giyen, heybetli görünümlü, yaşlı bir baydı. Gözleri kördü ve görmeyen gözlerini koyu kül rengi camlı gözlüğüyle gizliyordu. Onun karakterinin en önemli özelliği, yeteneklerine hiç de uygun düşmeyen kendisini beğenmişliğiydı.

Dühring’in görüşleri anlaşılmaz ve bayağı olduğu ölçüde, anlamayanların önemli kabul etmelerinden dolayı inandırıcı da görünmüyordu.

Bu oldukça sıkıcı, ufku dar ukalanın, tipik küçük burjuva sosyalistinin görüşleri Almanya sosyal demokrasisinin bazı önderlerinin bakış açılarıyla örtüşüyordu ve onlar gayretle işçilerin beyinlerini bu görüşlerle dolduruyorlardı. Sosyalist basında Dühring’e övgüler yağdıran makaleler çıkıyordu. Anlaşılmaz düşüncelerin zenginliği ve tumturaklı söz kalabalığından başı dönen birkaç cahil yeni ‘sisteme’ hayrandılar. Hiçbir şey okumadan her şeyi sürü içgüdüsüyle yargılayanları ikna etmişlerdi.

Endişelenen Wilhelm Liebknecht, teorik destek için Marx ve Engels’e başvurdu ve bu desteği aldı. Marx’ı, ‘Kapital’ üzerindeki çalışmalarından alıkoymamak için bu aklıevvel Berlinli bilim adamını tepelemek görevini yorulmak bilmeyen General üstlendi. Ancak, değişmez arkadaş dayanışması kuralından yola çıkan Marx, onun tüm çalışmasını dikkatle okumakla kalmayıp, Dühring’e karşı hazırlanan kitabın politik ekonomi tarihiyle ilgili bir bölümünü de kendisi yazdı.

1877 yılı başında Almanya ‘Sosyal Demokrat Gazetesi’ ‘İleri’de ‘Eugene Dühring’in Bilimde Yaptığı Devrim’ adı altında Engels’in makaleler serisi yayımlanmaya başlandı. Bir yıl sonra bu makaleler ‘Anti-Dühring’ adıyla bir kitap olarak yayımlandı.

Dühring kendi ‘sistem’inde bilim dallarını çok geniş bir çerçevede kucaklamaya yeltenmişti. Onun teorik savlarını birbiri ardına yalanlaması ve çürütmesi gerektiğinden, Engels, çok çeşitli konularda –madde ve hareket konseptinden ahlaki düşüncelerin geçici özüne, Darwin’in doğal seleksiyonundan geleceğin toplumunda genç kuşağın eğitimine kadar– yazmak zorunda kaldı.

Dühring ile mücadelede Engels tarafından, doğa biliminin, politik ekonominin, felsefe ve diğer bilimlerin en önemli sorunlarının ele alındığı kendine özgü yeni bir ansiklopedi oluşturuldu.

Engels, mantıksal sıralamalı materyalist dünya görüşünü, felsefi idealizmin yalanları ve karmaşıklığına karşı mükemmel bir şekilde savunmuştu. Matematik, kimya, fizik ve biyolojiden alınan çok sayıdaki örnekte Engels, tarihte de olayların görünürdeki rastlantısallığı üzerinde

egemen olan aynı diyalektik hareket yasalarının, sayısız değişimlerin kaosu arasından doğada da kendisine yol açmakta olduğunu göstermişti.

Keskin bir ironi, derin, bilimsel analitik düşünce ve çıkarımlarla yüklü 'Anti-Dühring'te mükemmel kıyaslamalar birbirini izliyordu. Kitabın sayfaları satirik çıkışlar ve öfkeli saldırılar yüklü bir zenginlik taşıyordu. Kendi düşüncelerine saplanıp kalan Dühring'in dar kafalılığı ve skolastik şarlatanlığının karşısına güçlü bir gazeteci ve yazar olan Engels'in kristal gibi berrak ve mantıklı tarzı çıkıyor, rakibinin soyut, bulanık düşünceleri karşısında Engels onun hayali biliminin asıl özünü su yüzüne çıkarıyordu.

***

Komün'ün yenilgisinden sonra yeryüzü bunaltıcı ve iç karartıcıydı. Rusya'da II. Aleksandr, halkın boynundaki ilmeği yavaş yavaş sıkmaya devam ediyordu. Ara sıra özgürlük düşkünlerine onları aldatabilmek için önemsiz sadakalar veriyordu. İktidarı döneminde benimsediği politika ona acımasız düşmanlar kazandırıyor, özellikle halktaki ahlaki değerlerin temsilcisi olan öğrenci gençlik arasında memnuniyetsizlik ve güvensizlik uyandırıyordu.

Marx ve Engels Rusya'da olup bitenler konusunda ayrıntılı bir şekilde bilgilendiriliyorlardı. Bebel'e mektubunda Engels şunları yazıyordu: "Almanya ve Avusturya'yı saymazsak, çok dikkatli bir şekilde incelememiz gereken ülke olarak geriye Rusya kalıyor. Şu anda, söz yerindeyse, iktidar partisi olan Rusya Saray Partisi, 1861 'yeni çağı' ve izleyen yıllar içinde verdiği ödünleri geri almaya kalkışıyor."

***

Karlsbad sularıyla üç yıldır süren tedavi Marx'a büyük bir yarar sağlamıştı. Böbreğindeki cehennemi ağrılar onu yoklamıyordu artık. Ve Lenchen Marx'ın iştahının onu mutfakta düş kırıklığına uğratmadığını mutlulukla belirtiyordu. Yalnızca öksürük geçmemişti. 1876 Ağustosu'nda, Marx Karlsbad'taki 'Germania' otelinden arkadaşına şu bilgiyi veriyordu:

"Sonunda Weiden'e ancak gece yarısı gelebildik. Buradaki tek otel yine doluydu ve sabahın saat 4'üne kadar yolcu salonunun sert sandalyelerinde

yatmak zorunda kaldık. Sonuç olarak, Köln ve Karlsbad arasındaki yol 28 saatimizi aldı!..

“Karlsbad’a geldiğimizde herkesin katlanılmaz sıcaktan şikayetini dinledik (son 6 haftadır bir kez dahi yağmur yağmamış). Bu şikayetin haklılığına biz kendi deneyimimizle inandık... Eskiden bildiğimiz ve biraz katlanılabilir dağ geçitlerini aradık...

“Yolda kendisini çok kötü hisseden Tussycik burada belirgin biçimde düzeliyor, Karlsbad beni de, her zaman olduğu gibi çok iyi etkiliyor. Son aylarda yeniden nükseden baş ağrılarım, şimdi tamamen geçti.

“Doktor Fleckles beni son derece şaşırtan bir haber verdi. Geçen yıl tanıştığım ve çok ilginç bir bayan olan Parisli kuzeni Bayan Wollmann’ın burada olup olmadığını sordum ona. O bana, Wollmann’ın kocasının tüm varlığını üstelik karısının da varlığını Paris Borsası’nda yitirdiğini, öyle ki yoksullaşan ailenin Almanya’da ücra bir köşeye yerleştiğini söyledi. Bu öyküde ilginç olan şudur ki; Bay Wollmann, bir boya fabrikası sahibi olarak Paris’te büyük bir servet elde etti; borsada hiçbir zaman oynamamıştı, iş için kendisine gerekli olan paraları (karısının da paralarını) rahatlıkla Avusturya devlet tahvillerine yatırmıştı. Birden aklına esiyor ve Avusturya devleti ona güven verici gelmiyor, tüm *tahvillerini* gizlice, karısının ve kendisinin dostu olan Heine ve Rotschild’in haberi olmadan –Türk ve Peru tahvilleriyle!– borsada son kuruşuna kadar oynuyor. Bir süre önce Paris’te kiraladıkları bir dairenin onarımıyla meşgul olan zavallı karısı bir sabah birdenbire hiç hazırlıksız yoksullaştığını öğreniyor.

“(Breslau Ünivesitesi’nde tıp doktoru olan) Profesör Friedberg bugün bana büyük Lasker’in ‘Bir Erkek Ruhunun Yaşam Deneyimi’ adı altında anonim yazılardan derlediği bir kitap yayımladığını söyledi. Bu kutsal heyecan Bay Berthold Auerbach’ın övgülü önsözü ya da giriş yazısıyla başlıyor. Lasker’in yaşam deneyimi tüm kızların ona âşık olduğu ve onun bu kızların hepsiyle birlikte evlenmek şöyle dursun, onlardan bir tanesiyle dahi ilişkiyi neden sonuca götürmediğini açıklamasından oluşuyor. Bu, paçavra bir ruhun gerçek Odysseus’u olmalı. Hemen ardından çok korkunç bir parodi doğdu (bu da anonim); yazarın ağabeyi Otto, son derece yüklü bir harcamayla ‘Deneyim’in var olan tüm nüshalarını satın aldı. ‘Görevim’ beni çalışma masasından ayırıyor. Bu nedenle sıcak alkalik suyunun

sersemletici etkisi birkaç satır daha karalamama izin verirse, bir dahaki sefere görüşmek üzere.

“Madam Lizzy’ye yürekten selamlar.

Senin Mağripli”

Engels Ramsgate’den Marx’a hemen yanıt veriyordu:

“Sevgili Mağripli!

“Mektubun buraya salı günü ulaştı ve şimdi kızlarının elinde geziyor. Köln’den Karlsbad’a dek süren 28 saatlik gezinize herkes üzülüyor, buna karşılık bu serüvenleri yaşamanıza yardımcı olan Bavyera ‘sıvısı’nın miktarı konusunda çokları bahis tutuyor.

“Lenchen, Jenny ve Lafargue’larla pazar gününü birlikte geçirdiği Hastings’ten bir hafta önce pazartesi günü döndü; kendisini çok iyi hissetmiyordu, ama yine de yüzmeye gitti ve bu sırada iki gün süren korkunç bir baş ağrısına yakalandı; ikinci denemesi durumu daha da fenalaştırdı ve bu nedenle suya girmekten vazgeçmek zorunda kaldı. Lenchen salı günü eve gitti ve ertesi, yani üçüncü gün, en azından altı hafta öncesine göre çok daha iyi görünen karın geldi.

“Çok koşuyor, iştahı iyi, galiba, çok iyi de uyuyor. Lizzy ile kumda yürüyüş yapıyorlar, istasyonda onlara bir bardak şarap verdikten sonra artık mektup yazmalarına gerek kalmadığı için mutlu oldular. Deniz suyu Lizzy’ye çok iyi geldi, umarım bu kez tüm kış ona yeter.”

Marx Karlsbad’dan dönerken kızıyla birlikte Kreuznach’ı ziyaret etti. Bu hoş sayfiye yerini, bahçe-şehri eskiden beri onun için çok değerliydi. Orada evlenmiş ve nikâhtan sonra ilk üç gününü orada geçirmişti. Bu gölgelik parkın tuzlu kaynaklar arasındaki her köşesi Karl’a Jenny’yi ve yedi yıllık bekleyişten sonra nihayet sonsuza dek birbirlerine kavuştukları zamanı anımsatıyordu. Dul kalan Carolina von Westphalen’in yaşadığı küçük ev değişmemişti ve misafir odasında, rahmetli baronesin otuz yıldan fazla bir süre önce çaldığı piyano duruyordu. Kreuznach’ın sokaklarında Marx’ı hüzünlü düşünceler kuşatmıştı. Pek çok arkadaşı ebediyen yoklardı artık. Düşmanları da ölmüştü. Bakunin’in kısa süre önce ölümü, onu artık sonsuza dek susturmuştu.

Bakunin ölümünden önce yerleştiği Bern'de satılık iftiracı Karl Vogt'un yakın akrabası Adolf Vogt tarafından özel bir sempati ve himaye görmüştü.

Öğretisinin lanetli düşmanının ölümünü öğrenince, Marx, hiç doymaz iktidar düşkünü ve ikiyüzlü Yanus'un çelişkilerle dolu ve korkunç yaşamını düşündü ister istemez.

Marx, Bakunin'in kendisine yazdığı mektubu anımsadı. Bu mektup, daha sonra olanlara hiç de uygun düşmemişti. Bakunin Birliğe ne kadar kötülük yapmıştı. Onun Marx'a dönük iftira fırtınası tüm dünyada uzun süre hüküm sürmüştü. On yıldan daha az bir süre önce Bakunin Marx'a şunları söylüyordu:

"Eski dostum, herhangi bir başka zamandakinden daha iyi anlıyorum, aramızda ulusal ya da yalnızca siyasal yeltenişlerin patikalarında yolunu yitirenlerle alay ederek –ardından bizi de davet edip– o büyük yolu seçmekte ne kadar haklıydın. Ben şimdi, senin yirmi yıldan fazla bir süre önce başladığın işi yapıyorum. Bern Kongresi'nde burjuvaziye verdiğim eğitici ve açık dersten bu yana şimdi artık ben emekçilerin dünyasından başka bir topluluk, başka bir çevre bilmiyorum. Benim anayurdum artık, kurucularından biri olduğun Enternasyonal olacaktır. Görüyorsun ki değerli dostum, dolayısıyla ben senin öğrencinim ve bundan gurur duyuyorum. Söyleyeceklerim bundan ibarettir."

"Benden ne kadar da nefret ederdi!" diye düşündü Marx. "İçinden geçenleri hiç de yansıtmayan sözlerde değil de, gerçekte ne isterdi acaba?"

Kreuznach'ta bulunduğu kısa süre içinde Marx, Eleanor ile birlikte kendisi için değeri ve anısı olan yerleri; parkın gölgelik köşelerini, tuz kristallerinin birer sarkıt halini aldığı, elmas parlaklığını alarak kolonlar oluşturduğu, taşları rengarenk çelenklere dönüştürdüğü görülmeye değer mağaraları gezdiler. Kreuznach bahçelerinde hava Karl ve Jenny'nin o unutulmaz gençlik yıllarında olduğu gibi çiçekler ve otlarla beslenmiş olarak hafiften tuzluydu.

Marx birkaç kez de Prag'a gitmiş, Prag'ın ortaçağ saraylarını, şövalye turnuvaları için ayrılmış gri, uğultulu salonlarını, simyacıların sokaklarını, bulvarlardaki ak ağaçlı parkları ve geç dönem tapınak gotiğinin sert çizgilerini hayranlıkla seyretmişti.

Karlsbad’da Marx açık havada sayfiye çevresinde geziler yaparak on iki saat geçiriyordu. Bazen tek başına gezmeye gidiyor ve dağdaki ormanlarda kaybolup dönüş yolunu bulamamak onu çok eğlendiriyordu. Bir keresinde su tedavisi gören ünlü Rus sosyoloğu, hukukçu Kovalevski ile tanışıp çabucak arkadaş oldu. Her ikisi de bilim, sanat ve politika üzerine çok değişik konularda söyleşerek Bohemya’nın muhteşem dağlarında uzun yürüyüşler yapıyorlardı.

Değişik fabrikalardan, en iyi biraları sunmakla ünlü bir tavernayı sık sık ziyaret ediyorlardı. Taverna her zaman kalabalıktı.

“Buranın müşterileri yıldan yıla değişmiyor; ama gitgide zıtlıklar oluşturuyorlar; ya fıçı gibi şişmanlar ya da sırık gibi zayıflar,” diyordu Marx. “Gördüğünüz gibi, tüm Karlsbad küçük burjuvaları bugün toplanmışlar ve gruplara bölünmüş yeniden hararetle tartışıyorlar. Biliyor musunuz, neyi tartışıyorlar?”

Kovalevski bilmiyordu ve Marx ona göz kırparak alaylı bir ciddiyetle sürdürdü konuşmasını.

“Eski Pilsen, Bürger birası ve ‘anonim şirket’ birasının göreceli üstünlüklerini. Az önce bir ihtiyarın, hiç zorlanmadan on beş bardak siyah birayı içebileceğini açıkladığını duydum. Fakat bir diğeri ona, daha önce tek marka taraftarı, yani sıkı bir parti adamı olduğu, fakat şimdi basit görüş ayrılıklarını aştığı ve tüm fabrikaların her türlü birasını seve seve içtiği,” yanıtını verdi.

Maksim Maksimoviç gök gürültüsünü andırır bir sesle gülmeye başlayınca birahanede herkes ona döndü ve onun şık kostümü içindeki dev cüssesi karşısında şaşkına dönmüş olarak bardaklarını mermer masaların üzerine bıraktılar. Geldiği günden bu yana Marx’ı izleyen, kıyafet değiştirmiş ve birahanenin kapısı önünde volta atan iki ajan kendi aralarında fısıltıyla konuşmaya başladılar. Onları fark eden Marx neşeli bir alaycılıkla konuşmasını sürdürüyordu:

“Aynı soyadı taşırız –Viyana Polis Müdürüdür–, o kadar nazik ki, Karlsbad’a bu kez de benimle aynı zamanda geldi. Gayretli bir genç! İşte gayretli bir çalışma ve görevi yerine getirme örneği. Ama, biz içkilere dönelim. Eminim, terasta oturan şu şık Berlinliler şimdi de çok önemli bir

konuyu, buranın restoranlarındaki kahvelerin kalitesini tartışıyorlar. Fakat, ben en iyi kahvenin Schönbrunnen Bahçesi'ndeki restoranda verildiğini savunanlara katılıyorum."

Maksim Maksimoviç Kovalevski onu yalnızca karakterinin özgünlüğüyle ve derin bilgisiyle değil, dış görünümüyle de kendisini tanıyan herkeste olduğu gibi oldukça hatırı sayılır bir etki uyandırmıştı. O, mükemmel yapılı, endamı yerinde bir devdi. Çok uzun boylu, geniş omuzlu Kovalevski omuzlarında gökkubbeyi taşıyan mitolojik Atlantların heykelleri için model olabilirdi. Vücut yapısına uygun olarak Kovalevski'nin sesi ince, melodik ve son derece güçlüydü. Hatta fısıltıyla konuşmaya yeltendiğinde bile, sesi Karlsbad'daki anacaddenin bir ucundan diğer ucuna duyuluyordu.

"Evet bu bir dev," demişti Eleanor bu irikıyım, bir toprak ağası gibi bakımlı Rus'u ilk kez gördüğünde.

Rusya'yı sürekli inceleyen Marx, Maksim Maksimoviç'te bir dostu bulmuştu, fakat, toplumsal dünya görüşü ve hedeflerdeki tam ayrılığı vurgulayarak kendisinin de belirttiği gibi bu 'dostluk' yalnızca 'bilim' alanındaydı.

Son derece yetenekli, genç bir Rus bilim adamı olan Kovalevski, 1876 yılında Marx'ı Londra'da sık sık ziyaret ediyordu. Sempatik davranışları, iyi yürekliliği ve sosyalliğiyle Maksim Maksimoviç, diğer insanların o yıllarda büyük bir elemeden geçerek girebildikleri Maitland-Park Road, 41 numaralı evin istenen konuğu olmuştu. Marx kendisiyle tanışma fırsatı yakalamış ünlü Avrupalı yazarlardan dahi gazete ve dergilerin pervasızlığını gerekçe göstererek kaçınıyordu. Üstelik, zaman onun için çok değerliydi. Fakat Kovalevski, samimi bir kabul görüyordu.

Kovalevski kendisine gelmeden kısa bir süre önce Amerika'da da bulunmuştu ve Marx 'Kapital'in ikinci cildinde Birleşik Devletler ve Rusya'da sermaye birikimi konusuna önemli bir yer ayırmak istiyordu. Aynı zamanda Marx'ı Kovalevski'nin esaslı bir şekilde bildiği Rus ekonomik ve tarihsel literatürü de ilgilendiriyordu. Bu Rus konuğun ziyareti yalnızca Marx'ın değil, Jenny'nin de hoşuna gidiyordu. Marx'ın karısı bu sıralar Rus edebiyatını büyük bir gayretle inceliyordu ve hatta bu konuda 'Frankfurt Gazetesi'nde yazı da yazmıştı.

Çok bilgili olan Kovalevski, söyleşiyle bitirilmeyecek bir kaynak, oldukça akıllı bir insandı. Özellikle genel tarihi ve hukuk bilimini derinlemesine biliyordu. Marx taraftarı olmamasına karşın, onun bilgisi ve çalışkanlığına, siyasal mücadeledeki tutkusuna layık olduğu değeri veriyor, 'Kapital'in yazarı ve Enternasyonal'in önderinde sözde büyük insanlarla hiçbir kıyaslama kabul etmeyecek bir devin ruhunu hissediyordu. Kovalevski Marx'tan oldukça küçüktü, fakat büyüğün küçüğe küçümseyen bakışının gölgesini dahi hiçbir zaman onda görmemişti. Marx'la tanışmaktan gurur duyuyordu, akli ve ahlaki açıdan haklı olarak büyük kabul edilebilecek, insanlığın önderlerinden biriyle tanışma şerefine eriştiği için mutluluk duyuyordu.

Maitland-Park Road'daki yarım daire şeklindeki bahçenin yanı başındaki evin eşiğinde genellikle Helene Demuth Kovalevski'yi güleryüzle karşılardı. Biraz kilo almıştı, fakat yine de henüz elli küsur olan yaşının epeyce altında görünüyordu ve eskiden olduğu gibi, ev işlerindeki görevlerinin kolaylıkla üstesinden geliyordu. Geçmişte olduğu gibi Lenchen satrançta Marx'ın değişmez partneriydi ve onu sık sık yeniyordu. Damanın usta oyuncusu Marx satrançta çok güçlü değildi.

Kovalevski Marx'ı sık sık geniş, aydınlık evin birinci katında misafir odasının yanı başındaki kütüphanede buluyordu. Marx çalışmaya kendisini o denli kaptırmış oluyordu ki, bir konuğun geldiğini hemen fark edemiyordu. Yazmaktan, çeşitli dillerde okuduğu kitaplar ve gazetelerden isteksizce kopuyordu. Maksim Maksimoviç İtalyanca, İspanyolca, Rusça, Almanca ve İngilizce basın yazıları arasında 'Romen' yazılı bir muhasebe gazetesi de görmüştü. Ev sahibi yalnızca Romenceyi değil, Sırpça ve Rusça'yı da serbestçe biliyordu. Marx'ın zamanının çoğunu geçirdiği kütüphane üç pencereli büyük bir odaydı. Duvar boyunca Marx'ın çalışmaları için kullandığı istisnai başvuru kitaplarıyla tıka basa dolu dolaplar ve raflar diziliydi. Bazı kitaplar sandalyelerde ve divanda açık olarak duruyordu. Bu aralar Marx, Rusya tarihine çok zaman ayırmıştı. Kostromov'un 'Tarihsel Monografiler'inden Racine'e ilişkin yazılanları almıştı. Vasilçikov'un Rusya'da ve diğer Avrupa devletlerinde tarım ve toprak mülkiyetine ilişkin incelemesini dikkatle okumuştu.

Çalışma odasındaki dolaplardan birisi ve açık raflar özellikle Rusça kitaplara ayrılmıştı. Bunların tümünün adlarını Marx katalog tipinde bir

ajandaya özenle kaydetmişti. Listenin adını da ‘Kütüphanemdeki Rusça Kitaplar’ koymuştu.

Marx, Maksim Maksimoviç Kovalevski’yi yeni yılı evlerinde, onlarla beraber kutlaması için davet etti. Akşam yemeğine başka konuklar da bekleniyordu. Konuklar gelinceye kadar Marx ondan Petersburg’dan aldığı Çuprov’un kitabına dayanarak Rusya’daki demiryolu işletmeciliğine ilişkin bilgiler aldı. Daha sonra söyleşi dünya ekonomi tarihinin sorunlarına kaydı. Kovalevski, Marx’ın İngiliz Jevons’un önderlik ettiği politik ekonomide yeni matematiksel yönelimin önemini kontrol etmek için sürdürdüğü matematik, diferansiyel ve integral hesapları üzerine çalışmalarını şaşkınlıkla öğrenmişti.

Marx’ı ziyaret eden herkes gibi, genç Rus bilim adamı da daha ilk karşılaşmalarında Marx’ın karısı karşısında büyülenmişti. Dış görünüşündeki soyluluk, günlük gereksinimlerle mücadelede stoacılık, her bakımdan olgun tavırlar ve bütün bunların yanı sıra hareketlerindeki yalınlık, hafiften alaycı ve keskin zekası Jenny’yi yakından tanıyan herkesi etkisi altına alıyordu.

Eski yılı uğurlama gecesinde koyu lacivert tafta kıyafeti ve siyah dantelalı peleriniyle şık giyimli Jenny oldukça genç görünüyordu. Dudağının üstüne yerleşmiş olan kırışıklıklar nedeniyle beliren üzüntüsü, güzel dişlerini açığa çıkaran gülümsemesinde, hâlâ ışıldayan kocaman gözlerinin parıltısında yok oluyordu.

“Ne mutlu ki, bugün Challey’nin sağlığı yerinde. O birkaç gün bir ip cambazı gibi, griple göğüs zarı iltihabı arasında denge sağladı,” diyordu Jenny Kovalevski’yle selamlaşırken. “Londra’nın kışını ancak Dante’nin cehennemiyle kıyaslayabilirsiniz. Bu neredeyse sürekli gece demektir. Saat ikiden-üçten sonra lambaları yakarız.”

“Umarım, gelen yılda günümüz gericiliğinin engereklerinin hem küçükleri hem de büyükleriyle layıkıyla savaşabilmek için yeterince güçlü oluruz,” diye yanıt verdi Kovalevski nazikçe koltuğu Jenny’e yaklaştırırken.

“Rica ederim, yeni yılda Mağripli’ye geçen yılki kadar çok Rusça kitap hediye etmeyin. Yoksa o başyapıtını bitiremeyecek ve ben sizi

cezalandırmak zorunda kalacağım Bay Kovalevski. Yani en lezzetli yemeklerden mahrum kalacaksınız. Elbette, sizin yemek düşkünü olduğunuzu biliyorum. Size köfte vermeyeceğim.”

“O halde Doktor Marx artık benden Rusya’daki kredi operasyonlarının gidişine ilişkin bir tek devlet yayını almayacak.”

“İşte bu iyi. Bay Engels kocamda üç metreküp Rusça kitap biriktiğini söylüyor.”

Konuşma bu şakacı tonda sürüp gidiyordu.

Bir süre sonra misafir odasına Engels ve karısı girdi.

Lizzy ve Jenny nazikçe öpüştüler.

Marx’ın evinde utangaçlık, rahatsızlık, sıkılganlık hiç hissedilmezdi.

Kutlama masası lezzetli yemeklerle doluydu. Masanın demirbaşları, büyük bir şapka kutusuna benzeyen kuru gevrek ve puding baş köşeyi almışlardı. Doğrudan yapraklarda büyüyen geleneksel kızıl yemişli açık yeşil çoban püskülünün dalı pudingin şekerle kaplı, perdahlanmış üst yüzeyini süslüyordu. Engels’in çok sevdiği çekirdeksiz kuru üzümlü uzunca iki nefis kek, meyveler ve çok sayıda şarap ve şampanya şişesiyle, vazolarla birlikte masanın iki yanını süslüyordu.

“Her şey muhteşem, bu çoban püskülünde ne kadar da yemiş var,” diyordu Lizzy. “Geçenlerde Almanya’daki arkadaşlarımıza birkaç puding gönderdik ve Friedrich yaramaz bir çocuk gibi, kaçak mal aramak için her şeyi koklayan gümrük memurlarının burunlarına batması için, kutunun içine yine böyle dikenli dallar koydu. Lenchen, hamura ne kadar üzüm koyuyorsunuz?”

Lizzy eşsiz bir aşçıydı ve herhangi bir yemeği hazırlamayı öğrenme fırsatını hiçbir zaman kaçırmazdı.

Lenchen tartın özellikle nasıl hazırlanacağı konusunda gururlanarak aydınlatıyordu. Bademli böreğe meyve şekerlemesi katılıp katılmayacağını tartışıyorlardı heyecanla.

Jenny hoş bir gülümsemeyle onların hararetli konuşmasına kulak kabartıyordu.

“Kilise tarafından cezalandırılan günahlar arasında boğaz düşkünlüğü de var, fakat ben, Papa’nın yerinde olsam tatlılara dokunmazdım, tatlılar olmadan ev kadınları masalarını neyle süsleyeceklerini bilemezlerdi,” dedi bayanlar arasında oturan Marx’ın kız kardeşi Louise Juta.

“Ben, dünyada en iyi pastacının şimdi özellikle Vatikan’da olduğunu duydum,” dedi Helene Demuth.

Marx, Engels ve Kovalevski ayakta Avrupa’daki toplumsal hareketlerin öncülerinden söz ediyorlardı. Jenny onları akşam yemeğine çağırmak için geldiğinde, General konuşmasını tamamlıyordu.

“Kısacası, onun kocası önden demokrat, arkadan sosyalist, ve dolayısıyla dört yandan ortadoks ve demokratik sosyalist,” diyordu.

Yanıt olarak dostça bir kahkaha geldi. Kovalevski’nin kahkahaları oldukça gürültülüydü.

“Oldukça uzak görüşlü ve Paris Komünü’nden korkan bir Rus politik kodaman tanıyordum,” dedi Kovalevski geniş geniş gülerek. “Fotoğraflarını hediye ederken onlara karmaşık ve anlaşılmaz şekilde şu iki sözcüğü yazardı: ‘Sözlerle söylenmiştir.’”

Ve dostlar neşeyle yeniden gülmeye başladılar. Jenny onları masaya çağırdı.

Yemekte Marx, Kovalevski’yle, tanışı olan Olga Alekseyevna Novikova’dan söz etti. Bu, 36 yaşında, erkek tipli, sınırlı yetenekleri olan bir yazardı ve bir zamanların Darya Hristoforovna Liveni’si gibi, diplomatik alanda etki sahibi olmaya çalışıyordu. Fakat Novikova’da, rahmetli prenseste olan unvan, akıl, nezaket ve kadınsı alımlılık yoktu. Ama o Gladstone’un hoşuna gitmeyi başarmıştı.

Politikasını sürekli ödünler ve gizli anlaşmalar üstüne kuran bu dikkatli, usta ve fevkalade hatip bundan bir yıl önce Liberal Parti yöneticiliği görevinden ayrıldı ve bütün işlerden elini çekti. Ve hiçbir başbakanın altmış yaşından sonra önemli bir şey yapamadığını açıkladı. Fakat 1876 yılında yeniden hükümet başkanlığı görevine geldi.

“Bugünlerde,” diyordu Kovalevski, “Bay Gladstone tiyatroda İngiltere ile Rusya arasında bir ittifakın artık var olduğunu vurgulamak için göstere göstere locada Bayan Novikova’ya gelmiş; tabii ki onun bana söylediklerini aktarıyorum. Ardından da silüeti kuleye benzeyen bu bayanın elini tutmuş...”

“Dragona benzeyen,” diye düzeltti Marx.

“Tıpkı öyle. Kalabalık, iki büyük devletin saygıdeğer temsilcilerine yol açmak için saygıyla iki yana ayrılmış. Bu son derece muhteşem bir gelişmeymiş.”

“Söyler misiniz, Bay Kovalevski, çok güzel bir bayan olan Eleanor Terry hakkında ne düşünüyorsunuz?” diye söze girdi Eleanor. “Onun, günümüzün en mükemmel aktrisi olduğu doğru değil mi? O, Othello’da eşsiz oynuyor. Bu rol için Shakespeare bile daha uygununu bulamazdı.”

“Eşsiz Dure benim daha çok hoşuma gidiyor,” diye yanıtladı Maksim Maksimoviç. “Fakat Terry gerçekten de muhteşem. Onun figürü orantı bakımından kusursuz. Doğa ondaki her şeyi o denli ölçülü yaratmış ki uzun mu kısa mı, şişman mı, zayıf mı anlamıyorsun. Fakat, Bayan Marx, adaşınız Eleanor Dure’nin rol yeteneğinden çok beni, sesi heyecanlandırıyor.

“Oo! Neredeyse tören anını kaçırıyorduk. Elveda, eski yıl! Mağripli, General, kadehleri doldurmanın zamanı,” diye haykırdı Tussy.”

“Büyük duvar saatlerinin geceyarısı zili çaldı.”

“1877 yılına selam!”

“Tüm dilekleriniz gerçekleşsin!”

“Yaşa, hurra!”

Herkes ayağa kalktı ve kadeh tokuşturdu.

“Hukukçulara içelim,” dedi Bayan Juta. “Bizim masamızda iki hukukçu var; Karl ve Bay Kovalevski. Ben oğlumun da bu birliğe dahil olmasını çok istiyorum.”

“Sözüm yok,” dedi Maksim Maksimoviç. “Hukukçular son derece kültürlü ve güzel konuşma ustası olmalıdırlar. Onların defalarca devrimlere

önderlik yapmış olmaları rastlantı değildir.”

“Ama, barikatların her iki tarafında yer alarak,” diye düzeltti Marx.

“Bu doğru. Çiçeron’dan bu yana ve günümüzde Robespierre, Desmoulins, Brissot gibilerini anımsamak yeterlidir.”

“Ve çok dürüst bir Komüncü olan Rigault,” diye anımsattı Jennychen.

“Ve şimdi,” dedi Jenny Marx, “bir aile sırrını açıklıyorum. Yeni yıla biz, doğum gününü akıllıca 1 Ocak olarak seçen dostumuz, sevgili Lenchen’i kutlayarak başlıyoruz.”

Bu sözlerle Jenny arkadaşını sıkıca kucakladı. Mutluluk çığlıkları ve sağa sola itilen sandalyeler yüzünden odada gürültü kopmuştu. Herkes Lenchen’e yaklaşmıştı. Gözden kaybolmuş olan Eleanor üzerinde 54 incecik mumun titreyerek yandığı kocaman, yuvarlak bir turtayla döndü.

Marx ailesinin tüm üyeleri, bir süre önce aileyi ziyarete gelmiş olan kız kardeş Louise Juta ve saf görünümlü, uzun boylu iki oğlu dahil, önceden hazırlanmış hediyelerle ağırbaşlı bir edayla Lenchen’e yaklaştılar. Beklemediği bu durum karşısında yüzü kızaran Lenchen şaşkın şaşkın herkese teşekkür etti, fakat Karl kendisi ve Jenny adına, içinde lacivert atlas üzerinde uzun zincirli bir saat olan küçük kutuyu uzatınca suratını astı ve Karl’ın kulağına eğilerek tehditkâr bir tavırla bir şeyler fısıldadı:

“Paraları böyle savurmana kim izin verdi? Deliler. Kimsin sen, maliye bakanı mısın? Keşke o paraları bana verseydin de alacaklılarla ödeşseydim.”

Karl komik bir görünümle derin bir nefes aldı ve ellerini havaya kaldırdı. Fakat yanıt vermedi. Ardından Engels ve Lizzy geldi. Onlar Lenchen’e elbiselik kadife getirmişlerdi. Bayan Juta, harika bir yün İskoç şalı hediye etti, Eleanor ise içinde lavanta kokan ‘Atkinson’ marka ünlü İngiliz sabunu bulunan ve kendi elleriyle diktiği mendil torbası hediye ediyordu. Helene Demuth’u en son Kovalevski kutladı. Kocaman başını eğerek ona uzun ömür diledi ve büyük Karl Marx ailesinin iyi yürekli dahisi olarak adlandırdı.

Ardından Engels, ustalıkla bir damla dahi dökmeden, art arda birkaç şişe şampanya açtı ve yeniyıl kutlaması devam etti. Mutluluk doruğa ulaşmıştı.

Tussy iki kuzeni Henry ve Charles Juta'ya komutlar vererek birlikte oyuna başladılar. Misafir odasındaki sandalyeler bir halka şeklinde dizilmişlerdi. İlk önce hazırcevaplık yarışması yapıldı. Bir top gibi ortaya fırlatılan soruya hiç düşünmeden yanıt vermek gerekiyordu.

"Milosskaya'nın Venüs'ünün ellerine ne oldu?" diye sordu Eleanor Kovalevski'ye bakıp gözlerini kırpıştırarak.

Kovalevski gözlerini yanı başında oturan Marx'ın kız kardeşine çevirdi ve onun dolgun dirseğindeki çukuru fark ederek nazikçe yanıt verdi.

"Affedersiniz, doğa tanrıçanın ellerini çalarak Bayan Juta'nın bedeninde gizledi."

Yanıt alkışlarla karşılandı. Oyun bir süre daha devam etti, fakat daha sonra sıkmaya başladı. O zaman Eleanor ortaya çıktı ve açıkladı:

"Ben sirk müdürüyüm."

"Ya biz kimiz?" diye sordu Engels.

"Siz hepiniz, Mağripli ve sen de dahil General, eğitilmiş vahşi hayvanlarsınız. Rica ederim, gülmeyin. Şimdi her birinizin hangi hayvan olacağını söyleyeceğim, ama bu kesinlikle gizli kalacak."

"Tussy, galiba, gerçekten de sirk müdürüsün. Ama, rica ederim beni domuz yapma," diye yeniden haykırdı Engels.

"Eşek de yapma, onlardan yeryüzünde zaten çok var," dedi Kovalevski.

"Sakin olun, belki de size aslan olmak düşer."

"Ama, ben kükremeyi bilmiyorum."

"Benden söz ediyorsanız, ben fil olmaya can atıyorum. Ortak kanı, benim sesimin ormanlara uygun olduğudur," dedi Kovalevski.

"Rica ederim sirk müdürünü ve baş hayvan terbiyecisini dinleyin!" diye bağırdı Tussy, emredercesine.

Herkes sustu, fakat herkes birbirine bakarak gülmeye devam ediyordu.

“Şimdi susun! Herkesin kulağına onun hangi hayvan olduğunu söyleyeceğim, ardından sırayla ‘bir-iki-üç’ sizi arenaya çağıracağım. Hayvanlar, doğanın kendilerine verdiği sesi çıkararak öne fırlamak zorundadırlar. Kaplan kükresin, çakal ulusun.”

Eleanor oyunculardan her birinin kulağına bir şeyler fısıldadı ve odanın ortasında durdu.

“Başlayın!”

Engels komik bir şekilde yüzünü buruşturarak ileri fırladı. Marx gözlerini kısarak sandalyenin arkalığına atladı.

Eleanor üçe kadar saydı ve yüksek sesle haykırdı:

“Köpek!”

Herkes anında yerinden fırladı ve odanın ortasına toplanıp kudurmuşçasına ulumaya başladı. Ardından, hepsi aynı hayvanı canlandırmak gibi kendilerine kötü bir şaka yapıldığını fark ederek katıla katıla güldüler. Özellikle Engels yüzü kıpkırmızı kesilmiş bir halde ve gözyaşları içinde kendini tutamayarak gülüyordu. Marx ve Kovalevski de ondan geri kalmıyordu. Bayan Juta gülmesi mi yoksa gücenmesi mi gerektiğini bilmiyordu. Köpeği öylesine kudurmuş bir şekilde canlandırmıştı ki, kendisini kötü hisediyordu ve gücenmek geliyordu içinden. Ama, diğerlerinin hareketleri onu hemen sakinleştirdi.

Tussy ise emrindeki gençlere sandalyeleri köşeye çekmelerini emretti ve kendisi piyanonun başına oturup marş çalmaya başladı. İlk dans için Marx, Jenny’yi davet etti. İkisi de çok iyi dansçılardı. Doğrusu, Marx dans ederken daima biraz sıkılır ve başlangıçta tutuk hareket ederdi. Fakat, müzik ağır ağır herkesi sarmıştı ve o dönerken adeta gençleşiyordu. Netleşmemiş anılarını dirilten çok şey onun ruhunu gençleştiriyordu.

Kendisini ve Jenny’yi Paris’te görüyordu. Neşeli balolarda dans ediyorlardı, ayrıca Marx’ın eli Jenny’in belini çevreliyor ve çok yakınında, yanı başında sevdiği yaldızlı ela gözler parıldıyordu. Jenny geçmişi anımsıyordu ve yüzüne tatlı bir gülümseme oturmuştu. Daha sonra Marx Lizzy’ye geldi ve onunla vals yaptı, Kovalevski ise Bayan Louise Juta’yı

davet etmişti. Danstan sonra onu divana götürdü ve yanı başındaki koltuğa oturdu.

Kapstadt'lı varlıklı bir kitapçının karısı devekuşu tüyünden yelpazesini sallarken Kovalevski'ye 'İnanın Marx'la biz hiç de öyle sıradan insanların çocukları değiliz. Babamız avukat. Eğer Trier'e yolunuz düşerse, bizim herkesin saygı duyduğu, iyi, yoksul olmayan bir aileden olduğumuzu duyarsınız. Karl daha küçükken, tüm bu kızıllar gibi onun da böyle bir çevreye düşeceğini kim bilebilirdi ki,' diyordu.

Maksim Maksimoviç alaycı gülüşünü gür sakallarıyla gizleyerek, Bayan Juta'yı kardeşinin en iyi insanlar arasında nasıl büyük bir saygı gördüğünü, onun tüm ilişkilerinde nasıl bir düşünce devi olduğunu anlatarak boş yere sakinleştirmeye çalışıyordu. Bayan Juta yine de üzüntüyle derin nefes alıp yakınmaya devam edecekti. Kız kardeşinin kendine yönelik şikayetlerini duyan Marx, neşeyle gülmekten kendini alamıyordu.

Maksim Maksimoviç'in oturduğu koltuğun yanı başında küçük, mozaik bir masa duruyordu. Bu masada dama oynuyorlar, mektup yazıyorlardı. Masa, saçaklı bir pelüş örtüyle kaplıydı. Metal pençelerle sıkıştırılmış camın altında Marx'ın yeni fotoğrafı vardı. Kovalevski fotoğrafı eline aldı ve dikkatle incelemeye başladı. Marx'ın fotoğrafı, mühürden anlaşıldığı kadarıyla Regent-Park Road, 224 no'lu en iyi fotoğraf stüdyolarından birinde, koltukta otururken çekilmişti. Emekçilerin önderinin aslana benzeyen kafasındaki soyluluk ve önemlilik Rus bilim adamını bir kez daha şaşırtmıştı.

"Kardeşinizin harikulade gözleri var," diyordu Bayan Juta'ya dönerek. "Dikkat edin, onun kaşları dıştan nasıl aşağıya doğru bakıyor. Bu, pek çok üstün yetenekli insanda fark ettiğim ilginç bir özellik. Örneğin, Newton'un, Hegel'in, Beethoven'ın portrelerini anımsayın."

Bayan Juta şaşkınlıkla muhatabına bakıyordu.

"Bu biçim gözler yarım düzinedir ve, kuşkusuz, üstün yetenekli insanlara özgüdür," diye devam etti Kovalevski.

Engels ve Kovalevski bayanlar ve gençlerin neşeli kampanyasından ayrılıp ev sahibinin ardından onun çalışma odasına puro ve birer fincan kahveyle likör içmeye gittiklerinde, gece oldukça ilerlemişti.

Dünya işçi hareketinin iki liderinin yüreği için daha değerli olan tüm dünyadaki, özellikle de Almanya'daki sosyal demokrat davasından söz ediyorlardı. Marx genç devrimci Bebel'i övdü, Liebknecht için yarı ciddi yarı öfkeli onun Lassalle'cıların kötü etkisinden kurtulamamış bir inatçı olduğunu söyledi.

"Kadrosuz Alman doçentinin kafasına yeni bir düşünce sokmak zor, Liebknecht de aynı soydan," dedi gülerek.

Berlin'den, akılsız bir anarşistin ihtiyar Alman imparatoru Wilhelm'e suikast düzenlediğine ilişkin alınan haberden söz edilince, Marx'ın belirgin bir şekilde canı sıkıldı.

"Kahretsin, lanet olsun o teröriste ve onu bu iğrenç provakasyona sürükleyenlere. Kapitalizmin kötülüğü ağzında diş kalmamış bu ihtiyar eşekte değil ki. Bugün Bismarck'ın ne kadar da sevinçli olduğunu bilmek zor değil. Şimdi o titrek, büyük toprak sahiplerinin isterik çığlıkları ve tamtamları altında sosyalistler üzerine yeni bir yürüyüş olanağına sahip. Mutlaka tüm ülkede devrimcileri kovuşturmaya başlamışlardır.

Kovalevski bir üniversitede ders vermesi gerektiği için Moskova'ya dönmeden önce, Marx ve Engels'le veda anlamında birkaç saat geçirdi. Onlarla söyleşilerinde pek çok yeni düşünce ve bilgiler edindi. Onlar bu kez de sanat, edebiyat, tarih ve politikadan çok söz ettiler. Kovalevski Marx'la tanışmamış olsaydı, daha sonradan onun bilimsel başarılarını belirleyen branşlarla ilgilenmemiş olacaktı. Bir hukukçu olarak Marx, Rus bilim adamına yönetsel adalet konusunda geniş çaplı bir yazı yazmasını, ayrıca tarım toplumunun geçmişini ele almasını öğütlüyordu. Marx'ı özellikle bilimsel eleştiri ilgilendiriyordu. O, Kovalevski'nin yayımladığı 'Eleştirel Yorum'un oldukça titiz okurlarından biriydi.

Rus bilim adamıyla vedalaşırken, Marx, onun yüzüne bakarak, "Unutmayın, mantıklı düşünmek yalnızca diyalektik yöntemi izleyerek mümkündür," dedi.

***

1877 yılı başında Marx, Moskova'daki Kovalevski'ye şunları yazıyordu:

"Değerli dostum!

Partiye büyük hizmetler vermiş bir Rus bayanın parasal sıkıntılar nedeniyle kocası için Moskova'da avukat bulamadığını öğrendim. Onun kocası hakkında hiçbir şey bilmiyorum, suçlu mu suçsuz mu, bilmiyorum, fakat, mahkeme süreci Sibirya'ya sürgünle bitebileceğinden ve Bayan suçsuz kabul ettiği kocasını takip etmek istediğinden en azından onu savunacak birini bulmasına yardımcı olmanız son derece önemlidir. Bayan mülkünün idaresini kocasına vermiş ve kendisi neler olduğunu hiç bilmiyor, bu durumda ona ancak bir avukat yardımcı olabilir.

"Sizin tanıdığınız ve benim de halkın kurtuluşu yolunda sadık bir dost olarak saygı duyduğum Bay Taneyev belki de Moskova'da böylesine nankör bir dava üstlenebilecek tek kişidir. Eğer benim adıma bir dostumuzun son derece ağır durumuna el atmasını rica ederseniz, size çok minnettar kalacağım.

Sizin Karl Marx"

Marx'ın, adına ricada bulunduğu bayan 'Kupa Valesi Kulübü'nün şantajcı ve dolandırıcılarının kirli işlerinden dolayı sanık sandalyesine oturan yoksullaşmış saraylı Davidovski'yle evlenen Paris Komünü'nün kahramanı Dmitriyeva idi.

İvan Mihailoviç Davidovski, manevi açıdan zayıf, kumral saçlı, yakışıklı, iyi yürekli bir adamdı. O, Yelizaveta Lukiniçna'nın gönlünü fethetmekle kalmamış, güvenini de kazanmıştı. Dmitriyeva'nın kocasının hiçbir kötülüğe karışmadığından kuşkusu yoktu. Onun felaketi, zayıf karakterinde ve son derece iyi yürekliliğindeydi. Her iki özellik de kısmen bu istikrarsız insana özgüydü. Dört yıl okuduktan sonra, tıpkı başladığı diğer işlerde olduğu gibi, bitirmesine ramak kala üniversiteyi bırakmıştı. Davidovski, aşırı para kazanmak için kuşkulu her girişimde bulunan ve hep sonunda eli boş kalan bir hayalciydi. Bir şekilde zenginleşmeyi ve başarısızlık durumundan sıyrılmayı umut ederek bu kez de dolandırıcı ve yankesicilerin içine düşmüştü.

Dmitriyeva'nın arkadaşı olan Nikolay İsakoviç Utin, onu, kendine layık olmayan bu insanla evlenmemesi için boşu boşuna ikna etmeye çalışmıştı. Güçlü duyguları gözlerini bağlamış ve sağduyusunu yitirmişti, ve o hiç hesapsız Davidovski ile yaşamını birleştirmişti. Davidovski'yi tutukladıklarında, Utin bu olayı Marx'a bildirmiş ve Marx derhal konuyla ilgilenmişti.

'Kupa Valesi' duruşmasında Yelizaveta Lukiniçna kocasını savundu. O, kocasının düşmanlar tarafından suçsuz yere iftira atılan ahlaklı ve son derece dürüst bir insan olduğunu iddia ediyordu.

Mahkeme Davidovski'yi Yeremeyev adında bir zengini içirip karşılıksız çek koçanlarını, ayrıca yirmi bin rublelik bir çeki imzalamaya ikna ederek hileyle elinden almaktan suçlu bulup tüm mülkiyet haklarından mahrumiyet ve Sibirya'ya sürgün cezasına çarptırmıştı. Kocasına inanmış olan Yelizaveta Lukiniçna iki çocuğuyla birlikte onun ardından gitmiş ve Krasnoyarsk eyaletine yerleşmişti. Orada, önce Yeniseyk kentine, ardından Moskova yolu üzerinde büyük bir köy olan Zaledeva'ya yerleşip büyük iki katlı bir ev aldı. İnek ve at bakarak kendisini tümüyle ailesine ve ev işlerine adadı. El attığı her konuda yetenekli, meraklı olan Dmitriyeva soğuğa

dayanıklı bir patates türü üretmeyi başarmış, çocuklarına başarıyla yabancı diller, değişik bilimler ve müzik öğretmişti.

Geceleri evden çıkıyor uzun uzun yıldızlara bakıyor, gökyüzünü inceliyordu. Suskun, sert ve hatta somurtkan biri olarak insanlardan kaçıyordu, insanlar da onu geceleri uyumaması, durmadan dolaşması ve astronomi tutkusundan dolayı ruh hastası kabul ediyordu. Eskisi gibi çok güzel bir kadındı; uzun boylu, hafif dolgun, siyah saçları ve olağanüstü büyük, gülmeyen siyah gözleri vardı. Kimse onun geçmişini bilmiyordu, ve çok ender olarak Marx'ın arkadaşı ve Enternasyonal'in üyesi olduğundan söz ettiğinde, köyde yıldan yıla sayıları daha da artan politik sürgünler ona inanmıyorlardı.

***

İnsan zamanla uzun yaşamı boyunca yinelenen rahatsızlıklara alışır ve kendisini mermi kovanındaki bir barut gibi saran hastalıklardan birinde ölümün olduğunu düşünmez. 60 yaşından sonra Jenny Marx hastalanmaya başladı. Hiçbir şeyin yararı olmuyordu; ne deniz kıyısına gitmesi, ne Londralı, Manchesterli, Neynarlı, Parisli doktorların tavsiyeleri. Marx sevgili karısının yüzüne endişeyle bakıyor ve hatlarının keskinleştiğini, derisinin kül rengini almış olduğunu, kuruduğunu fark ediyordu. Bazen de güzel siyah gözlerindeki parıltının birden söndüğünü ve yerini endişeye bıraktığını fark ediyordu. Kaşları artık solmuş bir leylağı anımsatıyordu. Hızla zayıflamıştı, ağrıları, artan güçsüzlüğünü gizliyordu.

Lizzy de zayıflamıştı. Engels onu Londra'dan Eastbourne ya da Ramsgate'e defalarca denize götürmüştü boş yere. Hastalık geçici olduğunda yardımcı olan her şey –hava, güneş, huzur, yakınların ilgisi ve şefkati– hastalık ölümcül olunca hiçbir yarar sağlamıyordu. Tıp da artık ona hiçbir şekilde yardımcı olamıyordu. Yokoluşa giden zaman hızla yaklaşıyordu. Doktorlar artık hiçbir umut vaat edemiyorlardı. Durumu kabullenmiş olan Lizzy eski şamdanlardaki mumlara kayıtsızca, gözlerini kırpmadan bakarak yatıyordu. Acı içindeki Engels onun yanıbaşında oturuyordu. Karısının yaşamını uzatabilmek için acı içinde çareler arıyordu. Edilgenlik onun doğasına tersti. Güçsüzlüğünün farkında olmak onu bunaltıyordu.

Uzun süren dalgınlıktan sonra belirgin biçimde canlı bir tavırla Engels:

“Canım,” dedi. “Anımsıyor musun, çok önceleri, seninle mutlaka resmi nikah kıyacağıma yemin etmiştim. Eğer itirazın yoksa, bugün evlenebiliriz. Neden erteleyelim, değil mi?” derken Friedrich’in yüzü aydınlanmıştı.

Ölmekte olan karısına umutla eğildi, Lizzy’nin kül gibi olmuş yüzünün pembeleştiğini fark etti.

“Teşekkürler Freddy, eğer gerçekten nikahlanırsak çok mutlu olurum, canım,” diye fısıldadı ve gözlerini kapattı.

“O, bana inanmıyor,” diye geçirdi içinden Engels acıyla. Hemen ardından karısını hastabakıcıya bırakarak evden çıktı.

Engels belediyeden birkaç temsilciyle döndüğünde akşamın geç saatleriydi. Beyaz kolalı gömlekli siyah kostümler ve parıl parıl parlayan potinleriyle bu beyefendiler, her törene aynı ölçüde uygundular; nikah, vaftiz ya da cenaze.

Lizzy yarı baygın haldeydi artık. Bilinci kâh açılıyor, kâh kapanıyordu.

Engels, tam on beş yıl aşk ve huzurla yaşadığı kadının küçücük güçsüz elini öptü ve ona seslendi. Hastabakıcı bronz şamdanlardaki mumları değiştirdi, Lizzy koyu bir sisle kaplı gözlerini açtı. Engels ve Lizzy Burns’ün nikahı yasalara göre kıyıldı. Ardından tanıklar yemek salonunda şampanya içtiler, paralarını aldılar ve evlerinin yolunu tuttular.

Engels can çekişen karısının başucundaki yerini yeniden aldı. Mutluluğun karısından ölümü bir süre de olsa uzaklaştıracağına ilişkin son umut da boşa çıkmıştı. Can çekişen Lizzy uyuklama sürecine girmiş ve sessizce, fazla acı çekmeden ertesi gün 13:30’da ölmüştü.

Lizzy’nin ölümü, Eleanor’un yaşamında ilk büyük acı idi. Onun ikinci baba evi, Engels’in eviydi. Küçük Tussy’nin akıl hocası ve en küçük sırlarını dahi güvenerek paylaştığı Lizzy’nin sürprizleri, hediyeleri ve şefkatinin beklediği Manchester’e gitmeyi çocukluğundan beri severdi. Birlikte İrlanda’ya gitmişlerdi, sık sık deniz kıyısına gidiyorlardı ve Londra’da birlikte çok zaman geçirmişlerdi. Eleanor ikinci annesi ve arkadaşının tabutu üzerinde acıyla ağlıyordu. Lizzy’yi düşünürken, Manchester’deki büyük evde kendisini ergenliğe yeni adım atmış biri olarak görürdü. Engels’in karısı ona el işlerini ve ev işlerini sabırla öğretir,

daha sonra ayakları üzerine kurulabilmek ve köylü, emekçi geçmişine, anayurduna, Fenier'lerin mücadelelerine ilişkin uzun uzun öyküler anlatabilmek için metal tandırlarla ısıtılmış örtü altındaki karyolaya yatırırdı. Bir düet oluşturup sık sık İrlanda şarkıları söylerler ya da el ele tutuşup tekstil başkentinin çevresinde gezmeye giderlerdi. Gençliğe özgü sertlikle ve sağlamlıkla, onun yaşamına girme cesaretini göstererek ölüme isyan etmiş ve birkaç saat hıçkıra hıçkıra ağlayarak bitkin bir halde huzursuzca, ağır bir uykuya dalmıştı. Giderek durumu kabulleniyordu, fakat sinirleri altüst olmuştu.

Lizzy Engels'in cenazesini uğurlamaya Krasotski de gelmişti. En son toprak parçası da mezarın üzerine atıldığında sakin, güzel bir sonbahar ikindisi çökmüştü. Her şey sona ermişti.

Liza mezarlıktaki ağaçlı yolda ağır ağır yürüyordu. Ölümcül derecede hastaydı, bunu biliyordu. Ayakları şişmiş ve yine şiş içindeki yüzü çok değişmişti. Fakat korktuğu ölüm değil, hastalık ve güçsüzlüktü. İnsanlara yük olmak, yeryüzündeki mutsuzlukların en kötüsü gibi geliyordu ona. Tüm yaşamı boyunca istediği gibi, boş gezen birisi olmamak için yoksul ailelerin çocuklarına ücretsiz müzik, yabancı dil dersleri veriyordu. Paraları çoktan bitmişti ve güç bela yaşamaya çalışıyordu, fakat bunu kimse bilmiyordu ve eskiden olduğu gibi onu zengin kabul ederek birtakım gereksinimler için sürekli başvuruyorlardı.

İnsanlara yardım edememek yaşlı, yorgun kadına son derece ağır geliyordu ve o ilk kez bu yaşamdan gitmesi gerektiğini düşünmeye başladı. Düğünden sonra birazcık parasal değeri olan her şeyi almış olan Asya, ona çok ender olarak, daha çok da para gerektiğinde veya kocasıyla kavga ettiğinde yazardı. Biraz düzelmiş olan Jean Stock bekçi olarak çalışıyordu. İşsizlikten utanıyor, asalaklık olarak adlandırıyordu ve gücü ölçüsünde eski arkadaşının yaşamını renklendirmeye çalışıyordu.

Krasotski mezarlıkta uzun uzun dolaştı, durup durup mezar yazıtlarını okudu. Çoktandır bakımsız kalmış, geçen zaman ve kötü hava koşulları sonucu çökmüş bir mezarın toprak setinde, yan yatmış bir kaide üzerinde kanadı kırılmış bir melek tasviri vardı. Altında güçlükle okunan harflerle şunlar yazılıydı:

"Savaşta cesur,

İşkencede dirençli,
Aşkta savunmasız.”

Liza taşın üzerinde elini gezdirdi ve görmekten çok dokunarak bir Slav ismi buldu, fakat ölüm tarihi ve soyadı tümüyle silinmişti. Anlaşılan, burada bir yurttaşı toprağa verilmişti.

O, hangi çarpışmada kahramanlık göstermiş, hangi işkencelere maruz kalmış ve yüreğine tedavisi olmayan yarayı kim açmıştı? Bunların yanıtlarını aramak boşunaydı. Çoktan unutulmuş bu mezar insanların düşünce ve duygularındaki yerini çoktan yitirmiş olmalıydı.

Liza mezarlıkta dinleniyordu. Mezarlık onu garip bir huzura kavuşturmuştu. Kocasının ve Komüncü dostlarının ölümünden sonra, ölümün kaçınılmazlığı düşüncesi onda en küçük bir memnuniyetsizlik ve protesto uyandırmıyordu. Bu yalnızca ölmeyi değil, fakat yazgının en değerli armağanını en iyi şekilde değerlendirmek için yaşamayı da öğreten bir kaçınılmazlıktı. Jenny Marx gibi Liza da, nankörlüğün insanın en kötü özelliği olduğunu düşünüyordu. O, bu sözcükten yapılan iyilik, lütuf, ihtimam, hizmet, kaygının karşılığı olarak sadece minnettarlığın olmamasını değil, insanlığa ve doğaya karşı nankörlüğü de anlıyordu.

“Yaşam, karanlıktaki bir ışıktır, onu gören bizlere ne mutlu,” diye yazdı küçük defterine. “Sahip olduklarımızdan dolayı minnettarız. Bir çiçek ya da bir ağaç, bir kuş ya da bir kelebek var olmaktan zevk alır, sahip olduğu her şeyi verir ve yok olur. Bir yağmur damlasının, bir ışığın ve geceleyin gökyüzü sessizliğinin değerini bilir. İnsan yeryüzündeki tüm canlıların en memnuniyetsizidir. Ama, bununla birlikte doğadan her şeyin en fazlasını almıştır. Nankörlüğü çirkin olarak adlandıranlara minnettarız. Nankörlük, kötülüğün şeytanca zincirinin bir halkasıdır, kıskançlık ve yalancılık gibi tehlikelidir. İnsanlar nankörlüğü tümüyle yok etselerdi kötü olan çok şeyin önüne geçilebilirdi.”

Ve Liza, yaşamı tümüyle; neşesi ve acısıyla, sıkıcılığıyla ve hareketliliğiyle, karmaşıklığı ve yalınlığıyla, kolaylıkları ve zorluklarıyla, bitmez bir kavrayış, düşünce ve duygu, çabalama ve başarı getiren, daima çok yönlülüğü ve sürprizleriyle, yani mutluluklarıyla tanımış olmanın bedelini fazlasıyla ödemişti.

***

Yeryüzünde gergin, huzursuz bir yaşam vardı, insanların bir yerlerde savaşmadığı günler enderdi.

Slav boylarının Bosna'da, Hersek'te ve Bulgaristan'da Türk boyunduruğuna karşı ayaklanması, Rus çarı ve onun diplomatlarını, Kırım Savaşı başarısızlığından sonra Balkanlar'da oldukça sarsılan etkisini güçlendirmek uğruna bu ülkelerin Hıristiyan nüfusuna özerklik tanınması talebinde bulunmaya teşvik etti. Uluslararası arenada yitirdiği prestiji yeniden kazanmak ve ülke içinde gerginleşen siyasal havayı yumuşatma çabasıyla Çarlık 'Slav kardeşlerini korumak' için Türkiye'ye karşı çıktı.

İngiltere ve diğer batılı devletler İstanbul'daki elçileri aracılığıyla, Türkler'den, ayaklanan Slavlar'a karşı acımasız bir katliama başvurması talebinde bulundular. Rusya'yı Avrupa'da su yüzüne çıkan diğer çelişkilerden uzak tutmak için II. Aleksandr'ı Yakın Doğu'da bir savaşa her yola başvurarak teşvik ediyordu.

Nisan 1877'de Rusya, Türkiye'ye savaş ilan etti ve Haziran'da Rus Ordusu Bulgaristan kıyısından Tuna nehrini zorla geçti. Şipka geçidinin kahramanca savunması, Türklerin Aladus dağında bozguna uğraması, Kars'ın kuşatılması, Plevne'nin düşmesi ve bu kenti savunan Türk askerlerinin esir alınması, Suvorov'un benzersiz Alp dağları seferi, Rus ordusunun en önde gelen güçlerinin Balkan dağlarını kışın geçmesi ve sonunda Sofya'nın, Filibe'nin, Edirne'nin kurtuluşu, ayrıca Türkler'in başkentinin yakınlarına kadar gelinmesi; Rusların tüm bu zaferleri Romanya, Sırbistan ve Karadağ'a bağımsızlık, ayrıca Bulgaristan'ın bağımlılıktan tümüyle kurtulmasını sağladı. Acarya, Batum ve Ermenistan'ın, artık Rusya devletine dahil olan çok sayıda köyü Türklerin egemenliğinden çıktı.

Doğaldır ki, Marx ve Engels'in, kendi ülkesi ve Batı'da devrimci hareketin acımasız celladı rolüne defalarca soyunan Rus Çarı'ndan yana olmaları mümkün değildi. Marx daha o zaman, gerici çarlık rejiminin askeri felaketler ateşinde yok olmaya mahkûm olduğunu öngörmüştü.

"Bu kriz," diye yazıyordu Marx, "Avrupa'nın tarihinde yeni bir dönüm noktasıdır. Durumunu Rusça orijinal gayrıresmi ve resmi (resmi olanlara

sınırlı sayıda kişiler ulaşabilir ve bana da ancak Petersburg'daki arkadaşlarım tarafından sağlanmıştı) kaynaklardan okuduğum Rusya çoktandır bir devrimin eşiğindedir; bunun için tüm öğeler hazırdır. Rus toplumunun tüm katmanları bugün ekonomik, moral ve entelektüel açıdan tam bir bozulma durumundadır."

Hemen hemen yirmi yıl boyunca Marx ve Engels, Rusya'yı dikkatle inceleyerek, tüm dünyada büyük bir gürültü koparacak devrimin özellikle çelişkilerle dolu bu büyük devlette başlayacağının coşkulu bir beklentisi içinde oldular. Bu kuzey ülkesinin çok farklı büyük misyonuna olan inançlarını bir an olsun yitirmediler ve Rus emekçilerin çarlığı devirerek ilk sosyalizmin kurucusu olacakları zamana kadar yaşamayı düşlediler.

***

Lizzy Engels'in ölümü Jenny'de ağır bir yara açmıştı. O andan itibaren kendisini muayene eden çok sayıda doktor bir tanı koyamasa da o olacakları sezmişti: Kendi yaşamı da sonuna yaklaşıyordu. Yavaş, acı verici bir ölüm başlamıştı. Jenny bu keşfini gizliyordu ve bu durum onu dış görünüş olarak pes ettiremiyordu. Geleceğe gururla ve cesaretle bakıyordu. Antikçağ kahramanları Grakhovların annesi, korkusuz dişi kartal Korneliya gibi kadınların ona tarihteki en önemli kadınlar olarak gelmesi bir rastlantı değildi.

Fakat yakınları telaşa düştüler ve uzun süre kendilerini avutarak Jenny'nin sağlığına kavuşacağı ihtimaline inandılar. İnsanlara sevgisi ve onlara düş kırıklığı yaşatmama arzusuyla Jenny'nin gösterdiği metanet; Karl'ı, çocukları ve Lenchen'i iyimser beklentiye yöneltiyordu. Hatta hiçbir kuşku kalmadığında ve ölüm cezası gibi korkunç tanı telaffuz edildiğinde, Jenny tanıyı gülümsemeyle karşıladı ve evin içindeki korku bulutunu kendisini çok iyi hissettiği ve doktorların yanıldığı konusunda telkinlerle dağıtmaya çalıştı.

Kanser! Jenny, insanı ürperten düşüncelere dalmış olarak tek başına oturuyordu. Demek ki bu daha bir-iki yıl sürebilirdi. Her canlı attığı ilk adımdan itibaren mezara, bir adım daha yaklaşır ve son nefesini ne zaman vereceğini bilmez. Geceler hakkında da ancak sabahları uyandıklarında düşünürler. Ama, kolay, ani ölüm ona yazgı değildi. Yaşam, bir umut parıltısı olmadan uzayan bir can çekişme süreci olmuştu. Ancak, Jenny

kendisi için kaygılanmıyordu. Zavallı, bitkin düşmüş Mağripli, Lenchen, çocuklar. Jenny soran bakışlarla takvime göz attı. Bu takvimde, kendisi için uğursuz olacak tarih var mıydı, yoksa erteleme mi olacaktı, olacaksa ne kadardı?

"Ya doktorların tahmin ettiğinden fazla yaşarsam? Benim için tedavisi imkansız bir hastalık olan uçurumdan ölümün dipsiz kuyusuna ne zaman düşeceğimi kim biliyor? Challey'yi benim yaşamıma ilişkin sürekli endişeden kurtarmak, yaşamımın bu eve getirdiği ve böylece evi infaz çağrısını bekleyen ölüm mahkûmunun hücresine dönüştüren ölümle iç içelikten kurtarmalıyım. Uzun sürecek aylar boyunca zavallı Tussy'nin üstelik zor geçen gençliğini karartmak istemem. Benim sonsuz değerli sevgililerim." Ve odada kimsenin olmamasından yararlanarak Jenny gözyaşlarına sığındı, acıyla ve sessizce ağlamaya başladı.

O, tüm irade gücünü, ölüm düşüncesine yer vermemeye yönlendirenlerden değildi. Jenny'nin cesur ve samimi ruhu hiçbir zaman tehlike ve felaketlerle yüz yüze gelmekten korkmamıştı. Kendisi için değil, yakınları için acı çekiyordu ve evini dolduran hayaletleri başından atmanın yolunu bulmuştu. Hiç kimse Jenny'yi bu kadar sakin ve canlı görmemişti. Eskisine göre daha sık olarak tiyatroları ve konserleri ziyaret etmeye başladı. dükkânlara seve seve alışverişe gidiyor, eğer kızları ve torunları için bir şeyler alabilirse mutlu oluyordu. Hediye vermek onun daimi bir tutkusuydu.

Fakat Marx şok olmuştu. Ruhsal olarak bir granit sağlamlığındaki bu insan tam anlamıyla şaşkına dönmüştü. Tüm yaşamı boyunca Jenny'ye duyduğu aşk şimdi yeni bir şiddetle, müthiş bir güçle daha da belirginlik kazanmıştı. Bir hastaya Karl'ın yaptığı gibi ancak Lenchen bakabilir, onu eğlendirebilir, şımartabilir, ona özen gösterebilirdi. Karl, yıllardır artık bir parçası olmuş insandan ayrılma zorunluluğu düşüncesini inatla kafasında siliyordu. Jenny için kurtuluş olmadığı düşüncesi onu çıldıracak boyuta getirdiğinde matematiğe sarılıyor ve en karmaşık problemlerin çözümünde, bitmek bilmeyen ve zihnini sonuna kadar meşgul eden bu bilimin en zor formüllerinde teselli buluyordu.

"Çocuğum benim, koca çocuğum," diyordu hasta; kaşları, sakalı ve bıyıkları tamamen beyazlamış Karl'a bakarak. "Ben kendimi gitgide daha

iyi hissediyorum. Sen de bilirsin ki bu doktor müsveddeleri her şeyi kapkara görürler.”

Kocası Jenny için ne kadar korkuyorsa Jenny de kocası için o denli acı çekiyordu. Ve ikisi de, birbirinden gizleyerek yaklaşan ayrılığın endişesi ve birbirlerine acıma duygusu içinde kıvranıyorlardı. Sanki tüm yaşamlarını yeniden yaşıyorlardı: Her şeyi yeni baştan yaşıyorlar, düşünüyorlar, konuşuyorlardı.

“Anımsıyor musun Challey… Dean-Street’ten Grafton-Terrace’a nasıl geçmiştik. Öylesine mutluydum ki, dairenin kirası topu topu yılda 36 sterlindi, çok ucuzdu. Şanslıydık. Sonbahardı. Ev çok küçüktü ama bize masallardaki saray gibi geliyordu. Ve biz orada ilk kez, ev sahibinin kiralık mobilyalarını değil, kendi mobilyamızı kullanıyorduk. Kendi karyolanda yatmanın, kendi sandalyende oturmanın ne harika bir şey olduğunu şimdi bile hissediyorum. Misafir odasında rokoko stilindeki yaldızlı mobilya, doğrusunu söylemek gerekirse, çok çirkindi, ama muhteşem geliyordu bize. Ne de olsa ikinci el mobilya almıştık.”

“Evet, Jenny, hepsi döküntüydü, koltukların burma ayakları sürekli bozulurdu,” diyerek gülümsedi Marx.

“Ancak, sarayımızın görkemini gereği gibi duyurabilmek için davul ve borazanımız eksikti. O zamanlar ne kadar genç ve sağlıklıydık.”

Bunu söyler söylemez Jenny birden tökezledi ve Marx’ın bir anda rengi attı.

Bazen el ele verip Hampstead Head’e çıkıyorlardı ve Jenny’nin yolda dinlenebilmesi için Marx yanına battaniye alıyor ve ağaçlar altındaki güzel yerlere Jenny’nin dinlenmesi için seriyordu.

Sık sık Londra’yı kuşatıp gözden kaybederdi ve kent bu tepelerden gri bir denizin dalgaları gibi görünürdü.

Dorukta yine Jack Straw amcanın aşevi vardı ve Karl ile Jenny’nin sevdiği pencereden uzaktaki Highgate mezarlığı görünüyordu. Bodur ağaçlar arasından anıtlar ve mezar taşları görünüyordu. Karl Jenny’yi aceleyle bu rahat aşevinin karşı köşesine götürdü. Orada, şöminenin yanında Jenny’ye siyah bira ve peynirli sandviç ısmarladı. Jenny tatlı tatlı

gülümsüyordu ve Karl bir an için onun hastalığını unutmuştu. Her ikisi de sanki iki yaşlı hasta insan değil, yaşama yeni başlayan, birbirlerini seven yeni evliler gibi hissediyorlardı.

Jenny, ağır ağır can çekiştiği bu yıllarda bile, dünyada olup bitenlerle hararetle ilgilniyordu. Yatağa mahkûm olduğu sıralar mücadeleye katılamıyordu, fakat hastalık kendisine merhametli davrandığında ve kendisi de fazla fiziksel acı çekmediği zaman kocasından, düşünce yoldaşlarının onlara gelmesini rica ediyor, onların konuşmalarını seve seve dinliyor ve tartışmalara kendisi de katılıyordu.

1878 yılında Bismarck Alman Reichstagında sosyalistlere karşı sert saldırılar içeren bir yasayı kabul ettirmeyi başardı. Sosyal Demokrat partinin kökünü kazımak ve emekçileri maden ve demir-çelik devlerinin, ayrıca toprak ağası güruhunun eline teslim etme hesapları yapıyordu. Sosyal Demokrat Parti yasadışı ilan edildi ve o andan itibaren legal faaliyeti zorla engellendi. Parti yönetimi bu darbeye hazır değildi.

Kararsızlar anarşistlerin saflarına geçtiler, partide ön saflarda yer alanlar, özellikle parlamento fraksiyonundakiler hemen illegal duruma geçmek yerine partiyi lağvetmeye çalıştılar.

Marx ve Engels; Bebel, Liebknecht ve diğerlerine uzlaşmaya karşı olduklarını ifade eden ve Alman Sosyal Demokrat Partisi için tek doğru siyasal çizginin illegaliteye başvurup mücadelenin devamını savunan bir açıklama gönderdiler.

Marx ve Engels şunları yazıyorlardı:

“Kararlı siyasal muhalefet yerine, genel bir arabuluculuk; hükümete ve burjuvaziye karşı mücadele yerine, onları iknaya ve kendi tarafına çekmeye yelteniş; baskılara karşı şiddetli direniş yerine uysalca bir itaat ve hürmet, yani ceza hak edilmiş durumda.”

Proletaryanın önderleri bir proletarya partisinin bu tavrının kabul edilmezliğine işaret ediyorlardı sert bir dille:

“Eğer yazdıkları gibi düşünüyorlarsa, partiyi terk etmek ya da en azından aldıkları görevlerden vazgeçmek zorundadırlar,” diyorlardı Marx ve Engels, uzlaşmacıları parti yönetiminden tasfiye etmek arzusuyla.

Sosyal demokrat yönetimin uzlaşmacı tutumuna karşı çıkarak, kendini gösteren oportünizmin sınıfsal-siyasal ve ideolojik kaynaklarını gösteriyorlardı.

Gönderdikleri yazıda, partinin proleter çizgisi, Marx ve Engels'in tutumu, onların devrimci ilkeleri sağlam bir şekilde temellendirilmişti.

"Bize gelince," diye yazıyorlardı Marx ve Engels, "geçmişimize uygun olarak önümüzde yalnızca tek bir yol var. Hemen hemen kırk yıl boyunca biz, sınıf mücadelesini tarihin itici gücü ve özellikle de burjuvazi ile proletarya arasındaki sınıf savaşını çağdaş toplumsal devrimin güçlü bir itkisi olarak ön plana çıkardık, bu nedenle biz, bu sınıf savaşını hareketin dışına itmeye kalkışanlarla aynı yolda yürüyemeyiz."

Marx ve Engels'in kararlı çıkışlarının etkisiyle uzlaşmacılar geri adım attılar. Emekçi kitlelerinin sınıfsal içgüdüsü, eleştiri, Marx ve Engels'in öğütleri ve yardımları Alman Partisi'nde ortaya çıkmış olan ağır durumu düzeltti. Bismarck'ın Almanya'da Sosyal Demokrat Partiyi yasaklayan ve katı bir tavırla onun faaliyetlerini takibe alan yasaya rağmen, parti saflarını güçlendirmeyi, yeniden örgütlenmeyi, legal ve illegal çalışma yöntemlerini kullanarak ve birleştirerek halka giden doğru yolu bulmayı başardı.

Yalnızca Almanya'da değil, Fransa'da da işçi hareketi, Paris Komünü'nün trajik sonuna ve burjuvazinin onların savunuculularıyla hâlâ süren hesaplaşmasına rağmen yeniden güçlendi.

İhtiyar Thiers, sosyalizmin ebediyen öldüğünü ilan ederken yanılmıştı. Yüz bin Komüncüye vahşice kıyarken de yanlış hesap yapmıştı. 1876'da askeri mahkemeler her şüpheliyi kurşuna dizerken, Paris'te ilk işçi kongresi toplanmıştı. Ve gündemde en sıradan sorunlar varken, Fransız proletaryası varlığını ve birlik içinde olduğunu yeniden anımsatmıştı.

Tüm Fransa'da küçük ve büyük çaplı fabrikalar yaygınlaşıyor ve onlarla birlikte sanayi işçilerinin sayısı da artıyordu. Emekçilerin yeni yöneticileri de ortaya çıkıyordu. Bunlardan birisi de ateşleyici konuşmaları, doğuştan polemik yeteneği, zekası, proletarya hareketinde bir maya etkisi olan Jules Guesde idi.

Lyon'da boyun eğişi ve uyuşmaya hazır oluşuyla dikkat çeken ilkine hiç de benzemediği için hükümet ve fabrika patronlarını korkutan ikinci işçi

kongresi toplandı. Guesde ve yoldaşları, başlayan kovuşturmalara karşın teslim olmadılar ve Marseille'de, 3. Kongre'de çoğunluğu elde ederek Fransa Sosyalist Partisi adını aldılar.

1880 yılı ilkbaharında Guesde, Marx, Engels ve Lafargue ile artık ortaya çıkmış olan partinin seçim bildirgesini oluşturmak için Londra'ya geldi. Uzun tartışmalardan sonra ortak asgari programda görüş birliğine vardılar. Bu programda, komünizmin amaçlarının açıklanmasına dönük kısa bir girişten sonra işçi hareketinin özelliklerinden doğan talepler sıralanıyordu.

Marx programı, uzun bir süredir işçi hareketinin kendi konumunu anlamasını engelleyen tümceler üzerindeki bulutu dağıtan bir araç olarak değerlendiriyordu. Marx, sonunda Fransa'da, bir zamanlar hüküm süren kaotik hiziplerin yerine gerçek, organize bir işçi hareketinin doğduğu çıkarımını yapıyordu. İki Komün sürgünü Paul Lafargue ve Charles Longuet'nin anayurtlarına dönme kararlarını onaylıyordu. O sıralar Fransız Hükümeti Komüncüler için af çıkarmıştı.

Paris'te Paul Lafargue, Guesde ile birlikte çalışmaya başladı, Longuet ise Clémenceaus tarafından yayımlanan 'Adalet' gazetesinde saygın bir görev olan redaktörlüğe getirildi. Longuet ailesiyle birlikte, at arabasıyla başkente 20 dakika uzaklıktaki küçük bir banliyö olan Argenteuil'e yerleşti.

1880 yılında af kapsamına giren sürgündeki Komüncüler Paris'e döndü. Auguste Blanqui de hapisten çıktı. Artık yetmiş dört yaşındaydı ve bu sürenin otuz yıldan fazlasını cezaevlerinde geçirmişti. Blanqui tamamen kamburlaşmış, kurumuştu ve boyu on yaşındaki bir çocuk gibi kısacık kalmıştı; fakat bu küçücük vücutta güçlü bir bilinç ve zaptedilmez bir ruh yaşıyordu. Gözleri yine eskisi gibi yanan iki meşaleyi andırıyordu ve sesi hükmediciliği ve gücünü, konuşması ise muntazam yalınlığını koruyordu.

Bir zamanlar onun arkadaşı, daha sonra düşmanı olan ve Marx'ın soyadına gönderme yaparak 'devrimin sakalı' olarak adlandırdığı Barbès, on yıl önce ölmüştü. Büyük isyancının tutukluluk yıllarında Fransa'da çok şey değişmiş, çok sayıda dava yoldaşı ölmüştü, fakat o hiçbir zaman kendini yalnız hissetmemişti. Blanqui çoktandır yalnızca bir efsane değil, cesaret ve düşüncesine bağlılığın bayrağı olmuştu. Uzun yıllar prangalar ve kelepçelerle yaşamış, ama teslim olmamıştı. Ve onun ailesi, tüm insanlıktı. Kristal kadar temiz devrimciler için yalnızlık diye bir şey yoktur.

14 Temmuz 1789 Büyük Fransız Devrimi günlerinde halk Bastille'i yıktığında, zindanda canlı canlı birkaç on yıldır yatan bir mahkûm özgürlüğüne kavuşmuştu. Hazineyi soymak ve saray entrikaları suçundan mahkûm olmuştu. Halk onu tanımıyordu. Ne arkasında bıraktığı ve onu bekleyen bir karısı vardı, ne de çocuğu. Bu kadar uzun süre sonra yıkılan evinin bulunduğu sokağı dahi bulamamıştı. İhtiyar kendisini canlılar arasında ölü gibi hissetmiş, yalnızlık ve yaşamının bir hedefi olmadığı bilinciyle kısa süre sonra ölmüştü. Ama Blanqui öyle değildi. Hapishanelerin kapıları açıldığında halk coşku çığlıklarıyla, bir evlat saygısı göstererek karşılıyordu korkusuz militanı.

Hapisten çıkar çıkmaz Auguste Blanqui çökmüşlüğüne ve ilerlemiş yaşına rağmen yollara düştü. Ülkesinin pek çok kentini dolaştı, işçi toplantılarında konuşmalar yaptı, yarım yüzyıldan fazla bağlılığını koruduğu düşüncelerini hararetle savundu ve burjuvazinin adaletsizliği ve zorbalığına karşı mücadele çağrısı yaptı.

Ölümünden bir yıl önce 'Ne Tanrı, Ne Patron' adını verdiği bir gazete kurdu. Bu gazetenin yazıişleri daha ilk sayısında abonelerine şu bilgiyi veriyordu:

"Yarın Çernişevski'nin nihilist romanı 'Nasıl Yapmalı?'nın yayımına başlıyoruz. Büyük Rus düşünürünün düşüncelerine katılmamakla birlikte bu orijinal yapıtın olağanüstü başarısını teslim ediyoruz."

Önsözünde, Rus roman yazarının, kuşkusuz, yüzyılların en derin ve en akıllı düşünürlerinden biri olduğun belirtiliyordu.

Blanqui'ci Komüncüler, temeli Paris Komünü barikatlarında atılmış mücadeleyi başlattıklarını ve büyük Rus devrimci demokratının yapıtının esin kaynağı olduğunu ilan ettiler.

Aynı dönemde Eugène Pottier Amerika'dan, Jean Stock da Londra'dan Paris'e, anayurtlarına dönmüşlerdi.

'Enternasyonal' dizelerinin şairi tedavisi olanaksız derecede hastaydı, fakat yine de işçi sınıfının gelecekteki zaferine olan inançla doluydu. 'Ne Tanrı, Ne Patron' gazetesinin başredaktörünün küçücük çalışma odasında üç düşünce yoldaşı buluşmuşlardı. Eugène Pottier sağ ayağı üzerinde aksayarak ve bastona tutunarak ağır hasta vücudunu güçlükle hareket

ettiriyordu. Jean Stock sararıp solmuştu, boğuk boğuk öksürüyordu. Aralarında yalnızca Blanqui eskisi gibi hareketli ve diri kalmıştı. Kağıtlar yığılı masanın karşısındaki sandalyeye oturduktan sonra Stock ve Pottier'den yaşamlarının son yılları konusunda kendisini bilgilendirmelerini talep ediyordu.

"Ben lanetli okyanus ötesi ülkede kumaş çizimcisi olmak istedim yeniden, fakat bunun için para, sermaye gerekliydi," dedi şair. "Orada temizlikçi ve baca temizleyicisi bile iş bulabilmek için aracılara para ödemek zorunda. Yaşıma ve sağlığıma uygun olmayan iki yıllık ağır bir işten sonra vücudumun yarısını alıp götüren felç musallat oldu başıma. Uyuşmuş kaslarla dolu, kimsenin işine yaramayan deriden bir torbaya dönünce neler yaşadığımı siz kolaylıkla tahmin edebilirsiniz. Ama ben anayurda dönmeyi ve Komün'ün zaferine kadar yaşamayı umut ettim. Ve şimdi sizinleyim. Eğer yeryüzünde benim sağlığımda ya da benden sonra komünizm zafere ulaşmazsa şeytan alsın beni."

"Ya sen delikanlı?" dedi Blanqui, çökmüş keskin gözleriyle Stock'un yüzüne bakarak. "Kırık kanatlı melek heykeline dönmüşsün. Sessiz ve solgun. Babanı tanırdım, civa gibi bir insandı; eğer senin gibi mezardan kaçma şansını yakalasaydı, yaşamının geri kalan günlerini nasıl geçireceğini bilirdi. Yiyecek uğruna, düşünme uğruna işsiz ve uykusuz kalmak için, Pèré Lachaise çatışmasından kurtulmaya değmezdi. Ah, senin gibi genç olsaydım! Aramızda en azından otuz yaş fark var. Sönmüş lambanı yak ve insanların arasına gir. Onlara senin ateşin gerekli. Biz bozulmak hakkına sahip değiliz. Bir devrimci mezarda dahi ateş saçmalı."

Ve orada Blanqui, Jean'a gazetesinde ve açmayı tasarladığı kulüpte çalışmayı önerdi.

'Ne Tanrı Ne Patron' gazetesinin yazıişlerinden çıktıktan sonra Pottier ve Stock küçük bir cafe'ye girdiler ve birer bardak içecek ısmarladılar. Şair eski makiniste Liza'yı sordu.

"Ben kurtuluşumu, o kadına borçluyum. O benim Paris'ten kaçmama, daha sonra da para vererek Londra'dan Amerika'ya gitmeme yardımcı oldu. Onun cesareti ve iyiliği olmasaydı, Versalles'lıların kurşunlarından ve cana susamış ölümden kurtulamazdım. Ona tüm bunlar için teşekkür etmem gerektiğini okyanusta anımsadım ancak. Onu yeniden görmek isterdim."

“Artık geç, dostum. Bayan Krasotski öleli bir yılı geçti.”

“Ne diyorsun sen? Olamaz! Şiiri o kadar seven ve şiire o kadar duyarlı birisiydi ki. Ona tüm yeni şiirlerimi okumak isterdim,” derken Pottier’nin yüzü içten acıyla gerildi, Ezop’a benzerliği daha da belirginleşti.

“Nasıl öldü?”

“Hiç acı çekmeden, aniden, herkesin isteyebileceği bir son. İki küçük kız öğrencisi yanındaymış, piyano dersindelermiş. Piyano çalarken birden müzik sesi durmuş, ihtiyarın başı tuşlara düşmüş. Kendisinin isteğine bağlı olarak hiç tören yapmadan yoksullar mezarlığında toprağa verdik.”

“Adil bir kadındı. Birileri vardır böbürlenir ve tüm yaşamları boyunca çok değerli olduklarını sanırlar, diğerleri ise kendi değerlerini bilmezler. Ah, Krasotski nasıl yaptı bunu?”

“Haklısın, Pottier. İnsanların değeri konusunda çok düşünürüm. İşte değer ile fiyat arasındaki farka bir örnek...”

“Jean, beni kurtar bu politik ekonomi dersinden. Bu bilim bir şairin ruhuna hitap etmiyor.”

“Düşüncelerimi bölme. İşte insanın fiyatının değişken olduğunu ve düşebileceğini, ama aynı zamanda, değerinin artabileceğini düşünmüşümdür hep.”

“Ben anlamam,” dedi Pottier sıkıldığını açık açık belli ederek ve ayağa kalktı.

“Hayır, bekle Eugène, beni anlamalısın,” dedi Stock, öfkelenmişti.

“Peki, moruk, ama kısa kes.”

“Dinle, örneğin, Blanqui. Onun değeri büyüktür, bunu tarih de söyleyecektir; şu burjuvaya sor –onu ben tanıyorum, bir sucuk fabrikasının sahibidir– o Blanqui’nin beş kuruş etmeyeceğini söyleyecektir.”

“Ee, o, Blanqui’yi asmak isteyeceği için fiyatını söyler.”

“İşte benim teorimi anladın,” dedi eski makinist mutlulukla ve sevinçle Pottier’nin elini sıkmaya başladı. “Unutma, insanın fiyatı sık sık düşer;

özellikle cahillerin ve onun düşmanlarının gözünde, ama değeri hep artar."

"Sen yalnızca ekonomist değil, filozofsun da, kardeş," diye sözcükleri uzatarak söyledi şair ve yeniden oturdu.

"Şiir ve resimde, yaratıcıları hayattayken o kadar çok yapıt değersiz görüldü, ama şimdi o yapıtlar sonsuza dek korunuyorlar ve en iyi çiçekler gibi yeryüzünü süslüyorlar."

***

Alman Sosyal-Demokrat Partisi'nin yetkilileri kovuşturuluyor, tutuklanıyordu; aileleri ise evsiz ve yiyeceksiz kalıyorlardı. Jenny bu olaylardan çok etkileniyordu ve kendi yeraltı çalışmaları ve illegal yayın dağıtımı konusundaki büyük deneyiminden yararlanarak, Almanya'dan Marx'ı ziyarete gelen dava yoldaşlarına çok önemli öğütler veriyordu. Ülkesindeki baskı ve teröre karşı kızışan savaşın sürmesinden mutluydu. Marx ve Engels'in direktifleri doğrultusunda illegal bir örgüt kuruldu ve Liebknecht'le Bebel partiyi yeniden harekete geçirdiler. El ilanları ve çağrıları basan illegal bir matbaa kuruldu. Gençlik ve kadın örgütleri oluşturuldu, emekçiler yeniden derin bir illegalitede buluştular. Bu, zor ve tehlikeliydi, fakat buna karşılık devrimci militanların cesur kuşaklarını çelikleştiriyordu. Jenny sürekli, İsviçre'de Almanlar için yayımlanan "Sosyal Demokrat" gazetesini okuyordu. Alman Sosyal-Demokrat Partisi'nin küçük bir İsviçre kenti olan Viden'deki ilk illegal kongresini coşkuyla karşıladı.

Devrim mücadelesi kurbansız düşünülemez. Alman hapishaneleri doluydu, polisle çatışmalarda, protesto gösterilerine katılanlar ölmüşlerdi; bazı devrimciler yurtdışına kaçmak zorunda kalmışlardı. Londra'da ölümle pençeleşen Jenny olanakları ölçüsünde onlara defalarca evinde yardımcı olmuştu.

Eskisi gibi, Marx'ın karısını yakından tanıyan herkes onun özgün zekasına, ölçülülüğüne, bilgilerine kayıtsız kalamıyordu. Bu sıralarda bir ara Londra'ya August Bebel gelmişti. Jenny onu görmek istiyordu. Kendisini çok kötü hissediyordu ve Marx, konuğunu hastanın odasına bırakırken on beş dakikadan fazla oturmamasını rica etmişti. Fakat bu süreyi çoktan geçmesine karşın Bebel, Jenny'nin yanından ayrılmıyordu.

Bebel onda, Almanya’daki en karmaşık siyasal değişimleri mükemmel bir şekilde değerlendiren, kendisinin de beklemediği kadar muhteşem bir insan ve fevkalede bir muhatap bulmuştu.

Marx ailesi üzerinde Londra sisi gibi simsiyah bir umutsuzluk dolaşıyordu. Keşke zamanı durdurabilmek ve böylece bu değerli insanın yaşam süresini uzatabilmek mümkün olabilseydi! Fakat günler acımasız bir vurdumduymazlıkla geçiyordu. Yalnızca tasaya yüz vermeyen Jenny herkesin içinde kendisini mükemmel hissettiğini söylüyordu. Gitgide artan güçsüzlüğüne karşın sık sık tiyatroya gidiyor ve konuk kabul ediyordu. Jenny için, Karl’la birlikte Eleanor ve Lenchen de endişe içindelerdi. Engels’in üzüntüsü iki kat daha fazlaydı, Jenny için üzülüyor ve onun sonunun Karl’ı da yok edeceğini görüyordu.

“Çek defteri yanımda,” diye yazıyordu Marx’a, seyahatteyken, “bir şeyler gerekliyse, çekinme ve yaklaşık olarak gerekli miktarı belirt. Karını hiçbir şeyden mahrum bırakmamalısın, o istediği her şeye ya da, sizin düşüncenize göre, kendisine mutluluk veren her şeye sahip olmalı.”

Tam böyle bir zamanda Jennychen Longuet’nin dördüncü oğlu Marcel doğdu. Mutlu olan dede Fransa’ya şunları yazıyordu:

“Sevgili Jennychen!

“Başarılı doğumunu kutluyorum; en azından, sen bize yazı yazabildiğine göre, her şeyin yolunda olduğunu sanıyorum. Ailemizin ‘kadınların yarışı’, ‘yeni konuğun’ gelişiyle insan soyunun ‘en iyi yarısının’ sayısının artacağını umuyor; ben ise tarihin bu dönemecinde doğan çocuklardan ‘erkek cins’ olanı tercih ediyorum. Onların önünde, insanlığın bir zamanlar yaşamış olduğu devrim süreci var. Şimdi yaşlı ‘olmak’ ve görmek yerine yalnızca öngörmek olanağına sahip olmak kötü.

“‘Yeni konuk’ hemen hemen senin, Jenny’nin ve benim doğum günümde dünyaya geldi. O da bizim gibi, neşeli mayıs ayında teşrif etti. Annen bana, anlaşılacağı gibi, (belki Tussy kendisi yazmaya zaman bulacaktır) sana en iyi dileklerini iletmem görevini verdi, fakat eğer insanların güçsüzlüğünü gizlemekten öteye gitmiyorsa, yalnızca ‘dilekte bulunmak’ neye yarar.

“Umarım, zamanla uygun bir hizmetçi bulursun ve ‘ev işleriniz’ yoluna girer. Böyle kritik bir anda senin bu denli çok uğraşın olması beni biraz

endişelendiriyor. Son mektubuna bakılırsa, Johnny'nin sağlığı düzeliyor. O gerçekten de, şahsen tanışma şerefine eriştiğim diğer üç çocuk içinde en zayıf olanı. Ona, dün parkta gezerken, –bizim Maitland-Park'ta– birden bana parkın dev cüsseli bekçisinin geldiğini ve vedalaşırken, görevini bıraktığı ve yerine daha genç 'kuvvetlerin' geleceği gibi önemli bir haberi ilettiğini bildir. Onunla birlikte 'Lord Southhampton'un kodamanlarından biri daha yok oluyor.

"Londra'da son zamanlarda, John Bull'a alicenaplığından dolayı hayran olma zevki tattırdığı için Disraeli'ye övgü budalalığı başgösterdi. Tabuta girmeden önce 'azametle' göklere çıkardıkları insanı çürük elmalar ve çürük yumurtalarla karşılayan aynı insanlar değil miydi? Bu aynı zamanda 'alt sınıflara', onların 'doğal başkanları', 'sıcak koltuklar' uğruna birbirlerinin boğazına sarılsalar da ölümün, 'egemen sınıfların' önderlerinin daima 'yüce ve mükemmel insanlar' olduğu gerçeğini ortaya çıkardığını öğretiyor.

"Gladstone çok ince bir düzenbazlık yaptı; –ama bunu yalnızca kalın kafalılar… partisi anlamıyor– (İngiltere'de de olduğu gibi) İrlanda'da toprağın değeri düşürülmeden hemen önce, Birleşik Devletler'den tahıl ve canlı hayvan dışalımı sonucu, toprak sahiplerinin hazineye artık gerçek değerinin çok altında bir fiyata toprak satabilmeleri için devlet hazinesini onların emrine sundu.

"İstisnai olarak hiç de İrlanda'nın güçlükleri olmayan, İrlanda'daki toprak sorununun gerçek güçlükleri o denli büyük ki, sorunun tek doğru çözüm yolu İrlandalılara home rule otonomi sağlamak ve böylece onları sorunu çözmeye zorlamaktır. Fakat John Bull bunu anlamayacak kadar kördür.

"Şu anda Engels de geldi. Sana yürekten selam gönderiyor. Mektubu postaya verme zamanı olduğu ve erteleyemeyeceğim için burada kesmek zorundayım.

"Jenny, Harry ve 'sevimli' Wolf'e (gerçekten de harika bir çocuk), ayrıca baba Longuet'ye selamlar.

Senin Old Nick"

Havanın kapalı olduğu iç karartıcı bir gün Jenny kendisini oldukça kötü hissediyordu. Lenchen onun başucunda, sevgili afacanı Jonny Longuet için minnacık çoraplar örüyordu. Jenny düşüncelere dalmıştı ve onun hızla zayıflamış kül rengi yüzünde, çektiği acılara rağmen, bazen hafif, tatlı bir gülümseme beliriyordu.

“Biliyor musun ne düşünüyorum, Nym?” diye sordu arkadaşına.

“Bir an önce iyileşmeyi,” diye yanıt verdi Lenchen ve heyecanını gizleyebilmek için öksürdü.

“Hayır, Lenchen, bizim birbirimizi aldatmamıza gerek yok. Sen duyguları vasat bir kadın değilsin, sen çok güçlü bir insansın, fakat daha da güçlü olman gerekecek. Ben olmadığımda zavallı Mağripli’ye destek olacaksın. O, günlük yaşamda koca bir çocuk ve yokluğum onun için çetin bir deneyim olacak. Ben onun dayanamayacağından korkuyorum. Sen ve Engels onun dayanabilmesine yardımcı olacaksınız. Ağlama öyle hemen. Bensiz kalacağınız zaman üzerine konuşmayacağız. Biliyor musun, Lenchen, bugün hep Mağripli’nin bana yazdığı şiirleri anımsadım. O hiçbir zaman iyi bir şair olmadı, ama, her dizeye çok içten duygular yükleme yeteneğini gösterdi.”

“O seni sevdi, seviyor ve hep sevecek,” dedi Lenchen. “Ve ben de, sevgili Jenny. Laf aramızda, Bayan Marx gibi bir kadını sevmeyecek bir insan düşünemiyorum.”

“Bu saçmalık ama. Pekiyi, pekiyi kızma. Ben Karl’a, sana, çocuklara ve diğer birçok insana gerekli olduğumu biliyorum, hiç de ölmeye niyetim yok. Hayır, hayır. Yaşayacağım. İnan bana.”

Bu arada giriş kapısı çaldı ve Lenchen el işini bırakıp odadan çıktı. Jenny yastığın altından el yazması şiirlerin olduğu defteri çıkardı, masanın üzerindeki lambayı kendine doğru çekti ve ondokuz yaşındaki Marx’ın kendisine yazdığı soneleri okumaya başladı.

Kocasıyla birlikte bu acemi şiir denemeleriyle ne kadar da alay ederlerdi.

“Uydurma, etkisi zayıf düşünceler,” diyordu Marx kendi şiirleri konusunda.

“Ama, bunlarda ne büyük bir aşk gizli,” diye itiraz ediyordu içinden Jenny.

“Jenny! Gül! Neden tüm şiirlerin
Bendeki adı aynı: ‘Jenny’ye’ diye
şaşırdın mı?
Çünkü yeryüzünde bir tek sen varsın.
Benim için esin kaynağı,
Dehamın avuntusu, ruhumu aydınlatan
Bir umut ışığısın.
her şeyi senin adında görürüm!
Jenny adı her harfiyle bir mucizedir!
Onun çıkardığı ses büyüler beni,
Onun melodisi benim için her yerde
Büyüleyici bir masaldaki iyi ruh gibi
Bir ilkbahar gecesinde ayın titreyişi gibi,
Altın telli bir sitar’ın ince sesi gibi.”

Jenny arkasındaki yastıklara yaslandı ve gözlerini kapattı. Kendisini o denli zayıf hissediyordu ki, sanki damarlarını kesmişlerdi de yaşam tüm kanıyla birlikte vücudunu terk ediyordu.

Ve belleğinde sevdiği insanın soneleri duyuluyordu. Jenny gülümsüyordu:

“Senin adınla saymadan sayfaları
Binlerce kitap doldurabilirim.
Öyle ki, kitaplarda düşüncelerimin,
Alemi uğuldasın,
İrademin, eylemlerimin kaynağı fışkırsın.
Ebedi çehre belirdi yaşamda
Ve tüm şiir dünyası doğdu,
Ve evrenin tükenmez ışığı,
ve tanrıların coşkusu, yeryüzünün hüznü.
Jenny adını seslenebilirim

Sıra sıra yıldızlara ve evrenin esini
Getirir bana mutluluk haberi gibi.
Sonsuza dek ben tekrar tekrar
Şarkısını söyleyebilirim onun
Ve malûm olur ki herkese
Jenny adı, kendisidir aşkın.”

Jenny yaşamın kendisine gücü ve sadakati açısından Romeo ve Juliet, Paolo ve Françeski'nin duygularıyla kıyaslanabilecek bir aşkı nasip etmekle cömert davrandığını düşünüyordu.

"Söz nedir ki!? Gevelemek, saçmalamak için!
Duyguların yüceliğini ifade etmek
Ve bir devdir benim aşkım.
Heybeti dağları devirecek.
Sözler ki, ruh hazinesinin hırsızıdır!
Hep soysuzlaşır ve küçümserler:
Edepsiz bir bakıştan korkanlar,
Sözcüklere sığınmayı severler.
Jenny! Gök gürültüsü olsaydım eğer
Sözlerimle egemen olsaydım çevreme
Tüm yeryüzüne.
Parlak şimşeklerle yazar,
Sana aşkımı ilan etmek isterdim
Tüm dünya sonsuza dek unutmasın diye."

Jenny, gençliğinde olduğu gibi, kendisine yazılmış aşk sözcüklerini dikkatle dinlerken Lenchen yanında iki Rus'la antreye geldi. Onlardan birisi Marx'a defalarca gelmiş ve Kibalçiç, Jelyabov ve Perovskaya'nın arkadaşı olan Leo Hartmann diğeri ise Hartmann gibi, illegal 'Halkın İradesi' örgütünün üyesiydi ve Rusya'dan yeni gelmişti. Helene Demuth'a onu Nikolay Morozov tavsiye etmişti. Küçük meraklı gözleri hep gülümsüyor ve ilgiyle çevresini süzüyordu.

Marx henüz Britanya Müzesi'nin okuma salonundaydı ve gelenleri Eleanor kabul etmişti. Bu hoş kızla söyleşi İngilizce başladı, fakat sonra Rusların kendinden daha emin olarak konuştukları Fransızca'ya geçti. Eleanor Rusya üzerine bilgi alıyordu.

"Ne diyebilirim ki," dedi Morozov, "ülkem, lokomotiflerin çektiği vagonların çalıştığı Rusya da, yüzyılın en yüksek teknik başarısı olan atların

koşulu olduğu arabadan uzak Londra metropoliteni gibi geri kalmış durumda.”

Ruslar Marx’la ancak ertesi gün onun çalışma odasında buluştular. Morozov kendine özgü doğallığı ve dobralığıyla ‘Kapital’in yaratıcısının hayret edilecek derecede kendi portresine benzediğini söyledi. Marx gülmeye başladı ve bunu sık sık duydum, dedi.

‘Halkın İradesi’ üyesi genç, Marx gibi böylesine üstün ve ünlü insanda kibir ve kapalılık olmamasına şaşırmıştı. Onun yalınlığı şaşkınlık vericiydi. Marx, Hartmann ve Morozov arasındaki konuşma, ‘Toprak ve İrade’nin ‘Kara Bölüşüm’ ve ‘Halkın İradesi’ adlı iki partiye bölünmesinin nedenleri üzerineydi. Marx, Rusya’da olan bitenleri çok iyi biliyordu ve çarlık rejimi ile mücadelenin ona fantastik romanlardaki sahnelerle bazen benzerlik taşıyormuş gibi geldiğini fark etti. ‘Halkın İradesi’ Partisi adına Morozov Marx’tan partinin Cenevre’de yayımlanması gereken yayın organında işbirliği ricasında bulundu.

Daha erken saatte olmalarına karşın, simsiyah sis nedeniyle ortalık karardığı için odadaki yeşil abajurlu lamba yanıyordu.

Üzerinde çay servisi bulunan masayı sürerek çalışma odasına Eleanor girdi. Konuklara, İngiliz adetlerine göre birer fincan şekersiz demli çay ve ince ince kesilmiş yağlı ve peynirli sandviç ikram etti. Siyah gözlü genç kızın saç örgüleri başının iki yanında kalın birer zincir gibi duruyordu. Al yanaklı, yuvarlak yüzlü, kızlara özgü sıkılganlık yerine cesareti tam olan Eleanor nedense Morozov’a Goethe’nin Margaritası’nı anımsatıyordu.

Vedalaşırken Marx Morozov’a birkaç kitabını hediye etti ve ‘Halkın İradesi’ yetkililerinin çeviri için seçecekleri kitaba önsöz yazmayı vaat etti. Marx’ın, Morozov’un aklında kalan son sözleri şunlardı:

“Çarı Avrupalı gericilerin başı olarak ilan ettiler. Şimdi o, Gatçin’de devrimin savaş tutsağı durumunda ve Rusya, Avrupa’daki devrim hareketinin öncü müfrezesi.”

Marx’ın bu sözleri, onun iki yıl sonraki ‘Komünist Manifesto’nun Rusça basımının önsözünde yer aldı.

Marx yaşamı boyunca çok sayıda mektup yazmıştı. O mektuplara harcanan zamana acımıyordu, çünkü 1848-1849 Devrimi'nin başarısızlığa uğramasından sonra devrimci sürgünlerin tüm dünyaya yayıldığı bir dönemde Marx güncel politik, ekonomik ve felsefi sorunlara ilişkin düşüncelerini dostlarıyla paylaşmayı son derece önemli kabul ediyordu. Marx'ın mektupları dönemin özelliklerini, dünyada, özellikle de Rusya'da olup bitenlere değişmez ilgiyi yansıtıyordu. Onun Ruslarla yazışması yaklaşık kırk yıl sürmüştü. Feodal ülkedeki istisnasız her şey, onun düşüncelerini coşturuyordu.

1881 yılında, devrimci 'Kara Bölüşüm' derneğinin kurucularından biri olan ve bir süre önce İsviçre'ye iltica etmiş Vera Zasuliç Rus köylü komünü ve onun toplumun sosyalist ilkeler temelinde yeniden yapılandırılmasındaki önemine ilişkin düşüncelerini söylemesi ricasıyla Marx'a başvurdu. Marx'ın büyük yapıtı o zamana kadar entelektüeller arasında iyice biliniyordu ve her yerde ateşli tartışmalara yol açmıştı.

"Bu yıl Rus yazınında Marx adı çevresinde geçen sert polemikleri izlediniz mi?" diye soruyordu Pyotr Lavroviç Lavrov, Engels'e, "(Dönek) Jukovski ve Çiçerin Marx'a karşı, Ziber ve Mihailoviç ondan yana. Tüm bunlar uzun uzun yazılar. Ben başka hiçbir yerde onun yapıtına ilişkin bu denli çok yazı yazılmadığını düşünüyordum. Polemik henüz bitmiş değil. Birkaç gün önce Paris'te gördüğüm Ziber, Çiçerin'e yanıt hazırladığını söyledi. Ziber'in Marx'ın teorisine ilişkin çalışması, olasıdır yıl sonunda ayrıca yayımlanacak."

Lavrov'un sözünü ettiği polemik 'Avrupa Bülteni' ve 'Anayurt Notları' arasında çıkmış, 'Kapital'in ve yazarının Rusya'da geniş bir üne kavuşmasını sağlamıştı. Marx ve Engels'in çalışmaları Vera İvanovna Zasuliç üzerinde de büyük bir etki yapmıştı.

Zasuliç Marx'a ilk mektubunda şunları yazıyordu:

"Saygıdeğer yurttaş!

"Siz de biliyorsunuz ki 'Kapital'iniz Rusya'da büyük bir popülariteye sahip. Yayının toplatılmasına karşın, geriye kalan az sayıdaki nüsha ülkemizin az çok eğitimli insanlarının oluşturduğu geniş bir çevre tarafından okunuyor ve okunması için elden ele dolaşıyor ve ciddi insanlar

onu inceliyorlar. Fakat, muhtemelen, sizin bilmediğiniz, ‘Kapital’in Rusya’daki tarım sorunu ve köylü cemiyetine ilişkin tartışmalarımızda hangi rolü oynadığıdır!..”

O yıllarda Rusya’da köylü komününe ilişkin oluşan değişik düşünceleri Marx’a anlatan Zasuliç şunları bildiriyordu:

“Son zamanlarda biz köylü cemiyetinin, tarihin, bilimsel sosyalizmin – sözün kısası tartışma götürmez ne varsa– yokoluşa mahkûm etmekte olduğu, arkaik bir biçim olduğu düşüncesini sık sık duyuyoruz. Bunun propagandasını yapan insanlar kendilerini sizin öğrencileriniz, ‘Marksist’ olarak nitelendiriyorlar. Onların sık sık başvurduğu en güçlü argüman: ‘Marx böyle diyor’ oluyor.

“Bu nedenle, yurttaş, sizin bu konudaki düşüncelerinizin bizi ne denli ilgilendirdiğini ve bizim köy cemiyetinin olası yazgısına ve ayrıca tarihsel kaçınılmazlık nedeniyle tüm dünya ülkelerinin, kapitalist üretimin tüm evrelerinden geçmesi teorisine ilişkin görüşlerinizi bildirmekle de bize çok büyük bir hizmet vermiş olacağınızı anlayacaksınız...

“Yurttaş, saygı dolu selamlarımı kabul ediniz, lütfen.

Vera Zasuliç”

Rus devrimcisine yanıt vermek için Marx Rusya’daki gerçek tarım ekonomisi konusunda özel araştırmalar yaptı ve yaklaşık bir ay sonra mektup gönderdi.

Paris Komünü’nün onuncu yıldönümü nedeniyle Londra’da Leo Hartmann başkanlığında bir Slav mitingi düzenlendi. Marx ve Engels mitinge bir mesaj gönderdiler. Bu mesajda Komün davasının yok olmadığının ve meyvelerini verdiğinin bir kanıtı olarak uluslararası işçi hareketinin başarılarına işaret ediliyordu. Marx ve Engels despot II. Aleksandr’ın hak ettiği cezayı alkışlıyorlardı.

‘Düzen’in savunucuları tarafından örgütlenen acımasız kıyımdan sonra Paris Komünü yenildiğinde, galipler, daha on yıl geçmeden uzak Petersburg’da, önünde sonunda kaçınılmaz olarak, belki de uzunca ve kıran kırana bir mücadelenin ardından, Rus Komünü’nün kurulmasına yol açacak

olayların baş göstereceğini tahmin etmemişlerdi,” diye yazıyordu Marx ve Engels.

Rusya’daki iki ana parti ‘Halkın İradesi’ ve ‘Kara Bölüşüm’ün Marx ve Engels’in öğretisine tamamen yabancı olmalarına ve köylüleri Rusya’da mücadelenin sonucunu belirleyecek bir güç olarak ilan etmelerine rağmen proletaryanın önderleri ‘Komünist Manifesto’nun yeni çevirisine yazdıkları önsözde şunları dile getiriyorlardı:

“Eğer Rus devrimi, Batı’da da proletarya devriminin, her ikisi de birbirini tamamlayacak şekilde sinyali olursa, toprak üzerindeki günümüz Rus cemaat mülkiyeti, komünist gelişmenin çıkış noktası olabilir.”

Marx böyle düşünürken daima korkusuz ve ateşli ‘Halkın İradesi’ Partisine karşı iyi niyetli yaklaşımını vurguluyordu. Üyeleri daha az aktif olan ve yalnızca propaganda ile yetinen ‘Kara Bölüşüm’ Partisine ise daha mesafeli davranıyordu, fakat Marksizme yaklaşan ve onun idelerine hizmet edenler özellikle bu partiden olmuştu.

Petersburg’da, bombalı bir suikast sonucu II. Aleksandr öldüğünde Marx ve Engels ‘Halkın İradesi’ Partisi mensuplarını suçlamadılar ve Jelyabov, Perovskaya, Kibalçiç ve diğer parti temsilcilerinin dava sürecini büyük bir endişeyle izlediler. Boyun eğmez, özverili devrimcilerin idamı onlarda büyük acı ve üzüntü yarattı.

***

Jenny’nin ısrarlı isteği üzerine kocası ve Helene Demuth onu Fransa’ya, Argenteuil’deki kızı ve torunlarına götürdüler.

Gerçekten de kendisine olan hakimiyeti Marx’ın karısının yalnızca yolculuğu kısmen kolay atlatmasına değil, çok değer verdiği insanları ziyaretiyle mutlu etmesine de yardımcı oldu. Her şeyin, eski mutlu gençlik yıllarını anımsattığı Paris’teydi yeniden.

“Ne şaşırtıcı bir kent,” diyordu Jenny mutlulukla. “O kadar güleryüzlü ve cana yakın ki, her yabancıya vatanıymış gibi geliyor. Fransızlar her yemekte biraz şarap içiyorlar ve hep birazcık sarhoşlar. Onların Galli canlılığı bulaşıcı, ve hatta en asık suratlı insanların dahi Paris’in gök

kubbesi altında şakalaşmaması, gülmemesi mümkün değil. Bugün ne kadar da mutluyum.”

Jenny için annelik, kardeşlik, hastabakıcılık yapan Helene Demuth onu bir an olsun yalnız bırakmıyor, Karl’la dönüşümlü olarak, becerikli bir şekilde ona bakarak trajik hastalık dönemini kolaylaştırıyor, katlanılır kılıyordu.

Sıcağın kavurduğu tozlu Paris’e yakın küçük Argenteuil bu temmuz sıcağında bir vahadan farksızdı. Longuet ailesi tarafından kiralanan, yeterince ısı tutmadığından ve kış için pek uygun olmayan evde, yazın serin bir hava vardı. Buranın ayrı bir rahatlığı, odalarda, terasta, bahçede devamlı koşuşturan afacan çocuklardan kaynaklanan bir canlılığı vardı.

Jennychen altıncı çocuğunu bekliyordu. İlk çocuğu öldükten sonra her biri yaramazlıkları ve oyunlardaki yaratıcılıklarıyla dikkati çeken dört çocuğu için sürekli bir endişeyle mücadele içindeydi.

Edgar da boğazına düşkünlüğüyle ünlüydü. Bir keresinde mutfakta bir parça pişmemiş boğa böbreğini çikolata sanarak ağzına atıp hiç düşünmeden bir kerede yutmuştu. O günden beri ona ‘kurt’ lakabını takmışlardı. Çocukların en büyüğü Jonny, dedesinin sevgilisiydi ve sık sık onun kucağına gidiyordu. Bir defasında Londra’da Jonny’nin aklına dedesinden at arabası kasası yapmak gelmiş ve hemen düşündüklerini gerçekleştirmişti. Sürücü yerine, yani dedesinin omuzlarına çıkarak sisten kararmış, küçük bahçede onu tırısa kaldırmıştı. Bu sırada Engels ve Liebknecht gelmişlerdi. Uzun konuşmalara gerek duymadan Jonny onlara at olmalarını söyleyip arabasını çekmelerini söylemişti. Ortamı vahşi bir koşturmaca ve gürültülü bir kişneme sesleri sarmıştı. Jonny Fransızca’dan İngilizce’ye ve Almanca’ya geçerek atları bütün dillerde dehliyor ve neşesinden ‘Hurra!’ diye bağırıyordu.

Marx öyle bir koşturuyordu ki yüzünden terler boşanmıştı, soluk soluğa kalmıştı, Liebknecht ve Engels dörtnaldan yürüyüşe geçince sırtlarında bir ağaç dalından yapılma kamçının şaklaması ve çılgın arabacının bağırtısı duyulmuştu. Koşturma, Marx tümüyle kuvvetten düşene kadar sürmüştü. Uzun ve zor geçen görüşmelerden sonra ufaklık dedesinin omuzundan inmeye ve atlara hak ettikleri molayı vermeye razı olmuştu.

Jonny'yi, iki yaşındayken, Almanca bakıcı anlamına gelen sözcüğü sevimli bir şekilde tahrif ederek Nym olarak adlandırdığı Lenchen de çok şımartıyordu.

Jenny Marx Argenteuil'de, rahatsızlığına üzüldüğünü fark ettirmemeye çalışarak, büyük kızını dikkatle inceliyordu. Jennychen sağlıksız görünüyordu. Anlaşılan, onu tehlikeli bir hastalık kemiriyordu. Çok sayıda doğum ve altıncı hamileliği onu yıpratmış olmasındı? Charles Longuet iyi bir insandı, fakat, çabuk parlayan ve kolayca morali bozulan bir insan olarak irade gücü ve ruhsal nitelikleri yönünden karısının gerisindeydi. Charles, Jennychen'e değil, Jennychen Charles'a sürekli destek oluyordu. Jennychen'in pek de mutlu olduğu söylenemezdi.

Jennychen'in Laura ile eski derin kardeşlik bağları korunamamıştı. Birbirlerinden uzaklaşmışlardı biraz. Marx'ın ikinci kızı yine öyle güzel ve alımlıydı. Ama, üç çocuğunu kaybetmek onun ruhunda silinmez bir iz bırakmıştı, ve o çocuklarını acı ve hüzünle anımsıyordu. Bu korkunç darbenin ağırlığı altında Lafargue, düş kırıklığıyla tıptan tüm ümidini kesmişti.

Argenteuil'de bir akşam Marx ve karısının tüm yakınları toplanmıştı. İngiltere'de kalmış olan Eleanor yoktu yalnızca. Anne Jenny bahçede latin çiçeklerinin yanına dirseği üzerine dayanarak uzanmıştı. Yaprakların yuvarlak, koyu yeşil şemsiyesi altına gizlenmiş bu sarı-kırmızı çiçeklerin çok güzel olan renkleri hastayı ister istemez büyülemişti ve o doğanın bu küçücük harikasından gözlerini alamıyordu.

"Her çiçeğin tonları ne kadar da zengin! Güzel, çok güzel" dedi Jenny ve ekledi: "Mağripli, canım, anımsıyor musun, gençliğinde Trier'de kız kardeşin Sophie nasıl da çiçek yetiştirirdi. O, latin çiçeklerini çok severdi. Biz, kadınları çiçeklerle, erkekleri de hayvanlar ve kuşlarla kıyaslardık. Bu, eğlenceli bir oyundu."

"O halde, benim Laura'm bu altın renkli latin çiçeğine benziyor," dedi Lafargue neşeyle ve gözleri parlayarak. "Bunu benimle tartışacak olanı düelloya davet ediyorum."

"Çağrıyı kabul ediyorum. Ona daha çok 'güzel Fransa' türü çay pembeleri uygun," diye şaka yaptı Marx.

“Ama ne yazık ki Paul, Tıp Tanrısına ihanet ettin ve yaşlı kayınvalidene yardım edemiyorsun. Benim kumlu sahtiyanım zavallı bir parçaya dönüşmüş. O kadar küçük ki üzerinde duran karanfili dahi kaplamıyor.” Balzac’ın felsefi öyküsü Jenny’nin çok hoşuna gitmişti.

“Ben uygulamalı tıpta çalışmayı sürdürseydim bile, benim için değerli olan insanları tedavi etmezdim. Doktor tam soğukkanlılığını korumak zorunda, yoksa hata yapar. Fakat, şimdilik karanlık olan bu bilim dalından söz etmeyelim. Eğer Adalet tanrıçası gözleri bağlı bir bayansa, o halde tıp kör, sağır ve elsiz, ayaksız bir sakat gibi yardıma muhtaçtır.”

“Sen haksızsın, Mağripli ve ben pek çok doktora, örneğin, Humbert’e ve Donkin’e inanıyoruz. Onlar insanlara büyük yararlılıklar gösteriyorlar. Litografya atölyende işler nasıl? Pek iyi gitmiyor galiba.”

“Ne diyorsunuz, bugün müşterim az olsa da, yakın gelecekte her şey değişecektir. İnanın, işaretler harika.”

Jenny gülümseyerek:

“Paul için dünya her zaman toz pembe. O ve karısı mutlu iyimserler ve yorgunluk nedir bilmeden gökyüzüne şatolar ve kağıttan kuleler kurmaya hazırlar. Düşperestler,” dedi.

“Lafargue, bir zenci gibi çalışıyor,” dedi Longuet söylediği sözlerin ikili anlamı üzerinde durmadan.

“Nasıl çalışacaktı ya, bu ona doğa tarafından verilmiş bir özellik,” diyerek şaka yaptı Laura.

Jenny kızlarını inceliyordu; yüreğini sıcak duygular sarmıştı. “Son yıllarda sudan sebepler yüzünden kızlarıma ne kadar da çıkıştım, haksızdım ve belki de onlara karşı yeterince iyi kalpli değildim. Yoksulluk, güçlükler hiçbir gün, hiçbir saat ardımızı bırakmadı, zor durumlara düşürdü bizi. Ben kavgacı, katlanılmaz biri oldum. Bu da yeryüzünün bir kötülüğü. Bunlar yavaş yavaş, farkında olmaksızın insanın karakterini bozuyor, bunlar adaletsizlik, küskünlük yaratıyor. Elbette, tüm bunlar, küçük şeyler, fakat bunlardan geriye ruhumuzda silinmez bir tortu kalıyor,” diye düşünüyordu üzüntüyle.

Hastadan gözünü ayırmayan Lenchen, onun avurtlarının çöktüğünü, yüzünün sarardığını fark etti, ona yaklaştı ve olağan ısrarcılığıyla “Senin bay-bayan zamanın, canım,” dedi. İngilizlerin güzellik uykusu olarak niteledikleri gündüz dinlenmesi Marx ailesinde bu sözcükle ifade ediliyordu. Jenny hiç itiraz etmeden kalktı. Kocası ve arkadaşı onu odaya götürdüler.

“Çocuklara git, Mağripli, lütfen,” dedi Marx’a ve Lenchen’le baş başa kaldı. Lenchen elbisesini ve ayakkabılarını çıkarırken Jenny bir çocuk gibi sitem ediyordu: “Benim ağrılarım olduğunu gerçekten de acı çektiğimi yalnızca sen biliyorsun. Sevgili, Nym,” Ve elinde olmayan bir dehşetle çöp gibi incelmiş çıplak ayaklarına, vücudunun ölgün-sapsarı kesilmiş rengine bakıyordu.

Lenchen onu yatıştırdı ve Jenny uykuya dalana kadar elini sıkı sıkı tuttu.

Üç hafta sonra Marx, Jenny ve Helene Demuth’la dönmek üzere yola koyuldu. Jenny, hep olduğu gibi insanlar arasında dirileşmişti. Uzun yolculuk öncesi ilgiyle, doya doya açık yolcu arabasından kendisi için sonsuza dek yitip giden Paris sokaklarına baktı. Kuzey Garına yaklaşırken geriye güçlükle dönüyordu. Yüzü toprak rengindeydi ve gözleri olağan parlaklığını yitirmişti. Tümüyle sönmüşlerdi. Jenny geçmişiyle, kendisine bir zamanlar pek çok mutluluk veren kentle vedalaşıyordu. Şık giyimli, gürültülü kalabalık kaldırımları doldurmuştu. Ve birden Jenny’nin aklına tuhaf, acı verici bir düşünce geldi; daha yüzyıl geçmeden bu insanların hiçbiri yeryüzünde olmayacaktı. Şu ihtiyar, şu güzel kadın, halinden memnun, kibirli babasının önü sıra koşan şu çocuklar ebediyen yok olacaklardı. Akşamın geç saatiydi ve Jenny istem dışı gözlerini yukarıya çevirdi. Yıldızlar gökyüzünü süslemişlerdi.

“Onlar da zaman içinde yok olur, insanlar gibi, sönerler,” diye fısıldadı Jenny. Tam bir sükûnet, adeta uyuşmuşluk sarmıştı ruhunu. “Hep böyledir ve böyle kalacaktır.”

Birkaç saat sonra Jenny İngiltere’deydi ve bir daha hiçbir zaman kalkmamak üzere büyük ahşap karyolasına yeniden yattı.

Marx’ın sağlığı da, ne kadar dayanmaya çalışırsa çalışsın, çok kötüydü. Jenny yataktan bir daha kalkmayınca hastalanmış ve bunu da uzun süre

gizlediğinden hastalık olumsuz bir seyir izlemişti. Tanı, ilerlemiş akciğer iltihabıydı. Marx ailesine bağlı bir doktor olan Donkin, Marx'ın durumunu hemen hemen umutsuz kabul ediyordu. Yorgunluktan ayakta güçlükle duran Lenchen ve Eleanor iki ağır hastaya cansiperane hizmet ediyorlardı. Tam üç haftadır hemen hemen hiç soyunup yatmamışlardı.

Birinci odada Jenny yatıyordu ve yanıbaşındaki küçük yatak odasında Marx vardı. Her ikisi de birbirleri için endişeleniyor ve birbirlerini özlüyorlardı. Mükemmel bakım Marx'ın yaşamını kurtarmıştı ve o hastalığı yenmişti. Kendisini biraz iyi hissederek Marx karısının yanına gitti. Onların görüşmesi dokunaklı bir şefkati ve sınırsız aşkı sergiliyordu. Jenny ve Karl adeta yaklaşan ebedi ayrılık öncesinde vedalaşıyorlardı. Lenchen ve Tussy, derin bir sessizlik içinde geçen trajik tören anını bozmamak için uzun süre yatak odasına girmediler. Jenny kocasının karbeyazı başını okşuyor ve zayıf bir fısıltıyla:

“Birtanem, sevgilim benim. Koca çocuğum. Her zamanki gibi cesur ol. Sen dememişmiydin gün biter gece olur, diye, işte yaşam da budur.”

Lenchen ve Eleanor odaya girdiklerinde Jenny onların yüzündeki üzüntüyü yakaladı ve o an gülümsemeye, onlarla şakalaşmaya başladı. Onları paniğe kapılmakla suçladı ve kendisini hiçbir zaman bu denli diri hissetmediğini belirtti.

“Tıbbı utandırıp doktorların tahminlerine inat Mathuslah'den daha uzun yaşamaya niyetliyim,” diye yineledi Jenny.

Ve ancak yalnız kaldığında, kendi yokoluşunun Karl ve ailesi için ne büyük acı olacağı konusunda hüzünlü düşüncelere kapıldı. Ölürken yüzündeki gülücükle içi yanan dostlarına aşağıdaki dizeleri okuyan 17. yüzyılın bilge ve havai Aspariya'sı Ninon de Lenclos'un sözlerini anımsadı.

“Siz ölmeyecek misiniz ki?
Sizin umutsuzluğunuz doğrusu
Uzak görüşlü değil en azından
Ben sizden önde gidiyorum, gerisi boş
Umuda kapılmayın boş yere
Huzurumu bozmak için.”

Büyük sıkıntı veren ve artan acılarla boğuşurken yorgun gözlerini kapattığında Jenny karşısında barikatlarda can veren genç, güçlü Komüncüleri görüyordu.

“Öylesine genç öldüler ki. Bu, varoluşun değişmez yasası. Ben hiç de kötü yaşamadım, başka türlü de istemezdim zaten,” diye düşünüyordu.

İnsanca ölebilmek dünyadaki en güç deneydi. Ve bunu anlayan Jenny, kaçınılmaz olana derin felsefi yaklaşımını yakınlarına aşılamaya çabalıyordu.

Ateist Jenny’nin ‘hiçbir şey’ diye adlandırdığı olgu yaklaştıkça, onda yakınları ve tüm insanlığa daha fazla sevgi ve acıma duygusu uyanıyordu.

“Kuvvet, kuvvet, şu an o bana ne kadar da gerekli, keşke ihanet etmese,” diyerek endişeleniyor ve çevresindekileri sakinleştirmeyi başararak yaşıyor olma mutluluğunu sürdürüyordu.

Boyun eğen, sessiz bir hüzünle renkleri, enginliği, sonsuzluğu nedeniyle doğada en çok sevdiği gökyüzüyle; ağaçlarla, çiçeklerle, büyük küçük tüm oluşumları içeren yaşamla vedalaşıyordu. Ölen yakınlarının, çocuklarının, dostlarının değerli yüzleri ve seslerini belleğinden son kez yeniden çağırıyordu. Bir zamanlar onların yok olurken kendisinden bir parça götürdüğü gibi, şimdi de Jenny onları kendisiyle götürüyordu. Ludwig von Westphalen gerçek bir filozof olarak onun gözleri önünde ölmüş ve yalnızca nasıl yaşanacağının değil yeryüzünü layıkıyla, bilgece nasıl terk etmek gerektiğinin de en üstün örneğini vermişti.

Kendisine bir boğulma, daha sonra da deliksiz, rüyasız derin bir uyku gibi gelen yokoluş gerçekleşmeden Jenny geriye kalan günlerini amaçsız bir korkuyla kısaltmıyordu. Tam tersine, yaşamdan her şeyi almaya çalışıyordu ve sevdiği ve kendisi için değerli olan her şeyle, herkesle buluşmaktan bir çocuk gibi mutlu oluyordu. Özgürlüğünü yitirmiş bir tutsak gibi, dünyanın ve doğanın ne kadar harika olduğunu yeniden değerlendiriyordu. Hatta yağmur ve sis ona güzel geliyordu artık. Çünkü onlar yaşamın bir parçasıydı. İnsanların faaliyetleri ve ideolojik mücadeleleri onu yine eskisi gibi ilgilendiriyordu. Almanya’daki Reihstag seçimlerinin sonuçlarını bir çocuk sabırsızlığıyla bekliyordu ve sosyal demokratların zaferini duyunca

son derece mutlu oldu. Fakat Karl bazen kendinden geçiyor, karısının yaşamı için endişelendiğinden sık sık katlanılmaz acılar çekiyordu.

2 Aralık 1881'de Jenny öldü. Bilincini son dakikaya kadar korumuştu. Konuşma güçlüğü çekmeye başlayınca yakınlarını yüreklendirmek için onların elini sıkmaya çalışıyordu. İngilizce söylediği son sözleri yaşamda her şeyden çok sevdiği insana yönelikti.

"Challey, gücüm tükendi artık."

Kocasına bakan gözleri birden genişçe, şaşırmışçasına açıldı, ilk gençliğindeki gibi yeniden parladı ve ışıl ışıl oldu; ve bu olağanüstü kadının kalbinin yüceliğini, derinliğini son kez yansıttı. Bu gözlerde, onun için ölümü kolaylaştıran ölçüsüz sevgi vardı.

Jenny ölünce Karl sanki hissetme ve düşünme yetilerini yitirmişti. Taş kesilmişti. Darbenin gücü çok fazlaydı. Bu, hareket eden yeryüzünün sağır edici bir gürültüsüydü ve insan algılayamıyordu. Bu, acının başka herhangi bir şiddetinden daha ağırdı ve doktorlar Marx'ı boş yere tam bir bitkinlik durumundan kurtarmaya çabalıyorlardı. Engels özellikle bu tür sonuçlardan korkuyordu ve kendisi çok büyük acı çekerken ölgün bir sesle:

"Mağripli de öldü," diyordu.

Çok ağır gelen bu sözler Eleanor'un yüreğini derinden yaralamıştı, ancak o General'in sözlerinin ne denli ileriyi görür olduğunu daha sonra anladı. Marx'ın ruhunun sağlam olan bölümü Jenny ile birlikte ölmüştü. Acı, devi yıkmıştı. Daha yeni geçirdiği akciğer iltihabından sonra tamamen düzelmemişti. Bu nedenle doktorlar ve yakınları, Marx'ın ölen karısının ardından mezarlığa gitmemesi için çabalıyorlardı.

Jenny Marx'ı, kendisinin Hampstead Head'in doruğundan sık sık seyrettiği Highgate mezarlığında takdis edilmemiş yerde toprağa verdiler.

Heyecandan duraksayarak konuşan ve gözyaşlarından utanmayan Engels açık mezar üzerinde veda konuşması yapıyordu.

"Dostlar," diye başladı söze toplananların acılı yüz ifadelerine göz atarak, "Toprağa vermekte olduğumuz iyi yürekli kadın Salzwedel'de 1814 yılında doğdu."

Engels durdu. Tabutun üzerine kapanan Lenchen acıyla hıçkırıyordu. Karanlıktı. Siyah-sarı duman Londra'nın üzerine yayılmıştı. Lenchen, rahmetli Jenny'nin isteğine göre, Jenny'nin tabutunun koyulacağı büyük çukura göz attı ve bir parça sakinleşti.

Engels Jenny'nin Marx'la yazgısını paylaşmasından, zekası ve ve devrim mücadelesindeki cesaretinden, sürgünde ruhsal yüceliğinden, işçi hareketi uğruna verilen kurbanlardan söz etti.

"Fakat, hükümet burjuva muhalefetle ittifak halinde onun kocasına karşı komplo kurduğunda, kocasına en alçakça, en iğrenç iftiralar attıklarında, tüm basının kapıları kocasına kapandığında ve kendini savunma hakları ortadan kaldırıldığında, her ikisinin de nefret etmekten öteye gidemedikleri düşmanlarla birdenbire savunmasız olarak karşı karşıya kaldığında bu durum Jenny'nin ruhunda derin bir yara açtı. Ve bu çok uzun sürdü."

Sesinin tonunu yükselterek devam etti.

"Ama sonsuza dek değil tabii. Avrupa proletaryası belli bir yere kadar bağımsız hareket edebildiği varoluş koşullarını yeniden yakaladı. Enternasyonal kuruldu. Proletaryanın sınıf mücadelesi bir ülkeden diğerine sıçradı ve ön saflarda ilk olarak onun kocası mücadele etti. O zaman Jenny'nin büyük acılarını telafi eden dönem geldi. O, Marx'ın kafasına bir dolu gibi yağan iftiranın bir rüzgar esişinde dağılan toz gibi yok olduğu döneme kadar yaşadı; yok etmek için gerek feodal gerekse demokrat tüm gerici partilerin olağanüstü çabalar gösterdikleri öğretisi tüm uygar ülkelerde ve tüm kültür dillerinde şimdi açık açık yayılmaktadır. Tüm varlığıyla bütünleştiği proletarya hareketinin, her türlü engeli yıkarak Rusya'dan Amerika'ya tüm dünyayı sarsmaya zaferden gitgide daha fazla emin olarak ilerlemeye başladığı zamana kadar yaşadı. Bizim Alman emekçilerinin son Reihstag seçimlerinde verdikleri tükenmez yaşamsal gücün açık kanıtı da onun son mutluluklarından birisi oldu."

Devam ediyordu Engels:

"Bu denli keskin eleştirel zekaya, böyle bir siyasal nezakete, enerjiye ve karakterinde böyle bir tutkuya sahip, mücadele yoldaşlarına böylesine bağlı bir kadının hemen hemen kırk yıl boyunca hareket için yaptıkları kamuoyuna mal olmadı, bu konuda günümüz basınının kronolojilerinde tek

bir sözcük yoktur. Bu kronolojiyi herkes kendisi tutmalıdır. Fakat emin olduğum bir şey var; sürgün Komüncülerin karıları onu daha sık anımsayacaklardır, bizim kardeşimiz ise onun hiç abartmasız cesur ve dürüstlük konusunda hiçbir ödün vermeksizin sağduyulu öğütlerinden mahrum kaldığını sık sık hissedecektir.

“Onun kişisel niteliklerinden konuşmama gerek yok. Dostları bu nitelikleri biliyorlar ve hiçbir zaman unutmayacaklardır. Eğer bir zamanlar, kendi mutluluğunu başkalarını mutlu etmekte bulan bir kadın varolmuşsa eğer, bu, onun ta kendisidir.”

Marx artık Jenny’siz yaşamak zorundaydı. Büyük kalpler ve akıllar zindeliğini yitirmezler. İnsanın manevi dünyası ne denli yüce olursa, onun için bilgelik, deneyim, yaşamı tanıma, yani yaşanan zamanı beraberinde taşıyan her şey o denli değerlidir.

Dahiler için yaşlılık diye bir şey yoktur. Marx yıllar geçtikçe manevi açıdan daha da güçleniyordu. Onun düşünceleri, yaratıcılığı insanlığın üzerinde hüküm sürüyordu. Ama, karısının ölümü onu yıkmıştı. Onun hiç yazamadığı aylar dahi olmuştu.

Epiküros’un “ölüm, ölen için değil, geride kalanlar için mutsuzluktur,” sözünü yineliyordu üzüntüyle.

Karısını kaybetmekle son derece güçsüz düştüğünden, hastalıklara karşı koyamıyordu ve hastalıklar onu kolaylıkla altediyordu. Jenny’nin ölümünden iki hafta sonra okyanus ötesindeki dostları ve dava arkadaşlarından birine şunları yazıyordu:

“Son hastalıktan iki şekilde malul olarak çıktım; karımın ölümünden dolayı manevi olarak ve hastalıktan sonra göğüs zarımın sıkışması ve solunum yollarının artan hassaslığından dolayı fiziksel olarak.

“Ne yazık ki, zamanımın belli bir bölümünü tümüyle sağlığımın düzelmesine ayırmam gerekiyor.”

Yüreğindeki şefkat zenginliğini Marx kızlarına ayırıyordu. Çocuklarını hep hararetle sevmişti. Maitland-Park Road bitişiğindeki mahallenin bütün çocukları Marx’ın cebinde mutlaka akide şekeri bulunduğunu bilirlerdi.

Marx Jenny’siz kalınca kalbinde oluşan derin boşluğu torunlarına büyükbabalık yaparak doldurmayı umut ediyordu.

Karısını toprağa verdiği Aralık ayında Jennychen Longuet’ye şunları yazıyordu:

“Tussy daha şimdi Engels’le birlikte, ufaklıklar için taşımacılık bürosuna at arabasıyla Noel hediyeleri götürdü. Helene, Harry ve Eddy için birer mont ve Pa için bir yün şapka gönderdiğini belirtmemi özellikle rica etti, yine Pa için Laura’dan ‘mavi bir elbise’, benden ise sevgili Jonny için gemici elbisesi. Annen, ben, sen ve Jonny’in Paris’e gidişimizi, orada bir kıyafet seçtiğimizi ve Jonny’in bu kıyafet içinde ‘görmemiş birine’ benzediğini yaşamının son günlerinden birinde Laura’ya anlatırken o kadar neşeli gülüyordu ki.”

***

Marx yüreğindeki yalnızlıktan kurtulmak için sıklıkla kızlarının yanına kaçıyordu, fakat, daima onlarla birlikte olmak istemesine rağmen bunu gerçekleştiremiyordu. Marx’ın sağlığı aralıksız olarak kötüleşiyordu. Londra’nın iklimi akciğer ve boğaz hastalıkları için çok kötüydü. Wight Adasına, küçük kıyı kenti Ventnor’a gitmek zorunda kaldı. Fakat hava orada da adeta insanlara saldırıyordu. Sağanak yağmur ve şiddetli soğuk rüzgarlar dinmek bilmiyordu. Zaten ağır hasta olan Marx göğüs zarı iltihabı kaptı ve yatağa düştü. Yanında, peşini hiç bırakmayan Eleanor vardı. Annesini toprağa verdikten sonra da huzura kavuşamamıştı. Son derece duygulu biri olan genç kızı uykusuzluk ve ani sinirsel çarpıntılar rahat bırakmıyordu.

Tussy’nin bir hastabakıcı gibi sürekli onun yanında bulunmak zorunda kalması ve gençliğinin böyle hüzünlü geçmesi Marx’ı üzüyordu. Zaten o da kızının yazgısına ilişkin pek iç açıcı olmayan düşüncelerini ondan gizliyor, ancak Engels ile paylaşıyordu. Eleanor yaşamında henüz planlar yapmamıştı ve neye karar kılacağını araştırarak koşturuyordu. Zaman zaman başarıyla oynadığı tiyatroda mı kalsa, yazar mı olsa, yoksa kendisini toplumsal ve pedagojik faaliyetlere mi verseydi? Çocukluğundan beri Stratford-Upon-Avon’dan dahinin sanatını tutkuyla sevdiğinden Shakespeare Derneği’nin aktif üyesi olmuştu ve büyük dramaturg hakkında Almanca’dan İngilizce’ye birkaç makale çevirmişti.

Eleanor Marx'ın karakter ve yetenek tarzı onun önüne değişik yollar açıyordu. Onda içten, esnek bir ses, temiz bir diksiyon, soylu, çekici bir dış görünüş vardı. İngiltere'nin yüzyıl önceki gururu büyük Sarah Siddons gibi aktris Ellen Terry de oyunuyla onu büyülüyordu.

Zaman zaman sahnede Shakespeare'in kadın kahramanlarını canlandırırken heyecanlanıyor ve doğal olmayan patetik tonlamaları ve aynı zamanda özgün, uyumlu mükemmel jestleriyle bu büyük oyunculara benzemeye çalışıyordu. Marx kızının kendisini tiyatroya adamasına karşı çıkmıyor ve Eleanor'un Londra'da ünlü pedagog Madam Jung'tan dersler almasını teşvik ediyordu. Fakat, sahne ışıklarını tutkuyla sevmesine karşın Eleanor bunlardan vazgeçti ve kaynayan enerjisini ve yeteneğini toplumsal mücadeleye adadı. Onun büyüleyici sesi kalabalık işçi toplantılarının kürsülerinde daha yararlıydı. Eleanor, Marx ve Engels'in ölümsüz düşüncelerinin en iyi propagandistlerinden birisi oldu. Emekçilerin bir zamanlar genç Karl'ı 'baba' diye adlandırdığı gibi, İngiliz kadın işçileri de şimdi otuz yaşındaki Eleanor'a 'annemiz' diyorlardı.

***

Sıcak ve güneşli yerler arayan Marx tek başına Cezayir'e gitmişti. Fakat böyle bir zamanda hava burada da onun sağlığı için son derece zararlıydı. Sıcak gündüz saatleri yerini soğuk gecelere bırakıyordu ve Sahra'dan esen rüzgar yakıcı, boğaz kemirici bir toz savuruyordu. Marx bunalıyordu. Kum fırtınaları, ardından da yakıcı rüzgarla biten yağmurlar başlamıştı. Afrika'da kış, tehlikeli, iklim bakımından aldatıcı bir dönemdir. Marx kendisini giderek daha kötü hissediyordu; boğazını yırtan, ciğerlerini söken öksürük ona nefes aldırmıyordu; yan tarafında anlaşılmaz bir ağrının verdiği bir can sıkıntısı ve sürekli üzüntü yaşıyordu. Bu konuda Engels'e şu itirafta bulunuyordu:

"Biliyorsun, göstermelik bir heyecan başka birileriyle kıyasla bana yabancı bir olgu; bununla birlikte düşüncelerimin karımla, yaşamımın en iyi dönemiyle ilgili anılara yoğunlaştığını yadsımak yalan olur."

Karşılaştığı tüm kadınlarda karısıyla bir benzerlik arıyor, onunkine benzer bir gülüş duyduğunda irkiliyordu. Zaman onu Jenny'den uzaklaştırmamış tersine yaklaştırmıştı.

Cezayir’de Marx, engebeli Yukarı Mustafa caddesindeki ‘Victoria Oteli’ne yerleşmişti. Asma bahçeler, çiçek açan kırmızı nar fundalıkları Semiramis’in efsanevi çiçek bahçesi gibi bir terasla denize iniyordu. Marx’ın ikinci kattaki odası büyüleyici güzellikteki deniz manzarasına açılan kapalı galeriye bakıyordu. Odada otururken dışarıdan gelen sesler ilgisini çekti ve sesin geldiği tarafa bakmaya başladı. Caddede, otelin terasının tam altında yoksul bir zenci parmaklarına metal ziller takmış elastiki vücut hareketleriyle bir tür törensel doğu dansı sergiliyordu. Ardından sadaka toplamaya başlamıştı. Çarşafa benzeyen bir örtüye sarınmış güneş yanığı bir mağripli –tavuk ve portakal satıcısı– bu gösteriyi uzun süre seyrediyordu. Mağriplinin yanında bir tavuskuşu gururlu gururlu geziniyordu. Birden tavuskuşu alacalı kuyruğunu salladı ve kör edici parlaklıktaki renkleriyle kocaman yelpazesini açtı. Bu kral kuşunun muhteşem güzellikteki tüylerinden gözlerinizi ayıramazsınız. Tavuskuşu silkelendi, parlak lacivert renkte uzun boynunu salladı ve kabaran tüyleri lavta telleri gibi tuhaf dalgalı sesler çıkarmaya başladı. Doğa bu harika kuşu doğunun ressam ve şairlerine esin kaynağı olarak sayısız ve eşsiz renklerle süslemişti.

Mağriplileri Cezayir’de Araplar olarak adlandırıyorlardı. Marx’a göre onlar harmani ile örtünme sanatında, doğallık, zarafet ve soyluluk sergileme sanatında en büyük Avrupalı aktörlerden daha üstündüler; öyle ki haraket mi ediyorlar yoksa kımıldamadan duruyorlar mı, anlaşılmazdı.

“... Onlar katır ya da eşek sırtında, ya da çok ender de olsa at üstünde giderlerken Avrupalılar gibi atın üstünde bacaklarını iki yana açarak oturmuyorlar, her iki ayaklarını tek tarafa sarkıtarak rahat ve kaygısız bir oturuşla düş alemine dalıyorlar,” diye yazıyordu Marx kızına.

Cezayir büyüleyici, göz kamaştırıcı, canlı güzelliğiyle hastayı yoruyordu. Marx bu renk, ışık ve güzel koku cümbüşü arasında kalbinde henüz kapanmamış yaranın acısını daha bir şiddetli hissediyordu. Bin bir gece masalları diyarını, sömürgecilerin çizmeleri altında çırpınan kölelerin, lüks ve yoksulluğun, renkliliğin, gürültünün, kutsallığın bir arada bulunduğu sert kontrastlar ülkesine keşke Jenny ile beraber gelebilselerdi diye geçiriyordu aklından!

Marx Cezayir’den Fransız Rivyerası’na geçti ve Monaco Krallığı’nda, Monte-Carlo’da kaldı. Akdeniz üzerindeki dik bir yamaca kurulmuş bu

kumarbazlar kentinin tüm görülmeye değer yerlerini gezdikten sonra dünyanın dört bir yanından gelmiş erkeklerin ve kadınların tüm varlıklarını zengin olmak umuduyla ruletlere yatırdıkları ve kumar çılgınlığının yaşandığı gazinoları gezdi. Oyun salonundan sonra selvi ağacıyla çevrili bir parkta ‘intihar uçurumu’ vardı.

Gazino salonları ve kendisini hep kazanma hırsına kaptırmış insanları incelerken Marx ister istemez Goethe’nin sözlerini anımsadı ve içinden yineledi: “Tanrım, ne de büyük canavarın varmış!”

Okuma salonunda kendisini ilgilendiren İtalyanca ve Fransızca gazeteler buldu, bu da ona Monte-Carlo’nun en önemli başarısı gibi geliyordu.

Göğüs zarı iltihabını biraz tedavi ettirdikten sonra Marx arzuladığı Argenteuil’e, kızına ve torunlarına gitti. Burada, çocuklar arasında biraz canlandı ve ruhsal olarak rahatladı. Komşu Enghien’de kükürt banyosu tedavisi hasta boğazının tedavisine de yardımcı oldu.

Her yeni kentte onu hep aynı yöntemle tedavi ediyorlardı. Sırt tozu, ovma, kompres ve sayısız şurup ve bitki özleri onu rahatlatmaktan çok yoruyordu.

Marx kızı Laura ile birlikte altı haftalık bir süre için Cenevre Gölü üzerindeki Vevey’ye gitti. Fakat, insanın kendisinden kaçması mümkün müydü? Nereye giderse gitsin, bitmek bilmeyin bir acı, Jenny’ye ilişkin düşünceler ve onu geri döndürmek için yeryüzünde hiçbir gücün olmadığını kavraması peşini bırakmıyordu. Jenny’nin bir sesine, bir canlı bakışına, bir sözüne neleri vermezdi ki. Hiçbir şey onu unutturamıyor, öldürücü acı hep artıyordu. Hastalık duyarlılığın ve acıların dozunu artırıyordu. Acının halkası daralıyordu.

Göçebe gibi yaşamaktan yorulan Marx eve dönmek için can atıyordu. Sonunda hekimler, sisli dönemi Londra’nın dışında, adanın güney kıyısında geçirmesi koşuluyla İngiltere’ye dönmesine izin verdiler.

Ve Marx gözlerini açtığında yeniden karısının yaşadığı ve öldüğü Maitland-Park Road’daydı. Zaman, berrak bir su gibi altın kumdaki değerli parçacıkları ayıklıyor ve işte geçmişten hiçbir şey rastlantısal olarak bellekte kalmıyordu: Önemsiz dargınlıklar, hoşnutsuzluklar, alınganlıklar ve olmayana ve bir daha dönmeyecek olana, yalnızca benzersiz insana özgü her şey gerçek boyutlarıyla ortaya çıkıyordu.

Marx, bir şeyler arar gibi, odadan odaya dolaşıyordu. Çalışma odasında, çerçevenin köşesine yaslanarak pencerenin önünde uzun uzun duruyordu. Oldukça zayıflamış ve yaşlanmış, yüzünü derin bir acının kırışıklıkları kaplamıştı.

“Jenny, Jenny...”

Lenchen ve Eleanor yatmışlardı. Gece, duvar aralıklarından sızan yoğun yapışkan sisten dolayı zifiri karanlıktı. Her yerde şiddetli bir kömür isi kokusu vardı. Marx yavaşça odasından çıktı, koridoru geçti ve elinde şamdanla rahmetli karısının odasına yöneldi. Karısının odasında her şey onun uzun süren hastalık döneminde olduğu gibi kalmıştı. Lenchen buna özen göstermişti. Küçük kadife terlikleri hâlâ karyolanın yanındaydı. Terliklerin birinde koyu kırmızı yumuşak yün ponpon yoktu. Beyaz tülbenti aynadan almamışlardı. Her şey yerli yerindeydi ama evin ruhu, Jenny yoktu. Sabahleyin Marx daha da hasta görünüyordu.

Tüm bu süre içinde Marx çalışmaya başlamayı ve ‘Kapital’in ikinci cildini temize çekmeyi düşünüyordu. Bu yapıtını kesinlikle rahmetli karısına adamaya karar verdi.

Ancak kısa bir süre sonra 1882 Kasım’ında berbat bir sonbahar havası yüzünden Marx’ın durumu yine kötüleşti ve Wight Adası’ndaki Ventnor’a gitmek zorunda kaldı. Fakat orada kötü ve soğuk hava onu daha da zayıf düşürdü; soğuk algınlıkları birbirini izledi. Sık sık yatağa düşerek evde kalmaya mahkûm olan Marx enerji ve çalışma gücünü fark edilir biçimde kaybediyor, ama kendini zorlamaya çalışıyor, çok kitap okuyordu. Fizikçi Deprez’nin elektrik enerjisini uzun mesafeye aktarma deneyleri onu özellikle ilgilendiriyordu.

Sağlığı birazcık düzelir düzelmez, hastalıkların izin verdiği kısa aralıklarda Marx hummalı bir şekilde ‘Kapital’in Almanca üçüncü baskısının hazırlıkları üzerinde çalışıyordu. Eş zamanlı olarak Vorontsov’un ‘Rusya’da Kapitalizm’in Yazgısı’nı Rusçasından okuyor, matematiği inceliyor, hatta Mısır’ın ekonomik durumuyla ilgili kitaplar okuyordu.

Ocak ayında Ventnor yağmurluydu. Denizden soğuk bir rüzgar esiyordu. Marx’ın kaldığı otelin odası soğuktu ve rahat değildi. Şöminedeki odunlar güçlükle yanıyordu.

Belirsiz düşünceler kuşatmıştı onu. Jenny’yi düşünürken acı bir tat hissediyordu ve insanların doğada kaçınılmaz olan ölüm içgüdüsü uyanıncaya, doğal sona kadar yaşayamadan tam ürün verme çağında yaşamın bir çağrısı sonucunda zamanından önce öldüklerini düşünüyordu.

Marx gençliğini ve emeğin egemen olacağı bir toplumda yaşamaya dair iyimser inancını anımsıyordu. Yazık ki, oldukça erken doğduğunu çoktan anlamıştı, geleceğe dönük düşüncelere dalmış olsa da yaşamında her şeyini feda ettiği şeyi görmeden ölmeye mahkûmdu. Fakat, her zaman olduğu gibi, umutsuzluğa düşmüyordu ve gelecek kuşaklara eşitlik ve mutluluk getirecek bir başka çağın yaklaşmakta olduğuna inanıyordu.

“Eğer,” diye düşünüyordu Marx, “ben seçimimi proletaryanın yazgısından yana yaparak onun yaşadığı tüm aşağılanmaları, yoksullukları, acıları ve hatta hastalıkları görmüşsem, benim torunlarım emekçilerin kesin zaferinin mutluluğunu paylaşacaklardır.”

Fiziksel gücü bu denli bozulmamış olsaydı, Marx, kendisini her zaman kurtarmış olan entelektüel çalışmada tedavi bulabilirdi, ama gitgide şiddetlenen hastalık onu tam güçle çalışmaktan alıkoyuyordu. Oysa beyni tüm gücünü koruyordu. Bu arada yaşam Marx’a öldürücü bir darbe daha hazırlamıştı. 11 Ocak’ta Jennychen Longuet öldü. Yalnızca astım hastalığı değil, vücudunda hızla yayılan kanser de zamanından çok önce onun ölümüne yol açmıştı.

Kız kardeşinin bu acı ölüm haberini alır almaz Eleanor hemen Ventnor’a, babasına gitti. Genç kız çok acı dakikalar yaşamıştı, ama bunlar, o küçük bir vapurla denizi geçerken hissettikleriyle kıyaslanamazdı. Bu büyük acının habercisi olmak ona düşmüştü. Rahmetli Jennychen Longuet daha 39 yaşındaydı. Yaşamak istiyordu, dört çocuğu henüz küçüktü ve daha bir süre önce yine Jenny adını verdikleri kızı doğmuştu.

Kapalı, yağmurlu bir günde Ventnor’daki otele yaklaşırken “babama ölüm fermanını götürüyorum,” diyordu. Marx’ın odasına girdiğinde tek bir sözcük dahi söyleyememişti ve büyük bir gayretle babasını bu denli beklenmedik ve acı habere hazırlamanın yollarını arıyordu, ama Marx’ın yıpranmış ve sanki korumasız kalmış dökülüp saçılmış sinirleri, insan üstü öngörüleri o dereceye gelmişti ki kızının acıdan allak bullak olmuş yüzüne

bakınca, ellerini, kendisini olanlara karşı sanki korumak istercesine ileri doğru uzatarak ve adeta güçlükle nefes alarak,

“Bizim Jennychen öldü,” dedi.

O andan itibaren Marx’ın yüreği can çekişmeye başladı. Ama o dışarıdan bakıldığında hâlâ kendine hakimdi. Son gücünü toplayarak Marx kızına derhal Paris’e, yetim kalan çocukların yanına gitmesini söyledi. Eleanor, Marx’ı yalnız bırakmaktan korktuğu için buna itiraz etmeye kalkıştı, fakat bunlar boşunaydı, o, söz dinlemiyordu.

Yarım saat sonra genç kız Kıtaya doğru mutsuz yolculuğuna çıktı. Kısa süre sonra Marx Londra’ya döndü. Karısının ölümünden sonra onu yaşama bağlayan incecik halka hepten kopmaya başlamıştı.

Tüm bu yıllar içinde olduğu gibi, Engels ve Helene Demuth Marx’ı kurtarmaya çalışıyordu, fakat oldukça aciz ve içine kapanmış Marx eve döner dönmez bronşitten ve yalnızca sesini değil, yutkunma olanağını da yitirdiği gırtlak iltihabından yatağa düştü. Bu büyük acılara bir stoacı direnciyle katlanan Marx, kendisine acı veren katı yiyecek yerine nefret ettiği sütle beslenmeyi tercih ediyordu. Şubat ayında doktorlar akciğerde çürüme tesbit ettiler. Marx iştahını kaybetti ve dehşetli bir şekilde zayıfladı. Yutkunması kolaylaşmıştı, fakat göğsündeki şiddetli sancıdan, öksürükten rahatsızdı. Onda kangren mi yoksa akciğer kanseri mi vardı? Tanının önemi yoktu artık. O, ölüme mahkûmdu. Gücü hızla tükeniyordu ve bilinçli yaşamı boyunca ilk kez artık okuyamıyordu, ölen kızının üzüntüsü ona son darbeyi vurmuştu. Bitkin ve sakin ebedi geceyi bekliyordu kayıtsızlıkla.

İki sadık dost onun yaşamı için inatla mücadele ediyorlardı ve doktorların da desteklediği umutlarını henüz yitirmemişlerdi. Hiçbir anne kendi çocuğuna, hastayı şefkati ve ilgisiyle saran Helene Demuth kadar iyi bakamazdı. Ona Eleanor yardım ediyordu.

Engels, Londra’nın en iyi doktorlarını çağırıyor ve çok sayıda bilim adamıyla görüşüyordu. Bununla da yetinmeyerek akciğerinde çıkan ve olası diğer tehlikeli hastalıklarla ilgili her şeyi okuyor, inceliyordu. Başkalarına inanmayarak hastanın öksürünce balgamını ve akciğer dokusunu, kan damarlarının çeperinin delinmesinin ne büyük bir tehlike olduğunu bilerek

mikroskop altında kendisi inceliyordu. Bu tür hastalıklar alanında onun için artık sır kalmamıştı.

Altı hafta süresince her sabah Marx’ın yaşadığı Maitland-Park Road’da köşeyi dönüp yarım daire şeklindeki bahçeye yaklaşırken Engels ölümcül bir korku içinde, şiddetle çarpan kalbini güçlükle sakinleştirerek 41 no’lu evde perdelerin indirilip indirilmediğine bakıyordu.

Eğer Marx yerine kendi yaşamını vermesi mümkün olsaydı, bunu büyük bir mutlulukla kabul edebilirdi. Engels dostunu çok seviyordu, onunla gurur duyuyor ve kendisine özgü alçakgönüllülükle bilimsel komünizm alanındaki en büyük buluşların öncelikle Marx’a ait olduğunu defalarca vurguluyordu.

“Marx’la arkadaş olmadan önce de, onunla 40 yıllık çalışmam sırasında da söz konusu teorinin hem temellendirilmesine hem de hazırlanmasına bir dereceye kadar bağımsız olarak katkıda bulunduğumu inkâr edemem. Fakat, ekonomik ve tarihsel alandaki temel öncü düşüncelerin çok büyük bölümü, dahası onların nihai formülasyonu Marx’a aittir. Marx yaptıklarını, belki iki-üç spesifik alan dışında, bensiz de kolaylıkla yapabilirdi. Ama Marx’ın yaptıklarını ben hiçbir zaman yapamazdım. Marx daha yukarıdaydı, daha uzağı görüyordu, bizden daha iyi ve daha çabuk yorumluyordu. Marx dahi idi, biz ise olsa olsa yetenekliydik. Bizim teorimiz o olmadan hiç de bugünkü yerinde olamazdı. Bu nedenle, bu teori haklı olarak onun adıyla anılıyor,” diyordu Engels.

14 Mart’ta Marx kendisini çok iyi hissederek uyandı. Büyük bir zevkle şarap, süt ve çorba içiyordu. Doğa, onun gücünün geriye kalan kısmını son kez toplamış ve ölüm öncesi sık sık rastlandığı gibi, bir an için yalandan bir iyileşmeyle onu aldatmıştı. Umut ışıkları evi aydınlatmış, Lenchen omuzlarını dik tutarak yürüyor, Tussy aylardır ilk kez gülümsüyordu.

Fakat birden her şey değişti. Marx kan tükürmeye başladı. Herkes koşuşturuyor, ne yaptığını bilmiyor, ağlıyordu. Yalnızca hasta eskisi gibi her şeye kayıtsızdı. Yatarak nefes almakta güçlük çektiğinden, yanındakiler onu henüz sönmemiş şöminenin yanındaki çizgili sarı kumaşla kaplı kocaman koltuğa oturttular. Kan kaybından dolayı son derece zayıf düştüğünden, Lenchen onun rahatsız etmeden yumuşak terlikleri, önlüğü ve

başlığıyla aşağıya Engels'i karşılamaya inerken uyuyor gibi görünüyordu. Saat 3 civarıydı.

"Girebilirsiniz, o yarı uykuda," dedi fısıltıyla ve Engels'e yol verdi.

Onun ardından, ayaklarının ucuna basarak Eleanor da odaya girdi. Helene odadan çıkmadan iki dakika önce Marx geriye yaslanarak oturdu. Kaşları aşağı düşmüştü. Son derece sakin, düşüncelere dalmış ve mutlu görünüyordu.

Sonsuz uykusuna dalmıştı.

"İnsanlık bir kişi daha yitirdi, kaybettiği kişi de insanlığın günümüzde sahip olduklarının en önemlilerinden biriydi," diye yazıyordu Engels dava arkadaşlarına.

17 Mart Cumartesi günü, Highgate mezarlığında Marx'ı on beş ay önce Jenny'yi toprağa verdikleri mezara defnettiler.

Charles Longuet İspanya ve Fransa işçi partilerinin telgraflarını okudu. Almanlar adına Marx'la arkadaşı ve öğrencisi Liebknecht vedalaştı. Ardından Rus sosyalistlerinin mesajı okundu.

"... En engin akıllardan biri söndü, proletaryayı sömürenlere karşı en enerjik savaşçılardan biri öldü."

İlkbahar rüzgarı yeni mezarın üzerinde bulunan sayısız çiçekleri çevreleyen kırmızı kurdeleleri dans ettiriyordu. Bunları Londra'nın işçileri ve öğrencileri, gazeteler ve Komünist İşçi Eğitim Derneği göndermişti. Para göndermiş olan Petersburglu öğrenciler ve kursiyerlerin ricası üzerine, Engels ölen arkadaşının tabutuna çelenk koymuştu. Acısı sonsuzdu. Avurtları, gözle görülür biçimde çökmüş, sol kulağı duyma güçlüğü çekiyor olsa da yine eskisi gibi, boyun eğmez ve azimliydi; arkadaşının cenazesinde adeta tüm dünyaya, gelecek kuşaklara, gelecek yüzyıllara sesleniyordu. Heyecanı kesik kesik konuşmasına neden oluyor, yüreği parçalanıyordu.

"... Marx her şeyden önce devrimciydi. Kapitalist toplumun ve onun kurduğu devlet kurumlarının yıkılmasına şu ya da bu şekilde katılmak, kendi konumunun, gereksinimlerinin bilincini ve kurtuluş koşullarının bilincini ilk kez kendisinin ortaya koyduğu günümüz proletaryasının

kurtuluşu davasına katılmak; işte gerçekte bu onun yaşamsal ödeviydi. Mücadele onun doğasında vardı.”

Engels, hiç beyazı olmayan düz, kestane rengi saçlarını parmaklarıyla düzeltti.

Hampstead Head’den esen rüzgar ilkbahar otlarının kokusunu taşıyordu. Uzaklarda, Marx’ın ailesi ve dostlarıyla son birkaç on yıldır gittiği Jack Straw Amca’nın yemekhanesi vardı. Engels, ölmüş arkadaşının yüzünden gözlerini ayıramıyordu. Marx’ın bembeyaz saçları kırmızı lalelerle kaplanmış atlas yastıkta güçlükle fark ediliyordu, uzun ince parmaklı eter çiçeği gibi sapsarı küçücük elleri redingotunun siyah kumaşı üzerinde donup kalmıştı. Bu ellerin rengi, ölümün trajedisini, kazılan mezardan daha iyi anlatıyordu.

Engels arkadaşının mezarına karısının cam çerçeveli fotoğrafını, kızı Jennychen’in ve Hukuk Danışmanı Heinrich Marx’ın gümüş levha üzerindeki sararmış fotoğraflarını koydu. Bu üç kişi, Marx için en değerli insanlardı.

Birdenbire acı, tüm şiddetiyle hücum etmişti Engels’in boğazına. Acılı bir çığlıkla bozulan sessizlik yeniden hakim olmuştu. Lenchen ve Eleanor yüksek sesle hıçkıra hıçkıra ağlıyorlardı. Tabutun yanında Marx’ın en boyun eğmez, güvenilir dava arkadaşı ve onun düşüncelerinin yayıcısı terzi Lessner, gözlerini arkadaşının yüzünden ayırmadan duruyordu.

Engels derin bir nefes alıp biraz sakinleştikten sonra beklenmedik şekilde yüksek sesle ve kesik kesik konuşmaya başladı yeniden. Marx’ın çalıştığı gazeteleri saydı, onun sürgündeki çalışmalarını, Uluslararası İşçiler Birliği’nin onun tarafından kuruluşunu anlattı.

“... Marx en çok nefret edilen ve iftiraya uğrayan bir insandı. Mutlakiyetçi olsun, cumhuriyetçi olsun hükümetler onu sürgüne gönderdiler, hem tutucu hem de demokratik burjuvazi ona aralıksız iftira ve lanet yağdırdı.

“O, bunları dikkate almayarak ve ancak zorunlu durumlarda yanıt vererek, bir örümcek ağını temizler gibi yolunu temizleyerek yürüdü. Ve o tüm Avrupa’da, Amerika’da, Sibirya maden ocaklarından Kaliforniya’ya kadar milyonlarca devrimci dava arkadaşı tarafından saygı duyulan, sevilen, ardından ağlanan biri olarak öldü; ve ben şunu cesaretle söyleyebilirim:

Onun çok sayıda karşıtı olmuştur, fakat sanmam ki bir tek kişisel düşmanı olsun.”

Engels arkadaşının tabutuna kapandı ve ilhamla Marx’ın davasının yüzyıllarca yaşayacağı kestiriminde bulundu.

Mezarın üzerindeki toprağa vurulan son kürek darbesi eve ölümle gelen gerginliğe son noktayı koydu. Ve o an Marx’ın yakınlarında yüreği donduran sonsuz bir boşluk ve yitirme duygusu belirdi.

Alacakaranlık bastırmıştı. Çiçekler mezarın üzerindeki nemli toprak yığınında boyun eğercesine ölüyorlardı.

Mezarlık duvarının yanında birkaç at arabası duruyordu. Onlardan birine Engels, Lessner ve Liebknecht bindi.

“Biz yaşlılar azaldık, hem de çok az kaldık,” dedi Friedrich Lessner. “Hepsi hepsi birkaç kişi.”

“Mağripli’nin cenazesi tam da onun istediği gibi oldu,” dedi Liebknecht yavaşça “O ihtişama, gösterişe, genellikle popülerliğin hiçbir gösterisine katlanamazdı.”

“Mağripli gösterişli şöhret budalalığını aşmış bir insandı,” dedi Lessner ve devam etti: “General, şimdi sana çok iş düşüyor. Tek başına iki kişilik çalışacaksın.”

“Onun yerini hiç kimse ve hiçbir şey tutamaz bizim için,” dedi Engels. “Ben her zaman ikinci kemandım ve işimi şöyle böyle yaptığımı düşünüyorum, çünkü ben Marx gibi, muhteşem bir birinci kemana sahiptim.”

Başka hiç kimse tek bir söz söylemedi.

Engels at arabasını durdurdu ve Maitland-Park Road’daki yarım daire şeklindeki bahçede indi. Evin giriş kapısı kilitli değildi. Antredeki askıda Marx’ın paltosu hâlâ asılıydı ve son yıllarının değişmez yoldaşı, kapalı siyah şemsiye köşede öksüz duruyordu.

Engels derin bir nefes alarak Marx’ın çalışma odasına girdi. Odada, yas kıyafeti içinde Marx’ın mezarlıktan dönen kızları, damatları ve Lenchen

duruyordu. Engels, Marx’ın koltuğunun yanıbaşındaki kanepeye ağır ağır bıraktı kendisini.

Lenchen uzun yıllardan beri ilk kez hiçbir yere acele etmiyor, evde dolaşmıyordu. Lafargue şöminedeki ateşi körüklüyordu. İngiltere başkentinin iklimi hiçbir zaman ona bu kadar nemli ve berbat gelmemişti.

“Mağripli, zamanından önce, yaratıcı gücünün doruğunda öldü,” dedi yüksek sesle.

“Yaşamdan her ikisi de ne kadar erken gittiler,” dedi Lenchen hıçkırarak. “Kahrolası yoksulluk. Dean-Street’teki in olmasaydı, çocukların ölümü ve bitmek bilmeyen borçlar olmasaydı... Ama Karl Jenny’siz yaşayamazdı. Çoktandır bütünleşmişlerdi ve birbirlerini kumrular gibi seviyorlardı. Onlardan birinin ölümü, diğerinin de yokoluşu demekti.”

Sessizlik yeniden bastırmıştı.

Gece geç saatlerde Engels evine döndü. Avuntuyu dava arkadaşlarının mektuplarında bulmuştu. Bu dava arkadaşları tıpkı onun gibi, Marx’ın anılarıyla kopmaz olarak bağlıydılar. Onların, Marx’ın öğretisini birlikte yürütmeleri ve proletarya partilerini güçlendirmeleri gerekiyordu. Tasaya ve düş kırıklığına yer yoktu. Yaşam ısrarla harekete geçmeyi talep ediyordu. Engels zaaf gösterme hakkına sahip olmadığını biliyordu, çünkü dostluk yalnızca söz söyleme ve gözyaşı dökmeye değil, iki kat güç harcamaya ve faaliyette bulunmaya zorluyor ve bunu talep ediyordu.

Marx’ın son yıllarda yazılan bazı çalışmalarına son şekillerinin verilmesi gerekiyordu. ‘Kapital’in izleyen iki cildi yalnızca taslak halinde hazırdı ve insanlar onları bekliyordu. Yaşamak gerekiyordu. Engels bunun uğruna, dostluk ve sevgi adına bu çile anlarında güç toplamaya çalışıyordu. Proletaryanın bu korkunç kaybını dünyanın çeşitli köşelerindeki dostlarına bildiriyordu.

“Eski dostum!” diye yazıyordu Engels, Cenevre’deki temizlikçi Becker’e “... partimizin en güçlü beyni artık düşünmez oldu, bugüne kadar tanıdığım en güçlü yürek artık çarpmıyor...

“Belki de biz seninle 1848 öncesi eski kuşağın en yaşlılarıyız. Ama olsun, biz görevimizin başındayız. Kurşunlar vızıldıyor, dostlar bir bir gidiyor,

ama bu seninle bizim alışkın olmadığımız bir şey değil. Eğer bir gün bize de bir kurşun saplanırsa –varsın olsun–, çok fazla kıvranmamamız için tam isabet etsin.

Eski dava Yoldaşın.

F. Engels”

Helene Demuth, günlük ayrıntılara güç harcamaması, kendisini tümüyle işine vermemesi için Engels’in evine yerleşmeye razı oldu.

Engels arkadaşının el yazması kalıtının sayfalarını çevirirken yalnızlıktan bir ölçüde de olsa kurtuluyordu. Böylece adeta onun Marx’la ilişkisi kesilmemiş oluyordu. Yoğun çalışmalardan sonra sık sık şömineden çıkan alevlere uzun uzun bakıyor, bir yandan da gerçekten dahi olanın zamanın sınavından geçmekte olduğunu ve artık insanların sonsuza dek Marx’ın beyninin sınırsız hazinesindeki düşüncelere başvuracaklarını, yaşamın özünü derinlemesine kavrayarak onun ardından gideceklerini düşünüyordu.

1962

DÜRDÜNCÜ CİLDİN SONU

[1]*Workman's Advocate*: Londra'da çıkan haftalık işçi gazetesi. Eylül 1865'ten itibaren Uluslararası İşçiler Birliği Genel Konseyi'nin resmi organıydı. –red (redaktörün notu).

[2]*Golgota Tepesi*: İncil'e göre Kudüs'te İsa'nın çarmıha gerildiği tepe. – red.

[3]*Hakkâk*: Maden üzerine çelik kalemle yazı, resim ve çeşitli şekiller oyma sanatını yapan kimse.

[4]*İnsan Hakları Bildirgesi*: 4 Temmuz 1776'da Philadelpia'da Kuzey Amerika'daki 13 İngiliz sömürgesinin yaptığı kongrede delegeler tarafından kabul edilen bağımsızlık ilanı.

[5] İngiliz fabrikatör, Liberal partinin sol kanat sözcüsü John Bright’in 18 Aralık 1862’de Birmingham’da yaptığı bir konuşmada kullandığı sözler.

[6]*Konfedereler soyluluğu*: 1861-1865 Amerikan iç savaşı sırasında, Güney'deki köleci eyaletlerin oluşturduğu konfederasyonun taraftarları konfedereler olarak tanımlanıyordu.

[7]*Dekabristler*: İmparator I. Nikolay döneminde Petersburg'da örgütlenen muhalif bir gizli örgüt.

[8]*Ksanthippe*: Sokrates’in hırçınlıklarıyla ünlü karısı.

[9]*Salieri*: 1750-1825 yılları arasında yaşamış Avusturyalı besteci. Haydn ve Beethoven ile birlikte Mozart'ın öğrencisi. Mozart, Haydn ve Beethoven ile yaşamı boyunca dost kalmasına rağmen, Salieri'ye hiç güvenmemiş, hatta onun kendisini zehirlemeye çalıştığına inanmıştı.

[10]*Alberich*: Alman Niebelungenlerdeki cüce kahraman.

[11]*Staatsanzeiger*: Devlet bülteni.

[12]*En petit comite*: (Fr.) Küçük meclis.

[13]*Ne soyons pas larrons*: (Fr.) Hile yapmayacağım.

[14]*I embrace you, full of thanks*: Seni kucaklıyorum, çok teşekkürler.

[15]*Roman İsviçresi*: Avrupa’da, Roman (Latin dillerinin konuşulduğu ülkelere Roman Ülkeleri denir -ki bunlar İspanya, Fransa, Portekiz, İtalya ve Romanya’dır. Roman İsviçresi de İsviçre’nin Fransızca ve İtalyanca konuşulan bölgeleridir. –red.

[16]*Moskova Bülteni (Moskovskiye Vedomosti)*: 1756-1917 yılları arasında yayınlanan en eski Rus gazetelerinden biridir. 1850’li ve ‘60’lı yıllarda gerici görüşü temsil etti. –red.

[17]*Slavofiller*: Rusya’da 19. yüzyılın 40 ve 50’li yıllarında Rusya’nın gelişimini eski değer ve kurumlara bağlılıkla mümkün gören gerici düşünce akımı. –red.

[18]*Lotus*: Eski çağlarda bereket, doğum, saflık ve yeniden doğuş simgesi kabul edilmiş nilüfergillerden bir su bitkisi. –red.

[19]*Little nigger boys*: (İng.) Küçük zenci çocukları. –red.

[20]*Hopogtwzecmbo (halkçılık)*: 18 yüzyıl Rusyasında köylü demokrasisi ve Rusya'nın sosyalizme köylü birlikleri yoluyla geçmesi düşüncesini savunanların birleştiği toplumsal politik hareket. –red.

[21]*Béranger (1780-1857)*: Tanınmış Fransız şair, şiirinde şarkı türünü geliştirmiş, Restorasyon döneminde iki kez hapse atılmış; beyaz terörü, sansür rejimini protesto etmiş, üst sınıfların asalıklığıyla dalga geçmiştir.

[22]*Eugène Pottier (1816-1887)*: İşçi davalarını türkülerle dünyaya yayan şair. İşçi kökenlidir. 1848 yılında barikatlarda Komünar, 1871'de ulusal mecliste milletvekiliydi. 1871 yılında gittiği sürgünden 1880'de dönünce yeni kurulan İşçi Partisi'ne girdi. Öldüğünde yoksulluk içindeydi.

[23]*Petraşev'ciler*: 19. yüzyıl ortalarında aralarında M. Petraşev, Saltıkov ve Dostoyevski'nin de bulunduğu aydınlardan oluşan gizli ilerici topluluk. –red.

[24]*Maison particuliere (Fr.)*: Özel bina.

[25]*Semender:* Ateşte yanmadığına, hatta ateşi söndürdüğüne inanılan efsanevi hayvan. –red.

[26]*En masse (Fr.):* Kitlesel olarak.

[27]*Janüs*: Roma mitolojisinde ikiyüzlülüğü simgeleyen tanrı. –red.